

ლია ქურხული

განვითარების ფსიქოლოგია

ლია ქურხული • განვითარების ფსიქოლოგია

ქოიძე
მეორე
10.11.2023წწ

ლია ქურხული

განვითარების ფსიქოლოგია

სახელმძღვანელო უმაღლესი სასწავლებლების
სტუდენტებისათვის

(1 ნაწილი)

გამომცემლობა „მნიგობარი“
თბილისი, 2023

ნაშრომი წარმოადგენს სახელმძღვანელოს უმაღლესი სასწავლებლის სტუდენტებისათვის. იგი მნიშვნელოვან დახმარებას გაუწევს განვითარების ფსიქოლოგიით და ბავშვების აღზრდა-განათლებლით დაინტერესებულ და დაკავებულ პირებს.

სამეცნიერო რედაქტორი:	ნოდარ სარჯველაძე ფსიქოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
მხატვრები:	თამარ მდივანი თინათინ მღებრიშვილი
დამკავალმონებელი:	თამარ ტყაბლაძე

© ლია ქურხული, 2023
© გამომცემლობა „მნიშვნელოვანი“, 2023

ISBN 978-9941-508-00-4

წინასიტყვაობა.....	8
თავი I	
განვითარების ფსიქოლოგიის საგანი.....	9
განვითარების ფსიქოლოგიის კავშირი სხვა მეცნიერებებთან..	15
განვითარების ფსიქოლოგიის კვლევის მეთოდები	17
მონაცემების შეგროვება: ძირითადი ფაქტები, ძიების სტრატეგიები...	18
ემპირიული მეთოდები.....	20
კვლევის დამხმარე მეთოდები	24
პროექციის მეთოდი	26
თვითანგარიშის მეთოდი	30
კვლევების ეთიკური საკითხები განვითარების კვლევის ეთიკური განხილვა.....	32

თავი II	
განვითარების ფსიქოლოგიის ისტორიული საფუძვლები.....	37
ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური მიმდინარეობები	39

თავი III	
XX საუკუნის შუა წლების თეორიები	
ბიჰევიორისტული თეორია	50
სოციალური დასწავლის თეორია.....	57
ფსიქოსექსუალური თეორია.....	59
პიროვნების სამი კომპონენტი.....	61
ფსიქოსექსუალური განვითარების სტადიები	64
ფროიდის თეორიის კრიტიკა	70
ანალიზური ფსიქოლოგია	71

თავი IV	
XX საუკუნის შუა წლების თეორიები	
ფსიქოსოციალური განვითარების თეორია.....	74
ინდივიდუალური განვითარების თეორია.....	78
პერსონალისტური თეორია.....	81
დიმიტრი უზნაძის კონცინდენციის თეორია	85
ჰუმანისტური თეორია	88
კოგნიტური განვითარების თეორია	93
სოციალ-კულტურული თეორია	100

- ამჟამად რედაქციაში

ეთოლოგიური თეორია	103
ეკოლოგიური სისტემის თეორია	104
ბავშვის განვითარების თეორიების შედარება	105

თავი V

განვითარების წამყვანი ძალები და ასაკობრივი პერიოდიზაცია ..	108
პრენატალური პერიოდი	114
პრენატალური განვითარების სტადიები	115

თავი VI

ჩვილობა	127
ჩვილების ფიზიკური განვითარება	128
ახალშობილის მომწიფება	129
ახალშობილის რეფლექსები	130
ჩვილის მდგომარეობა	132
ჩვილის მდგომარეობის განვითარებაში მიმდინარე ცვლილება ..	132
ტირილის ფუნქციები და მისი მიმდინარეობა	134
მოტორული განვითარება	135
კვლევის მეთოდები, რომლებიც გამოიყენება ჩვილის	
სენსორული და ალქმის შესაძლებლობების შესასწავლად ..	137
უპირატესობის მინიჭების მეთოდი	137
ჰაბიტუაციის მეთოდი	138
გამონეგული შესაძლებლობების მეთოდი	139
ნოვის მაღალი ამპლიტუდის მეთოდი	139
პერცეპტუალური განვითარება ჩვილობის ასაკში ჩვილის	
სენსორული შესაძლებლობები	140
სმენა	140
ხმაზე რეაქციები	140
გემოვნება და ყნოსვა	141
შეხება, ტემპერატურა და ტკივილი	142
მხედველობა	143
წონასწორობა	145
სწავლის ძირითადი პროცესი ჩვილობაში	145
ჰაბიტუაცია	146
კლასიკური განპირობებულობა	147
ოპერანტიული განპირობებულობა	147
ადრეული ოპერანტიული სწავლის სოციალური მნიშვნელობა	148
ახალშობილის იმიტაცია ან დასწავლა დაკვირვებით	149

თავი VII

კოგნიტური განვითარება ჩვილობის პერიოდში	152
სტრატეგიის განვითარება	154
სხვა კოგნიტური უნარების განვითარება ანალიზური მსჯელობა ..	157
მეტყველების განვითარება	158
სენსომოტორული საფეხურის შეფასება	164

თავი VIII

ჩვილების ფსიქო-სოციალური განვითარება

მიჯაჭვულობა	166
მამის როლი	177
მე-ს გაჩენა	179
„მე-კონცეფციის“ განვითარება	181
ადრეული განვითარების მნიშვნელობა	183

თავი IX

ადრეული ბავშვობა	
ფიზიკური განვითარება	187
წონჩხის ზრდა	189
მოტორული უნარ-ჩვევების ჩამოყალიბება	190
წვრილი მოტორიკა	191
თავის ტვინის განვითარება	192

თავი X

კოგნიტური განვითარება ადრეულ ბავშვობაში

პიკე და ოპერაციამდელი აზროვნება	202
ყურადღების განვითარება. მყარი ყურადღების ცვლილებები ..	208
ამორჩევითი ყურადღება: აშკარად ირელევანტური	
ინფორმაციის იგნორირება	209
კოგნიტური განვითარების საინფორმაციო მოდელი	211
რა იციან ბავშვებმა ფიქრის შესახებ	212
იმპლიციტური კოგნიცია ან ფიქრი გაცნობიერების გარეშე ..	213
მეტამეხსიერება და მეხსიერების მუშაობა	215
მოვლენის განვითარება და ავტობიოგრაფიული მეხსიერება ..	216
ავტობიოგრაფიული მეხსიერების სოციალური კონსტრუქცია ..	217
გამეორება და ორგანიზაცია	218
მოვლენების სცენარები და მათი გაგება	219

მეტყველების განვითარება.....	220
ეგოცენტრული მეტყველება.....	222

თავი XI

ემოციების ზოგადი მიმოხილვა.....	225
ტემპერამენტი.....	231
აგრესია ადრეულ ბავშვობაში.....	233
ვერბალური აგრესია.....	234
ფიზიკური აგრესია.....	234
შიში.....	242
ემპათია და სიმპათია.....	245
ზნეობრივი განვითარება.....	247

5 თავი XII 5 ფი/სი.

ადრეული პერიოდის ბავშვის ნებისყოფის განვითარება და ქცევა	
ნებისყოფის განვითარება ადრეულ ბავშვობაში.....	252
თამაში.....	254
ბავშვის თამაშის თავისებურებები.....	258
შემოქმედებითი ფორმების ჩასახვა და განვითარება.....	262
ბავშვის ფანტაზია და წარმოსახვა.....	267
მე-კონცეფცია ადრეულ ბავშვობაში.....	268
ადრეული პერიოდის ბავშვის საბავშვო ბალთან ადაპტაციის წინაპირობები.....	270
ადრეული ასაკის ბავშვისა და მშობლის ურთიერთობა.....	277
პედაგოგის და ოჯახის ურთიერთობა.....	279

თავი XIII

შუა ბავშვობა. ფიზიკური და მოტორული განვითარება.....	283
თავის ტვინის ქერქის ლატერალიზაცია.....	285
კოგნიტური განვითარება შუა ბავშვობაში ალქმის განვითარება.....	287
კოგნიტური განვითარების საინფორმაციო მოდელი	
ყურადღების განვითარება შუა ბავშვობაში.....	291
მეხსიერების განვითარება შუა ბავშვობაში.....	295

თავი XIV

აზროვნების განვითარება შუა ბავშვობაში.....	302
მეტყველება.....	308

ფანტაზია.....	311
ფსიქო-სოციალური განვითარება შუა ბავშვობაში.....	313
ემოცია და გრძნობები შუა ბავშვობაში სკოლასთან ადაპტაცია ..	319
შფოთვიანობა.....	327
როგორ გამოვავლინოთ შფოთვიანი ბავშვი.....	330
შფოთვიანობის განხმსაზღვრელი კრიტერიუმები.....	330
როგორ დავეხმაროთ შფოთვიან ბავშვს.....	330
შფოთვიანი ბავშვების მშობლებთან მუშაობა.....	333

თავი XV

მოტივაციური სფეროს განვითარება შუა ბავშვობაში.....	337
ოჯახური აღზრდის სტილი.....	340
დაწყებითი კლასის ბავშვებთან მასწავლებლის ურთიერთობის სტილი.....	347
მორალური განვითარება.....	351
უმცროსკლასელთა სწავლის ძირითადი სირთულეები.....	358
დისლექსია, დისგრაფია, დისკალკულია.....	359
დისგრაფია.....	360
დისკალკულია.....	361
ვერბალიზმი.....	362
ინტელექტი ინტელექტის შეფასება.....	365
რობერტ სტერნბერგის ინტელექტის ტრიარქიული თეორია ..	368
ჰოვარდ გარდნერის მრავლობითი და ემოციური ინტელექტი.....	369
ადრეული ინტერვენცია და ინტელექტის განვითარება.....	374
ყურადღების დეფიციტისა და ჰიპერაქტიულობის სინდრომი.....	376
როგორ დავეხმაროთ ჰიპერაქტიურ ბავშვს.....	377
ADHD სინდრომის მქონე ბავშვის მშობლებთან მუშაობა.....	379
აუტიზმი.....	380
აუტისტი ბავშვის პორტრეტი.....	383
როგორ გამოვავლინოთ აუტისტი ბავშვი.....	386
როგორ დავეხმაროთ აუტისტ ბავშვებს.....	387
აუტისტი ბავშვების მშობლებთან მუშაობა.....	389
გამოყენებული ლიტერატურის სია:.....	393

განვითარების ფსიქოლოგია ფსიქოლოგიის მეცნიერების უმნიშვნელოვანესი დარგია. იგი მოიცავს ფსიქოლოგიურ ცნებებს, კატეგორიებს, თეორიებს, კანონზომიერებებს, ადამიანის დაბადებიდან მისი სიცოცხლის დასასრულამდე, მოცემულ ასაკობრივ პერიოდში მათი ფუნქციებისა და უნარების განვითარების სხვადასხვა ასპექტებს. შესაბამისად, ადამიანის განვითარებაში უპირატესი ბუნებაა (გენეტიკა) თუ აღზრდა (გარემო), მეცნიერ-ფსიქოლოგების მუდმივი დაპირისპირებისა და განხილვის საგანი იყო. ფაქტობრივად, ფსიქოლოგიის მეცნიერებაში არც ერთ მეტ-ნაკლებად ცნობილ მოღვაწეს, მეცნიერს არ აუვლია გვერდი განვითარების ფსიქოლოგიის ამ ძირეული საკითხისადმი.

ავტორის მიერ განვითარების ფსიქოლოგიის თაობაზე ქართველ და საზღვარგარეთელ მეცნიერთა შესაბამისი შრომების, სამეცნიერო კვლევებისა და ექსპერიმენტების შესწავლის, სისტემატიზაციისა და განზოგადების საფუძველზე განხორციელდა ინფორმაციის სასწავლო ფორმატში მოქცევა, აქცენტირება იმ საკითხებსა და პრობლემებზე, რომელთა ახსნითა და განმარტებითაა დაკავებული თანამედროვე განვითარების ფსიქოლოგია.

წინამდებარე სახელმძღვანელო განვითარების ფსიქოლოგიის მხოლოდ პირველი ნაწილია და იგი მოიცავს პერიოდს მუცლად ყოფნიდან შუა ბავშვობის პერიოდამდე. სახელმძღვანელოში განხილულია ბავშვის განვითარების პრენატალური, ჩვილობის, ადრეული ბავშვობის, შუა ბავშვობის პერიოდის ფსიქო-ფიზიკური, კოგნიტური, სოციალური, ემოციური, მორალური განვითარების სხვადასხვა ასპექტები. მასში ასევე განხილულია ადამიანის განვითარების ფსიქოლოგიის ისტორიული საფუძვლები, განხორციელებულია ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური მიმდინარეობების სკოლის წარმომადგენლების თეორიული დებულებების ანალიზი. სახელმძღვანელოში საკმაოდ ადგილი აქვს დათმობილი განვითარების ძირითად თანამედროვე თეორიებს და მათი ფუძემდებელი მეცნიერების ფსიქოლოგიურ მიმდინარეობებს, სკოლებს, რომლებმაც უმნიშვნელოვანესი წვლილი შეიტანეს ფსიქოლოგიის ამ დარგის ჩამოყალიბებასა და განვითარებაში.

მზადების პროცესშია და დაინტერესებული მკითხველი ასევე მალე იხილავს სახელმძღვანელოს მეორე ნაწილს, რომელიც ეხება, შესაბამისად, მოზარდობის პერიოდიდან ცხოვრების მანძილზე ადამიანის განვითარების ფსიქოლოგიის საკითხებს.

სახელმძღვანელოს თაობაზე ყველა საქმიანი შენიშვნა და სურვილი მაღლიერებით იქნება აღქმული ავტორის მიერ.

ლია ქურხული
ფსიქოლოგიის დოქტორი, პროფესორი
2020 წლის 3 მარტი

განვითარების ფსიქოლოგიის საგანი

განვითარების ფსიქოლოგია ფსიქოლოგიური მეცნიერების უმნიშვნელოვანესი დარგია, რომელიც სათავეს XIX მეორე ნახევრიდან იღებს. იგი სწავლობს ბავშვის განვითარების ფაქტებს და კანონზომიერებებს მუცლად ყოფნის პერიოდიდან დაწყებული, მთელი ცხოვრების მანძილზე; ასევე, ერთი ასაკობრივი პერიოდიდან მეორეზე გადასვლის კანონზომიერებებსა და თავისებურებებს, ცოდნისა და ჩვევების შეთვისების ასაკობრივ შესაძლებლობებს, პიროვნების განვითარებისა და ჩამოყალიბების განმსაზღვრელ ფაქტორებს.

დროთა განმავლობაში განვითარების ფსიქოლოგიის საგანი ტრანსფორმაციას განიცდიდა. თანამედროვე პირობებში **განვითარების ფსიქოლოგიის საგანი** არის ადამიანის ფსიქიკის განვითარება და ზოგადი კანონზომიერებების შესწავლა ონტოგენეზში, კერძოდ, *პრენატალურ, ჩვილობის, ადრეული ბავშვობის, შუა ბავშვობის, მოზარდობის, ადრეული, შუა, გვიანი მოზრდილობის* პერიოდებში მათი ფიზიკური, კოგნიტური ფსიქოსოციალური განვითარების განსაზღვრა.

გრეის კრაიგის განსაზღვრებით, განვითარება არის ბიოლოგიური პროცესების და გარემოს ზემოქმედებით, ადამიანის ორგანიზმში მიმდინარე სხეულებრივი, ფიზიკური და ქცევითი ცვლილებები.

ბოლო წლებში აღზრდისა და სწავლების განსაკუთრებული აქტივიზაციის პირობებში წარმოიშვა განვითარების ფსიქოლოგიის ახალი პრაქტიკული სფერო. ეს არის **კონტროლი ბავშვის ფსიქიკის განვითარების პროცესებზე**, რომელიც მოითხოვს ბავშვთა კვალიფიციურ ფსიქოლოგიურ დიაგნოსტიკას და სპეციალური საჭიროების დაწესებულებებში ბავშვების თერაპიას. როგორც ეიცით, პედიატრი თვალყურს ადევნებს ბავშვის ფიზიკურ ჯანმრთელობას და იყენებს მკურნალობის შესაბამის

საშუალებებს და მეთოდებს. ბავშვის ფსიქოლოგიის დანიშნულება კი ის არის, რომ შეისწავლოს, რამდენად სწორად ფუნქციონირებს და ვითარდება ბავშვის ფსიქიკა, დააკვირდეს, რაში მდგომარეობს ნებისმიერი ფსიქიკური გადახრის მიზეზი და რა მეთოდებით და საშუალებებითაა შესაძლებელი მისი კომპენსირება. ყოველივეს ახსნა და მისი პრაქტიკაში გადატანა შესაძლებელია სხვადასხვა მეცნიერული თეორიის საფუძველზე, რომლებიც სიღრმისეულ და ზუსტ ცოდნას იძლევიან ბავშვის ფსიქიკის კონკრეტული მექანიზმების და დინამიკის განვითარების შესახებ.

განვითარების ძირითად ფორმებად ითვლება **ფილოგენეზი** და **ონტოგენეზი**. ფსიქიკური განვითარება ფილოგენეზში ხორციელდება ფსიქიკის სტრუქტურის ჩამოყალიბება ბიოლოგიური ევოლუციის პირობებში ანუ კაცობრიობის ისტორიის სოციოკულტურული განვითარების განმავლობაში. **ონტოგენეზში** მიმდინარეობს ინდივიდის ფსიქიკური სტრუქტურის ჩამოყალიბება მისი სიცოცხლის განმავლობაში. განვითარებაში ასევე შეიძლება ვიგულისხმოთ ინდივიდის ინდივიდუალური ფსიქიკური განვითარება. თითოეული ასაკობრივი პერიოდი ხასიათდება განვითარების სპეციფიკური კანონზომიერებათა ერთობლიობით, რომლის შესწავლა ხდება კომპლექსურად - მოცემული კონკრეტული პერიოდის სპეციფიკური ახალწარმონაქმნის კანონზომიერების დასადგენად.

უნყვეტია თუ წყვეტილია განვითარება? - ზოგიერთი თეორეტიკოსი მეცნიერი ამტკიცებს, რომ განვითარება **უნყვეტი პროცესია**, ანუ ერთი და იგივე საწყისი სახის უნარ-ჩვევების, გონებრივი შესაძლებლობების მატება და განვითარება მუდმივად გრძელდება.

მათგან განსხვავებით სხვები ფიქრობენ, რომ განვითარება **წყვეტილ პერიოდებად** მიმდინარეობს; განვითარების ცალკეულ საფეხურებზე ბავშვი სრულიად განსხვავებულად იაზრებს და რეაგირებს სამყაროზე.

პოლისტური (მთლიანი) მიდგომის თანახმად, განვითარება დანაწევრებული კი არ არის, არამედ ადამიანები არიან ფიზიკუ-

რი, კოგნიტური და სოციალური არსებები და **მე-ს** თითოეული ეს კომპონენტი დამოკიდებულია იმ ცვლილებებზე, რომლებიც განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე მიმდინარეობენ.

პლასტიურობა ნიშნავს უნარს, რომლის მიხედვით ცხოვრების გამოცდილებიდან გამომდინარე, ადამიანი იცვლება პოზიტივისკენ ან ნეგატივისკენ. დეველოპმენტალისტიკის მიხედვით განვითარების პროცესი შეიძლება უცებ შეიცვალოს, თუ მის გარშემო ვინმეს ცხოვრების მნიშვნელოვანი ასპექტი იცვლება. მაგალითად, ქარბი აგრესიის მქონე ბავშვები, რომლებიც თანატოლებს არ მოსწონთ, ხშირად საკუთარი სოციალური სტატუსის ამაღლებას ცდილობენ იმ სოციალური უნარების დასწავლით და გამოყენებით, რითაც პოპულარული ბავშვები ხასიათდებიან.

მეცნიერ-ფსიქოლოგები გამოყოფენ განვითარების სამ ძირითად სფეროს. ესენია:

ფსიქოფიზიკური მოიცავს ადამიანის გარეგანი (სიმაღლე და წონა) და შინაგანი (ძვალ-კუნთოვანი სისტემა, ტვინი, გრძნობის ორგანოები, კონსტიტუცია, ნეირო-ფსიქოდინამიკა, ფსიქომოტორიკა) სტრუქტურების ცვლილებებს.

კოგნიტური (ლათ. „cognitio“ - „ცოდნა“, „შეგეცნება“) მოიცავს გონებრივ შესაძლებლობებს და ფსიქიკურ პროცესებს, როგორებიცაა: აღქმა, აზროვნება, განსჯა, მეხსიერება, მეტყველება, მსჯელობა, წარმოსახვა.

ფსიქოსოციალური მოიცავს პიროვნულ თვისებებს და სოციალურ ჩვევებს. მასში შედის ინდივიდუალური ქცევის სტილი და ემოციური რეაგირება.

აღნიშნული სამი სფეროს მიხედვით განვითარება მიმდინარეობს ერთდროულად და ურთიერთკავშირში. იგი ითვალისწინებს ცვლილებებს ემოციურ და პიროვნულ სფეროებში. აღსანიშნავია პიროვნებათაშორისი ურთიერთობის მნიშვნელობა **მე** - კონცეფციისა და თვითცნობიერების ჩამოყალიბებისათვის.

განვითარების ფსიქოლოგიის საკვანძო ცნებითი კატეგორიებია: „განვითარება“, „ზრდა“ „მომნიშვნება“, „დაბერება“, „დეტერმინიზმი“, „სისტემურობა“, „პეტეროქრონია“, „ასაკი“.

ზრდა, მომწიფება, დაბერება - ინდივიდის ბიოლოგიური პოტენციალი, ონტოგენეზის პროცესში გარე აქტიური ჩარევის გარეშე ფსიქიკური ახალწარმონაქმნების შექმნა. **ზრდა** მიუთითებს სხეულის ნაწილების სიდიდეს და ორგანოთა ფუნქციონალური შესაძლებლობების მომატებას ოპტიმალური ზრდის წერტილამდე; გულისხმობს წინასწარ დაპროგრამებულ ცვალებადობას გენეტიკური კოდის საფუძველზე. სხეულის ორგანოების **მომწიფება** განსხვავებული ტემპით მიმდინარეობს. თითოეულ ორგანოს ან რომელიმე უნარს აქვს საკუთარი ოპტიმალური სიმწიფის წერტილი. **დაბერება** არის ორგანიზმის ბიოლოგიური ცვლილებები, რომელიც მიმდინარეობს ოპტიმალური სიმწიფის ზღვარის გავლის შემდეგ.

განვითარების ბიოლოგიურ ფაქტორს მიეკუთვნება **მემკვიდრეობა**. რა მემკვიდრეობით იბადება ბავშვი? მემკვიდრეობით მას დაყვება ადამიანური ნერვული სისტემა, სამეტყველო აპარატი, თავის ტვინი, გრძნობათა ორგანოები, სპეციალური ფიზიკური მონაცემები და მემკვიდრული ინფორმაციის მატარებელი გენები. გენები წარმოადგენს გამძლე სტრუქტურებს, მაგრამ მათი ცვლილებები შესაძლებელია სხვადასხვა პირობების ზემოქმედებით, მაგალითად, ინტოქსიკაცია, დასხივება და სხვა. აღნიშნულ პროცესს ეწოდება **მუტაცია**. სწორედ გენებში მიმდინარე მუტაციებმა შესაძლოა გამოიწვიოს ადამიანის ორგანიზმის განვითარების სხვადასხვა ანომალია. ბავშვის ფსიქიკურ განვითარებაში ბიოლოგიურ ფაქტორს დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან იგი ადამიანის განვითარების ბუნებრივ საფუძველს წარმოადგენს.

განვითარების სოციალური პროცესი გულისხმობს დასწავლას და სოციალიზაციას.

დასწავლა არის პროცესი, რომლის დროსაც გარემო ინერგს ქცევის შეცვლას. განწყობების, ღირებულებების, აზროვნების თუ ქცევის სტერეოტიპების შემუშავებისას ასევე ვიძენთ ცოდნა-ჩვევებსაც.

სოციალიზაცია არის პროცესი, რომლის საშუალებითაც ადამიანი სოციალური, რეფერენტული ჯგუფის წევრი ხდება. ესაა საზოგადოებრივ ღირებულებებში შეზრდის პროცესი, რომელიც მთელი ცხოვრების განმავლობაში მიმდინარეობს.

დეტერმინიზმი (ლათ. **Determinare** - განსაზღვრა) შეხედულება სამყაროს კანონზომიერებების შესახებ, რომლის მიხედვითაც სამყაროში ყველაფერი მიზეზ-შედეგობრივი კავშირით არის განპირობებული - დეტერმინირებული. ამიტომ სამყაროში არ არსებობს არაფეთარი უმიზეზო მოვლენა.

პეტეროქრონია ბერძნული სიტყვიდან (**პეტეროს** სხვა, განსხვავებული; **ქრონოს** - დრო) ნიშნავს ცალკეული ორგანოებისა და ფუნქციების განვითარების ფაზების ასინქრონულობას, დროში არ დამთხვევას.

სისტემურობა - ფსიქიკური მოვლენების ანალიზის მიმართ მეთოდოლოგიური მიდგომა, რომლის დროსაც ფსიქოლოგიური მოვლენები განიხილება, როგორც სისტემურ-სტრუქტურული წარმონაქმნები.

ასაკი - არის კატეგორია, რომელიც ემსახურება ინდივიდუალური განვითარების დროის მახასიათებელს. ფსიქოლოგიაში განსხვავებენ ქრონოლოგიურ და ფსიქოლოგიურ ასაკს. ქრონოლოგიური ასაკისაგან განსხვავებით, რომელიც აღნიშნავს ინდივიდის არსებობის ხანგრძლივობას დაბადებიდან; ფსიქოლოგიური ასაკის ცნება გულისხმობს ონტოგენეტიკური განვითარების ხარისხობრივად მისთვის დამახასიათებელ განსაზღვრულ საფეხურს, რომელიც განპირობებულია ორგანიზმის კანონზომიერი ჩამოყალიბებით, ცხოვრების პირობებით, სწავლებით და აღზრდით, და აქვს კონკრეტულ-ისტორიული წარმოშობა.

ფსიქოლოგიურ ასაკს ხშირად უწოდებენ გონებრივ ასაკს. მისი დადგენა ხდება სპეციალურად ორგანიზებული კვლევებით - ტესტირებით. თითოეულ ტესტურ დავალებას აქვს განსაზღვრული წონა, სპეციალურად შერჩეული მასალა დღეების, თვეების მიხედვით. ამოცანის ამოხსნის რაოდენობის, სიროულის მიხედვით ბავშვი აგროვებს ქულათა განსაზღვრულ რაოდენო-

ბას, რომელიც ქრონოლოგიურ ასაკთან შედარებით შეიძლება იყოს მაღალი ან დაბალი. ქრონოლოგიური და გონებრივი ასაკის შედარების მიხედვით შესაძლებელია ვივარაუდოთ ბავშვის განვითარების განსაკუთრებულ მაჩვენებელზე და განვსაზღვროთ ინტელექტის კოეფიციენტი ანუ IQ.

IQ = გონებრივი ასაკი, შეფარებული ქრონოლოგიურ ასაკთან და $\times 100$ - ზე

ბავშვის განვითარების მიახლოებითი ასაკობრივი ნორმების დადგენა ბავშვის ცხოვრების ნებისმიერ სფეროში შესაძლებლობას გვაძლევს შევაფასოთ კონკრეტული ბავშვი რამდენად ჩამორჩება ან უსწრებს განვითარებაში თანატოლებს. ასაკობრივი ნორმების დადგენა საჭიროა, შესაბამისი ასაკის ნორმაში მყოფი ბავშვების პროგრამების და სახელმძღვანელოების შედგენისათვის, ასევე, იმ ბავშვთა დახმარების პროგრამების შედგენისათვის, რომლებიც ჩამორჩებიან განვითარებაში.

6. ნიუკომბი გამოყოფს განვითარების სამ ასპექტს:

1. განვითარების უნივერსალურობის კანონზომიერება, რომელიც მიუხედავად ნებისმიერი კულტურული დონისა და ეთნიკური მიკუთვნებულობისა, საერთოა ნებისმიერი პიროვნებისათვის, მაგალითად, დაახლოებით ერთი - ერთნახევარი წლის ყველა ბავშვი ცოცხიდან გადადის ვერტიკალურ მდგომარეობაში და იწყებს დამოუკიდებელ სიარულს. ერთი წლიდან დაახლოებით 4 წლამდე ყველა ბავშვი ეუფლება მეტყველებას, ბავშვის განვითარების კრიზისულ პერიოდებს მეტ-ნაკლები სიმწვავეთ გაივლის ყველა პიროვნება და ა. შ.
2. განვითარების ინდივიდუალური კანონზომიერება: თითოეული პიროვნების ფუნქცია ხასიათდება ინდივიდუალური განვითარების თავისებურებებით. მაგალითად, ყველა ერთი წლის ასაკის ბავშვი არ დადის ფეხზე, ყველა ერთი წლის ასაკის ბავშვი არ მეტყველებს და ა. შ.

3. სოციალური გარემოს გავლენა: იგულისხმება ოჯახი, სკოლა, მეზობლები, ის სოციალურ-კულტურული გარემოცვა, რასაც ბავშვის ქცევის ეკოლოგიასაც უწოდებენ

განვითარების ფსიქოლოგიის კავშირი

სხვა მცენიარებათა

განვითარების ფსიქოლოგიას, უპირველეს ყოვლისა, კავშირი აქვს პედაგოგიურ ფსიქოლოგიასთან. განვითარების ფსიქოლოგიის ცოდნის გარეშე შეუძლებელია განხორციელდეს ხარისხიანი სასწავლო-აღმზრდელობითი პროცესი; პედაგოგიური ფსიქოლოგიის ამოცანაა ხელი შეუწყოს პედაგოგიური მართვის ერთიანი პროცესის ჩამოყალიბებას. საგანმანათლებლო დაწესებულებებში ისეთი ჯანსაღი ფსიქოლოგიური კლიმატის შექმნას, რომელიც იზრუნებს პროცესში ჩართული ყველა სუბიექტის ფსიქოლოგიურ ჯანმრთელობაზე (მოსწავლე, მასწავლებელი, მშობელი).

სწავლებისა და განვითარების თეორიების, სწავლებისა და აღზრდის კანონზომიერებების ცოდნა სასწავლო-სააღმზრდელო დაწესებულებებში მომუშავე პედაგოგებს ეხმარება ხარისხიანი პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიური მუშაობის წარმართვაში, პედაგოგიური მუშაობის შინაარსისა და მეთოდების განსაზღვრაში, აღსაზრდელებისა და მოსწავლეებისადმი ინდივიდუალური მიდგომის დანერგვაში, საჭიროების შემთხვევაში დახმარებასა და მხარდაჭერაში. ბავშვის ასაკობრივი განვითარების კანონზომიერებების ცოდნა პედაგოგს საშუალებას აძლევს სწორად განახორციელოს სწავლებისა და აღზრდის პროცესი, დაეხმაროს მოსწავლეებს დადებითი პიროვნული თვისებების ჩამოყალიბებაში, ფსიქო-ფიზიკური ძალების მაქსიმალურ ამოქმედებაში, ემოციურ-ნებელობითი სისტემის მართვაში, პროფესიული ორიენტაციის განსაზღვრაში.

განვითარების ფსიქოლოგიას კავშირი აქვს ზოგად ფსიქოლოგიასთან. ზოგადი ფსიქოლოგია თეორიული და ექსპერიმენ-

ტული კვლევებით აყალიბებს ძირითადი ცნებებისა და კატეგორიების ზოგად ფსიქოლოგიურ კანონზომიერებებს, თეორიულ პრინციპებსა და მეთოდებს. მაგალითად, ზოგადი ფსიქოლოგია იძლევა ცოდნას და წარმოდგენას პიროვნების ფსიქიკური პროცესების: აზროვნების, აღქმის, მეტყველების, მეხსიერების, წარმოსახვის, ნებისყოფის თავისებურებებზე. განვითარების ფსიქოლოგია თვალს მიადევნებს ამა თუ იმ ასაკობრივ ეტაპზე დინამიკაში, თუ როგორია ფსიქიკური პროცესების განვითარების სპეციფიკა, დონე და თავისებურებანი.

განვითარების ფსიქოლოგიას კავშირი აქვს სოციალურ ფსიქოლოგიასთან. სოციალური ფსიქოლოგია სწავლობს ადამიანთა ქცევისა და საქმიანობის კანონზომიერებებს, განპირობებულს სოციალურ ჯგუფებში მათი ჩართვის ფაქტით, აგრეთვე იძლევა ამ ჯგუფების ფსიქოლოგიურ დახასიათებას.

განვითარების ფსიქოლოგიის ყურადღების არეალშია საბავშვო კოლექტივის განვითარებისა და ფუნქციონირების თავისებურებები, თანატოლებთან და უფროსებთან ურთიერთობის სტილი და ამ ურთიერთობის გავლენის მექანიზმი ბავშვის განვითარებაზე.

განვითარების ფსიქოლოგია კავშირშია მედიცინასთან. ბავშვის განვითარების სხვადასხვა მხარეს შეისწავლის მეცნიერების ისეთი სფეროები, როგორებიცაა: ანატომია, ფიზიოლოგია, უმაღლესი ნერვიული მოქმედებების ფიზიოლოგია, პიგიენა, და სხვა. მედიცინა წარმოადგენს სამედიცინო დისციპლინების ნაკრებს ადამიანთა ჯანმრთელობაზე, ავადობებზე, მკურნალობასა და სწეულებების პრევენციაზე. მედიცინისა და ფსიქოლოგიის მიჯნაზე წარმოიშვა სამედიცინო ფსიქოლოგიის დარგი - **ფსიქოსომატიკა**. იგი სამედიცინო ფსიქოლოგიის მიმართულებაა, რომელიც სწავლობს ფსიქოლოგიური ფაქტორების გავლენას ზოგიერთი სომატური დაავადების განვითარებაზე.

ფსიქოლოგები და ექიმები ნორმიდან გადახრილ ცვლილებებს, რომლებიც შინაგან ორგანოებსა და ორგანიზმის სისტემებში (გულ-სისხლძარღვთა, კუჭ-ნაწლავის, სასუნთქი გზების) მიმდინარეობს მეტ-ნაკლებად უკავშირებენ ბავშვის ხანგრძლივ ემოციურ დაძაბულობას (შიში, მონყენილობა, სიძულვილი, შფოთვა, წყენა, სასოწარკვეთა), რომლებიც წარმოიქმნება ჯერ კიდევ ადრეულ ასაკში კონკრეტულ გარემო-პირობებში, სადაც მასთან მიმართებაში უფროსები იყენებენ ავერსიულ (მაგენ სტიმულებით ზემოქმედება) მეთოდებს და ხელმძღვანელობენ არასწორი აღმზრდელობითი სტილით. ამ მხრივ ბავშვთა ნაადრევი ნევროზის პრევენციაში, განუსაზღვრელია იმ მიკროკლიმატის როლი, სადაც იგი იზრდება და ყალიბდება (ოჯახი, პედაგოგები, ბავშვები).

განვითარების ფსიქოლოგიის კვლევის მეთოდიკა

ბავშვის ფსიქიკური განვითარების პრობლემების თეორიულ-პრაქტიკული გადაწყვეტა მოითხოვს კვლევის თანამედროვე ეფექტური მეთოდების შერჩევას-გამოყენებას.

მათი გამოყენება ბავშვებთან მიმართებაში გარკვეული სპეციფიკით ხასიათდება, რაც იმაში გამოიხატება, რომ განვითარების ფსიქოლოგიაში გამოყენებული მეცნიერული კვლევები და მეთოდები არკვევს ადამიანის ფსიქოლოგიური განვითარებისა და ჩამოყალიბების ასაკობრივ დინამიკას გენეტიკასთან, გარემო პირობებთან, ქცევასთან, სასწავლო-სააღმზრდელო პროცესებთან კავშირს. განვითარების ფსიქოლოგიის ყველა მეთოდისთვის, ისევე როგორც ზოგადად ფსიქოლოგიისათვის, მიუღებელია სუბიექტივიზმი, მათ უნდა ახასიათებდეს ობიექტურობა, რათა კვლევებმა განსხვავებული შედეგი არ მოგვცეს.

კრიზისი აზრით, მეცნიერული კვლევა ძირითადად 4 ეტაპისაგან შედგება:

1. **საკითხის დაყენება.** მკვლევარმა უნდა განსაზღვროს, თუ რის შესწავლას აპირებს.
2. **შესასწავლი მოვლენის საგარაუდო მიზეზებთან მიმართებაში პირობების ფორმულირება.** მკვლევარმა უნდა იფარაუდოს მიზეზები, რომლებიც მისი აზრით იწვევენ

მისთვის საინტერესო მოვლენებს. ჰიპოთეზის შემოწმება: ა) მკვლევარმა უნდა შეაგროვოს მონაცემები; ბ) მოახდინოს მათი ანალიზი და გამოიყენოს შესაბამისი სტატისტიკური კრიტერიუმი.

3. დასკვნების ფორმულირება. ნინა ეტაპების შედეგებიდან გამომდინარე, მკვლევარმა უნდა ჩამოაყალიბოს დასკვნა იმ მიზეზობრივ კავშირებზე, რომელიც ივარაუდა ჰიპოთეზამ.

ფსიქიკური მოქმედება ძირითადად ვლინდება მეტყველებაში, შინაგანი ორგანოების მუშაობის ცვლილებაში. ასევე, საინტერესოა ადამიანის ფსიქიკური ცხოვრების შესწავლა საქციელიდან, ურთიერთობიდან გამომდინარე და სხვა.

მონაცემების შეგროვება: ძირითადი ფაქტები, ძიების სტრატეგია

მნიშვნელობა არა აქვს განვითარების რომელი ასპექტის შესწავლას ვცდილობთ - იქნება ეს ჩვილის აღქმა, სკოლის მოსწავლეებს შორის მეგობრული ურთიერთობები, თუ ის მიზეზები, რის გამოც ზოგიერთი მოზარდი ნარკოტიკების მიღებას იწყებს. მთავარია, მოვნახოთ საშუალება, რათა სწორად გავზომოთ ის, რაც ჩვენ გვაინტერესებს.

მეცნიერული გაზომვის მეთოდები უნდა იყოს სანდო და დასაბუთებული.

გაზომვა სანდოა, თუ ის სხვადასხვა დამკვირვებელს დროთა განმავლობაში მსგავს მონაცემს აძლევს. მაგალითად, თუ საკლასო ოთახში ვაკვირდებით და ვაფიქსირებთ, რამდენად ხშირად ავლენენ ბავშვები აგრესიულ ქცევას სხვების მიმართ, ჩვენი კვლევის ასისტენტი კი იგივე სქემის გამოყენებით, იმავე ბავშვებზე დაკვირვებით გაზომვის შედეგებს არ ეთანხმება; ან მაგალითად, ჩვენ ვზომავთ თითოეული ბავშვის აგრესიას ერთი კვირის განმავლობაში, მაგრამ ერთი კვირის შემდეგ გაზომვის იგივე მეთოდის გამოყენებით იმავე ბავშვებზე სხვა შედეგებს

ვიღებთ, ამ შემთხვევაში ჩვენი დაკვირვების გაზომვის მეთოდი არ არის სანდო, რადგან ის შეუსაბამო ინფორმაციას იძლევა.

გაზომვა დასაბუთებულია ანუ **ვალიდურია**, თუ ის ზომავს იმას, რაც უნდა გაიზომოს. საზომი ინსტრუმენტი უნდა იყოს სანდო, ვიდრე ის დასაბუთებული იქნება, თუმცა სანდოობა არ იძლევა დასაბუთებულობის გარანტიას.

ნორმები და სტანდარტიზაცია - ტესტის ნორმები გვაძლევს შედარების საშუალებას, გავარკვეოთ თუ რა დიაპაზონშია (მაღალი დაბალი, საშუალო) გარკვეული ასაკისა და სქესის ინდივიდის მიერ მიღებული ქულები. იმისათვის, რომ დადგინდეს ნორმები, ერთი და იგივე ტესტის შესრულება ექსპერიმენტში მონაწილე ყველა ცდის პირს ერთნაირ, სტანდარტიზირებულ გარემო-პირობებში მოეთხოვებათ, მიღებული ქულების შედარება ხდება იგივე პოპულაციის ნორმასთან.

მაორგანიზებელი მეთოდი კვლევის ერთ-ერთი მეთოდია, რომელშიც გაერთიანებულია: შედარებითი, ლონგიტიდური და კომპლექსური მეთოდები.

შედარებითი მეთოდი ხშირად გამოიყენება ზოგად ფსიქოლოგიაში ცდის პირთა სხვადასხვა ჯგუფების შედარების ან შერჩევისას. პათოფსიქოლოგიასა და დეფექტოლოგიაში ჯანმრთელ და ავადმყოფთა შედარებისას.

სოციალურ ფსიქოლოგიაში ხდება სხვადასხვა ტიპის მცირე ჯგუფების შედარება. განვითარების ფსიქოლოგიაში შედარებითი მეთოდის დახმარებით ხდება სხვადასხვა ასაკობრივი თავისებურებების შედარება, რათა გამოავლინოს შესასწავლი ფსიქიკური პროცესის ასაკობრივი დინამიკა.

შედარებითი მეთოდის ერთ-ერთი ვარიანტია გენეტიკური მეთოდი. ეს მეთოდი გამოიყენება სხვადასხვა ვარიანტებით, კერძოდ 1. გენეტიკური კვლევა (ნათესავების შესწავლა); 2. შვილად აყვანილი ბავშვებისა და მათი მშობლების შესწავლა; 3. ტყუპების შესწავლა - მონოზიგოტური და დიზიგოტური წყვილების შედარება სხვადასხვა პარამეტრებით.

ლონგიტიდური მეთოდი გულისხმობს, რომ ბავშვები, რომლებიც ამა თუ იმ ასაკში ავლენენ ქცევის კონკრეტულ ფორმას,

სხვა ასაკში ის ქცევის რა ფორმას გამოავლენს. ამ მეთოდით შესაძლებელია დადგინდეს ქცევის გამძლეობა და დროში სიმყარე. მაგალითად, დასწავლილი ვერბალური აგრესია შესაძლებელია თუ არა დროთა განმავლობაში გადაიზარდოს ფიზიკურ აგრესიაში და ა.შ. თუმცა, აღნიშნულ მეთოდს გააჩნია თავისი ნაკლი. იგი ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მოითხოვს დაკვირვებას და ფინანსებს. ცდის პირის რაიმე მიზეზით დაკვირვების არეალიდან გასვლა ნიშნავს კვლევის პროცესის ჩაშლას.

თანამედროვე პირობებში ფსიქოლოგიურ კვლევებში ხშირადაა ჩართული **კომპლექსური** პროგრამები, რომელშიც მონაწილეობენ მეცნიერების სხვადასხვა დარგის წარმომადგენლები. ამგვარი კვლევების საშუალებით შესაძლებელია დადგინდეს განსხვავებულ მოვლენებს (მაგალითად პიროვნების ფიზიკურ, სოციალურ, ფიზიოლოგიურ, ფსიქიკურ განვითარებას) შორის ურთიერთკავშირი.

როდესაც საუბარია ბავშვის ფსიქიკური განვითარების პრობლემების თეორიულ გადანწყვეტაზე, მხედველობაში მიიღება ფსიქოლოგიის ძირითადი სკოლები და მიმართულებები: *ფსიქოანალიზი, ბიპვეიორიზმი, კოგნიტური, განწყობის, გენეტიკური, სოციალ-კულტურული ფსიქოლოგია* და (სხვა).

ჯავიერიული მეთოდი

როდესაც საკითხი ეხება განვითარების ფსიქოლოგიის მეთოდების შერჩევას, მხედველობაში მიიღება ორი ჯგუფის მეთოდი: **ზემოქმედების მეთოდი** და **კვლევის მეთოდი**. ზემოქმედების მეთოდი ორიენტირებულია ჯგუფის ან კონკრეტული პიროვნების განვითარებაში ჩარევით განსაზღვრული ცვლილებების გამოსაწვევად. კვლევის მეთოდებს შეუძლიათ გამოიწვიონ ცვლილებები, თუმცა ამ ცვლილებებმა შესაძლოა გამოიწვიონ უნებლიე, დაუგეგმავი შედეგები.

კვლევის ძირითადი მეთოდებია **დაკვირვება** და **ექსპერიმენტი**, რომლებმაც შესაძლებელია მოგვცენ უტყუარი ინფორმაცია ბავშვის განვითარების სპეციფიკის შესახებ. კვლევის დამხმარე

მეთოდებია - *ტესტირება, გამოკითხვა, შემოქმედებითი პროექტების ანალიზი, სოციომეტრია, ინტერვიუ, საუბარი, ტყუპების, ბიოგრაფიული და სხვა მეთოდები*.

დაკვირვება შეიძლება იყოს შინაგანი, გარეგანი, ჩართული, სტანდარტიზებული, თავისუფალი, სრული და შერჩევითი. ცნობილია დაკვირვების ორი ძირითადი სახე **თვითდაკვირვება** და **სხვათა დაკვირვება**.

თვითდაკვირვების შემთხვევაში ფსიქიკის თავისებურებების შესწავლა ხდება საკუთარ ფსიქიკურ პროცესებზე დაკვირვებით, ამისათვის გამოსაცდელს განვითარებული უნდა ჰქონდეს მაღალი დონის აბსტრაქტულ-ლოგიკური აზროვნება და რეფლექსიის¹ უნარი. სკოლამდელი ასაკის ბავშვისათვის უმჯობესია დახატოს საკუთარი ემოციური მდგომარეობა, ვიდრე მოყვეს ამის შესახებ, რადგან მას უჭირს ვერბალურ ფორმაში გადმოგვცეს საკუთარი განცდები, ნუხილი, გრძნობა, ემოცია და სხვა ნებისმიერი პრობლემა.

ფსიქიკაზე უშუალო დაკვირვება არ ხდება. ხატოვნად რომ ეთქვას, ჩვენ არ შეგვიძლია „ჩაიხედოთ“ საკუთარ ან ნებისმიერი ასაკის ადამიანის ფსიქიკაში და შევისწავლოთ, თუ როგორია მისი ფსიქიკური პროცესები ან შემოქმედებითი პოტენციალი (აზროვნება, მეტყველება, მეხსიერება, წარმოსახვა, აღქმა და სხვა). ყოველივეს შესახებ ჩვენ ვმსჯელობთ მათი გარეგნული გამოხატულებით გონებრივ თუ ქცევით აქტივობაში. კერძოდ: აზროვნებაში, მეტყველებაში, დამახსოვრებაში, მსჯელობაში, შემოქმედებითი უნარების პრაქტიკულ გამოვლენაში და ა.შ.

მკვლევარის მიერ წარმოებული დაკვირვების პროცესი სწორად უნდა იყოს ორგანიზებული. კვლევის ამოცანიდან გამომდინარე, მან უნდა გამოკვეთოს დაკვირვების მიზანი, დაკვირვება უნდა მიმდინარეობდეს გეგმაზომიერად, სისტემატურად, სპეციალურად შედგენილი სქემით, შედეგების დაფიქსირება უნდა ხდებოდეს სპეციალურ ჟურნალში და საბოლოოდ ხდებოდეს მისი მათემატიკური დამუშავება. მაგ., მეცნიერებმა გამოიკვ-

¹ რეფლექსია - ადამიანის მიერ საკუთარი პიროვნების (ემოციების, მოტივების, ინტერესების, საცდელის) ცოდნის და მდგომარეობის გაცნობიერება.

ლიეს აგრესიულობის ასპექტები სკოლის გაკვეთილზე, სპეციალურად დამუშავებული კოდირების სისტემით. იგი შეიცავდა რამდენიმე კატეგორიის აგრესიულ ქცევას, კერძოდ, თანაკლასელთა მუქარა, შანტაჟი, ნივთების ნაგლეჯვა, დარტყმა და ა. შ.)

ექსპერიმენტი (ცდა, მცდელობა) სამეცნიერო შემეცნების ერთ-ერთი ძირითადი (დაკვირვებასთან ერთად) მეთოდია. დაკვირვებისაგან მას განასხვავებს მკვლევარის მხრიდან სიტუაციაში აქტიური ჩარევა, რომელიც ახორციელებს ერთი ან რამდენიმე ცვლადის (ფაქტორის) გეგმაზომიერ მანიპულირებას და ახდენს შესასწავლი ობიექტის ქცევაში შესაბამისი ცვლილებების რეგისტრაციას. ექსპერიმენტი გულისხმობს ფსიქიკური თავისებურებების შესწავლას სპეციალურად მოწყობილ პირობებში. ექსპერიმენტის ორი სახე არსებობს: **ლაბორატორიული** და **ბუნებრივი**. ლაბორატორიული ექსპერიმენტი ტარდება სპეციალურად, ხელოვნურად მოწყობილ გარემოში შესაბამისი აპარატურის გამოყენებით.

ბუნებრივი ექსპერიმენტის შემთხვევაში ცდის პირის შესწავლა ხდება ყოველგვარი ჩარევის გარეშე ბუნებრივ პირობებში. ლაბორატორიულ პირობებში ჩატარებულ ექსპერიმენტს აქვს დადებითი და ნაკლოვანი მხარეები. დადებითად შეიძლება ჩაითვალოს ის, რომ მკვლევარი თავისთონ ქმნის სიტუაციას, რომელიც სამ ძირითადი კრიტერიუმს აკმაყოფილებს:

1. ცდის პირები ექცევიან ექსპერიმენტის გავლენაში; 2. შესაძლებელი ხდება ცდის პირის სხვადასხვა ექსპერიმენტულ პირობებში ჩაყენება; 3. ამგვარ პირობებში ნებისმიერი მანკიერი ზეგავლენა კონტროლირებადია.

ამგვარი ექსპერიმენტის ნაკლი ის არის, რომ სპეციალურად მოწყობილი დანადგარ-მოწყობილობები, უცხო ადამიანები ბავშვებს აბნევენ, აშინებენ, მათში იწვევს ემოციურ დისკომფორტს და ხელს უშლის საკუთარი შესაძლებლობების სრულად გამოვლენას. მათ მიერ ინტერპრეტირებული არგუმენტები, ქცევა, ხშირ შემთხვევაში, შესაძლოა მცდარი იყოს.

განვითარების ფსიქოლოგიაში გაცილებით პროდუქტული და გავრცელებულია ბუნებრივი ექსპერიმენტი, რომელიც XX საუკუნის დასაწყისში პირველად გამოიყენა **ა. ფ. ლაზურსკიმ**

და იგი ხელოვნური ექსპერიმენტის შემთხვევაში გამოწვეული პრობლემების თავიდან აცილების საშუალებას იძლევა. მაგ., ბუნებრივი ექსპერიმენტი ტარდება სკოლამდელ დანესებულ ბებში მოდელირებული თამაშის სახით. როგორც ვიცით, ამ ასაკის ბავშვების ქცევის ძირითადი, ბუნებრივი ფორმა თამაშია, მოცემულ შემთხვევაში შესაძლებელია ექსპერიმენტატორმა გამოიყენოს თამაშობითი ხერხები და ფორმები. ექსპერიმენტის ამგვარი ფორმა გამოირჩევა ბავშვებზე ძალდატანებას და ზემოქმედების სპეციალური საშუალებების გამოყენებას. საბავშვო ჯგუფებიდან ბავშვების მხრიდან გამოვლენილი რეაქციები, ქცევის თავისებურებები, უნარ-ჩვევები, თავისუფალი და ბუნებრივია და მიღებული საკვლევი ინფორმაცია, მაგალითად, ლიდერობის გამოვლენა, სხარტი მეხსიერება, მხედველობითი რეაქცია, კონტაქტურობა, მეტოქეობა, მეგობრული ურთიერთობები და ა. შ., შესაძლოა უტყუარი იყოს.

საველე ექსპერიმენტი - დ. შეფერის მოსაზრებით, ესაა „ბუნებრივი ექსპერიმენტის გაგრძელება საველე პირობებში“. ამ დროს დაკვირვება ხდება ბუნებრივ პირობებში. მოცემული მეთოდით კვლევა განიხილება სხვადასხვა ზემოქმედებით (მაგ., ფრუსტრაციის სიძლიერით) გამოწვეული ქცევის ცვლილებები (მაგ., აგრესიული რეაქციის ინტენსიურობა).

კორელაციის მეთოდი - მისი მიზანია ცვლადებს შორის ურთიერთკავშირის დადგენა.

ცვლადი არის ნებისმიერი სიდიდე, რომელიც იზომება. მაგალითად, აგრესია ცვლადია, რადგან მისი გაზომვა შესაძლებელია. **კორელაციის კოეფიციენტით** ვადაგნთ: 1. ორ ცვლადს შორის ურთიერთდამოკიდებულების ხარისხს (რამდენად სანდოა მონაცემები); 2. ამ დამოკიდებულების მიმართულება (ეს დამოკიდებულება დადებითია თუ უარყოფითი).

დადებითი კორელაცია ნიშნავს, რომ ერთი ცვლადის ზრდა იწვევს მეორის ზრდას, ან ერთის შემცირება იწვევს მეორის შემცირებას. ე.ი. ორივე ცვლადი ერთდროულად იზრდება ან მცირდება. მაგ., რაც უფრო ხანგრძლივად უყურებენ ბავშვები ძალაღობას ტელევიზიით ან ინტერნეტით, მით უფრო აგრესიულები არიან. **უარყოფითი კორელაცია** ნიშნავს, რომ ერთი ცვლადის

ზრდა იწვევს მეორის შემცირებას. მაგ., რაც უფრო ხშირად აცდენს მოსწავლე ან სტუდენტი მეცადინეობებს, მით უფრო ნარუმატებლად აბარებს გამოცდებს.

კვლევის დამხმარე მეთოდები

ტესტი (ინგლისურად *test* - ცდა, გამოცდა, შემოწმება) - **ტესტური მეთოდი** გამოიყენება ფსიქოლოგიური დიაგნოსტიკებისას, პიროვნების ფსიქიკური განვითარების მიღწეული დონის დასადგენად. ფსიქოლოგიური დიაგნოსტიკების ძირითადი ამოცანაა ბავშვების დიაგნოსტიკა და რანჟირება ფსიქოლოგიური და ფსიქოფიზიოლოგიური ნიშნებით. ამისათვის სწავლობენ ბავშვთა ინდივიდუალურ თავისებურებებს უნარების, სხვადასხვა სფეროში მიღწევის დონის, პიროვნული თვისებების, ტემპერამენტის და სხვ. მიხედვით. ტესტური მეთოდი ფართოდ გამოიყენება განვითარების და პედაგოგიურ ფსიქოლოგიაში.

ტესტები კლასიფიკაციის მიხედვით შეიძლება დაიყოს: ა) **ვერბალური** და **არავერბალური**; ტესტური ამოცანის თავისებურებებიდან გამომდინარე, ვერბალური ტესტი არის ტესტის ტიპი, რომელშიც ტესტური მასალა წარმოდგენილია სიტყვიერი (ვერბალური) ფორმით.

არავერბალური (პრაქტიკული) ტესტი - ტესტის ტიპი, რომელშიც ტესტური შინაარსის ამოცანა წარმოდგენილია თვალსაჩინო ფორმით (მაგ., ფიგურების შედგენა, გამოსახულების დასრულება, ნახატების ან კუბიკებისგან სიუჟეტის შექმნა და სხვა).

ასევე, არსებობს ჯგუფური, ინდივიდუალური, ინტელექტის, პიროვნების, სისწრაფის, შედეგიანობისა და პროექციის ტესტები.

ტესტი რომ მეცნიერულად ჩაითვალოს, საჭიროა მან გაიაროს შემოწმება გარკვეული კრიტერიუმების მიხედვით: 1. **სტანდარტიზაცია** - კვლევის ჩატარებისა და დათვლის ერთგვაროვნება; 2. **ნორმა** - დაწესებული ზომა, საშუალო სიდიდე; 3. **სანდოობა** - ტესტური კვლევის გამეორება მსგავს შედეგს უნდა იძლეოდეს; 4. **ვალიდობა** - ტესტი ზუსტად იმას ზომას, რის გაზომვასაც ვაპირებთ.

ტესტური მეთოდი თავდაპირველად XIX საუკუნეში დიდ ბრიტანეთში გამოიყენა **ფრენსის გალტონმა** ადამიანის ინდივიდუალური შესაძლებლობების გამოსავლენად. ტერმინი "ტესტი" პირველად ამერიკელმა ფსიქოლოგმა **კეტელმა გამოიყენა 1890 წელს** ინტელექტუალური დონის განსაზღვრისათვის. ინტელექტის ცნობილი შკალა შექმნეს **ფრანგმა ფსიქოლოგებმა ალფრედ ბინემ და თეოდორ საიმონმა XX - საუკუნის დასაწყისში**. მათ შექმნეს ტესტების სერია, რომელშიც მოცემული იყო სხვადასხვა სირთულის დავალებათა ნაკრები, განკუთვნილი სხვადასხვა ასაკობრივი ჯგუფის ბავშვებისათვის. **შტერნმა 1914 წელს** შემოიტანა "ინტელექტის კოეფიციენტის" ცნება **IQ**, რომლის სიდიდე განსაზღვრავს ბავშვის ინტელექტუალური შესაძლებლობის დონეს.

IQ = გონებრივი ასაკი შეფარებული ქრონოლოგიურ ასაკთან და X 100 - ზე

"გონებრივი ასაკი" განისაზღვრება ამოცანათა რაოდენობით, რომელიც, როგორც დგინდება წინასწარი კვლევით, უნდა ამოხსნას განსაზღვრული ასაკის ბავშვმა. თუ მაგალითად, 6 წლის ბავშვი ხსნის 8 წლის ასაკის ბავშვის ამოცანას, მაშასადამე მისი გონებრივი ასაკი არის 8 წელი. ამ შემთხვევაში მისი ინტელექტის ანუ გონებრივი განვითარების კოეფიციენტი იქნება:

IQ = (8/6) X 100 = 133 ერთეული.

ითვლება, რომ გონებრივი განვითარების ნორმალური დონეა 90-დან 110 ერთეულამდე.

ყველაზე დაბალი მაჩვენებელია **0**, მაღალი - **200**. საშუალო მაჩვენებელი 100. ადამიანები **10-84-მდე** ითვლებიან გონებრივად ჩამორჩენილებად; თუმცა სხვა ფაქტორებთან ერთად კულტურას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ინტელექტის დონის განვითარებაში.

ფართოდ არის გავრცელებული ვექსლერის ინტელექტის საკვლევი ტესტი, რომელიც ვერბალური და არავერბალური მასალის გამოყენებით საშუალებას იძლევა შევაფასოთ ბავშვის ინტელექტის დონე. ასევე ცნობილია ინტელექტის ფსიქომეტ-

რული თეორიები.² **რობერტ სტერნბერგის** ინტელექტის ტრიარქიული თეორია, **ჰოვარდ გარდნერის** მრავლობითი და ემოციური ინტელექტი და სხვა.

მიღწევისა და შესაძლებლობების ტესტი - ეს არის ფართოდ გავრცელებული წერიტი ტესტი განვითარების ფიზიკური და კოგნიტური ასპექტების ცვლილებებზე. ბლანკის შევსება ხდება ხელნაწერით, თუმცა ბოლო წლებში გავრცელებულია მისი კომპიუტერული ვერსიები.

პროექციის მეთოდი

პროექციის მეთოდები: ცნობილია თემატური აპერცეპციის (TAT), რორშახის „მელნის ლაქა“, რენე უილიეს ტესტი. ეს მეთოდები გამოიყენება როგორც კვლევებისას, ასევე ფსიქოდიგნოსტიკაში.

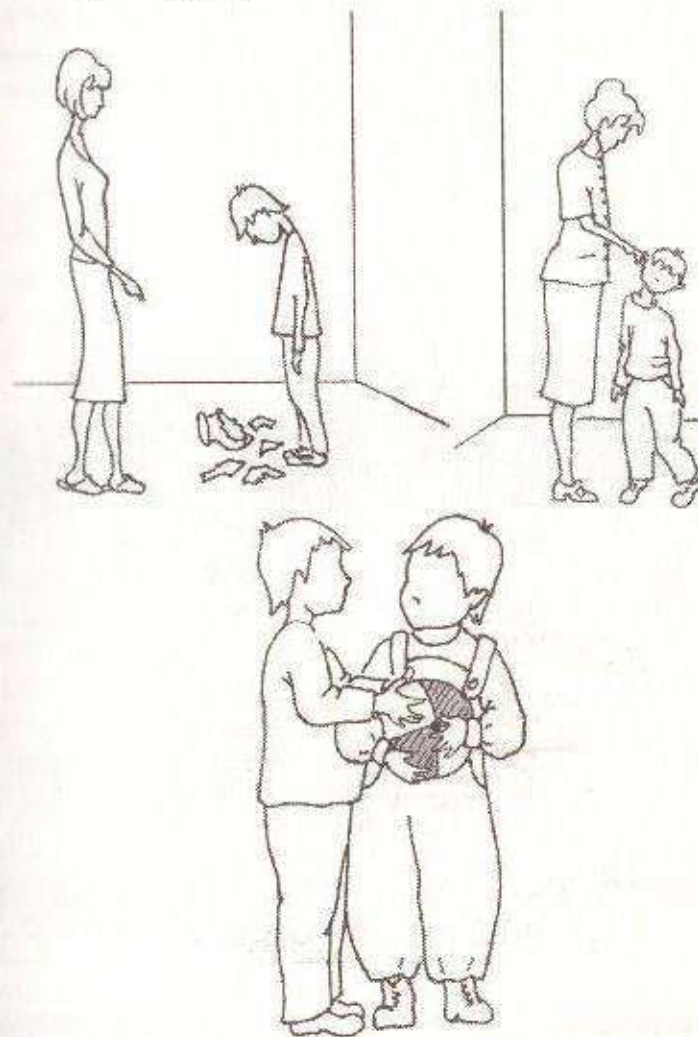
რორშახის ტესტის ნაკრები შედგება სხვადასხვა ფერის გაურკვეველი ფორმის ლაქებისაგან. ცდის პირს სთხოვენ, გულდასმით დაათვალიეროს და უამბოს ექსპერიმენტატორს - მისი აზრით, რა არის ეს გამოსახულება ან რას მოაგონებს მას.

ცნობილია როზენცვეიგის **თემატური აპერცეპტული ტესტი** (TAT), რომელიც შედგება სურათების სერიისაგან. ასევე ცნო-

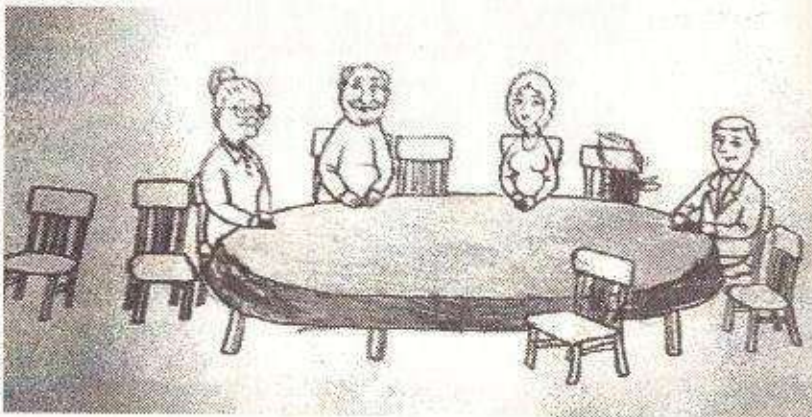
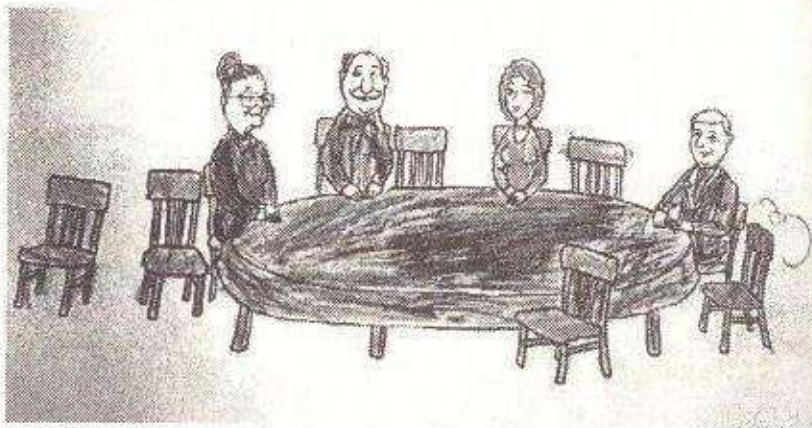
² **ფსიქომეტრია** ფსიქოლოგიის დარგია, რომელიც ფსიქიკური ფუნქციების ტესტირებას გულისხმობს.

ბილი მაურეის მიერ შემუშავებული სტიმულირების მასალა. ეს **ორიგინალური ტესტი** წარმოადგენს შავ-თეთრ სქემატურ სურათების სერიას და ასევე სპეციალურად ბავშვებისათვის განკუთვნილ სურათების სერიას (ტესტი KAT). მოცემული ტესტები კარგი საშუალებაა ბავშვთა და მოზარდთა პიროვნული პრობლემების შესასწავლად.

ფართოდაა გავრცელებული პროექციული ტესტის ერთ-ერთი სახე: „დაასრულე წინადადება.“ მაგ., „მამაჩემი ყოველთვის...“, „მე არ მიყვარს...“, „ჩემს დაბადების დღეზე“... „მე როცა მამა...“ და სხვა.

თანამედროვე პირობებში იყენებენ **რენე ჟილიეს ტესტს**, რომელიც ავლენს ბავშვის სოციალურ შეგუებასა და გარემომცველებთან მის ურთიერთდამოკიდებულებას, „ჩაბატე შენი თავი ოჯახში“ ასევე, პოპულარობით სარგებლობს ტესტები: „სახლი - ხე - ადამიანი“, „დახატე შენი თავი“, კონსტრუქციული ნახატი - „დახატე ადამიანი გეომეტრიული ფიგურებისგან“, „თავისუფალი ხატვა“, „დახატე ოჯახი“ და სხვა.

სოციომეტრული მეთოდი ექსპერიმენტული კვლევის დამხმარე მეთოდია. ეს მეთოდი გამოიყენება სასწავლო-სააღმზრდელო დაწესებულებებში (ოჯახი, კლასი, სააღმზრდელო ჯგუფი, და ა.შ.) ჯგუფის წევრებს შორის ურთიერთმიმართებების დასადგენად. სოციომეტრული მეთოდის საშუალებით იზომება ჯგუფის წევრთა პირადი ურთიერთობები (სიმპათია, ანტიპათია, ნეიტრალური დამოკიდებულება). საკვლევ მასალად გამოყენებულია კითხვარი, რომელიც შეიცავს ჯგუფის წევრთა პირადი ურთიერთობების ამსახველ კითხვებს: „ვისთან ერთად ისურვებდი მერხთან დაჯდომას?“ „რომელი თანაკლასელის მოსვლა გაცხადებოდა ყველაზე უფრო შენს დაბადების დღეზე?“ „ვისთან ერთად უფრო გინახია თამაში?“ და ა. შ.

ექსპერიმენტში მონაწილე პირებს ევალებათ ჩამოწერონ სამი თანაკლასელის გვარი იმის მიხედვით, თუ ყველაზე მეტად ვისთან სურთ ურთიერთობა. გამოკითხვის დასრულების შემდეგ ხდება დადგენა-გაანგარიშება თუ ვინ მიიღო ხმების ყველაზე მეტი ან ნაკლები რაოდენობა, რის მიხედვითაც ხდება თითოეული მოსწავლის სოციალური სტატუსის გამოვლენა: „გარსკვლავები“ (ვინც ხმების მეტი რაოდენობა მიიღო) და „გარიყულები“ (ვინც ხმების ნაკლები რაოდენობა მიიღო).

სოციომეტრიულ კვლევებში გამოიყენება აგრეთვე უარყოფით კონტექსტში დასმული კითხვები. მაგალითად, „ვისთან არ ისურვებდი მერხთან დაჯდომას?“ „ვის არ დაპატიუებდი დაბადების დღეზე?“ „ვისთან ერთად არ ითამაშებ?“ და ა.შ.

განვითარების ფსიქოლოგიაში წარმატებით გამოიყენება **„ტყუპების მეთოდი“**. ეს მეთოდი დაფუძნებულია მონოზიგოტური ტყუპების ფსიქიკურ შესაძლებლობათა შედარებით შესწავლაზე. აღნიშნული მეთოდის გამოყენება საშუალებას გვაძლევს სიღრმისეულად გავარკვიოთ გარემოს და აღმზრდელობითი ფაქტორების განსაკუთრებული გავლენა ბავშვის პიროვნებად ჩამოყალიბებაზე. კერძოდ, ჩატარებული კვლევების მიხედვით ირკვევა, რომ პიროვნების მრავალი ნიშანი განპირობებულია გენეტიკურად, თუმცა სხვადასხვა გარემოში აღზრდილ მონოზიგოტურ ტყუპებზე ჩატარებული კვლევებით მიღებული მო-

ნაცემებით დასტურდება, რომ მათ შორის მკვეთრი მსგავსებაა ემოციურობაში (შიშის, რისხვის გამოვლენა), რომელიც შენარჩუნებულია ტყულების თითქმის მთელი სიცოცხლის მანძილზე; რაც შეეხება აქტივობის დონეს და სოციაბილურობას, ასაკის მატებასთან ერთად მათი მსგავსება კლებულობს, რაც მიუთითებს გარემო ფაქტორების ზეგავლენაზე.

ანკეტური მეთოდი - ანკეტა არის ცდის პირთა გამოკითხვის გზით სტატისტიკური ინფორმაციის მიღება. სასწავლო და სააღმზრდელო დონის ძიებების სწორად წარმოებისთვის მასწავლებელს ძალიან სჭირდება ბავშვთა ინტერესების, სასწავლო საგნებისადმი მათი დამოკიდებულების დადგენა. ანკეტის საშუალებით ასევე შეიძლება მივიღოთ ინფორმაცია სხვა პირების შესახებაც. მაგალითად, მასწავლებელთა ანკეტები ბავშვის იდეალების, ინტერესების, მეგობრების, ამხანაგების და სხვა სენსიტიური თემების შესახებ.

თვითანგარიშის მეთოდი

ინტერვიუ და კითხვარი. მოცემული მეთოდის გამოყენებისას, ბავშვს ან მის მშობლებს უსვამენ სხვადასხვა სახის ზეპირ ან წერილობით შეკითხვას. შეკითხვები შეეხება ბავშვის განვითარებას, ემოციებს და გრძნობებს, ქცევის, ფიქრის თავისებურებებს, და ა. შ. სტრუქტურული ინტერვიუს ან ანკეტური გამოკითხვის შემთხვევაში, კვლევაში მონაწილე ყველა რესპოდენტს ერთი და იგივე შეკითხვას უსვამენ, იგივე თანმიმდევრობით, რათა შესძლონ სხვადასხვა რესპოდენტების მონაცემების შედარება.

კლინიკური მეთოდი, საუბრის მეთოდი - საუბრის მეთოდით მიღებული მასალა საშუალებას გვაძლევს ზოგადი წარმოდგენა შეგვექმნას ბავშვის ინტერესებზე, ხასიათზე, ტემპერამენტზე, უნარებზე და სხვა. ბავშვის ფსიქოლოგიაში გამოიყენება შვეიცარიული ფსიქოლოგის **ჟან პიაჟეს** მიერ შემუშავებული **კლინიკური საუბრის მეთოდი**. კლინიკური საუბარი არის ექსპერიმენტისა და საუბრის მეთოდის თავისებური შერწყმა. ბავშვს

ბავშვებს ისეთ პირობებში, რომ მისგან სპეციალურად შედგენილი ამოცანის გადანაცვებას და დასმულ შეკითხვებზე პასუხს მოითხოვენ. მაგალითად, ექსპერიმენტატორი სკოლამდელი ასაკის ბავშვს აძლევს თიხის გუნდას და სთხოვს გააკეთოს ისეთივე ზომის და ფორმის მეორე გუნდა. მას შემდეგ, როცა ბავშვი ამ დავალებას შეასრულებს, ექსპერიმენტატორი ცვლის თიხის გუნდის ფორმას და უსვამს მას კითხვებს იმის გამოსარკვევად, თუ როგორ აზროვნებს ბავშვი, ფორმის შეცვლის მიუხედავად გუნდას იგივე წონა და მოცულობა დარჩა თუ ანალოგიურად იცვლებიან ისინიც? სკოლამდელ ასაკში ვიზუალს, თვალსაჩინოებას ბავშვისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს და მათი პასუხებიც კონკრეტულ ხატებზე დაყრდნობითაა განპირობებული.

ცნობილია ასევე უ პიაჟეს ექსპერიმენტი მორალური მსჯელობის შესახებ, რომელიც გვიჩვენებს, რომ უმცროსი ასაკის ბავშვები ტყუილთან დაკავშირებით მოზარდებისაგან განსხვავებულად ფიქრობენ. ბავშვს ეკითხებიან: „იცოცხლე, რა არის ტყუილი? - ეს არის ის, როდესაც სიმართლეს არ ამბობ; $2+2=5$ ტყუილია? - დიახ, ტყუილია. - რატომ? - იმიტომ რომ სწორი არ არის? - ბავშვმა რომელმაც თქვა $2+2=5$, იცოდა, რომ ეს სიმართლე არ იყო, თუ შეცდომა დაუშვა? - მან შეცდომა დაუშვა - მაშინ თუ მან შეცდომა დაუშვა მოიტყუა? - დიახ მან მოიტყუა.“

შემოქმედებითი პროდუქტების ანალიზი. ეს მეთოდი გამოიყენება სხვადასხვა ასაკობრივ საფეხურზე ბავშვის ფსიქიკური თავისებურებების შესასწავლად. შემოქმედებითი პროდუქტების ანალიზში იგულისხმება: ბავშვთა ნახატები, აპლიკაციები, ნაძერწები, ნაქარგები, ლექსები, ზღაპრები, ტექნიკური მოდელები და სხვა. ყოველივე საშუალებას იძლევა ვიმსჯელოთ ბავშვის ინტერესებზე, ნიჭზე, უნარებზე, მიდრეკილებებზე, ზოგადად ბავშვის განვითარების დონეზე.

ბიოგრაფიული მეთოდით შეიძლება დადგინდეს, თუ რა გარემოებათა გავლენის შედეგად ჩამოყალიბდა მისი პიროვნული ნიშან-თვისებები (მფოთვა, შიში, გაუბედაობა, დეპრესია, აგრესიულობა და ა. შ.).

განვითარების ფსიქოლოგიაში კვლევებში იყენებენ მეცნიერულ მეთოდებს. ფსიქოლოგიური კვლევის მეთოდის შერჩევისას მეცნიერები ითვალისწინებენ ბავშვთა შინაგანი ფსიქოლოგიური ბუნების გარეგან გამოვლენას ქცევაში, მეტყველებაში, მკვეთრ მოძრაობებში, ბავშვთა შემოქმედებით პროდუქტებში. განვითარების ფსიქოლოგიისათვის ბავშვის ფსიქიკის შესწავლაში, ასევე მნიშვნელოვანია გენეტიკური პრინციპი, რაც გულისხმობს, ბავშვთა ფსიქიკის განვითარებაზე კონკრეტულ კულტურულ-ისტორიული პირობების გავლენას და ანალიზს, ასევე მათი პიროვნების ჩამოყალიბებაზე მოქმედ გენეტიკურ ფესვებს.

მათემატიკური მეთოდი გამოიყენება როგორც დამხმარე საშუალება, ექსპერიმენტის შედეგების დამუშავებისათვის.

კვლევის ეთიკური საკითხები განვითარების კვლის ეთიკური განხილვა

კვლევის შემუშავების პროცესში, მკვლევარების წინაშე შეიძლება დადგეს ისეთი რთული საკითხი, როგორიცაა კვლევის ეთიკა ანუ კვლევის ჩატარების სტანდარტი, რომელთა დაცვა მკვლევარებისათვის აუცილებელია, რათა მათში მონაწილეები დაცულები იყვნენ ფიზიკური და ფსიქოლოგიური ზიანისაგან. ზოგიერთი ეთიკური საკითხი ადვილად გადასაწყვეტია: მართლაც არ ჩაატარებენ ისეთ ექსპერიმენტს, რომლის დროსაც ვინმეს ფიზიკური ან ფსიქოლოგიური ზიანი მიადგება მაგ., ფიზიკური შეურაცხყოფა, შიმშილობა, ხანგრძლივი პერიოდით იზოლირება და სხვა ამის მსგავსი. თუმცა, ბევრი ეთიკური საკითხი ძალიან შენიღბულია. ქვემოთ წარმოგიდგენთ რამდენიმე დილემას, რის გადაჭრის წინაშეც შეიძლება დადგნენ დევლოპმენტალისტები. ეთიკური ნორმებიდან გამომდინარე, კვლევითი საქმიანობისას შესაძლოა მათ სხვადასხვა ტიპის შეკითხვა გაუჩნდეთ საკუთარი თავის მიმართ, მაგალითად:

- გამართლებულია თუ არა ჩემი საქციელი, როდესაც ვატყუებ ექსპერიმენტში მონაწილეებს, ჩემი კვლევის

შესახებ არასწორი ინფორმაციის მიწოდებით ან ტყუილის თქმით (მაგ., როდესაც ვინმეს ეუბნებით: „შენ ძალიან სუსტად დანერე ტესტი“, როდესაც რეალურად პიროვნების ტესტის შედეგი ძალიან კარგია).

- შემიძლია დავაკვირდე ჩემს მონაწილეებს ბუნებრივ გარემოში ისე, რომ არ ეაცნობოთ, რომ ისინი სამეცნიერო კვლევის სუბიექტები არიან?
- რამდენად მისაღებია ბავშვებს ეუთხრათ, რომ მათი თანაკლასელები ადასტურებენ ამკარად არასწორი პასუხის „სისწორეს“, ექსპერიმენტში მონაწილეთა თავიანთი თანატოლებისადმი კონფორმულობის დასადაგენად.

ექსპერიმენტის ეთიკური საკითხები განსაკუთრებით სენსიტიურია, როდესაც მისი მონაწილენი ბავშვები არიან. ისინი გაცილებით მგრძნობიარენი არიან ფიზიკური და ფსიქოლოგიური ტკივილის მიმართ, ვიდრე უფროსები. პატარები შეიძლება სრულად ვერც კი აცნობიერებდნენ ექსპერიმენტში მონაწილეობით საკუთარ თავს რა საფრთხეს უქმნიან. მოცემული გაუგებრობების თავიდან აცილებისა და ბავშვების დაცვის მიზნით, „ამერიკის ფსიქოლოგთა ასოციაციამ“ (1992) და „ბავშვის განვითარების კვლევის“ საზოგადოებამ (1993) დაადგინა სპეციალური ეთიკური ნორმები, რომელთა შორის მნიშვნელოვანია შემდეგი:

1. არ ავნო, ზიანისგან დაცვა.

მკვლევარმა არ უნდა ჩაატაროს ისეთი სახის ექსპერიმენტი, რომელიც ბავშვს ფიზიკურ ან ფსიქოლოგიურ ტრავმას მიაყენებს. ფსიქოლოგიური ტრავმის განსაზღვრა საკმაოდ რთულია, თუმცა მისი განმარტების პასუხისმგებლობა ეკისრება თავად მკვლევარს. თუ იგი ვარაუდობს, რომ ექსპერიმენტს შეიძლება ჰქონდეს მავნე ეფექტები, მაშინ მან სხვებთანაც უნდა გაიაროს კონსულტაცია. თუ ეს მათგანაც დადასტურდა, მაშინ მკვლევარი ვალდებულია შეწყვიტოს კვლევა.

2. ინფორმაციული თანხმობა.

უნდა იქნას მოპოვებული მშობლების, მასწავლებლების და იმ პირთა წერილობითი თანხმობა, ვინც ბავშვის ინტერესებს წარმოადგენენ. ინფორმაციული თანხმობა ნიშნავს, რომ მშობელს ან ბავშვზე სხვა პასუხისმგებელ პირს უნდა ეცნობოს კვლევის ყველა ის დეტალი, რამაც შეიძლება გავლენა მოახდინოს მათ სურვილზე, მიიღოს თუ არა. ბავშვმა ექსპერიმენტში მონაწილეობა, გარდა ამისა, ამერიკის შეერთებული შტატების ფედერალური დირექტივა ადგენს, რომ 7 წლიდან დაწყებული ყველა ასაკის ბავშვს უფლება აქვს მათთვის გასაგებ ენაზე აუხსნან კვლევის ყველა ის ასპექტი, რამაც შესაძლოა გავლენა იქონიოს მათი ექსპერიმენტში მონაწილეობის სურვილზე. ბავშვების უფლებაა თავად გადაწყვიტონ, მიიღონ თუ არა ექსპერიმენტში მონაწილეობა და ასევე, ნებისმიერ დროს შეწყვიტონ იგი.

3. აღმძვრელი სტიმულები.

ექსპერიმენტულ კვლევებში მონაწილე ბავშვებისათვის დასაშვებია რაიმე ჯილდოს შეპირება, თუმცა აღნიშნული ჯილდო არ უნდა აღემატებოდეს დასაშვებ ნორმას, რასაც ბავშვის ჩვეული ცხოვრების წესი გულისხმობს.

4. კონფიდენციალობა.

მკვლევარების მიერ მოპოვებული ყველა ინფორმაციის კონფიდენციალობა დაცული უნდა იქნას. ბავშვებს აქვთ უფლება, გააუქმონ მკვლევარების მიერ მათი იდენტურობის შესახებ მოპოვებული წერილობითი მონაცემები; გარდა ერთი გამონაკლისისა - უმეტეს შტატებში არსებული კანონმდებლობით, მკვლევარს უფლება არა აქვს დამალოს ძალადობის მსხვერპლი ბავშვების სახელები.

5. მოტყუება/დეტალური მოხსენება/შედეგების ცოდნა.

როგორც აღვნიშნეთ, ბავშვებს უფლება აქვთ, წინასწარ იცოდნენ კვლევის მიზნები, თუმცა შესაძლოა არსებობდეს განსაკუთრებული შემთხვევა, როდესაც პროექტი

საჭიროებს ინფორმაციის დამალვას ან ტყუილს, რადგან ინფორმაციის დამალვა ან მოტყუება არსებითად მნიშვნელოვანია ექსპერიმენტის ჩატარებისთვის. ექსპერიმენტის დამთავრების შემდეგ მკვლევარმა მასში მონაწილე ბავშვებს მათთვის გასაგებ ენაზე უნდა მისცეს აუცილებელი განმარტება - თუ რა იყო კვლევის ნამდვილი მიზანი და რატომ დასჭირდა მას ტყუილის თქმა. ბავშვებს ასევე უფლება აქვთ, რომ კვლევის შედეგების შესახებ მიიღონ დეტალური ინფორმაცია მათთვის გასაგებ ენაზე. როგორ უნდა დაადგინონ მკვლევარებმა, ჩაატარონ თუ არა ესა თუ ის ექსპერიმენტი, რომელიც ეთიკური თვალსაზრისით საეჭვოდაა მიჩნეული? ამ შემთხვევაში მკვლევარები პირველ რიგში ადგენენ კვლევის უპირატესობებს, ნაკლოვანებებს და ითვალისწინებენ შესაძლო სარგებელს ან ზიანს, რაც მოცემული კვლევა მოუტანს (კაცობრიობას, მონაწილეებს), შემდეგ ახდენ შედარებას იმ პოტენციურ რისკებთან, რომლებიც უკავშირდება მონაწილეებს. თუ სარგებლიანობისა და რისკის შეფარდება სასურველია - ექსპერიმენტატორი, როგორც წესი, წარმართავს ექსპერიმენტს.

6. მონაწილეთა ინფორმირება.

ეთიკური კონფიდენციალობისა და ზიანისგან დაცვის დაპირისპირებამ შესაძლოა სერიოზული ეთიკური დილემის წინაშე დააყენოს მკვლევარი, რომელიც იგებს, რომ მონაწილის ან მონაწილეების (ან მათი ახლობლების) კეთილდღეობა შეიძლება სერიოზული რისკის ქვეშ დადგეს სიცოცხლისათვის ისეთი საშიში გამოვლინებების გამო, როგორიცაა თვითმკვლელობის ტენდენცია ან სქესობრივი გზით გადამდები უკურნებელი დაავადებები. ეს ის რისკებია, რომელთა გამოც ეთიკური ნორმებიდან გამომდინარე, შესაძლოა მკვლევარებმა ვალდებულად იგრძნონ თავი მიანოდონ ინფორმაცია ამის შესახებ ან დაეხმარონ მონაწილეებს, სათანადო სამედიცინო, სოციალური ან ფსიქოლოგიური დახმარების მიღებაში.

1. რას შეისწავლის განვითარების ფსიქოლოგია?
2. რა ძირითადი სფეროები გამოიყოფა ბავშვის განვითარებაში?
3. რა არის განვითარების ფსიქოლოგიის საკვანძო ცნებითი კატეგორიები?
4. რომელ მეცნიერებებთან აქვს კავშირი განვითარების ფსიქოლოგიას?
5. ჩამოაყალიბეთ განვითარების ფსიქოლოგიის ძირითადი მეთოდები.
6. რას გულისხმობს კვლევის ეთიკური საკითხები და რამდენად მნიშვნელოვანია მისი დაცვა ფსიქოლოგიური და ეთიკური თვალსაზრისით?

განვითარების ფსიქოლოგიის ისტორიული საფუძვლები

ბავშვის განვითარების შესახებ იდეოლოგია და თეორიები კაცობრიობის განვითარების მანილზე ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური აზროვნების ჩამოყალიბებასთან ერთად მუდმივად იცვლებოდა და იხვეწებოდა. ბავშვის ფსიქოლოგიური განვითარების შესახებ თანამედროვე თეორიების ჩამოყალიბება ანტიკური ხანის საბერძნეთიდან იღებს სათავეს. ამ პერიოდის ჩვენამდე მოღწეული წყაროებიდან ირკვევა, რომ ბავშვებს 6-7 წლამდე ეპყრობოდნენ, როგორც ჩვილს. ბავშვობა განიხილებოდა როგორც განვითარების განსაკუთრებული პერიოდი. მიიჩნეოდა, რომ ბავშვები ფაქიზი არსებები იყვნენ და მათ განსაკუთრებული მიდგომა ესაჭიროებოდათ. თუმცა, სხვადასხვა წყაროების მონაცემებით, ჩვილებს მიიჩნევდნენ ეშმაკისეულ არსებებად, ან უმანკო ანგელოზებად, რომელსაც განწმენდა ესაჭიროებოდათ. ბავშვებს ამ პერიოდში განსაკუთრებული სიმკაცრით ეპყრობოდნენ. აღზრდის პურიტანული სტილი ჯერ კიდევ ძველი საბერძნეთიდან იღებს სათავეს და XIX-ის ბოლომდე გაგრძელდა. ბავშვებს უხეშ და მოუხერხებელ სამოსს აცმევდნენ, რაც მათ უფროსების შესახედაობას აძლევდა; ჯიუტი და ურჩი ბავშვების აღზრდაში მშობლები და პედაგოგები მკაცრ სადამსჯელო ღონისძიებებს იყენებდნენ. ქართულ რეალობაში ამის თვალსაჩინო დემონსტრირებაა აკაკი წერეთელის „ჩემი თავგადასავალი“, რომელშიც ნათლად არის წარმოჩენილი იმ პერიოდისთვის დამახასიათებელი აღზრდისა და სწავლების პურიტანული მეთოდები. მეთოთხმეტე საუკუნეში გავრცელებული იყო რჩევა-დარიგებათა ცნობარები ბავშვის მოვლის მრავალი ასპექტის, კერძოდ, კვების, ჯანმრთელობის, ჩაცმა-დახურვის, თამაშისა და საოჯახო ცხოვრებაში მონაწილეობის შესახებ. კანონი აღიარებდა, რომ ბავშვებს სჭირდებოდათ, დაცვა იმ ადამიანებისგან, რომლებიც მათ მიმართ სისასტიკით გამოიჩნეოდნენ,

თუმცა ამ პერიოდში სასამართლო შემწყნარებლობას იჩენდა კანონდამრღვევი ახალგაზრდების მიმართ (Hanawalt, 1993)

ინგლისიდან ამერიკაში ემიგრირებული პურიტანები თვლიდნენ, რომ ბავშვის აღზრდა მათი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მოვალეობა იყო. თუმცა, ბავშვის სულს თავდაპირველი ცოდვით დამძიმებულად მიიჩნევდნენ, ცდილობდნენ შეიღებებისთვის ესწავლებინათ კარგისა და ცუდის გარჩევა. მათ პირველებმა შექმნეს საკითხავი მასალა ბავშვებისთვის რელიგიურ და მორალურ თემებზე. დროთა განმავლობაში პურიტანმა მშობლებმა სიმკაცრესა და დამთმობლობას შორის წონასწორობის დაცვაც გამოიმუშავეს.

XX საუკუნის დასაწყისიდან რადიკალურად შეიცვალა ბავშვებისადმი დამოკიდებულება. თუმცა, ეს დამოკიდებულება სხვადასხვა კულტურისა და ტრადიციების ქვეყნებში განსხვავებული იყო. მაგ., ცნობილია, რომ იაპონიაში სამ წლამდე ასაკის ბავშვებს არასოდეს აძინებენ მარტო, მათ აუცილებლად სძინავთ მშობლებთან, ბებია-ბაბუასთან ან და-ძმასთან ერთად. ბავშვის ძილის რეჟიმის ამგვარი ორგანიზება, იაპონელების აზრით, სოციალიზაციის შემადგენელი ნაწილია, რაც სამომავლოდ ჯანსაღი კორპორაციული ურთიერთობის კენაა მიმართული. ამერიკაში მცხოვრებ ბავშვებს, პირიქით, ყოველთვის მარტო, ცალკე ოთახში სძინავთ, ძილის ამგვარი წესიც, ამერიკელების აზრით, სოციალიზაციის პროცესის ნაწილია და იაპონელების მსგავსად სამომავლო, ფართომასშტაბიან პროგნოზს ეფუძნება. ისინი ამას იმით ხსნიან, რომ მშობლების ამგვარი მიდგომით, ბავშვებს უვითარდებათ დამოუკიდებლობა; თავისუფლების შეგრძნება და პიროვნებას საზოგადოებასთან ადაპტაციასა და ინტეგრაციაში ეხმარება. ბავშვის განვითარების შესახებ თანამედროვე თეორიები დასავლეთის ისტორიულ-კულტურული ფასეულობების ცვლილებებისა და ბავშვთა შესახებ ფილოსოფიური აზროვნებისა და მეცნიერების განვითარების წიაღში წარმოიშვა.

ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური მიმდინარეობები

XVII საუკუნის ფილოსოფიური აზროვნება რეალობაში ახალი იდეალების დამკვიდრებას შეეცადა. ამ პერიოდში მოღვაწე განმანათლებლების შეხედულებები ბავშვობის შესახებ შედარებით ჰუმანური გახდა.

ბავშვის ფსიქიკის განვითარების ფაქტორებისა და პირობების ასახსნელად ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ **ნატივისტური** და **ემპირისტული** თეორიების წარმომადგენლები. **ნატივისტური** თეორიის მიხედვით, ბავშვს დაბადებიდან დაჰყვება ყველა ადამიანური უნარი, გარემო პირობები უმნიშვნელო როლს ასრულებს მის განვითარებაში. ამ შემთხვევაში იგნორირებული იყო სოციალური გარემოს როლი და მნიშვნელობა. **ემპირისტული** თეორია საპირისპიროს ამტკიცებდა. გადაჭარბებულად აფასებდა გარემოს როლს და მნიშვნელობას. რომელია მთავარი, **თანდაყოლილი**, მემკვიდრეობით განპირობებული, თუ **შეძენილი** - დასწავლა, გარემო. განსხვავებული პოზიციების გამო ფილოსოფოსები, ფსიქოლოგები და პედაგოგები ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ.

ჯონ ლოკი
(1632-1704)

გამოჩენილი ინგლისელი მოაზროვნის **ჯონ ლოკის** ემპირისტული ხასიათის ნაშრომებმა, საფუძველი ჩაუყარა XX საუკუნის ბიჰევიორისტულ მიმდინარეობას. მისი ემპირისტული თეორია, ნატივისტური თეორიისაგან განსხვავებით, ბავშვს განიხილავდა **ტაბულა რასად** (ლათინურად - tabula rasa), რაც სუფთა დაფას ნიშნავს. მისი მოსაზრებით, ბავშვს დაბადების მომენტში არავითარი ადამიანური არ გააჩნია, ყველაფერი იმაზე დამოკიდებული, რას და როგორ დანერს მასზე გარემო. ლოკმა მშობელი წარმოდგინა რაციონალურ მასწავლებლად,

რომელსაც სწორი რჩევა-დარიგებებით, კარგი ქცევის მაგალითებით შეუძლია კარგად „გამოძერწოს“ იგი. ლოკი ბავშვებთან მიმართებაში ფულის, ტკბილეულის ან სხვა ჯილდოს გამოყენებას არ ურჩევდა მშობლებს. ის უპირატესობას სიტყვიერ მეთოდებს - წახალისებას, მოწონებას, სიყვარულის გამოხატვას ანიჭებდა. იგი სასტიკი წინააღმდეგი იყო ბავშვის ფიზიკური დასჯის და თავის ნაწერებში აღნიშნავდა, რომ თუ ბავშვს სასწავლო დაწესებულებაში სასტიკად უსწორდებიან, მას მასწავლებლისა და ნიგნების მიმართ შიში და სიძულვილი უყალიბდება. ჯონ ლოკი განვითარებას განიხილავდა როგორც უწყვეტ პროცესს და ბავშვის განვითარებაში გარემოს მნიშვნელოვან როლზე მიუთითებდა. მისი თეორიული მოსაზრების მიხედვით ბავშვს თითქმის არ შეუძლია გარემოს მიერ „სუფთა დაფაზე“ დაწერილი საკუთარი ბედის შეცვლა, რაც მომავალში „პასიური ბავშვის“ მის მიერ ხდება, მეცნიერებმა უარყოფითად შეაფასეს. თანამედროვე თეორიები ბავშვს განიხილავს აქტიურ, მიზანსწრაფულ არსებად, რომელიც თავად წარმოადგენს საკუთარი განვითარების ძირითად წყაროს.

ჯონ-ჯაკ რუსო
(1712 - 1778)

ჯონ-ჯაკ რუსო დაიბადა შვეიცარიაში, ქალაქ ჟენევაში. ხელმოკლე მესაათისა და ცეკვის მასწავლებლის ოჯახში. იგი იყო XVIII საუკუნის ფილოსოფოსი, რომელიც ნატივისტურ პოზიციაზე იდგა და ბავშვობის შესახებ თვისობრივად ახალი შეხედულება ჩამოაყალიბა. რუსოს დედა ადრე გარდაეცვალა და ის დღიური მუშაობით ირჩენდა თავს. იგი სისტემატურად იცვლიდა საქმიანობას; იყო მდივანი, შინამასწავლებელი, მთარგმნელი და კომპოზიტორიც კი, თუმცა მისი შემოქმედებიდან ყველაზე დასამახსოვრებელი ბავშვის აღზრდასთან დაკავშირებული იდეები იყო. რაოდენ პარადოქსადაც არ უნდა მოგვეჩვენოს, რუსომ

მახსოვრებელი ბავშვის აღზრდასთან დაკავშირებული იდეები იყო. რაოდენ პარადოქსადაც არ უნდა მოგვეჩვენოს, რუსომ

თავისი საკუთარი ხუთივე შვილი ბავშვთა სახლს მიაბარა და სამუდამოდ დაკარგა. ამასთან დაკავშირებით იგი ამბობდა: „მათი რჩენა არ შემეძლო და მერჩინა მათგან გლეხები გამოსულიყვნენ, ვიდრე ჩემსავით მეოცნებეები და თავგადასავლელბის მაძიებლები.“

მისი მოსაზრებით, ბავშვი არც „სუფთა დაფა“ და არც „ცხრიელი ჭურჭელია“, რომელიც შესაძლებელია უფროსების სწავლა-დამოკიდებულებით აივსოს. ჯონ ლოკისგან განსხვავებით, რუსო ბავშვებს საკუთარი ბედის „მჭედლად“ მიიჩნევდა. თავის რომანში „ემილი, ანუ აღზრდის შესახებ“, იგი წერდა: „უფროსები ბავშვებში მუდამ დიდს ეძებენ, თუმცა მათ ავინყდებათ, ვინ იყვნენ ადრე, ვიდრე მოზრდილები გახდებოდნენ“. მისი ფილოსოფიის მიხედვით, ადამიანი თავისუფალი იბადება, მაგრამ თუ როგორ სოციალ-კულტურულ და პოლიტიკურ გარემოში იზრდება, ამას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა, რადგან მისი აზრით, შესაძლოა იგი დაიჩაგროს გარემოს მავნე ზემოქმედებით და ვერც ბედნიერებას მიაღწიოს. მშობელს უნდა შესძლებოდა ბავშვის განვითარების სხვადასხვა ასაკობრივ საფეხურზე (დაბადებიდან 2 წელი, 2-12 წელი, 12-15 წელი, 15-22 წელი, 22-24 წელი) მათი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება.

რუსოს შეხედულებებმა განსაკუთრებული გავლენა მოახდინა მომავალი თაობის პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში. რომანმა „ემილი, ანუ აღზრდის შესახებ“ – საფუძველი ჩაუყარა ახალ პედაგოგიურ აზროვნებას. რუსოს აზრით, „აღზრდამ ადამიანს უნდა შთაუწეროს მაღალი გრძნობები და საზოგადოებას მისცეს სასარგებლო ადამიანი“. ის განვითარებას უწყვეტ საფეხურებრივ პროცესად მიიჩნევდა, რომელიც განსაზღვრული იყო თვით ბუნების მიერ.

ნატივისტებსა და ემპირისტებს შორის დავა უფრო გამწვავდა, როდესაც საფრანგეთის ტყეში იპოვეს „მაუგლის“ მსგავსად ცხოველების გაზრდილი 12 წლის ველური ბიჭი. ახალგაზრდა ექიმმა **იტარდომ** მას პირობითად ვიქტორი დაარქვა. იგი ინტენსიური სწავლების პროგრამით შეეცადა ბავშვის „გაადამიანებას“, ხუთი წლის წარუმატებელი მცდელობის შემდეგ ექიმმა იძუ-

ლებული გახდა შეენყვიტა ექსპერიმენტი. კონკრეტულ შემთხვევაში რა იყო მარცხის მიზეზი: ბუნება თუ გარემო? თუ პატარა ვიქტორის მიტოვების მიზეზი, მისი თანდაყოლილი განუვითარებლობა იყო, ინტენსიური ვარჯიშით შესაძლებელი იყო მისი ადამიანური ბუნების განვითარება მინიმალური დონის ფარგლებში. მომავალში, როდესაც მეცნიერებმა კარგად შეისწავლეს ვიქტორის ისტორია, ხაზი გაუსვეს ადრეული სოციალიზაციის გარემოს მნიშვნელობას ბავშვის გონებრივი და კომუნიკაციური სფეროების განვითარებაში.

ჩარლზ დარვინი
(1809-1882)

XIX საუკუნის 20-იან წლებში ასპარეზზე გამოვიდა ცნობილი ინგლისელი ბუნებისმეტყველი და მოგზაური **ჩარლზ დარვინი**. მან 1831-1836 წლებში ხომალდ „ბიგლით“ იმოგზაურა დედამიწის ირგვლივ და მცენარეთა და ცხოველთა სახეობების უსასრულო მრავალფეროვნების დაკვირვებით დაასკვნა, რომ ერთი სახეობის ფარგლებშიც ორი ერთმანეთის მსგავსი რამ არ არსებობს. მან გამოაქვეყნა ნიგნი „ძიებათა დღიური.“ ასევე, საკუთარი დაკვირვებებისა და მრავალრიცხოვანი სამეცნიერო-ლიტერატურული მასალის შესწავლის საფუძველზე

მან ჩამოაყალიბა ევოლუციური თეორია, რომელშიც მთავარი ორი ურთიერთდაკავშირებული კონცეფციაა. **ბუნებრივი შერჩევა (გადარჩევა)** და **საუკეთესოს გადარჩენა**. მისი აზრით, ცალკეული სახეობების გადარჩენას მათი გარემოსთან შეგუება განაპირობებს. გარე სამყაროსთან შეუგუებლობის გამო ზოგიერთი სახეობა იღუპება, რაც მათ ნაკლოვან მხარეებზე შეტყვევლებს, საუკეთესო დიდხანს ცოცხლობენ და ვითარდებიან.

აღნიშნული მოძღვრება მან სრული სახით წარმოადგინა 1859 წელს გამოქვეყნებულ ნიგნში „სახეობათა წარმოშობა ბუნებრივი გადარჩევის გზით“ ანუ უკეთ შეგუებული ჯიშების გადარჩენა სიცოცხლისთვის ბრძოლაში.“

ადამიანის წარმოშობის მატერიალისტური იდეა გატარებული **დარვინის** ნიგნში „ადამიანის წარმოშობა და სქესობრივი გადარჩევა“ და ნაშრომში „ემოციების გამოხატვა ადამიანებსა და ცხოველებში“.

მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერებმა გააკრიტიკეს დარვინის მოძღვრება, ძირეულ საკითხებში მისი მცდარი შეხედულებების გამო, ბავშვის განვითარებასა და ადამიანის ევოლუციას შორის პარალელების აღმოჩენის მცდელობამ მკვლევარებს სტიმული მისცათ შეესწავლათ ბავშვის ქცევის ყველა ასპექტი, მისი ფსიქიკური განვითარების კონტექსტში.

ერთ-ერთი პირველი სისტემური ნაშრომი ბავშვის ფსიქოლოგიაზე, რომელსაც დღიურის სახე ჰქონდა და ბავშვის ფსიქოლოგიური განვითარების კონკრეტულ ფაქტებს აღწერდა იყო გერმანელი ექიმის **დ. ტიდემანის** ნიგნი „ბავშვის სულიერი განვითარების შესაძლებლობებზე დაკვირვება“ (1787 წ.), რომელშიც ავტორი აღწერდა საკუთარი შვილის ფსიქიკურ განვითარებას დაბადებიდან 3 წლამდე.

ბავშვის განვითარების შესწავლის შესახებ კვლევები განსაკუთრებული ინტენსიობით მიმდინარეობდა XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე. საკუთარი შვილის განვითარების შესახებ ჩანაწერები გამოაქვეყნა **ჩ. დარვინმა** სახელწოდებით „პატარა ბავშვის ბიოგრაფიული ესკიზი“. ამავე პერიოდში გერმანელმა ბიოლოგმა **ვილიამ პრეიერმა** გამოაქვეყნა ნიგნი „ბავშვის სული“ (1881), რომლებშიც გადმოცემული იყო საკუთარ შვილზე ყოველდღიური დაკვირვების მეცნიერულ-ფსიქოლოგიური ანალიზი. იგი უშუალოდ აღწუსხავდა დღიურებში ბავშვზე დაკვირვებას და ჩანაწერის სისწორეს მომდევნო დაკვირვებით ამოწმებდა. მის მიერ შემუშავებულ სტანდარტს თანამედროვეობაშიც იყენებენ.

აღნიშნული ნიგნების გამოქვეყნების შემდეგ განვითარების ფსიქოლოგიის შესახებ ინტერესი კიდევ უფრო გაიზარდა.

განვითარების ფსიქოლოგიაში იწყება **ნორმატიული პერიოდი** - ნორმატიული კვლევა გულისხმობს განსაზღვრული ასაკისა თუ განვითარების საფეხურისთვის დამახასიათებელი თვისებების აღწერას.

სტენლი შოლი
(1844-1924)

სტენლი შოლი იყო ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის ლაბორატორიის დამაარსებელი ამერიკაში, კლარკის უნივერსიტეტის პირველი პრეზიდენტი. მან განავითარა ევოლუციური იდეებზე დაფუძნებული თეორია. ის იყო **რეკაპიტულაციის კონცეფციის** გამტარებელი. კერძოდ, მისი აზრით, ბავშვის განვითარების პროცესი იმეორებს იმ ძირითად სტადიებს, რომლებიც კაცობრიობამ გაიარა თავისი ისტორიულ-კულტურული განვითარების პროცესში. აქედან გამომდინარე, განვითარების ეტაპების თანმიმდევრობა და რაგვარობა თანდაყოლილად არის მოცემული და ყველა ბავშვი მათ აუცილებლად გაივლის, აღნიშნავდა იგი.

არნოლდ გეზელი
(1880-1961)

არნოლდ გეზელი იყო სტენლი შოლის მოწაფე. იგი უფრო მეტად ადრეული ბავშვობის ხანით იყო დაინტერესებული. გეზელი ბავშვის განვითარების პროცესს განიხილავდა როგორც ე.წ. სპირალურ მოდელს. მისი და სტენლი შოლის შეხედულებით, ბავშვი იბადება უნიკალური გენეტიკური შესაძლებლობებით, ნიჭისა და უნარების მოცემულობით, რაც განმორიცხავს მასწავლებლისა და მშობლის როლს მათ აღმოჩენასა და განვითარებაში. ისინი მოუწოდებდნენ მშობლებს, ბავშვებისათვის მიეცათ ბუნებრივი განვითარების საშუალება. თუმცა ისინი ევოლუციურ-გენეტიკური თეორიისგან განსხვავებით აღიარებდნენ ბავშვებისადმი ნორმატიულ მიდგომას, მრავალ ინდივიდზე დაკვირვებით, სპეციალური კითხვარებით, ისინი ადგენდნენ მათი განვითარების საშუალო მაჩვენებელს. კვლევების, მშობლებთან ინტერვიუს საშუალებით, გეზელმა ჩვილი და სკოლამდელი ასაკის ბავშვთა განვითარების, სოციალური ქცევის და პიროვნული თვისებების ბუნების შესახებ, დეტალური ნორმატიული ინფორმაცია მოიპოვა. გეზელი, რუსოს მსგავსად, მშობლებს

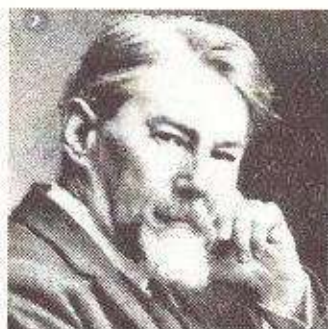
ბავშვის აღზრდის პროცესში, მისგან ნამოსული სიგნალებისადმი ყურადღების მიქცევას ურჩევდა. ყოველი მათგანის წვლილი განსაკუთრებულია გამოყენებით ფსიქოლოგიაში.

ჯეიმს მარკ ბოლდუინი იყო ამერიკელი ფსიქოლოგი, რომელიც ბავშვის ბუნებას და აღზრდას თანაბარ მნიშვნელობას ანიჭებდა. თავის ნაშრომებში იგი ბავშვს განიხილავდა, როგორც ინდივიდს და როგორც საზოგადოებრივ არსებას. ადამიანის „მე“ - ერთგვაროვანი არ არის; ახალი შინაარსებიდან გამომდინარე, ის შესაძლოა ყოველ წუთას შეიცვალოს. მისი აზრით, ბავშვის შინაგანი ფიზიკური და სოციალური სამყაროს განვითარება სტადიურია. იგი იწყება ახალშობილის პრიმიტიული ქცევის მოდელით და მთავრდება ზრდასრულთა აბსტრაქტული და რეფლექსიური აზროვნებით. ბოლდუინი ასევე დიდ ყურადღებას უთმობდა ბავშვის ემოციური სფეროს განვითარებას; პიროვნული თვისებების ჩამოყალიბების საკითხს.

ადამიანი არ შეიძლება იყოს მხოლოდ ეგოისტი ან ალტრუისტი; პიროვნული თვისებების გამოვლენისას იგი მრავალმხრივია და დამოკიდებულია გარემომყოფ ადამიანებზე. ბოლდუინი სასწავლო-სააღმზრდელო დანესებულებებში მოსწავლეებისადმი ინდივიდუალურ მიდგომას ითხოვდა. მისი მტკიცებით, მემკვიდრეობითობა და გარემო ცალ-ცალკე არ უნდა განიხილებოდეს, ბევრი პიროვნული თვისება, მისი აზრით, ორივე ძალთა მოქმედების შედეგს წარმოადგენს. ის თავისი იდეებით იყო სოციოგენეტიკოსი. თანამედროვე პერიოდში ჩატარებული მრავალი მეცნიერული კვლევა სწორედ ბოლდუინის მოსაზრებებს და იდეებს ეყრდნობა. სკოლამდელ პერიოდთან დაკავშირებით იგი ყურადღებას ამახვილებს თამაშის განსაკუთრებულ ღირებულებაზე, როლსა და მნიშვნელობაზე. მისი აზრით, თამაში ბავშვს რთული და სერიოზული სოციალური ცხოვრებისთვის ამზადებს.

ჯეიმს მარკ ბოლდუინი
(1861-1934)

ედვარდ კლაპარედი
(1873-1940)

ევროპაში **პედოლოგიის**¹ ერთერთი მიმდევარი და ლიდერი იყო ფრანგი ფსიქოლოგი **ედვარდ კლაპარედი**. განსაკუთრებით დიდია მისი წვლილი ბავშვის ფსიქოლოგიის განვითარებაში. ჟენევაში, მის მიერ დაარსებულ რუსოს სახელობის ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ წამყვან კვლევით ცენტრში ის ინტენსიურად ახორციელებდა ბავშვის ფიზიკური, კოგნიტური და პიროვნული განვითარების

კომპლექსურ კვლევას. განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა მის მიერ გამოცემული წიგნი „ბავშვის ფსიქოლოგია და ექსპერიმენტული პედაგოგია“ (1909).

კლაპარედის აზრით, ბავშვის შესწავლა უნდა მომხდარიყო კომპლექსურად. მისი აზრით არსებობდა თეორიული და გამოყენებითი პედოლოგია. თეორიული პედოლოგია ითავსებდა ონტოგენეზის ფუნდამენტური კანონზომიერების შესწავლის ფუნქციას, განვითარების ყველა ასაკობრივ ეტაპზე. გამოყენებითი პედოლოგიის მისიას კი ფსიქოტექნიკა და ფსიქოგნოსტიკა წარმოადგენდა. ფსიქოტექნიკა მოიცავდა სხვადასხვა ასაკის ბავშვებისთვის ადეკვატური სასწავლო-აღმზრდელობითი მეთოდების შემუშავება - დანერგვას, ფსიქოგნოსტიკა - ფსიქიკური განვითარების დონის გარკვევას, რასაც მომავალში საფუძველი ჩაუყარა ასევე ფრანგმა ფსიქოლოგმა **ალფრედ ბინემ**, რომლის სახელსაც უკავშირდება ბავშვის ინტელექტუალური განვითარების პირველი საკვლევი ტესტური მეთოდის შექმნა.

¹ **პედოლოგია** (ბერძნულად: pais, paidos - „ბავშვი“ და logos - „მოძღვრება“) - მეცნიერება აღზრდის შესახებ; ბავშვთა განვითარებისათვის გადამწყვეტად მიიჩნევენ მემკვიდრეობითობას და უცვლელ სოციალურ გარემოს.

ალფრედ ბინე
(1857-1911)

სწორედ **ალფრედ ბინე** და მისი მიმდევარი **თეოდორ საიმონი** იყენებდნენ ბავშვის განვითარებაში ნორმატიულ მიდგომებს. მათ პარიზის სკოლების ხელმძღვანელობის თხოვნით სწავლაში სირთულეების მქონე ბავშვების გამოვლენისა და სპეციალური საჭიროების მქონე ბავშვების ცალკე კლასებში გადანაწილების მიზნით, შექმნეს გონებრივი განვითარების შკალა 3-12 წლის ასაკის ბავშვებისათვის, რომელშიც გამოიყენეს საკუთარი მეთოდიკა. შემოიღეს ცნება **გონებრივი ასაკი**. წარმოდგენილი შკალით ბავშვის გონებრივი განვითარება კომპლექსურად ფასდებოდა. ცნობილია ინტელექტის დონის განმსაზღვრელი ბინე-სიმონის ტესტი, გარდა ამისა, ისინი მუშაობდნენ ფსიქოპათოლოგიურ პრობლემებზეც. პირველი, წარმატებული ინტელექტის ტესტის შექმნის ისტორია, პრაქტიკულ-საგანმანათლებლო ღირებულებისაა.

ბინეს მცდელობა იმით იყო უნიკალური და გამორჩეული, რომ მან ბავშვის აზროვნების სფეროს მთელი სირთულე მოიცვა და ინტელექტი განსაზღვრა, როგორც „**სალი განსჯის, შემოქმედებითი დაგეგმვისა და კრიტიკული აზროვნების უნარი**“ (Sternberg & Jarvin, 2003). მან ასაკის შესაბამისი ტესტური შინაარსის დავალებები სხვადასხვა უნარ-ჩვევების გასაზომად შეარჩია.

1916 წელს სტენფორდის უნივერსიტეტში ინგლისურენოვანი ბავშვებისთვისაც დამუშავდა ტესტი და მოხდა მისი ადაპტაცია. ტესტების ინგლისური ვერსია **სტენფორდ-ბინეს** ინტელექტის სკალის სახელწოდებითაა ცნობილი. ბინეს ტესტი ასევე ადგენს ქულას, რომელსაც სკოლაში მიღწევების წარმატების წინასწარმეტყველება შეუძლია და ადგენს განვითარების ინდივიდუალურ თავისებურებებს. ტესტის ამოცანაა დაადგინოს, აქვს თუ არა მოცემული ასაკის ბავშვს ესა თუ ის უნარი და თუ აქვს, რა დონითაა იგი მოცემული. ტესტის ვარგისიანობა დგინდება ერ-

თი ასაკის ათასობით ბავშვზე გამოცდით, მოკლე სტანდარტიზებული დავალებათა ნაკრების საშუალებით, რომლის საფუძველზე გამოითვლება საშუალო მაჩვენებელი, რომელიც ამ ასაკის ნორმალაა მიღებული. მოცემულ ნორმას კი გამოსაკვლევი ბავშვის ტესტირების შედეგებს ადარებენ. ინტელექტის ტესტმა გენეტიკა-ალზრდის შესახებ საკითხები ფართო მსჯელობისა და დისკუსიის საგნად გამოიტანა.

ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში დაგროვილმა ფაქტებმა და ექსპერიმენტულმა გამოცდილებებმა ხელი შეუწყო სხვადასხვა თეორიების წარმოშობას, განსხვავებული თეორიებით შესაძლებელი იყო ქცევის სხვადასხვა პარამეტრების შესწავლა-შეფასება და შესასწავლი საკითხის ორგანიზაციულ სტრუქტურაში მოქცევა. ნებისმიერი თეორიის ზოგიერთი დებულებები შესაძლოა იყოს სწორი ან არასწორი, გააჩნდეს დადებითი და ნაკლოვანი მხარეები; ამის დასტურია, რომ არ არსებობს ერთადერთი სწორი თეორია, რომელიც სრულყოფილად ახსნის განვითარების სხვადასხვა პროცესებს შორის მიმდინარე მიზეზ-შედეგობრივ დამოკიდებულებას. თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ყველა თეორია მცდარი ან არასანდოა. საქმე ისაა, რომ განვითარების პროცესის სირთულიდან გამომდინარე, ეს თეორიები განვითარების სხვადასხვა ასპექტებს თავისებურად ხსნიან, რაშიც ამ თეორიების ფუძემდებლები ხშირად ვერ თანხმდებოდნენ. ზოგიერთი სპეციალისტი იყენებს ეკლექტიკურ მიდგომას: მრავალრიცხოვანი თეორიებიდან ირჩევს იმ კონკრეტულ ასპექტებს, რომელიც მუშაობაში ეხმარება. თითქმის ყველა მკვლევარი ექცევა სხვადასხვა მეცნიერის გაელენაში. ცალკეული თეორიების აღწერისას არასწორი იქნებოდა სპეციალისტების კლასიფიცირება; ყველა ძირითადი თეორია ძალიან მნიშვნელოვანი და საგულისხმოა.

საკონტროლო კითხვები:

1. ჩამოაყალიბეთ ბავშვის განვითარების იდეოლოგიისა და თეორიების წინაპირობები.
2. როდის გაჩნდა ემპირისტული და ნატივისტური თეორიები და ვინ იყვნენ ამ თეორიების ფუძემდებლები?
3. რა იდეოლოგიას ავითარებდა ემპირისტული თეორია?
4. რა იდეოლოგიას ავითარებდა ნატივისტური თეორია?
5. ნატივისტებსა და ემპირისტებს შორის შეუთანხმებლობამ როგორ კვლევებს მისცა დასაბამი?
6. დაახასიათეთ ნორმატიული პერიოდი და ამ პერიოდისთვის დამახასიათებელი ფსიქოლოგიური მიდგომები.
7. ჩამოაყალიბეთ ფრანგი ფსიქოლოგის ალფრედ ბინეს მოღვაწეობა.

XX საუკუნის შუა წლების თეორია

ბიჰევიორისტული თეორია

ნარმოვადგენთ განვითარებისა და აღზრდის შესახებ, ფსიქოლოგიისთვის საინტერესო და საგულისხმო თეორიებს, კვლევითი ექსპერიმენტების საფუძველზე შემუშავებულ მეცნიერულ მოსაზრებებს და დებულებებს.

ბიჰევიორიზმი, ანუ *ქცევითმეცნიერება*, ერთ-ერთი ფსიქოლოგიური მიმდინარეობაა, რომელიც ჩამოყალიბდა ამერიკაში XX საუკუნის დასაწყისში. მიუხედავად ამ თეორიის მიერ დასაბუთებული სხვადასხვა მცდარი დებულებებისა, მან მნიშვნელოვანი, ღირებულებითი წვლილი შეიტანა ბავშვის განვითარებაში, კერძოდ კი გამოყენებით, პრაქტიკულ ფსიქოლოგიაში. მისი ფუძემდებლები არიან **ედუარდ თორნდაიკი** და **ჯონ უოტსონი**. ბიჰევიორიზმის განვითარებაზე დიდი გავლენა მოახდინა თორნდაიკისა და პავლოვის ცნობილმა ექსპერიმენტებმა.

ბიჰევიორიზმის მიმდევრების აზრით, **ქცევა** არის ორგანიზმის რეაქცია გარე გამლიზიანებელზე - სტიმულზე. მათი აზრით, ეს არის „სტიმულ-რეაქციის“ თეორია, (S - R) რომლის მიხედვითაც ადამიანი ისეთია, როგორც და რასაც დაისწავლის; კავშირი სტიმულსა და რეაქციას შორის ძლიერდება მაშინ, როდესაც ხდება მისი განმტკიცება. მათი აზრით, ბავშვის განვითარება არის ცოდნის, უნარ-ჩვევების, მეხსიერების პროდუქტების თანდათანობით დაგროვება, რომელიც დროთა განმავლობაში გამოცდილებით შეიძინება. აღნიშნულ თეორიას დასწავლის თეორიასაც უწოდებენ. დასწავლის თეორიებს აქვს მრავალრიცხოვანი განშტოებები, რომელშიც განსაკუთრებული ადგილი სწორედ ბიჰევიორიზმს უკავია.

ბიჰევიორიზმის შესწავლის საგანია **ქცევა**. იგი სიტყვა სიტყვით ითარგმნება როგორც **ქცევითმეცნიერება** (Behavior - ინგლ. ქცევა). ბიჰევიორიზმის დებულების მიხედვით, ადამიანი თავი-

სი ბუნებით რეაქტიული არსებაა, ადამიანები რეაგირებენ გარე გამლიზიანებლებზე. ყოველი ინდივიდი ყალიბდება სტიმულზე საკუთარი რეაქციების ჩამოყალიბების საფუძველზე, დასწავლის პროცესი კი ავტომატურად მიმდინარეობს. ადამიანები გაიგივებულია ცხოველებთან და მანქანასთან. მათი თვალსაზრისით, ცნობიერება პრაქტიკულად მიუწვდომელია დაკვირვებისა და აღწერისთვის. მხოლოდ ქცევის უშუალო დაკვირვება და ისეთი პარამეტრების აღმოჩენაა შესაძლებელი, რომელთა გაზომვასა და მათზე რეაგირებას ვახდენთ.

ბიჰევიორისტულ თეორიაში გამოყოფენ სამი ტიპის დასწავლას: **კლასიკური განპირობება**, **ოპერანტული განმტკიცება** და **სწავლება დაკვირვებით, მოდელით**.

კლასიკური განპირობებულობის ცნება ცნობილ რუს ფიზიოლოგს ნობელის პრემიის ლაურიატს **ივანე პავლოვის** სახელს უკავშირდება.

მან ძაღლებზე ჩაატარა ექსპერიმენტები და შემოგვთავაზა უპირობო და პირობითი სტიმულების და უპირობო და პირობითი რეაქციების ცნებები. ეს რეფლექსები ადამიანებსაც და ცხოველებსაც თანდაყოლილი აქვთ. ბავშვი, ისევე როგორც ცხოველის ნაშიერი, ავტომატურად რეაგირებს რაიმე გარე სტიმულზე, შემდეგ კი მათზე რეაგირებას რამდენადმე განსხვავებულად სწავლობს. კლასიკური განპირობებულობის პავლოვისეულ ვერსიას ბიჰევიორისტები **რესპოდენტულ ქცევას** უწოდებენ (**რეაგირება - პასუხი**),

ამ მოდელში მნიშვნელოვანია სტიმული, რომელიც ჩნდება რეაქციამდე და მას იწვევს, განაპირობებს. კლასიკური განპირობებულობის ერთ-ერთი კარგად შესწავლილი ასპექტია **შიშის განპირობება**, რომელიც **უოტსონმა** და **როზალი რაინერმა** ექსპერიმენტით გაამყარეს.

ივანე პავლოვი
(1849-1936)

ისინი 9 თვის ბავშვს, სახელად ალბერტს, შიშის რეაქციის გამოწვევაზე, ორი თვის განმავლობაში უტარებდნენ ექსპერიმენტს.

ალბერტს აჩვენებდნენ თეთრ ვირთხას, თავდაპირველად მისი ვირთხისადმი რეაქცია დადებითი და ხალისიანი იყო. მას მოსწონდა ვირთხასთან თამაში და ისევე, როგორც ის ადრე ძაღლთან და კურდღელთან კონტაქტობდა, მასთან ერთადაც სიამოვნებით

ერთობოდა. ორი თვის შემდეგ ყოველთვის, როდესაც ალბერტი უახლოვდებოდა თეთრ ვირთხას, უოტსონი მის უკან დგებოდა და ფოლადის ნაჭერს ურტყამდა ჩაქურს. პატარა ალბერტი ძლიერ ხმაურზე შიშისგან ტირილს იწყებდა. ბავშვი თეთრი ვირთხის ასოცირებას ახდენდა ხმაურთან და ძალე თეთრი, ფაფუკი მოთამაშის მიმართ მას მძაფრი შიში დაეუფლა. ალბერტს უკვე არა მხოლოდ თეთრი ვირთხის ეშინოდა, არამედ ყველა თეთრი საგნის მიმართ პანიკური, მყარი შიში ჩამოუყალიბდა. ყველაზე დრამატული ამ ექსპერიმენტში იყო ის, რომ ისე გაენერა ალბერტი ჰოსპიტალიდან, რომ უოტსონმა ვერ მოუხსნა ბავშვს შეძენილი, ისტერიული შიში. ეს არის არაჩვეულებრივი, თუმცა სახიფათო ექსპერიმენტის მაგალითი, რომ შიშის დასწავლა ადვილად შესაძლებელი. ძლიერი ხმა, რომელიც იწვევს ბავშვის რეაქციას, არის უპირობო სტიმული, რეფლექტორული რეაქცია - შიში და ტირილი - უპირობო პასუხი, რეაქცია ამ სტიმულზე. პირობითი გამღიზიანებელი იყო თეთრი ვირთხა, რომელთანაც ბავშვი მანამდე სიამოვნებით ერთობოდა.

ედვარდ ლი თორნდაიკმა დანვრილებით შეისწავლა დასწავლის დამოკიდებულება იმ ფაქტორებთან, როგორიცაა **შექება** (პოზიტიური განმტკიცება) და **დასჯა** (უარყოფითი განმტკიცება).

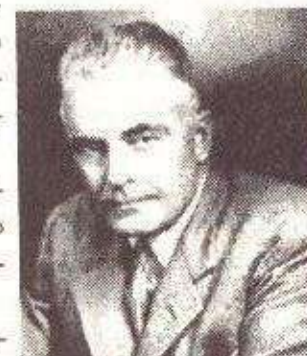
თორნდაიკი კვლევებს ლაბორინტში დატყვევებულ კატებზე ატარებდა. მან აღმოაჩინა, რომ ლაბორინტში დატყვევებული კატების მიერ გამოვლენილმა რეაქციებმა მაგა, ლილაკზე თითის დაჭერა, ისინი სასურველ მიზნამდე მიიყვანა. S-R-ს შორის კავშირის დასწავლა მოხდა თანდათანობით, რამდენიმე ცდის შედეგად. დატყვევებული კატა ლაბორინტში ცდისა და შეცდომის გზით მიზნის (თავისუფლება) ეფექტის მიღწევას გამალებით ცდილობდა. ქცევამ, რომელმაც კატას დადებითი შედეგი მოუტანა, იქცა დომინანტურ რეაქციად, როდესაც ცხოველი კვლავ ხვდებოდა ლაბორინტში. კავშირს ქცევასა და მის შედეგს შორის თორნდაიკმა **ეფექტის კანონი** უწოდა. პრობლემის წარმატებით გადაწყვეტის შემთხვევაში მათ თანდათანობით ნაკლები ძალისხმევა და შესაბამისად ნაკლები მცდელობა სჭირდებოდათ სწორი ქცევის განხორციელებისთვის. თორნდაიკმა თავისი კვლევებით დაადასტურა, რომ ფსიქიკური პროცესები ინტერიორიზირებულია შინაგანი რეაქციებით.

ჯონ უოტსონი იყო ამერიკელი ფსიქოლოგი, ბიჰევიორისტული თეორიის წარმომადგენელი, მე-20 საუკუნის ფსიქოლოგი და „დეველოპმენტალისტი“.

უოტსონი ამბობდა, რომ თუ მას ალსაზრდელად მისცემდნენ ერთ დუფინ ჯანმრთელ, კარგი გონებრივი შესაძლებლობების ჩვილებს და ექნებოდა განსაკუთრებული პირობები და ამ პროცესს თავად უხელმძღვანელებდა, მოუხედავად მათი წარმომავლობის, წინაპრების, მიდრეკილებებისა და ტალანტისა, ის მათ საკუთარი სურვილის

ედვარდ ლი თორნდაიკი
(1874-1949)

ჯონ უოტსონი
(1878-1958)

შესაბამისი პროფესიის (ექიმი, ადვოკატი, ინჟინერი, ხელმძღვანელი და მათხოვარიც კი) ადამიანებად აქცევდა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ მისი აზრით, აღზრდა იყო ყველაფერი, ხოლო ადამიანის ხასიათი, მემკვიდრეობითი თვისებები - არაფერი. უოტსონის აზრით, ბიჰევიორიზმის ძირითადი წინაპირობაა, რომ განვითარების შესახებ დასკვნები გაკეთდეს დაკვირვების შედეგად და არა იმაზე ფიქრით, თუ რა იყო ის არაცნობიერი მოტივები ან კოგნიტური პროცესები, რომლებზეც დაკვირვება შეუძლებელია. უოტსონს სჯეროდა, რომ განვითარების ძირითადი ნაწილია გარე სტიმულებსა და დაკვირვებად რეაქციებს შორის (ჩვევები) კარგად დასწავლილი **ასოციაციები**.

ჯონ ლოკის მსგავსად **უოტსონიც** ჩვილს, როგორც „სუფთა დაფას“, ისე უყურებდა, რომელზეც ნებისმიერი რამის დაწერა გამოცდილებით ხდებოდა. ბავშვებს არ აქვთ თანდაყოლილი ტენდენცია, თუ როგორები გახდებიან ისინი მომავალში, ეს მთლიანად დამოკიდებულია გარემოზე და იმაზე, თუ როგორ ექცევიან მშობლები და მათთვის მნიშვნელოვანი ადამიანები. ამ თვალსაზრისის მიხედვით, განვითარების სხვადასხვა სტადიებში ბავშვის ბიოლოგიური მონიფესტაციებით განპირობებული პროგრესი, რაზედაც ფროიდი და სხვები მიუთითებდნენ, უოტსონისთვის არ იყო მნიშვნელოვანი. ამის ნაცვლად მის მოძღვრებაში განვითარება განხილულია, როგორც ბიჰევიორული ცვლილების უწყვეტი პროცესი, ჩამოყალიბებული პიროვნების უნიკალური გარემოთი, რომელიც შეიძლება ძლიერ განსხვავდებოდეს სხვადასხვა პიროვნების მიხედვით. ისეთი ცნებები, როგორიცაა *ნიჭი*, *ღირსება*, *პატივისცემა* და ა.შ., ქცევის აღწერისა და ანალიზისას, მისთვის მხედველობაში არ მიიღებოდა.

უოტსონი განსაკუთრებით დიდ ყურადღებას აქცევდა მშობლების აღმზრდელობით მეთოდებს. ის ამბობდა, რომ მშობლები შვილებს უნდა მოეპყრან ისე, თითქოს ისინი უკვე მოზრდილები არიან, მშობლების ქცევა ყოველთვის ობიექტური და სასიკეთო უნდა იყოს.

უოტსონის შემდეგ, რამდენიმე თეორეტიკოსი ცდილობდა აეხსნა, თუ როგორ ვსწავლობთ ჩვენი სოციალური გარემოდან

მიღებული ჩვევებით, რასაც უოტსონი გვთავაზობდა. ბიჰევიორისტული იდეის განვითარებაში ასევე დიდი წვლილი შეიტანა **სკინერმა**.

ბერას ფრედერიკ სკინერმა დასწავლის თეორიაში დაამკვიდრა ცნება **ოპერანტული დასწავლა**. ცხოველებზე ჩატარებული კვლევებით სკინერმა (1953) შემოგვთავაზა დასწავლის ისეთი ფორმა, რომელიც მისი მოსაზრებით ყველა ძირითადი ჩვევის საწყისი იყო. სკინერი კამათობდა, რომ

ბერას ფრედერიკ სკინერი
(1904-1990)

ორივე - ცხოველიც და ადამიანიც - ისეთ ქმედებებს იმეორებენ, რასაც პოზიტიური შედეგი მოაქვთ და განდევნიან ისეთ ქმედებებს, რომლებსაც არასასურველი შედეგი აქვთ. ამ კანონზომიერებების დასადგენად სკინერმა უამრავი ცდა ჩაატარა. მან შექმნა სპეციალური ყუთი, რომელიც მომავალში ცნობილია, როგორც „სკინერის პრობლემური ყუთი“. ის ცდებს თეთრ ვირთაგვებზე და მტრედებზე ატარებდა. ვირთხა, რომელიც დაატერს ლილავს და ამისთვის მიიღებს გემრიელი საჭმლის შეკერას, სავარაუდოდ იგივე ქმედებას ისევ გაიმეორებს. ლილაკის დაჭერას პქვია, როგორც **ოპერანტი**, საჭმლის შეკერა, რომელიც საპასუხო რეაქციას აძლიერებს - **სტიმული**.

ბავშვების შემთხვევაში ეს ფაქტი შესაძლებელია ამგვარად განვიხილოთ: მაგალითად, პატარა გოგომ შეიძლება გამოიმუშაოს თანაგრძნობის ჩვევა თავისი დამწუხრებული მეგობრის მიმართ, თუ მშობლები მის კეთილ ქცევას მუდმივად შეაქებენ, (პოზიტიური სტიმული) ან პირიქით. სკინერის თეორიის მიხედვით, ჩვევები ვითარდება უნიკალური ოპერანტული დასწავლის

1. ოპერანტი (სკინერის ტერმინი) - ეს არის თვით ორგანიზმის მიერ განხორციელებული რეაქცია (ქცევა) და არა სტიმულზე დაფუძნებული მატა, სიმღერა, მანქანის მართვა, ლექსის დაწერა და.შ.

გამოცდილებით. მაგალითად, ბავშვის აგრესიული ქცევა შეიძლება მომავალში უფრო გამძაფრდეს, თუ მისი თანატოლები მას მუდმივად უთმობენ, ხოლო სხვა შემთხვევაში, ბავშვის აგრესიული ქცევა შეიძლება შედარებით ნაკლებად აგრესიული გახდეს, თუ მას მისი თანატოლები შეწინააღმდეგებიან. ამ ორი ბავშვის განვითარება განსხვავებულად მოხდება, რომელიც დაფუძნებული იქნება მათი ქმედების ნახალისებასა და დასჯაზე. ამრიგად, **ოპერანტული განპირობებულობის**² დროს ჯერ ქცევას, შემდეგ კი მისი განმტკიცება ხდება. თორნდაიკის „ეფექტის კანონის“ მიხედვით, განმტკიცების ეფექტი, სტიმულსა და რეაქციას შორის კავშირის დამყარებაა.

ოპერანტული დასწავლის თეორიის მიხედვით, განვითარება უფრო დამოკიდებულია გარე სტიმულებზე (ნახალისებასა და დასჯაზე), ვიდრე შიდა ფაქტორებზე, როგორიცაა, მაგალითად, ინსტიქტები, დრაივები ან ბიოლოგიური სიმნიფე. ი. პავლოვის კლასიკური განპირობებულობა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გულისხმობს სტიმულებზე რესპოდენტულ ანუ საპასუხო რეაქციას, რომელიც ავტომატურად ჩნდება ორგანიზმში, მაგ., ნერწყვის გამოყოფა, შიმშილი, შიში და სხვა. ოპერანტული რეაქციები კი ავტომატურად არ არის აღმოცენებული, ისინი უკვე გაცნობიერებული და წინასწარგანზრახულია.

ჩვენ გახვიხილეთ დასწავლის ორი ფორმა - **კლასიკური განპირობება** და **ოპერანტული განპირობება**. მეცნიერები ექსპერიმენტებს ატარებდნენ ვირთხებზე, ძაღლებზე, კატებზე და მტრედებზე. საბოლოოდ ზოგიერთი მეცნიერი ფსიქოლოგი მივიდა დასკვნამდე, რომ დასწავლა ბევრ სიტუაციაში მოდიფიცირდება გარკვეული სახეობის ბიოლოგიური და კოგნიტური შესაძლებლობებით.

² **განპირობება** - დასწავლის სახე, როდესაც სტიმულსა და რეაქციას შორის კავშირი მყარდება.

სოციალური დასწავლის თეორია

თანამედროვე პირობებში დეველოპმენტალისტები თითქმის მეთანხმდნენ, რომ ადამიანის ქცევამ შეიძლება განსხვავებული ფორმა მიიღოს და რომ ჩვევები ცხოვრების განმავლობაში შეიძლება აღმოცენდეს ან გაქრეს; რაც ძირითადად გარე სტიმულებზე, მათ ნახალისებასა და დასჯაზე დამოკიდებული. ბიპევიორისტები მხედველობაში არ იღებდნენ სწავლის კოგნიტურ მნიშვნელობას. თანამედროვე ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში აღნიშნული მიმართულებით ერთ-ერთი კრიტიკოსთაგანი კანადელი ფსიქოლოგი **ალბერტ ბანდურა**, რომელმაც ბავშვისა და მოზრდილის მიერ ახალი ჩვევების შეძენის შესახებ საკუთარი თვალსაზრისი თეორიის სახით ჩამოაყალიბა და უწოდა მას განვითარების სოციალურ-კოგნიტური, სოციალური დასწავლის თეორია, რაც დღესდღეობით ფსიქოლოგიის სფეროში საკმაოდაა აღიარებული.

ბანდურა სტენფორდის უნივერსიტეტის პროფესორი, სოციალური დასწავლის მკვლევარია. ის ბიპევიორიზმს აკავშირებს კოგნიტურ მიდგომასთან; ამიტომაც მის თეორიას სოციალურ-კოგნიტურ თეორიასაც უწოდებენ. ბანდურა ქცევის მართვაში აზროვნების მნიშვნელობაზე მიუთითებდა. მისი აზრით, ადამიანები არამხოლოდ საკუთარი ქმედებების შედეგებით სწავლობენ (ოპერანტული განპირობებულობა), არამედ ისინი აკვირდებიან სხვათა ქცევას და ბაძავენ ან არ ბაძავენ მათ. ძალა-

ალბერტ ბანდურა
(1925)

დობასა და ბავშვის ქცევაზე მისი გავლენის შესახებ ბანდურამ საინტერესო ექსპერიმენტი ჩაატარა: აღნიშნულ ექსპერიმენტში მონაწილეობდნენ სკოლამდელი ასაკის ბავშვები. ისინი უყურებდნენ მოკლემეტრაჟიან ფილმებს, რომლებშიც უფროსები უჩვეულო მეთოდებით ეპყრობოდნენ დიდ გასაბერ თოჯინა

„ბობოს“. მაგ., ერთ-ერთ ფილმში მსახიობი ზურგზე აჯდებოდა თოჯინას, ცხვირში და თავში ჩაქურს ურტყამდა და ყვიროდა „აი შენ!, აი შენ!“ მსგავსი სცენების ყურების შემდეგ ბავშვები სხვა ოთახში გაყავდათ 20 წუთის განმავლობაში თამაშობდნენ იმ სათამაშოებით, რომელსაც მათთვის დემონსტრირებულ ფილმებში იყენებდნენ მსახიობები. ბავშვებზე დაკვირვებისას გაირკვა, რომ ისინი ახდენდნენ მსახიობის ქცევის კოპირებას.

ბანდურას აზრით, ეს იყო მტკიცებულება იმისა, რომ ეკრანიდან დემონსტრირებული ძალადობის მოდელი პირდაპირ ბავშვთა ქცევაზე აირეკლება. ბანდურას ეს შეხედულება ეწინააღმდეგება ფროიდის აზრს, რომელიც ამტკიცებდა, რომ აგრესიის ყურება ადამიანს ათავისუფლებს აგრესიისაგან, ანუ ის განიცდის კათარზისს. ბანდურას თეორიაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტია **თვითეფექტურობა** - რწმენა იმისა, რომ ადამიანს შეუძლია კონკრეტულ სიტუაციაში ადეკვატურად მოიქცეს. სოციალურ-კოგნიტური თეორია დიდ დახმარებას უწევს სკოლას, სასწავლო-საგანმანათლებლო პროცესს. მასწავლებელს, როგორც „მოდელს“, ამ თეორიაზე დაყრდნობით საშუალება აქვს აკონტროლოს ბავშვის ქცევა და საჭიროების შემთხვევაში გააზრებული, სწორი ეფექტური ხერხების გამოყენებით უკეთესობისკენ შეცვალოს.

სწავლის სოციალურ-კოგნიტური თეორიის მიხედვით, ადამიანს შეუძლია ისწავლოს არა მხოლოდ საკუთარი ქცევის შედეგებიდან გამომდინარე, არამედ სხვებზე დაკვირვებითაც. ქცევის დასწავლისა და განხორციელებისათვის მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ უშუალო, პირდაპირი განმტკიცება, არამედ არაპირდაპირი განმტკიცებაც, ანუ სხვისი ქცევის შედეგების გათვალისწინებით ქცევის დასწავლა, რაც დახარჯული ძალების და დროის დიდ ეკონომიას იძლევა. მოსწავლე სხვათა წახალისებით ზრდის იგივე ქცევის განხორციელების ალბათობას. მაგ., როდესაც მოსწავლეს ან სტუდენტს მოხსენებაში კარგი ილუსტრაციების გამოყენების გამო ეაქებთ, სხვა მოსწავლეები ან სტუდენტები, რომლებიც აკვირდებიან ჩვენს შექებას, ანუ პროცესის დამკვირვებლები არიან, ასევე დიდი ალბათობით

გამოიყენებენ თავიანთ მოხსენებაში ილუსტრაციებს. სწორედ ეს არის არაპირდაპირი განმტკიცება - სხვისი ქცევის შედეგების გათვალისწინებით დასწავლილი ქცევა. ბანდურა განასხვავებს პირდაპირ, სუფთა მიბაძვას და შეგნებულ მიბაძვას. პირდაპირი მიბაძვის დროს, მიმბაძველს არ ესმის იმ ქცევის მნიშვნელობა, რომელსაც ის ბაძავს; ასეთი ქცევა ახასიათებთ ცხოველებს, პატარა ბავშვებს და განვითარებისთვის მასაც თავისი დადებითი ღირებულება აქვს. შეგნებული მიბაძვისას სუბიექტი ხვდება მისაბაძი ქცევის მნიშვნელობას და შეგნებულად ბაძავს მას. ბანდურას აზრით, სწავლა სწორედ ამ უკანასკნელზე უნდა იყოს დაფუძნებული და გამყარებული.

ფსიქოსოციალური თეორია

მეოცე საუკუნის შუა წლებში ბავშვის განვითარების შესასწავლად დაფუძნდა კვლევის სპეციალიზებული ცენტრები და პროფესიული საზოგადოებები. დიდი იყო მშობელთა მოთხოვნები, დახმარებოდნენ პროფესიონალები მათი შვილების ემოციურ სტრესთან და ქცევის პრობლემებთან გამკლავებაში. იყო ხშირად დასმული კითხვები „რატომ ხდებიან ბავშვები ისეთები, როგორებიც არიან?“, ნორმატიულმა მიდგომამ პასუხი გასცა შეკითხვას თუ როგორები არიან ბავშვები, თუმცა ბევრი პრობლემა კვლავ გადაუჭრელი რჩებოდა.

ფსიქოანალიტიკური პერსპექტივის მიხედვით, ბავშვის განვითარება სტადიური ხასიათისაა, რომლის პროცესშიც ისინი ბიოლოგიური იმპულსების (სექსუალური, დრაივები) და სოციალური მოლოდინების კონფლიქტის პირისპირ აღმოჩნდებიან. თუ როგორ გადაჭრის ინდივიდი მსგავს კონფლიქტებს, განსაზღვრავს მის შეგუებას, ადაპტაციას გარემოსთან. ფსიქოანალიტიკური პერსპექტივის შემუშავებაში მრავალმა მეცნიერ-ფსიქოლოგმა შეიტანა წვლილი, თუმცა ფსიქოანალიტიკური მიმართულების მამამთავრად ზიგმუნდ ფროიდი ითვლება.

ზიგმუნდ ფროიდი
(1856-1939)

ზიგმუნდ ფროიდი პროფესიით იყო ექიმი, მან დაამთავრა ვენის უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტი და ამავე უნივერსიტეტში მიიღო მედიცინის დოქტორის ხარისხი. იგი ასევე აქტიურ პრაქტიკულ მუშაობას ეწეოდა ვენის ფიზიოლოგიის ინსტიტუტში. ზ. ფროიდს უდიდესი გავლენა ჰქონდა დასავლურ აზროვნებაზე. მისი თეორიის მიხედვით, ადამიანი მოქმედებს იმ მოტივებითა და კონფლიქტებით, რომელთა უმეტესობა თავადაც გაუცნობიერებელი აქვს და რომ ადამიანის პიროვნება, მისი ცხოვრებისეული გა-

მოცდილებით ყალიბდება.

ფროიდი პრაქტიკოსი ნევროლოგი იყო, რომელმაც შექმნა ადამიანის განვითარების საკუთარი თეორია ემოციური პრობლემების მქონე პაციენტების ცხოვრების ანალიზზე დაყრდნობით. ნერვოზული სიმპტომების შემსუბუქების მიზნით, ფროიდი ხშირად მიმართავდა ისეთ მეთოდებს, როგორებიცაა **ჰიპნოზი, თავისუფალი ასოციაციის მეთოდი, სიზმრის ანალიზი**; ეს ყველაფერი მას პაციენტის იმ არაცნობიერ მოტივებზე აძლევდა მინიშნებას, რომელთა რეპრესიაც (მათი ცნობიერიდან იძულებით განდევნა) მოახდინა მისმა პაციენტმა; იმ მოტივებისა და მოვლენების ანალიზით, რამაც გამოიწვია მათი რეპრესია, ფროიდმა დაადგინა, რომ ადამიანის განვითარება კონფლიქტური პროცესია. როგორც ბიოლოგიური ქმნილებები, ჩვენ გვაქვს ძირითადი სექსუალური და აგრესიული ინსტინქტები, რომელთა დაკმაყოფილებაც უნდა მოხდეს, თუმცა ხშირად საზოგადოება გვკარნახობს, რომ ბევრი ჩვენი დრავის შეზღუდვაა საჭირო. ფროიდის თანახმად, თუ როგორი ფორმებით მართავენ მშობლები და როგორ დამოკიდებულებას ამჟღავნებენ ამ სექსუალური და აგრესიული დრავების მიმართ ბავშვის ცხოვრების ადრეულ წლებში, განსაკუთრებით კი პირველი ხუთი წლის გან-

მავლობაში, საბოლოოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს ბავშვის ჯანსაღ პიროვნებად ჩამოყალიბებისთვის.

პიროვნების სამი კომპონენტი

ფროიდი თვლიდა, რომ ადამიანის ქცევა განპირობებულია ბიოლოგიური, სექსუალური და აგრესიული ინსტინქტებით. ზ. ფროიდის მიხედვით, ფსიქიკურ ცხოვრებაში გამოიყოფა სამი სფერო:

1. **ცნობიერი** შეგრძნებები და განცდები, რომელთაც ადამიანი აცნობიერებს დროის მოცემულ მონაკვეთში ანუ იგი მოიცავს ტვინში შენახული ინფორმაციის მცირე ნაწილს და განსაზღვრული ინფორმაცია ცნობიერდება მხოლოდ დროის მცირე მონაკვეთში. შემდგომში კი იგი სწრაფად გადადის არაცნობიერში.
2. **წინაცნობიერი** სფერო მოიცავს იმ გამოცდილებას, რომელიც მოცემულ მომენტში არ ცნობიერდება, მაგრამ ადვილად შესაძლებელი მისი გაცნობიერება სპონტანურად ან მინიმალური ძალისხმევის შედეგად. ფროიდის მიხედვით, წინაცნობიერი ადამიანის ფსიქიკის ყველაზე ღრმა და მნიშვნელოვანი სფეროა.
3. **არაცნობიერი** წარმოადგენს ინსტინქტური სწრაფვების, ემოციებისა და მოგონებების სანყობს, რომელიც ჩახშობილი და განდევნილ იქნა არაცნობიერში ცნობიერის მიერ. ეს გაუცნობიერებელი სფერო მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ადამიანის ფსიქოლოგიურ ქცევას. არაცნობიერი სინამდვილე ადამიანის ცნობიერებისთვის სრულიად მიუწვდომელია, მიუხედავად ამისა, იგი მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს და აპირობებს ადამიანის ქცევას.

ფროიდის ფსიქოსექსუალური თეორიის მიხედვით, ადამიანის ფსიქიკა შედგება სამი სტრუქტურისგან: **„იდი“, „ეგო“ და „სუპერეგო“ („იგი“, „მე“, და „ზე-მე“)**, რომლებიც ვითარდებიან და თანდათან ინტეგრირდებიან განვითარების 5 საფეხურიდან ფსიქოსექსუალურ სტადიაში. დაბადების მომენტში ბავშვი

წარმოადგენს სუფთა „იდი“. იდი თანდაყოლილი ინსტინქტები, არაცნობიერი ბიოლოგიური შეგრძნებებია, რომელიც არავითარ წესს არ ემორჩილება. იდი ცდილობს ცხოვრებისგან მიიღოს მხოლოდ სიამოვნება. მისი ძირითადი ფუნქციაა ახალშობილის ბიოლოგიური ინსტინქტების დაკმაყოფილება. ეს ინსტინქტი დაბადებისთანავე იჩენს თავს შიმშილის და ჩასველებისას, როდესაც ჩვილები ვერ ისვენებენ და ტირიან, ვიდრე მათი მოთხოვნილებები არ დაკმაყოფილდება. ბიოლოგიური მომნიშვნელობის შემდეგ ბავშვს უვითარდება „ეგო“, რომელიც უკვე ემყარება არა მხოლოდ სიამოვნებას, არამედ რეალობას. იგი პასუხისმგებელია გადანყვებილების მიღებაზე. ის მიისწრაფვის გამოხატოს და დააკმაყოფილოს იდი-ს სურვილები და ლტოლვები. „ეგო“ ასევე იყენებს კოგნიტურ და პერცეპტულ სტრატეგიებს, რათა დააკმაყოფილოს „იდის“ განუმოთავაზებელი სურვილები და მოთხოვნილებები. „ეგო“ ანუ „მე“ აიძულებს ინდივიდს დაემორჩილოს საზოგადოების მოთხოვნებს და სერიოზული მიზნების მისაღწევად გამოიჩინოს სიამოვნებისგან თავშეკავება. ყალიბდება „სუპერეგო“ ანუ „ზე-მე“, რომელიც პიროვნების განვითარების ბოლო კომპონენტია.

ფროიდის აზრით, ბავშვები სუპერეგოთი არ იბადებიან, იგი ყალიბდება ცხოვრებისეული გამოცდილების შედეგად - „სოციალიზაციის“ პროცესში, როდესაც ბავშვები თავიანთი მშობლების, მასწავლებლების მორალურ ღირებულებებს ითვისებენ. ის ვითარდება 3-წლის ასაკიდან. „სუპერეგო“ მუდმივ კონფლიქტში იმყოფება „იდი“-სთან. როდესაც სუპერეგო ჩნდება, ბავშვებს აღარ სჭირდებათ უფროსის კომენტარი - კარგად მოიქცნენ თუ ცუდად. ამ დროს ისინი თავად გრძნობენ თავს დამნაშავედ ან შერცხვენილად მიუღებელი საქციელის გამო. სუპერეგოს მიზანია, რომ „ეგო“-მ „იდი“-ს არასასურველი იმპულსების დასაკმაყოფილებლად სოციალურად მიღებული გზები იპოვოს.

„ეგო“ პიროვნების თვისების ცნობიერი, რაციონალური კომპონენტია, რომელიც ხელს უწყობს ბავშვის აღქმის, სწავლის, დამახსოვრებისა და საღად აზროვნების უნარს.

მისი ფუნქციაა, იპოვოს სოციალურად მიღებული საშუალება ინსტინქტების დასაკმაყოფილებლად. მაგალითად, როდესაც მშვიერი პატარა იმახსოვრებს შიმშილის დროს როგორ მოიპოვოს საჭმელი, როგორ მიიქციოს მშობლის ყურადღება იმაზე, რომ მას შია. პირობითად, მიიქციოს მშობლის ყურადღება სიტყვით „კაკა“. როდესაც ხდება „ეგოს“ მომნიშვნელობა, ბავშვები უკეთესად პოულობენ საკუთარი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებელ საშუალებას.

თუმცა, მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისთვის მიღებული გადანყვებილება შეიძლება ყოველთვის სწორი არ იყოს და ამას ისინი დროთა განმავლობაში აღმოაჩენენ. მაგალითად, 3 წლის მშვიერი ბავშვი, რომელსაც გამოიჭერენ სადილებს შორის პერიოდში მალულად ფუნთუშას ან სხვა სასუსნავის მოპარვისას.

პიროვნების ქცევის ძირითადი პრინციპია პომეოსტაზი, ანუ შინაგანი წონასწორობის შენარჩუნების ტენდენცია. ცნობიერების „ეგო“-დონე მუდმივ კონფლიქტში იმყოფება „იდი“-სთან და ახშობს სექსუალურ ლტოლვებს. „ეგო“-ზე მოქმედებს სამი ძალა: „იდი“, „სუპერეგო“ და საზოგადოება, რომელიც ინდივიდს თავის მოთხოვნებს უყენებს. „ეგო“ ცდილობს, მათ შორის პარმონიის შენარჩუნებას, სუპერეგო მორალური სტანდარტის მატარებელია, ის ასრულებს კრიტიკოსის, ცენზორის, პოლიციელის ფუნქციას. ესაა სინდისი, როდესაც „ეგო“ იღებს გადანყვებილებას და ამავე დროს განახორციელებს „იდი“-სთვის მისაღებ, მაგრამ „სუპერეგოსთვის“ მიუღებელ ქცევას, ამ დროს პიროვნება განიცდის დანაშაულის, სირცხვილის, სინდისის ქენჯნას. ზ. ფროიდის ფსიქიკური ცხოვრების სტრუქტურული მოდელის მიხედვით „იდი“-ს სფერო მთლიანად არაცნობიერია, ხოლო „ეგო“ და „სუპერეგო“ ვლინდება სამივე დონეზე.

ზ. ფროიდის მიხედვით, ბავშვებში სუპერეგოს ჩამოყალიბება იწყება „ოიდიპოსის კომპლექსის“ დაძლევით. ფროიდმა აღნიშნული ტერმინი შემოიღო სოფოკლეს ძველ ბერძნულ მითში მოთხრობილი მეფე ოიდიპოსის ცხოვრებიდან, რომლის მიხედვით მეფე ოიდიპოსი კლავს საკუთარ მამას და ქორწინდება დედაზე. ზ. ფროიდის აზრით, ყველა მამაკაცში ჩამარხულია მუდ-

მიგად არსებული სექსუალური კომპლექსების გასაღები. ბიჭი განიცდის დედისადმი ლტოლვას და ამავე დროს იგი მამას აღიქვამს როგორც მოწინააღმდეგეს, ამავე დროს მის მიმართ განიცდის ზიზღს და შიშს. ბიჭს სურს მამის სიკვდილი, რის გამოც მის მიმართ ერთდროულად განიცდის დანაშაულს და შიშს. კასტრაციის შიშით, ბავშვი თრგუნავს დედისადმი საკუთარ სექსუალურ ლტოლვებს და უკვე 5-6 წლის ასაკში საკუთარ თავში ახშობს ოიდიპოსის კომპლექსს და უწინდება „სუპერეგო“, სინდისი.

სუპერეგო შეიცავს საზოგადოებაში მიღებული ღირებულებების და ნორმების სისტემას, რომელიც საშუალებას აძლევს პიროვნებას გაიგოს, რა არის კარგი და რა არის ცუდი, ზნეობრივი და უზნეო. სუპერეგო შედგება **ეგო - სინდისისგან** და **ეგო-იდეალისაგან**. სინდისი არის კრიტიკული თვითშეფასების უნარი, მორალური აკრძალვებისა და ადამიანის მიერ დანაშაულის განცდა, **ეგო-იდეალი** ყალიბდება იმის მიხედვით, თუ განსაკუთრებით რას იწონებენ და აფასებენ მშობლები, რომლის საფუძველზეც ბავშვი აყალიბებს ქცევის მაღალ მორალურ სტანდარტებს. მაგალითად, თუ ბავშვს შეაქებენ სწავლაში მიღებული წარმატებისთვის, იგი ყოველთვის იამაყებს საკუთარი აკადემიური მიღწევებით. **სუპერეგო** მკაცრად თრგუნავს „იდის“-ს მხრიდან წამოსულ საზოგადოებისგან გასაკიცხ „მიუღებელ სურვილებს“ და ცდილობს დაარწმუნოს **ეგო** იდეალური მიზნის რეალურზე უპირატესობაში, წინააღმდეგ შემთხვევაში ადამიანს ემუქრება სასჯელი.

ფსიქოსაქსუალური განვითარების სტადიები

ფროიდი ფიქრობდა, რომ სექსუალური ინსტინქტი ყველაზე მნიშვნელოვანი ინსტინქტია, რადგანაც მან აღმოაჩინა, რომ მისი პაციენტების მენტალური აშლილობა ხშირად გამოწვეული იყო ბავშვობაში რეპრესირებული სექსუალური ინსტინქტის გამო. ფროიდის შეხედულება სექსის შესახებ ძალიან ფართო იყო. იგი მოიცავდა ისეთ ყოფით აქტივობებს, როგორიცაა მა-

გალითად, ცერა თითის წოვა, მომარდვა. ფროიდს სჯეროდა, რომ როდესაც სექსუალური ინსტინქტი მომნიშვნელოვანდება, მისი გაყვანაცვლება ხდება სხეულის ერთი ნაწილიდან მეორეში. ყოველ მომდევნო გადანაცვლებას პიროვნება ფსიქოსექსუალური განვითარების ახალ ეტაპზე გადაჰყავს.

დანკრილებით განვიხილოთ ფროიდის ფსიქოსექსუალური სტადიები:

1. ორალური სტადია (დაბადებიდან 1,5 წლამდე) - სექსუალური ინსტინქტი მოთავსებულია პირის ღრუში, ამ პერიოდში პირის ღრუ მჭიდროდაა დაკავშირებული ბიოლოგიურ მოთხოვნილებებთან და სასიამოვნო განცდებთან. რადგან ჩვილები სიამოვნებას იღებენ ისეთი ორალური ქმედებებისგან, როგორებიცაა წოვა, ღეჭვა, კბენა. მათთვის კვებითი პროცესი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია. მაგალითად, თუ ჩვილებს ძუძუს ძალიან ადრე ან მოულოდნელად გადააჩვენებენ, მომავალში მათ შეიძლება გაუჭირდეთ ახლო კონტაქტების დამყარება ან თავიანთ მეუღლეებზე ზედმეტად დამოკიდებულებიც გახდნენ.

ეს სტადია სრულდება, როდესაც ბავშვი წყვეტს ძუძუთი კვებას. ფროიდის პოსტულატის მიხედვით, თუ ბავშვი მეტისმეტ ან არასაკმარის სტიმულაციას იღებს ჩვილობის ასაკში, ის მომავალში ყალიბდება ორალურ-პასიურ პიროვნებად. ამგვარი ადამიანი მუდამ დედობრივ დამოკიდებულებას და სისტემატურ შექებას ითხოვს. პირველი წლის მეორე ნახევარში, როდესაც ჩვილის კბილების ამოსვლის პერიოდი დგება, იწყება ორალური სტადიის მეორე ფაზა - ორალურ-აგრესიული ან ორალურ-სადისტური ფაზა. ამ პერიოდში ისინი კბენით და ღეჭვით გამოხატავენ ფრუსტრაციის მდგომარეობას. მაგ., დედის არყოფნას ან მოთხოვნილებების დაუკმაყოფილებლობას. ამ შემთხვევაში ინდივიდს მომავალში შესაძლოა განუვითარდეს ისეთი მავნე ჩვევები, როგორებიცაა, თითის წოვა, ფრჩხილების კვნემა, ფანქრის ან პასტის ღეჭვა, გადაჭარბებული ჭამა, სიგარეტის მოწევა.

2. ანალური სტადია (1,5-დან 3 წლამდე) ნებაყოფლობითი მომარდვა ან დეფეკაცია, სექსუალური ინსტინქტების დაკმაყოფილების მთავარი მეთოდებია. მშობლისა და ბავშვის ურთი-

ერთობაში, ტუალეტთან დაკავშირებული საკითხები, ძირითადი ხდება. ღამის ქოთანთან მიჩვევის პერიოდმა ბავშვსა და მშობლებს შორის შეიძლება კონფლიქტიც კი წარმოშვას. ემოციურ კლიმატს, რომელსაც მშობლები ქმნიან, შესაძლოა ხანგრძლივი ეფექტიც კი ჰქონდეს. მაგალითად, ზოგიერთი მშობლის უტაქტო საქციელიდან გამომდინარე, როდესაც მას აქვს ბავშვის ქოთანზე დასმის ხშირი, იძულებითი მცდელობა და თუ ეს ზეწოლა გრძელდება სისტემატურად, ბავშვს შესაძლოა ჩამოყალიბდეს ანალურ შეკავებითი ტიპის პიროვნული თვისებები. ბავშვები, რომლებიც ისჯებიან არასწორად მოსაქმებისთვის, შეიძლება გულჩათხრობილები, უნესრიგო და მფლანგველები გახდნენ. ფროიდი ამტკიცებდა, რომ თვითკონტროლისა და თვითრეგულაციის მომავალი ფორმები სანჯისს, ანალური სტადიიდან იღებს. ანალურმა კონტროლმა შესაძლოა მომავალში გადაჭარბებულ აკურატულობას და სისუფთავეში ან პირიქით უნესრიგობასა და უსუფთაობაში იჩინოს თავი. ასევე, მშობლის ძალადობრივი დამოკიდებულების შედეგად შესაძლოა ჩამოყალიბდეს ანალურ-გაგდებითი ტიპი, რომლის თვითმიზანი ხდება დახვრევისა და სადისტური სიმკაცრისკენ მისწრაფება.

3. ფალოსური სტადია (3-დან 6 წლამდე) - ამ დროს სიამოვნება წარმოიქმნება გენიტალური სტიმულისგან. ბავშვის ინტერესი მიმართულია საკუთარ დაბადებასა და სქესობრივ მიკუთვნებულობაზე. ბავშვებს უვითარდებათ არაცნობიერი სექსუალური ლტოლვა სანინალმდეგო სქესის მშობლის მიმართ, რომელსაც ფროიდმა უწოდა „ოიდიპოსის კომპლექსი“ ბიჭების შემთხვევაში, ხოლო „ელექტრას კომპლექსი“ - გოგონების შემთხვევაში. ელექტრას კომპლექსი კარლ იუნგის მიერ შემოთავაზებული ტერმინია, რომელიც ოიდიპოსის კომპლექსის გოგოს ვარიანტს წარმოადგენს. ფროიდის აზრით, ამ ასაკის ბავშვს აქვს არაცნობიერი სურვილი დაუფლოს განსხვავებული სქესის მშობელს. დასჯის შიშით ისინი უარს ამბობენ ამ სურვილზე და სანაცვლოდ თავისივე სქესის მშობლის თვისებებსა და ფასეულობებს იღებენ, რის შედეგადაც ყალიბდება სუპერეგო.

4. ლატენტური სტადია (6-დან 11 წლამდე) ეს არის პერიოდი, როდესაც ლიბიდო (სექსუალური ენერგია) მიმართულია მოქმედებაში სუბლიმაციისკენ, რაც სექსუალურობასთან არავითარ კავშირში არაა. ეს არის ინტელექტუალური საქმიანობა, სპორტი, თანატოლებთან ურთიერთობა. ლატენტური ტრავმა, რომელიც ყალიბდება ფალოსურ სტადიაზე, სექსუალური კონფლიქტები რეპრესირებულ უნდა იქნას და ჩანაცვლდეს სასკოლო ცხოვრებაში. ეგო და სუპერეგო აგრძელებს განვითარებას სკოლაში არსებული პრობლემების გადაჭრით და სოციალური ღირებულებების გათავისებით. ეს პერიოდი არის მზადება მოზრდილობისათვის. ამ პერიოდში სექსუალური ინსტინქტები მიძინებულია.

5. გენიტალური სტადია (12 წელი და მეტი) მონიფულობა აღვიძებს სექსუალურ დრაივებს. მოზრდილებმა უნდა ისწავლონ, თუ როგორ გამოხატონ ეს დრაივები საზოგადოებისთვის მისაღები ფორმებით. გენიტალური სტადია გრძელდება მომწიფებიდან სიკვდილამდე. ფროიდის თეორიის მიხედვით ყველა ინდივიდი გადის ადრეულ მოზარდობაში „ჰომოსექსუალურ“ პერიოდს. მოზარდის სექსუალური ენერგია ამ დროს მიმართულია იგივე სქესის ადამიანებისადმი (მაგ., მასწავლებლის, მეზობლის, თანატოლისკენ) თუმცა, მისი აზრით, მკვეთრი ჰომოსექსუალური ქცევა არ ითვლება ამ პერიოდის ბავშვის უნივერსალურ მახასიათებლად. თუ განვითარება ჯანსაღად მიმდინარეობს, მონიფულობის სექსუალური ინსტინქტი კმაყოფილდება ქორწინებითა და ბავშვების გაზრდით.

ზ. ფროიდმა ჩამოაყალიბა „ეგოს“ დამცავი მექანიზმები. მისი შეხედულებით, როდესაც ლიბიდოს ენერგია გამოსავალს ვერ ნახულობს, ადამიანს ემართება ფსიქიკური აშლილობები, ნევროზები, ისტერია, დეპრესია. **იდისა და ეგოს** შორის კონფლიქტების აღმოსაფხვრელად ადამიანს აქვს ფსიქიკის თავდაცვის მექანიზმები, რომელიც საშუალებას აძლევს დაიცვას თავი იმ პრობლემებისგან, რომელთა გადანაცვება მას გარკვეულ ეტაპზე არ შეუძლია, თუმცა მას ეხმარება გაცეცხლის „საშიშ რეალობას“.

1. სურვილების განდევნა ესაა მიუღებელი, აკრძალული სურვილების, აზრების, გრძნობების, განცდების ცნობიერიდან არაცნობიერში განდევნა. ასეთი განდევნის შედეგად ინდივიდი ვერ აცნობიერებს მის მიერ გამოხატულ აგრესიულ კონფლიქტებს, არ ახსოვს ტრავმატული მოვლენები. განდევნა ხშირად ფსიქოგენური წარმოშობისაა და სომატური დაავადებების მიზეზიც ხდება, როგორცაა თავის ტკივილი, წყლულოვანი დაავადებები, ართრიტი, პიპერტონია, ასთმა და სხვა. ასევე ფსიქოსექსუალური იმპოტენცია, ფრიგიდულობა. დათრგუნული, განდევნილ სურვილთა ფსიქიკური ენერგია პიროვნების ცნობიერებისგან დაშორებულიად არსებობს და დიდ ზიანს აყენებს მას.

2. პროექცია ესაა არაცნობიერი მცდელობა მოშორებულ იქნას აკვიატებული სურვილები, აზრები, გრძნობები და მისი მიწერა-მიკუთვნება სხვებისადმი. პროექცია საშუალებას აძლევს ადამიანს თავისი დანაშაული ან წარუმატებლობა, მარცხი სხვას გადააბრალოს. მაგალითად, სტუდენტი, რომელიც სათანადოდ არ მოემზადა გამოცდისთვის, მიღებულ დაბალ შეფასებას მიანერს ტესტირების დარღვევებით ჩატარებას ან თვითონ პროფესორს - „ლექციაზე მას ეს თემა არ აუხსნია“, „ეს თემა კარგად ვერ ახსნა“.

3. შეცვლა არის ემოციური იმპულსების გადატანა უფრო საშიში ობიექტიდან ან პიროვნებიდან ნაკლებ საშიშისკენ. მაგალითად, მშობლების მიერ დასჯილი ბავშვი ხელს კრავს მასზე უმცროს და ან ძმას, ამტერევს მის სათამაშოს, ფეხს კრავს ან ურტყამს ძაღლს, კედელს და ა.შ.

4. რაციონალიზაცია არის საკუთარი არასწორი და აბსურდული ქცევის ახსნის და გამართლების არაცნობიერი მცდელობა. რაციონალიზაციას კავშირი აქვს ტყუილ არგუმენტაციასთან, რომლის წყალობითაც პიროვნება ცდილობს, ირაციონალური ქმედება ირგვლივ მყოფთა თვალში ქვეყიანურად და გამართლებულად წარმოაჩინოს. მცდარი ქმედებები, წარუმატებელი გადაწყვეტილებები, მარცხი, რაციონალიზაციის დახმარებით შეიძლება გამართლდეს. აღნიშნული თავდაცვითი მექანიზმი ცნობილია „მწვანე ყურძნის“ სახელწოდებით. კარგად ნაცნობი

იგავის მიხედვით, „მელა და ყურძენი“. მელა ვერ მიწვდა ყურძენს და დააბრალა ყურძენს, „იმიტომ ვერ მიწვდი, რომ მკვახეაო.“ ასევე, შეიძლება დახასიათდეს ამ ანდაზის მიხედვითაც „ქათა ვერ შესწვდა ძეხვსაო, პარასკევია დღესაო“.

5. ინვერსია ანუ საწინააღმდეგოს კეთება. ამ შემთხვევაში ხდება ნამდვილი სურვილების, ზრახვების, აზრების, გრძნობების რადიკალურად საპირისპიროთი შეცვლა. მაგალითად, ფროიდის აზრით, მამაკაცი, რომელიც დასცინის ჰომოსექსუალს, თავს იცავს ჰომოსექსუალურობის განზრახვისგან.

6. სუბლიმაცია არის განდევნილი, აკრძალული სურვილების გარდაქმნა სოციალურად მიღებული აზრებით და ქცევით. იგი ელინდება საზოგადოებისთვის მისაღები ქცევის ფორმებით (შემოქმედება, ხელოვნება, სპორტი, შრომა და ა. შ.).

ფროიდის მტკიცებით, სექსუალური ინსტინქტების სუბლიმაციამ დიდი წვლილი შეიტანა დასავლეთის მეცნიერებისა და კულტურის მიღწევებში. მისი აზრით სუბლიმაციის დახმარებით დიდი მიღწევები შეიძინა მეცნიერებამ, კულტურამ, ხელოვნებამ, იდეოლოგიამ. ფროიდი განმარტავდა, რომ ქირურგის ყოველი ოპერაცია გაჯერებულია აგრესიული განზრახვებით, რომლის სუბლიმირებაც ხდება არა ასოციალური, არამედ სოციალურად მიღებული მიმართულებით. თუ არა ექიმი, შესაძლოა ის გამხდარიყო დამნაშავე. ერთი და იგივე ინსტრუმენტი - დანა შესაძლოა ადამიანის მიერ გამოყენებულ იქნას, როგორც ვილაცის სიცოცხლის ხელყოფის მიზნით, ასევე იგივე სიცოცხლის გადარჩენისთვის.

8. უარყოფა ესაა ფანტაზიაში წასვლა, რაიმე არასასიამოვნო მოვლენის, როგორც „არამართლის“ მიუღებლობა. მაგ., ბავშვი უარყოფს საყვარელი ძაღლის სიკვდილს და დაფინებით ამტკიცებს, რომ ის კიდევ ცოცხალია. უარყოფის მაგალითია ასევე, როდესაც ადამიანი ამბობს: „ეს მე არ მომსვლია“, „ეს არ შეიძლება მომხდარიყო“ და სხვა.

9. იზოლაცია არის მოვლენის, სიტუაციის საშიში ნაწილის გამოყოფა და ჩამოშორება მათგან, რამაც შესაძლოა გამოიწვიოს პიროვნების გაორება. „მე“-ს არასრულყოფილი განვითარება.

10. რეგრესია ადრეულ ბავშვობაში დაბრუნება, ადამიანი საკუთარ აზრებს, ქცევას ამართლებს და ბავშვური ლოგიკით ასაბუთებს. საკუთარ თვალსაზრისს იმ შემთხვევაშიც იცავს, როდესაც საპირისპირო მხარე მართალია, ის მაინც იმეორებს ინფანტილურ მსჯელობებს. ამგვარი პიროვნება ფსიქიკურად არ ვითარდება და რჩება ერთ დონეზე.

ფროიდის თეორიის კრიტიკა

თანამედროვე ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში დეველოპმენტალისტიკის მხოლოდ მცირე ნაწილი თუ აღიარებს სრულად ფროიდის თეორიას, თუმცა ფროიდის ყველა იდეის უარყოფა ასევე არასწორი იქნებოდა. ფროიდის ფსიქოსექსუალურმა თეორიამ ბავშვის განვითარებაში ოჯახური ურთიერთობებისა და ადრეული გამოცდილების მნიშვნელობასა და როლზე მიუთითა, მაგრამ დროთა განმავლობაში მეცნიერ-ფსიქოლოგებმა ფროიდის შეხედულებები გააკრიტიკეს მისი გადაჭარბებული სექსუალურობის გამო.

მიუხედავად ფროიდის უდიდესი წვლილისა ფსიქოანალიზურ თეორიაში, ბევრი თანამედროვე დეველოპმენტალისტი ეწინააღმდეგება ფროიდის ფსიქოანალიტიკურ პერსპექტივას, რადგან მისი ბევრი მტკიცებულების დადასტურება რთულია. მაგალითად, თუ ჩვენ გვინდა, რომ შევამოწმოთ ფროიდის ძირითადი პიპოთეზა, რომ „ჯანმრთელი“ პიროვნება არის ის, ვისი **იდი, ეგო და სუპერეგო** თითქმის ერთნაირი სიძლიერისაა, როგორ შევძლებთ ამას? არსებობს მიზნობრივი ტესტები, რომელთა მიხედვითაც შეგვიძლია შევარჩიოთ „მენტალურად ჯანმრთელი“ პიროვნებები, მაგრამ ჩვენ არ გავაჩნია სათანადო ინსტრუმენტი, რომელიც გაზომავს **იდის, ეგოსა და სუპერეგოს** თანაბარ სიძლიერეს. საქმე ისაა, რომ ბევრი ფსიქოანალიტიკური პიპოთეზა არ მონმდება არცერთი მეთოდით, გარდა ინტერვიუსა და კლინიკური შემომჩვენებით. სამწუხაროდ, ეს საშუალებები დიდ დროს მოითხოვს და ასევე ძვირადღირებულია და პიროვნების განვითარების

შესწავლისთვის საკმარისი არ არის, თუმცა ფროიდის თეორია დღესაც არ კარგავს აქტუალობას და ის მნიშვნელოვან და საგულისხმო თეორიას წარმოადგენს.

ანალიზური ფსიქოლოგია

იუნგი ფსიქოანალიტიკური თეორიის მიმდევარი შვეიცარიელი ექიმი-ფსიქიატრი იყო. იგი ძირითად საკითხებში იზიარებდა ფროიდის იდეებს; თუმცა პიროვნებაში სექსუალური ენერგიის გადაჭარბებულ შეფასებას კატეგორიულად უარყოფდა. საბოლოო შეუთანხმებლობის გამო ის ჩამოშორდა კლასიკურ „ფროიდიზმს“ და შექმნა საკუთარი მიმართულება, რომელსაც **„ანალიტიკური თეორია“** დაარქვა.

კარლ გუსტავ იუნგი
(1875-1961)

იგი ითვლება **ანალიზური ფსიქოლოგიის** ფუძემდებლად. იუნგი ლიბიდოს ენერგიას განიხილავდა, როგორც დიფუზურ შემოქმედებით ცხოვრებისეულ ძალას, რომელსაც პიროვნება სხვადასხვა ხარისხით ავლენს რელიგიურ, პოლიტიკურ თუ შემოქმედებით ცხოვრებაში.

თავის თეორიაში იუნგი ამტკიცებს, რომ ფსიქიკა შედგება სამი განყოფილებისაგან: **ეგო, პიროვნული არაცნობიერი და კოლექტიური არაცნობიერი**. მისი აზრით, ეგო ითვლება ცნობიერების სფეროს ცენტრად. მასში ყველა ის აზრი, გრძნობა, მოგონება, განცდებია გაერთიანებული, რომელთა წყალობითაც ჩვენ ვგრძნობთ ჩვენს მთლიანობას.

იუნგის თეორიით, პირად არაცნობიერში გაერთიანებულია კონფლიქტები და მოგონებები, რომლებიც ოდესღაც გაცნობიერდა, მაგრამ ახლა განდევნილი და დავეწყებულია. მისი აზრით, პიროვნულ არაცნობიერში შედის კომპლექსები, ემო-

ციურად მიუღებელი აზრები, გრძნობები, წარმოდგენები, რომლებიც პიროვნებაში ვლინდება წარსულის ან მემკვიდრული გამოცდილებიდან და გავლენას ახდენს ინდივიდის ქცევაზე. მისი აზრით, ყველა ადამიანს აქვს უნიკალური პიროვნული არაცნობიერის მასალა.

იუნგმა წამოაყენა **კოლექტიური არაცნობიერის** კონცეფცია. შემოიღო **არქეტიპის** ცნება. – „ფუნდამენტური ფსიქიკური პირველხატი, რომელიც უძველეს დროში კოლექტიურ ქვეცნობიერშია ჩამოყალიბებული; ესენია: *საწყისი ფსიქიკური სტრუქტურები*, რომლებიც დევს სიზმრების, მითებისა და ზღაპრების სიმბოლოების საფუძველში. მათში გაერთიანებულია აზრები და გრძნობები, რომლებიც საერთოა ყველა ადამიანური არსებისთვის და უკავშირდება კაცობრიობის ემოციურ წარსულს. კოლექტიურ არაცნობიერში შედის *ადამიანური ევოლუცია, სულიერი მემკვიდრეობა*, რომელიც ყველა ინდივიდის ტვინის სტრუქტურაში ინახება და აღდგება. იგი არის მძლავრი პირველადი ფსიქიკური გამოხატულება – თანდაყოლილი იდეები, მოგონებები, ემოციური, კოგნიტური, ქცევითი, რომელიც ადამიანს კარნახობს, მოვლენებზე განსაზღვრული სახით მოახდინოს რეაგირება. მრავალრიცხოვან არქეტიპთა შორის იუნგი ასახელებს: ღმერთს, მზრუნველ დედას, კეთილ ან მრისხანე მამას, მატყუარას, და სხვა. იუნგის აზრით, არქეტიპული სახეები აისახება სიზმრებში; ისინი სიმბოლოების სახით გვხვდება კულტურაში, რელიგიაში, ფერწერაში, ლიტერატურაში. საინტერესო მოსაზრება აქვს გამოთქმული იუნგს ადამიანური ბუნების შესახებ. მან შემოიღო ტერმინები: **ექსტრავერსია** და **ინტროვერსია**. მისი აზრით, ადამიანში ეს ორივე ორიენტაცია არსებობს, თუმცა ერთერთი მათგანია დომინანტური, რის გამოც ისინი მუდმივ ოპოზიციიდან არიან ერთმანეთთან.

საკონტროლო კითხვები:

1. როდის და სად ჩამოყალიბდა ბიპოვიორიზმი?
2. რომელი მეცნიერ ფსიქოლოგები იყვნენ ბიპოვიორიზმის ფუძემდებლები?
3. რა არის ბიპოვიორიზმის შესწავლის საგანი?
4. რომელი კანონი აღმოაჩინა თორნდაიკმა და რას გულისხმობდა ეს კანონი?
5. რას ანიჭებდა ჯონ უოტსონი თავის თეორიაში დიდ მნიშვნელობას, რა იყო მისთვის მთავარი განვითარებაში?
6. რომელი ცნება დაამკვიდრა დასწავლის თეორიაში სკინერმა?
7. რა იყო ბიპოვიორისტული თეორიის ნაკლი?
8. ვინ იყო სოციალურ-კოგნიტური დასწავლის თეორიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი?
9. რომელი სამი კომპონენტი გამოყო ფროიდმა პიროვნებაში?
10. ჩამოაყალიბეთ ფროიდის ფსიქოსექსუალური თეორია.
11. რამდენი სტრუქტურისგან შედგება ადამიანის ფსიქიკა? განიხილეთ თითოეული მათგანი.
12. დაახასიათეთ ფსიქიკის თავდაცვითი მექანიზმები ფროიდის მიხედვით.
13. ჩამოაყალიბეთ იუნგის ფსიქოანალიზური თეორია.

XX საუკუნის შუა წლების თეორიები

(გაგრძელება)

ფსიქოსოციალური განვითარების თეორია

ერიკ ერიქსონი
(1902-1990)

ერიქსონი ცნობილი შვედი ფსიქოლოგი, ზიგმუნდ ფროიდის შვილის ანა ფროიდის მოწაფე იყო ვენაში. იგი ბავშვის განვითარების სფეროში ყველაზე გამოჩენილი ნეოფროიდიისტი იყო. ფროიდისგან განსხვავებით თავის თეორიაში იგი აქცენტს აკეთებს განვითარების სოციალურ, ისტორიულ და კულტურული ფაქტორების გავლენაზე. მისი აზრით, ადამიანის ქცევის ძირითადი ნიშანი *ფსიქო-სოციალური იდენტურობაა*. ერიქსონმა შემოგვთავაზა ადამიანის **ფსიქოსოციალური განვითარების 8 სტადია**. მან პირველი ხუთი სტადია ბავშვობას მიუძღვნა, დანარჩენი სამი - მოზრდილობას. ერიქსონის აზრით, თითოეულ სტადიაში ადამიანი განიცდის სპეციფიურ კრიზისს ანუ კონფლიქტს; იგი თვლიდა, რომ პიროვნება ვითარდება სოციალური კონფლიქტების გადაჭრის შედეგად. მისი აზრით, ინდივიდმა საკმარისად უნდა გადაჭრას ეს კონფლიქტი, რათა შემდგომში წარმატებით გაუმკლავდეს სხვა სტადიაში აღმოცენებულ ახალ კონფლიქტებს. ერიქსონი ადამიანის განვითარებას იხილავს, როგორც დინამიურ პროცესს, რომელიც მიმდინარეობს დაბადებიდან გარდაცვალებამდე. იგი ეთანხმება ზ. ფროიდს სექსუალური კონფლიქტების მნიშვნელობაში, თუმცა მისი აზრით, პიროვნების განვითარებაში მთავარი სოციალური გარემოს ზემოქმედებაა. ამიტომაც ჰქვია მის თეორიას **ფსიქოსოციალური**.

ფროიდის მსგავსად, ერიქსონიც ბავშვობის ასაკს გადაწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებს, თუმცა მისი თეორია, ადამიანის მთელი

ცხოვრების ციკლს მოიცავს. მისი პირველი ხუთი სტადია თითქმის ფროიდის სტადიების მსგავსია, მას აგრეთვე ემატება მოზრდილობის ასაკის სამი სტადია. მისი აზრით, ადრეული ასაკიდან დაწყებული კონფლიქტების წარმატებით ან წარუმატებლად მოგვარება, თავს იჩენს მომავალში სასურველი ან არასასურველი პიროვნული თვისებების ჩამოყალიბებაში, რაც მომავალში პიროვნების სოციალური ადაპტაციის პროცესში ვლინდება.

ერიქსონის თეორიის მიხედვით, ნორმალური განვითარება კულტურასთან კავშირში უნდა განიხილებოდეს. მაგალითად, 1940-იან წლებში შეერთებული შტატების ჩრდილო-დასავლეთ სანაპიროზე მცხოვრებ ინდიელთა ტომებზე დაკვირვებამ აჩვენა, რომ ათი დღის ჩვილებს დედები ძუძუდან თანდათანობით იშორებდნენ და წვნიანით კვებავდნენ. გარკვეულ შემთხვევაში ექვსი თვის ჩვილს ძუძუს გადასაჩვევად დედა რამდენიმე დღითაც ტოვებდა. ჩვენი კულტურიდან გამომდინარე, ამგვარი საექციელი შეიძლება შეფასდეს მიუღებლად და სასტიკად. ერიქსონმა კი ეს ფაქტი გარემო პირობებით ახსნა. ინდიელების საცხოვრებელ ადგილას მდებარე მდინარე ორაგულებით წელიწადში მხოლოდ ერთხელ ივსებოდა და მათი ფიზიკური გადარჩენისთვის საჭირო იყო თავშეკავების, მოთმინების, ნებისყოფის გამომუშავება.

I სტადია: ორალურ-სენსორული - 0-1,5 წლამდე.

კონფლიქტი: ნდობა უნდობლობის წინააღმდეგ. ჩვილს მასზე მზრუნველ მოზარდებთან ურთიერთობაში უნდა ჩამოუყალიბდეს გარემოსადმი ნდობის ბაზისური გრძნობა. თუ ჩვილის ბაზისური მოთხოვნილება: *კვება, მოვლა, ფიზიკური სიახლოვე, სითბო* დააკლდა, ამ შემთხვევაში მას უვითარდება *დაუცველობის, შფოთვის, უნდობლობის* განცდა, რომელიც ასევე თავს იჩენს შემდგომ სტადიებში. კონფლიქტის დადებითად გადაწყვეტის შემთხვევაში მას უყალიბდება *ნდობა, რწმენა*.

II სტადია: კუნთურ-ანალური - 1,5-3 წლამდე.

კონფლიქტი: ავტონომია, დამოუკიდებლობა ეჭვის და სირცხვილის წინააღმდეგ. ეს კონფლიქტი უკავშირდება ბავშვის ფეხის ადგმას, ტუალეტთან მიჩვევას, მეტყველებას. ამ სტადიაში ზედმეტ ჰიპერმეურვეობამ, შეზღუდვამ, აკრძალ-

ვებმა, დასჯამ, კრიტიკამ („შე ცუდო ბავშვო!“, „თხუპნია“, „მშიშარა“...) შესაძლოა ბავშვი საკუთარ ძალებში დააეჭვოს, ასეთ შემთხვევაში ის შეიძლება გაიზარდოს სხვაზე დამოკიდებული, საკუთარ ძალებში დაურწმუნებელი. მომავალში ამგვარ ბავშვებს უჭირთ გარემოსთან, აქტიურ თანატოლებთან ურთიერთობა, რადგან მას ეჭვი უჩნდება საკუთარი თავის მიმართ, ეშინია მარცხის, განიცდის სირცხვილს.

III სტადია: ლოკომოტორულ-გენიტალური - 3-6 წელი.

კონფლიქტი: ინიციატივა დანაშაულის გრძნობის წინააღმდეგ. ამ ასაკში ბავშვს სამყაროს კვლევითი აქტიურობა სხეულის ფარგლებს გარეთ გადააქვს. ის იგებს როგორ არის მოწყობილი სამყარო და როგორ იმოქმედოს მასზე. ის ასევე იწყებს საკუთარი თავის კვლევას, ადგენს საკუთარი განვითარების მოდელს. ამ სტადიაში ბავშვი იღებს მდიდარ ინფორმაციას, ეუფლება საგნებთან და ადამიანებთან ურთიერთობის ხერხებს, ქცევითი ინიციატივის გამოჩენას. იმ შემთხვევაში თუ მისი ინიციატივა არ არის მოწონებული, ხშირად ისჯება, იღებს შენიშვნებს, გაკიცხვას, მას უვითარდება დანაშაულის გრძნობა.

IV სტადია: ლატენტური ბავშვობა (სკოლის ხანა) - 6-11 წელი.

კონფლიქტი: შრომისმოყვარეობა არასრულფასოვნების განცდის წინააღმდეგ.

მოცემული პერიოდი ემთხვევა სკოლაში სწავლების პირველ წლებს. ამ პერიოდის ძირითადი მახასიათებელია: საკუთარი თავის მნიშვნელობის გაცნობიერება, იგი იწყებს საკუთარი თავის შედარებას თანატოლებთან, იზრდება მისი კომპეტენცია საქმიანობის სხვადასხვა სფეროში: სკოლაში, ოჯახში, თანატოლებთან ურთიერთობებში. ის ცდილობს, რომ მისი პიროვნება გარემოს მხრიდან მოწონებას იმსახურებდეს. თანატოლებთან შედარებით საკუთარი თავის უარყოფითმა შეფასებამ, შესაძლოა მას უკმარისობის გრძნობა გაუჩინოს. გარემოცვის მიერ მისი ქცევის მიღება და დადებითი შეფასება განსაზღვრავს მისი დადებითი „მე“ კონცეფციის ჩამოყალიბებას. მისი აქტივობების

უარყოფითი შეფასება: დაცინვა, გაკიცხვა, ზედმეტი კრიტიკა, მათში არასრულფასოვნების კომპლექსს აყალიბებს.

V სტადია: მოზარდობა და ჯაბუკობა - 12-18 წელი.

კონფლიქტი: იდენტურობა იდენტურობის დიფუზიის (როლთა აღრევის) წინააღმდეგ. ამ ასაკში ადამიანი უკვე სხვადასხვა სოციალურ როლს მოსინჯავს: ძმის, დის, მოსწავლის, სპორტსმენის, მუსიკალური ჯგუფის წევრის და სხვ. ეს როლები საბოლოოდ ერთიანდებიან ერთ სისტემაში, რომელსაც *იდენტურობა* ჰქვია. ამ ასაკში ბავშვი ხშირად ფიქრობს საკუთარ თავზე და სვამს კითხვებს: *ვინ არის ის, ვინ შეიძლება იყოს, როგორია მისი შეხედულებები, პოზიციები, მრწამსი.* თუ ის მხოლოდ პროცესის მაყურებელია და არა შემოქმედი, ხშირად განიცდის მარცხს, რადგან მას უჭირს საკუთარ პოტენციალში გარკვევა. ეს კრიზისი თვითიდენტიფიკაციის პრობლემას უკავშირდება. წინა სტადიებიდან დაწყებული დადებითი „მე“-ს ვერ ჩამოყალიბების შემთხვევაში ხდება იდენტურობის დიფუზია.

VI სტადია: ახალგაზრდობა - ადრეული მოზრდილობა - 18-35 წელი

კონფლიქტი: ინტიმურობა იზოლაციის წინააღმდეგ. ამ კონფლიქტის წარმატებით გადაჭრის შედეგია, სრული ემოციური, ზნეობრივი, სექსუალური ურთიერთობის დამყარება და შენარჩუნება. იდენტურობის ფორმირების შემთხვევაში ის ამყარებს სერიოზულ ურთიერთობებს სხვა ადამიანებთან. წინა სტადიაში გადაუჭრელი კონფლიქტის შემთხვევაში იგი შეიძლება მივიდეს იზოლაციამდე, სხვებთან ჰარმონიული ურთიერთობის ვერ დამყარებამდე.

VII სტადია: მოზრდილობა - 35-64 წელი

კონფლიქტი: გენერაციულობა სტაგნაციის წინააღმდეგ.

ამ ასაკში წინა პერიოდების კონფლიქტები ასე თუ ისე გადაჭრილია.

ადამიანს შეუძლია მოახდინოს საკუთარი თავის რეალიზაცია სხვების სასარგებლოდაც: დაეხმაროს მშობლებს, ახლობლებს, გაჭირვებულებს.... გადაჭრას სოციალური პრობლემები. წინა პერიოდში გადაუჭრელი კონფლიქტის გამო შესაძლოა ადა-

მიანი დარჩეს ისევ საკუთარ თავზე. ორიენტირებული და ისეთი პრობლემებით დაკავებული, როგორიცაა პირად ჯანმრთელობაზე, სოციალურ პრივილეგიაზე, სიმშვიდეზე გადაჭარბებული მზრუნველი.

VIII სტადია: სიმწიფე (ხანდაზმულობა) - 65 წლის შემოთ

კონფლიქტი: ეგოს მთლიანობა იმედგაცრუებისა და სასოწარკვეთილების წინააღმდეგ.

ამ ეტაპზე ხდება განვლილი ცხოვრების შეფასება. თუ მის მიერ განვლილი ცხოვრება დადებითად იქნა შეფასებული, ფიქრობს, რომ მის ცხოვრებას ფუჭად არ ჩაუვლია, სრულად მოახდინა საკუთარი თავის, შესაძლებლობების რეალიზაცია, მაშინ მისი ეგო დაკმაყოფილებულია და იღებს სიამოვნებას, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი იმედგაცრუებული და სასოწარკვეთილია. საკუთარი ცხოვრებით უკმაყოფილო მოხუცს ეშინია სიკვდილის.

ინდივიდუალური განვითარების თეორია

ალფრედ ადლერი
(1870-1937)

ალფრედ ადლერი დაიბადა ვენაში, იგი პროფესიით ექიმი-ფსიქიატრი იყო. ადლერი აქტიური წევრი იყო ფროიდის გარშემო გაერთიანებული ფსიქოლოგიური საზოგადოებისა, თუმცა მან მალე საკუთარი იდეების განვითარება დაიწყო და მომხრეებიც გაიჩინა. მისი იდეები განსხვავდებოდა ფროიდის იდეებისაგან. თავდაპირველად მის ფსიქოლოგიურ გაერთიანებას „თავისუფალი ფსიქოანალიზის საზოგადოება“ ეწოდა, მომავალში ეს სახელწოდება შეცვალეს და დაარქვეს „ინდივიდუალური ფსიქოლოგიის საზოგადოება“, მათ მიერ შემუშავებული თეორია კი ცნობილია, როგორც „ინდივიდუალური ფსიქოლოგიის“ თეორია. ადლერის კონცეფციით, არ შეიძლება იზოლაციაში განვიხილოთ ნებისმიერი ცხოვრებისეული მოვლენა, იგი მთლიანად პიროვნებასთანაა კავშირში. ინდივიდი განუ-

ყოფელი მთლიანის მატარებელია, როგორც სხეულსა და ტვინს მორის არის მყარი ურთიერთკავშირი. ასევე, მისი ცხოვრების სტილი განსაზღვრავს პიროვნების არსებობას. ადლერი აღნიშნავდა, რომ ადამიანი არის საკუთარი ცხოვრების არქიტექტორი, მას გააჩნია მიღწევის ინდივიდუალური გზა, სიცოცხლის არსის ინდივიდუალური გაგება, მისწრაფება სრულყოფისკენ. ინდივიდუალური ფსიქოლოგია ადამიანებს განიხილავს საზოგადოებასთან კავშირში და არა მისგან იზოლირებულად. თითოეულ ადამიანს აქვს ერთიანობის ბუნებრივი გრძნობა, სოციალური ინტერესი, სოციალური ურთიერთობის იმანენტური მისწრაფება.

ინდივიდუალური ფსიქოლოგიის კონცეფციის ძირითადი პრინციპებია:

1. არასრულფასოვნების გრძნობა და მისი კომპენსაცია; 2. სრულყოფილებისკენ სწრაფვა; 3. ცხოვრების სტილი; 4. სოციალური ინტერესი; 5. შემოქმედებითი „მე“; 6. დაბადების რიგი-ობა; 7. ფიქტიური ფინალი (იდეა, რომ ინდივიდის ქცევა ემორჩილება მის მიერ სამომავლოდ დასახულ მიზნებს).

ადლერი თავის კონცეფციაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ოჯახში დედის როლს. მისი აზრით, სოციალური ინტერესისკენ სწრაფვაში დედას მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს. დედის დამოკიდებულება ოჯახის წევრების და სხვა ადამიანების მიმართ ბავშვისათვის როლური მოდელი ხდება. ამ ნიმუშის მიხედვით მას ფართო სოციალური ინტერესი უჩნდება სამყაროში სხვა ადამიანების მიმართ. ცუდად მიჩვეული ადამიანები ნაკლებად გამოხატავენ სოციალურ ინტერესს, ისინი უფრო მეტად ეგოცენტრულები (საკუთარ თავზე ორიენტირებული) არიან.

ადლერი თავის კონცეფციაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს დაბადების რიგობას. მისი აზრით, უფროსი ბავშვის პოზიცია ოჯახში შესაშური მანამ, ვიდრე ის ოჯახში მხოლოდ ერთია. ის, მეორე ბავშვის დაბადებამდე, ყველას მზრუნველობის და სიყვარულის ობიექტია. მეორე ბავშვის დაბადების შემდეგ ის კვლავ ცდილობს მოიპოვოს თავისი სიმაღლე ოჯახში, მაგრამ ამ მხრივ ნაკლებ წარმატებას აღწევს. ის ხვდება, რომ წარსულს ვერ დაიბრუნებს და ირჩევს იზოლაციის, განმარტოე-

ბით გადარჩენის სტრატეგიას. ადლერი თვლიდა, რომ პირველი ბავშვი ოჯახში კონსერვატორია, მიისწრაფის ძალაუფლებისა და ლიდერობისკენ.

ადლერი თვლიდა, რომ დედისერთა ბავშვის პოზიცია უნიკალურია, რადგან მას არ ჰყავს დედმამიშვილი, ვინც მას კონკურენციას გაუწევდა. დედის მზრუნველობითი დამოკიდებულება შესაძლოა მამასთან შეჯიბრით გამოიხატოს. ცხოვრების ამ სტილის შემთხვევაში შესაძლოა მას ჩამოუყალიბდეს ეგოცენტრიზმი, ნარცისიზმი. ცხოვრების ფართო ასპარეზზე გასვლისას, ამ პოზიციაში მყოფი ბავშვი, დიდ სირთულეებს აწყდება გარემოში. მოცემულ გარემოში ის შესაძლოა აღარ იყოს ყურადღების ცენტრში; დედისერთა ბავშვი არასოდეს უყოფდა არავის საკუთარ ცენტრალურ მდგომარეობას ოჯახში, არ უხდებოდა ამისათვის ბრძოლა, ვინაიდან შემცირებულებიც არავენ. ჰყავდა. ამის გამო, ის შესაძლოა მუდმივად კონფლიქტში და წინააღმდეგობებში აღმოჩნდეს თანატოლებთან და გარემომყოფებთან ურთიერთობისას.

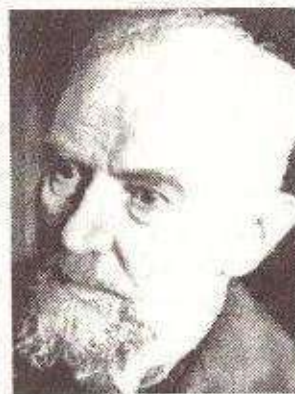
მეორე ბავშვს სწრაფი ტემპით განვითარების ყველა პირობა აქვს შექმნილი ოჯახში. ამაში მას უფროსი ბავშვი უნფობს ხელს. ხშირ შემთხვევაში მისი განვითარება უფრო დაჩქარებულია, ვიდრე იყო უფროსის. მაგ., მეორე ბავშვი პირველთან შედარებით ადრე იწყებს მეტყველებას, სიარულს, წერა-კითხვას და ა. შ. ამ შემთხვევაში მეორე მუდმივად შეჯიბრის პოზიციაშია, მისი ცხოვრების სტილით მუდმივად ისწრაფვის, დაამტკიცოს, რომ ის უფროსზე უკეთესია. ე.ი. შუათანა ბავშვისათვის დამახასიათებელია ორიენტაცია წარმატებაზე. წარმატების მისაღწევად ის იყენებს როგორც პირდაპირ, ისე ირიბ მეთოდებს. ადლერი ასევე ფიქრობდა, რომ შუათანა ბავშვმა საკუთარ თავს შესაძლოა დაუსახოს საკმაოდ მაღალი მიზნები, რაც ფაქტობრივად შესაძლოა მარცხით დამთავრდეს. თვითონ ადლერი ოჯახში შუათანა ბავშვი იყო.

ნაბოლარა ბავშვის მდგომარეობა ოჯახში ყველა პარამეტრით უნიკალურია. ის ოჯახის ყველა წევრის - მშობლების, დედმამიშვილების მხრიდან მუდამ მზრუნველობის და ყუ-

რადღების ცენტრში იმყოფება. პრივილეგირებული პოზიციიდან გამომდინარე, მისი უფლებები ბევრად უფრო განუსაზღვრელია, ვიდრე უფროსის. მას შეუძლია ოჯახის სხვა წევრების სიყვითლით სარგებლობა, საკუთარი მოთხოვნების დაუყოვნებლივ დაკმაყოფილება და ა.შ. თუმცა უფროს და-ძმას აქვს მასზე ზემოქმედების უფლება, ელაპარაკონ მაღალი ტონით, დაარიგონ ჭკუა, გამოიყენონ დასჯის მეთოდები და სხვა; ამიტომ შესაძლოა მას დაეუფლოს არასრულფასოვნების გრძნობა. მიუხედავად ამისა, ნაბოლარას უპირატესობა ისაა, რომ მას უწინდება შეჯიბრის მაღალი მოტივაცია, გაუსწროს თავის სიბლინგებს და მუდმივად აქტივიზირებული იყოს. ამიტომ, ხშირ შემთხვევაში, მან შესაძლოა რალაციით გამოიჩინოს თავი: გახდეს საუკეთესო მუსიკოსი, სპორტსმენი და ა.შ.

პეაგოგისტური თეორია

გერმანელი ფსიქოლოგი ვილჰელმ შტერნი „პეაგოგისტური ფსიქოლოგიის“ ფუძემდებელია. 1906 წელს მან გამოსცა „გამოყენებითი ფსიქოლოგიის ჟურნალების სერია“. მისი მცდელობა იყო, საბუნებისმეტყველო და ჰუმანიტარული მეცნიერებების ინტეგრირება. იგი სამყაროს განიხილავდა, როგორც პიროვნებათა იერარქიას (მოზრდილი, ბავშვი, ცხოველი, მცენარე, კრისტალი). კარგადაა ცნობილი მისი შრომები ბავშვთა ფსიქოლოგიაში (Psychologie der frühen Kindheit. Lpz., 1914). იგი ატარებდა ექსპერიმენტულ კვლევებს ბავშვებში აღქმის, მეტყველებისა და გონებრივი პროცესების განვითარების შესახებ; სამეცნიერო ხმარებაში შემოიტანა „ინტელექტის კოფიციენტის“ ცნება.

ვილჰელმ შტერნი
(1871-1938)

შტერნი მიიჩნევდა, რომ *პიროვნება* - თვითგანმსაზღვრელი, შეგნებულად და მიზანსწრაფულად მოქმედი მთლიანობაა, რომელიც ფლობს განსაზღვრულ (ცნობიერი და არაცნობიერი ფენების) სიღრმეს. ის მიიჩნევდა, რომ ფსიქიკური განვითარება - ეს თვითგანვითარებაა, რომელიც მიმართულია და განსაზღვრულია იმ გარემოთი, რომელშიც იმყოფება ბავშვი. ამ თეორიამ მიიღო **კონვერგენციის თეორიის** სახელწოდება, რადგანაც მის ფორმირებაში მონაწილეობდა ფსიქიკური განვითარების ორი ფაქტორი - *მემკვიდრეობითობა* და *გარემო*; ამ ორი ფაქტორის გავლენას შტერნი სწავლობდა ბავშვთა აქტიურობის ზოგიერთი სახეობის მაგალითზე. მან პირველმა დააცალკევა თამაშის აქტიურობის შინაარსი და ფორმა, ის ამტკიცებდა, რომ ფორმა უცვლელია და დაკავშირებულია თანდაყოლილ თვისებებთან, რომელთა განვითარებისთვისაცაა მოგონილი თამაში. ამავე დროს, შინაარსს განსაზღვრავს გარემო, რომელიც ბავშვს ეხმარება გაიგოს, რომელ კონკრეტულ საქმიანობაში შეუძლია მას მოახდინოს მასში ჩადებული თვისებების რეალიზება. ამრიგად, თამაში ემსახურება არა მარტო თანდაყოლილი ინსტინქტების გაფარჯიშებას, არამედ ბავშვთა სოციალიზაციასაც. დიდა შტერნის ნვლილი სკოლამდელი ბავშვის შესწავლაში, რომელსაც იგი საკუთარ შვილებზე დაკვირვებით ანარმოებდა.

შტერნი განვითარებას განიხილავდა როგორც ფსიქიკური სტრუქტურების ზრდას, დიფერენციაციას და გარდაქმნას. ამავე დროს მან, როგორც გეშტალტ-ფსიქოლოგიის¹ წარმო-

¹ **გეშტალტი** (გერმ. Gestalt - პიროვნება, მთლიანი ფორმა, ფიგურა, სტრუქტურა) - შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ფსიქიკის პირველადი და ძირითადი ელემენტები არიან ადამიანთა ნებისმიერი სურვილის ან მოთხოვნილების გამომხატველი ფსიქიკური სტრუქტურები, მთლიანი წარმონაქმნები - *გეშტალტები*. გეშტალტი ფსიქოლოგიაში ადამიანის ნებისმიერი სურვილი ან მოთხოვნილებაა. გეშტალტი აერთიანებს 7 ციკლს: 1. სიმშვიდე; 2. შფოთვა და გარემოზე დაკვირვება იმის გასაგებად, თუ რა აკლია; 3. ფოკუსირება მიზანზე; 4. ევლის სკანირება, ანუ გეგმის შედგენა და საკუთარი შინაგანი და გარე რესურსების შეჯერება სურვილის აღსასრულებლად; 5. მოქმედება; 6. შედეგების შეჯამება; 7. ახალი სურვილების წარმოშობა. ახალ ციკლზე ადამიანის ყურადღების, ფსიქიკის გადართვა ხდება გეშტალტის წინა ციკლის, შესაბამისი მოთხოვნილებების სრულად დაკმაყოფილების შემთხვევაში.

მადგენელმა, განვითარება წარმოადგინა როგორც სამყაროს არამკაფიო, არეული სახეების სტრუქტურირებულ და მკაფიო გეშტალტებზე გადასვლის პროცესი. მკაფიო და ადექვატურ ასახვაზე გადასვლა ყველა ძირითადი ფსიქიკური პროცესისთვისაა დამახასიათებელი და რამდენიმე ეტაპს გადის. ინდივიდის თანდაყოლილი თავისებურებების, პირველ რიგში, განვითარების ინდივიდუალური ტემპის შენარჩუნებისათვის ფსიქიკურ განვითარებას აქვს არა მარტო *თვითგანვითარების*, არამედ *თვითშენახვის* ტენდენციაც.

შტერნი განდა დიფერენციალური ფსიქოლოგიის, ინდივიდუალური განსხვავებების ფსიქოლოგიის ერთერთი ფუძემდებელი. მან დაამტკიცა, რომ არსებობს განსაზღვრული ასაკის ბავშვთა არა მარტო საერთო, არამედ კონკრეტული ბავშვის ინდივიდუალური ნორმატიულობა. უმნიშვნელოვანეს ინდივიდუალურ თვისებებს ის აკუთვნებდა ფსიქიკური განვითარების ინდივიდუალურ ტემპს, რომელიც ვლინდება დასწავლის სისწრაფეში. ინდივიდუალური ტემპის დარღვევამ შეიძლება გამოიწვიოს სერიოზული გადახრები, მათ შორის ნევროზები. შტერნი იყო აგრეთვე ბავშვების ექსპერიმენტული გამოკვლევების, ტესტირების ერთ-ერთი ინიციატორი. კერძოდ, მან მოახდინა ბავშვთა ინტელექტის გაზომვის ნების სრულყოფა. მისი მოსაზრებაა, რომ გაეზომათ არა *კონებრივი* ასაკი, არამედ **ინტელექტუალური განვითარების კოეფიციენტი - IQ**.

ინდივიდუალური თავისებურებების შენარჩუნება შესაძლებელია იმის წყალობით, რომ ფსიქიკური განვითარების მექანიზმს წარმოადგენს **ინტროცეფცია**, ანუ ადამიანის შინაგანი მიზნების დაკავშირება გარეგანი ძალების მიერ ნაკარნახევ მიზნებთან. ბავშვის პოტენციური შესაძლებლობები დაბადებისას საკმაოდ განუჭვრეტელია, იგი ჯერ ვერ ახდენს საკუთარი თავის და მიდრეკილებების აღქმას. გარემო კი მას ეხმარება თვითშემეცნებაში, მოახდინოს შინაგანი სამყაროს ორგანიზება, მისცეს მას მკაფიო, ფორმირებული და გაცნობიერებული სტრუქტურა, ამასთან, ბავშვი ცდილობს გარემოსგან მიიღოს ყველაფერი, რაც შეესაბამება მის პოტენციურ მიდრეკილებას, დაუნესოს ბა-

რიერი ისეთ გავლენებს, რომლებიც ეწინააღმდეგებიან მის შინაგან მიდრეკილებებს. ბავშვის გარეგან (გარემოს ზეგავლენა) და შინაგან მიდრეკილებებს შორის კონფლიქტს აქვს დადებითი მნიშვნელობაც, რადგანაც სწორედ უარყოფითი ემოციები, რომლებიც ვლინდება ბავშვებში აღნიშნული შეუსაბამოებისას, წარმოადგენს თვითშემეცნების განვითარების სტიმულს.

ფრუსტრაცია, რომელიც აკავებს ინტროექციას, აიძულებს ბავშვს ჩაუკვირდეს საკუთარ თავსაც და გარემოსაც იმისათვის, რომ გაარკვიოს, თუ რა სჭირდება მას კარგი განწყობისთვის, ასევე კონკრეტულად, გარემოს რა ელემენტი იწვევს მასში უარყოფით დამოკიდებულებას. ამგვარად, შტერნი ამტკიცებდა, რომ ემოციები დაკავშირებულია გარემოს შეფასებასთან, ეხმარებიან ბავშვებს სოციალიზაციასა და რეფლექსიის განვითარებაში. განვითარების მთლიანობა ვლინდება არა მარტო იმაში, რომ ემოციები და აზროვნება მჭიდროდ არიან ურთიერთდაკავშირებული, არამედ იმაშიც, რომ ყველა ფსიქიკური პროცესის განვითარება ერთნაირად მიმდინარეობს - პერიფერიიდან ცენტრისაკენ. ამიტომ თავდაპირველად ბავშვებს უვითარდებათ *მჭვრეტელობა (ალქმა)*, შემდეგ - *წარმოდგენა (მეხსიერება)*, *ბოლოს კი - აზროვნება*.

შტერნი თვლიდა, რომ ბავშვი მეტყველების განვითარებისას (დაახლოებით წლინახევრის ასაკში) ახდენს მნიშვნელოვან აღმოჩენას - ის აცნობიერებს სიტყვის მნიშვნელობას, გებულობს, რომ ყოველ საგანს გააჩნია საკუთარი სახელწოდება. ეს პერიოდი, რომელზეც პირველად სწორედ შტერნმა ისაუბრა, აღნიშნული პრობლემატიკით დაკავებული ყველა მეცნიერის ათვისების წერტილი გახდა. ბავშვთა მეტყველების განვითარებაში ხუთი ძირითადი ეტაპის გამოყოფით, შტერნმა არა მარტო დეტალურად აღწერა ისინი, არამედ გამოყო ძირითადი ტენდენციები, რომლებიც ამ განვითარებას განსაზღვრავენ, მათ შორის მთავარია - გადასვლა პასიურიდან აქტიურ მეტყველებაზე, სიტყვიდან - წინადადებაზე და ა. შ. მისი აზრით, 1,5 წლის ბავშვი აღმოაჩენს იმას, რომ ყველა საგანს თავისი სახელწოდება აქვს და ეს

მისი ყველაზე უმთავრესი და უმნიშვნელოვანესი მონაპოვარია მის ცხოვრებაში.

დიდი მნიშვნელობა შტერნის გამოკვლევის აუტისტიური აზროვნების თავისებურებების, მისი სირთულისა და რეალისტურთან მიმართებაში მეორადობის შესახებ, აგრეთვე ხატვის როლის ანალიზს ბავშვის ფსიქიკის განვითარებაში. მთავარი აქ არის იმ სქემის როლის აღმოჩენა, რომელიც ბავშვებს ეხმარება წარმოდგენებიდან ცნებებზე გადასვლაში. შტერნის ეს იდეა მეცნიერებს დაეხმარა აზროვნების ახალი ფორმის - *თვალსაჩინო-სქემატური* ანუ მოდალური ფორმის აღმოჩენაში. ამრიგად, შეიძლება გადაუჭარბებლად შეფასდეს შტერნის როლი განვითარების ფსიქოლოგიაში.

დიმიტრი უზნაძის კონსტანდინდის თეორია

დიმიტრი უზნაძე
(1886-1950)

ცნობილი ქართველი ფსიქოლოგი **დიმიტრი უზნაძე** იყო ვილჰელმ ვუნდტის² მონაფე ლაიფციგში. მან შექმნა საინტერესო და საგულისხმო ფსიქოლოგიური შრომები, რომელიც ბავშვის ფსიქო-ფიზიკურ განვითარებას უკავშირდება. მისი ნაშრომები წარმატებით ქვეყნდებოდა გერმანიაში. დ. უზნაძე მსოფლიო ფსიქოლოგიურ სივრცეში ცნობილია, როგორც „განწყობის თეორიის ავტორი“.

1920-იან წლებში დიმიტრი უზნაძემ საქართველოში პირველმა განახორციელა პედოლოგიის პრაქტიკული კვლევა მისსავე დაარსებულ კვლევით ლაბორატორიაში. მან 1933 წელს გამოსცა მონოგრაფია „პედოლოგია“, ხოლო 1947 წელს - სახელმძღვანელო „ბავშვის ფსიქოლოგია“.

² **ვილჰელმ ვუნდტი** (1832-1920) - გერმანელი ფიზიოლოგი, ფიზიკოსი, ფსიქოლოგი, და ფილოსოფოსი, პირველი ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის ლაბორატორიის დამაარსებელი (ლაიფციგი, 1879 წ.).

1970-იან წლებში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დ. უზნაძის სახ. ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის პედაგოგიკური ფსიქოლოგიის განყოფილებაში შალვა ჩხარტიშვილის ხელმძღვანელობით დაიწყო ინტენსიური კვლევა ბავშვების სასკოლო სწავლებისადმი მზაობასა და მათ სწავლებასთან დაკავშირებით. დაწყებითი კლასის ბავშვების პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიურ პრობლემებზე მუშაობდნენ ცნობილი ქართველი ფსიქოლოგები: შოთა ნადირაშვილი, იათამზე კოტეტიშვილი, ნათელა იმედაძე და სხვები.

ბავშვის ფსიქიკური განვითარების შესახებ უზნაძის ორიგინალური შეხედულებებია გადმოცემული მის წიგნში „ბავშვის ფსიქოლოგია. სასკოლო ასაკის ფსიქოლოგია“. იგი სხვა ცნობილ ფსიქოლოგებთან ერთად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ბავშვის განვითარების შინაგან (ბუნება) და გარეგან (გარემო) ფაქტორების ერთიანობას. მან ჩამოაყალიბა საკუთარი თეორია, რომელსაც კოინცინდენციის (ერთიანობა, შეთანხმება) თეორია უწოდა. უზნაძის თეორია, განსხვავდება შტერნის კონვერგენციის თეორიისგან, რომელიც ბავშვის განვითარების შინაგან და გარეგან ფაქტორებს განიხილავდა არა მთლიანობაში, არამედ ერთმანეთისაგან განცალკევებულად, რომლებიც საბოლოო შემთხვევით ხვდებიან ერთმანეთს და ვითარდებიან. უზნაძის თეორია საგულისხმო და დამაჯერებელ პოზიციას გვათავაზობს. მისი აზრით, ბავშვის შესაძლებლობები თანდაყოლილია, მემკვიდრეობაშია მოცემული, თუმცა მათი განვითარებისათვის საჭიროა შესაბამისი გარემო-პირობები. ბავშვის შინაგან ფსიქოფიზიკურ ძალებს გარემო-პირობებთან შეხვედრისას შეუძლია ამოქმედება და განვითარება.

დ. უზნაძის განვითარების თეორიის მიხედვით, მშობლები ჩვილებს განსაკუთრებულ გარემოს უქმნიან, რაც მათ იცავს მათგან გარე ზემოქმედებისაგან და მათი სიცოცხლისა და განვითარებისათვის ოპტიმალურ პირობებს ქმნიან. ბავშვის დაბადებისთანავე მასზე ის გარე გამლჩიანებლები მოქმედებენ (სინათლე, გამოსხივება, ხმაური, ტემპერატურა, საშოსი და სხვ.),

რომლებიც სოციალური წრის მიერ სპეციალურად ისეა შერჩეული, რომ მისთვის ასატანი გახადოს. ანუ გარემო ყოველმხრივ ზრუნავს ჩვილზე, წინააღმდეგ შემთხვევაში ინდივიდს, ბუნებრივია, არსებობა გაუჭირდებოდა. უზნაძის განმარტებით, „დაბადებისას ბავშვის განვითარება იმიტომ ხდება შესაძლებელი, რომ იგი იმთავითვე ფიზიკურ კი არა, სოციალურ გარემოში ისწებს და განაგრძობს ცხოვრებას“.

უზნაძე ასევე აღნიშნავდა, რომ ყოველ ასაკს სპეციფიკური გარემო აქვს, რომელიც დაფუძნებული უნდა იყოს ბავშვის განვითარების ამ ასაკისათვის დამახასიათებელ თავისებურებებსა და ფსიქოლოგიურ კანონზომიერებებზე. ყოველ ასაკობრივ საფეხურზე აქტუალურად მოცემული ფსიქო-ფიზიკურ ძალთა შინაარსი სოციალურად განსაზღვრულია, რასაც უზნაძე ასაკობრივ გარემოს უწოდებს. მაგალითად, სკოლამდელი ასაკის ბავშვისათვის, ქცევის ნამყვანი ფორმა თამაშია და ამ შემთხვევაში ბავშვის ფსიქოფიზიკურ ძალთა განვითარება სოციალური გარემოს მიერ თამაშით და სათამაშოებით უნდა იყოს ორგანიზებული. სკოლის ასაკში ბავშვის ქცევის ძირითად ფორმად სწავლაა მიჩნეული და ამდენად სასწავლო-ალმზრდელობითი გარემოს ზემოქმედებაც ამაზე უნდა იყოს ორიენტირებული. უზნაძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ბავშვის განვითარება, რომელიც მხოლოდ ორგანიზმისა და გარეგანის არსებითი კოინცინდენციის ნიადაგზეა შესაძლებელი, სოციალურად განსაზღვრული ასაკობრივი გარემოს ზემოქმედების პირობებით ხორციელდება“.

როგორც ვხედავთ, უზნაძის კოინცინდენციის თეორიის მიხედვით, ინდივიდში იმთავითვეა მოცემული განვითარების შინაგანი ძალები და ის გარემო პირობებიც, რომლებმაც ეს ძალები უნდა განავითარონ. სწორედ ამგვარი მიდგომა განასხვავებს უზნაძის თეორიას ნატივიზმის, ემპირიზმის და შტერნის თეორიებისაგან.

აბრაჰამ მასლოუ
(1908-1970)

XX საუკუნეში ამერიკაში ფსიქოანალიზისა და ბიჰევიორიზმის გავლენით აბრაჰამ მასლოუს ხელმძღვანელობით შეიქმნა ჰუმანისტური ფსიქოლოგიური მიმდინარეობა. ჰუმანისტური ფსიქოლოგია უარყოფს ინსტინქტებისა და

ლტოლვების დეტერმინიზმს და ასევე გარემოს პროგრამირებულ გავლენას ადამიანის განვითარებაზე. ჰუმანისტური ფსიქოლოგია იზიარებს ეგზისტენციალური ფილოსოფიის შეხედულებებს სამყაროს არსის შესახებ. ეგზისტენციალისტების აზრით, თითოეული ჩვენთაგანი ცხოვრობს როგორც არსება - სამყაროში, რათა გააცნობიეროს თავისი არსებობა და დასასრული (სიკვდილი). ისინი ამბობენ, რომ ჩვენ არ ვარსებობთ სამყაროს გარეშე და სამყაროს აზრი არა აქვს ჩვენს გარეშე. მათი აზრით, ადამიანი არც მხოლოდ მემკვიდრული ფაქტორების პროდუქტია (გენეტიკა) და არც მხოლოდ გარე ზემოქმედების (განსაკუთრებით, ადრეული ზემოქმედება). საბოლოო ჯამში, თითოეული ჩვენთაგანი პასუხს აგებს იმაზე, თუ ვინ ვართ და რანი გავხდებით მომავალში. ჰუმანისტები ასევე თითოეულ ადამიანს საკუთარი ქცევის მთავარი არქიტექტორად მიიჩნევენ.

ძირითადი კონცეფცია, რომლითაც ჰუმანისტმა ფსიქოლოგებმა ეგზისტენციალებისაგან ისარგებლეს, არის ის, რომ მათი მოსაზრებით ადამიანი არ არის სტატიკური, ის ყოველთვის ჩამოყალიბების პროცესშია. - იგი სულ სხვაა, როდესაც სკოლის მოსწავლეა, სხვაა - სტუდენტობისას, სხვა პიროვნება ხდება რამდენიმე წლის შემდეგ, რადგან ის ეუფლება ცხოვრების ახალ გზებს. მაგ., ხდება მშობელი, ან საკუთარ კარიერაში პროფესიონალი ან ნარემატებელი. ადამიანი თავისუფალია

საკუთარ არჩევანში და ამიტომ ვალდებულია, რაც შეიძლება მრავალრიცხოვანი შესაძლებლობების რეალიზაცია მოახდინოს. ეგზისტენციალურ-ჰუმანისტური მოსაზრება - ჭეშმარიტი არსებობის შესახებ, პიროვნებისგან ითხოვს გაცილებით მეტს, ვიდრე ბიოლოგიური, სექსუალური, აგრესიული მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება.

ამ თეორიის მიხედვით, ადამიანმა თავის თავზე უნდა აიღოს პასუხისმგებლობა, განსაზღვროს - რა უნდა. მას შემდეგ, რაც ის მოველინა ქვეყანას, პასუხისმგებელია საკუთარ ცხოვრებასა და ბედზე. მასლოუს აზრით, თითოეული ადამიანი უნდა შევისწავლოთ როგორც ერთიანი, უნიკალური, ორგანიზებული, მთლიანი. მასლოუ თვლიდა, რომ ფსიქოლოგები დიდ დროს უთმობდნენ ცალკეული მოვლენების დეტალურ ანალიზს. ისინი არ ცდილობდნენ შეესწავლათ ადამიანი მთლიანობაში. თუ მეტაფორას მოვიშველიებთ, ფსიქოლოგები სწავლობდნენ ხეს და არა ტყეს. მისი აზრით, ადამიანური ორგანიზმი მუშაობს, როგორც ერთიანი მთლიანი და ის არ არის დიფერენცირებული ნაწილების ნაკრები. მასლოუ ხაზს უსვამდა, რომ არ შეიძლება მარტო კუჭს, პირს ჰქონდეთ მოთხოვნილება, მოთხოვნილებები აქვს ინდივიდებს. მაგ., ჭამა უნდა ადამიანს და არა მის კუჭს; კმაყოფილება მთლიანად ინდივიდი და არა მისი ცალკეული ნაწილი. საკვები აკმაყოფილებს ადამიანის შიმშილს და არა მისი კუჭს.

მასლოუს პიროვნების ხასიათში მთავარი ადგილი უჭირავს უწყვეტ ერთიანობას. ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის მომხრენი აკრიტიკებდნენ ბიჰევიორიზმს და აღნიშნავდნენ, რომ ბიჰევიორიზმი და მისი შესაბამისი ფილოსოფია ადამიანების დეჰუმანიზაციას ახდენენ; ისინი ცხოველების შესწავლისას მხედველობაში არ იღებდნენ ადამიანის ცნებას, რადგან ამ შემთხვევაში ადამიანური ბუნების იგნორირება ხდება, რომელიც მხოლოდ მისთვის არის დამახასიათებელი (მაგ., იდეალები, ფასეულობები, სიყვარული, იუმორი, დანაშაული, შური და სხვ.), ასეთი ინდივიდუალური ბუნების წყალობით ადამიანი ქმნის პოეზიას, მუსიკას, მეცნიერებას. ის თვლიდა, რომ თითოეულ ადამიანში ჩადებულია პოტენციური ზრდის და სრულყოფის შესაძლებ-

ლობა. შემოქმედებითობა ითვლება ადამიანების ყველაზე უნივერსალურ მახასიათებლად, რომელიც ყველა ადამიანში თანდაყოლილია. ხეს აქვს ფოთლები, ფრინველები დაფრინავენ, ადამიანები ქმნიან.

მასლოუ თვლიდა, რომ ფსიქოანალიტიკური თეორიის საფუძველი ადამიანის არანორმალური ან ავადმყოფი ბუნების ასპექტებია და იგნორირებულია კაცობრიობის სიძლიერე. იგი აღნიშნავდა, რომ ჩვენ ვერ გავუგებთ ფსიქიკურად დაავადებულებს; ვიდრე არ გგეცოდინება ფსიქიკურად ჯანმრთელი. იგი პირდაპირ აცხადებდა: სახიჩარი, განუვითარებელი და არაჯანმრთელი ადამიანები „დასახიჩრებულ“ ფსიქოლოგიას გვაძლევნო.

მასლოუს აზრით, მოტივაციის პროცესები პიროვნების პუ-მანისტური თეორიის გულს წარმოადგენს. მასლოუ ადამიანს აღწერდა, როგორც „მინდას სურვილების მატარებელ არსებას“, რომელიც იშვიათად აღწევს სრულ კმაყოფილებას. თუ ერთი მოთხოვნილება დაკმაყოფილდა, მეორე წამოიწვეს წინ და ადამიანის ყურადღებას და ძალისხმევას მიმართავს. ადამიანური ბუნებისთვის არის დამახასიათებელი, რომ მას ყოველთვის რაღაცის სურვილი აქვს, რაღაც უნდა. მასლოუ ვარაუდობდა, რომ ადამიანის ყველა მოთხოვნილება თანდაყოლილია და რომ ისინი ორგანიზებული არიან იერარქიულ სისტემაში. ამ იერარქიას მასლოუმ პირამიდის ფორმა მისცა. „**მასლოუს პირამიდა**“ ასახავს პიროვნების ევოლუციურ გადასვლას ფიზიოლოგიურად დეტერმინირებული მოთხოვნილებებიდან ინტელექტუალურ მოთხოვნილებებზე.

მასლოუს მიხედვით, ადამიანის მოთხოვნილებების იერარქია შემდეგნაირად არის წარმოდგენილი:

1. ფიზიოლოგიური მოთხოვნილებები (შიმშილი, წყურვილი, ძილი დასვენება და სხვ.);
2. უსაფრთხოებისა და თავდაცვის მოთხოვნილება (სტაბილურობა, შიშისგან, მრისხანებისაგან, ქაოსისგან გათავისუფლება. მოთხოვნილება წესრიგზე, კანონზე);
3. კუთვნილებითი და სიყვარულის (სახლი, ახლობლები, კოლექტივი, ემპათია);

4. თვითპატივისცემის მოთხოვნილება (საკუთარი ძალა-უფლების განცდა, ადეკვატურობა, თავდაჯერებულობა, გარშემომყოფების მზრიდან პატივისცემა, აღიარება);

5. შემეცნებითი მოთხოვნილებები (ცოდნის მიღების, შეცნობის, გაგების სურვილი);

6. ესთეტიკური მოთხოვნილებები (ჰარმონია, სიმეტრია, ნესრიგი, სილამაზე, ესთეტიკური ტკობა);

7. თვითაქტუალიზაციის მოთხოვნილება, ანუ პირადი სრულყოფის მოთხოვნილება. პიროვნების მიზნების, უნარების რეალიზაცია, პიროვნების თვითგანვითარება.

მასლოუს აზრით, ადამიანი თავისი ბუნებით დიზოტომიურია, მასში კარგიც არის და ცუდიც.

მასლოუს აზრით, ერთი ტიპის მოთხოვნილება აუცილებლად სრულად უნდა დაკმაყოფილდეს, ვიდრე სხვა ზემო საფეხურზე მყოფი მოთხოვნილება არ გაჩნდება და მომავალში ის არ გახდება აქტუალური. თუ დაბალი დონის მოთხოვნილების დაკმაყოფილება საკმარისად არ მოხდა, ადამიანი დაუბრუნდება მოცემულ დონეს და რჩება მანამ, ვიდრე ეს მოთხოვნილებები სრულყოფილად არ დაკმაყოფილდება.

მასლოუს თეორია ოპტიმისტურ ხასიათს ატარებს. თითოეული ადამიანი მუდმივად უნდა ისწრაფოდეს შინაგანი პოტენციალის განვითარებისთვის, რაშიც დიდი გარემოს (ოჯახი, სკოლა, საზოგადოება) როლიც. განსაკუთრებით აღნიშნავდა მასლოუ განათლების სისტემის მნიშვნელობას ამ საქმეში. მისი აზრით, თვითაქტუალიზებულ ადამიანებშიც შესაძლებელია შეიმჩნეოდეს ერთგვარი სისუსტეები, მაგ., ისინი შეიძლება იყვნენ ზედმეტად ამაყნი, პატივმოყვარენი, ჯიუტები, მომადუზრებლები და სხვა, თუმცა უმრავლეს შემთხვევაში თვითრეალიზებული ადამიანები არიან დაკმაყოფილებულები, მხიარულები, ხალისიანები და ზედმეტი წუხილით არ აწუხებენ გარშემომყოფებს და ისინი ზოგადად ყველასთვის კომფორტულები არიან.

მასლოუს თეორია დიდი ღირებულების მატარებელია სხვადასხვა სოციალური ინსტიტუტებისთვის. პირველ რიგში უნდა

აღნიშნოს სკოლებისთვის მისი გამოყენებითი ღირებულება, სადაც ბავშვთა ქცევის კონტროლი ძირითადად ეფუძნება მკაცრ დისციპლინას და დასჯის გამოყენების მუქარას. „გააუმჯობესეთ ადამიანის ბუნება და ამით თქვენ ყველაფერს გააუმჯობესებთ“, განსაკუთრებით სკოლის პედაგოგებისათვის საგულისხმო მასალოუს ცნობილი გამონათქვამი, დღესაც აქტუალურია.

კარლ როჯერსი
(1902-1987)

ჰუმანისტური ფსიქოლოგიის მიმართულების წარმომადგენელია კარლ როჯერსი. მისმა თეორიებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა პედაგოგიკასა და ფსიქოთერაპიაზე. როჯერსის აზრით, ადამიანის ხასიათის ბირთვს შეადგენს დადებითი, ჯანსაღი, კონსტრუქციული იმპულსები, რომელიც დაბადებისთანავე იწყებენ ამოქმედებას. როჯერსი დაინტერესებული იყო იმით, თუ როგორ უნდა დახმარებოდა ადამიანებს საკუთარი შინაგანი სამყაროს პოტენციალის რეალიზაციაში.

როჯერსის თეორიაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია **პიროვნებაზე ცენტრირებული თერაპია და ფენომენოლოგია, თვითაქტუალიზაცია.**

პიროვნებაზე ცენტრირებული თერაპია - ეს ნიშნავს, რომ ამ თეორიას აქვს თერაპიული მნიშვნელობა. როჯერსი უპირისპირდება დირექტიულ მიდგომებს სწავლებაში და ჰუმანისტური მეთოდების გამოყენებაზე მიუთითებს. კერძოდ, იგი აღნიშნავს, რომ მოსწავლეს საკუთარი შესაძლებლობების მაქსიმუმის გამოვლენის საშუალება უნდა მიეცეს თბილი და დადებითი ურთიერთობებით.

ფენომენოლოგია - ამ ტერმინში როჯერსი გულისხმობს იმას, რომ ადამიანის ინდივიდუალური, სუბიექტური რეალობა განსაზღვრავს მის ქცევას. როჯერსის აზრით, ადამიანის შინაგანი სამყარო ფენომენოლოგიურია და ის მხოლოდ ერთ კონკრეტულ

ადამიანს ეკუთვნის. ჰუმანისტმა მასწავლებელმა უნდა შეიცნოს თითოეული ბავშვის ინდივიდუალური მდგომარეობა და გამოხატოს მათდამი თანადგომა, ემპათია - სხვათა განცდების წვდომა, თანაგანცდა.

თვითაქტუალიზაცია - როჯერსის აზრით, ადამიანს აქვს შინაგანი თვითრეალიზაციის მოთხოვნილება, საკუთარი შესაძლებლობების მაქსიმუმის გამოვლენა. გარემოსთან და გარშემოყოფ ადამიანებთან მუდმივი ურთიერთობით პიროვნებას ექმნება წარმოდგენა საკუთარ თავზე. ის აცნობიერებს საკუთარ პოტენციალს და თვითაქტუალიზაციით ანუ მუდმივი აქტიურობით, მოქმედებით, ცდილობს მის რეალიზაციას, საკუთარი „მე“-ს ფორმირებას.

კოგნიტური განვითარების თეორია

XX საუკუნის დასაწყისში შეიქმნა ფსიქოლოგიური მიმდინარეობა, რომელიც ცნობილია კოგნიტური მიმდინარეობის სახელწოდებით. ტერმინი „კოგნიტური“ ნიშნავს ცოდნას, აზროვნებას, შემეცნებას. ამ მიმდინარეობის წარმომადგენლების აზრით, ადამიანი არ არის მანქანა და ცხოველი, რომელიც გარე სამყაროზე მექანიკურად რეაგირებს. მათი აზრით, ადამიანის გონებას შეუძლია ურთულესი ოპერაციების წარმოება: სიტუაციის ლოგიკური ანალიზი, სხვადასხვა გადაწყვეტილებების მიღება, პრობლემური ამოცანის გადაჭრა და სხვა. კოგნიციის ტიპის აზრით, ადამიანი არა მხოლოდ ინფორმაციის მიმღებია, არამედ ამ ინფორმაციის სტრუქტურული ორგანიზების ავტორიცაა. ინდივიდი იცვლება სტადიალურად, ანუ ზრდის და მომწიფების დონის მიხედვით. მათი აზრით, სწორედ ამიტომ ეს პროცესი გენეტიკურად დაპროგრამებული ევოლუციური პროცესია.

კოგნიტური ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით წარმომადგენელია **ჟან პიაჟე.**

ზვიად პიაჟე
(1896-1980)

პიაჟე იყო შვეიცარიელი ბიოლოგი - ფსიქოლოგი. ბავშვობაში მისი ბუნებისადმი ინტერესი ბიოლოგიის სფეროთი შემოიფარგლებოდა. 10 წლის ასაკში მან გამოაქვეყნა სამეცნიერო სტატია ალბინოს ბელურებზე, რომლებსაც რამდენიმე წლის განმავლობაში აკვირდებოდა. 21 წლის ასაკში იგი უკვე საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა დოქტორი გახდა.

პიაჟე, კოლბერგი, ჯერომ ბრუნერი, ხეინც ვერნერი და სხვა კოგნიციის ფსიქოლოგები ცნობილები არიან, რო-

გორც **სტრუქტურალისტები**,³ რადგან მათი ინტერესის სფეროს აზროვნების სტრუქტურა წარმოადგენდა. პიაჟეს ძირითადი კვლევები უკავშირდება პარიზის ლაბორატორიაში სენ სიმონთან და ბინესთან ერთობლივ მოღვაწეობას, სადაც ისინი ინტელექტის სტანდარტიზებული შკალის სრულყოფაზე მუშაობდნენ, რომლის მიხედვითაც სხვადასხვა ინტელექტის დონის მოსწავლეებისათვის სტანდარტიზებული ტესტები შექმნეს. პიაჟემ აქტიური მონაწილეობა მიიღო ფრანგი ბავშვების ინტელექტის ტესტირებაში. ბავშვების ტესტირების შედეგებიდან გამომდინარე, მათი ინტელექტის დონით შენჯიხებულმა პიაჟემ გადანყვითა საკუთარი შვილების ფსიქიკურ და ინტელექტუალურ განვითარებაზე დაკვირვებით შეესწავლა გონებრივი განვითარების პრობლემები. 50 წელზე მეტ ხანს ის აღმშენებელი ცხოვრობდა.

პიაჟე თვლიდა, რომ ბავშვები გარემოს მიმართ ცნობისმოყვარენი არიან. ისინი სისტემატურად ცდილობენ გაიაზრონ საკუთარი გამოცდილება. ამ პროცესში ისინი გარემოს კონსტრუირებას ახდენენ, უყალიბდებთ მისადმი საკუთარი ხედვა. პიაჟეს აზრით, ყველა ასაკის ბავშვი თავისი ბუნებით „მეცნიერია,“ რადგან ისინი ქმნიან საკუთარ თეორიას სამყაროს მოწყობის

შესახებ. ბავშვების მიერ შექმნილი თეორიები რასაკვირველია არაა სრულყოფილი, თუმცა ფასეულია, რადგან ისინი ცდილობენ მათთვის სამყარო უფრო ხილული გახადონ. პიაჟეს თანახმად, ბავშვები იწყებენ სამყაროს შეცნობას სქემების დახმარებით. **სქემა** არის მენტალური კატეგორია, რომელშიც გამოცდილება ორგანიზებული სახით არის წარმოდგენილი. ის იცვლება ადამიანის ზრდა-განვითარებისა და ცოდნის დაგროვების მიხედვით. არსებობს ორი სახის სქემა: 1 სენსომოტორული, ანუ მოქმედების 2. კოგნიტური, რომელიც ცნების ტიპისაა. სქემა ეხმარება ორგანიზმს გარემოსთან ადაპტაციაში.

ადაპტაციაში პიაჟე გულისხმობს, რომ ორგანიზმს შეუძლია გაუმკლავდეს თავის სიტუაციურ მოთხოვნილებებს. მაგალითად, ჩვილი ბავშვი, რომელიც ხელს სტაცებს ბოთლს და პირთან მიაქვს, ადაპტირებულად იქცევა, ისევე როგორც მაგალითად მოზრდილი ასაკის ადამიანი გზის გასაკვლევად მოგზაურობისას იყენებს საგზაო რუკას. როდესაც ბავშვები იზრდებიან, ისინი იძენენ უფრო რთულ „კოგნიტურ სტრუქტურას“, რაც მათ გარემოსთან ადაპტაციაში უწყობს ხელს. როგორც აღვნიშნეთ, ჩვილობაში სქემები ყალიბდება მოქმედებაში, შემდგომში ეს სქემები ვითარდება და ქაბუკობაში აბსტრაქტულ სახეს იღებს. მაგ., ჩვილები საგნებს აჯგუფებენ მოქმედების პრინციპით. მაგ., რამდენადაც ჩვილებისთვის დამახასიათებელია წოვა და ტაცება, ისინი იყენებენ სწორედ ამ მოქმედებებს, რათა გონებაში ჩამოიყალიბონ საგნების კატეგორია: რომლის წოვა შეიძლება, რომელი შეიძლება მოიპოვონ „ტაცებით.“ სქემები ასევე აუცილებელია ჩვილობის ასაკის შემდეგაც; ამ პერიოდში ისინი უპირატესად ეფუძნებიან ფუნქციონალურ ან კონცეპტუალურ დანიშნულებას და არა მოქმედებას. მაგ., სკოლამდელები იგებენ რომ კოვები, დანა-ჩანგალი წარმოადგენს საგნების ფუნქციონალურ კატეგორიას, რომელსაც „მე ვიყენებ ჭამის დროს.“ ძალლი, კატა - წარმოადგენს კონცეპტუალურ კატეგორიას „მინაური, საყვარელი არსებები“.

კოგნიტური სტრუქტურა - ან როგორც პიაჟე უწოდებს - სქემა, ფიქრის ან ქმედების ორგანიზაციული ნიმუშია, რომელიც

³ **სტრუქტურალიზმი** - სწავლება ფსიქიკისა და ქცევის სტრუქტურის შესახებ. ფსიქიკური გამოცდილება გაიგება, როგორც მარტივი ელემენტების ან მოვლენების კომბინაცია.

ეხმარება ინდივიდს გაუმკლავდეს ან ახსნას გამოცდილების რაღაც ასპექტები. მაგალითად, 3 წლის ბავშვი იჩემებს, რომ *მზე და მთვარე ცოცხალია*, რადგან ისინი ამოდიან დილით და ჩადიან ღამით. პიაჟეს თანახმად, ამ შემთხვევაში ბავშვები მოქმედებენ მარტივი კოგნიტური სქემის შესაბამისად, რომ „საგნები, რომლებიც მოძრაობენ, ცოცხალია“. ადრეული სქემები, რომლებიც ჩვილობის პერიოდში ყალიბდება, მოტორული ჩვევებია, როგორიცაა მაგალითად ბუქნობა, ხელის ტაცება, მოძრაობა. ეს ქცევითი სქემები ჩვილს საშუალებას აძლევს ითამაშოს სათამაშოებით, აკრიფოს ტელეფონის ციფერბლატი, გააღოს კარადა, სხვაგვარად რომ ვთქვათ - დაეუფლოს თავის გარემოს. მოგვიანებით ბავშვობაში კოგნიტური სქემები იღებენ „საკუთარი მოქმედების“ ფორმას, რაც საშუალებას აძლევს ბავშვებს, მოახდინონ ინფორმაციის მანიპულაცია და ლოგიკურად გადაწყვიტონ ცხოვრებისეული პრობლემები. ბავშვები, ნებისმიერ ასაკში, მათ გარშემო არსებული სამყაროს შესაცნობად ეყრდნობიან საკუთარ კოგნიტურ სქემებს, რომლებსაც სხვადასხვა ასაკში განსხვავებული ფორმები აქვთ, სწორედ ამიტომ პატარა და მოზრდილი ბავშვი მსგავსი ნივთებისა და მოვლენების განსხვავებულ ინტერპრეტაციას ახდენს.

როგორ იზრდებიან ბავშვები ინტელექტუალურად? პიაჟე ამბობდა, რომ ჩვილებს არ გააჩნიათ თანდაყოლილი ცოდნა ან აზრი რეალობის შესახებ, როგორც ამას ზოგიერთი ფილოსოფოსი ამტკიცებდა. უფროსებიც არ აწვდიან მათ საკმარის ინფორმაციას და არ ასწავლიან, თუ როგორ იფიქრონ. გამოცდილებიდან გამომდინარე, ისინი თვითონ იყალიბებენ საკუთარ ხედვებს სამყაროს შესახებ. ბავშვები თვალყურს ადევნებენ, თუ რა ხდება მათ ირგვლივ, ექსპერიმენტებს ატარებენ იმ ნივთებით, რომლებიც გააჩნიათ, ახდენენ მოვლენების დაკავშირებას და მათ ასოციაციას. ზოგჯერ ისინი იბნევიან, რადგან მათი სქემა არსებულ პრობლემას ვერ ხსნის, ამიტომ ისინი მომავალშიც აგრძელებენ ექსპერიმენტების ჩატარებას. მაგალითად, ბავშვი ხვდება, რომ ტაცების სქემა ეხმარება როგორც სათამაშოების, ასევე

კუბიკების, ბურთის ტაცებაში, ასევე სხვა საგნების მოპოვებაში. ე.ი. მიმდინარეობს **ასიმილაცია** - ახალი გამოცდილება ადვილად ჩაერთვება არსებულ სქემაში. როდესაც ჩვილი ხდება, რომ ზოგი საგანი შესაძლოა ცალი ხელით აიღოს, ზოგის დასაუფლებლად ორი ხელია საჭირო, ზოგის კი საერთოდ შეუძლებელია, ამ შემთხვევაში საჭიროა სქემის შეცვლა, რათა განხორციელდეს ახალი მოქმედება - ეს არის **აკომოდაცია**.

დავუბრუნდეთ 3 წლის ბავშვის შემთხვევას. როდესაც მას სჯერა, რომ მზე ცოცხალია. ეს აზრი საგარაუდოდ ბავშვს შეექმნა საკუთარი დაკვირვებით და არა უფროსებისგან მიწოდებული ინფორმაციით. მათი აზრით, ყველაფერი, რაც მოძრაობს ცოცხალია. ვიდრე ბავშვს ამგვარი ალქმა აქვს, მან შეიძლება ყველა მოძრავი ობიექტი ცოცხლად მიიჩნიოს. პიაჟეს მოსაზრებით, როდესაც ახალი გამოცდილებების ინტერპრეტაცია უკვე არსებული კოგნიტური სქემით ხდება, ამას **ასიმილაცია** ეწოდება. თუმცა ბავშვს ხშირად მოუწევს ისეთ ნივთებთან შეხება, რომლებიც უბრალოდ არ შეიძლება, რომ ცოცხალი იყოს, როგორიც არის, მაგალითად, ქაღალდის თვითმფრინავი, რომელიც მამამ დაამზადა ქაღალდისგან, ან ქარის სათამაშო, რომელიც მხოლოდ ქარის დროს ტრიალებს. ამ შემთხვევაში ბავშვი ფაქტსა და მის გაგებას შორის წინააღმდეგობაში აღმოჩნდება. (პიაჟე ამას უწოდებს „უწონასწორობას“). ბავშვისთვის ნათელი ხდება, რომ ცნება „ნივთები, რომლებიც მოძრაობენ - ცოცხლები არიან“ - უნდა გადაამოწმოს. აღნიშნული გამოცდილებიდან გამომდინარე, ის ცდილობს, რომ საკუთარი სქემები დააღაგოს, **აკომოდაცია** მოახდინოს, გარდაქმნას, რათა უკეთესად ახსნას განსხვავება ანიმაციურ და არანიმაციურ ობიექტებს შორის. შეიძლება მოვიყვანოთ ასეთი მაგალითიც: ბავშვმა პირველად ნახა ახალი საგანი. იგი ცდილობს მოათავსოს ეს საგანი მისთვის ნაცნობ კატეგორიაში, ფიქრობს: *რა არის ეს? იარაღი? საოჯახო ნივთი? სადურგლო თუ სამედიცინო ხელსაწყო?* თუ მან ეს საგანი ვერც ერთ ცნებით კატეგორიაში ვერ მოათავსა, ვერ მოახდინა მისი ასიმილაცია, მაშინ იგი ცელის მის ცნებას ან ქმნის

ახალს - ახდენს აკომოდაციას. პიაჟეს თეორიის მიხედვით, ინტელექტის მუდმივი მცდელობაა, წონასწორობა დაამყაროს ასიმილაციასა და აკომოდაციას შორის, რათა თავი აარიდოს რეალურ წარმოსახვაში არსებულ შეუსაბამობებს. პიაჟეს აზრით, განწონასწოების პროცესი ედება საფუძვლად ინდივიდის გარემოსადმი ბიოლოგიურ და ინტელექტუალურ ადაპტაციას, რაც მას თვითგადარჩენის შესაძლებლობას აძლევს.

ამ პროცესში ბიოლოგიური სიმნიფიკაცია მნიშვნელოვან როლს თამაშობს. როდესაც ტვინი და ნერვული სისტემა მნიშვნელოვან ბავშვებს უყალიბდებათ რთული კოგნიტური სქემები, რაც მათ ეხმარებათ საკუთარი გამოცდილების უკეთ გაგებაში. სკოლამდელის მსგავსად, უფროსები და მოზარდები სარგებლობენ სქემებით, რომელიც ფუნქციონალურ და კონცეპტუალურ პრინციპებს ეფუძნება, თუმცა მომავალში მათ უყალიბდებათ ასევე აბსტრაქტულ ხატებზე დაფუძნებული სქემები.

პიაჟემ შემოგვთავაზა კოგნიტური ანუ ინტელექტის განვითარების ოთხი მთავარი ეტაპი, სტადია:

1. სენსორიული (დაბადებიდან 2 წლამდე). ამ სტადიის დასაწყისში ბავშვი ფლობს რამდენიმე რეფლექსურ რეაქციებს (ჭერეტა, ტაცება, წოვა, ლეჩვა, კბენა და ა. შ.) თანდათანობით ის ეუფლება სხვადასხვა სენსორიულ მოქმედებას. მის მიერ განხორციელებული აქტივობები პრაქტიკული დანიშნულებისაა და საგნებთან და გარემოსთან შეგუებას ემსახურება.

2. ოპერაციამდელი (2-დან 7 წლამდე), ეს ასაკი იწყება მეტყველების დაუფლებით. ბავშვი თანდათანობით იქცევა შემეცნებელ სუბიექტად, ეუფლება წარმოდგენებით აზროვნებას. ბავშვები ეუფლებიან ცნებას და სარგებლობენ სიმბოლოებით. ეს ცნებები შეზღუდულია მათი პირადი (ეგოცენტრული), გამოცდილებით. მათ აქვთ მეტად შეზღუდული წარმოდგენები საგანთა და მოვლენათა არსებული მიზეზ-შედეგობრივ დამოკიდებულებაზე და უჭირთ საგნებისა და მოვლენების ლოგიკური კლასიფიკაცია. განვითარების ამ სტადიაზე ორი პერიოდი გამოიყოფა: ცნებამდელი აზროვნება (2-4 წ.წ.) და ინტუიციური აზროვნება (4-7 წ.წ.).

პიაჟე თვლიდა, რომ ამ ასაკის ბავშვი არის საკუთარი სამყაროს არაცილობიერი ცენტრი, რომელსაც სხვის პოზიციაზე დადგომა არ შეუძლია. საკუთარი თავისადმი კრიტიკულად შეხედვა და იმის გაცნობიერება, რომ საგნებსა და მოვლენებს სხვები განსხვავებულად ხედავენ და აღიქვამენ. ამიტომაცაა, რომ ბავშვები ერთმანეთში ურევნ სუბიექტურს და ობიექტურს, თავიანთ პირად თვისებებს მიანერვენ საგნებს, პიაჟეს აზრით, ბავშვისთვის გაუგებარია ის, რომ არსებობენ ერთნაირი ნიშნის საგნები, რომლებიც ერთ კლასს მიეკუთვნებიან. მაგ., თუ ბავშვმა სხვის ხელში საკუთარი სათამაშოს მსგავსი დაინახა, ის აუცილებლად მის წარმეგას მოინდომებს, ძნელია მისი დარწმუნება, რომ ის სხვისი კუთვნილებაა. ამ სტადიაზე ბავშვის აზროვნება **ტრანსდუქციულია** ანუ კერძოდან - კერძო „დასკვნის“ გამოტანაა. მისთვის დამახასიათებელი **სინკრეტიზმი**, მაგალითად, ობიექტების კლასიფიცირების უუნარობისა და ანალიზურ-სინთეზური ოპერაციების არ ქონის გამო ის ობიექტები, რომლებიც ერთდროულად ამ ასაკის ბავშვის ერთ სქემაში ექცევა მას არ შეუძლია მათი ერთმანეთისგან გამოიჯიშოს, განცალკევება. 2-3 წლის ბავშვს რომ ეთხოვოთ, ერთნაირი საგნები ერთად დააღაგოს, ის ნებისმიერ საგანს ერთად დააწყობს. მისი აზრით ერთად დალაგება სწორედ ერთნაირ საგანს ნიშნავს.

3. კონკრეტული ოპერაციების (7-დან 11-12 წლამდე).

4. ფორმალური ოპერაციების (11-12 წელი და მეტი).

ამ ეტაპებს პიაჟემ უწოდა **ინვარიანტული** განვითარების თანმიმდევრობა - ეს ნიშნავს, რომ ბავშვები ვითარდებიან ზუსტად იმ ეტაპობრივი რიგითობით, როგორც ეს მოცემულ ჩამონათვალშია. მათ არ შეუძლიათ, რომელიმე საფეხურის გამოტოვება, რადგან თითოეული მომდევნო საფეხური დამოკიდებულია წინა საფეხურზე და გულისხმობს უფრო გართულებულ ფიქრს.

ლევ ვიგოტსკი
(1896-1934)

რუსი ფსიქოლოგი ვიგოტსკი კოგნიტურ განვითარებას იხილავს სოციალურ-ისტორიულ ასპექტში. მან განვითარებაში ანთროპოლოგიური, სოციალურ-კულტურული ასპექტები ერთ მთლიანობაში წარმოადგინა. ვიგოტსკის აზრით, ადამიანის კულტურული განვითარება განსხვავდება მათი ბიოლოგიური და ინტელექტუალური განვითარებისაგან. სწორედ ეს განასხვავებს ვიგოტსკის თეორიას პიაჟესგან. კულტურული განვითარება დაკავშირებულია ადამიანის ინდივიდუალურ და მთელი კაცობრიობის ისტორიასთან. სოციალური ჯგუფის ფასეულობები, ტრადიციები, წეს-ჩვეულებები გადაეცემა შემდგომ თაობას. მისმა იდეებმა ძლიერი გავლენა მოახდინეს განვითარების გაგებაში, რადგან ისინი ავსებენ პიაჟეს და ნეოპიაჟისტების მიერ განხილულ შემეცნებით პრობლემებს. მას თავის თეორიაში განხილული აქვს მნიშვნელოვანი საკითხები: **კულტურის მნიშვნელობა, მეტყველების როლი და მნიშვნელობა, სწავლების ორგანიზაცია და განვითარების უახლოესი და აქტუალური ზონა.**

საკუთარი კვლევებით ვიგოტსკიმ დაადგინა, რომ ადამიანი თანაცხოვრების პირობებში ქმნის კოლექტიურად გამოსაყენებელ მნიშვნელობებს, რომელიც კაცობრიობის მანძილზე თაობიდან თაობას გადაეცემა. მისი აზრით, ბავშვის დაბადებით სრულდება მისი ბიოლოგიური ტიპის არსებობა და ის გადადის თვისობრივად ახლი ტიპის სოციალურ განვითარებაში. ადამიანის განვითარება განსხვავდება სხვა ცოცხალი ორგანიზმების განვითარებისაგან. ეს განსხვავება პირველ რიგში აისახება ნიშნების დაუფლებასა და გამოყენებაში. სწორედ ეს არის სოციალური ქცევის მაჩვენებელი, რაც განასხვავებს ადამიანს ბიოლოგიური ქცევისგან. ვიგოტსკი ნიშნების აღმოჩენას

და გამოყენებას იარაღის დამზადება-გამოყენებას ადარებს. იარაღისა და ნიშნების გამოყენება გარემოსთან გაშუალებული მოქმედების საშუალებაა, რომელიც ადამიანის ინტელექტის განვითარების შედეგია.

ვიგოტსკის აზრით, კულტურული განვითარების პროცესი აისახება ბავშვის პიროვნების და მსოფლმხედველობის განვითარებაზე. მსოფლმხედველობაში ვიგოტსკი გულისხმობდა ბავშვის დამოკიდებულებას საკუთარი კულტურის მიმართ. კულტურა ქმნის ენას, სოციალურ ურთიერთობებს.

ვიგოტსკი მეტყველების განვითარებაში გამოყოფს სამ სტადიას:

1. სოციალური მეტყველება - მისი ფუნქციაა ქცევის კონტროლი და ემოციური რეაგირება.

2. ეგოცენტრული მეტყველება (3-6 წ.წ.) ამ სტადიაში ბავშვი ხშირად ელაპარაკება საკუთარ თავს. ხმამაღლა, თავის თავთან საუბარი ბავშვებს ეხმარებათ საკუთარი ქცევის გაკონტროლებაში და კოგნიტური ჩვევების რეგულაციაში.

3. შინაგანი მეტყველება - როდესაც ბავშვები დახელოვნდებიან, გამოცდილების გარკვეული მარაგი აქვთ, ეგოცენტრული მეტყველება გადადის შინაგან მეტყველებაში. მას უკვე შეუძლია საკუთარი ქცევა და აზროვნება შიგნით, გონებაში ჩუმად აკონტროლოს. შინაგანი მეტყველება და ქცევა მაღალგანვითარებული ფუნქციებია, რომელიც ასაკთან ერთად ვითარდება.

დ. ვიგოტსკიმ განვითარებისა და სწავლების ურთიერთკავშირის განხილვის საკითხებში დიდი წვლილი შეიტანა. იგი პიროვნების განვითარებაში სწავლებისა და აღზრდის როლსა და მნიშვნელობაზე მიუთითებდა და მათ განვითარების განმსაზღვრელ ძალად მიიჩნევდა. ვიგოტსკის შეხედულებით, სწავლება და განვითარება ერთმანეთთან დაკავშირებული პროცესია. მისი აზრით, სწავლება დაკავშირებულია ახალი ფსიქიკური სტრუქტურების წარმოქმნასა და ძველის სრულყოფასთან. „სწავლების ერთი ნაბიჯი უფროსი განვითარების ას ნაბიჯს“ - ამბობდა ვიგოტსკი. ე.ი სწავლება წინ უსწრებს განვითარებას. თუმცა ამით იგი განვითარების მნიშვნელობას სრულებითაც არ აცნინებდა. მისი შეხედულებით, მხედველობაში უნდა იქნას მიღებული პი-

როვნების მოუმნიფებელი ფუნქციები, რომელსაც ვიგოტსკიმ **განვითარების უახლოესი ზონა**, ხოლო უკვე მომნიფებულ ფუნქციებს - განვითარების **აქტუალური დონე უწოდა**. საინტერესო და მნიშვნელოვანი იყო ვიგოტსკის იდეა ბავშვთა განვითარების ამ ორი დონის შესახებ: განვითარების **აქტუალური დონე** არის ის, რასაც ბავშვი საკუთარი ძალებით, უფროსების დახმარების გარეშე ახერხებს. ბავშვი ხსნის ამოცანას დამოუკიდებლად მომნიფებული ფუნქციების საფუძველზე - ეს არის **აქტუალური დონე**; განვითარების უახლოესი ზონა ნიშნავს, რომ თავდაპირველად უნდა გაირკვეს მისი **აქტუალური დონე**, შემდეგ უფროსების დახმარებით, დამხმარე კონსტრუქციების გამოყენებით, შედარებით უფრო რთული ამოცანის დაძლევის შემთხვევაში, შესაძლოა კიდევ გაურთულოთ დავალებები. თუმცა ბავშვის შესაძლებლობები უსაზღვრო არ არის და შესაძლოა მან მიცემულ დავალებას უფროსის დახმარებითაც ვერ გაართვას თავი.

ვიგოტსკი გამოიკვამდა ბავშვზე ზეწოლას და დაძალებას. უახლოესი ზონა არის მოუმნიფებელი ფუნქციები, რომელიც უახლოეს ხანში მომნიფდება და გადაიქცევა **აქტუალურ დონედ**. მოვიყვანოთ ასეთი მაგალითი: ნწლის ასაკის ბავშვი თავისუფლად ხსნის მისი ასაკის შესაბამის დავალებას. ეს ნიშნავს მისი განვითარების **აქტუალურ დონეს**. აღმოჩნდა, რომ ამ ბავშვს შეუძლია 7 წლის ასაკისთვის განსაზღვრული დავალების შესრულება მიმხვედრი კითხვების დახმარებით - ეს არის მისი განვითარების უახლოესი ზონა. ვიგოტსკის შეხედულებით, სასკოლო სწავლებამ უნდა გაითვალისწინოს ეს ორი უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია - განვითარების **აქტუალური დონე** და უახლოესი ზონა.

ამ შეხედულების ნინ ნამონევით მან ხაზი გაუსვა იმას, რომ სწავლებისა და აღზრდის პროცესში არ შეიძლება ბავშვს ნაუყენოთ მათი განვითარების დონისა და უახლოესი შესაძლებლობებისადმი შეუსაბამო მოთხოვნები. ვიგოტსკი სწავლებისა და განვითარების პროცესს განიხილავდა, როგორც თანამშრომლობას გამოუცდელ მოსწავლესა და გამოცდილ მასწავლებელს შორის, რომელიც ბავშვთა სწავლებისა და აღზრდის ორგანიზებას გონივრულად ახდენს.

ვიგოტსკი დამხარე კონსტრუქციებს ადარებდა მშენებლობის წარმოებისთვის აუცილებელ ხარაჩოს. დასაწყის ეტაპზე ხარაჩო დაბალი და გამძლეა, ის მშენებლობას მიყვება სიმალლეში, შენობის ზრდასთან ერთად ხარაჩო თანდათანობით სცილდება მინას და კედელს მიყვება, საბოლოოდ, შენობის დასრულებისას, ხარაჩო პირველად საჭიროებას კარგავს და შენობაც მისგან თავისუფლდება.

ეთოლოგიური თეორია

ეთოლოგები თვლიან, რომ ყოველი ცხოველი ბიოლოგიურადაა დაპროგრამებული, ასე, რომ დასწავლის ცალკეული სახე შეინიშნება მხოლოდ განსაზღვრულ ასაკში. ესაა სენსიტიური, **კრიტიკული პერიოდი** - დროის მონაკვეთი განვითარებაში, როდესაც შეიძლება ადგილი ჰქონდეს დასწავლის რაიმე სპეციფიკურ სახეობას; კრიტიკულ პერიოდამდე ან მის შემდეგ ასეთი დასწავლა გაძნელებული ან საერთოდ შეუძლებელია.

კრიტიკული პერიოდის ერთ-ერთი ცნობილი მაგალითია **კონრად ლორენცის** ნაშრომი.

კონრად ლორენცი
(1903 - 1989)

ლორენცი იყო ავსტრიელი ზოოლოგი, ზოოფსიქოლოგი. ლორენცმა შეამჩნია, რომ ახალგამოჩეკილი ბატის ჭუჭულები ბატს თან დასდევდნენ. ის ვარაუდობდა, რომ ბატის ჭუჭუბი დაპროგრამებული იყვნენ, ბიოლოგიურად ემოძრავათ პირველივე მოძრავი ობიექტის კვალდაკვალ, რომელსაც ისინი დაინახავდნენ გამოჩეკვისთანავე. ჩვეულებრივ ასეთ ობიექტად მიიჩნევა დედა, ამიტომ მისი გაყოლა, წარმოადგენს პირველ ნაბიჯს **იმპრიტინგში** (აღბეჭვდა), რომელიც აყალიბებს ემოციურ კავშირს დედასთან. ლორენცმა გადაამოწმა თავისი თეორია და აჩვენა, რომ თუ ჭუჭუბის გამოჩეკვისთანავე დედას ჩავანაცვლებთ სხვა მოძრავი

ობიექტით, ისინი იმოდრავებენ ამ ობიექტის კვალდაკვალ და მას აღიქვამენ დედად. ეს მან საკუთარ მაგალითზე გამოსცადა; ბატის ქუჩულები ლორენცს, როგორც დედას ისე დაყვებოდნენ. მან ასევე დაადგინა, რომ ფრინველმა ეს მოძრავი ობიექტი უნდა დაინახოს გამოჩეკვის დღის განმავლობაში, წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი მეხსიერება ვერ მოახერხებს ამ ობიექტის აღბეჭდვას. ე. ი არსებობს **იმპრიტინგის კრიტიკული პერიოდი**, რომელიც ერთი დღე გრძელდება. მაგალითად, ცხოველების და ფრინველების შვილები „სწავლობენ“, რომელ მოძრავ ობიექტს უნდა გაყვნენ უკან. დაგვიანებული იმპრიტინგის შემთხვევაში ისინი არ სცნობენ ბატს საკუთარ დედად და იზრდებიან მარტო. ასეთი ქუჩების განვითარების პროცესი შეფერხებული და არასრულფასოვანია.

ცნება იმპრიტინგი (imprint. ინგ. - კვალი, ანაბეჭდი). ეკუთვნის ლორენცს. „იმპრიტინგი არის სწავლის სპეციფიური ფორმა, გარკვეული ინფორმაციის მეხსიერებაში ფიქსაციის პროცესი, რომლის საშუალებითაც ცოცხალი არსება ითვისებს სტიმულებს, რომელიც ინიცირებას უკეთებს მათ სოციალურ ინსტიქტებს.“

იმისდა მიუხედავად, რომ მექანიზმის საფუძველი ბიოლოგიურია, დაპროგრამებული ქცევის ადაპტური მოდელების გასაშვებად აუცილებელია გამოცდილება. ეთოლოგიურ თეორიას და მომწიფების თეორიას აქვს ბავშვის განვითარების ბიოლოგიური საფუძვლები. თეორეტიკოსების ბიოლოგიური მიდგომა შეგვახსენებს, რომ ბავშვის გენი, რომელიც ზანგრძლივი ევოლუციური ისტორიის პროდუქტია, მოქმედებს მისი განვითარების ყველა ასპექტზე.

ეკოლოგიური სისტემის თეორია

XX საუკუნის 70-იან წლებში წარმოიშვა ახალი ფსიქოლოგიური მიმართულება - **ეკოლოგიური სისტემის თეორია**, რომელიც ბავშვის ფსიქიკური განვითარების თავისებურებების შესახებ ახალ მიდგომებს გვთავაზობს. ამ თეორიის ავტორია **ურიე ბრონფენბრენერი**. ის ბავშვის განვითარებაზე კონტექს-

ტური გავლენის როლზე მიუთითებს და ფსიქიკური განვითარების კვლევების ამ მიმართულებით წარმართვის უპირატესობაზე საუბრობს. კერძოდ, იგი ამბობს, რომ მთავარია შევისწავლოთ ბავშვის რეალური სასიცოცხლო პირობები („განვითარების ეკოლოგია“). მისი აზრით, ბავშვის ბიოლოგიური ბუნება და გარემო ერთნაირად მოქმედებენ განვითარებაზე და თავის თეორიას ის ბიოეკოლოგიურადაც განიხილავს. მისი აზრით, ძირითად ეკოლოგიურ მაჩვენებლად ითვლება: სახლი, ოჯახი, სამეზობლო, კლასი, ტრანსპორტი, ბავშვის მიერ შესრულებული სოციალური როლები (შვილი, და, მოსწავლე და ა.შ.).

გარემოს ყველა ფენა არსებით გავლენას ახდენს ბავშვის განვითარებაზე. გარემოსა და ბავშვის ურთიერთკავშირის შესახებ ბრონფენბრენერი აღნიშნავს, რომ ნებისმიერი ურთიერთკავშირი ორმხრივია - უფროსები მოქმედებენ ბავშვის ქცევაზე, მაგრამ ბავშვების ბიოლოგიური, სოციალურ-პიროვნული თავისებურებები, უნარ-ჩვევები, ასევე გავლენას ახდენენ უფროსების ქცევაზე.

ავტორის აზრით, კვლევები უნდა წარიმართოს ოთხი სფეროს გათვალისწინებით ესენია: ოჯახური, სოციალური, კულტურული და ისტორიული (ატმოსფერო, სადაც იზრდება ესა თუ ის თაობა).

ბავშვის განვითარების თეორიის შედარება

ჩვენს მიერ განხილულ იქნა ბავშვის განვითარების მნიშვნელოვანი თეორიული პერსპექტივები, რომლებიც ბავშვის განვითარების კუთხით სხვადასხვა დებულებებს აყალიბებენ და შესაბამისად მათი მიმართულებებიც განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. პიაჟეს და ვიგოტსკის თეორიის მიმდევრები ინფორმაციის დამუშავებაზე, აზროვნების ცვლილებაზე, აღზრდასა და სწავლებაზე აკეთებენ აქცენტირებას; განსხვავებულია ასევე ფსიქოანალიტიკური, ეთოლოგიური, ბიპევიორისტული, სოციალური დასწავლის, ევოლუციური განვითარებისა და ეკოლოგიური სისტემის თეორიები. მათი მიმდევარი ფსიქოლოგები

ბავშვის ფუნქციონირების მრავალ ასპექტს განიხილავენ. ჩვენს მიერ წარმოდგენილი და განხილული ბავშვის განვითარების თეორიებს აქვთ როგორც სუსტი, ასევე ძლიერი მხარეები. ზოგიერთი თეორიის მიმართ შესაძლოა ეჭვიც კი გაჩნდეს. თუმცა ყველა თეორიას აქვს არსებობის უფლება. ფსიქოლოგიის ისტორიის განმავლობაში მეცნიერ-ფსიქოლოგთა მიერ შექმნილმა მრავალრიცხოვანმა თეორიამ, მიუხედავად მათი კრიტიკისა, საკმაოდ ღირებული და სასარგებლო საჭმე შეასრულა ბავშვის და ზოგადად პიროვნების განვითარების შესწავლა-შეფასების მიმართულებით. თითოეულმა თეორიამ ფსიქოლოგიური აზროვნება განვითარების მაღალ საფეხურზე აიყვანა; ყოველი ახალი თეორია გახდა ახალ-ახალი კვლევების განხორციელების სტიმული და პერსპექტივა.

საკონტროლო კითხვები:

1. რამდენ სტადიას განიხილავს შვედი ფსიქოლოგი ერიკ ერიქსონი ფიქსოციკლურ თეორიაში?
2. ერიქსონის აზრით, ადამიანი რას განიცდის თითოეულ სტადიაში?
3. ჩამოაყალიბეთ ერიქსონის ფსიქოსოციკლური განვითარების სტადიები.
4. ჩამოაყალიბეთ ალფრედ ადლერის ინდივიდუალური ფსიქოლოგიის კონცეფციის ძირითადი პრინციპები.
5. რა იყო მთავარი პიროვნების განვითარებაში ვილიამ შტერნის პესონალისტურ ფსიქოლოგიაში?
6. რის ინიციატორი იყო შტერნი და ინტელექტის გასაზომად რა დაამკვიდრა ფსიქოლოგიაში?
7. რით დაიმკვიდრა თავი მსოფლიო ფსიქოლოგიურ სივრცეში ქართველმა ფსიქოლოგმა დიმიტრი უზნაძემ?
8. რას ანიჭებდა დიდი მნიშვნელობას დიმიტრი უზნაძე ბავშვის განვითარებაში?

9. რა უწოდა უზნაძემ ფსიქო-ფიზიკურ ძალთა შინაარსის სოციალურად განსაზღვრულობას?
10. რა არის ჰუმანისტური თეორიის ძირითადი კონცეფციის არსი?
11. ჩამოაყალიბეთ მასლოუს მიხედვით ადამიანის მოთხოვნილებების იერარქია.
12. რას ნიშნავს ტერმინი „კოგნიტური“?
13. დაახასიათეთ პიაჟეს მიერ შემოთავაზებული ძირითადი ცნებები.
14. დაახასიათეთ პიაჟეს მიერ ჩამოყალიბებული ინტელექტის განვითარების სტადიები.
15. რა მნიშვნელოვანი საკითხები აქვს განხილული ლევ ვიგოტსკის სოცო-კულტურულ თეორიაში?
16. რაში მდგომარეობს ეთოლოგიური თეორიის კრიტიკული პერიოდის არსი?
17. რას გულისხმობს ეკოლოგიური სისტემის თეორია?

განვითარების ნამყვანი ქალები და ასაკობრივი პერიოდიზაცია

პრენატალური პერიოდი

ფსიქოლოგები ასაკობრივი პერიოდიზაციის შესწავლას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, რადგან ფსიქიკური განვითარების განსაზღვრულ პერიოდში ერთი ასაკობრივი პერიოდიდან მეორეზე გადასვლის კანონზომიერებების დადგენით შესაძლებელი იყო ფსიქიკური განვითარების მამოძრავებელი ძალის გარკვევა. მეცნიერ-ფსიქოლოგები განსხვავებულ ვარაუდებსა და მოსაზრებებს გვთავაზობდნენ და პერიოდიზაციის კრიტერიუმებად მათთვის მნიშვნელოვან სხვადასხვა ასპექტებს გვთავაზობდნენ. განვითარება უწყვეტი პროცესია, ცალკეულ ასაკობრივ საფეხურზე განსხვავებული საზღვრების დადგენა, როდის მთავრდება ერთი ასაკობრივი საფეხური და როდის იწყება მეორე, რა თქმა უნდა ჭირს. ამიტომაცაა, რომ პერიოდიზაციის შესახებ მეცნიერ-ფსიქოლოგებს შორის ყოველთვის განსხვავებული აზრი იყო. ფსიქოლოგთა ერთი ნაწილის მოსაზრებით, ასაკობრივი პერიოდიზაცია განისაზღვრება სქესობრივი ჯირკვლების მომწიფებით (წინაპუბერტატი, პუბერტატი), ზოგიერთებისთვის მთავარია ბიოლოგიური მომწიფება, მაგალითად, დენტიცია (კბილების აპარატი), კბილების ცვლა. ეს აისახა პ. ბლონსკის მიერ შემუშავებულ ასაკობრივ პერიოდიზაციაში (ამ შემთხვევაში ადგილი ჰქონდა შეუსაბამობებს, რადგან სხვადასხვა ასაკის ბავშვები განვითარების ერთსა და იმავე საფეხურზე აღმოჩნდნენ, მაგ., 8-9 და 18-19 წლიანები). მსგავს პერიოდიზაციას გვთავაზობს შტერნი, რომელიც ასხვავებს ადრეულ ბავშვობას (6-წლამდე პერიოდი), რომლის დროსაც ბავშვი ავლენს თამაშობით მოქმედებას, შეგნებული სწავლების დანაწევრების პერიოდი (6-14 წლები) და მოზარდობის მომწიფების პერიოდი (14-18 წელი).

ასევე, პერიოდიზაციის კრიტერიუმებად ზოგიერთი ფსიქოლოგი ასახელებს ჩონჩხის გაძვლოვანების დონეს (ძვლოვანი ასაკი), ნერვული სისტემის (თავის ტვინის ქერქის) განვითარების დონეს და ა. შ.

ერთი ასაკობრივი პერიოდიდან მეორეზე გადასვლა შეიძლება მშვიდად ან კრიზისით წარიმართოს. კრიზისი წარმოიშევა განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე. განსაკუთრებით მკაფიოდ იგრძნობა ეს კრიზისი ჩვილ, სამი წლის და გარდატეხის ასაკის ბავშვებში. ჩვილობის კრიზისი განვითარების ფსიქოლოგიის სპეციალისტებისათვის მიჩნეულია პირველ მნიშვნელოვან კრიზისად; ამ პერიოდში ხდება განვითარების ბიოლოგიური ტიპის განვითარებიდან სოციალურზე (მუცლადყოფნიდან სოციალურ გარემოში) გადასვლა. სამი წლის კრიზისი ცნობილია „თვითობის“, „მე“-ს დასაწყისი, საკუთარი თავის გაცნობიერება ცალკე, დამოუკიდებელ პიროვნებად; ეს არის „მე-თვითონის“ ასაკი, დამოუკიდებლობის, საკუთარი ავტონომიისკენ სწრაფვის პერიოდი, რამაც შესაძლოა წარმოშვას მთელი რიგი კონფლიქტები.

მოზარდობის ასაკის კრიზისი ვლინდება მკაფიოდ გამოხატულ პიროვნულ ცვლილებებში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია თვითდამკვიდრების, თავისუფლების, უფროსობის, აღიარების, თანასწორობის გამძაფრებული მოთხოვნილება.

ფსიქოლოგები გამოყოფენ სხვადასხვა ასაკისთვის დამახასიათებელ სენსიტიურ პერიოდებს, რომელიც ამა თუ იმ ფსიქო-ფიზიოლოგიური ძალების მომწიფებით გამოირჩევიან. იგი უკავშირდება ფსიქოფიზიოლოგიური აპარატის ამათუ იმ ფუნქციის მზადყოფნას განვითარებისთვის. ზოგიერთი ფსიქოლოგის შეხედულებით, გარკვეულ ასაკობრივ საფეხურს შეესაბამება კონკრეტული სახის მოქმედება, რომელიც „ნამყვანი მოქმედებითა“ ცნობილი. იგი გავლენას ახდენს მოცემული პერიოდისათვის დამახასიათებელ პიროვნულ, შემეცნებით და ზოგად განვითარებაზე. თითოეულ ასაკს შეესაბამება ნამყვანი მოქმედების განსაზღვრული ტიპი, შემდგომში ამ ტიპთა ცვლილებები განაპირობებენ ასაკობრივი პერიოდების ცვალებადობას. გარკვეულ ასაკობრივ პერიოდებში ყალიბდება ახალი „ნამყვა-

ნი მოქმედება“, რომელიც განსაზღვრავს ყოველი ასაკობრივი პერიოდის შემდეგ ეტაპს, ჩვილობის ასაკში ასეთ მოქმედებად ითვლება უშუალო ემოციური კავშირი, ადრეულ ასაკში საგნობრივ-პრაქტიკული მოქმედება; ბავშვობის ასაკში ნამყვან მოქმედებად ითვლება თამაში, უმცროს სასკოლო ასაკში - სასწავლო მოქმედება, მოზარდობის ასაკში - ინტიმურ-პიროვნული ურთიერთობა, ჭაბუკობისას - სასწავლო-პროფესიული მოქმედება, მოზრდილებისათვის ნამყვანი მოქმედება შრომაა.

პერიოდიზაციის შესახებ საკუთარ მოსაზრებებს გვთავაზობს ამერიკელი ფსიქოლოგი **სტენლი პოლი**. იგი იზიარებს განვითარების ბიოლოგიურ თეორიას და განვითარებაში მიმდინარე ყველა ცვლილების მიზეზად ბიოგენეტიკურ ფაქტორს მიიჩნევს. იგი აღნიშნავს, რომ ინდივიდის განვითარების პროცესს, მის ქცევას, განსაზღვრავს შინაგანი ძალები, ალზრდის როლი უმნიშვნელოა. ს.პოლმმა თავის რეკაპიტულაციის თეორიაში გამოყო ადამიანის განვითარების ოთხი ეტაპი, რომელიც ადამიანის ევოლუციურ განვითარებას შეესაბამება. **1. ჩვილობა; 2. ბავშვობა; 3. მოზარდობის წინა პერიოდი და 4. ჭაბუკობის და პუბერტატული პერიოდი (13-24წ.).**

გეზელის განვითარების სპირალური მოდელის მიხედვით მომნიშვნელოვანია განვითარების პროცესს ერთობლივად მართავს გენეტიკური და ბიოლოგიური ფაქტორები. მისი შეხედულებით, ნიჭისა და უნარის განვითარება სულ არ არის საჭირო სპეციალური სწავლებით და პრაქტიკული უნარების გაფარჯიშებით, ისინი თავისთავადაა მოცემული ადამიანში. გეზელისეული განვითარების ბიოლოგიური დეტერმინიზმი უარყოფს მშობლისა და მასწავლებლის როლს და გავლენას ბავშვის განვითარებაზე. გეზელის მიხედვით, ასაკობრივი პერიოდიზაცია პირობითია და ასაკობრივი საფეხურები პირობითი ორიენტირებს წარმოადგენენ. მან შვიდსაფეხურიანი ასაკობრივი პერიოდიზაცია შეიმუშავა, რომელიც ემბრიონის განვითარებით იწყება და ზრდასრულობის ხანით მთავრდება.

ზ. ფროიდის „ფსიქოდინამიური თეორია“ მოიცავს ადამიანის ფსიქო-სექსუალური განვითარების 5 სტადიას - დაბადებიდან-

დან გარდატეხის ასაკის ჩათვლით. მის თეორიაში ძირითადი აქცენტები გაკეთებულია ადამიანის სექსუალურ განვითარებაზე და მასთან დაკავშირებულ ფსიქო-სოციალურ თავისებურებებზე.

ასაკობრივ პერიოდიზაციასთან დაკავშირებით საინტერესო მოსაზრებებია მოცემული გამოჩენილი ფსიქოლოგების ლ. ვიგოტსკის და ფ. პიაჟეს შრომებში. მათი ძირითადი დებულებები ჩვენ უკვე განვიხილეთ წინა თავში. საინტერესოა ვიგოტსკის მოსაზრებები ასაკთან დაკავშირებით.

ვიგოტსკის მიხედვით, ასაკი წარმოადგენს განვითარების განსაზღვრულ ეპოქას და განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი ადგილი განვითარების საერთო ციკლში. ერთი ასაკობრივი საფეხურიდან მეორეზე გადასვლისას თავს იჩენს ახალი წარმონაქმნი, რომელიც წინა საფეხურზე არ იყო. ყველა ასაკი ქცევაში გამოვლენილი გარკვეული სპეციფიკურობით გამოირჩევა. მაგ., დამოკიდებულება თანატოლებთან, უფროსებთან, ცოდნისა და მოქმედების შეთვისების წესები და სხვა. ასაკის სპეციფიკას განსაზღვრავს გარეგან და შინაგან პირობათა ერთობლიობა, მათ შორის მიმართებების შეცვლა განაპირობებს მომდევნო საფეხურზე გადასვლის აუცილებლობას. ვიგოტსკის აზრით, ასაკობრივი პერიოდიზაცია უნდა ემყარებოდეს უშუალოდ განვითარების პროცესის არსს. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ბავშვის განვითარება - ეს არის დიდების მიერ საქმიანობისა და ურთიერთობების ორგანიზაციის ისტორიული გამოცდილების ათვისება. აქედან გამომდინარე, იგი გამოყოფს განვითარების ორ ძირითად მიდგომას: *ისტორიზმის პრინციპი და ქცევაში, მოქმედებაში განვითარების პრინციპი.*

ისტორიზმის პრინციპის არსის განხილვისას ვიგოტსკი ხაზს უსვამდა ბავშვობის და მისი პერიოდების კონკრეტულ ისტორიულ ბუნებას. ბავშვობის პერიოდიზაცია და თითოეული პერიოდის შინაარსი, სწორად მიმართული სწავლება და აღზრდა, რაც დამოკიდებულია ცხოვრების პირობებსა და სოციალურ გარემოზე; ბავშვების განვითარებაზე ახდენს უპირობო გავლენას. საზოგადოებრივ საქმიანობაში, ტექნიკურ-კულტურულ პროგრესთან დაკავშირებული ნებისმიერი სახის ცვლილება იწვევს

სკოლამდელ დანესებულებებში სასწავლო-აღმზრდელობითი მუშაობის და სკოლაში მოზარდი თაობის სწავლების სისტემის დონის შეცვლას. ამრიგად, საზოგადოების ცხოვრებაში მიმდინარე ცვლილებები გავლენას ახდენენ ბავშვთა განვითარებაზე, აჩქარებენ მას და შესაბამისად ცვლიან ასაკობრივ ზღვარს. ვიგოტსკის შრომებში სწავლების როლი განვითარების თვალსაზრისით - განუსაზღვრელია და მან ასაკობრივი პერიოდიზაციაც ამ იდეოლოგიაზე დაყრდნობით წარმოადგინა.

სოციალურ-კულტურულ თეორიაში მნიშვნელოვანი ცნებაა **მოქმედება**. ბავშვები აქტიურ როლს თამაშობენ სოციალური კომუნიკაციის სფეროში. ვიგოტსკის მიაჩნდა, რომ ბავშვები სწავლობენ მოქმედებაში ანუ ისინი მათზე მცოდნე, უფროს ადამიანებთან ერთად აქტიურად არიან ჩართული სხვადასხვა საქმიანობაში, რაც ხელს უწყობს მათ აქტიურ კომუნიკაციას გარემომყოფ ადამიანებთან. ურთიერთობისა და დიალოგის საშუალებით იდეების და გამოცდილების გაცვლა-გაზიარება და შესაბამისად ბავშვის განვითარების წინსვლა ხდება.

შევიცარელმა ფსიქოლოგმა **ჟ. პიაჟემ** თავისი მრავალრიცხოვანი ექსპერიმენტული კვლევებით დაადასტურა, რომ ბავშვის ფსიქიკური ფუნქციები სპეციფიკურია და ბიოლოგიური მომნიშვნელობით არის განპირობებული. მან შემოგვთავაზა ინტელექტის განვითარების 4 სტადია, რომელიც ინტელექტუალურ ძალთა მომნიშვნელობას ეფუძნება. მისი მოსაზრებით, ბავშვის ფსიქიკური ფუნქციები თვისობრივად განსხვავდება მოზარდი ადამიანისგან. ეს განსხვავებები განსაკუთრებით შეიმჩნევა მათ აზროვნებაში, აღქმაში; ბავშვის აზროვნება გამოირჩევა ეგოცენტრიზმით, სინკრეტიზმით, (შერწყმულობით, დაუნაწევრებლობით) ასევე შეუსაბამობის ვერ შემჩნევით და ა.შ. მაგ., ბავშვმა ნახატებში ადამიანები, ყვავილები, ცხოველები შესაძლოა სახლზე მაღლები დახატოს.

გ. კრაიგი განვითარებას იხილავს ფიზიკური, კოგნიტური და ფსიქო-სოციალური კომპონენტების თვალსაზრისით. მისი პერიოდიზაცია შეფერის პერიოდიზაციის მსგავსია.

დიდი ქართველი ფსიქოლოგის **დიმიტრი უზნაძის** აზრით, ყოველ ასაკს სპეციფიკური გარემო აქვს, რომელიც დაფუძნებული უნდა იყოს ბავშვის განვითარების ამ ასაკისათვის დამახასიათებელ თავისებურებებსა და ფსიქოლოგიურ კანონზომიერებებზე. ყოველ ასაკობრივ საფეხურზე აქტუალურად მოცემული ფსიქო-ფიზიკურ ძალთა შინაარსი სოციალურად განსაზღვრულია, რასაც უზნაძე **ასაკობრივ გარემოს** უწოდებს. მაგალითად, სკოლამდელი ასაკის ბავშვისთვის, ქცევის წამყვანი ფორმა *თამაშია* და ამ შემთხვევაში ბავშვის ფსიქო-ფიზიკურ ძალთა განვითარება სოციალური გარემოს მიერ თამაშით და სათამაშოებით უნდა იყოს ორგანიზებული, სკოლის ასაკში ბავშვის ქცევის ძირითად ფორმად სწავლაა მიჩნეული და, ამდენად, სასწავლო-აღმზრდელობით გარემოს ზემოქმედებაც ამაზე უნდა იყოს ორიენტირებული და ა.შ.

უზნაძის შეხედულებით, ბავშვის ფსიქო-ფიზიკურ ძალთა განვითარება სპონტანურად ხდება, რაც ასაკობრივი კანონზომიერების შესაბამისად ვლინდება მათი **ფუნქციების ტენდენცი-აში**; ეს ნიშნავს, რომ ინდივიდის მემკვიდრეობით განსაზღვრულ სტრუქტურაში მომნიშვნელოვანი ფუნქცია გარემოსთან ურთიერთობის პროცესში იწყებს ამოქმედებას, აქტივობას, ძალთა განვითარებას; ამ მხრივ უზნაძე განვითარების სხვადასხვა ასაკობრივ საფეხურზე ქცევის წამყვან ფორმებს (თამაში, სწავლა, შრომა) დიდი მნიშვნელობას ანიჭებს.

უზნაძის თეორიის მიხედვით, თამაშის ძირითად არსს ბავშვის შესაძლებლობათა აქტივაცია წარმოადგენს; კერძოდ, ბავშვი აღჭურვილია არა მხოლოდ იმ ძალებით, რომლებიც ბიოლოგიურად მნიშვნელოვანია მისი განვითარების მოცემულ ეტაპზე, არამედ იმ ძალებითაც, რომლებიც მან მემკვიდრეობით მიიღო და რომელიც ასევე მნიშვნელოვანი იქნება განვითარების მომდევნო ეტაპებზე. უზნაძის აზრით, ბავშვი პირველ რიგში ბიოლოგიურად აუცილებელი ფუნქციების დაკმაყოფილებას იმპულსით მოქმედებს, ხოლო ძალების მეორე ჯგუფი ფუნქციონალური ტენდენციის საფუძველზე მოქმედებს. თამაში სწორედ ამ ძალთა გამოვლინებაა.

დ. უზნაძემ ასაკობრივი გარემოს მიხედვით განსაზღვრა მის მიერ შემოთავაზებული ასაკობრივი პერიოდიზაცია: 1. დედის მუცლის ხანა; 2. ახალდაბადებულობის ხანა; 3. ძუძუს ხანა; 4. სკოლის წინარე ასაკის წინა პერიოდი; 5. სკოლისწინარე ასაკი; 6. სასკოლო ასაკი; 7. პროფესიონალური სკოლის ხანა.

უზნაძე მიიჩნევს, რომ ადრე არსებული ასაკობრივი პერიოდიზაციის თეორიები ძირითადად ბიოლოგიურ და სოციალურ განვითარებას ერთ მთლიანობაში არ განხილავდნენ. უზნაძის თეორიაში ბავშვის განვითარების თითოეულ პერიოდს, მისი ასაკობრივი გარემო განსაზღვრავს. უზნაძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ბავშვის ძალთა განვითარება მასზე მოქმედ ასაკობრივ გარემოზეა დამოკიდებული, ხოლო მეორე მხრივ, პირიქით, თვითონ ასაკობრივი გარემოს შინაარსი ბავშვის ძალთა განვითარების დონით განისაზღვრება“.

პრენატალური პერიოდი

ახალი ორგანიზმის განვითარება ორი სასქესო უჯრედის (გამეტების) - სპერმატოზოიდისა და კვერცხუჯრედის შეერთებით იწყება. გამეტები წარმოიქმნება უჯრედის დაყოფის - მეიოზის დროს. განაყოფიერებისას წარმოიქმნილ უჯრედს ზიგოტა ეწოდება, რომელიც 23 წყვილი ანუ 46 ქრომოსომისგან შედგება. ისინი გენეტიკური ინფორმაციის შემნახველი და გადამცემა სტრუქტურაა. ქრომოსომები მომავალში იყოფა შედარებით მცირე ნაწილებად, რომელსაც გენი ჰქვია. გენების ძირითად კომპონენტს დეზოქსირიბონუკლეინის მჟავა წარმოადგენს, შემოკლებით - დნმ. მასში ინახება ინფორმაცია ბავშვის მემკვიდრეობითობის შესახებ. ადამიანის უჯრედი შედგება დაახლოებით 1 მილიონი გენისგან - საშუალოდ ადამიანის ერთ ქრომოსომაში არის 20 ათასი გენი. მემკვიდრეობით მიღებული ყველა თვისება კოდირებულია 23 წყვილ ქრომოსომაში.

პრენატალური განვითარების სტადიები

პრენატალური განვითარების სტადია მოიცავს რამდენიმე პერიოდს კერძოდ, ეს პერიოდი ჩასახვიდან დაბადებამდე სამ ფაზად იყოფა. პირველი ფაზაა - ზიგოტას, ჩანასახის სტადია, რომელიც გრძელდება ჩასახვის პერიოდიდან იმპლანტაციის მომენტამდე. შემდეგ ხდება განვითარებადი ჩანასახის მიმაგრება საშვილოსნოს კედელთან. ეს ფაზა გრძელდება 10-14 დღე. ზიგოტას პერიოდში, პირველი ორი კვირის განმავლობაში განვითარებული მოვლენები შედარებით ბუნდოვანია. ამ პერიოდში დაახლოებით ზიგოტების 30% ილუპება, რაც სხვადასხვა მიზეზებთანაა დაკავშირებული კერძოდ, კვერცხუჯრედი და სპერმა მყარად არ არის ერთმანეთთან შეკავშირებული, ან რაიმე სხვა მიზეზების გამო არ ხდება უჯრედების დაყოფა.

მეორე ფაზა (2-დან 8 კვირამდე) - ემბრიონის სტადია - განსაკუთრებით სწრაფად მიმდინარეობს პრენატალური მოვლენები მოცემული დროის განმავლობაში, ეს ფაზა ხასიათდება უჯრედების დიფერენციაციით, რომლიდანაც ხდება ძირითადი ორგანოების განვითარება, სხეულის ყველა ნაწილის ჩამოყალიბება. ემბრიონი ასევე მგრძნობიარეა მისი ჯანსაღი განვითარებისთვის ხელშემშლელი ფაქტორების მიმართ.

ბოლო ფაზა (მერვე კვირიდან დაბადებამდე) - ნაყოფის ანუ ფეტუსის სტადია - იგი გრძელდება ორსულობის მესამე თვიდან დაბადებამდე. ნაყოფი ხასიათდება ინტენსიური ფიზიკური ზრდით. ამ პერიოდში მნიშვნელოვანია ფუნქციონირებას იწყებს უმეტესი ორგანოები და ორგანოთა სისტემები და არ ხდება ახალი ორგანოების ჩამოყალიბება. ნაყოფი იწყებს რხევას, თავის ტრიალს, შემდეგ კი მთელი სხეულის მოძრაობას. ფეტუსის განვითარების ბოლო პერიოდში ზოგიერთი ორგანო საკმაოდ კარგადაა განვითარებული. ხდება თავის ტვინის მომწიფებაც, რაც იმაში გამოიხატება, რომ წარმოიქმნება რამდენიმე მილიარდი ნეირონი. 20-კვირიდან დაბადებამდე 10-ჯერ იზრდება თავის ტვინის წონა, ეს მისი ახალი ქცევითი უნარის გაჩენას მიაწოდებს. მაგ., თუ ექიმი ფეტოსკოპით ეცდება ნაყოფის დათვალი-

ერებას, მას სინათლის შუქზე რეაქცია ეწყება და თვალელებზე ხელებს იფარებს. თუმცა, ამ პერიოდში დაბადებული ნაყოფის გადარჩენას ექიმები ვერ ახერხებენ, რადგან მისი ფილტვები ჯერ კიდევ არ არის სათანადოდ მომწიფებული და თავის ტვინს არ შეუძლია სუნთქვის და სხეულის ტემპერატურის კონტროლი. ორსულობის 24-ე კვირის ჯანმრთელი ნაყოფი სიცოცხლისუნარიანად ითვლება. მას ინტენსიური და განსაკუთრებული მზრუნველობის პირობებში, დედის ორგანიზმის გარეშეც შეუძლია არსებობა. ორსულობის 24-ე კვირას დაბადებული ჩვილების ნახევრის გადარჩენა შესაძლებელია, თუ მშობიარობა თანამედროვე მონაცემებით ბების „ინკუბატორების“ გამოყენებით მიმდინარეობს.

თუ ბავშვი 7-9 თვემდე დაიბადა, მას მეტი ჟანგბადი სჭირდება სუნთქვაში დახმარებისთვის; ამ პერიოდში დაბადებულ ნაყოფს სუნთქვის ცენტრი მომწიფებული აქვს, მაგრამ მისი ჯერ კიდევ მცირე ზომის პარკუჭები არ არის მზად იმისთვის, რომ ფილტვებში დაუბრკოლებლად შეუშვას ჰაერი და ნახშირორჟანგის ჟანგბადზე გაცვლაში მიიღოს ინტენსიური მონაწილეობა. 23-ე კვირას დაბადებულთა სიცოცხლის გადარჩენა ხდება, თუმცა ექსიდან ხუთ შემთხვევაში, ამ შემთხვევაში დაბადებული ნაყოფი მომავალში ჯანმრთელობის და ფიზიკური ნაკლის სერიოზულ პრობლემებს განიცდის. 7 თვის ნაყოფი ინონის დაახლოებით 1,5 კგ-ს. მისი ნერვული სისტემა იმდენად მომწიფებული, რომ სუნთქვის და ყლაპვის მართვა შეუძლია. ნაყოფი ასევე განიცდის მიახლოებებს და ტკივილს. ხშირად ისმის კითხვა: ესმის თუ არა ნაყოფს? ადრეული დაკვირვებებით მიღებული მონაცემებით დადასტურებულია, რომ მეტისმეტად ძლიერ ხმაურზე ნაყოფი ხტება; თუმცა ასევე აღსანიშნავია, რომ ნაყოფს საშუალო სიძლიერის ხმაზე რეაქცია არა აქვს; აქ იგულისხმება დედის მიერ საკვების მიღებისას თანამდევი ხმაური და სუნთქვა, სისხლის რიტმის პულსირება, რომელიც სისხლის მიმოქცევის ცირკულირებას ახდენს. ასევე შეიძლება ითქვას, რომ გარეთ მიმდინარე ხმამაღალი საუბარი ნაყოფს მკაფიოდ არა, მაგრამ მოგუდულად მაინც ესმის.

ჯერ კიდევ ძველი ბერძენი ფილოსოფოსი არისტოტელე თვლიდა, რომ ნაყოფს აქვს განცდები. რა ინფორმაციას იღებს ნაყოფი გარე სამყაროდან? პიტერ ჰეპერმა ჩაატარა ექსპერიმენტი ლონდონში მცხოვრები მომავალი დედების ჯგუფზე. დასაწყის ეტაპზე ის არკვევდა, რამდენად ხშირად უყურებდნენ ისინი ბრიტანეთის ტელევიზიით გადაცემულ ერთ-ერთ პოპულარულ ოპერას. მონაწილეები დაყვეს ორ ჯგუფად: პირველ ჯგუფში გააერთიანეს მომავალი დედები, რომლებიც სერიალს უყურებდნენ თითქმის ყოველდღე, მეორეში - რომლებიც პრაქტიკულად არ უყურებდნენ ამ სერიალს. ბავშვების დაბადებიდან რამდენიმე საათის შემდეგ ჰეპერი ახალდაბადებულ, ატირებულ ჩვილს ასმენინებდა ნაწარმოებს ამ ოპერიდან, პირველ ჯგუფში გაერთიანებული დედების ახალდაბადებულები, ნაცნობი მუსიკის გაჟღერებისას, მომენტალურად წყვეტდნენ ტირილს და იწყებდნენ მუსიკის მოსმენას. იმ დედების ბავშვები, რომლებიც სერიალს არ უყურებდნენ, არ რეაგირებდნენ მუსიკაზე ან უფრო მძაფრად აგრძელებდნენ ტირილს.

ამერიკის კალიფორნიის შტატში რენე ვან დე კარმა „პრენატალური უნივერსიტეტის“ დამაარსებელმა, ბავშვის დაბადებამდე სწავლებასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანი შედეგების მიღება შეძლო. მისი მიზანი იყო ნაყოფის ტვინის სტიმულირება სპეციალურად შემუშავებული პროგრამის მიხედვით. კერძოდ სწავლებით, რომლის შინაარსი მოიცავდა სხვადასხვა სახის სავარჯიშოებს. ის მომავალ დედებს ასწავლიდა, მუცლის იმ მხარეს დაეკაკუნებინათ, საითაც ბავშვი მოძრაობდა და როგორც მშობლიური ენის სწავლებისას ვთავაზობთ, ხმამაღლა წარმოეთქვათ სიტყვა, რომელიც წაახალისებდა მათი ნაყოფის აქტიურობას. ვან დე კარი ამტკიცებდა, რომ ახალშობილებმა, რომლებმაც დაამთავრეს ხატოვნად რომ ვთქვათ, „პრენატალური უნივერსიტეტი“, უფრო აქტიურები იყვნენ, სწრაფად ვითარდებოდნენ და საკუთარი მშობლების მიმართ ახლო ემოციურ დამოკიდებულებებს ამჟღავნებდნენ, ვიდრე ისინი, ვინც ეს პროგრამა არ გაიარა. თუმცა ბავშვის პრენატალური განვითარების ზოგიერთი სპეციალისტი მსგავს პროგრამებს სკეპტი-

კურად უყურებდა. ორსულობის პერიოდი საშუალოდ 40 კვირა გრძელდება, თუმცა 37-ე და 43-ე კვირა ითვლება ორსულობის დარღვევის ნორმალურ ვადად.

კრიტიკული პერიოდები და ტერატოგენები. პრენატალურ პერიოდში ნაყოფის განვითარების დონეზე ზემოქმედებას ახდენს გარემო პირობები, სამწუხაროდ, ხშირ შემთხვევაში გარემოს ზემოქმედება შესაძლოა იმ პერიოდს დაემთხვეს, როდესაც მომავალმა დედამ ჯერ კიდევ არ იცის თავისი ორსულობის შესახებ. მან შესაძლოა სერიოზული მნიშვნელობა არ მიანიჭოს ისეთ ინფექციურ ავადმყოფობას, როგორიცაა წითელა, წითურა ან გრიპი და არ იფიქროს იმ პრეპარატების შესაძლო მავნე შედეგებზე, რომელსაც ის ავადმყოფობის პერიოდში იღებდა. ხშირია შემთხვევა, ვიდრე ქალი თავისი ორსულობის შესახებ გაიგებს, უკვე ზიანი მიადგეს ჯერ კიდევ განვითარების ემბრიონალურ სტადიას; სწორედ ამ პერიოდშია შესაძლებელი სერიოზული დეფექტების განვითარების რისკი, რადგან ხდება ბავშვის სხეულის ჩამოყალიბება. ტერატოგენების გავლენა შედარებით ნაკლებ საზიანოა ნაყოფად ყოფნის პერიოდში, თუმცა ამ პერიოდშიც შესაძლოა დაზიანდეს სხეულის სხვადასხვა ორგანოები, როგორიცაა ტვინი, გენიტალიები და თვალები.

ტერმინი **ტერატოგენი** ბერძნულიდან *teras* ნიშნავს „განვითარების დეფექტს“, „სიმახინჯეს“. იგი უკავშირდება გარემოს ნებისმიერ აგენტს, რომელიც მოქმედებს პრენატალურ განვითარებაზე ესენია: კვება, მედიკამენტები, ნარკოტიკები, ავადმყოფობა, პორმონები, სისხლის ფაქტორი, რადიაცია, დედის ასაკი, სტრესი და მშობიარობამდე წინასწარი მომზადება; ყოველივე ეს მკაფიოდ აისახება ემბრიონისა და ნაყოფის განვითარებაზე. განსაკუთრებით აღსანიშნავია პრეპარატ **თალიდომიდის** გავლენა ნაყოფის სხეულის ჩამოყალიბებაზე. ექიმები ორსულებს ამ პრეპარატს უნიშნავდნენ, როგორც მსუბუქი ფორმის ტრანკვილიზატორს, რომელიც მათ ეხმარებოდათ უძილობის, ხველების და სხვა განსაკუთრებული შემთხვევებისას. მომავალში, კვლევების შედეგად დადგინდა, რომ იმის მიხედვით, თუ ორსულობის რომელ სენსიტიურ პერიოდში იღებდნენ ქალები აღნიშ-

ნულ პრეპარატს, შემდგომში ახალდაბადებულ ბავშვებში სხვადასხვა სახის დეფექტების წარმოშობის მიზეზი დაფიქსირდა. კერძოდ: თალიდომიდის მომხმარებელი ორსულების ბავშვები იბადებოდნენ უყუროთ, ცალი ხელ - ფეხით, დეფორმირებული ხელ-ფეხით და სხეულის სხვადასხვა ორგანოების ანომალიებით. მომავალში, აღნიშნული პრეპარატით სარგებლობისას ბავშვების გარკვეულ რაოდენობას გამოუვლინდა გონებრივი შეფერხებები. მსოფლიოს მასშტაბით დაახლოებით 7 ათასი ჩვილი დაზარალდა თალიდომიდის ზეგავლენით.

წამლის ან ნარკოტიკული პრეპარატების ზეგავლენა განსაკუთრებით საზიანოა განვითარებადი ორგანიზმის სტრუქტურისთვის, ვიდრე უკვე ჩამოყალიბებული და ზრდასრული ნაყოფისთვის.

ნარკოტიკები. თამბაქო, მარიხუანა, კოკაინი. როგორც წესი, ისეთი ნარკოტიკული ნივთიერებების მოქმედება, როგორცაცაა: მორფინი, პეროინი, და მეტადონიც კი, აძნელებს ნაყოფის სუნთქვას და შესაძლოა გამოიწვიოს უძლეურობა, მცირეწონიანობა, ფიზიკური დეფექტები, დაბადებამდე ან დაბადების შემდეგ ჩვილის ხშირი სიკვდილიანობა. ასეთი ბავშვები იბადებიან ნარკოტიკზე დამოკიდებულები. აღენიშნებათ „ლომკას“ სიმპტომები, რაც გამოიხატება მომატებული ალგზინებადობით, ჩაბჯირებული ტირილით, თერმორეგულაციის დარღვევით. აგრეთვე, მათ აღენიშნებათ შფოთვიანი ძილი ან ხანგრძლივი უძილობა, ასევე სუნთქვის უკმარისობა. სხვა ბავშვებთან შედარებით, ასეთი ბავშვები, გარემოს მიმართ უყურადღებობით გამოირჩევიან, აღენიშნებათ ქცევითი დარღვევები და შენელებული მოტორული განვითარება.

თამბაქოს და მარიხუანას მოწევისას კვამლი დედის ორგანიზმში პლაცენტას გავლით აღწევს და ამიტომ, ყოველი მორიგი მოწევისას ნაყოფის გულის კუმშვის ინტენსივობა ირღვევა. ნიკოტინი ავიწროებს სისხლძარღვებს, ამცირებს სისხლის მიწოდებას საშვილოსნოში, აზიანებს ცენტრალურ ნერვულ სისტემას და ანელებს სხეულის ზრდას. მწველი დედები ნაადრევი მშობიარობის, მუცლის მოშლისა და ბავშვის მცირეწონიანობის

მაღალი რისკის ქვეშ იმყოფებიან. თანამედროვე პირობებში დასავლეთის ქვეყნებში თამბაქოს მოწვევამ იკლო. ამერიკაში ორსული ქალების 12% თამბაქოს მომხმარებელია. საქართველოში შესაძლოა მწვევლი დედის შვილი ნორმალური ფიზიკური მდგომარეობით დაიბადოს, თუმცა მათში მომავალში სხვადასხვა ქცევითი ანომალიები მაინც ვლინდება კერძოდ, ურეაქციოება ხმების მიმართ, ყურადღების გაფანტულობა, სუსტი მეხსიერება, არაერთგვაროვანი ემოციური გამოხატულებები და სხვა.

მარიხუანას მოხმარების შედეგები ნაკლებად არის შესწავლილი, ვიდრე თამბაქოსი, თუმცა მასაც თამბაქოს მოხმარების მსგავსი სიმპტომები ახასიათებს. ბოლო კვლევების მიხედვით, მარიხუანას დიდი დოზა ასევე აზიანებს ცენტრალურ ნერვულ სისტემას, ბავშვობაში იწვევს თავის მოცულობის ზრდის შეფერხებას, ძილის, ყურადღების და მეხსიერების პრობლემებს. (Fried, 1993, Dahl და სხვები, Waqkinson, & Gray,).

ორსული ქალების ერთი მესამედი „პასიური მწვევლია“, რადგან მათ გარშემო მყოფი ახლობელი ადამიანები ეწევიან და არ უფრთხილდებიან მომავალი ჩვილის ჯანმრთელობას. ეს კი აქტიური მოწვევის ტოლფასია.

კოკაინი ავიწროებს სისხლძარღვებს და მისმა მომეტებულმა დოზამ შესაძლოა ნაყოფს დაახლოებით 15 წუთით დაუგვიანოს ჟანგბადის მიწოდება. კოკაინი ასევე მოქმედებს განვითარებადი ორგანიზმის თავის ტვინის ქიმიური ბალანსის დარღვევაზე, რამაც შესაძლოა გამოიწვიოს სხვადასხვა ფიზიკური დეფექტი, კერძოდ, ძვლის, გენიტალიების, თირკმელების, გულის დეფორმაციები და სხვა. ასევე ტვინში სისხლჩაქცევები, ეპილეფსიური შეტევები, ზრდაში ჩამორჩენა. მომავალი დედებისათვის აუცილებელია ჯანსაღი სასიცოცხლო პირობები იმისათვის, რომ ბავშვი ჯანმრთელი და უნაკლო დაიბადოს.

ალკოჰოლი. ითვლებოდა, რომ მცირე დოზის ალკოჰოლის მიღება ორსულობის პერიოდში ზიანს არ აყენებს ნაყოფის განვითარებას, თუმცა ალკოჰოლის დასაშვები დოზა ჯერ კიდევ არ არის დადგენილი. ცნობილია, რომ ჩვილების 32% , რომელთა დედები დიდი დოზით იღებენ ალკოჰოლს, დაუდგინდათ თანდა-

ყოლილი ანომალიები. ბოლო კვლევებით დადგენილია, რომ ორსულობის საწყის პერიოდში 50 გრამი ალკოჰოლის ყოველდღიური მიღებაც კი საკმარისია, რომ ბავშვი დაიბადოს ანომალიებით. არსებული ანომალიები ითვლება **ფეტალურ ალკოჰოლურ სინდრომად**. ბავშვებს, რომლებსაც აღენიშნებათ **ნას-ის** სიმპტომები, იბადებიან ისეთი დედებისგან, რომლებიც ორსულობის პერიოდში რეგულარულად, დღეში 3 ან მეტჯერ იღებდნენ ალკოჰოლს და საკუთარ შვილებს **ფეტალური ალკოჰოლური ეფექტის** გამოვლენის რისკის ქვეშ აყენებდნენ. აღწერილია ანტროპოლოგიის პროფესორის მაიკლ დორისის ამბავი (Machael Doris, 1989), თუ რა სირთულეებს წააწყდა იგი მისი შვილობილის ადამის გაზრდისას, რომლის ბიოლოგიური დედა მთელი ორსულობის მანძილზე ქარბი ოდენობით ალკოჰოლს იღებდა.

ბიჭის დედა დაბადებიდან მცირე ხანში ალკოჰოლური მონამულით გარდაიცვალა. ადამი **ნაყოფის ალკოჰოლური სინდრომით (ნას)** დაიბადა. მისთვის დამახასიათებელი იყო გონებრივი ჩამორჩენილობა, მოტორული კოორდინაციის, ყურადღების, მეხსიერების და მეტყველების შეფერხება; 20 წლის ასაკშიც, ადამს უჭირდა მარტივი დავალებების შესრულება, რაიმე სამუშაოზე კონცენტრაცია. მას დარღვეული ჰქონდა განსჯის და მსჯელობის უნარი. ამ სინდრომის მქონე ბავშვებისთვის ასევე ტიპურია ჰიპერაქტივობა. მათ აღენიშნებათ მკვეთრად გამოხატული შეფერხება ზრდაში, ცენტრალური ნერვული სისტემის ფუნქციის დარღვევა, თანმდევი გონებრივი ჩამორჩენილობა. ასევე, ბოლო კვლევითი მონაცემებით დადგენილია, რომ ორსულობის პერიოდში, რაც უფრო მეტ ალკოჰოლს მოიხმარს მომავალი დედა, მის შვილს 4 წლის ასაკში აღენიშნება ინტელექტის და მოტორული კოორდინაციის დაბალი დონე. 7 წლის ასაკში მას პრობლემები ექმნება ყურადღების კონცენტრაციასა და სასწავლო საქმიანობაში კერძოდ, ინფორმაციის გადამუშავების სისწრაფეში, აზროვნების დარღვევებში. მათი ინტელექტის კოეფიციენტი სკოლამდელ და სასკოლო ასაკში, საკმაოდ დაბალია. მოზარდობის პერიოდში ეს ბავშვები გამოირჩევიან კანონდარღვევებით, შეუსაბამო სექსუალური ქცევით, ნარკოტიკებისა და

ალკოჰოლური ნივთიერებების მოხმარებით. ბოლო კვლევებით დადგენილია, რომ ამერიკელი ქალების 25% ორსულობის გარკვეულ პერიოდში იღებდა ალკოჰოლს. ამ ქალების უმრავლესობა განიცდიდა ეკონომიკურ სიდუხჭირეს, ისევე, როგორც პერიონის და კოკაინის შემთხვევაში. ბიოლოგიური მონაცემებისა და გარემო ფაქტორებიდან გამომდინარე, ზოგიერთი ნაყოფი შეიძლება უფრო სენსიტიური იყოს ტერატოგენების მიმართ, ამიტომ ორსულობის მთელი პერიოდის განმავლობაში დედამ უარი უნდა თქვას სასმელის მიღებაზე.

არსებობს ასევე **ნაყოფის ალკოჰოლური ეფექტი (ნაე), ნასთან** შედარებით ამ ბავშვებს ანომალიების შედარებით მცირე რაოდენობა აღენიშნებათ.

ჰორმონები. დედის მიერ ჰორმონალური პრეპარატების და ორალური კონტრაცეპტივების მიღებამ შესაძლოა გამოიწვიოს ნაყოფის სქესობრივი ორგანოების, გენიტალიების ნაკლი ან ბავშვის გენეტიკური სქესის საწინააღმდეგო ნიშნით განვითარება (ბიჭი - გოგოს ნიშნებით; გოგო - ბიჭის ნიშნებით).

ქიმიური აგენტები. გარემოში არსებული მრავალი ქიმიური ნივთიერება შესაძლებელია საზიანო აღმოჩნდეს ნაყოფისთვის. ერთი მხრივ, ორსულ დედას არ შეუძლია გარემო პირობების გაკონტროლება. მაგალითად, მეოცე საუკუნის 50-იანი წლებში იაპონიის ერთერთი ქარხნის მიერ ოკეანეში გადაყრილი საწარმოო ნარჩენები შეიცავდა ვერცხლის წყალს, მას შემდეგ ამ სივრცეში მცხოვრები ბავშვები განვითარებაში ჩამორჩენილნი და სერიოზული ნევროლოგიური დარღვევების სიმპტომებით იზავდებოდნენ. დადგინდა, რომ ვერცხლის წყალი, რომელიც ჩაიღვრებოდა ოკეანეში, ხვდებოდა თევზების ორგანიზმში, თევზი კი ითვლებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის ძირითად პროდუქტად. (Reuhl, & Chang, 1979). ანალოგიურ შემთხვევას კერძოდ, პრენატალურ პერიოდში, დედების და მათი შვილების ტყვიით მონამვლასაც შეიძლება ადგილი. ბავშვის ამ ქვეყნად მოვლინებისას ორგანიზმში მოხვედრილი მცირე დოზის ტყვია აფერხებს მის კოგნიტურ განვითარებას.

ორსული დედებისთვის განსაკუთრებით საშიში და საზიანო რადიაციის ზემოქმედება, უკრაინაში ჩერნობილის ატომური კატასტროფისას ორსულ ქალებში გაიზარდა მუცლის მოშლის შემთხვევები; ჩვილები იზავდებოდნენ სხვადასხვა სახის ფიზიკური დეფექტებით: პატარა ზომის თავით, განუვითარებელი ტვინით, ცალი ხელით ან მრავალი კიდურით, მომავალში ფიზიკური ზრდის შენელებით ან არათანაბარი ზრდით: განუვითარებელ ფეხებზე დიდი ტანით და სხვა ანომალიებით.

ავადმყოფობები. ზოგიერთი სახის დაავადება, ემბრიონის ან ნაყოფის განვითარებაზე სერიოზულ გავლენას ვერ ახდენს. დედის ზოგიერთი ბაქტერიული დაავადება შეიძლება არც იყოს საზიანო, თუმცა გარკვეული სახის ინფექცია - როგორიცაა ნითურა, სიფილისი, ჰერპესი, პოლიომიელიტი და გრიპის სხვადასხვა სახეობების ვირუსები, ნაყოფის ნორმალურად განვითარებისთვის ძალზე საშიშია. დანგრელებითაა შესწავლილი ნითურას ზემოქმედება ნაყოფზე. დადგენილია, რომ იმისდა მიხედვით, განვითარების რა პერიოდს ემთხვევა დედის დაავადება - შესაძლებელია გამოიწვიოს ემბრიონის ან ნაყოფის დაბრმავება, დაყრუება, გულის მანკი, თავის ტვინის დაზიანება და კიდურების დეფორმაცია. პრენატალურ პერიოდში ნითურის ზემოქმედების შედეგად ზრდასრულობაში იზრდება სერიოზული ფსიქიკური დარღვევები, კერძოდ შიზოფრენიის რისკი (Brown & Susser, 2002).

როგორც წესი, ნაყოფის დაავადება ხდება ორიდან ერთერთი გზით: პლაცენტის გავლით, (ასე გადაეცემა შიდსი და ნითურა) ან დედის სასქესო ბაგეებიდან ამნიოტიკური სითხის მეშვეობით. (ამ გზით გადაეცემა ვენერიული დაავადებები სიფილისი და გონორეა). სხვა შემთხვევაში ჯერ ამნიოტიკური სითხის დასნებოვნება ხდება, შემდეგ კი ნაყოფის. დედისგან მიღებულმა ინფექციებმა შესაძლოა ნაყოფს სხვადასხვა ზიანი მიაყენოს; მათ შეუძლიათ ნაყოფის დაავადება, მუცლის მოშლა, მკვდრად შობადობა ან სხვადასხვა ანომალიების განვითარება. იგი შესაძლოა ჩვილ ასაკში ბავშვის მოკვდაობის ან ქსოვილისა და ორგანოების არასაკმარისი, მახინჯი განვითარების მიზეზი გახდეს.

დედის დაინფიცირებამ შესაძლოა გავლენა არ მოახდინოს ნაყოფზე, იმ შემთხვევაში თუ დედის ორგანიზმი, რომელიც ებრძვის ავადმყოფობას, გამოიმუშავებს ანტისხეულებს. ნაყოფის დაინფიცირებამ, შეიძლება მიიმე შედეგები გამოიწვიოს, რადგანაც მის ორგანიზმს ჯერ კიდევ არ გააჩნია იმუნური სისტემა, რომელიც „შეებრძოლება“ ინფექციებს. ვირუსებიდან, რომელიც გადაეცემა ნაყოფს, ყველაზე საშიში იმუნოდეფიციტის ანუ შიდსის ვირუსია. მას აქვს პანდემიური (მასობრივი) ხასიათი. 2011 წლის მონაცემებით, ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის მიერ გამოვლენილია შიდსის 60 მილიონზე მეტი შემთხვევა, საიდანაც 25 მილიონი უკვე გარდაიცვალა. ყოველწლიურად შიდსით დაავადებულ მშობელთა გარდაცვალების გამო 70 ათასზე მეტი ბავშვი რჩება ობლად. განსაკუთრებით მაღალია შიდსით დაავადებულთა შორის ბავშვების წილი ამერიკის შეერთებულ შტატებში. ინფიცირებული ორსული ქალები საჭიროებენ სერიოზულ სამედიცინო და ფსიქოლოგიურ დახმარებას.

კვლევებით დადგენილია, რომ მისი განვითარების, გადადების ძირითადი წყაროა პეტეროსექსუალური, ჰომო/ბისექსუალური კონტაქტი და ნარკომანია.

საქართველოში 2017 წელს სულ 105 აივ ინფიცირებული ბავშვია გამოვლენილი. მათი ასაკობრივი კატეგორია 0-დან 14 წლამდეა. მათგან უმეტესობა ვაჟია.

პრენატალურ პერიოდში ასევე არასრულფასოვანმა კვებამ შეიძლება სერიოზული ზიანი მიაყენოს ნაყოფის ცენტრალურ ნერვულ სისტემას. რაც უფრო მწირია დედის საკვები, მით მეტ წონას კარგავს მისი თავის ტვინი, როცა დედა ცუდად იკვებება ბოლო ტრიმესტრის განმავლობაში. ამ პერიოდში ახალშობილის თავის ტვინი სწრაფად მატულობს ზომას; ნორმალური ზომის მისაღწევად, დედა ყველა აუცილებელი ნივთიერებით მდიდარ საკვებს უნდა იღებდეს (Morgane და სხვები, 1993). ორსულობის პერიოდში არასათანადო კვებამ შეიძლება შინაგანი ორგანოების სტრუქტურული ცვლილებებიც გამოიწვიოს, როგორიცაა ღვიძლი, თირკმლები, პანკრეასი და მას მთელი ცხოვრების მანძილზე შესაძლოა გაყვეს ჯანმრთელობის პრობლემები. არას-

რულფასოვანი კვება ასევე აფერხებს იმუნური სისტემის განვითარებას და პრენატალურ პერიოდში მწირი კვების პირობებში მყოფი ბავშვები ადვილად ავადდებიან რესპირატორული დაავადებებით (Chandra, 1991).

ორსულობის პერიოდში დედის მიერ გადატანილი ემოციური სტრესი, ინტენსიური შფოთვა, ჩვილებში სხვადასხვა გართულების მიზეზი შეიძლება გახდეს კერძოდ, როგორც ჩვილთა რესპირატორული დაავადებები, საჭმლის მონელების დარღვევები, დღენაკლულობა, მცირეწონიანობა, დედის მუცლის მოშლა. ასევე მომავალში მათ შეიძლება გამოუვლინდეთ გარკვეული ფიზიკურ დეფექტები, როგორიცაა გაყოფილი „კურდღლის ტუჩი“, „მგლის სასა“, გულისა და სხვა სერიოზული დეფექტები (Carmichael & Shaw, 2000). კვლევებით ასევე დადგენილია, რომ დედის მიერ პრენატალურ პერიოდში გადატანილმა სტრესმა შეიძლება 3 წლამდე ასაკის ბავშვის შეფერხებული მოტორული, გონებრივი, ემოციური და ექვევითი სირთულეები წარმოშვას. (De Weerth, van Hees, & Buitelaar, 2003; Graham და სხვები, 1999; O'Connor და სხვები, 2002).

ჯანმრთელი ბავშვი კარგად არის მომზადებული მშობიარობის ტრავმების გადასატანად. კუმშვების სიძლიერე ბავშვში იწვევს დიდი რაოდენობით სტრესის ჰორმონების გამომუშავებას. არასასურველი სტრესის ჰორმონები, რომელიც მშობიარობისას ბავშვში წარმოიქმნება, ორსულობის განმავლობაში ადაპტაციის ფუნქციას ასრულებს; ის სისხლის დიდ ნაკადს აწვდის ტვინსა და გულს და ბავშვს ჟანგბადის ნაკლებობას უვსებს. სტრესის ჰორმონები (კორტიზოლი) ბავშვს ასევე ამზადებს სუნთქვისთვისაც. საბოლოოდ, სტრესის ჰორმონები ხელს უწყობს ბავშვის კარგად გამოფხიზლებას, რომ მას ახალ, უცხო სამყაროსთან შეგუება არ გაუჭირდეს. (Lagercrantz & Slotkin, 1986).

საკონტროლო კითხვები:

1. ჩამოაყალიბეთ ასაკობრივი პერიოდიზაციის შესახებ ფსიქოლოგების მოსაზრებები.
2. ჩამოაყალიბეთ პრენატალური განვითარების სტადიები.
3. რა რისკის ქვეშ შეიძლება აღმოჩნდეს 23-ე კვირას დაბადებული ნაყოფი?
4. ორსულობის რომელ კვირას ითვლება სიცოცხლისუნარიანად ნაყოფი?
5. რას ნიშნავს ტერატოგენი და რას უკავშირდება ის?
6. რა გავლენას ახდენს პრენატალურ პერიოდში ნაყოფის განვითარებაზე ნარკოტიკი, თამბაქო, მარიხუანა, კოკაინი?
7. რას იწვევს პრენატალურ პერიოდში ალკოჰოლის დიდი დოზით მიღება?
8. ჩამოაყალიბეთ ქიმიური აგენტების შავნე ზემოქმედების შედეგები.
9. რა პრობლემები შეიძლება გამოიწვიოს პრენატალურ პერიოდში დედის არასათანადო კვებამ?
10. რა გართულებები შეიძლება გამოიწვიოს ჩვილებში დედის ორსულობის პერიოდში გადატანილმა სტრესმა?

საქონლო
აქ/პ

თავი VI

ნვილოზა

ახალშობილებს წარსულში სუსტ, უსუსურ ორგანიზმებად მიიჩნევდნენ, რომლებიც სრულიად მოუმზადებლები იყვნენ დედის მუცლის გარეთ ცხოვრებისთვის. თანამედროვე პერიოდშიც, ზოგიერთ კულტურაში, დაბადებიდან 3 თვის პერიოდში, სუსტი ჯანმრთელობის მდგომარეობის ან არასათანადო სამედიცინო დახმარების აღმოჩენის გამო, მრავალი ახალშობილი იღუპება, ამიტომ ახალშობილის სიკვდილიანობის კრიტიკული პერიოდის გადალახვამდე, მშობლები ჩვილებს სახელს არ არქმევენ; თუმცა ფაქტია, რომ ჩვილები გაცილებით უკეთ არიან მომზადებული ცხოვრებისეული სიძნელეებისთვის, ვიდრე ეს ზოგიერთ ექიმს, მშობელს ან დეველოპმენტალისტს მიაჩნია. სრულყოფილად ფუნქციონირებს ახალშობილის შეგრძნებები, იმისათვის, რომ მან კარგად დაინახოს, გაიგოს, თუ რა ხდება მის გარშემო და მასზე მოქმედ გამღიზიანებელს სათანადო რეაქციით უპასუზოს. ჩვილებს, ზოგიერთი გამოცდილების სწავლის და დამახსოვრების უნარი წარსულიდანაც აქვთ გადმოყოლილი.

ახალშობილის ორი მნიშვნელოვანი რეაქცია მიგვანიშნებს, რომ ისინი ცხოვრებისთვის კარგად არიან ადაპტირებულები. ესენია, ნეონატების რეფლექსების რეპერტუარი და მათი პროგნოზირებადი პატერნი, ყოველდღიური საქმიანობის ციკლი. ჯანმრთელი ჩვილი საკმაოდ კარგად არის მომზადებული იმ ტრაუმების გადასატანად, რაც მშობიარობას და მათ ამ ქვეყნად მოვლინებას ახლავს. საუკუნეების განმავლობაში დასავლეთის ქვეყნებში მშობიარობასთან დაკავშირებული მიდგომები ცვლილებებს განიცდიდა და თუ მეცხრამეტე საუკუნემდე მშობიარობა სახლის პირობებში ხდებოდა, ამ პერიოდში ინდუსტრიულმა რევოლუციამ, ქალაქად ხალხის დენადობის გაზრდამ, ჯანმრთელობის პრობლემებთან დაკავშირებით ახალი საზრუნავი გააჩინა, მშობიარობამ სახლიდან სპეციალურ სამედიცინო

დანესებულებაში გადაინაცვლა. ამ შემთხვევაში მთელი პასუხისმგებლობა ეკისრებოდათ მედიცინის მუშაკებს და არა ნათესავებს, ახლობელ ადამიანებს, როგორც ეს წარსულში ხდებოდა.

ჩვილუკის ფიზიკური განვითარება

საშუალო ზომის ახალშობილი 3,4 კგ-ს იწონის, მისი სიმაღლეა 50 სმ; ბიჭები გოგონებთან შედარებით უფრო მსუქნები და გრძელები არიან. ცხოვრების პირველ წელს დამახასიათებელია მათი სხეულისა და ტვინის სტრუქტურის ინტენსიური ზრდა. ერთი წლის განმავლობაში ჯანმრთელი და კარგი კვების პირობებში ბავშვის სიმაღლე იზრდება 50%-ით, წონა კი 200%-ით; ასევე არათანაბრად ვითარდება მისი სხეულის სხვადასხვა ნაწილები. ამ პერიოდში სხეულის სხვადასხვა ნაწილებს შორის მყარი კორელაციური კავშირი არ არსებობს მაგ., თავი და კუნთები.

მატერიალურად უზრუნველყოფილ ოჯახში ექვსი თვის ჩვილები უფრო ინტენსიურად იზრდებიან, ვიდრე ლარიბ და ლატაკ ოჯახებში, რადგან ისინი უკეთესად იკვებებიან, ნაკლებად ავადმყოფობენ, მათი მშობლები ჯანმრთელობის შედარებით მაღალ სტანდარტებზე არიან ორიენტირებულები. დაბადების პირველი დღიდან ჩვილების ზრდის ინტენსივობა მცირდება და ჩანაცვლდება ზრდისა და წონის მყარი, მოზარდობის ასაკამდე პირდაპირპროპორციული ზრდით. მხოლოდ 3 წლის ასაკის შემდეგ არის შესაძლებელი ბავშვის სიმაღლის მიხედვით მისი მომავალი სიმაღლის პროგნოზირება.

ზოგიერთ ავტორი თვლის, რომ მთელი წლის განმავლობაში წონაში მატებისა და სიმაღლეში ზრდის დაჩქარება-შენელების საფეხურები ერთმანეთს არ ემთხვევა. როდესაც ერთი პროცესი ძლიერდება, მეორე ნელდება. მაგ., ინტენსიურ ზრდას წონაში კლება მოჰყვება. წონაში მატებას კი ზრდის ტემპის შემცირება.

დღესდღეობით ყველაზე აქტუალური პრობლემა ძალიან მსუქანი და ძალიან გამხდარი ბავშვებია. ბოლო წლების კვლევებით დამტკიცებულია, რომ წონაში ზედმეტი მატება კვების რეჟიმის დარღვევით (ზედმეტი კვება და უმოქმედობა, სისტე-

მატური ჯდომა) და არა ენდოკრინული სისტემის მოქმედებითაა გამოწვეული.

თუ განვიხილავთ სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ფიზიკური განვითარების დინამიკას ზრდა-განვითარების თვალსაზრისით, ახალდაბადებულ ჩვილსა და სამი-ოთხი წლის ასაკის ბავშვს შორის სერიოზული, მკაფიო განსხვავებებია. თუმცა სამი-ოთხი წლის ასაკის ბავშვი ცალკეული ნიშნებით ახალდაბადებულს წააგავს. მაგ., ის ჯერ კიდევ მსუქანია, აქვს დიდი თავი და მოკლე ფეხები, მისი წონაში ჯერ კიდევ ხრტილოვანი და რბილია; შვიდი წლის ასაკის ბავშვი ამ მხრივ კიდევ უფრო მნიშვნელოვნად განსხვავებულია. სხეულის პროპორციებით ის მოზრდილს წააგავს. ამ ასაკში ხდება მისი სიგრძეში ინტენსიური მატება, რაც იწვევს სიგამხდრეს, ასევე აქტიურად მიმდინარეობს ძვალ-ხრტილოვანი სისტემის, განსაკუთრებით კი მსხვილი კუნთების განვითარება. სკოლამდელ ასაკში ბავშვის ინტენსიურ ფიზიკურ განვითარებას თან სდევს მისი ფსიქიკური განვითარებაც, რაც ცენტრალური ნერვული სისტემის, ტვინის მომწიფებაშიც გამოიხატება და მისი ქცევის ძირითადი ფორმა თამაშიდან თანდათანობით სწავლაში გადაინაცვლებს.

ახალშობილის მოვლა

იმისათვის, რომ გავიგოთ ცხოვრების პირველი ორი წლის ზოგიერთი ცვლილებების არსი, რომელიც ეხება რეფლექსებს, მოტორიკას, ძილს და სხვა მრავალ სფეროს, აუცილებელია ცნება მომწიფების განმარტება ვიცოდეთ. მომწიფება - უნივერსალური თანმიმდევრული ბიოლოგიური მოვლენა, რომელიც მიმდინარეობს სხეულსა და ტვინში. ეს მოვლენები განსაზღვრული ფსიქიკური პროცესების განვითარების საშუალებას იძლევა, როდესაც ბავშვი ჯანმრთელია, ადამიანთა გარემოცვაში იმყოფება და გარკვეული საგნებითაა შემოფარგლული. 1-დან 3-წლამდე ასაკის ბავშვებს, რომლებიც ყურადღებით აკვირდებიან და უსმენენ უფროსების საუბარს, უვითარდებათ მეტყველების უნარი. ხუთი თვის ბავშვის ტვინი ჯერ კიდევ არ არის სა-

თანადოდ განვითარებული, რომ მან შეძლოს მეტყველების გაგება ან საუბარი, თუმცა ორი წლის ბავშვის ტვინი შესაბამისადაა მომწიფებული გარკვეული რაოდენობის სიტყვითა მარაგის დაგროვებისთვის. როგორც აღვნიშნეთ, ბავშვი მეტყველებას ვერ დაიწყებს, თუ ის არ უსმენს სხვა ადამიანების მეტყველებას. ამრიგად, ფსიქიკური ფუნქცია არ წარმოადგენს თავისთავად მომწიფების შედეგს, მომწიფება მხოლოდ განსაზღვრავს იმ დროს, თუ როდის უნდა გაჩნდეს განსაზღვრული ფუნქცია.

მომწიფებას ასევე გააჩნია სხვა მნიშვნელობაც, ზოგიერთი ფსიქიკური ფუნქცია ადრეულ ბავშვობაში გაივლის ეგრეთწოდებულ „კრიტიკულ პერიოდებს“, ეს პერიოდები ბავშვს ესაჭიროება შემდგომი ნორმალური განვითარებისა და გამოცდილების მისაღებად. მაგალითად, კრიტიკულ პერიოდს უკავშირდება მეტყველების დაუფლება, ფეხის ადგმა, მე-ს გაცნობიერება, სკოლაში შესვლა და ა.შ. მოზარდობის და მოზრდილობის ასაკში ენის სწავლებას სხვა ხასიათი აქვს, ვიდრე ბავშვობაში. კრიტიკული პერიოდის დაწყება და დასრულება უკავშირდება იმ ცვლილებებს, რომელიც გარკვეული ფუნქციის მომწიფებითაა განპირობებული.

ახალშობილის რეფლექსები

ახალშობილები, თავიანთი დიდი თავით, დიდი მუცლით და მრუდე ფეხებით არცთუ ისე მიმზიდველები და ლამაზები არიან. მათი კანი თითქოს დანაოჭებული და „მოხარშულია“, სხეულის ფერი კი გაურკვეველი. დაბადებიდან უკვე რამდენიმე საათში, ისინი ავლენენ სხვადასხვა უნარს, რომლებიც მათთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია და უფროსებში მათი დაცვის, დახმარების, მოფერების და ჩახუტების სურვილს აღძრავს.

ნეონატის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი სიძლიერე, თავდაცვითი მექანიზმია, მისი მრავალრიცხოვანი რეფლექსი. რეფლექსი არის თანდაყოლილი ავტომატური რეაქცია სტიმულზე. მაგალითად, ქარის დროს თვალის ავტომატური ხამხამი. ქცევის ერთ-ერთ ყველაზე რთულ პატერნს გადარჩენის რეფლექსები ჰქვია,

რადგან მათ აშკარა ადაპტაციური ღირებულება აქვთ. ამის მაგალითია სუნთქვის რეფლექსი, თვალის ხამხამის რეფლექსი (რაც თვალს იცავს კამკამა სინათლის ან უცხო ნაწილაკებისგან), ნოვისა და ყლაპვის რეფლექსი, რის მეშვეობითაც ჩვილი იღებს საკვებს. ქამის დროს ასევე ერთვება ძებნის რეფლექსი - ჩვილს ლოყაზე თითს ადებენ, ის კი შესაბამისი მიმართულებით იწყებს ტრიალს და ეძებს გამლიზიანებელს, რომ მოწოვოს.

სხვადასხვა კულტურებში მიღებულ პრიმიტიულ რეფლექსებს ასევე შეიძლება ადაპტაციის ღირებულება ჰქონდეთ. მაგალითად, ცურვის რეფლექსი ჩვილს ეხმარება ტბაში ან ზღვაში მოულოდნელად აღმოჩენის შემთხვევაში იქ გაცურვაში. ძებნის რეფლექსი - იოლად იპოვოს დედის ძუძუ, როდესაც მოშივდება. ნოვის რეფლექსი ჩვილის ტირილის დროს მისი დამშვიდების პირობაა.

ახალშობილთა ძირითადი რეფლექსები, როგორც ნესი, ცხოვრების პირველ თვეებში, დაახლოებით ექვსი თვის განმავლობაში ქრებიან, რადგან ისინი კონტროლდებიან ტვინის დაბალი „სუბკორტიკული“ (თავის ტვინის ქერქქვეშა) სფეროთი და ქრებიან, როდესაც ცერებრალური კორტექსის მაღალი ცენტრი მომწიფდება და ნებელობითი ქცევების მართვა იწყება ანუ ჩვილი თანდათანობით ცდილობს გააკონტროლოს საკუთარი მოძრაობები. ბევრი პრიმიტიული რეფლექსი ჩვილებისთვის საჭირო აღარ არის, თუმცა დეველოპმენტალისტიებისთვის ისინი მნიშვნელოვანი დიაგნოსტიკური ინდიკატორებია. თუ ეს რეფლექსები არ გვხვდებიან დაბადებისას ან თუ ისინი ჩვილობის პერიოდში დიდხანს გრძელდება, მაშინ დიდია ალბათობა, რომ დაზიანებულია თავის ტვინის ქერქი. დანარჩენი რეფლექსები ჩვილებს მთელი ევოლუციის განმავლობაში ეხმარება ფიზიკურ გადარჩენაში. სავარაუდოდ „ჩახუტების“ რეფლექსი ჩვილს საშუალებას აძლევს დედას ჩაებლაუტოს, როდესაც მას მთელი დღის განმავლობაში ხელით ატარებს. ასევე, ჩამოვარდნის საფრთხის შემთხვევაშიც მას შეუძლია დედაზე მოჭიდებით ხანგრძლივი დროით დაიცვას თავი.

ჩვილის მდგომარეობა

პირველი თვის განმავლობაში ჩვილი შეიძლება სწრაფად გადავიდეს ერთი მდგომარეობიდან მეორეში. მაგალითად, დედამ შეიძლება შეამჩნიოს, რომ მის მღვიძარე ჩვილს ჭამის დროს უცებ ჩაეძინა. ნეონატები თავიანთი დროის დაახლოებით 70 %-ს ძილში (დღეში 16-დან 18 საათამდე) და მხოლოდ 2-3 საათს მღვიძარე, არააქტიურ (მაგრამ ყურადღებიან) მდგომარეობაში ატარებენ, როდესაც გარემოდან იღებენ გარეგან სტიმულებს. ძილის ციკლი, როგორც წესი ხანმოკლეა და 45 წუთიდან 2 საათამდე გრძელდება. ეს ხშირი ჩაძინება დაყოფილია: ჩაძინების, სიფხიზლის ან არაფხიზელ და ტირილის პერიოდებად, რომელიც დღის ან ღამის ნებისმიერ დროს შეიძლება დაიწყოს.

ის ფაქტი, რომ ნეონატების მდგომარეობას დღის განმავლობაში წინასწარგანსაზღვრული პატერნები განაპირობებენ, მიანიშნებს იმაზე, რომ შიდა მარეგულირებელი მექანიზმი მათში კარგადაა ორგანიზებული. ჩვილის მდგომარეობის შესახებ კვლევები აჩვენებენ, რომ ისინი განსაკუთრებული ინდივიდუალურობით გამოირჩევიან. მაგალითად, ერთ-ერთი კვლევის მიხედვით, ერთი ჩვილი დღის განმავლობაში საშუალოდ 15 წუთი იყო ფხიზლად. მაშინ, როდესაც სხვა ჩვილი - 8 საათზე მეტი. შესაბამისად, ერთი ჩვილი ღვიძილისას დროის 17%-ს ატარებდა ტირილში, სხვა ჩვილი კი ღვიძილის დროის 39%-ის განმავლობაში ტირიდა.

ჩვილის მდგომარეობის განვითარებაში მიმდინარე ცვლილება

დროთა განმავლობაში, ჩვილების განვითარებასთან ერთად, ისინი ნაკლებ დროს ატარებენ ძილში და მეტ დროს - ღვიძილში. 2-დან 6 კვირამდე ჩვილებს დღეში მხოლოდ 14-16 საათი სძინავთ. დაახლოებით 3-დან 7 თვემდე, მშობლების გასახარად, ბავშვები მთელი ღამის განმავლობაში იძინებენ, ისინი დღის განმავლობაშიც ორ-სამჯერ მცირე ხნით იძინებენ. ძილი ორი

სტადიისგან შედგება. თავლის სწრაფი მოძრაობის ძილი და არა სწრაფი მოძრაობის ძილი.

თავლის არასწრაფი მოძრაობისას ჩვილი უძრავ მდგომარეობაშია, თავის ტვინის აქტიურობა შენელებულია, მისი სუნთქვა და გულისცემის რიტმიც ასევე მშვიდია.

ჩვილები დაახლოებით ორი კვირიდან, პირველ ორ თვემდე, ძილის უმეტეს ნაწილს REM-ის ძილში (თავლის სწრაფად მოძრაობა) ატარებენ. ეს არის აქტიური არარეგულარული ძილის მდგომარეობა, რომელსაც ეწოდება REM. თუმცა REM ძილი დაბადებიდან სისტემატურად კლებულობს და 6 თვის ასაკში ის მთლიანი ძილის 25-30% შეადგენს.

საინტერესოა, რატომ ატარებს მუცლად ყოფნის დროს ბავშვი და ჩვილი ასე დიდ დროს REM ძილში და ეს ხანგრძლივობა რატომ კლებულობს რამდენიმე თვის განმავლობაში? ყველაზე ფარსოდ აღიარებული თეორიის მიხედვით, ცხოვრების ადრეული REM ძილი, ბავშვის მუცლად ყოფნის და ახალშობილობის პერიოდში, მისი ნერვული სისტემის სათანადო განვითარების სტიმულაციის პირობას ქმნის. აუტოსტიმულაციის თეორიის მიხედვით, ჩვილებს, რომლებსაც ღვიძილობის პერიოდში მრავალ საინტერესო ვიზუალურ სტიმულს აწვდიან, უფრო ნაკლებ დროს ატარებენ REM ძილში, ვიდრე ის ჩვილები, რომლებსაც ეს გამოცდილება არა აქვთ. 6 თვის განმავლობაში REM ძილის შემცირების მიზეზი, შესაძლოა, ჩვილის ტვინის სწრაფი მომწიფება იყოს. ამ შემთხვევაში ის უფრო ფხიზელი და აქტიური ხდება და სტიმულაციის ნაკლებ საჭიროებას განიცდის. ზოგიერთი ბავშვის პრობლემაა ძილის რეგულარული ციკლის ჩამოყალიბება, რაც ასევე თავის ტვინის განვითარებას უკავშირდება. ჩვილებში, როგორც აღვნიშნეთ, სწორედ თავლის სწრაფი მოძრაობის ძილია ხშირი, თუმცა სამიდან ხუთ წლამდე ასაკში, ამგვარი სახის ძილი ნელ-ნელა მცირდება და მისი ძილი მოზრდილი ადამიანის ძილის მსგავსი ხდება. მოზრდილ ბავშვებში და უფროსებში ასეთი სახის ძილი მათ სიზმრებთანაა კავშირში. მეცნიერების კარადვით, ჩვილები სიზმრებს არ ნახულობენ და ძილის ეს სახე ხელს უწყობს ცენტრალური ნერვული სისტემის განვითარებას.

REM და NREM ციკლების დარღვევა ცენტრალური ნერვიული სისტემის ანომალიასთან არის დაკავშირებული, რამაც შესაძლოა გამოიწვიოს ჩვილის უცარი სიკვდილის სინდრომი (SIDS).

არანაკლებ მნიშვნელოვანია სოციალური გარემოს როლი და მნიშვნელობა კერძოდ, ბავშვის მოვლის თვალსაზრისით, უფროსების ჩვილებისადმი სწორი დამოკიდებულება. ბენჯამენ სპოკი თავის წიგნში „ჩვილისა და ბავშვის მოვლა“ მშობლებს ურჩევს ჩვილი, სამი თვის ასაკიდან, ცალკე ოთახში გადაიყვანოს. მისი აზრით, თუ ჩვილი 6 თვის ასაკამდე მშობლების ოთახში ცხოვრობს, ის ამ მდგომარეობას ეჩვევა და მუდმივად მათზე დამოკიდებული ხდება (Spock & Needlman, 2004). მშობლები, დასავლეთში, ღამის კვების რეჟიმს იყენებენ. ისინი ოთხი თვის ჩვილებს საღამოს აძლევენ საკვებს, რადგან ფიქრობენ, რომ ამით პატარების მშვიდ ძილს უზრუნველყოფენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში პატარას ცალკე ოთახში ძილმა შესაძლოა მათში ნევროლოგიური პრობლემები გამოიწვიოს. ამის საპირისპიროდ, ზოგიერთი აზიური კორპორაციული ცხოვრების წესის ქვეყნის სტატისტიკური მონაცემებით მშობლებისა და ჩვილების ერთად ძილის შემთხვევაში ბავშვთა მოკვდაობა მცირდება.

ტირილის უსუნაობა და მისი მიმდინარეობა

ადრეული ბავშვობის ტირილი ჯერ კიდევ არ არის კარგად შესწავლილი. შეიძლება ითქვას, რომ ეს არის პასუხი-რეაქცია და გაღიზიანების სიგნალები იმ უსიამოვნო მდგომარეობაზე, რომლითაც ჩვილი უფროსებს თავისი მოთხოვნილებების შესახებ აგებინებს. ტირილი, ჩვილის კომუნიკაციის გამოხატულების საშუალებაა, ახალშობილების უმეტესი სიგნალი გამონეწულია იმ უსიამოვნო შეგრძნებებისგან, როგორებიცაა შიმშილი, ტკივილი, სველი საფენი, სიცივე, ხმაური ან სინათლის უცარი ცვლილება; ყოველივე ეს შეიძლება იყოს ბავშვის ტირილის გამომწვევი მიზეზი.

მთელ მსოფლიოში ჩვილები უფრო ხშირად ტირიან პირველი 3 თვის განმავლობაში; ჩვილის ტირილი უფრო ძლიერი და

„ხმოვანი“ განსაკუთრებით დაბადებიდან პირველ კვირებშია. ეს საშუალებას აძლევს მშობელს შორიდანაც გაიგოს შვილის ტირილი (Gustafson, Wood, & Cleland, 1994). რა როლი აკისრიათ ამ შემთხვევაში მშობლებს, აფუჭებენ თუ არა ისინი საკუთარ შვილებს, როდესაც მყისიერად რეაგირებენ მათ ტირილზე, რადგან ხომ შეიძლება ბავშვი მომავალშიც მშობლებისგან მუდმივ ყურადღებას ითხოვდეს? საფარაუდოდ ეს ასე არაა. მერი ეინსვორსმა დ მისმა კოლეგებმა (1972) იკვლიეს, რომ იმ შემთხვევაში, თუ დედები სწრაფად რეაგირებდნენ ბავშვების ტირილზე, ისინი ნაკლებად იწყებდნენ ტირილს. მშობლების თანაგრძნობა და ყურადღება ბავშვებს იცავს გაღიზიანებისგან, რადგან ისინი უფრო დაცულად გრძნობენ თავს. პედიატრებს და ექთნებს ასწავლიან, რომ მოუსმინონ ახალშობილი ჩვილის ხმას, რადგან ხშირ შემთხვევაში თანდაყოლილი პრობლემების ამოცნობა ბავშვის ტირილზე დაკვირვებითაა შესაძლებელი. მაგალითად, დღენაკლული ჩვილები ან ის ჩვილები, რომლებიც ცუდად იკვებებიან, ტვინი დაზიანებული აქვთ ან შესაძლოა ნარკოტიკებზე დამოკიდებულები დაიბადნენ; ისინი ხშირად ძალიან ხმამაღლა ან არარიტმულად ტირიან, რაც ძირითად შემთხვევაში, როგორც აღვნიშნეთ, „ავადმყოფ“ ჩვილებს ახასიათებთ. ასე რომ, ხშირად ჩვილების ტირილი არა მარტო კომუნიკაციის საშუალებაა, არამედ ის ასევე მნიშვნელოვან დიაგნოსტიკურ საშუალებასაც წარმოადგენს.

მოტორული განვითარება

ჩვილ ბავშვებს აქვთ გარემოში გადაადგილების და განსაზღვრული პოზის მიღების ორგანული შესაძლებლობები. ტვინის მომნიშვნელოვან და თავის ტვინისა და ზურგის ტვინის სამოძრაო განყოფილებებთან ჩამოყალიბებული ნერვული კავშირები ჩვილ ბავშვებს აძლევს ჯდომის, ხოხვის და სიარულის შესაძლებლობას. შესაძლოა ბავშვმა ნორმიდან გამომდინარე მოძრაობის განვითარების ეტაპები რამდენიმე თვის დაგვიანებით ან უფრო

ადრე გაიაროს. სერიოზული გადახრის შემთხვევაში აუცილებელია პედიატრის რეკომენდაციები.

მჯდომარე მდგომარეობა. ახალდაბადებულებს უფროსების დახმარებითაც არ შეუძლიათ დაჯდომა. ეს უნარი მათში შედარებით ადრეულ პერიოდში ვითარდება. ოთხი თვის ბავშვს ერთი წუთის განმავლობაში შეუძლია უფროსის დახმარებით დაჯდომა. 7 თვის ჩვილების უმრავლესობას უკვე დახმარების გარეშეც შეუძლიათ დაჯდომა. 9 თვისები კი დამოუკიდებლად 10 წუთზე მეტი ხნის განმავლობაში ჯდებიან.

ხოხვა. ბავშვები სანყის ეტაპზე იწყებენ მუცელზე ხოხვას. ოთხით ხოხვას ისინი სხვადასხვა პერიოდში ახორციელებენ. მუცელზე ხოხვის დაწყების საშუალო ასაკი - დაახლოებით 9 თვეა; ოთხზე ხოხვას ბავშვი 10 თვისას ეუფლება. არის გამოწვევები, როდესაც ჩვილი შესაძლოა გადააჩტეს ერთ ან ორ სტადიას, თუმცა პრაქტიკულად ყველა ბავშვი გაივლის განვითარების ამ ეტაპებს.

ვერტიკალური პოზა და სიარული. ჩვილებში სიარულის უნარის განვითარება განვლილ პერიოდებში მიღწეული წარმატებების მიხედვით ხდება. როგორც განვითარების სხვა ასპექტების განხილვისას აღვნიშნეთ, ეს უნარიც გარკვეულ საზღვრებში მერყეობს. სავარაუდოდ, 9-10 თვის ჩვილს ვერტიკალურ მდგომარეობაში ყოფნა და ფეხზე დგომა შეუძლია ავეჯზე დაყრდნობით. 11 თვიდან ის დამოუკიდებლად დგება ფეხზე და შეუძლია ბორძიკით სიარული. 1 წლის ასაკის ჩვილი ნაკლებად გამართულად დადის, მას დამოუკიდებლად სიარული შეუძლია 13 თვიდან. ბავშვი დახმარების გარეშე სათამაშოთი კიბეებზე ასვლა-ჩამოსვლას 18 თვიდან ახერხებს. 2 წლის ასაკიდან მას ნაბორძიკების გარეშე შეუძლია იატაკიდან საგნის აღება, სირბილი და სიარული ზურგით (უკუსვლით).

მოტორიკის განვითარებაზე გავლენას ახდენს მხედველობა. უსინათლო ბავშვები ჩამორჩებიან ხოხვის და სიარულის ჩვევის დაუფლებაში. ასევე, ისინი მოგვიანებით იწყებენ ხმიანი ობიექტების მიმართულებით მოძრაობას, ვიდრე ნორმალური მხედ-

ველობის მქონე ბავშვები. თუმცა მხედველობა დაქვეითებული ბავშვები საჭირო მოტორულ უნარებს ფლობენ და მათი შეფერხება ფიზიკური განვითარების ჩამორჩენით არ აიხსნება.

საგნების, სოციალური მრავალფეროვნება ბავშვებს გარე სამყაროს გამოკვლევის სტიმულს აძლევს.

კვლევის მეთოდავი, რომელიც გამოიყენება ჩვილის სანსორული და ალჟიმის შესაძლებლობების შესასწავლად

უპირატესობის მინიჭების მეთოდი

უპირატესობის მინიჭების მეთოდი მარტივი პროცედურაა, ამ შემთხვევაში ერთდროულად, ხუთ ცოტა, ორი სტიმულია წარმოდგენილი, რომელთა მიხედვითაც დგინდება, მოცემული სტიმულებიდან ჩვილებს რომლებზე უფრო აქვთ რეაქცია. ეს მიდგომა პოპულარული გახდა 1960-იან წლებში, როდესაც რობერტ ფანცმა აღნიშნული მეთოდი გამოიყენა იმის დასადგენად, შეეძლოთ თუ არა ჩვილებს ვიზუალური პატერნების განსაზღვრა. ჩვილებს აწვენდნენ ზურგზე (looking chamber) და აჩვენებდნენ ორ ან მეტ სტიმულს. დამკვირვებელი აფიქსირებდა დროის ხანგრძლივობას, რამდენ ხანს უყურებდა ჩვილი თითოეულ ვიზუალურ პატერნს. თუ ჩვილი ერთ ობიექტს უფრო დიდხანს უყურებდა, ვიდრე მეორეს, მიაჩნდათ, რომ მან ერთი ობიექტი მეორეს ამჯობინა.

უპირატესობის მეთოდის ერთ-ერთი დიდი ნაკლი ისაა, რომ თუ ჩვილი სამიზნე სტიმულებს შორის არჩევანს არ აკეთებს, მაშინ გაურკვეველია, მან მათი გარჩევა ვერ მოახდინა, თუ ორივე სტიმული მისთვის თანაბრად საინტერესო ან უინტერესო აღმოჩნდა.

ჩვილის სენსორული და აღქმითი შესაძლებლობის გასაზომად ყველაზე პოპულარული სტრატეგიაა **პაპიტუაციის მეთოდი**. **პაპიტუაცია** არის პროცესი, რომლის დროსაც სუბიექტისთვის განმეორებითი სტიმული იმდენად ნაცნობი ხდება, რომ მასში რეაქციებს (თავის ან თვალის მოძრაობა, ცვლილებები სუნთქვასა და გულის ცემაში) არ აღძრავს. ამავ დროს პაპიტუაცია სწავლის მარტივი ფორმაცაა. მაგ., ჩვილი ჩერდება, რომ უბასუხოს მისთვის ნაცნობ სტიმულს, ამით ის გვეუბნება, რომ მოცემული სტიმული მისთვის ნაცნობია, რადგან ის მას ადრეც შეხებია.

ჩვილის ამ უნარის შესამოწმებლად, იმისათვის, რომ დაედგინათ, როგორ ასხვავებს ჩვილი ორ სტიმულს, რომლებიც რაღაც ნიშნითაა განსხვავებული, მკვლევარი იყენებს შემდეგ მეთოდს: თავდაპირველად ჩვილს უჩვენებენ პირველ სტიმულს, ვიდრე იგი შეწყვეტს პასუხის გაცემას (პაპიტუაციას). შემდეგ კი მეორე სტიმულს; თუ ჩვილი მეორე სტიმულს პირველისგან ასხვავებს, მაშინ მას სტიმულზე დაკვირვებისას სუნთქვასა და გულისცემაში ცვლილება ექნება. ჩვილის რეაქციის არ ქონის შემთხვევაში, მიიჩნევენ, რომ ამ ორ სტიმულს შორის განსხვავება მეტისმეტად შენიღბული იყო და ჩვილმა ის ვერ შეამჩნია. პაპიტუაციის მეთოდი ძალიან კარგი საშუალებაა ჩვილის სენსორული და აღქმითი შესაძლებლობების დასადგენად. კერძოდ, კვლევებმა დაადასტურეს, რომ ჩვილები მათ გარშემო არსებული საგნებიდან, მოქმედებებიდან და მოვლენებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას ადამიანებისა და მოძრავი საგნების მიმართ ამჟღავნებენ და მათ რამდენიმე კვირის განმავლობაში იმახსოვრებენ. აღსანიშნავია ასევე, რომ ჩვილები გაცილებით კარგად აღიქვამენ და იმახსოვრებენ მოქმედებებს, ვიდრე ამ მოქმედების შემსრულებელი ადამიანის სახეს.

იმის დასადგენად, თუ რას გრძნობენ და აღიქვამენ ჩვილები, არსებობს სხვა საშუალებაც. ერთ-ერთი ასეთი საშუალებაა მათი გარკვეული ფორმით სტიმულირება და შემდეგ მათი თავის ტვინის ტალღების ჩანერგა. ელექტროდები თავსდება ჩვილის სკალპზე, ტვინის ცენტრის ზემოთ, რომელიც ამუშავებს სენსორულ ინფორმაციას. მაგალითად, ვიზუალურ სტიმულზე რეაქცია იწერება თავის უკანა მხრიდან, კეფაზე, ბიბილოს ზემოთ. თუ ჩვილი იგრძნობს, რომელიმე წარმოდგენილ სტიმულს, მაშინ მისი ტვინის ტალღებში შეიმჩნევა ცვლილებები. თუ სტიმულის დაფიქსირება ვერ მოხდა, ტვინის ელექტრულ ტალღებში ცვლილებები არ იქნება. გამოწვეული შესაძლებლობების მეთოდმა შეიძლება დაგვანახოს - შეუძლიათ თუ არა ჩვილებს სხვადასხვა სახის ან ხმის გარჩევა. ორი სტიმული, რომლებსაც პატარები განსხვავებულად შეიგრძნობენ, წარმოიქმნება ელექტრული ტალღების განსხვავებული პატერნები.

წოვის მაღალი ამპლიტუდის მეთოდი

წოვის მაღალი ამპლიტუდის მეთოდის მიხედვით, ჩვილებს აძლევენ სპეციალურ სანოვარას ელექტრომონწყობილობით, მკვლევარს ჩვილის რეაქციების კონტროლის საშუალება აქვს. როდესაც იგი დაადგენს ჩვილის წოვის სანყის ინტენსივობას, იწყებს პროცედურის ჩატარებას. თუ ჩვილი იწყებს უფრო სწრაფად და ძლიერად წოვას, ვიდრე ეს სანყის დაკვირვების დროს დადგინდა, ამუშავდება ელექტროსანოვარა და გააქტიურდება სლაიდების პროექტორი, რომელიც ჩვილებს უჩვენებს სხვადასხვა სენსორულ სტიმულაციას. თუ ჩვილი დაადგენს სტიმულს და მოეწონება იგი, მას ამ სტიმულზე წოვის მაღალი ამპლიტუდის რეაქცია აქვს, მაგრამ როგორც კი ჩვილი ინტერესს დაკარგავს სტიმულის მიმართ, მისი წოვა დაუბრუნდება სანყის ფაზას. თუ მკვლევარი მინდობს მეორე სტიმულს, რომელიც წოვის მა-

ღალი ამპლიტუდის ზრდას გამოავლენს, მაშინ იგი ადგენს, რომ ჩვილმა მეორე სტიმული პირველისგან განასხვავა.

პარცეპტუალური განვითარება ჩვილობის ასაკში ჩვილის სენსორული შესაძლებლობები

სმენა

დაბადებიდან რამდენიმე საათის განმავლობაში ჩვილის სმენა ისეთივეა, როგორიც მოზარდის სმენა გაციების შემთხვევაში. მშვიდ ხმებზე ჩვილების ნაკლები მგრძნობელობა შესაძლოა დაბადების პროცესში მათ ყურებში სითხის დაგუბებით იყოს გამოწვეული. მიუხედავად ამ პატარა შეზღუდვისა, ნეონატებს აქვთ უნარი, გაარჩიონ ხმები, რომლებიც განსხვავდებიან ტონალობით, ხანგრძლივობით, მიმართულებითა და სიხშირით. 4-6 თვის ჩვილები უკვე სწრაფად რეაგირებენ ხმოვან სტიმულებზე, ისევე როგორც ვიზუალურ სტიმულებზე.

ხმაზე რეაქცია

ახალშობილების ყურადღებას იქცევენ ხმები, განსაკუთრებით კი ქალის ხმები. 3 თვიდან მათ ქალის და კაცის ხმის ერთმანეთისგან გარჩევა შეუძლიათ. ჩვილს შეუძლია საკუთარი დედის ხმის გამოცნობა. ჩატარებულმა კვლევამ აჩვენა, რომ როდესაც ჩვილები დედის ხმის ჩანაწერს ისმენდნენ, უფრო სწრაფად ინცებდნენ ძუძუს წოვას, ვიდრე უცხო ქალის ხმის ჩანაწერის მოსმენისას. 4-5 თვის ბავშვს შეუძლია ბგერების დიფერენცირება, ასევე ის არჩევს ნათქვამის ინტონაციას. 6-9 თვის ჩვილი არჩევს მხიარულ და ნალღლიან მუსიკას, რეაგირებს რიტმზე და ტემპზე.

ცხოვრების პირველ ხანებში, მათში მხედველობითზე მეტად სმენით მიღებული შთაბეჭდილებები სჭარბობს, მაგრამ მეხუთე თვიდან მხედველობის როლი და მნიშვნელობა იზრდება და

ადამიანის მთელი სიცოცხლის მანძილზე, ის ნამყვანი ხდება. ნიუ-იორკში მეცნიერების მიერ ახალშობილებზე ჩატარებული კვლევით დასტურდება, რომ ისინი უპირატესობას ადამიანურ საუბარს და განსაკუთრებით მშობლიურ ენაზე წარმოთქმულ ბგერებს ანიჭებენ.

რა შეიძლება ვუნოდოთ მხედველობით და სმენით გამლიზიანებლებზე ჩვილი ბავშვის რეაქციას: შეგრძნებები თუ ალქმა? დ. უზნაძის მოსაზრებით, შეგრძნება არის უსაგნო განცდა, ხოლო თუ მისი შინაარსი საგანს გულისხმობს - ამ შემთხვევაში ის ალქმაა. ჩვილი ბავშვის პირველი მხედველობითი და სმენითი განცდები - შეგრძნებაა, რადგან ერთი თვის ბავშვს ჯერ არ აქვს საგნის იდენტიფიკაციის უნარი, რადგან მისთვის საგნობრივი სამყარო უცნობია. ბავშვის რეაქციები ალქმად დაახლოებით ორი თვიდან უნდა მივიჩნიოთ.

გამოვლენა და ყნოსვა

ბავშვის სახის გამომეტყველების მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მათ უკვე შეუძლიათ რამდენიმე ბაზისური გემოს განსხვავება. ამავე დროს ჩვილები იბადებიან განსაზღვრული გემოს უპირატესობით: მაგალითად, მათ ურჩევნიათ ტკბილი გემო, რადგან დღენაკლული და დროულად დაბადებული ჩვილებიც უფრო სწრაფად და დიდხანს ნოვენ ტკბილ სითხეს, ვიდრე მწარეს, მჟავეს, მარილიანს ან ნეიტრალურს. განსხვავებული გემო ახალშობილებში განსხვავებული სახის მიმიკას იწვევს. ტკბილეული ამცირებს ბავშვის ტირილს და სიამოვნებას ანიჭებს მას; მაშინ, როდესაც მჟავე სუბსტანციების მიღებისას ჩვილები ცხვირს ჭმუხნიან და ტუჩებს კუმავენ.

4 თვის ბავშვები სუფთა წყალს მლაშე გემოს ამჯობინებენ, ეს იმის ნიშანია, რომ ისინი ნოყიერი და უფრო მძიმე საკვების მისაღებად ემზადებიან (Mennella & Beauchamp, 1998).

ჩვილებს შეუძლიათ განსხვავებული სუნის დადგენა. როდესაც მათ რალაცის სუნი არ მოსწონთ, ისინი შესაბამისი სახის გამომეტყველებას იღებენ, დაბადებიდან პირველ ოთხ დღეში

ბავშვები არჩევენ რძის სუნს ნიშადურის სპირტის სუნისგან. 1-დან 2-კვირამდე ჩვილი, რომელიც ბუნებრივ კვებაზეა, შეუძლია საკუთარი დედა გაარჩიოს ძუძუს სუნით. მოგვწონს თუ არა ჩვენ, ყველას სპეციფიური დამახასიათებელი სუნი გვაქვს. ჩვილი ამას კარგად იყენებს, როგორც ახლობელი ადამიანის შეცნობის პირველად საშუალებას. ხელოვნურ კვებაზე მყოფ ბავშვებს მიზიდულობა აქვთ ყველა მეძუძური დედის სუნისკენ და არა ხელოვნური საკვების ან არამეძუძური დედისკენ.

ახალდაბადებული ჩვილები ბანანის ან შოკოლადის არომატის ყნოსვისას სასიამოვნო გამომეტყველებას იღებენ, ხოლო ლაყვ კვერცხის სუნზე პირიქით, იღუშებიან და შუბლს კრავენ. (Steiner, 1979) ეს შეიძლება ავხსნათ, როგორც მათი მუცლადყოფნის პერიოდში დედის ორგანიზმიდან მიღებული გამოცდილებები.

პიტერ ჰეპერმა ჩაატარა კვლევა, რომელშიც მონაწილეობდნენ ორსული ქალები. ისინი ორსულობის ბოლო პერიოდში ნიორს მიირთმევდნენ. აღმოჩნდა, რომ როდესაც ბავშვები დაიბადნენ, მათ ნიორის სუნზე სასიამოვნო რეაქციები ქონდათ. ასევე, მათი პატარები უკვე 8-9 თვიდან სიამოვნებით მიირთმევდნენ ნიორით შეზავებულ კარტოფილს. ასეთივე დაკვირვება მოხდა ორსულებზე, რომლებიც ბოლო პერიოდში სტაფილოს წვეწას სვამდნენ. აღმოჩნდა, რომ 6 თვის ჩვილები სტაფილოს დიდი სიამოვნებით იღებდნენ, რაც იმას ადასტურებს, რომ საკვების მიმართ დამოკიდებულება ჯერ კიდევ მუცლადყოფნის დროს ყალიბდება. ჰეპერის აზრით: „როცა ბავშვი ძუძუთი კვებას იწყებს, ის იმავე გემოს აღიქვამს, რასაც დაბადებამდე 30 კვირის მანძილზე შეეჩვია.“

შეხება, ტემპერატურა და ტკივილი

შეხება და ახლო კონტაქტი ხელს უწყობს ჩვილის განვითარების პროგრესს. მნიშვნელობა არა აქვს იმას, იგი დღენაკლულია თუ დროულად გაჩენილი. შეხება ამცირებს ჩვილის სტრესის დონეს და ამშვიდებს მას. შეხების თერაპიული ეფექტი ნა-

ნილობრივ ისიცაა, რომ ხელის ნაზად გადასმა, მასაჟი, უყურადღებო ჩვილებს აფხიზლებს, ამშვიდებს და ხშირად ლიმილს პგვრის, რაც მათი ემოციური განვითარების კარგი პირობაა. მოგვიანებით პირველი წლის განმავლობაში ჩვილები შეხებით შეგრძნობენ ობიექტების აღმოსაჩენად იყენებენ. ეს ხდება თავდაპირველად ტუნებით და პირით, მოგვიანებით კი - ხელებით. ასე რომ, შეხება არის ერთ-ერთი პირველი საშუალება, რითაც ჩვილები თავიანთი გარემოს შესახებ ცოდნას იძენენ, რაც ხელს უწყობს მათ ადრეულ კოგნიტურ განვითარებას.

ახალშობილები ასევე ძალიან მგრძნობიარეები არიან სითბოს, სიცივისა და ტემპერატურული ცვლილებების მიმართ. ისინი უარს აცხადებენ ბოთლიდან რძის დაღევაზე, როცა რძე ძალიან ცხელია. თუ ოთახში ტემპერატურა დაეცა, სადაც ჩვილები იმყოფებიან, ისინი მეტი აქტიურობით ცდილობენ სხეულის ტემპერატურის შენარჩუნებას.

ჩვილები ასევე გრძნობენ ტკივილს. ერთი დღის ჩვილიც კი იწყებს ხმამაღალ ტირილს, როდესაც სისხლის ანალიზისთვის ნემსს უკეთებენ. ზოგადად, ყველა ახალშობილი უფრო დიდ გაღიზიანებას გამოხატავს აცრისას, ვიდრე 5-6 თვის ჩვილი. ჩვილებზე ჩატარებულმა კვლევებმა დაადასტურა, რომ ფიზიკური შეხებისას, მაგალითად მშობლების მიერ ჩვილის ხელში ნაზად დაჭერისას ბავშვის ტკინში გამოიყოფა ბედნიერების ჰორმონი - ენდორფინი, რომელიც ტკივილგამაყუჩებლის ფუნქციას ასრულებს.

მსადაველობა

ახალშობილებს, ყველაზე კარგად, ადამიანის სახის ცნობა შეუძლიათ, ვიდრე რომელიმე სხვა პატერნის. ამის დასადასტურებლად ჯონსონმა და მისმა კოლეგებმა დაამზადეს ადამიანის თავის ფორმის სამი ნახატი, სხვადასხვა გამოსახულებით. ერთზე გამოსახული იყო ადამიანის სახე, მეორეზე - სახის რომელიც ნაკეთი, ხოლო მესამეზე არაფერი არ ეხატა. ამ ნიმუშებს მკვლევარები რამდენიმე წუთის განმავლობაში ამოძრავებდნენ

ახლად დაბადებული და ასევე 5 კვირამდე ჩვილების მხედველობის არის გასწვრივ, მათ დაადგინეს, რომ ჩვილები რეაგირებდნენ (თვალებითა და თავით) ადამიანის სახის გამოსახულების მოძრაობაზე, ვიდრე ორ სხვა სტიმულზე. ექსპერიმენტმა აჩვენა, რომ 1 წუთის დაბადებული ჩვილი მიყვება ვიზუალურ სტიმულს თვალებით და თავით და უპირატესობას ანიჭებს ადამიანის სახის გამოსახულებას. ამის ერთ-ერთი ახსნაა ჩვენი ევოლუციური წარსული-რეფლექსი, რომელიც ტვინის სუბკორტიკული ნაწილისგან კონტროლირდება და ჩვილებს მათზე მზრუნველების მიმართ ორიენტაციის მოხდენის შესაძლებლობას აძლევს. ეს ხელს უწყობს სოციალური ურთიერთობების განვითარების პროცესს.

ნეონატები სამყაროს სხვადასხვა ფერებში ხედავენ, თუმცა მათ აქვთ პრობლემები ლურჯი, მწვანე და ყვითელი ფერების გარჩევისას. ტვინის ვიზუალური ცენტრის სწრაფი განვითარება მათ საშუალებას აძლევს, სწრაფად გააუმჯობესონ ფერების აღქმა. 2-დან 3-თვემდე ბავშვებს შეუძლიათ ყველა ძირითადი ფერის გარჩევა და 4 თვისთვის ისინი განსხვავებულ ელფერებს ფერების ძირითად კატეგორიაში აჯგუფებენ - ნილსები, მწვანეები, ლურჯები, ყვითლები - როგორც ამას უფროსები აკეთებენ. ნ. კრასნოგორსკიმ ექსპერიმენტით დაადასტურა, რომ სამი თვის ასაკის ბავშვს ნილელ ფერზე შესაძლებელია გამოუმუშავდეს პირობითი რეფლექსი. მაგ., იგი ამ ასაკის ბავშვს სისტემატურად აძლევდა რძეს ნილელი ბოთლით. როცა ნილელი ფერის ბოთლი განსხვავებული ფერის ბოთლებს შორის იყო მოთავსებული, ბავშვი ყურადღებას ნილელი ფერის ბოთლზე აჩერებდა. წლის მეორე ნახევარში ჩვილი ცისფერ და თეთრთან შედარებით, ნილელი ფერის საგნებს მეტ უპირატესობას ანიჭებდა.

ზოგადი დასკვნის მიხედვით, ჩვილების ძირითადი შეგრძნებები უკვე დაბადებიდან ფუნქციონირებს, რაც ნეონატებს საშუალებას აძლევს, შეიგრძნონ მათ გარშემო არსებული გარემო.

ახალშობილს აქვს წონასწორობის გრძნობა, რომელიც მოტორული კონტროლის განვითარებასა და გამოცდილებასთან ერთად იხვეწება. ცხოვრების პირველი წლის დასასრულს ჩვილებს წონასწორობის დაკარგვის განცდა ეუფლებათ, რაც მეცნიერების მიერ ჩატარებულმა ექსპერიმენტმაც ცხადყო. 10-დან 17 თვის ბავშვებს აჩვენებდნენ, რომ უჯრაში სათამაშოები ელაგა. ბავშვები თავისუფლად ალებდნენ უჯრას და იქიდან იღებდნენ სათამაშოს. შემდეგ უჯრა ისე დაამაგრეს, რომ მათ მის გამოსაღებად შედარებით დიდი ძალისხმევა დასჭირებოდათ. 1 წლიდან 16 თვემდე ახლადფეხადგმული ბავშვები, რომლებსაც ჯერ კიდევ უჭირს გამართულად სიარული, უჯრის გამოღებისთვის წინასწარ ემზადებოდნენ; ისინი მუცლის კუნთებს და მკლავებს ჭიმავდნენ, რომ უჯრისთვის ხელის გაშვებისას არ დაცემულიყვნენ. აღნიშნული ექსპერიმენტი მეცნიერებს იმის ვარაუდს აძლევს, რომ წონასწორობის დაკარგვის საფრთხე ბავშვებს, უკვე პირველივე წლებიდან გამაფრთხილებელი მოქმედების შესრულებისკენ უბიძგებთ.

სწავლის ძირითადი პროცესი ჩვილობაში

განვითარების ფსიქოლოგიის სპეციალისტები სწავლას განიხილავენ, როგორც მოქმედებებში ცვლილებას, კერძოდ, ამაში იგულისხმება შემდეგი:

- ინდივიდი ახლებურად იწყებს ფიქრს, აღქმას, ან რაღაც მოვლენებზე რეაგირებას;
- ეს ცვლილება უფრო მეტად გამოწვეულია ინდივიდის გამოცდილებიდან, რაც შეიძლება დაკავშირებული იყოს განმეორებით ქმედებასთან, სწავლასთან, ვარჯიშთან და დაკვირვებასთან, ვიდრე მემკვიდრეობით მიღებულ ცოდნასთან, ან რაიმე ტრავმით გამოწვეულ ფსიქიკის დაზიანებასთან.

- ცვლილება არის ფარდობითად პერმანენტული, როდესაც ხდება ფაქტების, ფიქრების და ქცევის აღქმა და შემდეგ მათი უცვლელად დარჩენა; მოცემული რეალობიდან გამომდინარე, მათი დასწავლა არ ხდება.

განვიხილოთ ოთხი ფუნდამენტური საშუალება, რის დახმარებითაც ბავშვები სწავლობენ: **ჰაბიტუაცია, კლასიკური განპირობებულობა, ოპერანტული განპირობებულობა და დაკვირვებით დასწავლა.**

ჰაბიტუაცია

ეს არის ინფორმაციის გადამუშავებისა და ადრეული მეხსიერების დადასტურება.

ჰაბიტუაცია შეიძლება განვიხილოთ, როგორც დასწავლა, რომლის დროსაც სტიმული იმდენად ნაცნობი ხდება ბავშვისთვის, რომ ის მასში აღარ იწვევს აღფრთოვანებას. ჰაბიტუაციას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს ჩვილის მუცლადყოფნის პერიოდშიც: 27-36 კვირის ნაყოფი საკმაოდ აქტიური ხდება, როდესაც დედის მუცელზე ათავსებენ ვიბრაციის გამომწვევ საშუალებას, თუმცა ნაყოფი მალევე ჩერდება, თუ ვიბრაციის პროცესი მისთვის უკვე ნაცნობი გახდება.

ჰაბიტუაცია საგრძნობლად უმჯობესდება პირველი წლის განმავლობაში. 4 თვეზე პატარა ჩვილებს, ვიდრე ისინი ჰაბიტუაციას დაიწყებენ, სტიმულის მიმართ ხანგრძლივი ექსპოზიცია სჭირდებათ; 5-დან 12 თვის ჩვილებმა შეიძლება მათთვის ნაცნობი სტიმული შეამჩნიონ მასზე რამდენიმეწამიანი ყურადღების შეჩერების შემდეგ. ეს ცოდნა შეიძლება მათ რამდენიმე დღე ან კვირაც კი გააჰყვებოდეს.

ჩვილები, რომლებიც პირველი 6-8 თვის განმავლობაში სწრაფად გადიან ჰაბიტუაციას, უფრო სწრაფად იგებენ და სწავლობენ ენას და მოგვიანებით ჩვეულებრივ სტანდარტულ ინტელექტის ტესტებში საგრძნობლად უსწრებენ მათი ასაკის თანატოლებს, რომლებიც შედარებით ნელი ტემპით გადიოდნენ ჰაბიტუაციის პროცესს. ამის მიზეზი ალბათ ისაა, რომ ჰაბიტუ-

აციის მაჩვენებელი ზომავს ინფორმაციის მოპოვების სისწრაფეს, ყურადღებას, დამახსოვრებას და სიახლის არჩევას, რაც აფიქსირებს რთული მენტალური მოქმედებების და პრობლემის გადაჭრის ზერხების არსებობას, ეს ყველაფერი კი იზომება IQ ტესტით.

კლასიკური განპირობებულობა

სხვა საშუალება, რითაც ჩვილები სწავლობენ, არის კლასიკური განპირობებულობა. კლასიკური განპირობებულობა არის ნეიტრალური სტიმული, რომელსაც არანაირი ეფექტი არ ექნება ჩვილის რეაქციის გამოხატულებაზე თუ მან ეს სტიმული მეორე სტიმულთან არ დააკავშირა, რაც იწვევს მის მორიგ რეაქციას.

ზოგიერთი ფსიქოლოგის მოსაზრებით, შეუძლებელია ახალშობილებს ჰქონდეთ კლასიკური განპირობებულობა, თუმცა ლუის ლიპსიტმა და ჰერბერტ კაიემ ჩაატარეს ექსპერიმენტი, რომლის დროსაც 2-3 დღის ჩვილებს ძუძუს მიცემასთან ერთად ნეიტრალურ ხმას ასმენინებდნენ. რამდენიმე მორიგი მცდელობის შემდეგ, ჩვილები უკვე მათთვის ნაცნობი ხმის გაგონებისას, კიდრე მათ ძუძუს ჩაუდებდნენ პირში, ტურებით ნოვით მოძრაობებს იწყებდნენ. ასევე სხვა ექსპერიმენტისას, დედა ყოველი ქამის წინ ჩვილს შუბლზე ეფერებოდა, ამგვარი ქცევის რამდენჯერმე გამეორების შემთხვევაში კერძოდ, შუბლზე მოფერებისას, ჩვილი პირით ნოვის მსგავს რეაქციებს ავლენდა.

ოპერანტული განპირობებულობა

კლასიკური განპირობებულობის დროს ნასწავლი რეაქციათი გამოხატულია პირობითი სტიმულებით, ოპერანტული განპირობებულობა მისგან რამდენადმე განსხვავებულია: ცდის პირი თავდაპირველად რაღაც სახის რეაქციას გამოხატავს და შემდეგ ამ ქმედებას აკავშირებს მისთვის სასიამოვნო ან უსიამოვნო პროცედურასთან. შედარებით მოზრდილი ჩვილები თავიანთი ქცევის შედეგებთან ასოცირებას უფრო სწრაფად ახდე-

ნენ, ვიდრე მათზე პატარები. მაგ., თუ გადავწყვეტთ, რომ ორი დღის ჩვილს ვასწავლოთ თავის მარჯვნივ მობრუნება და ყოველი ასეთი მობრუნებისას დედა ძუძუს აჭმევს, შევამჩნიეთ, რომ დაახლოებით საშუალოდ 200 მცდელობა მაინც დასჭირდება პატარას, რომ ეს მარტივი ჩვევა დაისწავლოს. 3 თვის ბავშვს დაახლოებით 40 მცდელობა სჭირდება, რომ გამოუმუშავდეს თავის მობრუნების რეაქცია, ხოლო ხუთი თვის ჩვილი ამას 30-ზე ნაკლები მცდელობით ახერხებს. ერთ-ერთი კვლევისას ჩვილებმა იმ სათამაშო დათუნიასთან, რომელიც მათი სუნთქვის ინტენსივობის მიხედვით „სუნთქავდა“, მასთან ურთიერთობის ხანგრძლივობა უფრო გაზარდეს, ვიდრე სათამაშო დათუნიასთან, რომელიც „არ სუნთქავდა“.

ადრეული ოპერანტული სწავლის სოციალური მნიშვნელობა

ჩვილებს შეუძლიათ თავიანთი ქცევების ასოციაციური სახით დაკავშირება კონკრეტულ შედეგთან. ამგვარად ისინი დაისწავლიან, რომ შესაძლებელია მათ სხვა ადამიანების მოსაწონი რეაქცია გამოიწვიონ. მაგალითად, ჩვილმა შეიძლება გამოხატოს ისეთი სოციალური ექსტიკულაცია, როგორიცაა ლიმბლი ან ტიტიანი, რადგან ის აღმოაჩენს, რომ მისი ამგვარი ქმედებები ხშირად იპყრობს უფროსების ყურადღებას და მათგან შიშობას იმსახურებს. ასევე, ჩვილზე მზრუნველი ადამიანებიც სწავლობენ, როგორ გამოიწვიონ ჩვილისგან მათთვის სასურველი რეაქციები. ასე რომ, საბოლოო ჯამში, ჩვილისა და მასზე მზრუნველების სოციალური ურთიერთობები დროთა განმავლობაში უფრო ლაგდება და ორივე მხარე კმაყოფილი რჩება. ადრეულ პერიოდში ჩვილების საპასუხო ოპერანტული რეაქციები დამოკიდებულია კონტექსტზე. მაგალითად, 2-6 თვის ჩვილი საპასუხო რეაქციას ვერ აღიდგენს, თუ ტესტირება იმავე სიტუაციაში არ ჩატარდა. 9 თვის ჩვილის შემთხვევაში კონტექსტს ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭება. ამ პერიოდიდან დაწყებული სხვა ოთახში ან სხვა სიტუაციაში ტესტირებისას უფროს ჩვილებს ახსოვთ, როგორ ამოძრავებდნენ სათამაშო მატარებელი. რაც უფრო დამოუ-

კიდებელი ხდება ბავშვი, ის უფრო თავისუფლად იყენებს სიტუაციის შესაბამის რეაქციას და ახდენს მის განზოგადებას.

ახალშობილის იმიტაცია ან დასწავლა დაკვირვებით

სწავლის ძირითადი საბოლოო ფორმაა დასწავლა დაკვირვებით ანუ სხვა ადამიანების ქცევაზე დაკვირვება. სხვებზე დაკვირვებით ან მოსმენით თითქმის ყველაფრის სწავლა არის შესაძლებელი. მაგალითად, ბავშვმა შეიძლება ისწავლოს ლაპარაკი, სადილებს შორის ნახევრება, მოწვევა მშობლების მიმართ და ა. შ.

მკვლევარებს ეგონათ, რომ ჩვილებს, ვიდრე პირველი წლის ნახევარს არ მიაღწევდნენ, სხვათა ქცევის გამეორება არ შეეძლოთ. 1970-იანი წლების დასაწყისში უამრავი კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ერთ კვირამდე დაბადებულ ჩვილებს უკვე შეეძლოთ უფროსის სახის ექსტიკულაციის გამეორება - ენის გამოყოფა, პირის გაღება და დახურვა, ტუჩების მოკუმვა და ბედნიერების გამოხატვა ცი.

საინტერესო ისაა, რომ ადრეული იმიტაციური გამოხატულება უფრო ძნელად ვლინდება 3-4 თვის პერიოდში. ზოგიერთი მკვლევარი ამ ფაქტს იმით ხსნიდა, რომ ნეონატების მიმიკის შეზღუდული უნარი შეიძლება არანებაყოფლობითი რეფლექსური სქემა იყოს, რომელიც მათი აზრით ასაკის მატებასთან ერთად ქრებოდა. მოგვიანებით კი მისი ჩანაცვლება ნებელობით იმიტაციური რეაქციით ვლინდებოდა. მკვლევარების ნაწილის მოსაზრებით, ზოგიერთი იმიტაციური რეაქცია, როგორიცაა ენის გამოყოფა ან პირის გაღება, მიმბაძველობით რეაქციას კი არ წარმოადგენს, არამედ ეს არის ჩვილის პირველი მცდელობა, პირით შეიმეცნოს მისთვის საინტერესო ხატები. თუმცა ენდრიუ მელტცოფის მტკიცებით, ადრეულ პერიოდში მათი სახის გამოხატულება ნებაყოფლობითი, იმიტაციური პასუხებია, რადგან ხშირად ჩვილები თავიანთი სახის გამოხატულებას შეუსაბამებენ უფროსის სახის გამომეტყველებას, მაშინაც კი, როდესაც მოდელები - უფროსები, კონკრეტული სახის გამოხატულებას მათ აღარ უჩვენებდნენ (Meltzoff & Decety, 2003; Meltzoff & Moore,

1999). თუმცა, აღნიშნული მოსაზრების კრიტიკოსების აზრით, თუ ნეონატის იმიტაცია ჩვილის ნებაყოფლობითი ინტერმოდულური შეხამებაა, მაშინ ის ასაკის მატებასთან ერთად უნდა გამძაფრდეს და არ უნდა გაქრეს. აღნიშნული საკითხი დღემდე საკამათოა.

საკონტროლო კითხვები:

1. როგორია ჩვილების ფიზიკური განვითარება?
2. რას გულისხმობს ცნება - მომწიფება?
3. რას ნიშნავს რეფლექსი? რომელი ძირითადი რეფლექსებია დამახასიათებელი ჩვილებისთვის?
4. თუ ძირითადი რეფლექსები არ გვხვდება დაბადების ან ჩვილობის პერიოდში და დიდხანს გრძელდება ეს პროცესი, რა შეიძლება ვივარაუდოთ?
5. როგორია ჩვილის მდგომარეობა დასაწყისში?
6. რას გულისხმობს REM ძილი და რამდენ ხანს გრძელდება?
7. რა არის ტირილის ფუნქციები და როგორ მიმდინარეობს ის?
8. რა სახის ტირილი არის ყურადსაღები და რაზე შეიძლება მიგვანიშნებდეს ის?
9. როგორ ხდება ბავშვის მოტორული ფუნქციის განვითარება? რა ახდენს გავლენას მოტორიკის განვითარებაზე?
10. კვლევის რა მეთოდები გამოიყენება ჩვილის სენსორული და აღქმის შესაძლებლობების შესასწავლად?
11. რას გულისხმობს პაბიტუაციის პროცესი?
12. წივის მაღალი ამპლიტუდის მეთოდის შემთხვევაში რის დადგენა შეიძლება?
13. როგორია ჩვილის სენსორული შესაძლებლობები ჩვილობის პერიოდში? (სმენა, ხმაზე რეაქციები, გემოვნება, ყნოსვა, შეხება, ტემპერატურა, ტკივილი, მხედველობა, წონასწორობა).

14. რა ძირითად მეთოდებს იყენებენ ჩვილის სწავლის პროცესის დროს?
15. როგორ ხდება კლასიკური განპირობებულობა ჩვილებში?
16. როგორ ხდება ოპერანტული განპირობებულობა ჩვილებში?
17. რა იგულისხმება ახალშობილის იმიტაციასა და დაკვირვებით დასწავლაში?

კოგნიტური განვითარება ჩვილობის პერიოდში

კოგნიტური განვითარების თანამედროვე მიდგომებზე საკმაოდ დიდი გავლენა იქონიეს პიაჟეს და ვიგოტსკის თეორიებმა. პიაჟე ბავშვებს, თავისი განვითარების აქტიურ ფიგურებად წარმოგვიდგენდა. მისი აზრით, ისინი ყოველთვის ქმნიან ცოდნას და ცვლილებები შეაქვთ თავიანთ კოგნიტურ სტრუქტურაში, რათა უკეთ შეიმეცნონ სამყარო. პიაჟეს მიხედვით, ჩვილობის ასაკი არის ინტელექტის განვითარების პირველი - **სენსომოტორული სტადია** (0-დან 2-წლამდე ასაკი), რომელსაც შეეხებოდა პიაჟეს კოგნიტური განვითარების თეორიაში. ამჟამად უფრო დანერგვით განვიხილავთ ჩვილის პიაჟესეული საფეხურის ძირითად მახასიათებლებს.

როგორც ცნობილია, პიაჟეს მოსაზრებით ინტელექტის განვითარების ოთხი საფეხური არსებობს: 1. სენსომოტორული, 2. ნიანაოპერაციული, 3. კონკრეტული ოპერაციების და 4. ფორმალური ოპერაციების. მისი მოსაზრებით, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, სტადიები იძლევა განვითარების ზოგად თეორიას, რომელშიც კოგნიტური ცვლილებების ყველა ასპექტი ერთნაირ თანმიმდევრობითაა მოცემული.

ასევე, მისი მოსაზრებით, სტადიები უცვლელია, ის გარკვეული წესრიგით არის წარმოდგენილი და არც ერთი საფეხურის გამოტოვება არ შეიძლება.

სტადიები უნივერსალურია და ყველა კულტურის ბავშვისთვის ერთნაირია (Piaget, & Szeminska, 1948/ 1960)

პიაჟე დაკვირვებას აწარმოებდა საკუთარ სამ შვილზე, ის ქმნიდა დღიურებს და მასში შეჰქონდა ყოველდღიური დაკვირვებების მონაცემები. მისი მოსაზრებით, ჩვილებმა სამყაროს შესახებ იმდენად მცირე რამ იციან, რომ ამ ცოდნის მიზნობრივი გამოყენება არ შეუძლიათ, მათ აქვთ „წრიული რეაქცია“, რომელიც მათ პირველად სქემებზე მორგების საშუალებას აძლევთ. „წრიული რეაქცია“ ნიშნავს, რომ ჩვილი თავისი ქცევის სისტე-

მატურ გამოცდებს ცდილობს და ახალ სქემაში სენსომოტორულ პასუხებს უფრო ამყარებს. მაგალითად, ორი თვის ბავშვი, რომელიც ჭამის შემდეგ პირს ანკლაპუნებს, ის ამ ხმებით ინტერესდება და მის კვლავ გამოცდებს ცდილობს, ვიდრე ამ სქემში კარგად არ დახელოვდება.

პირველი ორი წლის განმავლობაში „წრიული რეაქცია“ რამდენიმე მიმართულებით იცვლება. დასაწყისში იგი ბავშვის სხეულზეა თავმოყრილი, შემდეგ კი ის გარე საგნების მანიპულირებისკენ იწაცვლება. „წრიული რეაქცია“ ბავშვების მიერ ახალი, საინტერესო, რთული ქცევის შეთვისების საფუძველია, რომელიც მას ახალი უნარ-ჩვევების ათვისებაში ეხმარება. ერთი თვის ჩვილები გარემოს შესაბამის ქცევას ახორციელებენ. ისინი ერთმანეთისგან განასხვავებენ სანოვარას და კოვზს და პირსაც განსხვავებულად აღებენ. მათ აქვთ მოვლენათა ანტიციპაციის უნარი. 3 თვის მშვიერი ჩვილი ოთახში დედის შემოსვლისას ტირილს წყვეტს და გრძნობს, რომ იგი მის კვებას აპირებს. 4-8 თვის ბავშვი წამოჯდომას ახერხებს და საგნების მიწვდომა და მათით მანიპულირებაც შეუძლიათ; თუმცა ისინი ვერ ახერხებენ ახალი ქცევის მოქნილად, სწრაფად მიბაძვას. მათ მოსწონთ, როდესაც უფროსები ეთამაშებიან ტამისკვრით, თუმცა ამ თამაშში მონაწილეობა მათ ჯერ არ ძალუძთ.

მეოთხე ქვესაფეხურზე 8-12 თვის პერიოდში, ჩვილები სქემებს მოქმედებათა ახალ, რთულ თანმიმდევრობას შეუსაბამებენ. ამ დროს მათი ქცევა, რომლებიც ახალ სქემებს წარმოქმნიან, არაა შემთხვევითი: მაგალითად, პირში ცერა თითის ჩადება, სათამაშოს შემთხვევით შეხება, არამედ განზრახული, მიზანმიმართული ქცევაა. მათ უკვე შეუძლიათ მარტივი პრობლემის გადასაწყვეტად შეგნებულად მოახდინონ სქემის კოორდინაცია. ამის დაშლადსტურებელი პიაჟესეული მაგალითია, როდესაც ბავშვს მისთვის სახურველ სათამაშოს ანახებს, შემდეგ თავსახურის ქვეშ მალავს, ამ ქვესაფეხურზე მყოფი ბავშვები საგნებს მოულობენ, რისთვისაც ისინი იყენებენ ორი სქემის კოორდინაციას (დაბრკოლების გვერდზე გაწევა და სათამაშოს მოპოვება). დამალული საგნების მოძებნა არის დასტური იმისა, რომ

ბავშვები იგებენ საგანთა მუდმივობის შესახებ, საგანი მაშინაც განაგრძობს არსებობას, როდესაც მხედველობის არეში არაა, თუმცა ეს პროცესი სრულყოფილი არაა, რადგან ისინი ძებნისას შეცდომებს უშვებენ. თუ ისინი საგანს რამოდენიმეჯერ ერთი-დაიმავე ადგილას პოულობენ და ასევე დაინახეს, რომ ეს საგანი ახლა სხვაგან გადადეს, ისინი მას მაინც თავდაპირველ ადგილას ეძებენ. ე. ი მათ ჯერ კიდევ არ აქვთ ნათელი წარმოდგენა საგნების მუდმივობაზე.

მეხუთე ქვესაფეხურზე, რომელიც 12-18 თვის ასაკამდე გრძელდება, ჩნდება მესამე წრიული რეაქცია. ახალფეხადგმული ბავშვები ვარიაციებით იმეორებენ ქცევას და უკვე აქვთ ახალი შედეგებიც; ამჯერად მათ შეუძლიათ საგნებით მარტივი მანიპულირება. მაგალითად, კონტეინერის მცირე ხვრელიდან ნიმუშის გამოძვრენა დაგრეხვით, მოტრიალებით, ჯოხის გამოყენება საგნების მოსაწვდომად, რამდენიმე ადგილის დათვალიერება დამალული სათამაშოს მოსაძებნად.

მეექვსე საფეხურზე ბავშვის შემეცნებითი განვითარება მენტალური გამოხატვის მაღალ დონეს აღწევს. 18 - 24 თვის ბავშვი უფრო სწრაფად ახერხებს პრობლემების გადაწყვეტას, ვიდრე ცდისა და შეცდომის შემთხვევაში. მათ უკვე შეუძლიათ ადრე მიღებული შთაბეჭდილებების მენტალური გამოხატვა. რეპრეზენტაციის შედეგად ვლინდება ასევე სხვადასხვა უნარებიც; ახლად ფეხადგმული ბავშვი უფრო მეტ პრობლემურ ამოცანას წყვეტს საგანთა არა ნაწახ, არამედ მათი უხილავი გადაადგილებისას. სენსომოტორული პერიოდის დასრულებისას აზროვნების უმთავრესი ინსტრუმენტი ხდება მენტალური სიმბოლოები.

სტრატეგიის განვითარება

სტრატეგიები განმარტებულია, როგორც მიზანზე ორიენტირებული ოპერაციები, რომელთა შემგვობითაც დავალების შესრულების გაადვილება ხდება. ბევრი ჩვენი ცნობიერი ფიქრი სტრატეგიებითაა წარმართული. პატარა ბავშვებსაც შეუძლიათ სტრატეგიების გამოგონება, როდესაც ისინი რაიმე პრობლემას

აწყდებიან ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ბევრი სტრატეგია, რომლებიც მომავალში ადამიანებისთვის საჭირო და გამოსადეგია, სკოლაში ისწავლება. ეს სტრატეგიები მოიცავს მათემატიკას, კითხვას, დამახსოვრებასა და მათთან დაკავშირებული პრობლემების მეცნიერულ გადაჭრას.

ზოგადად რომ დავახასიათოთ, პატარა ბავშვები უფრო ნაკლებ სტრატეგიას იყენებენ და ასევე ნაკლებ ეფექტურად, ვიდრე მოზრდილი ბავშვები.

გარკვეული პერიოდის მანძილზე დეველოპმენტალისტებს სჯეროდათ, რომ სკოლამდელი ასაკის ბავშვები ასტრატეგიულები იყვნენ. ეს იმას ნიშნავს, რომ ისინი პრობლემების გადასაჭრელად არანაირ სტრატეგიას არ იყენებენ. მოგვიანებით ჩატარებულმა სხვადასხვა კვლევებმა ამგვარი მოსაზრება ეჭვქვეშ დააყენა. დადასტურდა, რომ 18-36 თვის ბავშვებიც კი იყენებენ მარტივ სტრატეგიას. მაგალითად, ბავშვის წინ განლაგებული ნივთების დამალვისა და პოვნის თამაშის დროს, თუ მიუვითებთ ბავშვს დაიმახსოვროს, სად არის მისი დამალული თოჯინა, ის ხელით მიგვანიშნებს თავისი თოჯინის დამალვის ადგილს.

სკოლამდელი ასაკის ბავშვები უფრო სტრატეგიულები არიან პრობლემის გადაჭრაში ფიქრისას, თუმცა მათ მიერ გამოყენებული სტრატეგიები ასევე მარტივია და ასაკის მატებასთან ერთად ისინი უფრო ეფექტიანი ხდებიან.

საინტერესო იყო იმის გარკვევა, პატარა ბავშვებს უფროსებთან შედარებით, ეფექტიანი სტრატეგიების გამოყენების და მათგან სარგებლის მიღების რამდენად ნაკლები კოგნიტური შესაძლებლობები აქვთ. ამის დასადგენად საჭირო იყო პატარებისთვის ახალი სტრატეგიების დაუფლება, რომელიც გაარკვევდა მათი კოგნიტური შესაძლებლობების ეფექტიანობას ან პირიქით. ამის თაობაზე მრავალი ათეული კვლევა ჩატარდა და თითქმის ყველა კვლევის მაჩვენებელი ერთგვაროვანი აღმოჩნდა: ბავშვებს, რომლებიც არ იყენებენ სტრატეგიას, შეიძლება დაისწავლონ კონკრეტული სტრატეგია და ამით მათ გარკვეულ სიტუაციაში სარგებელიც კი მიიღონ. თუმცა, ასტრატეგიულობის ან კოგნიტური უნარის დეფიციტის ნაცვლად, ხშირად ბა-

ტარა ბავშვებს აქვთ „წარმოების დეფიციტი“ ანუ მათ უჭირთ, აწარმოონ ეფექტიანი სტრატეგია, თუმცა ხშირად შესწევთ უნარი, რომ ნასწავლი სტრატეგიები სასიკეთოდ გამოიყენონ. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ პატარა ბავშვებს, რომლებსაც ასწავლიან სტრატეგიას, ისინი უფრო ნაკლებ ეფექტიანად იყენებენ მას, ვიდრე იმავე სტრატეგიის სპონტანურად გამოყენებელი მოზრდილი ბავშვები.

ახალი და ნაცადი სტრატეგიის შეძენა-გამოყენება არ გულისხმობს მოცემული დავალების შესრულების მნიშვნელოვან გაუმჯობესებას. ბავშვები, რომლებიც სპონტანურად იყენებენ ამგვარ სტრატეგიას, ხშირად ავლენენ გამოყენების დეფიციტს. რატომ ამჟღავნებენ ბავშვები გამოყენების დეფიციტს, თუ ახალი და ნაცადი სტრატეგია, რომლებსაც ისინი იძენენ, მათი პრობლემის გადაჭრის უკეთესი საშუალება იქნება? - ამის ერთ-ერთი მიზეზი შეიძლება ისიც იყოს, რომ ახალი სტრატეგიის გამოყენება, როგორც წესი, მოითხოვს დიდ გონებრივ ძალისხმევას, პატარებს კი შესაბამისი ინფორმაციის დაგროვების და შენახვის მცირე კოგნიტური რესურსი აქვთ. პრობლემის მეორე მიზეზი შეიძლება იყოს ის, რომ ახალი სტრატეგიები უფრო საინტერესოა ბავშვებისთვის.

პიაჟეს მოსაზრებით, ბავშვები იყენებენ სქემას, რომლის გამოყენებაც მათ სიხარულს ანიჭებთ. მათ ასევე შესაძლებელია სტრატეგია გამოიყენონ განსხვავებული სიახლის მოსინჯვის მიზნით. მესამე მიზეზი ისაა, რომ პატარა ბავშვებმა, როგორც წესი, არ იციან როგორ აწარმოონ საკუთარი კოგნიტური საქმიანობის მონიტორინგი და შეიძლება გერც კი მიხვდნენ, რომ ისინი არ სარგებლობენ ახალი სტრატეგიით. თუმცა ეს რთული მეტაკოგნიცია, გარკვეული პერიოდის მანძილზე შეიძლება მომგებიანი აღმოჩნდეს, რადგან ის სთავაზობს ბავშვებს, ივარჯიშონ ახალი სტრატეგიის გამოყენებაში მანამ, ვიდრე პრობლემის ეფექტურად გადასაჭრელად მისი სწრაფი გამოყენება არ მოხდება.

სხვა კოგნიტური უნარების განვითარება ანალოგიური მსჯელობა

მსჯელობა არის პრობლემის გადაჭრის სპეციალური ხერხი, რომელიც საჭიროა დასკვნის გასაკეთებლად. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ დროს ადამიანმა მოცემული ინფორმაციის მიღმა უნდა იფიქროს.

სავარაუდოდ, ადამიანები ყველაზე კარგად ანალოგიურ მსჯელობას იცნობენ. ანალოგიური მსჯელობისას ხდება უკვე ნაცნობი მოვლენის გამოყენება, რათა დადგინდეს ჯერ კიდევ უცნობი მოვლენა. კლასიკური ანალოგიური მსჯელობის მაგალითია: ძაღლი (ა) იგივეა ლეკვისთვის (ბ), რაც კატა არის (გ) კნუტისთვის (დ).

ანალოგიები დაფუძნებულია მსგავს კავშირებზე. თუ ადამიანს სურს ზემოთ განხილული ანალოგიის ამოხსნა, ის ძაღლს და კატას და ასევე ლეკვსა და კნუტს შორის მსგავსებას უნდა მიხვდეს.

რებეკა სანჩესმა და ტამი კემპბელმა ანალოგიურ მსჯელობასთან დაკავშირებით ჩატარეს ექსპერიმენტი 1 წლის ასაკის ჩვილებზე. ექსპერიმენტის არსი მდგომარეობდა შემდეგში: ჩვილისგან მომორებით დებდნენ მისთვის სასურველ სათამაშოს. ჩვილსა და სათამაშოს შორის იყო გარკვეული სახის ბარიერი - ორი თოკი, რომელთაგანაც ერთი ჩვილისგან მომორებით სათამაშოზე იყო მიბმული. ორივე თოკი ცალ-ცალკე იდო ორ პატარა ქსოვილის ნაჭერზე, რომლებიც ჩვილისთვის ხელმისაწვდომი იყო. სათამაშოს მისაღებად ჩვილს ხელით თავისკენ უნდა მოეზიდა მის წინ დადებული ქსოვილი და შემდეგ მოექაჩა თოკი, რომელზეც სათამაშო იყო მიმაგრებული. მას ანალოგიური სახის სამი დავალება უნდა შეესრულებინა. სათამაშო, ბარიერი და ნაჭრის ფერი ყველა დავალების შემთხვევაში იცვლებოდა. თუ ჩვილი 100 წამის განმავლობაში დავალებას თავს ვერ გაართმევდა, მაშინ მშობლები მას მისი შესრულების სწორ ვერსიას უჩვენებდნენ.

კვლევის მთავარი მიზანი იყო, რომ მას შემდეგ, რაც ჩვილები მშობლების მითითებით თუ მათ გარეშე, თავს გაართმევდნენ

მათთვის მიცემულ დავალებას, გარკვეულიყო: შემდეგი დავალების ამოხსნისას ისინი დაინახავდნენ თუ არა მსგავსებას და შეძლებდნენ თუ არა, მომდევნო დავალების უკეთ შესრულებას. კერძოდ, გამოიყენებდნენ თუ არა ისინი ანალოგიურ მსჯელობას?

ჩვილების მხოლოდ მცირე რაოდენობამ ამოხსნა პირველივე დავალება სპონტანურად, მშობლების დახმარების გარეშე (უმეტესობას მშობლების დახმარება დასჭირდა), პირველი დავალების შემსრულებელთა რაოდენობა 29 პროცენტი იყო, მეორე დავალების შესრულება ჩვილების 43 პროცენტმა შეძლო, ხოლო მესამე დავალება შეასრულა 67 პროცენტმა. ეს ექსპერიმენტი კარგი ნიმუშია იმისა, რომ ერთი წლის ჩვილებს უკვე აქვთ ანალოგიური მსჯელობის უნარი.

მეტყველების განვითარება

მეტყველების განვითარება დაბადებიდან იწყება და მისი საბოლოო ჩამოყალიბება საკმაოდ რთულ ეტაპებს გადის. ბავშვები, რომლებიც ერთი ასაკობრივი პერიოდით მაინც ჩამორჩებიან განვითარებაში, გარკვეული რისკის ჯგუფს მიეკუთვნებიან და აუცილებლად ესაჭიროებათ ფსიქოლოგისა და ლოგოპედის კონსულტაცია. მეტყველება ვერბალური კომუნიკაციის საშუალებაა, რომლის პროცესშიც ხდება ადამიანებს შორის აზრთა გაცვლა და ინფორმაციის გაზიარება. მეტყველების საშუალებით ადამიანი ადრეული ასაკიდანვე იძენს საკუთარი კულტურის, მისი სოციალური წრისთვის დამახასიათებელ გამოცდილებას. მეტყველების მოტორული ცენტრი - ბროკას ცენტრი მდებარეობს თავის ტვინის მარცხენა ჰემისფეროში. ის პასუხისმგებელია მეტყველების სამეტყველო ფუნქციის გამართულ მუშაობაზე. ვერნიკეს ცენტრი, რომელიც ასევე მარცხენა ჰემისფეროში მდებარეობს, წარმოადგენს მეტყველების ალქმის ცენტრს, ის მეტყველების გაგებასა და გააზრებაზე პასუხისმგებელია. ასოციაციის ცენტრი - გვეხმარება სატირო სიტყვების მოძებნასა და სწორად დალაგებაში. მისი დახმარებით ვიწყობთ წინადადებებს და ვსვამთ შესაბამის ბრუნვასა და რიცხვში; შემ-

დგომში ინფორმაცია გადაეცემა ბროკას ცენტრს და ვიწყებთ საუბარს. ამ პროცესის შემდეგ ინფორმაცია საუბრის სახით ხვდება ვერნიკეს ცენტრში, რომელიც გვეხმარება საუბრის სისწორის განსაზღვრაში, შეცდომის არარსებობის შემთხვევაში ინფორმაცია კვლავ უბრუნდება ასოციაციის ცენტრს და იწყება ახალი ფრაზის შედგენა; ასე ხდება მთელი საუბრის განმავლობაში. ასოციაციის ცენტრი ისმენს, აკონტროლებს და აცნობიერებს როგორც საკუთარ, ისე სხვისი მეტყველების სისწორეს.

მეტყველების ალქმა - ჩვილებს ადამიანების საუბრის მოსმენისას მშობლიური ენის ყველა ბგერის გარჩევა და ალქმა შეუძლიათ და ისინი ასევე განასხვავებენ ისეთ ბგერებს, რომლებიც მათ მშობლიურ, სამეტყველო ენაში არ მოიპოვება. (Aldridge, Stillman, & Bowar, 2001; Jusczyk, 1995). ჩვილებს უფროსების საუბარი სიტყვების ბოლო მარცვალზე ტონის ანევიით და პაუზებით უფრო მოსწონთ და ასეთ საუბარს ისინი უფრო ყურადღებით უსმენენ და უპირატესობას ანიჭებენ. ახალშობილები ინტენსიურად იწყებენ წოვას, თუ მათ საკუთარი დედის და არა უცნობი ქალის ხმა ესმით; ასევე უცხო ენასთან მიმართებაშიც: უცხო ენას მოსმენას, მათ მშობლიური ენის მოსმენა ურჩევნიათ. 6-8 თვის ჩვილები ისეთი ბგერების „გამოშვებას“ იწყებენ, რომელიც მათ მშობლიურ ენაში არ არსებობს (Anderson, Organ, & White, 2003; Olka & Werker, 1994). ჩვილებს შეუძლიათ სწრაფი აქცენტირება მოახდინონ მეტყველების უფრო მნიშვნელოვან ნაწილებზე. ისინი ადრე საუბრისას ხშირად გაგონილ სიტყვებს ცნობენ, მარტივი წინადადებებისა და ფრაზების შემცველ საუბარს ხანგრძლივი დროით უსმენენ. დედა ყურადღებით უნდა იყოს და აკონტროლოს, როგორ წოვს ბავშვი ძუძუს - აქტიურად თუ პასიურად, მზერას მიმართავს თუ არა დედაზე წოვის დროს, 2 თვიდან უღიმის თუ არა მას. 2-4 თვის ჩვილი ცდილობს მოკლე ბგერების წარმოთქმას, იწყებს ლულუნს. თუ 5-6 თვის ასაკში ჩვილი ჯერ კიდევ არ ლულუნებს, ეს მიუთითებს დარღვევაზე და საჭიროებს სპეციალისტების ჩარევას და კონტროლს, რათა დროულად იქნას აღმოჩენილი მეტყველების პათოლოგია.

21-
ბავშვი მეტყველებას მაშინ იწყებს, როდესაც მას რიგი მოთხოვნები დაკმაყოფილება აიძულებს დახმარებისათვის სხვას მიმართოს. ბავშვის ამეტყველება რთული პროცესია და ის უეცრად არ დგება. მას წინ უსწრებს მოსამზადებელი პერიოდები, რომლის განვითარება ორი მიმართულებით მიმდინარეობს:

1. ბავშვის მიერ გამოხატველი მოძრაობების გაგება (სხვათა მეტყველება);
2. ბავშვის მიერ სიტყვების წარმოთქმა ე.ი. მისი ბგერითი აქტივობა.

სამეტყველო სტიმულის პირველი ნიშნები უკვე ორი-სამი თვის ჩვილში ვლინდება „ღუღუნის“ სახით. პატარები ხშირად გრძელი „ღუღუნის მონოლოგს“ ასრულებენ, რომელიც მისი ცხოვრების პირველი ექვსი თვისთვის არის დამახასიათებელი.

ღუღუნის მეორე ფაზაში ბავშვი იგებს, რომ მას ბგერების საშუალებით შეუძლია რაღაცის გამოთქმა. ამ გამონათქვამებს შესაძლოა „საუბარიც“ დავარქვათ. ამ პერიოდში ბავშვებს განსაკუთრებულ სიბარულს ანიჭებთ, როდესაც მასთან ერთად მღერიან, უმღერიან, ან მუსიკას უსმენენ.

გაგების უნარის განვითარების შემდგომ საფეხურზე რაიმე სიტყვის გაგონებისას ბავშვი თავს იმ კონკრეტული საგნისკენ აბრუნებს, რომელიც მისთვის უკვე ნაცნობია. სადაა ბებო? ბავშვი თავს იმ მიმართულებით ატრიალებს, სადაც ბებოს ოთახი ან სურათი ეგულება.

ბავშვისთვის სიტყვის გაგების უნარის ჩამოყალიბებისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს უესტებს. სიტყვის გამოყენება და უესტით შესატყვის საგანზე მითითება ხელს უწყობს მათ შორის კავშირის დამყარებას. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს პირობით რეფლექსთან, რომელიც მას განსაზღვრულ სიტყვებზე, როგორც სმენით გაშიზიანებულზე გამოუმუშავდება. რეფლექსის გამომუშავება არა მხოლოდ ცალკეულ სიტყვებზე, არამედ მთელ წინადადებაზეც შეიძლება. ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვანია ხმის მოდულაცია და არა ის, თუ რა ენაზე მიმართავს უფროსი ბავშვს.

ბავშვის ბგერით აქტივობაში 2 ასპექტს გამოყოფენ - ტირილი და ტიტინი.

კივილი, რომელიც მალე ტირილად იქცევა, პირველი საშუალებაა, რომლითაც ჩვილი ზემოქმედებას ახდენს სხვაზე. ის ყველაფერს ტირილით გვატყობინებს: შია, სწყურია ან ჩაისველა. მშობლები საკმაოდ თავშეკავებულები უნდა იყვნენ ბავშვის ტირილთან დაკავშირებული კაპრიზების დაკმაყოფილებაში, რადგან ეს უკანასკნელი სწავლობს, რომ კივილით და ტირილით ყველა სურვილს აისრულებს და მოგვიანებით ის ყველა შეუსრულებელ სურვილზე ტირილს იწყებს. დაბადებიდან პირველ თვეებში ბავშვს მხოლოდ ერთ საგანზე შეუძლია ყურადღების გამახვილება: თუ ის ბურთით თამაშობს და ამ დროს დაელაპარაკებიან, ყურადღება საგნიდან ადამიანზე გადააქვს. თუ ის ამის შემდეგ ისევ ამ ან სხვა საგანს შეხედავს, ადამიანისგან ისევ იმ საგნებზე გადააქვს ყურადღება. ეს ხდება მანამ, ვიდრე ბავშვი ორივე შემოთავაზებულ სტიმულზე ერთდროულად არ გაამახვილებს ყურადღებას (ბურთსაც და ვინმესაც ერთდროულად შეხედავს). ვინმე, რომელიც სიტყვა „ბურთს“ წარმოთქვამს. ამ ქმედების რამდენჯერმე გამეორების შემდეგ ის სიტყვასაც იმახსოვრებს.

სიცოცხლის პირველი წლის პირველ ნახევარში ტირილი მექანიკური ხასიათისაა, ბავშვი მას შეგნებულად არ მიმართავს. 8 თვიდან კი მდგომარეობა იცვლება, როდესაც ბავშვს გამოხატველ მოძრაობათა გაგების უნარი უჩნდება.

ტიტინი, ტირილის მსგავსად, გამოცდილების გარეშე ყალიბდება. ჩვილი სწავლობს, რომ ტიტინით რაიმე მოთხოვნის დაკმაყოფილება არ ხდება, ამიტომ ის მას იშვიათად იყენებს. ტიტინი სპონტანურად წარმოიშობა და მას თავისი ფუნქცია აქვს, თავდაპირველი ტიტინი რომ სპონტანური აქტია და ბავშვისთვის გამოხატველობით მნიშვნელობას მოკლებულია, იქიდანაც ჩანს, რომ სმენადაქვეითებული და ყრუ ბავშვებიც ტიტინებენ. ეს პერიოდი შედარებით ხანმოკლეა და მოიცავს 1-1.5 წელს.

თამაშს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ბავშვის ზოგადი და ენობრივი განვითარებისთვის. თამაშის საშუალებით ბავშვს უვითარდება მრავალი თვისება: ის უფრო თავდაჯერე-

ბული ხდება მოტორული მოძრაობის შესრულებისას, სწავლობს თავის ძლიერ და სუსტ მხარეებს. ხვენს ყურადღებას, ფანტაზიას, იფართოებს სიტყვების მარაგს. ასევე სწავლობს ზუსტ აღქმას - მსგავსი ნივთების გარჩევას, ფორმის, ფერის მიხედვით საგნების განსხვავებებს, საგნებისა და მოვლენების ერთმანეთთან დაკავშირებას.

ყველაზე უფრო მიღებული ითვლება მეტყველების განვითარების პერიოდების შტერნისეული კლასიფიკაცია. იგი ამ პერიოდებს ეპოქებს უწოდებს. სხვა მეცნიერები სტადიებს ხმარობენ, მაგრამ მათ შორის განსხვავება არაა. ბავშვის პირველი სიტყვები არავითარ შემთხვევაში არ გამოიყენება სახელდების მიზნით. ბიულერის აზრით, ის გვატყობინებს თავისი აფექტური მდგომარეობის, მისი სურვილების, მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების შესახებ და ამ მიზნით იგი გარშემოყრდნობს ქცევის გამონვევას ცდილობს.

ავტონომიური, ბავშვური მეტყველება - ყველაზე ადრეული ეტაპია, ყველა საგანს თავისი სახელი რომ ჰქვია, მათ გარკვეულ სიტყვას სიტუაციურობა ათქმევინებს (ხშირად, არასწორი თანხედობით) და შეიძლება ეს სიტყვა ეკუთვნოდეს არა ამ კონკრეტულ საგანს, არამედ მსგავს საგანთა ჯგუფს.

ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში ეს პერიოდი ცნობილია, როგორც ასოციაციური მეტყველება. ამ დროს ბავშვი ხშირად საგანს მიახლოებით არქმევს სახელს. მაგალითად, „ვუ-ვუ“ - მანქანა, „მ-ამ“ ან „აუ-აუ“ - ძაღლი და ა. შ. 12-18 თვის ბავშვისთვის შტერნის თანახმად, სიტყვების მიმართ შეუძლებელი ხდება როგორც გრამატიკული, ისე ლოგიკური კატეგორიების გამოყენება. მათი ფსიქოლოგიური შინაარსი სუბიექტის მთელ ამბავს უფრო წარმოადგენს, ვიდრე საგნის დასახელებას. მაგ. „კაკა“ შეიძლება იყოს არა მარტო კამფეტი, არამედ ყველაფერი რაც ტკბილია: მურაბა, შაქარი, ნამცხვარი, ხილი, წვენი... „ლაღალა“ - ყველაფერი, რაც მუსიკას უკავშირდება, „დადა“ შეიძლება გულისხმობდეს მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას: წყალი მინდა, ჩაიცვალე, ეზოში ჩამიყვანე, მშია და ა. შ. ამის გამო პირველ სიტყვებს ფსიქოლოგები „ერთ სიტყვიან“ წინადადებებს უწოდებენ.

ამ პერიოდში ბავშვი ჯერ კიდევ არ მიმართავს ნამდვილ მეტყველებას. არ აქვს შეგნება, რომ ყველა საგანს თავისი სახელი ჰქვია. მას არ აქვს გაცნობიერებული საგნობრიობა.

მეორე წლიდან ბავშვი იწყებს სიტყვათა მარაგის შექმნას. წლინახევრის ბავშვი საშუალოდ აქტიურად 25 სიტყვას ხმარობს. მაგრამ გაცილებით მეტი სიტყვის მნიშვნელობა იცის და შესაბამისადაც რეაგირებს მათზე. დროთა განმავლობაში ის სულ უფრო და უფრო მეტი სიტყვის წარმოთქმას ცდილობს. ბავშვის ბგერების კომპლექსი, ბიულერის აზრით, „აფექტებისა და სურვილის სიტყვებს“ წარმოადგენს. ბავშვის მიერ წარმოთქმული ცალკეული სიტყვები მთლიანს წარმოადგენს, რომელიც ერთდროულად ბავშვის სუბიექტურ მდგომარეობასაც გამოხატავს და ობიექტურსაც.

18-24 თვის პერიოდის ბავშვისთვის დამახასიათებელია ორსიტყვიანი წინადადებების წარმოთქმა. ის უკეთესად აცალიბებს თავის სურვილებს და მუდმივად სვამს შეკითხვებს, მაგალითად: „რა?“ „რატომ?“ „სად?“, და მუდმივად პასუხის მოლოდინშია.

ბავშვის მეტყველების პრობლემებთან დაკავშირებით გასათვალისწინებელია ემპირიული მონაცემებით დადგენილი შემდეგი ფაქტორები:

1. ენის ადგმის ნორმალურ დიაპაზონად ითვლება 1.5-2 წელი. თუმცა ეს პერიოდი შეიძლება გაგრძელდეს 3-4 წლამდეც. ყველა ბავშვი ერთი და იმავე დროს არ იწყებს მეტყველებას.
2. გოგონები უფრო ადრე იწყებენ მეტყველებას, ვიდრე ბიჭები.
3. კულტურული, განათლებული ოჯახისშვილები ნახევარი წლით ადრე იდგამენ ენას, ვიდრე გაუნათლებელი ოჯახის შვილები.
4. მრავალშვილიანი ოჯახის ბავშვები ცოტას ტირიან, რადგან ხშირ შემთხვევაში ამგვარ ოჯახებში, მშობლები მათი კაპრიზების დასაკმაყოფილებლად ვერ იცლიან.

5. გარემო ფაქტორები უდიდეს ზეგავლენას ახდენს ბავშვის მეტყველების განვითარებაზე (და არა მხოლოდ მეტყველების).

აღსანიშნავია ისიც, რომ თუ 2 წლის ასაკში ბავშვს არ აქვს საუბრის სურვილი ან საუბარში სხვისი მიბაძვის მცდელობა, არ აქვს რეაქცია, როცა მას ეძახიან, არ აინტერესებს საუბარი – საჭიროებს ყურადღებას. თუ 2 წლის ბოლოს ის მხოლოდ თითო-ორი სიტყვას ამბობს და მათ ხშირად არ იმეორებს, ან არ პასუხობს ისეთ მარტივ შეკითხვებს, როგორიცაა „რა არის ეს?“ ან „სად არის შენი ფეხსაცმელები?“ „სად არის შენი სათამაშო თოჯინა, მანქანა“ და ა.შ., მაშინ შესაძლოა ბავშვს მეტყველების პრობლემა ჰქონდეს.

სენსომოტორული საზნაურის შეფასება

პიაჟეს მოსაზრებით, ჩვილების კოგნიტური უნარები, მათი მიღწევები ამ სფეროში ყველა რეპრეზენტაციული უნარი, ერთდროულად ვითარდება, სენსომოტორული საფეხურის დასრულებისას. თუმცა სხვა კვლევებით დასტურდება, რომ აღდგენილი იმიტაცია და ანალოგიური პრობლემების გადაჭრა უფრო ადრე იწყება, ვიდრე ბავშვები შეძლებენ საგნების დამალვის რთული ამოცანის შესრულებას. ზოგიერთი მეცნიერის მოსაზრებით, ეს და სხვა მსგავს მოვლენებთან დაკავშირებით მიღებული შედეგები პიაჟეს მონაცემებს ეჭვქვეშ აყენებს.

თანამედროვე მკვლევარები ფიქრობენ, რომ ჩვილებს იმაზე მეტი თანდაყოლილი კოგნიტური შესაძლებლობები აქვთ შთაბეჭდილების გასაზრებლად, ვიდრე პიაჟე ფიქრობდა. პიაჟეს აზრით, ყველა მენტალურ რეპრეზენტაციას ჩვილები სენსომოტორული მოქმედებებით იღებენ. ამჟამად კი მკვლევარების ნაწილი ამტკიცებს, რომ ბავშვის კოგნიტურობის საწყისი წერტილი შეზღუდულია, მათი აზრით, ჩვილი ცხოვრებას იწყებს გარკვეული ინფორმაციისადმი ყურადღების მიქცევით, გარკვეული დანიშნულების სასწავლო პროცედურებისადმი მიდრეკილებით, რთული პერცეპტული ინფორმაციის გამაანალიზებელი

მძლავრი აღჭურვილობით. ეს ჩვილებს მრავალფეროვანი სქემების შექმნის საშუალებას აძლევთ (Bahrik, Lickliter & Flom, 2004; Huttenlocher, 2002; Slemmer & Johnson, 2002; Mandler, 2004).

სხვა მკვლევარების მოსაზრებით, ჩვილები ცხოვრებას იწყებენ მნიშვნელოვანი თანდაყოლილი ცოდნით, რომელიც ხელს უწყობს მათი კოგნიტური განვითარების „ნახტომისებურ“ წინსვლას.

საკონტროლო კითხვები:

1. ჩამოაყალიბეთ ჟ. პიაჟეს ინტელექტის განვითარების სტადიები.
2. ჟ. პიაჟეს მიხედვით ინტელექტის განვითარების სტადიები განსხვავდებიან კულტურის მიხედვით?
3. დაახასიათეთ პიაჟეს სენსომოტორული სტადია ქვესაფეხურების მიხედვით.
4. რა სტრატეგიები გააჩნიათ ჩვილებს?
5. გააჩნიათ თუ არა ანალოგიური მსჯელობის უნარი ჩვილებს და აღწერეთ ამასთან დაკავშირებით ჩატარებული ექსპერიმენტის შინაარსი.
6. დაახასიათეთ ჩვილის მეტყველების განვითარების პერიოდები.
7. როგორია მეცნიერების მოსაზრებები სენსომოტორული სტადიის შეფასების ირგვლივ?

ჩვილების ფსიქო-სოციალური განვითარება

ბავშვის სიცოცხლის პირველი ორი წლის განმავლობაში ხდება არსებითი ცვლილებები. ამ დროს არაფრის მცოდნე, უსუსური ჩვილები, გარდაიქმნებიან აქტიურ მკვლევარებად. ისინი სრულყოფილად ეუფლებიან გადაადგილების დამოუკიდებელ საშუალებას - სიარულს, უფრო და უფრო უკეთ ახერხებენ გარესამყაროს შეცნობას და ითვისებენ მათზე ზემოქმედების ხერხებს. პატარები აცნობიერებენ, თუ როგორ ახდენს სამყარო მათ მოქმედებებზე რეაგირებას; ხვდებიან, რომ მათ თავადაც შეუძლიათ ზოგიერთი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება ან თუ ამის აუცილებლობა წარმოიშვება, დახმარებისთვის ვინმეს მიმართავენ. ისინი ეცნობიან ოჯახურ ურთიერთობებს, ასევე „რა არის ცუდი“, „რა არის კარგი.“ საკუთარ თავს აცნობიერებენ, როგორც გოგონები ან ბიჭები და იგებენ, რომ სქესობრივი კუთვნილება განსაზღვრავს მათი ქცევის გარკვეულ სტილს.

ჩვილები ქვეყანას მოველინიებიან გარკვეული ინდივიდუალურ-ტიპოლოგიური თავისებურებებით ანუ რეაგირების სტილით. ერთნი უფრო მგრძნობიარენი არიან სინათლისადმი ან მოულოდნელი ხმისადმი, სხვები - უფრო ნაკლებად; ერთნი დისკომფორტზე სწრაფად რეაგირებენ, მეორენი - შენელებულად. ზოგი ჩვილი დაუდგრომელია, სხვები - უფრო ნყნარები; ზოგნი უფრო აქტიურები, მომთხოვნი და ენერგიულები არიან. ორი წლის ასაკის ბავშვი, რომელიც გარკვეულ კულტურულ გარემოში ცხოვრობს, ან უფრო მეტად ანვითარებს რეაგირების ამ საბაზისო სტილებს, ან გარკვეულად თრგუნავს მათ. შედეგად ვიღებთ იმას, რასაც პიროვნებას ვუნოდებთ.

მიჯაჭვულობა

მიჯაჭვულობა არის ძლიერი გრძნობით-ემოციური და თავდაცვითი კავშირი, რომელიც ინდივიდს მათთვის მნიშვნელოვანი

ადამიანების მიმართ აქვს, სიამოვნებას ანიჭებს და სტრესის დაძლევისა და სიმშვიდის მოპოვებაში ეხმარება. მიჯაჭვულობა ჩვილებს მათ მიმართ უყალიბდებათ, ვინც მათდამი მზრუნველობას და ემოციურ თანადგომას იჩენს. სწორედ გარემოდან მიღებული ემოციური კონტაქტები ხდება საფუძველი მომავალში თანატოლებისადმი, ახლობლების, სხვა უფროსი ადამიანების, მეუღლეების თუ შეყვარებულების მიმართ დამოკიდებულებისა; უიმედო მიჯაჭვულობამ შესაძლოა მათ, გარშემო მყოფ სამყაროში არსებული საგნების, სათამაშოების, ახალი მოვლენების, უცნობი ადამიანების მიმართ თავისუფალი მოქმედება შეუზღუდოს. ჩვილები, პირველ რიგში, დედაზე არიან მიჯაჭვულები, რომელიც მათ მოთხოვნილებებზე სწრაფად რეაგირებს (ხელში აყვანა, ჩახუტება, კვება, შიშის დროს დედასთან ჩაბლაუჭება და ა. შ.).

მიჯაჭვულობა რეციპროკულია, იგი ორმხრივი პროცესია და უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებს ადამიანის ჩამოყალიბების, მისი სრულფასოვანი განვითარების პროცესში. ფროიდი თავის ფსიქოდინამიურ თეორიაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს დედასთან უწყვეტ ემოციურ კავშირს და მომავალში პიროვნებაში გამოვლენილ არასასურველ მოთხოვნილებებს და მისგან გამომდინარე ქცევას. სწორედ განვითარებასა და აღზრდაში ადრეულ ეტაპებზე დაშვებულ შეცდომებს მიაწერს.

„მიჯაჭვულობის თეორიის“ ავტორები არიან **ჯ. ბოულბი და მერი ეინსფორსი**.

მიჯაჭვულობის თეორია მეოცე საუკუნის 40-იანი წლებიდან იღებს საფუძველს. მეორე მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ, მრავალი ადამიანი დარჩა უსახლკაროდ და მრავალი ბავშვი დაოხლდა, რომლებსაც შემდგომ ცხოვრებაში სერიოზული ფსიქოლოგიური პრობლემები შეექმნათ. სწორედ ამ მოვლენებზე დაკვირვების შედეგად, ბრიტანელმა ფსიქიატრმა და ფსიქოანალიტიკოსმა ჯონ ბოულბიმ (John Bowlby) და მ. ეინსფორსმა (M. Einsform) შეიმუშავეს **მიჯაჭვულობის თეორია**.

ბავშვები მიჯაჭვულები ხდებიან მათი ძირითადი მზრუნველის მიმართ, ეს მზრუნველი ძირითად შემთხვევაში დედაა, რომელიც მას გადასცემს სითბოს, სიყვარულს, ზრუნავს მის

ყოველდღიურ საქმეებზე, რაც აუცილებელი პირობაა ბავშვის ნორმალური განვითარებისთვის. თუ ბავშვს მოსცილდება ძირითადი მზრუნველი (ხშირ შემთხვევაში - დედა), მაშინ ბავშვი განიცდის ამას, ეს ჩვეულებრივი, ნორმალური ადაპტაციური რეაქციაა.

მიჯაჭვულობა წარმოადგენს პირობით რეფლექსს, როდესაც ადგილი აქვს ურთიერთობის დამყარების ბუნებრივ მოთხოვნილებას. განვითარების საკითხებით დაკავებული ფსიქოლოგები დიდი ხნის მანძილზე თვლიდნენ, რომ ჩვილი ბავშვების უფროსებთან მიჯაჭვულობა, გამოწვეულია მათი პირველადი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებასთან. მაგ., ფროიდის თეორიაში, ბავშვების ადრეული ემოციური კავშირები განპირობებულია დედის მიერ მისი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებასთან. აღნიშნული პროცესისას ჩვილს უყალიბდება მყარი დადებითი შინაგანი განწყობა დედაზე. საბოლოოდ, ბოულბი და ეინსტორსი მივიდნენ დასკვნამდე, რომ მშობელი-შვილის ურთიერთკავშირი, რომელიც მიჯაჭვულობის სახით ყალიბდება, პირველი ორი წლის განმავლობაში, ყველა სამომავლო ურთიერთობის საფუძველს წარმოადგენს.

ჯონ ბოულბი მიჯაჭვულობის განვითარების

ოთხ ფაზას გამოყოფს:

1. **მიჯაჭვულობამდე ფაზა** (დაბადებიდან 6 კვირამდე) ამ პერიოდში ბავშვები დედის სუნს და ხმას სცნობენ. მათთან სიახლოვე ჩვილებს აწყნარებთ. ისინი დედის სახის ნაკეთების გარჩევას იწყებენ. თუმცა, ამ პერიოდის ბავშვი ჯერ არ არის დედასთან მიჯაჭვული. იგი სხვა უფროსებთან დარჩენის წინააღმდეგი არაა.
2. **მიჯაჭვულობის ჩამოყალიბების ფაზა (6 კვირიდან - 6-8 თვე).** ამ პერიოდში ბავშვს ახლობელი და უცხო ადამიანების გარჩევა შეუძლია განსხვავებული რეაქციული გამოხატულებებით. იგი დედის ხელში აყვანის შემთხვევაში სწრაფად მშვიდდება, უღიმის, უცინის. ის სწავლობს, რომ

მისი ქმედებები გარემომყოფთა ქცევას განაპირობებს. ამ პერიოდიდან ჩვილებში იწყება **წლობის გრძნობის** განვითარება.

3. **მკვეთრად გამოხატული მიჯაჭვულობის ფაზა (6-8 თვიდან 18-24 თვემდე).** ამ პერიოდში ახლობელი მზრუნველის მიმართ ნათლად გამოხატული მიჯაჭვულობა ხდება. ჩვილებში ჩნდება განშორების (სეპარაციული) შფოთვა. ჩვილის დისტრესული რეაქცია ახლობელი მზრუნველის ნასვლაზე. განშორების შფოთვა ყოველთვის არ ვლინდება და ის უცხოობის შიშის მსგავსად დამოკიდებულია ჩვილის ტემპერამენტსა და არსებულ სიტუაციაზე. ბევრ კულტურაში შფოთვა მატულობს 6-15 თვის პერიოდში, („7-თვიანების შფოთვა“) ბავშვები მშობლებთან განშორებას აპროტესტებენ, უფრო მოზრდილი ჩვილები და ახალფეხადგმული ბავშვები მასთან განშორების თავიდან არიდებას და მშობელთან კონტაქტის შენარჩუნებას სხვადასხვა ხერხებით („გაჭრობით“) ცდილობენ. ისინი დაყვებიან მათ, ეკვრიან, აცოცდებიან და ა. შ. მათვის დედა უსაფრთხოების გარანტიაა.

4. **ორმხრივი ურთიერთობის ჩამოყალიბება (18 თვიდან-2 წლამდე და შემდეგ პერიოდი).** მეორე წლის ბოლოსთვის მეტყველების სწრაფი განვითარება ახალფეხადგმულ ბავშვს შესაძლებლობას აძლევს გააცნობიეროს ზოგიერთი ის ფაქტორი, რომელიც მშობლის მოსვლა-ნასვლაზე ახდენს გავლენას. ის გარკვეულწილად გათვლის მშობლის დაბრუნებას.

ცხოველებზე ჩატარებული კვლევებით დასტურდება, რომ ჩვილის მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება და დაძაბულობის შემცირება არის ერთ-ერთი მიზეზი, რაც მის პირველად მიჯაჭვულობას განაპირობებს.

ჯონ ბოულბიმ ყურადღება მიაქცია ლორენცოს მიერ ჩატარებულ ექსპერიმენტს, რომელიც ჩვენს მიერ ეთოლოგიურ თეორიაში უკვე განხილულ *იმპრიტივის* თემას ეხებოდა. ბოულბი მივიდა დასკვნამდე, რომ ადამიანების შვილებიც ქცევის დაპროგ-

რამეზული ფორმებით იბადებიან, რომლებიც ჩვილებს მშობლებთან დაახლოვებაში ეხმარებათ (Bowlby, 1973). მათი ქცევა არის გამოძახილი, იმისა, რომ ჩვილი საფრთხისგან იცოს დაცული.

ჰარი ჰარლოუ აღნიშნავდა, რომ მიჯაჭვულობის ჩამოყალიბებისთვის მნიშვნელოვანია კვება და სხვა პირველადი მოთხოვნები დაკმაყოფილება, თუმცა მისი მოსაზრებით ეს საკმარისი არაა. მან რიგი ექსპერიმენტები ჩაატარა მაიმუნებზე და დაასკვნა, რომ გარემოს გაკონტროლებისათვის, სადაც უნდა მომხდარიყო დასწავლა, უკეთესი იქნებოდა მაიმუნების დედისგან დაშორება, რადგან მის ექსპერიმენტში დედა მაიმუნები, რომლებიც შვილებისთვის მოდელს წარმოადგენდნენ, არაკონტროლირებადი ცვლადები იყვნენ.

ჰარლოუმ შემთხვევით აღმოაჩინა, რომ დედებთან განშორებისას, პატარა მაიმუნები ნეგატიურ ქცევას ავლენდნენ.

მისი ექსპერიმენტის შინაარსი შემდეგში მდგომარეობდა: მან პატარა მაიმუნების გალიიდან დედა მაიმუნი სხვაგან გადაიყვანა, რამაც ძალიან მძაფრად იმოქმედა მათ შვილებზე. კერძოდ, ზოგი შვილი მაიმუნი მოკვდა, ზოგმა კი ქამა და თამაში აკრძალა. ისინი გახდნენ შეშინებულები, გაღიზიანებულები და აგრესიულები. აღმოჩნდა, რომ მაიმუნების კარგი ემოციური განწყობისთვის და წარმატებული განვითარებისთვის, მხოლოდ რეგულარული კვება არ იყო საკმარისი. ჰარლოუ ექსპერიმენტს ატარებდა ორი სახის სუროგატ (ხელოვნურად შექმნილ) „დედაზე“. ორივე კონსტრუქციის „დედა“ ვიზუალურად ძალიან გავდა მოზრდილ მაიმუნებს. ერთი „დედა“ მავთულების კონსტრუქციის ფორმის იყო, მეორე რბილი ქსოვილით იყო შემოსილი; ორივე ფორმის „დედა მანეკენს“ სანოვარას ბოთლი ეჭირა. მეცნიერების დაკვირვებით ყველა მაიმუნი უპირატესობას რბილი ქსოვილით შემოსილ დედა-მაიმუნის კონსტრუქციას ანიჭებდა. ისინი ეხუტებოდნენ და ბგერით სიგნალებს უგზავნიდნენ მას, იმისდა მიუხედავად, ისინი მათთვის კვების წყაროს წარმოადგენდნენ თუ არა. პატარა მაიმუნებისთვის ის გახდა მიჯაჭვულობის ფსიქოლოგიური საყრდენი, მათი მოსალოდნელი საფრთხეების თუ შიშის დროს თავშესაფარი.

მაიმუნებს, რომლებსაც ურთიერთობა ქონდათ მანეკენ „დედებთან.“ არ იყვნენ ისეთი მშობრები და ნერვიულები, ვიდრე ისინი, რომლებსაც არ ყავდათ სუროგატი დედები. ჰარლოუმ დაასკვნა, რომ შეხება, ჩახუტება, არის მიჯაჭვულობის ფორმების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი. მიუხედავად იმისა, რომ ამ მაიმუნებს ჩამოუყალიბდათ ხელოვნურ, სუროგატ დედებთან მიჯაჭვულობა, ჰარლოუს აზრით, მათი მომავალი განვითარება მთლად ნორმალურად არ წარიმართა. მათ ჰქონდათ გარკვეული სახის სირთულეები თავიანთ თანატოლ მაიმუნებთან ურთიერთობისას. შემდგომში, უკვე მოზრდილი მაიმუნები თავს ესხმოდნენ სხვა მაიმუნებს, ან გაურბოდნენ მათთან ურთიერთობას. ამგვარ პირობებში აღზრდილი მაიმუნები მზრუნველ დედებად ვერ ყალიბდებოდნენ.

საბოლოოდ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სრულფასოვანი

სოციალური ურთიერთობა გადამწყვეტ როლს თამაშობს მაიმუნების ნორმალურ განვითარებაში. აღნიშნული მტკიცებულება ადამიანებთან მიმართებაშიც ვრცელდება, მათ ფსიქო-ემოციურ განვითარებასა და სიცოცხლის შენარჩუნებაზე. XX-ს

დასაწყისში, ჯონ ჰოპკინსის ჰოსპიტალში ექიმების მიერ დაფიქსირებულია, რომ ჯანსაღი ფიზიკური ზრუნვის, მათი ზრდა-განვითარებისთვის ნორმალური პირობების მიუხედავად, ბალტიმორის უპატრონო ბავშვთა სახლებში მოხვედრილი ჩვილების 90% სიცოცხლის პირველივე წელს გარდაიცვალა. აშშ-ის, კანადის და სხვა ქვეყნების უპატრონო ბავშვთა სახლებში ჰოსპიტალიზირებულ მცირეწლოვან ბავშვებზე ჩატარებულმა ოცდაათწლიანმა კვლევებმა აჩვენეს, რომ ნორმალური კვების მიუხედავად, ბავშვები ხშირად ავადმყოფობდნენ რესპირატორული ინფექციებით, უცნობი ეტიოლოგიის ვირუსული ინფექციებით,

გერ იმატებდნენ წონაში და ჯანმრთელობის მდგომარეობის გა-
უარესების ზოგადი სიმპტომები აღენიშნებოდათ (Bowlby, 1969;
Sherrod et al., 1978).

მიჯაჭვულობის ემოციურ რეაქციებს კარგად ხსნის მეცნიე-
რული კვლევები. 2 წლამდე ასაკის მრავალრიცხოვან ჩვილებზე
დაკვირვებით გამოვლინდა ოთხი ტიპური რეაქცია, რომელიც
კარგად ხსნის ჩვილი-დედის კავშირს და მასში **მე-გრძნობის** გან-
ვითარებას.

მიჯაჭვულობის რეციპროკულობის მიმდინარეობის, ორმ-
ხრივი ემოციური კავშირის ჩამოყალიბებისა და ამ პროცესში
ჩვილისა და დედის (მამის) მასზე მზრუნველი ადამიანის როლის
შესახებ საინტერესო ექსპერიმენტი ჩაატარა **ედვარდ ტრონიკ-**
მა (Tronick). მისი მიზანი იყო პირველი ექვსი თვის განმავლო-
ბაში ორმხრივი ემოციური კავშირის ჩამოყალიბების გარკვევა.
ტრონიკმა ჩაატარა ლაბორატორიული ექსპერიმენტი, რომლის
მიზანიც იყო მშობელსა და შვილს შორის ურთიერთმოლოდინე-
ბის შესწავლა. ამ ექსპერიმენტს ეწოდებოდა „**გაყინული სახის**“
ექსპერიმენტი.

მშობლებს სთხოვდნენ, ჩვეულებრივად როგორც სახლ-
ში, ანალოგიურად ეთამაშათ სამი თვის ჩვილებთან. თითოეულ
წყვილს (მშობლები-შვილი) ჰქონდა თამაშის სპეციფიკური მანე-
რა. ერთი წყვილი აქტიურად კონტაქტობდა ჩვილთან, სხვა წყვი-
ლი უფრო მშვიდად ეთამაშებოდა მას. თითოეულ წყვილს ჩამოუ-
ყალიბდა ქცევის, კონტაქტის თავისებური მანერა, ის ბავშვისთ-
ვისაც და მშობლისთვისაც მსგავს ჩვევაში გადაიზარდა. შემდეგ
მშობლები ბავშვებთან წყვეტდნენ კონტაქტს, ჩვილები სტიმუ-
ლაციის შესამცირებლად ზურგს აქცევდნენ მშობლებს ან ხუჭავ-
დნენ თვალებს. ამ მომენტში ინსტრუქციის მიხედვით, დედა ან
მამა ბავშვს გაყინული, უემოციო გამომეტყველებით უყურებდა.

მშობლის ასეთი რეაქცია ბავშვში იწვევდა გაოცებას. შემდეგ
ის ცდილობდა სხვადასხვა მოქმედებებით: ღიმლით, მოძრავი
შეხებით, დუღუნით, მშობლის რეაქციის შეცვლას. თუმცა მშო-
ბელი ინარჩუნებდა „გაყინულ“ გამომეტყველებას. რამდენიმე
წუთის შემდეგ ბავშვების ქცევა იცვლებოდა. ისინი იწყებდნენ

თითების წოვას და გამოიყურებოდნენ შეშინებულნი. ზოგი მათ-
განი იწყებდა ტირილს, ზოგს ნერწყვი სდიოდა, ზოგი ასლოკინებ-
და. მიუხედავად იმისა, რომ მშობელი მარტო არ ტოვებდა ჩვილს,
ემოციური უკუკავშირის დეფიციტის გამო, ბავშვს ეწყებოდა
შფოთვა. ექსპერიმენტის ბოლოს მშობელი იწყებდა ჩვილთან
ჩვეულებრივ თამაშს, ვიდრე ის კარგ გუნებაზე არ დადგებოდა.

აღნიშნული ექსპერიმენტი ცხადყოფს, თუ რამდენად მნიშე-
ნელოვანია ემოციური კავშირის დამყარება 3 თვის ჩვილებთან.
ტრონიკის მიხედვით, ბავშვების განვითარების ძირითადი დეტერ-
მინანტი არის **ორმხრივი ემოციური** ურთიერთობის დამყარება.

მიჯაჭვულობის განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი
ასპექტია ჩვილებში უცხო ადამიანების მიმართ და განშორების
შიშის აღმოცენება. ამ მომენტს ხშირად „**7 თვიანების შფოთ-**
ვას“ უწოდებენ, რადგან იგი სწორედ 7 თვის ჩვილებისთვის
არის დამახასიათებელი. ბავშვები, რომლებიც ილიმიან, თბილად
ხვდებოდნენ უცნობ ადამიანებს, უცაბედად იწყებენ ნერვიუ-
ლობას და შფოთვას უცხო გარემოში.

ფსიქოლოგთა უმრავლესობა უცნობი ადამიანების შიშ-
ში ხედავს ბავშვის ინტელექტუალური განვითარების ნიშნებს.
ზრდასთან ერთად, ბავშვი განასხვავებს ერთმანეთისგან მასზე
მზრუნველ და მისთვის უცნობ ადამიანებს. უცხო ადამიანებთან
მარტო დარჩენის შემთხვევაში ისინი იწყებენ შფოთვას, განიც-
დიან უსაფრთხოების გრძნობის დეფიციტს. შესაბამისად, გარე-
მო უსაფრთხოა ბავშვისთვის მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მისი
ახლობელი ადამიანები მათთან ახლოს არიან.

გორდონ ბრონსონმა დაკვირვების შედეგად აღმოაჩინა, რომ
9 თვის ასაკში ბავშვების შფოთვითი რეაქციები უფრო რთულ-
დება. კერძოდ, ამ ასაკის ბავშვი უცნობის დანახვაზე, მასთან მი-
ახლოვების გარეშე იწყებს შფოთვას და ტირილს.

უცნობების მიმართ შიშს, ბავშვის სოციალურ განვითარე-
ბასა და მიჯაჭვულობის ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვანი რო-
ლი უკავია. მას შემდეგ, რაც ბავშვი სწავლობს ნაცნობი ადამი-
ანების იდენტიფიცირებას და შესაბამისად თავს უსაფრთხოდ
და კომფორტულად გრძნობს, იგი იწყებს უცნობი ობიექტე-

ბისა და გარემოს შესწავლას. ამისგან განსხვავებით ბავშვები, რომლებიც გამუდმებით ცდილობენ მზრუნველებთან ახლოს ყოფნას და მათ გვერდითაც ვერ გრძნობენ თავს უსაფრთხოდ, უარს აცხადებენ ახალი გამოცდილების მიღებაზე, არ აინტერესებთ გარემოს შესწავლა, მომავალში მათი ზოგადი ადაპტაცია რთულდება.

გარემო იმ შემთხვევაშია ჩვილებისთვის უსაფრთხო, როდესაც მისი ახლობელი ადამიანები მასთან ახლოს არიან. ჩვილების უცხო ადამიანების მიმართ შიში, რომელიც სხვადასხვა ხარისხით ვლინდება - ორ წლამდე ბავშვების თანმდევი ემოციაა. უცნობი ადამიანებისა და განშორების შიშის მიხედვით, შეგვიძლია შევავსოთ მიჯაჭვულობის ტიპი ბავშვსა და მის მზრუნველს შორის. ბავშვობაში ჩამოყალიბებული მიჯაჭვულობის ტიპი საკმაოდ მდგრადია, მისი მოდიფიკაცია მთელი ცხოვრების განმავლობაში მიმდინარეობს. ადრეულ პერიოდში ჩამოყალიბებული მიჯაჭვულობის ხარვეზები საფრთხეს უქმნის მის პიროვნულ განვითარებას მთელი სიცოცხლის მანძილზე.

გინსვორსმა და მისმა კოლეგებმა შეიმუშავეს უცნობი სიტუაციის ტესტი და გამოყვეს **მიჯაჭვულობის 2 ტიპი: სანდო და არა სანდო მიჯაჭვულობა**. არასანდო მიჯაჭვულობა სამი სახით დახასიათდა: **განრიდებული, ამბივალენტური და დეზორგანიზებული**.

1. **სანდო მიჯაჭვულობა** - ამ დროს ბავშვი შორდება დედას და რჩება უცხო ადამიანებთან, მართალია, ბავშვი დედის ოთახიდან გასვლაზე ნუხდა, მაგრამ მისი დაბრუნებისას მხიარულად და თბილად ხვდება მას და ადვილად მშვიდება. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ შემთხვევაში ბავშვებს მიღებული ჰქონდათ მათი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისათვის მიმართული სათანადო ზრუნვა.

2. **არასანდო მიჯაჭვულობა** - ვლინდება 3 განსხვავებული ფორმით:

ა) **განრიდებული მიჯაჭვულობა**. ბავშვები ნაკლებ დამოკიდებულები არიან დედაზე, მის მიმართ არანაირ ემოციას არ ავლენენ. დედის ოთახიდან გასვლისას არ

ნერვიულობენ, არ გამოხატავენ შფოთვის და არანაირი გაუცხოება არა აქვთ ადამიანების მიმართ; მათ ჩვეულებრივ, დედის მსგავსად ექცევიან. შესაძლოა ბავშვი ბრაზობდეს დედაზე, როცა იგი ოთახს ტოვებს, მაგრამ უკან დაბრუნების შემდეგ მასთან კონტაქტს გაურბის. შესაძლოა ამ ბავშვებს არ ჰქონდათ მოლოდინი, რომ დედა შეძლებდა მათ დამშვიდებას. შესაბამისად, მათ დაისწავლეს ემოციებთან და პრობლემებთან დამოუკიდებლად გამკლავება, ვინაიდან დედის მხრიდან მათი ემოციური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება არ ხდებოდა.

ბ) **ამბივალენტური მიჯაჭვულობა**. ამ შემთხვევაში ბავშვები, თავდაპირველად ოთახში არ სცილდებიან დედას (ასეთ ბავშვებს „დედისკუდსაც“ უწოდებენ) და არ ცდილობენ გარემოს შესწავლას. მათ აღენიშნებათ მაღალი შფოთვის დონე. დედის ოთახიდან გასვლის შემდეგ ისინი შეშინებული, სასონარკვეთილები ელოდებიან მის დაბრუნებას, თუმცა როცა დედა ბრუნდება, ისინი გაბრაზებულები ცდილობენ ხელიდან დასხლტომას, ტირიან, ბრაზობენ და გაურბიან მას. ეს ბავშვები ავლენენ ამბივალენტურ ემოციებს. მათი ამგვარი ქცევიდან გამომდინარე, ბავშვებს გამოცდილებაში აქვთ ქაოტური, არათანმიმდევრული ზრუნვა.

გ) **დეზორგანიზაციული მიჯაჭვულობა**. ეს ყველაზე სუსტი მიჯაჭვულობის ტიპია. ამ დროს ბავშვის ქცევა წინააღმდეგობრივია. დედის ოთახში დაბრუნების შემდეგ, იგი ურთიერთსაინააღმდეგო ემოციებს ავლენს. ხშირ შემთხვევაში არ იძლევა ემოციურ უკუკავშირს, იგი მხოლოდ ფიზიკურად ეკვრის მშობელს. ასეთმა ბავშვმა შესაძლოა ზურგი შეაქციოს დედას, როცა ის მის ხელში აყვანას ცდილობს; გაექცეს დედის მზერას, როცა ის ხელში აჰყავს; ასევე ზოგჯერ შესაძლოა თავად ბავშვი მიეკრას დედას აპათიური, უემოციო სახით. არის შემთხვევები, როცა დამშვიდების, დედასთან შერიგების

შემდეგ, ბავშვი კვლავ იწყებს ტირილს. ამ ბავშვების მზრუნველებთან (დედასთან) ურთიერთობა დეზორგანიზებულია, არ ხდება მათი ემოციური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება.

მიუხედავად იმისა, რომ ახალშობილი საკმაოდ უსუსურია, მას გააჩნია სპეციფიკური უნარები მიჯაჭვულობის ჩამოსაყალიბებლად - ტირილი, თვალებით კონტაქტი, ღიმილი. ახალშობილი „განწყობილია“ უფროსის ძიებაზე, უპირატესობას ანიჭებს ადამიანის სახეს და არა სხვა ობიექტების ყურებას; არჩევს დედის რძის სუნს, გამოხატავს სიხარულს, როცა მასთან კონტაქტობს.

ბავშვთა სახლებში აღზრდილი ბავშვების მაგალითზე, ბოულბიმ აჩვენა, რომ სიყვარულისა და მიჯაჭვულობის იმპრინტის არარსებობის გამო (8-9 თვემდე), ყალიბდება „გარიყულობის“ იმპრინტი, ასეთ ბავშვებს არ შეუძლიათ მომავალში დაამყარონ ხანგრძლივი სასიყვარულო ურთიერთობები. ისინი სხვა ადამიანებს მხოლოდ საკუთარი ინტერესების დასაკმაყოფილებლად იყენებენ.

იმპრინტი არის ადამიანის წარსული გამოცდილება, მისი ქცევის კოპირება, რომელიც ძალიან მნიშვნელოვანია ამ ადამიანისთვის. მაგალითად, დედა გოგონას წარსულში ძალიან აგრესიულად ექცეოდა, გოგონა მყარად იღებს და მომავალში ავლენს წარსულის იმპრინტს. იგი მოზრდილობის ასაკში თავის შვილსაც აგრესიულად ექცევა. მას შეიძლება თვითონაც არ მოსწონდეს საკუთარი საქციელი, მაგრამ ვერ ხვდება, რატომ იქცევა ასე.

მიუხედავად იმისა, რომ ბოულბი თავდაპირველად ფსიქონალიტიკური თეორიის მიმდევარი იყო, მან მაინც შეინარჩუნა იდეა, რომ მიჯაჭვულობა, უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებს დაცულობის გრძნობის ფორმირებასა და სხვა ადამიანებთან სანდო ურთიერთობების ჩამოყალიბებაში.

მიჯაჭვულობასთან დაკავშირებით, რომელიც 12-18-თვიანი ჩვილების ჯგუფზე (სანდო, არასანდო, ამბივალენტური) ხორციელდებოდა და გაგრძელდა დაწყებით სკოლაში, მეცნიერების რამდენიმე წლიანმა დაკვირვებამ გამოავლინა, რომ 2 წლის

ასაკში სხვაობა სანდო მიჯაჭვულ ბავშვებსა და დანარჩენებს შორის თვალშისაცემი იყო. ბავშვები, რომლებსაც 18 თვის ასაკში სანდო მიჯაჭვულობა ჰქონდათ, ავლენდნენ მეტ ენთუზიაზმს შეუპოვრობასა და ერთობლივი მოქმედებისთვის მზაობას. 2 წლის და მეტ ასაკში ისინი უფრო მოზრუნველად თამაშობდნენ და ურთიერთობდნენ თანატოლებთან, ვიდრე არასანდო და ამბივალენტური მიჯაჭვულობის მქონენი. ანალოგიური შედეგები გამოვლინდა სხვა კვლევებითაც (მათ შორის განსხვავებული მეთოდით). 2 წლამდე და ადრეული ასაკის სანდო მიჯაჭვული სკოლამდელი ბავშვები, მიჯაჭვულობის პრობლემების მქონე ბავშვებთან შედარებით, მეტ დამოუკიდებლობას ავლენდნენ. გარდა ამისა, სანდო მიჯაჭვული სამწლიანები საბავშვო ბაღში უფრო სასურველები არიან თანატოლებისთვის. ჩვილ ბავშვსა და მასზე მზრუნველს შორის, თბილი, მყარი ურთიერთობები, კოგნიტური უნარების და მაღალი დონის სოციალური ჩვევების განვითარების საწინდარია. ბავშვის ნორმალურ სოციალურ განვითარებას ზიანს აყენებს არასასურველი გარემო-პირობები. 1-დან 3 წლამდე ასაკის ძალადობის ათ მსხვერპლზე ჩატარებული ერთ-ერთი კვლევის მიხედვით, ბავშვები თანატოლის დისტრესზე სათანადოდ არ რეაგირებდნენ კერძოდ, ნორმალურ სოციალურ გარემოში აღზრდილი ბავშვები, როდესაც მათი თანატოლი ბავშვი განანწყენებულია და ტირის, ისინიც ჩვეულებრივ, წუხდებიან და თანაუგრძნობენ მას. ანალოგიურ შემთხვევაში, ამის საპირისპიროდ, ძალადობის მსხვერპლი ბავშვები უფრო მეტად რეაგირებდნენ შიშით, ბრაზითა და ფიზიკური შეტევებით (Main & xSirad George, 1985).

მამის როლი

მეცნიერები, 1980-იან წლებში, ამერიკულ ოჯახებში ახალგაზრდა მამების ფუნქციებით დაინტერესდნენ და ამ მხრივ, მნიშვნელოვანი კვლევები ჩაატარეს. დადასტურდა, რომ თანამედროვე პირობებში მამები უფრო მეტ დროს ატარებენ თავიანთ ბავშვებთან. მკერდით შვილის კვების გამოკლებით, მამებს

შეუძლიათ შვილების სრული მოვლის უზრუნველყოფა. მათ შეუძლიათ ბავშვისაგან მომავალი სიგნალები ისევე მკაფიოდ გაიგონ, როგორც დედებმა და ბავშვებიც დედებზე არანაკლებ ხდებიან მამებზეც მიჯაჭვულნი. ადრეულ ასაკში, ბავშვის მოვლის პროცესში მამების ჩართულობა და პოზიტიური ემოციური ურთიერთობა, გავლენას ახდენს უსაფრთხო მიჯაჭვულობის ჩამოყალიბებაზე, რაც დადებითად აისახება ბავშვის ფსიქო-ემოციურ მდგომარეობაზე. მიუხედავად საკუთარი შესაძლებლობებისა, მამების უმრავლესობა საკუთარ თავზე არ იღებს ბავშვზე მოვლის მნიშვნელოვან პასუხისმგებლობას. მამის ჩვილთან დამოკიდებულება ხშირად განსხვავდება დედობრივი დამოკიდებულებისგან.

დედებს და მამებს ბავშვებთან თამაშის განსხვავებული სტილი აქვთ. ბავშვები სარგებელს იღებენ ორივე მიდგომიდან. მამები ამჯობინებენ ენერგიულ თამაშებს, რაც მოითხოვს ფიზიკურ დატვირთვას, მეტ აქტიურობას, ემოციას, ხოლო დედები ბავშვებთან ურთიერთობისას მიმართავენ მშვიდ, წყნარ თამაშებს. ეკონტაქტებიან სათამაშოებით, წიგნებით, სიმღერით. შესაბამისად, მამები უფრო მეტად უწყობენ ხელს ბავშვების მსხვილი მოტორული უნარების განვითარებას, თუმცა მამისა და ბავშვის თამაში ციკლური ხასიათისაა. მამების მიერ ორგანიზებული თამაშები იმპროვიზირებულია, რაც ძალზე ხიბლავს ბავშვებს. მამები, რომლებიც ხშირად ურთიერთობენ თავიანთ პატარა შვილებთან, გულისხმიერად რეაგირებენ მათ სიგნალებზე, ბავშვებისთვის ხდებიან მნიშვნელოვანი ფიგურები.

როდესაც ბავშვი იზრდება, მისთვის მამა მნიშვნელოვანი როლური მოდელის მატარებელია. მამა ხდება მისი ცხოვრების ყველა მიმდინარე პროცესის გულშემატკივარი, მისი წარმატებების დამცველი; არსებობს განსაზღვრული კავშირი ჩვილ ასაკში მამასთან ურთიერთობისა და ამ კავშირის შეზღუდულობა ბავშვობის მომდევნო წლებში. მამებს, რომლებიც მიუღწევდნენ იყვნენ პატარა ბავშვებისთვის, შეიძლება მომავალში პრობლემები შეექმნათ მათთან მყარი ემოციური კავშირების დამყარებაში.

მამის განსხვავებული ხმის ტემბრისა და სხვა პიროვნული მახასიათებლების გამო, მეტად მნიშვნელოვანია მათი საუბარი ბავშვებთან, მამების მიერ ბავშვებისთვის ზღაპრების კითხვა, ხელს უწყობს ბავშვის მეტყველების, კოგნიტური და ვერბალური უნარების განვითარებას. მნიშვნელოვანია მამების წვლილი ბავშვის სოციალური უნარების განვითარებაში, თუმცა ბავშვის აღზრდის პროცესში მამების მხოლოდ ფიზიკური ჩართულობა არ კმარა. ბავშვის ჰარმონიულ პიროვნებად ჩამოყალიბებისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ოჯახში დამკვიდრებული აღზრდის სწორი სტილი.

მე-ს გარეანა

ჩვილებს, თავდაპირველად, საკუთარ თავსა და გარემოს შორის ზღვარის გავლება არ შეუძლიათ. მაგრამ ისინი თანდათან აცნობიერებენ, რომ ისინი განცალკევებული და ერთადერთი არიან. ჩვილობის მნიშვნელოვანი პერიოდი სწორედ ამის გაცნობიერებას ეთმობა. თავისი სიცოცხლის საწყის ეტაპზე ისინი პირველად აღმოაჩენენ საკუთარ ხელებს და ფეხებს და აკვირდებიან მათ მოძრაობას. შემდეგ ბავშვები იწყებენ გარემოს შესწავლას. 7-8 თვის ასაკში ჩვილები იწყებენ სიფრთხილის გამოვლენას უცნობებისადმი. ისინი აგრეთვე სწავლობენ თავიანთი მოქმედებების გადავადებას თუნდაც მცირე ხნით; ეს მათ ეხმარებათ დაიწყონ სქემის „მე-სხვები“ აგება. ჩვილები ახლა უფრო წინასწარ განზრახულად ატარებენ „ცდებს“ და სწავლობენ საკუთარ რეაქციებს და მათ შედეგებს. ამის გარდა, სხვებზე დაკვირვების შედეგად ბავშვები იგებენ, თუ როგორ უნდა მოიქცნენ ისინი, ახლა მათ უკვე შეუძლიათ სხვების მიბაძვა, ისინი იწყებენ იმის გაგებას, თუ რას მოელოან მათგან.

12-18 თვემდე პერიოდის ჩვილები დიდ ძალისხმევას იჩენენ სოციალური მოლოდინების გასარკვევად კერძოდ, რა ხდება სოციალურ გარემოში და ამავე დროს, ამონებენ მისი მოწყობის საკუთარ პიპოთეზას, ამ პერიოდის ბოლოს, ისინი შეუცდომლად ახერხებენ თავიანთი თავის ამოცნობას ფოტოსურათებსა და

სარკეში და მიზანმიმართული სოციალიზაციისკენ მზადყოფნას ავლენენ. 18-30 თვის ბავშვები საკუთარი თავის შესახებ საფუძვლიან ცოდნას იძენენ, როგორც სოციალური სამყაროს ნაწილზე. ისინი იგებენ თავიანთი სქესობრივი მიკუთვნებულობის, ფიზიკური მახასიათებლების შესახებ, რა შესაძლებლობები აქვთ, რა გამოსდით კარგად და რა - ცუდად. „მე“-ს გრძნობის განვითარებასთან ერთად ვლინდება მათი ემოციური რეაქციები გარშემოცვაზე, რომლებსაც ზოგჯერ გაღიზიანებითი, ფეთქებადი ფორმა აქვს. ისინი სულ უფრო მწვავედ და მძაფრად რეაგირებენ ფრუსტრაციაზე და მათ მიმართ მიყენებულ წყენაზე.

მეცნიერებმა შეისწავლეს 1 წლის ასაკის ჩვილებში სიამაყის, სირცხვილის, დანაშაულის გრძნობისა და უნერხულობის ემოციების განვითარება. ეს საკმაოდ რთული შინაარსის ემოციები დამოკიდებულია სოციალური ნორმების ინტელექტუალურ გაგებასა და „მე“-ს გრძნობის განვითარებაზე. ჩვილს უნდა შეეძლოს იმის განსაზღვრა, რამდენად პასუხობს მისი ქცევა კულტურაში დაწესებულ ნორმებს, როგორ განიცდის მარცხს თუ წარმატებას. 2.5-3 წლის ბავშვი უფროსის გარეშეც ახერხებს საზოგადოებრივი ნორმების ინტერნალიზაციას და პირადი ქცევის საზოგადოებრივ ნორმებთან შეთანხმებას. დაახლოებით 21 თვის ასაკში ბავშვებში იწყება სქესობრივ როლური მიკუთვნებულობის განვითარება. გოგონები და ბიჭები განსხვავებულად იქცევიან. ბიჭები უფრო მალე თავისუფლდებიან დედების მეურვეობიდან, ვიდრე გოგონები, რადგან მათ აქვთ დედებთან მოჭარბებული სიახლოვის განცდა და მათ მიმართ ამჟღავნებენ ამბივალენტურ გრძნობებს, საკუთარი განსაკუთრებულობის და სქესობრივი განსხვავებულობის შესაცნობად.

მეორე წლის ბოლოს ბავშვების ლექსიკაში ჩნდება საკუთარი პერსონის მოხსენიების მზარდი მოთხოვნილება. მათ იციან საკუთარი სახელი და ხშირად წარმოსთქვამენ მას; საკუთარ მოთხოვნილებებს და გრძნობებს აღწერენ მესამე პირში. სიტყვებში „მე“ და „ჩემი“, ჩადებულია ახალი მნიშვნელოვანი აზრი: ბავშვს აქვს მკვეთრად გამოხატული მესაკუთრეული რეაქციები.

ისეთი ოჯახების შვილებიც კი, სადაც ერთმანეთისთვის ყველაფრის გაზიარება-გაყოფა უცხო არ არის, ახლად ფეხადგმული ბავშვი ავლენს ამკარად გამოხატულ მესაკუთრეულ ჩვევებს.

საკუთარი თავის შეცნობა არის კოგნიტური სიმწიფისა და საკუთარ თავის განსჯის სანყისი ეტაპი. სიარულისა და მეტყველების დანყების ეტაპზე, ბავშვები ხშირად ელაპარაკებიან საკუთარ თავს და აქებენ მას. ისინი დიალოგებში რთავენ სოციალურ-კულტურულ მოლოდინებს და საკუთარ ქცევას განიხილვენ სხვათა მიერ შეფასების მოლოდინის ასპექტში.

„მე-კონცეფციის“ განვითარება

ფროიდის და პიაჟეს შეხედულებები მე კონცეფციასთან დაკავშირებით ერთგვაროვანია. ორივე მათგანის აზრით, სიცოცხლის სანყისი ეტაპზე, ბავშვებს არა აქვთ მე-ს განცდა. ფროიდი, ისევე როგორც სხვა ბიოლოგისტი ფსიქოლოგი თვლის, რომ დედა და ჩვილი ერთი მთლიანი ორგანიზმია, რომელიც თავის დამოუკიდებლობას მხოლოდ განვითარების პროცესში აცნობიერებს და ზედება მის უნიკალურობას.

მე-კონცეფციის გაგებაზე, ასევე დიდი გავლენა იქონია უილიამ ჯემსის თეორიამ. მან გამოყო მე-ს 2 ასპექტი: „მე-სუბიექტი“ (I-self, მევარ, მევარსებობ) და „მე-ობიექტი“ (me-self, პიროვნების მახასიათებლები). „მე, როგორც ობიექტი“ წარმოადგენს მე-კონცეფციას, მაგრამ სწორედ, „მე, როგორც სუბიექტი“ განსაზღვრავს ობიექტურ მე-ს. როცა ადამიანი იძლევა პასუხს კითხვაზე: - „ვინ ვარ მე?“, ის აღწერს, „მე, როგორც ობიექტს“, მაგრამ ამ აღწერას აკეთებს „მე, როგორც სუბიექტი“.

მე-სუბიექტი. თანამედროვე კვლევებით დასტურდება, რომ ახალშობილს აქვს საკუთარი ინდივიდუალობის, დამოუკიდებლობის გარკვეული პრიმიტიული განცდა. სიცოცხლის პირველი წლის განმავლობაში ჩვილი აცნობიერებს, რომ ის არის „აქტიური შემომქმედი“, რომელსაც შეუძლია საკუთარი თავის გარშემო გარკვეული მოვლენების ორგანიზება. მაგალითად, სათამაშოს

ამოძრავება საკუთარი აქტივობით და მისგან გამოწვეული სიხარული, მონაშობს, რომ ბავშვს აქვს საკუთარი თავის, როგორც „შემომქმედის“ გაცნობა.

ბიაჟე თვლიდა, რომ სუბიექტური მე-ს განვითარებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ობიექტის მუდმივობის გაცნობას, რასაც ადგილი აქვს 9-12 თვის ასაკში. როგორც კი ბავშვი მიხვდება, რომ დედა მაშინაც კი განაგრძობს არსებობას, როცა მას ვერ ხედავს ხვდება, რომ ის დამოუკიდებელი არსებაა.

დედისადმი გამოსატყუილი სიცილი, ღუღუნა და მისგან მიღებული საპასუხო ალერსი, სითბო, სიცილი, მას ეიშარება მე-სა და სოციალურ სამყაროს შორის ურთიერთკავშირის განსაზღვრაში, რაც საბოლოოდ აყალიბებს მე-ს ხატს, რომელიც განცალკევებულია, თუმცა გარე რეალობასთან მჭიდრო კავშირშია.

მე-ობიექტი. მეორე მნიშვნელოვანი ნაბიჯი მე-ს განვითარებაში არის ჩვილის მიერ იმის გაცნობა, რომ ისიც ობიექტია, ე.ი. მას აქვს გარკვეული თვისებები და მახასიათებლები. ცხოვრების მეორე წლისთვის ბავშვები ობიექტური მე-ს ჩამოყალიბებასთან ერთად იგებენ მე-ს ფიზიკურ თავისებურებებს. ერთ-ერთი კვლევის მიხედვით, 9-24 თვის ბავშვს ათავსებდნენ სარკის წინ და აკვირდებოდნენ მის ქცევას. 9-12 თვის ბავშვები იწყებდნენ თამაშს საკუთარ გამოსახულებასთან. გარკვეული პერიოდის შემდეგ, მკვლევარი მას ჩუმად უსვამდა ლაქას ცხვირზე. 9-12 თვის ბავშვები სარკეზე ასახულ თავისი ცხვირის გამოსახულებას ადებდნენ ხელს, მათ შორის არცერთმა არ დაიდო ხელი საკუთარ ცხვირზე. მხოლოდ 21 თვის ბავშვების 3/4-მა შეამჩნია ლაქა საკუთარ ცხვირზე. ასევე, 21 თვის ბავშვების 3/4-მა ფოტოს ჩვენებისას მიუთითა საკუთარ თავზე და ასევე შეძლო საკუთარი სახელის წარმოთქმა. როგორც კი ბავშვს უვითარდება თვით ცნობიერება, იცვლება მისი ქცევის სპექტრი. ის ცდილობს დამოუკიდებლად შეასრულოს სხვადასხვა მოქმედებები და გამოხატოს დამოკიდებულება სათამაშოებისა და სხვა მისთვის მნიშვნელოვანი ობიექტების მიმართ. აქტიურად იყენებს პირის ნაცვალსახელებს „მე“ - „ჩემია“

თვითშეგნების განვითარებაზე მიუთითებს ისეთი რთული შინაარსის ემოციების აღმოცენება, როგორიცაა: სირცხვილი, სიამაყე, უხერხულობა, დანაშაულის გრძნობა. ლევინის აზრით, სირცხვილის, სიამაყის, დანაშაულის გრძნობის აღმოცენება ქცევის გარკვეული სტანდარტების გაცნობიერების შედეგია. კერძოდ, საკუთარი ქცევის მოცემულ სტანდარტებთან შედარება ხდება, მაგალითად, 2 წლის ასაკისთვის ბავშვი იწყებს სიტყვა - „ჭუჭყიანია“ ხმარებას. ე.ი. ის აფასებს საკუთარ თავს ან საგანს გარკვეულ სტანდარტთან მიმართებაში.

2 წლის ასაკიდან ბავშვები ცდილობენ დაიმსახურონ უფროსების შექება, რომ მათ შეძლეს სტანდარტის დაკმაყოფილება და გაამართლეს უფროსების ნდობა. ამასთან, სარკისებრი თვითცნობიერება წინ უძღვის თანატოლთა მუდმივ, ორმხრივ მიბაძვას - თანატოლი აბრაზუნებს, ყვირის, იცინის, ისიც ბაძავს მას. ეს არის მაჩვენებელი იმისა, რომ არა მხოლოდ ის არის დაინტერესებული თანატოლით, არამედ ხვდება, რომ თვითონაც ინტერესის საგანი ხდება. ლევინის აზრით, რაც უფრო მყარია 2 წლის ბავშვის თვითშეგნება, ის უფრო მესაკუთრულ გრძნობებს ამჟღავნებს. ამიტომ, თანატოლთა მეგობრული ურთიერთობების ჩამოყალიბების მიზნით მშობლებს, მასწავლებლებს შეუძლიათ მათი მესაკუთრული გრძნობები საკუთარი უფლებების დაცვით შენიღბონ. თუმცა, ამავე დროს ხელი შეუწყონ მათ კომპრომისულ ქცევას, მაგალითად, თანატოლის მოთხოვნაზე, „მომეცი სათამაშო!“ - მშობელი განუმარტავს: „რასაკვირველია, ეს შენი სათამაშოა“, „იქნებ ცოტა ხნით ათხოვო მას?“

ადრეული განვითარების მნიშვნელობა

როგორც ჩვილობის ასაკის განხილვისას დავინახეთ, ადრეულ მოტორულ, პერცეპტულ, სოციალურ განვითარებაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს სხვადასხვა გამოცდილება. მრავალრიცხოვანი კვლევებით დასტურდება, რომ ეფექტური ასაკობრივი გარემო, მზრუნველების ჩვილებისადმი თბილი დამოკიდე-

ბულება, ხელს უწყობს მათ მიერ გარემოს აქტიურად შეცნობასა და სხვადასხვა უნარების ადრეულ დაუფლებას. ეკონომიკურად შეჭირვებულ ოჯახებსა თუ დანესებულებებში გაზრდილი ბავშვების ფიზიკური და ფსიქო-სოციალური განვითარება საშუალოზე ბევრად დაბალია. ზოგიერთი მეცნიერ-ფსიქოლოგი ამტკიცებს, რომ ადრეულ გამოცდილებას საკმაოდ დიდი როლი აქვს სამომავლოდ მისი კომპეტენტურობისა და თავდაჯერებულობის ჩამოყალიბებაში. სხვები ამტკიცებენ, რომ სიცოცხლის პირველ წლებში გარკვეული მიზეზებით გამოწვეული უნარ-ჩვევების განვითარების შეფერხება, შესაძლოა მომავალში რამდენიმე წლის განმავლობაში აღმოიფხვრას.

ამ პრობლემებთან დაკავშირებით მეცნიერებმა ჩაატარეს სხვადასხვა კვლევები, რომლებმაც ნათლად დაგვანახეს სენსიტიური პერიოდების როლი და მნიშვნელობა ბავშვის ნორმალური განვითარებისთვის. კვლევები ტარდებოდა კატის კნუტებზე. ისინი გარკვეული პერიოდის განმავლობაში მოათავსეს ბნელ ადგილას და სენსიტიური დეპრივაციის უკიდურეს ფორმებს შეაჩვიეს. ტვინში მხედველობის ცენტრის ნორმალურად განვითარებისთვის დროის განსაზღვრული პერიოდში მას მდიდარი და მრავალფეროვანი ვიზუალური გამოცდილება ესაჭიროება. თუ 1 თვის კნუტი 3-4 დღის განმავლობაში მოკლებული იქნება სინათლეს და იქნება სიბნელეში, თავის ტვინის მხედველობაზე პასუხისმგებელი უბნები განიცდის დეგრადაციას. თუ კნუტს ოთხი და მეტი კვირის განმავლობაში ვამყოფებთ სიბნელეში, ის დაბრმავდება და შეიძლება საკმაოდ სერიოზული და შეუქცევადი ზიანი მიაღგეს. ადრეული გარემო-პირობების ზეგავლენა მოქმედებს ზოგადად ტვინის მოცულობის ზრდაზე. ასევე, კვლევებით დადასტურებულია, რომ ფიზიკურად და სოციალურად სტიმულირებულ გარემოში გაზრდილი ცხოველთა ტვინი გაცილებით უფრო დიდია, იზოლირებულად გაზრდილი ცხოველების ტვინთან შედარებით. (Greenough & Blak, 1992).

აღმოსავლეთ ევროპის ბავშვთა სახლებში ჩატარებულმა კვლევებმა ცხადყო, რომ რაც უფრო ადრეული ასაკიდან ხვდე-

ბიან ჩვილები ხელსაყრელ გარემო-პირობებში, მით უფრო თვალსაჩინოა პროგრესი მათ განვითარებაში. უფრო ადრეულ ასაკში ნაშვილებ ბავშვებთან შედარებით, პირველი 6 თვის შემდეგ ნაშვილებ ბავშვებს, 6 წლის ასაკში კოგნიტური განვითარებასა და ქცევასთან დაკავშირებული პრობლემები აღენიშნებოდათ. რაც უფრო დიდი ხნის განმავლობაში იზრდებოდნენ ბავშვები ბავშვთა სახლში, მით უფრო სერიოზული პრობლემები ჰქონდათ მათ განვითარების სხვადასხვა მიმართულებით. შედეგები ცხადყოფს, რომ ადრეული სტიმულაციის დეფიციტი სერიოზულად აზიანებს და აფერხებს თავის ტვინის ნორმალურ განვითარებას.

ნაშვილები ბავშვების მშობლები, ხშირ შემთხვევაში, მათი შვილების მხედველობის დაზიანებას უჩივიან. ამ ბავშვებისთვის განსაკუთრებით გამოკვეთილადაა დამახასიათებელი სიღმე, რომლის დროსაც მათი ორივე თვალი, კუნთების სისუსტის გამო, ერთი მიმართულებით არ იყურება. ბავშვთა სახლის უფრო ოთახები, მათთან ხშირი უკონტაქტობა, იშვიათი შეხება და საუბარი, ბავშვებში ინტერმოდალური ალქმის დეფიციტს იწვევს. ასევე აღსანიშნავია ისიც, რომ პრივილეგირებულ, მაგრამ არასასურველ ოჯახურ გარემო-პირობებში გაზრდილი ჩვილებიც, ასევე გამოირჩევიან ფიზიკური და ფსიქო-სოციალური განვითარების შეფერხებებით. ექსპერიმენტულად დადასტურებულია, რომ ზედმეტმა, გადაჭარბებულმა სტიმულაციამაც, რომელიც ბავშვის შესაძლებლობებს ბევრად აღემატება ისევე, როგორც მისმა დეფიციტმა, შესაძლოა ბავშვის ზოგად განვითარებაზე სერიოზული შემაფერხებელი და საზიანო გავლენა მოახდინოს.

1. როგორია ჩვილების ფსიქო-სოციალური განვითარების დინამიკა?
2. ვინ არიან მიჯაჭვულობის თეორიების ავტორები?
3. ჩამოაყალიბეთ ბოულობის მიერ შემუშავებული მიჯაჭვულობის ოთხი ფაზა.
4. აღწერეთ შარი შარლოუს ექსპერიმენტი.
5. რაში მდგომარეობდა ედვარდ ტრონიკის ექსპერიმენტის შინაარსი?
6. რას უკავშირდება „7 თვიანების“ შფოთვა?
7. დაახასიათეთ მიჯაჭვულობის ტიპები და სახეები.
8. რა არის იმპრინტი?
9. რა როლი აქვს მამას ჩვილის განვითარებაში?
10. როდის ხდება მე-ს გაჩენა და ჩვილები ფოტოსურათებში საკუთარი თავის ამოცნობას რომელ პერიოდში ახერხებენ?
11. უ. ჯემსმა მე-ს რამდენი ასპექტი გამოყო? დაახასიათე ისინი.
12. რამდენად მნიშვნელოვანია ადრეული განვითარებისთვის სწორი, ეფექტური გარემო პირობების შექმნა?
13. არაეფექტურმა გარემო-პირობებმა რა მიმღე შედეგები შეიძლება გამოიწვიოს?

ადრეული განვითარება

ფიზიკური განვითარება

ადრეული განვითარება არის 2-დან 6 წლამდე ასაკის პერიოდი, როდესაც ჩვილებს სხეულის პარამეტრები ეცვლებათ, ბავშვი აღარ გამოიყურება როგორც ჩვილი; ამ პერიოდში მიმდინარეობს მისი თავის ტვინის ინტენსიური ზრდა, კოგნიტური შესაძლებლობების გაფართოება, მსხვილი და წვრილი მოტორიკის განვითარება, რასაც არ ჰქონდა ადგილი ჩვილობის პერიოდში.

პედიატრები სისტემატურად აკონტროლებენ ბავშვების განვითარებას და ადგენენ მათი სიმაღლეში ზრდის მრუდს, რათა ბავშვები მიაკუთვნონ განსაზღვრულ პროცენტულ ჯგუფს, დაადგინონ კონკრეტული ბავშვის სიმაღლის ზომა და განსაზღვრონ, რამდენად შეესაბამება იმავე ასაკის სხვა ბავშვის პარამეტრებს. ნორმიდან ძლიერი გადახრა, შესაძლოა განვითარებაში წარმოშობილ დეფექტს უკავშირდებოდეს. ასევე, ფსიქოლოგებს აინტერესებთ ბავშვის სიმაღლეში ზრდის ფიზიოლოგიური ასპექტები. თითოეული ბავშვის სიმაღლის თავისებურებები განისაზღვრება მათი მემკვიდრეობით, გენეტიკით. ასევე, როგორ იკვებება ის, რამდენ დროს ატარებს თამაშში, ფიზიკურ აქტივობებში. არსებობს გოგონებსა და ბიჭებს შორის სიმაღლეში ზრდის ტემპი და ნორმა, თუმცა ადრეულ ბავშვობაში მათ არსებითი მნიშვნელობა არ ენიჭება.

განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების ბავშვების ფიზიკური მახასიათებლების შედარებისას გაირკვა, რომ კვებისა და სიმაღლეში ზრდის მაჩვენებლები ბანგლადეშის 6 წლის ბავშვებში 4 წლის შედეგი პატარების ანალოგიურია. მსგავს განსხვავებებს ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს სხვადასხვა თვალსაზრისით. კერძოდ, ვიტამინების ხანგრძლივი უკმარისობა ნეგატიურად აისახება ბავშვის თავის ტვინის კრიტიკული განვითარების ფაზებზე, რამაც შესაძლოა მომავალში უარყოფითი

გავლენა იქონიოს ყველა კოგნიტური უნარის განვითარებაზე. ბავშვებს, რომელთაც აქვთ სკინადადფიციტური ანემია (არასწორ კვებასთან დაკავშირებული დაავადება, საკმაოდ გავრცელებული ამერიკაში), - აღენიშნებათ კოგნიტური ფუნქციის სერიოზული დარღვევები. ასეთ ბავშვებს უჭირთ სკოლაში სწავლა, მსგავსი პრობლემები აისახება მათ მოძრაობებზეც და ზოგადად ბავშვის ფსიქო-ფიზიკურ განვითარებაზე.

ფიზიკური ზრდის ყველაზე თვალშისაცემი ნიშანია ბავშვის მთლიანი სხეულის ზომის არსებითი ცვლილება. პირველი წლის ბოლოს ნორმალური ბავშვის ტიპური ზომი 50%-ით მეტია ვიდრე დაბადებისას იყო, ორი წლის ასაკში კი - უკვე 75%-ით მეტი. მნიშვნელოვანი ცვლილებები ხდება წონაშიც. 5 თვის ბავშვის წონა დაბადებისას არსებულ წონასთან შედარებით ორმაგდება. 1 წლის ასაკში სამმაგდება, 2 წლის ასაკისთვის კი ოთხმაგდება. ბავშვები ამ ტემპით რომ აგრძელებდნენ სიმაღლეში ზრდას, 10 წლის ასაკში გიგანტიზმს მივიღებდით. საბედნიეროდ, სიმაღლეში ზრდა ნელი ტემპით მიმდინარეობს. შუა ბავშვობის პერიოდში ისინი ყოველ წელს სიმაღლეში 5-7 სანტიმეტრით იზრდებიან. ჩვილობაში და ადრეულ ბავშვობაში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ორივე სქესთა მონაცემები ერთნაირია. მცირედი განსხვავებით, ტიპური გოგონა ოდნავ დაბალი და მსუქანია, ვიდრე ტიპური ბიჭი. ცვლილებები შეიმჩნევა სხეულის პროპორციებშიც.

პრენატალურ პერიოდში, ჯერ თავი ვითარდება, შემდეგ მას მოჰყვება სხეულის სხვა ნაწილების ზრდა. დაბადების შემდეგ თავი და მკერდი უფრო სწრაფად იზრდება, ფეხები და ტორსი - ნელ-ნელა. ჯერ თავი, მკერდი და ტორსი იზრდება, შემდეგ მკლავები, ფეხები, ბოლოს კი ხელები და ტერფები. ცვლილებები ხდება კუნთურ ცხიმოვანი აგებულების თვალსაზრისით. სხეულის ცხიმში, რომლის უმეტესი ნაწილი კანქვეშაა მოთავსებული იზრდება პრენატალური ცხოვრების ბოლო რამდენიმე კვირის განმავლობაში და გრძელდება დაბადების შემდეგაც. განსაკუთრებულ პიკს იგი 9 წლის ასაკში აღწევს. ჩვილის ცხიმში ხმარდება ბავშვის მუდმივი ტემპერატურის შენარჩუნებას. 2 წლის ასაკში ბავშვების უმეტესობა ხდება და ეს პროცესი შუა ბავშვობის

ბის პერიოდამდე გრძელდება. (Fomon&Nelson, 2002). დაბადებისას გოგონებს ოდნავ მეტი ცხიმი აქვთ ბიჭებთან შედარებით. ეს განსხვავებები ნარჩუნდება სკოლის წლებში, ხოლო შემდგომში კიდევ უფრო ღრმავდება.

ჩონჩხის ზრდა

ერთი და იმავე ასაკის ბავშვები ფიზიკური ზრდის ხარისხით განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. ჯერ კიდევ ემბრიონის მდგომარეობაში მყოფი ნაყოფის ჩონჩხი რბილი, დრეკადი, ხრტილოვანი ქსოვილებისგან შედგება. ორსულობის მეექვსე კვირას ხრტილოვანი უჯრედები იწყებენ გაძლოვანებას, რაც მომავალში - მთელი ბავშვობის პერიოდსა და მოზარდობის პერიოდის მანძილზე გრძელდება (Tanner, Healy, & Cameron, 2001).

დაბადებამდე გრძელი ძილოვანი ძვლების ორივე ბოლოზე ჩნდება ზრდის სპეციალური ცენტრი - ეპიფიზი. ეპიფიზის ზრდის ფირფიტაზე გრძელდება ხრტილოვანი უჯრედების წარმოქმნა, რომელთა რიცხვი ბავშვობის პერიოდის განმავლობაში მატულობს, შემდგომში ფირფიტა თანდათანობით თხელდება და საერთოდ ქრება, რის გამოც ძვლების ზრდის პროცესი წყდება. ჩონჩხის ასაკი შესაძლებელია დადგინდეს რენტგენის სხივების გაშუქებით, სადაც ნათლად ჩანს ეპიფიზის რაოდენობა და მათი შეერთება.

ჩონჩხის ნორმალური განვითარებისთვის მნიშვნელოვანია ფიზიკური აქტივობა, თუმცა ბოლო წლებში განსაკუთრებული შემოთება იგრძნობა იმასთან დაკავშირებით, რომ შესაძლებელია ბავშვის ძვლოვანი სისტემას ზიანი მიაღგეს (მონყვლად ეპიფიზს) იმ წლებში, როდესაც მიმდინარეობს ჩონჩხის სწრაფი მომწიფება. ფიზიკურმა დატვირთვებმა (სპორტული ტანვარჯიში, ცეკვა, სხვა მძიმე დატვირთვები) შესაძლოა უარყოფითად იმოქმედოს მთელი ძვლოვანი სისტემის განვითარება-ჩამოყალიბებაზე.

ზრდის ჰორმონი - ჰიპოფიზარული სეკრეტი მთელი სიცოცხლის განმავლობაში ინარჩუნდება; ის ცენტრალური ნერვული სისტემისა და გენიტალიების გარდა მნიშვნელოვნად მოქმედებს

ყველა ქსოვილის განვითარებაზე; ასევე, ის ღვიძლის და ჩონჩხის ეპიფიზის სტიმულაციასაც ახდენს, რათა მეორე ჰორმონი - სომატომედინი გამოათავისუფლოს. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული ჰორმონი პრენატალურ ზრდაზე ზეგავლენას არ ახდენს, იგი აუცილებელია ჩვილი ბავშვის ფიზიკური განვითარებისთვის. ამ ჰორმონის დეფიციტი ბავშვებში ზრდის ტემპის შემცირებას იწვევს. ჰიპოფიზი და ჰიპოთალამუსის ჯირკვალის თიროიდის ჯირკვალს, რომელიც კისრის მიდამოშია მოთავსებული, კარნახობს, რომ გამოათავისუფლოს თიროქსინი, რომელიც მნიშვნელოვანია ტვინის ნორმალური განვითარებისთვის, ასევე ზრდის ჰორმონმა კარგად რომ შესასრულოს თავისი ფუნქცია და ხელი შეუწყოს სხეულის ნორმალურ ზრდას.

თუ ბავშვს აღმოაჩნდება თიროქსინის სიმცირე, აუცილებელია მისი ხელოვნური გზით მიწოდება. რადგან ეს შესაძლოა ბავშვის გონებრივი ჩამორჩენის და სიმაღლეში ზრდის შეწყვეტის მიზეზი გახდეს. აღნიშნულ შემთხვევაში დროული, თანმიმდევრული მკურნალობის შედეგად, ასეთი ბავშვები, ნორმალურ სიმაღლეს აღწევენ.

ტყუპებისა და ნაშვილები ბავშვების შესწავლით დადგინდა, რომ მემკვიდრეობითობა გავლენას ახდენს სხეულის ზომასა და ფიზიკური ზრდის ტემპზე. თუ ნეგატიურია გარემო-ფაქტორები, ზრდაში ჩამორჩენილი ბავშვები და მოზარდები, გაუმჯობესებული გარემო-პირობების შემთხვევაში, სიმაღლეში ნორმის მიხედვით აგრძელებენ ზრდას.

მოტორული უნარ-ჩვევების ჩამოყალიბება

ადრეული ბავშვობის პერიოდში, ზომის, პროპორციის და კუნთის ცვლილებები ხელს უწყობს ახალი მოტორული უნარ-ჩვევების განვითარებას.

2 წლიდან ბავშვის სიარულის მანერა განიხილავს ნორმალური და უსაფრთხოა. 3-6 წლის ბავშვისთვის დამახასიათებელია სკუპ-სკუპით და ასკინკილით ბტომები. ზედა და ქვედა ტანის უნარები თანდათანობით სრულყოფილი ხდება უფრო ეფექტური მოქმე-

დებების შესასრულებლად. მაგალითად, 2-3 წლის ბავშვები ხისტად ისვრიან ბურთს და მხოლოდ მკლავებს იყენებენ. 4-5 წლის ასაკის ბავშვები ამ მოქმედებისთვის უკვე იყენებენ მხრებს, ტორსს, ქვედა ტანს და ფეხებს. მათი მოძრაობა უფრო მოქნილი ხდება და ბურთს უფრო სწრაფად და შორს ისვრიან. მათი მოტორიკა იხვეწება და ვითარდება სკოლამდელი ასაკის მთელი პერიოდის განმავლობაში, რასაც ასევე განაპირობებს ცენტრალური ნერვული სისტემის მომწიფება.

ადრეული ბავშვობის პერიოდში ბიჭები უფრო აქტიურები არიან, ვიდრე გოგონები, რაც ხაზს უსვამს მათ სიძლიერეს და ღონეს. 5 წლის ასაკში მათ შეუძლიათ სიგრძეზე უფრო შორს გადახტომა, უფრო სწრაფად სირბილი და ბურთის შორს გადაგდება. შუა ბავშვობის პერიოდში ეს განსხვავებები კიდევ უფრო მატულობს. ადრეული ასაკიდან ჩვეულებრივ, ბიჭებსა და გოგონებს რთავენ სხვადასხვა ფიზიკურ აქტივობებში, მაგ., მამები დაჭერობანას გოგონებზე მეტად ბიჭებს ეთამაშებიან. რაც უფრო იზრდებიან ბავშვები, მით მეტად შეიმჩნევა განსხვავება მოტორულ უნარებში, თუმცა სქესთა შორის განსხვავებები ფიზიკურ უნარში, მთელი ბავშვობის განმავლობაში მცირეა. ვარჯიშს და სოციალურ ზეგავლენას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მოტორული უნარის განვითარების თვალსაზრისით. კვლევებით დასტურდება, რომ მშობლებს უფრო მეტი მოლოდინი აქვთ ბიჭების სპორტის სფეროში და ისინიც შესაბამისად პასუხობენ უფროსების სოციალურ გამოწვევას.

წერილი მოტორიკა

ადრეული ბავშვობის წლებში შესამჩნევი ცვლილებები ხდება წერილი მოტორიკის და ხელის თითების მოძრაობის სწორი კოორდინაციის განვითარების თვალსაზრისით. 3 წლის ბოლოს ბავშვის მანუალური შესაძლებლობები ახალ თვისებებს იძენს. ის იწყებს მანუალური სქემების გაერთიანებას და კოორდინაციას სხვა მოტორულ, პერცეპტულ და ვერბალურ სქემებთან. მაგალითად, 4 წლის ბავშვს ლაპარაკთან ერთად შეუძლია მო-

ხერხებულად ისარგებლოს ჩანგლით (Cretty, 1986). მოტორიკის თანდათანობით განვითარების მიუხედავად, სკოლამდელს უჭირთ დასახული მოქმედებების ბოლომდე მიყვანა, რომელიც მათგან ზუსტ მოძრაობას მოითხოვს (მიელინიზაციის პროცესი ჯერ კიდევ მიმდინარეობს). სხვა მხრივ მათ ასევე არ აქვთ ამ მოქმედებების შესრულებისთვის საჭირო მოთმენის უნარი.

ნერვილი მოტორიკის განვითარებით, ისინი უფრო დამოუკიდებლები ხდებიან. 3-4 წლიდან ბავშვს შეუძლია ჩაცმა-გახდის მარტივი მოქმედებების დამოუკიდებლად შესრულება, კოვზის ხმარება, ჭამა, თუმცა ამ მხრივ მათ შესაძლოა ბევრი შეცდომა დაუშვან. ეს შეცდომები თანდათანობით მცირდება და სწორდება. 4-5 წლის ბავშვებს შეუძლიათ უფროსების დაუხმარებლად გახდა-ჩაცმა, ჩანგლით და კოვზით უფრო მოხერხებულად სარგებლობა, დანით რბილი პროდუქტების დაჭრა. 6 წლის ბავშვები იკრავენ ზონარს, თუმცა ზოგიერთ ბავშვს ძალიან რთულად ერევნება ეს პროცესი.

თავის ტვინის განვითარება

თავის ტვინი ადამიანის ყველაზე უფრო მაღალგანვითარებული სტრუქტურაა. ბავშვის პროპორციებსა და სიმაღლეში მიმდინარე თვალსაჩინო ცვლილებები მის ფიზიკურ ზრდაზე მიგვანიშნებს. შეუმჩნევლად მიმდინარეობს ბავშვის თავის ტვინის ფიზიოლოგიური ცვლილებები. 5 წლის ასაკის ბავშვის თავის ტვინის ზომა თითქმის იგივეა, რაც მოზრდილი ადამიანის. ტვინის განვითარება ხელს უწყობს სწავლების შედარებით რთული პროცესების მიმდინარეობას კერძოდ, პერცეპტულ და მოტორულ მოქმედებებს, ამოცანების ამოხსნის უნარს, მეტყველების დაუფლებასა და სწავლების სხვადასხვა სახეებს, რაც ასევე მნიშვნელოვანია, ნეირონებს შორის კავშირების გაძლიერებისთვის.

ნეირონები არის სპეციალიზირებული უჯრედები, რომლისგანაც შედგება ნერვული სისტემა. ისინი ჩამოყალიბებას იწყებენ ემბრიონალურ და ფეტალურ პერიოდში და 1 წლის შუა პერიოდში. ადამიანის თავის ტვინში 100-200 მილიარდი ნეირონია,

რომელიც ინფორმაციას ინახავს და გადააქვს. ნეირონები სხვა უჯრედებისგან იმით განსხვავდება, რომ ისინი მჭიდროდაა ჩალაგებული. მათ შორის მხოლოდ უმნიშვნელო სიცარიელე - სინაფსია, სადაც განსხვავებული ნეირონების ძაფები ერთმანეთს უახლოვდებიან, მაგრამ არ ერთდებიან. ისინი შეტყობინებას გზავნიან, რომ ათავისუფლებენ ნეიროგადაცემანებს. პრენატალური განვითარების მთელი პერიოდის განმავლობაში ნეირონები წარმოიქმნება ემბრიონის პრიმიტიულ ნერვულ ლილვაკში. ორსულობის მეორე ტრიმესტრის დასასრულს, ნეირონების წარმოქმნა და მიგრაცია სრულდება. სხვა ნეირონები ადგილზე რჩებიან, ისინი თავიანთ ძაფებს ავრცელებენ, რათა შექმნან სინაფსური კავშირები მეზობელ უჯრედებთან. ჩვილობასა და ადრეულ ბავშვობაში ჩქარდება ნერვული უჯრედების ზრდა (Huttenlocher, 1994; Moore & Persaud, 2003).

ნეირონებს სჭირდებათ სივრცე ამგვარი კავშირების სტრუქტურისთვის. ტვინის ზრდის ასპექტია უჯრედების დაპროგრამებული სიკვდილი. სინაფსის შექმნას თან სდევს გარშემოწყოფი 20-80% ნეირონის სიკვდილი, იმის მიხედვით, თუ ტვინის რა უბანში მიმდინარეობს ეს პროცესი. საბედნიეროდ, ემბრიონალური ზრდის პერიოდში ნერვული ლილვაკი უფრო მეტ ნეირონს წარმოქმნის, ვიდრე ტვინს სჭირდება (DeHaan & Jonson, 2003b; Stiles, 2001a). გარემოდან სტიმულირებული ნეირონები აგრძელებენ სინაფსების შექმნას და ქმნიან კავშირების მტკიცე სისტემას, რომელიც ხელს უწყობს უფრო კომპლექსური უნარის განვითარებას. ის ნეირონები, რომლებიც იშვიათად სტიმულირდებიან, მალე კარგავენ თავიანთ სინაფსებს და ამ პროცესს სინაფსური ამოვარდნა ჰქვია. სინაფსების 40% ამოვარდება ბავშვობასა და მოზარდობის პერიოდში, რათა მიაღწიოს ზრდასრულ დონეს (Webb, Monk, & Nelson, 2001).

თავის ტვინის მოცულობის ნახევარი შედგება გლიური უჯრედებისგან, რომელიც პასუხისმგებელია მიელინიზაციაზე (ნერვული ძაფების დამცავი ცხიმოვანი გარსით დაფარვაზე). ის ასევე უზრუნველყოფს გზავნილის გადატანის ეფექტიანობას. გლიური უჯრედები სწრაფად მრავლდება მუცლადყოფნის

მეოთხე თვიდან სიცოცხლის ორ წლამდე, ნერვული ძაფების და მიელინინიზაციის ზრდა განაპირობებს თავის ტვინის სრული ზომის მიღწევას. ახალდაბადებულის თავის ტვინის წონა ზრდასრულის ტვინის წონის 30%-ია, 2 წლისთვის ის 70%-ს შეადგენს, ხოლო 6 წლისთვის 90%-ს აღწევს (Thatcher და სხვები, 1996). თავის ტვინის განვითარების სინესრიგე, მიელინინიზაციის მიმდინარეობა, მჭიდრო კორელაციაშია სკოლამდელ წლებში კოგნიტური უნარების და საყრდენ-მამოძრავებელი ორგანოების შესაძლებლობებთან. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია თავის ტვინის განვითარების ორი ძირითადი ასპექტი: ფუნქციების ლატერალიზაცია და დომინანტური ხელი.

თავის ტვინის ქერქი - ტვინის ყველაზე დიდი და რთული სტრუქტურაა, რომელიც გარს ეკვრის ტვინს და მისი საერთო წონის 85%-ს შეადგენს. იგი ნეირონების და სინაფსების უთვალავ რაოდენობას შეიცავს და ადამიანის ინტელექტზეა პასუხისმგებელი. შუბლის ნიღბები არის კორტიკალური უბნები, რომლებიც განვითარებისთვის ყველაზე დიდ დროს საჭიროებენ და პასუხს აგებენ აზროვნებაზე, კონკრეტულად კი ცნობიერებაზე, ყურადღებაზე, იმპულსების შეკავებაზე, ინფორმაციის მიღებასა და დაგეგმილი ქცევის რეგულაციაზე. შუბლის ნიღბების მიელინინიზაცია მოზარდობის პერიოდამდე ნარჩუნდება და რთული კოგნიტური უნარ-ჩვევების დახვეწას უწყობს ხელს (Sowell და სხვები, 2002).

თავის ტვინის ქერქის ლატერალიზაცია. თავის ტვინი ანატომიურად ორ, მარჯვენა და მარცხენა ნახევარსფეროებადაა დაყოფილი, რომლებიც განსხვავებულ ფუნქციებს ასრულებენ. ნახევარსფეროებს შორის ფუნქციების განაწილებას ლატერალიზაცია ეწოდება. თითოეული ნახევარსფერო სპეციალიზირებულია განსაზღვრული ფუნქციის შესასრულებლად. მარცხენა ტვინი მართავს სხეულის მარჯვენა ნაწილს, ტვინის მარჯვენა სფერო - სხეულის მარცხენა ნაწილს.

მარცხენა ჰემისფერო აზღენს ინფორმაციის გადამუშავებას ანალიტიკური საშუალებით, საკომუნიკაციო ინფორმაციის დამუშავება - როგორიცაა ვერბალური, (მეტყველება) ასევე

პოზიტიური ემოციის (სიხარული, ღიმილი, სიცილი) მარჯვენა ჰემისფერო აზღენს ინფორმაციის დამუშავებას პოლისტური სტილით. იგი უზრუნველყოფს სივრცით აზროვნებას და უარყოფითი ემოციების რეგულირებას. (Banish, 1998).

თავის ტვინს ახასიათებს პლასტიურობა. იმ შემთხვევაში, თუ ტვინის დიდი ნაწილი დაზიანებულია, მეორე ნაწილი თვითონ იღებს დამატებითი ამოცანების შესრულებას. სპეციფიკური ზონების დაზიანების შემთხვევაში ნახევარსფეროების ის უნარები, რომელსაც ის აკონტროლებს, იმავე ხარისხით ვერ აღსდგება. ტვინის ნახევარსფეროების განვითარება მიმდინარეობს არასინქრონულად. მაგ., მთელი ადრეული ბავშვობის განმავლობაში სწრაფად მიმდინარეობს მეტყველების განვითარება. ლინგვისტურ უნარებზე პასუხისმგებელია მარცხენა ნახევარსფერო, მისი ზრდა აღინიშნება 3-დან 6-წლამდე, რომლის შემდეგაც ხდება შენელება, ადრეულ ბავშვობაში მარჯვენა ნახევარსფეროს მომწიფება პირიქით შენელებული ტემპით მიმდინარეობს და შედარებით დაჩქარებულია 8-10-წლის პერიოდში. კვლევები ცხადყოფს, რომ თავის ტვინის ნახევარსფეროების სპეციალიზაცია მიმდინარეობს ბავშვობის მთელი პერიოდის განმავლობაში და სრულდება მოზარდობის ასაკში.

ხელის სპეციალიზაცია. ლატერალიზაცია, დომინანტური ხელის გამოვლენა ანუ მემარცხენეობა-მემარჯვენეობა. ლატერალიზაციაზე მოქმედებს ბუნება და კვებაც. ერთი წლის ჩვილები უკვე უპირატესობას ანიჭებენ ერთ-ერთ ხელს - იმისდა მიხედვით, თუ რომელი ხელით მოიპოვებენ საგნებს, ათვალიერებენ და იკვლევენ. შემდეგ უფრო ფართო სპექტრის უნარ-ჩვევები აისახება ხელის გამოყენებაში (კოვზის და ჩანგლის ხმარება, საგნების სროლა, დაჭრა, ხატვა წერა და ა.შ.) (Hinojosa, Sheu, & Michel, 2003). დომინანტური ნახევარსფერო სხვა მნიშვნელოვან უნარ-ჩვევებსაც განაპირობებს. მემარჯვენეებისთვის, რომლებიც მოსახლეობის დაახლოებით 90%-ს შეადგენენ, მეტყველების უნარს აკონტროლებს მარცხენა ჰემისფერო, მემარჯვენე მოსახლეობის 10%-ის მეტყველების უნარს ორივე ნახევარსფერო აკონტროლებს. ეს უნარი განაწილებულია ორივე

შემისფეროზე (Knecht და სხვები, 2000). ეს მიუთითებს იმაზე, რომ მემარცხენეთა ტვინი გაცილებით ნაკლებად აღაფრთხილებს ზირებულ, ვიდრე მემარჯვენეების. მრავალი მემარცხენე **ამბიდექსტრია**, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი მარცხენა ხელს ხმარობენ, ასევე ოსტატურად იყენებენ მარჯვენასაც (Mcmanus და სხვები, 1998).

მკვლევარების მოსაზრებები ცაცობის მემკვიდრეობასთან კავშირის შესახებ - განსხვავებულია. ცაცია მშობლებს არც ისე ხშირად უჩნდებათ ცაცია შვილები. ერთერთი გენეტიკური თეორიის მიხედვით, ბავშვების უმეტესობა მემკვიდრეობით იღებს გენს, რომელიც მათ მემარჯვენეობისკენ ან მემარცხენეობისკენ განაწყობს. გამოცდილებას, რომელსაც ადამიანი პრენატალურ პერიოდში იღებს, შესაძლებელია დიდი ზეგავლენის მოხდენა მემარჯვენეობა-მემარცხენეობაზე. მონოზიგოტური და დიზიგოტური ტყუპები უფრო განსხვავდებიან ერთმანეთისგან ხელის ხმარების თავისებურებებით, ვიდრე ჩვეულებრივი დედამამიშვილები. ეს შესაძლებელია იმიტომ იყოს გამოწვეული, რომ ტყუპები საშობო, ერთმანეთის სანიშნააღმდეგობა მხარეს წვანან (Derom 1996). ერთი ნაყოფის მარცხენამხრივი ორიენტაცია ავითარებს სხეულის მარჯვენა მხარის მოძრაობის კონტროლს (Previc, 1997).

ზოგიერთის მოსაზრებით, მემარჯვენეობა-მემარცხენეობა პრაქტიკის შედეგია, რომელიც ადრეულ და შუა ბავშვობაშია შეძენილი და განმტკიცებული (Coren, & Porac, 1980). დადგენილია, რომ მარჯვენა სარგებლობის უპირატესობა, იწყება შუა ბავშვობის პერიოდში და მოზრდილობის ასაკამდე გრძელდება. არსებობს მემარჯვენეობა-მემარცხენეობის რაოდენობის სხვადასხვა კულტურული ვარიაცია. მაგალითად ტანზანიაში (აფრიკა) ბავშვებს ფიზიკურად ზღუდავენ და მარცხენა ხელის დომინანტობის და უპირატესობის მინიჭების გამო საკმაოდ სჯიან. ამიტომაც ტანზანიაში ბავშვების 1%-ით ნაკლებია ცაცია (Provis, 1997). აღნიშნულს ადგილი აქვს ჩვენს რეალობაშიც, როდესაც მემარცხენე ბავშვებს აიძულებენ მარჯვენა ხელით სარგებლობას, უბამენ ხელებს და სხვა კაბალურ მეთოდებს მიმართავენ.

ზოგიერთი მოსაზრების მიხედვით, მემარცხენეობა უმეტესად სჭარბობს გონებრივად ჩამორჩენილებსა და ფსიქიკურად ავადმყოფ ადამიანებში. თუმცა, კორელაცია ორ ცვლადს შორის არ ნიშნავს იმას, რომ ერთი ნამდვილად იწვევს მეორეს. ატიპიური ლატერალიზაცია არ განაპირობებს ინდივიდთა ამ პრობლემას. შესაძლოა მათ მარცხენა შემისფეროს ადრეული დაზიანება მიიღეს, რამაც მემარცხენეობა გამოიწვია ან პრენატალურ და მშობიარობის სირთულეებიდან, მაგ., გახანგრძლივებული, ნაადრევი, მშრალი მშობიარობიდან ან სხვა პრობლემებიდან იყოს ეს გამოწვეული. (O, Callaghan და სხვები, 1993; Powls და სხვები 1996). ნებისმიერი ნახევარსფეროს დაზიანება ზეგავლენას ახდენს მეტყველებაზე, რაც იმის დასტურია, რომ მეტყველების ფუნქცია ფართოდ არის განფენილი ტვინში. თუმცა 5 წლის ასაკისთვის ბავშვები იმდიდრებენ, იძენენ გრამატიკულ უნარ-ჩვევებს. ტვინის დაუზიანებელი ზონები თავის თავზე იღებენ ამ ფუნქციას.

თავის ტვინის ადრეული ტრავმისას სივრცის აღქმის უნარი უფრო ზიანდება, ვიდრე მეტყველების; თუმცა ტვინის ადრეულ დაზიანებას, როგორც მეტყველების, ასევე სივრცის აღქმის ფუნქციაზე ნაკლები ზეგავლენის მოხდენა შეუძლია, ვიდრე ტვინის გვიანდელ დაზიანებას, რადგან ადრეულ ასაკში თავის ტვინი უფრო პლასტიურია. ცაციები და ამბიდექსტრები გამორჩეულები არიან უფრო განვითარებული ევრბალური და მათემატიკური უნარებით, ვიდრე მემარჯვენეები, რაც ორი ნახევარსფეროს კოგნიტური უნარების თანაბარი გადანაწილებითაა განპირობებული (Flannery & Liederman, 1995).

კვებით გამოწვეული პრობლემები - 1 წლის ასაკის ბავშვის რაციონი ყველა სახის ჯგუფის საკვებს უნდა მოიცავდეს. 2 წლის ასაკის ბავშვის მადის წინასწარმეტყველება შეუძლებელია. ადრეული ბავშვობის პერიოდში ბავშვები ერთ ჯერზე კარგად იკვებებიან, მეორეზე შესაძლოა საერთოდ უარს აცხადებდნენ ან ნაკლებს მიირთმევდნენ. ბევრ მათგანს თავისი ამოჩემებული საკვები აქვს და უცხო პროდუქტთან შეგუება უჭირს. ახალი საკვების მიმართ სიფრთხილე სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ადაპტაციური ფუნქციის მატარებელია. ნაცნობ საკვებზე მი-

ჯაჭვულობა შესაძლოა შიშითაც იყოს გამოწვეული, რომ უფროსების არყოფნის შემთხვევაში რაიმე მავნე ნივთიერება არ ჩაყლაპონ და ამით ზიანი არ მიაყენონ ორგანიზმს. მათ სახიფათო, სამიშ სიტუაციებზე მძაფრი სტრესული გამოვლინებები აქვთ. ეს შესაძლოა გამოწვეული იყოს შიმშილის მუდმივი, შემანუხებელი განცდის გამო (BirchFisher, 1993). ცუდი კვება აფერხებს ნერვული ძაფების ზრდას და მიელინოზაციას და იწვევს თავის ტვინის ნონის მუდმივ დანაკარგს. ასეთ ბავშვებს ინტელექტის დაბალი მაჩვენებლები აღენიშნებათ, აქვთ ცუდი მოტორული კოორდინაცია და უჭირთ ყურადღების კონცენტრაცია (Caller და სხვები 1990).

მშობლებს ნაკლებად უნდა აშფოთებდეთ ბავშვების არასტაბილური კვება, თუ ის სხვა რაიმე სერიოზულ სომატურ ან ემოციურ პრობლემასთან არ არის კავშირში. (პროტესტი რაიმეს მიმართ: ოჯახში არსებული არაჯანსაღი ემოციური ფონი, დამოუკიდებლობის მუდმივი შეზღუდვები, გაუთავებელი აკრძალვები, მრავალრიცხოვანი შიშები, დაშინება მშობლების მხრიდან და ა.შ.) მომავალში ისინი თანდათანობით თავისთავად ახდენენ საკვების რაოდენობის კონპენსაციას. ბავშვები, ისევე როგორც ნებისმიერ გამოცდილებას, უფროსების, თანატოლების, ახლობელი ადამიანების კვების გამოცდილებასაც კარგად იყენებენ სათავისოდ. მაგ., თუ დედა რძეს ან გაზიან წყალს სვამს, მისი 5-6 წლის გოგოც არჩევანს ამ სასმელებზე აკეთებს (Fosher და სხვები, 2001).

მექსიკაში, ამერიკელებისგან განსხვავებით, ძალიან უყვართ წინაკიანი საკვები და შვილებიც სწორედ ამგვარ საკვებს ეტანებიან, ამერიკელი ბავშვებისთვის კი ამგვარი საკვები მიუღებელია (Birch, Zimmermen, & Hind, 1980). მშობლების კვების სტილი მნიშვნელოვნად მოქმედებს ბავშვებში ჭარბი წონის განვითარებაზე, ზოგიერთი მშობელი თავის შვილს გადამეტებულად აჭმევს და ამას იმით ხსნის, რომ ბავშვს დისკომფორტი აქვს შიმშილის გამო. ზოგიერთი კი - პირიქით, ზედმეტად აკონტროლებს ბავშვის კვების პროცესს. კვებაზე მშობლების ზედმეტი ჰიპერმეურვეობა და კონტროლი, ბავშვს უზღუდავს თვითკონტროლის უნარს და საპირისპირო ქცევისკენ განაწყობს მას. ზოგიერთ შემთხვევა-

ში მშობელი ბავშვის მოქრთამვასაც ცდილობს. მაგალითად, მას სთავაზობს ბოლომდე შეჭამოს ბოსტნეული, ან ხილი და სამაგიეროდ ნამცხვარს, შოკოლადს ან რაიმე ნუგბარს პირდება.

თითოეულ შემთხვევაში მშობელი შვილს ვერ ეხმარება სწორი; ჯანსაღი კვების ჩამოყალიბებაში და პირიქით, მომავალში ბავშვებთან ამგვარი მეთოდების გამოყენებამ შესაძლოა მათში ჭარბწონიანობა გამოიწვიოს.

ჭარბწონიანი ბავშვები, ნორმალური წონის ბავშვებთან შედარებით, ფიზიკურად ნაკლებაქტიურები არიან. ჩრდილოამერიკაში ჩატარებულმა ფართო მასშტაბიანმა კვლევებმა დაადასტურეს, რომ ბავშვების უმეტესობა დროის მნიშვნელოვან ნაწილს ტელევიზორთან ატარებს. მეცნიერებმა შეისწავლეს ბავშვების ტელევიზორის ყურების სტილი. გამოკვლევაში მონაწილეობდა 4-11 წლის ასაკის ბავშვები, კვლევამ დაადგინა, რომ რაც უფრო დიდხანს უყურებს ბავშვი ტელევიზორს, მით მეტი ცხიმოვანი გროვდება მის ორგანიზმში. ის, ვინც 3 საათზე მეტ დროს უთმობს ტელევიზორს, 40%-ით მსუქნები არიან მათზე, ვინც 1 საათზე მეტს არ ზის ტელევიზორთან. გარდა ფიზიკური ვარჯიშის დეფიციტისა, ბავშვებს ტელეეკრანიდან შეთავაზებული რეკლამები მოუწოდებენ მიირთვან საკმაოდ მაღალკალორიული ნუგბარი, კარტოფილის ჩიფსები, პიცა, ტკბილი ხილის და გაზიანი სასმელები. რაც უფრო იმატებს ბავშვი წონაში, მით მეტად ანაცვლებს ის აქტიურ თამაშს, უმოძრაო გართობას ტელევიზორთან ან კომპიუტერთან ყოფნას და უჭირს თავისი სიმსუქნის გაკონტროლება (Slabe და სხვები, 2002).

სწორ და ჯანსაღ კვებასთან ერთად, ჩვილის ნორმის მიხედვით ფიზიკური ზრდისთვის, არანაკლებ მნიშვნელოვანია მშობლების მხრიდან გამოვლენილი დადებითი ემოციები: სიყვარული, აღერსი, ჩახუტება. მშობლების მხრიდან გამოვლენილმა სიყვარულის დეფიციტმა 18 თვის ასაკში შეიძლება ფიზიკური ზრდის არაორგანულ შეფერხებაში იჩინოს თავი. ასეთი ბავშვები ჩაკეტილები და აპათიურები არიან. აღნიშნულ შემთხვევაში ზრდის შეფერხების რაიმე ორგანული ან ბიოლოგიური მიზეზი არ დასტურდება. მათ არ აღენიშნებათ რაიმე მწვავე და სერი-

თბულის დაავადება. ასეთი ბავშვები ძირითადად მონაცენილები არიან და იშვიათად ილიმიან, არ ეხუტებიან დედას ხელში აყვანისას (Steward, 2001). ამ ბავშვების დედები კვების ან საფენების გამოცვლისას მკაცრ, ცივ, მტრულ დამოკიდებულებას ავლენენ ჩვილების მიმართ. (Hagekull, Bohlin, & Rydell, 1997). ჩვილი აკვირდება უფროსის ქცევას და როდესაც დედა უახლოვდება, ცდილობს საპასუხოდ, მზერის არიდებით მისგან თავი დაიკავას. თუ ამგვარი დამოკიდებულება ხანგრძლივია, ამას შეიძლება ფიზიკური ზრდის დარღვევა მოჰყვეს. უმეტეს შემთხვევაში ასეთი ბავშვი დაბალი რჩება და ასევე ხანგრძლივ კოგნიტურ და ემოციურ სირთულეებს ავლენს (Wooster, 2000). ხანგრძლივი ემოციური დეპრივაციისას ასევე არ გამოიშუშავდება ზრდის ჰორმონი, რაც იწვევს ფსიქოლოგიურ ჯუჯობას, ზრდის სერიოზულ დარღვევას, რომელიც უკვე ნათლად გვჩვენებს 2-15 წლის ასაკში. მისთვის დამახასიათებელია თვალმისაცემი სიდაბლე, ჩონჩხის უმნიშვარი ასაკი და ადაპტაციის სერიოზული პრობლემები. (Doeker da sxvebi, 1999; Voss, Mulligan, & Betts, 1998). თუ ამ ბავშვებს, მათთვის არაადეკვატური ემოციური გარემო გამოუსწორდებათ, მათი ფიზიკური დონე სწრაფად უბრუნდება ნორმალურს და სიმძლავრეშიც იზრდებიან. დაგვიანებული მკურნალობის შემთხვევაში, ჯუჯობა შეიძლება სამუდამო გახდეს.

საკონტროლო კითხვები:

1. რა არის ადრეული ბავშვობის ფიზიკური მახასიათებლები?
2. როგორ ვითარდება ჩონჩხი ადრეულ ბავშვობაში?
3. რა როლი აქვს ეპიფიზს ჩონჩხის განვითარებაში?
4. რა სახის მოტორული უნარ-ჩვევები იჩენს თავს ადრეულ ბავშვობაში?
5. როგორია მოტორული შესაძლებლობების დინამიკა გენდერული თვალსაზრისით?
6. როგორ მიმდინარეობს წვრილი მოტორიკის განვითარება ადრეულ ბავშვობაში?

7. რა ფუნქციის შესრულება აკისრია ნეირონებს, რომელიც ადამიანის თავის ტვინშია მოთავსებული?
8. რა ფუნქცია აქვს სინაფსებს და გლიურ უჯრედებს?
9. რას ნიშნავს თავის ტვინის ქერქის ლატერალიზაცია? — დევიქი
10. როგორ ხდება დომინანტური ხელის გამოვლენა? —
11. რას ნიშნავს ამბიდექსტრია? — 2 ხელს ხმარობს
12. რა პრობლემები შეიძლება შექმნას არასწორმა კვებამ?
13. რა მიზეზით შეიძლება იყოს გამოწვეული ბავშვის მიერ კვებითი შეზღუდვები?
14. რა შეიძლება იყოს ბავშვების ქარბნონიანობის მიზეზი?
15. რა შემთხვევაში შეიძლება იჩინოს თავი ჯუჯობამ?

კოგნიტური განვითარება ადრეულ ბავშვობაში

პიაჟე და ოპერაციამდელი აზროვნება

სენსომოტორული სტადიიდან ოპერაციამდელ სტადიაზე გადასვლა მოიცავს 2-დან 7 წლამდე პერიოდს. რომელიც პიაჟემ ასევე ორ პერიოდად დაყო: 2-4 წელი - **ცნებამდელი** და გარდამავალი 5-7 წელი - **ინტუიციური აზროვნება**.

პიაჟემ ადრეული პერიოდის ბავშვის კოგნიტური განვითარების რამდენიმე ნოვატორული თეორია განავითარა.

განვითარების ამ ეტაპზე ბავშვებს არ შეუძლიათ მენტალური, ფიზიკური და სოციალური რეალობის გარჩევა, როგორც ზემოთ განვიხილეთ, პიაჟეს თეორიაში ბავშვს შეიძლება მიაჩნდეს, რომ ყველა მოძრავი ობიექტი ცოცხალია (მზე, მთვარე, ღრუბელი, თვითმფრინავი, მატარებელი და სხვა). პიაჟე ამ მოვლენას **ანიმიზმს** უწოდებს. მათ სჯერათ, რომ უსულო საგნებს ცოცხალი არსების მსგავსი თვისებები აქვთ, რომ მათ შეუძლიათ ლაპარაკი, ფიქრი, ემოციების გამოხატვა. სამი წლის ასაკის ბავშვი გულწრფელად ამტკიცებს, რომ მზე გაჯავრებულია ღრუბლებზე და შორს გაყარა ისინი. ანიმისტური წარმოდგენების საფუძველად ნაწილობრივ ბავშვის ეგოცენტრიზმი შეიძლება მივიჩნიოთ. პიაჟეს მოსაზრებით ადრეული პერიოდის ბავშვის ეგოცენტრული მიდრეკილებები ხელს უშლის აკომოდაციის პროცესს. მათი მცდარი შეხედულებების შეცვლას.

პიაჟემ კარგად აღწერა და ექსპერიმენტულად დაასაბუთა ამ პერიოდის ბავშვის თავისებურებები. ეგოცენტრიზმი, რაოდენობის წდომა, კლასიფიკაცია, სერიაცია (თანმიმდევრობის გააზრება) დროის, სივრცის მოვლენების გააზრების თავისებურებები (მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების, კანონზომიერების დადგენის თავისებურებები). ბავშვის მიერ ჩამოყალიბებული სიკვდილის კონცეფცია. ამ პერიოდის ბავშვის აზროვნება და-

შორებულია ლოგიკას. ოპერაციამდელი პერიოდის ბავშვებს არ შეუძლიათ აბსტრაქცია. მათი გონებისთვის მისაწვდომია ის, რაც ხდება „აქ და აშუამად“. ასევე, მატარების აზროვნება შეუქცევადია. ეს ნიშნავს, რომ ამ შემთხვევაში მოვლენების და ობიექტების განვითარება მხოლოდ ერთი მიმართულებით მიმდინარეობს. ბავშვებს არ შეუძლიათ წარმოიდგინონ, რომ რაიმე ობიექტი შესაძლოა დაუბრუნდეს თავის პირვანდელ სახეს, ან ობიექტებს შორის კავშირი შესაძლოა ორმხრივი ანუ რეციპროკული იყოს. ბავშვის აზროვნების შეუქცევადობის მაგალითია:

სამი წლის ასაკის გოგონას ეკითხებიან:

„შენ გყავს და?“ ის პასუხობს: „მყავს“.

„რა ჰქვია მას?“ - „ნინო“.

„ნინოს ჰყავს და?“ - „არა“.

ოპერაციამდელი პერიოდის ბავშვის აზროვნება ეგოცენტრულია. ამ ასაკის ბავშვი არის საკუთარი სამყაროს არაცნობიერი ცენტრი, რომელსაც სხვის პოზიციაზე დადგომა არ შეუძლია. მათ ჰგონიათ, რომ სხვები სამყაროს ისევე ხედავენ, როგორც თვითონ და არ შეუძლიათ იმის გაცნობიერება, რომ საგნებს და მოვლენებს სხვები სხვაგვარად იაზრებენ და აღიქვამენ. ამიტომ, რომ ისინი ერთმანეთში ურევენ სუბიექტურს და ობიექტურს, რეალურს და არარეალურს. ისინი პირადულ თვისებებს მიაწერენ საგნებს, საკუთარი განცდები და სურვილები გადააქვთ მათგან დამოუკიდებლად არსებულ მიზეზ-შედეგობრივ დამოკიდებულებაზე.

ამ პერიოდის ბავშვები საგნებს და მოვლენებს აფასებენ იმის მიხედვით, როგორც იმ კონკრეტულ შემთხვევაში ჩანს, და არა იმის საფუძველზე, რას შეიძლება გამოიწვიოს მათი ეს მდგომარეობა.

საინტერესო მიდგომა აქვს ოპერაციამდელი აზროვნების ბავშვს გარდაცვალებასთან დაკავშირებით. მეცნიერებმა აღმოაჩინეს, რომ 5 წლამდე ასაკის ბავშვები გარდაცვალებას თვლიან დროებით მოვლენად, ძილის მდგომარეობად. ეს იმით აიხსნება, რომ ბავშვებს ჯერ კიდევ არ აქვთ ჩამოყალიბებული სიცოცხლის და სიკვდილის ცნებები. რომ სიკვდილი ნიშნავს ყველა ფუნქცი-

ის ფუნქციონირების შეწყვეტას. ამ ასაკის ბავშვმა გარდაცვალებაზე ასეთი განმარტება მოგვცა: „გარდაცვალების შემდეგ თქვენ ისე კარგად ველარ გაიგონებთ, როგორც ადრე“. ისინი ჯერ კიდევ ვერ აცნობიერებენ, რომ გარდაცვალება ყველას ელოდება. მათ შგონიათ, რომ შესაძლოა მისგან გაიქცე, დაიშალო, მაგიდის ქვეშ შეძვრე და ა. შ. პატარა ბავშვი, როდესაც კითხულობს: „რატომ მოკვდა ჩემი ბებია?“ მას უნდა, რომ შეიტყოს მისი ავადმყოფობის, სიბერის შესახებ, ან რატომ მიატოვა მისმა ბებია. ის შესაძლოა განაწყენებულიც კი იყოს მისთვის საყვარელი ადამიანის უეცარი გაუჩინარებით და ცდილობს გაარკვიოს, მისი ცუდი საქციელი ხომ არ არის მისი გარდაცვალების მიზეზი.

კონსერვაციის უუნარობა კონსერვაციის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ საგნების გარკვეული ფიზიკური მახასიათებლები უცვლელი რჩება მაშინაც კი, როცა მათი გარეგნობა იცვლება. ტიპური მაგალითია სითხის კონსერვაციის ექსპერიმენტი: ბავშვს აჩვენებენ ორ ერთნაირ, მაღალი ზომის, გამჭვირვალე წყლით სავსე ჭურჭელს და ეკითხებიან, არის თუ არა ორივე ჭურჭელში თანაბარი რაოდენობის წყალი? - ბავშვი ეთანხმება, რომ კი, არის. შემდეგ წყალს ერთი ჭიქიდან დაბალ, მრგვალი ფორმის გამჭვირვალე ჭურჭელში გადაასხამენ და ეკითხებიან ბავშვს - წყლის რაოდენობა იგივე დარჩა თუ შეიცვალა? ოპერაციამდე საფეხურზე მყოფი ბავშვები პასუხობენ, რომ რაოდენობა შეიცვალა. აღნიშნავენ, რომ დაბალ, მრგვალ ჭურჭელში წყალი უფრო ცოტაა. ამ სტადიაზე მყოფი ბავშვების კონსერვაციის უუნარობა განპირობებულია რამდენიმე ასპექტით, კერძოდ ბავშვის აღქმა ხასიათდება **ცენტრაციით**. მათ მთელი ყურადღება საგნის ერთ ასპექტზე გადააქვთ და სხვა მნიშვნელოვანი დეტალები ყურადღების მიღმა რჩებათ.

წყლის კონსერვაციის შემთხვევაში ბავშვმა ცენტრად წყლის სიმაღლე მიიჩნია და მას ჯერ კიდევ არა აქვს იმის წდომა, რომ სიმაღლის ცვლილება სივანის ცვლილებით კომპენსირდება. ასევე, წყლის სანყის და საბოლოო მდგომარეობას ბავშვები ერთმანეთთან კავშირში ვერ აღიქვამენ და ყურადღების მიღმა რჩებათ მათ შორის წყლის გადასხმასთან დაკავშირებული დინა-

მიური ცვლილებები. ბავშვები ეყრდნობიან პერცეპტულ და არა ლოგიკურ ოპერაციებს. ამ პერიოდის ბავშვი ენდობა მხოლოდ საკუთარ თვალს და ყურს, მისთვის ლოგიკა მიუწვდომელია. არ იცის რა არის „შენახვის ცნება“, ამიტომაც მათ ასევე სიძნელეები ექმნებათ იერარქიულ კლასიფიკაციაში, კერძოდ საგნების კლასებად და ქვეკლასებად დაჯგუფებისას მსგავსებისა და განსხვავებების დანახვაში. ამის მტკიცებულებაა პიაჟეს მორიგი ექსპერიმენტი: პატარა ბავშვებს უჩვენებენ ხის ბურთულების ნაკრებს, მათი ნაწილი წითელია, ნაწილი - ყვითელი. ბავშვებს ეკითხებიან: რომელი ბურთულებია უფრო ბევრი - წითლები თუ ხის? მათ არ შეუძლიათ კითხვაზე სწორი პასუხის გაცემა და ერთდროულად ფერის და ფართო კატეგორიის ცნების - მასალის გათვალისწინება, რისგანაც ეს ბურთულებია დამზადებული.

პიაჟემ ანალოგიური ექსპერიმენტი ჩაატარა თანაბარი მასის პლასტილინის ბურთულებზე. ექსპერიმენტატორი ბავშვს აჩვენებს თანაბარი მოცულობის ორ პლასტილინის ბურთულას, შემდეგ მის თვალწინ ცვლის მხოლოდ ერთი ბურთულის ფორმას. ამ ბურთულას აძლევს ძხვის ფორმას ან მისგან ხუთი პატარა ზომის ბურთულას და კვერს ამზადებს. ყოველ შეცვლილ ფორმაზე ბავშვს ეკითხება, სად უფრო მეტია პლასტილინი - რომელ ბურთულასაც არ შევხებივარ, ძხვის თუ ხუთ პატარა ბურთულაში? ბავშვების პასუხები არაერთგვაროვანია კერძოდ, რომელიც არ შეგვიცვლია, იმაში მეტი პლასტილინი, იმიტომ რომ ის უფრო მსბვილია, დიდაა. ასევე, ზოგიერთი ამბობს, რომ პლასტილინი მეტია ძხვში, იმიტომ რომ ის გრძელია, ან პატარა ზომის ბურთულებშია მეტი, იმიტომ რომ ბურთულები ბევრია, ან კვერში უფროა ბევრი, რადგან ის ბრტყელი და განიერია. მათი პასუხებიდან გამომდინარე ანალოგიური დასკვნის გაკეთება შესაძლებელი, ისევე როგორც წინა ექსპერიმენტისას, ამ შემთხვევაშიც. ბავშვის ყურადღება ფოკუსირებულია ობიექტის სანყის მდგომარეობაზე და არა იმაზე, თუ რა ხორციელდება მასზე. მათი ყურადღება მხოლოდ ერთი მიმართულებით იხრება, იქნება ეს სიდიდე თუ სიგრძე. მათი აზროვნება კონკრეტულია. ყოველივე ეს არის მტკიცებულება იმისა, რომ ოპერაციამდე პე-

რიოდის ბავშვს ჯერ კიდევ არ შეუძლია „შენახვის კანონის“ აღმოჩენა. ბავშვებს კონსერვაციული ამოცანები ეძლეოდათ მონეტების რაოდენობაზე და ასევე, სიგრძის და წონის განსაზღვრაზე. პიაჟეს მტკიცებულებით ოპერაციამდელ საფეხურზე მყოფ ბავშვებს ჯერ კიდევ არა აქვთ კონსერვაციის უნარი. ეს ამოცანა დაიძლევა კონკრეტული ოპერაციების სტადიაში. დასავლეთში ბავშვები რაოდენობის, სიგრძის, მასის, სითხის კონსერვაციის უნარს იძენენ 6-7 წლის ასაკში, წონისას კი - 8-10 წლის ასაკში.

დროთა განმავლობაში პიაჟეს თეორია ფსიქოლოგების კრიტიკის ობიექტი გახდა. როგორც ვნახეთ, პიაჟე თვლიდა, რომ შენახვის კანონის აღმოჩენა, კონსერვაციის უნარი არ აქვთ ოპერაციამდელი პერიოდის ბავშვებს. ის გამოდიოდა ბავშვის განვითარების უნივერსალურობის პრინციპებიდან და ამტკიცებდა ბავშვის კოგნიტური განვითარების დაჩქარების შეუძლებლობას. ის თვლიდა, რომ ბავშვები ოპერაციამდელ აზროვნებამდე ბაზილური კოგნიტური ცნებების გამომუშავებას ვერ ახერხებენ.

სხვადასხვა მეცნიერების მიერ ჩატარებულმა კვლევებმა არ დაადასტურეს პიაჟეს ბიოლოგისტური თეორია ფუნქციების მომწიფების უნივერსალურობის პრინციპის შესახებ. მეცნიერების მონაცემებით, ბავშვებს ოპერაციამდელ სტადიაზეც შეუძლიათ შენახვის და სხვა ძირითადი კოგნიტური კანონების აღმოჩენა და რომ სპეციალური ვარჯიშებით შესაძლებელია ოპერაციამდელ და კონკრეტული ოპერაციების სტადიებს შორის გარდამავალი ეტაპის შექმნა, რაც დააჩქარებდა ბავშვის წინსვლას ინტელექტის განვითარებაში.

კლასიფიკაცია - ოპერაციამდელი სტადიის ბავშვებს უჭირთ კლასიფიკაციის ამოცანების გადაწყვეტა. პირველი წლის ბოლოს ბავშვებს ჩამოყალიბებული აქვთ სამყაროს მრავალფეროვანი კატეგორიები, როგორიცაა, ცხოველები, მცენარეები, ტრანსპორტი, ავეჯი, ხილი. ადრეული ბავშვობის პერიოდში ხდება კატეგორიების დიფერენციაცია, რომელსაც განზოგადების შუალედური დონე უჭირავს. მაგალითად „ტანსაცმელი“, „სკამები“, „საწოლები“. კვლევებმა აჩვენეს, რომ 3-4 წლის ასაკის ბავშვებს უკვე შეუძლიათ ძირითადი კლასების ქვეკლასებად

დაყოფა; მაგალითად, „ტრანსპორტის“ კლასიდან გამოყოფონ სხვადასხვა დანიშნულების ტრანსპორტი, „მანქანა“, „გემი“, „თვითმფრინავი“, „მატარებელი“; ანალოგიური ვრცელდება ფრინველებზე, ცხოველებზე. ამ ასაკის ბავშვების კლასიფიკაციის სისტემა ჯერ კიდევ არაა სრულყოფილი, თუმცა ადრეულ ბავშვობაში უკვე არის შესაძლებელი იერარქიული წესის საფუძველზე კლასიფიცირება.

სერიალიზაცია - პატარებისთვის ასევე რთულია ისეთი ცნებების წარმოდგენა, როგორიცაა თანმიმდევრობა, რიგითობა, ადრეული პერიოდის ბავშვს შეუძლია გაარჩიოს სხვადასხვა ზომის ჯოხები, მაგრამ თუ მას მიეცემა დავალებას, დააღაგოს ექვსი სხვადასხვა ზომის ჯოხი გარკვეული თანმიმდევრობით, რიგითობის მიხედვით, დაწყებული მოკლე ჯოხიდან დამთავრებული ყველაზე დიდით, მას ამ დავალების გადანაცვება გაუჭირდება, რადგან ამ შემთხვევაში ბავშვს მოუწევს ერთდროულად ორი ფაქტორის გათვალისწინება - თითოეული ჯოხი წინაზე გრძელი და მომდევნოზე უფრო მოკლე უნდა იყოს.

დრო. სივრცითი მამართებები და მოვლენების თანამიმდევრობა. 3 წლის ბავშვს უკვე შეუძლია თქვას, რომ „ბები აჩვენებდა მოვა მომავალ კვირას“. 2 წლის ბავშვს შეუძლია წარმოთქვას დროის განმსაზღვრელი სიტყვები: „გვიან“, „ხვალ“, „შორს“, „ახლო“, „გუშინ“, „სხვა დროს“. თუმცა, 2-3 წლის ასაკის ბავშვმა ჯერ კიდევ კარგად არ იცის ამ ტერმინების მნიშვნელობა. მაგალითად, დილით, ძილის შემდეგ, ბავშვი შესაძლოა ვერ მიხვდეს, რომ იგივე დღეა. ამ ასაკის ბავშვებისთვის თვეების, წუთების, საათების ცნებების გააზრება ჯერ კიდევ რთულია. ნებისმიერი თარიღი, თუნდაც მაგალითად, „30 იანვარი“, ბავშვებისთვის აბსტრაქტული ცნებაა. პატარებს უჭირთ მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების დამყარება სხვადასხვა მოვლენებს შორის. ისინი უკვე ადრეული პერიოდიდან იწყებენ გაუთავებელ „რატომის“ სისტემატურად გამეორებას, ამიტომაც უწოდებენ მათ „ჭკუიდან გადაწყვენი რატომელებს“. ასევე ამ ასაკის ბავშვები ხშირად ამბობენ „იმიტომ რომ“, თუმცა ისინი მასში უფროსებისგან აბსოლუტურად განსხვავებულ აზრს დებენ. მათი ასოციაცია ეგო-

ცენტრული და კავშირის მოკლებულია, ბავშვის კითხვა, რატომ არ არის მამა სახლში, მშობლის მხრიდან გაცემული პასუხი, რომ მამა სამსახურშია, მუშაობს, ბავშვისთვის შესაძლოა არ იყოს დამაკმაყოფილებელი, ვინაიდან საღამოს მამის სახლში მოსვლა ასოცირდება რაიმე კონკრეტულ მოვლენასთან - თამაშთან, ვახშამთან და სხვა.

სივრცითი მიმართებების ცნებას ბავშვები ეუფლებიან სკოლამდელი ასაკის პერიოდში. ისეთი სიტყვების შინაარსი, როგორიცაა „შიგნით“, „ფსკერზე“, „შორს“, „ახლოს“, „ზევით“, „ქვევით“, ეუფლებიან, როდესაც მათ გარკვეული პირადი გამოცდილება აქვთ მიღებული. თავდაპირველად ბავშვები ამათუ იმ ცნებას ეუფლებიან თავისი საკუთარი სხეულის დახმარებით, თვითონ ძვრებიან მაგიდის ქვეშ, შემდეგ რაიმე ნივთის დახმარებით (მაგიდის ქვეშ შეაქვთ სათამაშო დათუნია, მანქანა, თოჯინა); მოგვიანებით ისინი იწყებენ სურათებზე ცნებების გამოყოფას („ნახე, თვითმფრინავი მაღლა, ცაში აფრინდა“).

პიაჟეს თეორიებთან ერთად შეიქმნა მთელი რიგი სხვა თეორიები; სოციალური კონსტრუქტივიზმი და განვითარებაში ინფორმაციული მიდგომები, რომლებიც ადრეული ბავშვობის კოგნიტურ შესაძლებლობებთან დაკავშირებულ პიაჟეს ზოგიერთ დებულებას ნაწილობრივ აბათილებენ; თუმცა ყველა მეცნიერი თანხმდება იმაზე, რომ ადრეული პერიოდის ბავშვის კოგნიტური უნარები კარდინალურად ფართოვდება.

ყურადღების განვითარება. მყარი ყურადღების ცვლილებები

საბავშვო ბაღში სტუმრობისას ყველა ამჩნევს, რომ აღმზრდელ-მასწავლებლები ჯგუფის საქმიანობებს ყოველ 15-20 წუთში ცვლიან. რატომ ხდება ეს ასე? პატარა ბავშვებს ჯერ კიდევ სუსტი ყურადღება აქვთ, მათ არ შეუძლიათ რაიმე საქმიანობაზე ყურადღების დიდი ხნით კონცენტრირება იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ისინი ისეთ საქმეს აკეთებენ, რაც მათ უყვართ, მაგალითად, სათამაშოებით თამაში ან ტელევიზორის ყურება. 2-3 წლის ბავშვების ყურადღების მხოლოდ ერთი მიმართულებით კონცენ-

ტრირება ვერ ხერხდება. პატარების ერთ-ერთი მთავრი პრობლემაა რაიმეზე კონცენტრირება, რადგან ხშირად მათი ყურადღების გაფანტვა გამოწვეულია სხვადასხვა გამლიზიანებლებით.

მყარი ყურადღების უნარის განვითარება თანდათანობით ხდება შუა ბავშვობის პერიოდსა და მოზარდობის ასაკში. ამ ფუნქციის გაუმჯობესება შეიძლება გამოწვეული იყოს ცენტრალური ნერვული სისტემის მომწიფების დონით კერძოდ, რეტკულარის ფორმირებით (ტვინის ის სფერო, რომელიც პასუხისმგებელია ყურადღების რეგულირებაზე).

ამორჩევითი ყურადღება:

აშკარად ირავანდობრივი ინფორმაციის იგნორირება

პატარა ბავშვებს უჭირთ სელექციური ყურადღების განხორციელება. ისინი კონცენტრირებას ვერ ახერხებენ მხოლოდ დავალებასთან დაკავშირებულ სტიმულზე და ყურადღება ეფანტებათ მათ გარშემო არსებულ სხვადასხვა გამლიზიანებელზე. პატრიცია მილერმა და მაიკლ ვაისმა ჩაატარეს ექსპერიმენტი 7, 10 და 13 წლის ბავშვებზე, რომლებსაც უნდა დაემახსოვრებინათ სხვადასხვა ნაჭრის ქვეშ დამალული ცხოველების ადგილმდებარეობა, როდესაც ბავშვი ცხოველის სანახავად ანევედა ნაჭერს, ისინი ასევე ხედავდნენ რომელიმე საოჯახო ნივთს, რომელიც ამ ცხოველის ქვეშ ან ზემოთ იდო. ამ ექსპერიმენტს უნდა გამოეყენებინათ, თუ რამდენად შეეძლო ბავშვს ინფორმაციის სელექციურად მიღება (ცხოველები) და ინფორმაციაში ხელისშემშლელის (საოჯახო ნივთები) უგულებელყოფა. როდესაც ბავშვები შეამოწმეს, ისწავლეს თუ არა მათ სად იყო ესა თუ ის ცხოველი დამალული, 13 წლიანებმა, 10 წლის ბავშვებზე უკეთესი შედეგები აჩვენეს, ხოლო 7 წლის ბავშვებმა - 7 წლიანებზე.

ამის შემდეგ მილერმა და ვაისმა აღნიშნული ასაკის ბავშვები შეამოწმეს, რამდენად მიაქციეს მათ ყურადღება შემთხვევით (ირელევანტურ) ინფორმაციას და სთხოვეს ბავშვებს, გაეხსენებინათ, რომელი საოჯახო ნივთი, რომელ ცხოველთან ერთად იყო დაჯგუფებული. ექსპერიმენტის შედეგმა აჩვენა, რომ 13

ნლის ბავშვებს ნაკლებად ახსოვდათ საოჯახო ნივთები, ვიდრე 7 და 10 წლიანებს. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული ასაკობრივი ჯგუფის ბავშვებს ირელევანტურ ნივთებზეც და ცხოველების ადგილმდებარეობაზეც ერთნაირი ინფორმაცია ჰქონდათ. ჩატარებულმა კვლევამ აჩვენა, რომ მოზრდილი ასაკის ბავშვები უკეთესად ახდენენ რელევანტურ ინფორმაციაზე კონცენტრირებას და ფილტრავენ იმ გარე ინფორმაციას, რომელიც შესაძლოა დავალების შესრულების ხელისშემშლელი ფაქტორი გახდეს.

პიაჟეს შემდეგ, მეცნიერებმა, ბავშვის განვითარების საკითხების სოციალურ პერსპექტივაში განხილვა დაიწყეს. თუ პიაჟე ბავშვში პატარა მეცნიერს ხედავს, რომელიც აზროვნების განვითარების და მომწიფების პერიოდში ცდილობს სამყაროს საიდუმლოებების შეცნობას და ამოხსნას, რიგი ფსიქოლოგები მიუთითებენ იმაზე, რომ ბავშვი პირველ რიგში სოციალური არსებაა. ის მარტო არ არის ამ სამყაროში. მას ბუნებრივია, დახმარების გარეშე გაუჭირდებოდა სამყაროს საკუთარი ძალებით გამოკვლევა. მასთან ერთად ასევე იმყოფებიან უფრო გამოცდილი ადამიანები - მშობლები, მასწავლებლები, უფროსი ასაკის ბავშვები და მათთან უშუალო, ყოველდღიური კონტაქტით ისინი იგებენ სოციალურ ნორმებსა და მოლოდინებს (Bruner, & Haste, 1987).

ლ. ვიგოტსკის მოსაზრებები ბავშვის განვითარების შესახებ, ზემოთ უკვე განვიხილეთ. იგი განვითარებას უკავშირებდა სწავლებას და ამ პროცესის ახსნას ცდილობდა განვითარების **უახლოესი ზონის და აქტუალური დონის** ცნებების შემოტანით. ვიგოტსკის თანახმად, ბავშვები ვითარდებიან მოქმედებაში, მათთვის მათ გარშემო მყოფი უფროსი ადამიანები და მასზე უფროსი ამხანაგები აჩქარებენ მათ განვითარებას, რომლებიც მათთვის ფასილიტატორები (შემამსუბუქებლები) არიან. ვიგოტსკი განასხვავებს ბავშვის აქტუალურ და მის პოტენციურ უნარებს. აქტუალური არის ის, რასაც ბავშვი საკუთარი ძალებით ართმევს თავს, თუმცა მას შესაძლოა ათვისების ან უნარების გამოვლენის გაცილებით მეტი პოტენციალი გააჩნდეს; განსაზღვრული ტიპის დავალებას ის უფროსის, ან უფრო გამოცდილი ამხანაგის დახმარებით ართმევს თავს. ვიგოტსკი ასევე

თვლიდა, რომ თამაში ბავშვს საშუალებას აძლევს სულ უფრო რთული სოციალური და კოგნიტური ცოდნა შეითვისოს.

კოგნიტური განვითარების საინფორმაციო მოდელი

მეცნიერების მოსაზრებებით, კაცობრიობის მეხსიერება შედგება სამი ნაწილისგან:

- 1) *სენსორული რეგისტრი*, რომელშიც გრძნობის ორგანოებით მიწოდებული ინფორმაცია ინერება;
- 2) *მოკლევადიანი მეხსიერება*, რომელიც იმ ინფორმაციას ინახავს, რასაც იმ მომენტისთვის აცნობიერებს ადამიანი;
- 3) *ხანგრძლივი მეხსიერება*, რომელიც ინახავს ინფორმაციას მთელი ცხოვრების განმავლობაში. მაგალითად, საკუთარი და ახლობელი ადამიანების შესახებ მნიშვნელოვანი ინფორმაციები (სახელები, გვარები, საკუთარი დაბადების დღე და სხვა ინფორმაციები).

მეცნიერები გამოყოფენ შემდეგი სახის ინფორმაციას, რომელსაც მეხსიერება ინახავს: ესაა *ხატები, მოქმედება და სიტყვა*. მეკლევარები ხშირად საუბრობენ მხედველობით, მოტორულ და ვერბალურ მეხსიერებაზე. მოზრდილ ადამიანებს 3 წლამდე ადრეული ბავშვობის პერიოდიდან რაიმეს გახსენება უჭირთ. ფსიქოთერაპიის სეანსისას, ჰიპნოზურ მდგომარეობაში, მათ შესაძლოა გაიხსენონ ადრეული წლები, მაგრამ ეს გახსენებები შესაძლოა მათთან როგორც კადრების სახით, ისე მოვიდეს. მათ იშვიათად ახსენდებათ მოვლენის ადგილი, რაიმე სიტუაცია, არავერბალური სცენები. მოზრდილები იხსენებენ 4-6 წლის ასაკში მიღებულ ვერბალურ ინფორმაციას. სკოლამდელ ასაკში, მეტყველების განვითარების დონე, ახალი ინფორმაციის შედარებით ხანგრძლივი დროით შენახვის შესაძლებლობას იძლევა.

ცნობა და ნანახის წარმოდგენა, რეპრეზენტაცია. სპეციალისტები, რომლებიც სწავლობენ სკოლამდელების მეხსიერებას, ყურადღებას ამახვილებენ ორ უმთავრეს განსხვავებულ პროცესზე - ესაა *ცნობა და წარმოდგენა, რეპრეზენტაცია*. **ცნო-**

ბა ნიშნავს უნარს, მათ თვალწინ მდებარე მოცემული ობიექტებიდან, აირჩიონ ის, რომლებიც ადრე ნახეს, მაგრამ შესაძლოა მისი დასახელება ვერ შეძლონ. **რეპრეზენტაცია** ადრე ნანახის ხელახლა გახსენება, წარმოდგენაა. მაგალითად, თუ ბავშვი სურათებიდან წიგნს ათვალთქმობს და შევეკითებით, რომელი სურათი იქნება შემდეგ და ის ასახელებს მას, ეს არის მეხსიერების რეპრეზენტაციის პროცესი. მეცნიერებმა აღმოაჩინეს, რომ სკოლამდელები საკმაოდ კარგად ასრულებენ ცნობის დავალებას, თუმცა რეპრეზენტაციის პროცესი თანდათანობით, 2-5 წლის ასაკში უვითარდებათ. თუ უფროსები ბავშვებს სისტემატურად დაუსვამენ კითხვებს მეხსიერებაში არსებული ინფორმაციის შესახებ, მათი ეს უნარი უფრო დაჩქარდება.

რა იციან ბავშვებმა ფიქრის შესახებ

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ შესანიშნავად ვსაუბრობთ მშობლიურ ენაზე, ძალიან ცოტა ჩვენთაგანს თუ შეუძლია ცნობიერად ჩამოთვალოს ყველა ის ლინგვისტური წესი, რომელიც ჩვენს ენასთან არის დაკავშირებული. ბავშვების და მოზარდების კოგნიციის დიდი ნილი - ცნობიერი ფიქრიდან მოდის ანუ ექსპლიციტურია.

სკოლამდელი ასაკის ბავშვები ფიქრის სხვადასხვა ფორმებს ერთმანეთში ურევენ. მაგალითად, ისინი ერთმანეთისგან ვერ არჩევენ დამახსოვრებას, ცოდნასა და გამოცნობას. პატარა ბავშვები ასევე ფიქრობენ, რომ მათ საკუთარ ფიქრებზე უფრო მეტი კონტროლის უნარი აქვთ, ვიდრე ეს სინამდვილეშია. მეცნიერებმა გონების კონტროლთან დაკავშირებით შეკითხვები დაუსვეს 5, 9 და 13 წლის ბავშვებსა და მოზარდებს; მაგალითად, „თუ ის უცნაურ ხმაურს გაიგებს, დაინტერესდება თუ არა მომენტალურად, რა ხმა არის ეს, იმ შემთხვევაშიც, თუ მას ეს არ უნდა?“ „შესაძლებელია, რომ ადამიანმა ვდღე გაატაროს ფიქრის გარეშე?“

მოზარდები და მოზრდილი ბავშვები უმცროსებზე უკეთესად ხვდებოდნენ, რომ გონებას კიდევ „თავის გონება აქვს“. ეს იმას ნიშნავს, რომ უფროსი ასაკის ბავშვები აცნობიერებენ, რომ გო-

ნებამ შეიძლება ხანდახან იფიქროს ისეთ რამეზე, რაზეც პიროვნებას არ უნდა ფიქრი (მაგალითად, მოულოდნელი ხმის გაგონებისას იმაზე ფიქრი, თუ საიდან მოდის ეს ხმა) და რომ ადამიანს არ შეუძლია დიდი ხნით თავიდან აირიდოს სხვადასხვა ფიქრი.

მეცნიერებმა კვლევებით დაადგინეს, რომ საკუთარი ფიქრის გაგება და ცნობიერსა და არაცნობიერს შორის სხვაობების დადგენა თანდათანობით ყალიბდება ბავშვობის პერიოდში. მკვლევარებმა ჩაატარეს ექსპერიმენტი, რომელშიც მონაწილეობდნენ 5, 8 წლის ასაკის ბავშვები და მოზარდები, მათ სთხოვეს, რომ ნახევარი წუთის განმავლობაში არაფერზე ეფიქრათ. 8 წლის ბავშვებმა და მოზარდების დიდმა ნაწილმა ექსპერიმენტის შემდეგ აღნიშნეს, რომ არაფერზე ფიქრი შეუძლებელი იყო. 5 წლის ბავშვები კი ამბობდნენ, რომ მათ შეძლეს თავისი ყველა ფიქრის გონებიდან განდევნა და ვერ აცნობიერებდნენ ცნობიერის ნაკადს, რომელიც ყველა ადამიანის გონებაში იჭრება. ეს და სხვა ანალოგიური კვლევები მიაწიშნებს, რომ ბავშვებს ჯერ კიდევ ბევრი აქვთ სასწავლო ფიქრის შესახებ.

ზოგად ჭრილში თუ განვიხილავთ, ჩვენ მრავალი რთული სახის კოგნიტურ დავალებას ვასრულებთ არაცნობიერად (იმპლიციტურად), თუმცა სასწავლო თუ დასამახსოვრებელი ტექსტის შესრულების ხარისხი უმჯობესდება, როდესაც ჩვენ ვაცნობიერებთ, რომ ამ დროს მენტალური პროცესია ჩართული.

იმპლიციტური კოგნიცია ან ფიქრი გაცნობიერების გარეშე

იმპლიციტური კოგნიცია არის ფიქრი გაცნობიერების გარეშე. ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, უმეტესი ჩვილების და პატარა ბავშვების ცოდნა იმპლიციტურია. მაგალითად, ჩვილების ფიზიკური ობიექტების შესახებ და პატარა ბავშვების ენის ცოდნა იმპლიციტურია. მათი ეს ცოდნა, ობობას მიერ შექმნილი ქსელის მსგავსია. მეცნიერები მიიჩნევენ რომ იმპლიციტური სწავლა (ახალი ცოდნის შეძენა, ექსპლიციტური გაცნობიერების გარეშე) არის ადრეულ პერიოდში განვითარებული უნარი. მაგალითად, აღნიშნულ პრობლემასთან დაკავშირებით

მკვლევარებმა დაადგინეს, რომ 6 და 10 წლის ბავშვები ისევე კარგად სწავლობენ პასუხების სერიულ გაგრძელებას (პასუხების თანმიმდევრობას), როგორც მოზარდები, მიუხედავად იმისა, რომ მათ არ აქვთ ადრე მიღებული ექსპლიციტური ცოდნა. იმპლიციტური მეხსიერება ასევე განხილულია, როგორც ადრე განვითარებული უნარი, რომელიც ბავშვობის პერიოდში უმნიშვნელოდ უმჯობესდება.

იმპლიციტური და ექსპლიციტური კოგნიცია, შეიძლება განიხილებოდეს, როგორც ინფორმაციის პროცესის მექანიზმი; თუმცა, მათთვის დამახასიათებელი მნიშვნელოვნად განსხვავებული პატერნები მიაჩნებოდა, რომ კოგნიტური განვითარება საკმაოდ მრავალმხრივი პროცესია.

ვიგოტსკი თვლიდა, რომ ბავშვები, როგორც სხვებთან დიალოგის წარმართვის აქტიური მონაწილეები, მხოლოდ მათი კულტურისთვის დამახასიათებელი ფიქრის შესაბამის საშუალებებს იძენენ, თუმცა საკითხის ამგვარ მიდგომას თავის ნაკლოვანებებიც გააჩნია, რამაც ადამიანის კოგნიციის შესახებ ახალი შეხედულების ჩამოყალიბების საჭიროება წარმოშვა.

ციფრულმა კომპიუტერმა, ბევრი მეცნიერი დააინტერესა მისი შესაძლებლობებით. შეიძლება თუ არა, რომ ადამიანის გონება, რაღაც დონეზე, კომპიუტერული ოპერაციების მსგავსი იყოს? საინტერესოა ისიც, თუ რა მსგავსებაა ადამიანსა და კომპიუტერს შორის. ერთის მხრივ, ორივეს - კომპიუტერს და ადამიანს - ინფორმაციის წარმოების შეზღუდული უნარი აქვთ, რაც დაკავშირებულია მათ აპარატურასთან და პროგრამასთან. კომპიუტერული აპარატურა არის მისი კლავიატურა, ინფორმაციის ტევადობა და ლოგიკური ნაწილები. გონების აპარატურა არის, ნერვული სისტემა, მათ შორის ტვინი, სენსორული რეცეპტორები და მათი ნეირონების ურთიერთკავშირი. კომპიუტერის პროგრამა შედგება ისეთი პროგრამებისგან, რომელთა მეშვეობით შესაძლებელია ინფორმაციის შეგროვება და მისით მანიპულირება; ადამიანის გონებასაც აქვს თავისი პროგრამა, რომლის მეშვეობითაც ხდება ინფორმაციის გადაცემა, დავრო-

ვება და ანალიზი. როდესაც ბავშვის ტვინი და ნერვული სისტემა მნიშვნელოვნად იძენს ახალ სტრატეგიებს თავისი მენტალური საქმიანობების მონიტორინგისა და საკუთარი გამოცდილების დამახსოვრებისთვის, ამ დროს ის ძალიან რთულ კოგნიტურ საქმიანობას წარმოართავს, რასაც ძალიან სწრაფად და დიდი სიზუსტით ართმევს თავს.

მეტამეხსიერება და მეხსიერების მუშაობა

როგორ უნდა გავიგოთ, რა იციან ბავშვებმა თავიანთი მეხსიერების შესახებ? ამის გასარკვევად ერთ-ერთი მარტივი გზაა, მათთვის ამის შესახებ შეკითხვის დასმა. ინტერვიუს სახით ჩატარებულმა კვლევამ დაადგინა, რომ 3 და 4 წლის ბავშვებიც კი ფიქრობენ, რომ მათ გონებას შეზღუდული ტევადობა აქვს და რომ ზოგიერთი მასალის სწავლა და დამახსოვრება სხვებთან შედარებით უფრო ეადვილებათ. მაგალითად, სკოლამდელი ასაკის ბავშვები უკვე იაზრებენ, რომ ბევრი რაღაცის სწავლა უფრო რთულია, ვიდრე ცოტასი.

საკუთარი მეხსიერების შესახებ ცოდნა მკვეთრად იზრდება 4-დან 12 წლის ასაკის ბავშვებში. ამ დროს მათი ტვინი განსაკუთრებითაა გააქტიურებული, იმისათვის რომ გარემოდან მიღებული ინფორმაციის შენახვა შეძლოს. მეხსიერების სტრატეგიების განვითარება თანდათანობით ხდება. 7 წელზე პატარა ბავშვებმა ხშირად არ იციან, რომ ისეთი სტრატეგიები, როგორებიცაა გაძეგნვა და ორგანიზება, მათთვის შეიძლება სასარგებლო იყოს.

აქვს თუ არა გავლენა მეტამეხსიერებას იმაზე, თუ როგორ შეასრულებს ის მეხსიერების ტესტს? ამ კითხვაზე განსხვავებული პასუხები არსებობს. ზოგიერთი კვლევის მიხედვით, მეხსიერებასა და მეტამეხსიერებას შორის ძალიან დაბალი დადებითი კორელაციაა. კარგი მეტამეხსიერება ყოველთვის არ არის საჭირო რაიმეს კარგად მოგონებისთვის; თუმცა ზოგიერთი კვლევის მიხედვით, ბავშვებთან ტრენინგები უფრო წარმატებულად

მიმდინარეობს, თუ მათ მიმართავენ, რომ გამოიყენონ მეხსიერების სტრატეგიები, განსაკუთრებით კი - მეტამეხსიერების კომპონენტები.

მოვლენის განვითარება და ავტობიოგრაფიული მეხსიერება

ადამიანებს ხშირ შემთხვევაში ახსენდებათ ის ეპიზოდები ან მოვლენები, რომლებიც თავად შეეხოთ. მოვლენის დამახსოვრება, ან ავტობიოგრაფიული მეხსიერება, როგორც წესი, გამოხატულია ენის მეშვეობით. მოვლენაც და ავტობიოგრაფიული მეხსიერებაც მჭიდროდ არის დაკავშირებული ენობრივ უნართან, ჩვენი გამოცდილება გადმოვცემს რაიმე ამბის მსგავსად.

ყველაზე მეტად რა მოვლენა ახსოვთ ჩეილებს და სკოლამდელი ასაკის ბავშვებს? ისინი, როგორც წესი, კარგად იხსენებენ იმ მუდმივ მოვლენებს, რომლებიც ერთნაირ კონტექსტში ხვდებიან. კატერინა ნელსონმა და მისმა კოლეგებმა დაადგინეს, რომ პატარა ბავშვები მსგავს რუტინას სქემატურ სცენარად აჯგუფებენ. მაგალითად, 4 წლის ბავშვმა სწრაფი კვების რესტორნის სცენარი შემდეგნაირად აღწერა: „მანქანით მიდიხარ, შედიხარ, რიგში დგები, ჰამბურგერს და კარტოფილს ყიდულობ, ქამ და სახლში ბრუნდები.“

თუმცა პატარების მიერ რაიმე მოვლენის სცენარის სახით გადატანას თავისი დანიშნულება აქვს - ისინი მიდრეკილნი არიან, დაწვრილებით, მოთხრობის სახით არ დაიმახსოვრონ მოვლენები (ატიპიური ინფორმაცია). ერთ-ერთ კვლევაში 2.5 წლის ბავშვებს ჰკითხეს მათთვის მნიშვნელოვანი მოვლენების შესახებ, რომელიც სანაპიროზე დასვენებისას, კემპინგში და თვითმფრინავით მგზავრობისას შეემთხვათ. იმის ნაცვლად, რომ ბავშვებს ამბის მოყოლისას მნიშვნელოვანი მოვლენები გაეხსენებინათ, მათი უმეტესობა ფოკუსირებას ახდენდა უფროსების რუტინულად მიჩნეულ ინფორმაციაზე. მაგალითად, როდესაც ერთმა ბავშვმა აღწერა კემპინგის დასვენება, მან პირველად გაიხსენა გარეთ დაძინება, რაც უჩვეულოა, ხოლო შემდეგ გაახსენდა ძირითადი აქტივობები. მაგალითად:

ინტერვიუერი: შენ გარეთ დაიძინე კარავში? ეს ძალიან სახალისო უნდა ყოფილიყო.

ბავშვი: მერე ჩვენ ავდექით და ვისადილეო. ჯერ ვისადილეო, მერე დავნექით და მერე გავიდვიძეთ და ვისაუზმეთ.

ინტერვიუერი: კიდევ რას აკეთებდით როდესაც კემპინგზე იყავით? რა გააკეთეთ საუზმის შემდეგ?

ბავშვი: საღამოთი, ჩვენ ნავედით დასაძინებლად.

ეს შეიძლება უცნაურად ჟღერდეს, რომ ბავშვი საუბრობს მხოლოდ რუტინულ მოვლენებზე, როგორცაა გაღვიძება, ჭამა და დაძინება, მაშინ, როდესაც წესით ბევრი გასაოცარი რამ უნდა მომხდარიყო მის გარშემო კემპინგის დროს. რობინ ფიფუშისა და ნინა ჰამონდის თანახმად, 2 წლის ასაკის ბავშვისთვის ყველაფერი ახალია და მათ უჭირთ, რომ უპირატესობა მიანიჭონ იმ მოვლენებს, რომლებიც მის გარშემო ხდება.

ბავშვების ზრდასთან ერთად, ისინი სპეციფიკურ და ატიპურ ინფორმაციას უფრო დიდი ხნის განმავლობაში იმახსოვრებენ, განსაკუთრებით თუ მოვლენის ხანგრძლივობა, რომელსაც ისინი განიცდიან, ძალიან უჩვეულო და განსაკუთრებით საყურადღებოა. მაგალითად, მეცნიერებმა გამოკითხეს 3 - 4 წლის ბავშვები 6 და 18 თვის შემდეგ, როდესაც ისინი დისნეილენდში იყვნენ. 18 თვის შემდეგაც კი ყველა ბავშვი ფლობდა გარკვეულ ინფორმაციას ამ მოგზაურობის თაობაზე. 4 წლის ბავშვებს უფრო მეტი დეტალი ახსოვდათ და გაცილებით ნაკლები შეხსენება სჭირდებოდათ, რომ აღწერათ გარკვეული მოვლენა, ვიდრე 3 წლის ბავშვებს. თუმცა, ზოგადად, განსაკუთრებული მოვლენის გახსენება მათ საკმაოდ კარგად შეძლეს.

ავტობიოგრაფიული მეხსიერების სოციალური კონსტრუქცია

შემოთ აღნიშნული კვლევის ერთი-ერთი საინტერესო ასპექტი ისაა, რომ ის ბავშვები, რომლებიც დისნეილენდში მოგზაურობაზე თავიანთ მშობლებთან ხშირად ლაპარაკობდნენ, მომავალში უფრო კარგად იხსენებდნენ ამ მოგზაურობას. ზოგიერთი

თეორეტიკოსი ფსიქოლოგის მოსაზრებით, სკოლამდელი ასაკის პერიოდში მშობლები განსაკუთრებით დიდ როლს ასრულებენ ბავშვების ავტობიოგრაფიული მეხსიერების განვითარებაში, ამ შემთხვევაში მოვლენების დამახსოვრება ერთობლივი საქმიანობის სახეს იღებს. ბავშვები საუბარს იწყებენ თავიანთ წარსულ მოვლენებზე, უფროსები კი ეხმარებიან მათი მოგონების განვრცობაში. ბევრ ოჯახში მშობლები იწყებენ საუბარს წარსულზე ბავშვებისთვის ისეთი კონტექსტუალური შეკითხვების დასმით, როგორიცაა: *სად წავედით დღეს დილით? რა ვნახეთ? ჩვენთან ერთად ვინ იყო? სხვა კიდევ რა ვნახეთ?*

ამ შეკითხვებით ბავშვები სწავლობენ, რომ მოვლენის დამახსოვრებისას მნიშვნელოვანია დაიმახსოვრო **ვინ, როდის და სად** ასპექტები. წარსულის გამოცდილების ეს ერთობლივი რეკონსტრუქცია მოგვაგონებს ვიგოტსკის მოსაზრებებს ცოდნის სოციალურ კონსტრუქციაზე. 2 და 3 წლის ასაკის ბავშვებს, რომლებსაც მშობლები წარსულ მოვლენებს ახსენებდნენ და მასთან დაკავშირებით სწორად უსვამდნენ შეკითხვებს, 1 და 2 წლის შემდეგ უფრო კარგად იხსენებდნენ თავიანთ ავტობიოგრაფიულ გამოცდილებას, ვიდრე მათივე თანატოლები, რომელთა მშობლებიც მათ წარსულ მოვლენებზე შეკითხვებით ნაკლებად ინტერესდებოდნენ.

გამეორება და ორგანიზაცია

სკოლამდელებს ჯერ კიდევ არა აქვთ უნარი, მათთვის საჭირო ინფორმაციის კარგად დამახსოვრების მიზნით, მოახდინონ ამ ინფორმაციის დამოუკიდებლად ორგანიზება და გამეორება. სკოლის ასაკის ბავშვები და მოზრდილები ამას უკეთ ასრულებენ. თუ სკოლის ასაკის ბავშვებს დასამახსოვრებლად მიცემთ ფურცელზე დაწერილი სიტყვების სიას, მაგალითად „ძალი, მაგიდა, ავტომანქანა, ცხენი, სკამი, ბურთი“, - ის მალევე მოახდენს ამ სიტყვების ჯგუფებად („ცხოველები,“ „ავეჯი,“ „ტრანსპორტი,“ „სათამაშო“), მომდევნო დასახელებამდე თავისთვის

რამდენჯერმე გამეორებას. ამ შემთხვევაში, ისინი მოქმედებენ ორი მნემური ხერხით - **ორგანიზაცია და გამეორება**. სკოლამდელებისთვის არა არის მარტივი, ვასწავლოთ როგორ მოახდინონ ინფორმაციის ორგანიზება და მეხსიერებაში მისი განმტკიცება. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ჩაატარეს კვლევა: ბავშვების ჯგუფი გაყვეს ორ ნაწილად, პირველ ნაწილს სთხოვდნენ, დაემახსოვრებინათ სათამაშოები, მეორე ჯგუფს კი ეთამაშათ ამ სათამაშოებით. ბავშვები, რომლებიც მონაწილეობდნენ აქტიურ თამაშებში, მაღალ დონეზე ავლენდნენ მეხსიერებაში მის ამოტივტივებას და გახსენებას. ეს ფაქტი მონიშნავს, რომ თამაში ამ ასაკის ბავშვს ეხმარება სათამაშოების სწორად დასახელებაში, მეხსიერების ხერხების დასწავლასა და საგნების უკეთ აღქმაში.

მოვლენების სცენარები და მათი გაგება

მატარა ბავშვები აცნობიერებენ, რომ სხვადასხვა ცხოვრებისეული მოვლენები, მაგალითად, *დაბადების დღე*, შედგება რიგი თანმიმდევრული ეპიზოდებისგან: თავდაპირველად მოდიან სტუმრები სხვადასხვა საჩუქრებით, ჩართულია ასევე, გასართობი მოქმედებები, თამაშები, მისალოცი სიტყვები, ტორტზე სანთლების ჩაქრობა, სიმღერა, ბოლოს, ყველა სტუმარი იღებს რაიმე სუვენირს. ბავშვებს შეუძლიათ გაიხსენონ სიტუაციები მსგავსი ოჯახური სადილისას, მაღაზიაში სტუმრობის ან იმ დღის ამბები საბავშვო ბაღში. მათ აქვთ სქემები და სცენარები ასეთი ყოველდღიური მოვლენების. როდესაც მშობლები ეკითხებიან თავიანთ შვილებს რა უნდა გააკეთონ დღეს, ამით ისინი ეხმარებიან მათ მოვლენების სცენარები შექმნან და დაიმახსოვრონ. ადრეული პერიოდის ბავშვისთვის, რთულია მოვლენების თანმიმდევრობის დარღვევა. სცენარების შექმნა მნემური ხერხია - დამახსოვრებისთვის გამოიყენონ მოვლენების თანმიმდევრობა. ყოველივე ეს სამყაროს შეცნობის მენტალურ იარაღს წარმოადგენს.

მეტყველება ადამიანის ერთ-ერთი უნივერსალური უნარია, რომელიც ადრეული ბავშვობიდან გასაოცარი სისწრაფით ვითარდება. საინტერესოა იმის გარკვევა, ყველა ბავშვი ერთნაირად ეუფლება თუ არა მეტყველებას და არსებობს თუ არა კულტურული და ინდივიდუალური განსხვავებები.

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომის ავტორი ბავშვის მეტყველების განვითარებაზე არის რობერ ბრაუნი. გენეტიკური მიდგომის თვალსაზრისით, მან კვლევებით, მეტყველების განვითარებაში 5 სტადია გამოყო.

პირველი სტადია - ამ პერიოდში ვლინდება „ტელეგრაფული მეტყველება“.

ამ სტადიისთვის დამახასიათებელია ორსიტყვიანი წინადადებები.

ეს პერიოდი ინტელექტუალური ბუნების გადატრიალებით იწყება (ბიულერი, შტერნი). ამ პერიოდში ბავშვი მეტყველების მნიშვნელობის შეგრძნება იღვიძებს. იგი აღმოაჩენს, რომ „სიტყვა საგნის სახელია“ ანუ მათი აზრით, ბავშვი ამ პერიოდში სწვდება ბგერებსა და საგნებს შორის მიმართებას. აღსანიშნავია ასევე, რომ ყველა ბავშვი ზუსტად ერთი და იმავე დროს არ იწყებს ამეტყველებას. არსებობს დროის გარკვეული დიაპაზონი, რომლის ფარგლებშიც ბავშვის მიერ ენის ადგმა ნორმალურად ითვლება (1.5-2 წწ.). თუ ბავშვი 2 წლის შემდეგაც არ ცდილობს ლაპარაკის დაწყებას, საჭიროა ამის მიზეზებში გარკვევა.

ამ პერიოდში ბავშვი აღმოაჩენს, რომ ყველა საგანს თავისი სახელი ჰქვია, იგებს სიტყვის სიმბოლურ მნიშვნელობას. როგორც კი ბავშვი მიხვდება, რომ ამა თუ იმ კონკრეტულ საგანს თავისი სახელი აქვს, ეს აღმოჩენა ყველა საგანზე გადაიტანება. მაგ., სიტყვა „დაბადებისდღე“ ბავშვმა შესაძლებელია ყველა დღესასწაულის მიმართებაში წარმოთქვას.

მეორე სტადია - ჩნდება უფრო გრძელი წინადადებები. ორი წლის ბავშვის ლექსიკონში უკვე 100-200-მდე სიტყვაა. წინადადებაში გაერთიანებული სიტყვები ფორმას იცვლიან. ბავშვი

წინადადებაში 3, 4 ან მეტი სიტყვის გაერთიანებას ახერხებს. ძირითადი სიახლე არის სიტყვების ფლექსური (დაბოლოება) ცვლადი სინტაქსური კავშირების და ასევე წარსული დროს, მაგალითად, „უთამაშობ-ვითამაშე“ გამოყენება თუმცა ეს შეიძლება სწორად არ იყოს გამოყენებული.

მესამე სტადია - ბავშვები სწავლობენ მარტივი წინადადებების სახეცვლილებებს. ისინი წარმოთქვამენ უარყოფით და ბრძანებით წინადადებებს. უარყოფითი წინადადების წარმოთქმისას, ისინი უარყოფითი სიტყვით იწყებენ „არა დასვრილი“, „არა მინდა მეტი“. მესამე სტადიის ბოლოს მათ შეუძლიათ და არ უჭირთ სხვადასხვა უარყოფითი ფრაზის წარმოთქმა.

3-4 წლიანთა მეტყველება ძალიან სწრაფად ვითარდება. ცნობილია, რომ 3 წლის ბავშვის ლექსიკური მარაგი დაახლოებით 1300-1500 სიტყვით განისაზღვრება. 4 წლისთვის ეს თითქმის ორჯერ იზრდება. ამ ასაკის ბავშვებისთვის სასარგებლო და მოსახერხებელია ბგერათწამბაძველობაში ვარჯიში (იმიტაცია). კარგ ეფექტს იძლევა დიდაქტიკური თამაშის გამოყენება, სადაც ბავშვები ასახიერებენ სხვადასხვა ცხოველებს, ფრინველებს, ფუტკრები - ბზ, ბზ, ბზ..., ძროხა - მუ-მუ-მუ, ცხვარი - ბე... ბე... ბე..., წინილები - ნივ... ნივ... ნივ..., ფრინველები მიფრინავენ - ჟივ-ჟივ-ჟივ... და ა. შ. ამ ასაკის ბავშვები მეტყველებაში ზმნებს იყენებენ. თუმცა უჭირთ ზმნის საწყისი ფორმიდან პირში და დროში სწორად ჩასმა („დათამ წყალი დაღევა“).

მეოთხე-მეხუთე სტადიაში ჩნდება უფრო რთული კონსტრუქციები, ჩართული წინადადებები. რთული თანწყობილი და რთული ქვეწყობილი წინადადებები. ბავშვის მეტყველების განვითარებისთვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ოჯახს. მშობლის როლი ამ მხრივ განუსაზღვრელია. თუ მშობელი ბავშვს ბევრს ესაუბრება, უკითხავს, კითხვებს უსვამს, ის უფრო ადვილად იწყებს აქტიურ მეტყველებას. აზრობრივ და სინტაქსურ დაუფლებასთან ერთად ბავშვები ენის პრაგმატულ ასპექტებს მის სოციალურ ფუნქციასაც ითვისებენ. ამ პერიოდის მნიშვნელოვანი ახალი წარმონაქმნია დამოკიდებული წინადადების გაჩენა. ბავშვს შეუძლია გამოყოს ერთმანეთისგან მთავარი და

მასზე დაქვემდებარებული, დამოკიდებული აზრები. დაახლოებით 5 წლისათვის საკმაოდ კარგად იყენებს წინადადების ერთმანეთთან დამაკავშირებელ გრამატიკულ ნაწილებს.

მე-4 პერიოდის უმთავრესი მიღწევაა ბავშვის შეკითხვების ახალი მიმართულების გაჩენა. მისი ადრინდელი კითხვები: "ეს რა არის?", "რა პეცია?" ახლა იცვლება სხვა კითხვებით - „რა-ტომ?“, „როდის?“. ხშირად ამ ასაკის ბავშვებს „რატომელეზაც“ უწოდებენ. შტერნის მიხედვით, 4-5 წლის ასაკში სრულდება მეტყველების განვითარება, ეს ნიშნავს, რომ ხუთი წლიდან ბავშვი სრულყოფილადაა დაუფლებული ენას, თუმცა, მეტყველების დახვეწა მთელი ბავშვობის პერიოდში გრძელდება.

თუ მშობელი ბავშვს ბევრს ესაუბრება, უკითხავს, კითხვებს უსვამს, ის უფრო ადვილად იწყებს აქტიურ მეტყველებას. აზრობრივ და სინტაქსურ დაუფლებასთან ერთად ბავშვები ენის პრაგმატულ ასპექტებს, მის სოციალურ ფუნქციასაც ითვისებენ.

ეგოცენტრული მეტყველება

ბავშვის მიერ წარმოთქმული სიტყვები უშუალოდ მის მოთხოვნებთან, სურვილებთან არის დაკავშირებული. როცა ბავშვი თამაშობს, ის საგნები, რომლებსაც თამაშობს, მისი თითოეული მოქმედებები მეტყველების ობიექტად იქცევიან.

ბავშვს აქვს 2 სახის ენა: **სურვილის და აღწერის**. ერთი სუბიექტურია, მეორე - ობიექტური. „სურვილების ენა“ უმთავრესად სოციალური კონტაქტის ამოცანებს ემსახურება. ბავშვი „აღწერის ენას“ მაშინაც კი მიმართავს, როცა ის მარტოა. მაგ., ბავშვი ფანჯარაში იყურება და ხმამაღლა თავისთვის ლაპარაკობს: მანქანამ გაიარა, აგერ წითელი მანქანა, კიდევ ლურჯი, აი ამნე, ავტობუსიც მოვიდა და ა.შ. თუმცა მისთვის მნიშვნელობა არ აქვს, უფროსები უსმენენ მას თუ არა - აღწერის ენა განკუთვნილია მხოლოდ ბავშვებისთვის. პირველად ამ ტიპის ენას ყურადღება პიაჟემ მიაქცია და მას „ეგოცენტრული მეტყველება“ უწოდა. იგი 7 წლამდე გრძელდება და მეტყველების დამახასიათებელ ფორმას წარმოადგენს. 7-8 წლიდან ამგვარი მეტყველება ქრე-

ბა. ეგოცენტრული მეტყველება 2 და 3 წლის შუა აღმოცენდება და ბავშვის საერთო მეტყველებაში მისი წილი სწრაფად იზრდება, პიკს აღწევს 4 წლის ასაკში, 8 წლის ასაკში კი საერთოდ აღარ გვხვდება. ეგოცენტრული მეტყველების პირველი ახსნა, როგორც აღვნიშნეთ, პიაჟეს ეკუთვნის და იგი თვლის, რომ ამ ტიპის მეტყველება არ ასრულებს კომუნიკატორულ ფუნქციას.

ვიგოტსკი ამ საკითხში არ ეთანხმება პიაჟეს. მისი აზრით, ეგოცენტრულ მეტყველებას ამ ასაკში გარკვეული ფუნქცია აქვს. მაგ., როდესაც ბავშვს ხელს ვუშლით თამაშში, რომელშიც ჩართულია ამ ტიპის მეტყველება, ბავშვი ჩვეული ფორმით აგრძელებს მეტყველებას და ხელისშემშლელი ობიექტების მიმართ სრულ იგნორირებას იჩენს. ვიგოტსკის აზრით, 7-8 წლის ასაკში ეგოცენტრული მეტყველება არ ქრება, ის იქცევა შინაგან მეტყველებად, რომელიც მომავალში ფიქრის, აზროვნების შემადგენელი ნაწილი ხდება და მსჯელობის სახით ელინდება.

მეტყველების მნიშვნელობის მიუხედავად, პიაჟეს არ სჯეროდა, რომ ის ბავშვის კოგნიტური განვითარებისთვის უმნიშვნელოვანესი იყო. იგი ამტკიცებდა, რომ სენსომოტორულ მოქმედებას ბავშვი შთაბეჭდილების შინაგან წარმოსახვამდე მიყავს, რომელსაც ის საკუთარ სახელს არქმევს (Piaget, 1936/1952). პიაჟე მათ პირველ სიტყვებს, მკაცრად სენსომოტორული საფუძველით ხსნიდა, განსხვავებით ვიგოტსკისგან, რომელიც მეტყველებას კოგნიტური განვითარების ძირითად წყაროდ მიიჩნევდა.

საკონტროლო კითხვები:

1. პიაჟეს მიხედვით, ინტელექტის განვითარების სენსომოტორული სტადიიდან, განვითარების რომელ სტადიაზე გადადიან ადრეული ბავშვობის პერიოდში?
2. რას ნიშნავს ოპერაციამდელი აზროვნებისთვის დამახასიათებელი ეგოცენტრულობა და „შეუქცევადობა“?
3. როგორი მიდგომა აქვს ოპერაციამდელი აზროვნების ბავშვს გარდაცვალებასთან დაკავშირებით?

4. რას ნიშნავს კონსერვაციის უუნარობა? ამასთან დაკავშირებით გაიხსენეთ პიაჟეს ფენომენები.
5. რის აღმოჩენა არ შეუძლია ოპერაციამდელი აზროვნების ბავშვს?
6. რატომ გახდა პიაჟეს თეორია სხვადასხვა მეცნიერების კრიტიკის საგანი?
7. როგორ წყვეტენ ამ ასაკის ბავშვები კლასიფიკაციისა და სერიაციის ამოცანებს?
8. როგორ აღიქვამენ ადრეული ასაკის ბავშვები დროს, სივრცეს და მოვლენათა თანმიმდევრობას?
9. როგორ ვითარდება ამ ასაკის ბავშვის ყურადღება, რას ნიშნავს ამორჩეული ყურადღება?
10. რას ნიშნავს ცნობა და რეპრეზენტაცია?
11. იციან თუ არა ბავშვებმა რაიმე ფიქრის შესახებ?
12. რას ნიშნავს იმპლიციტური და ექსპლიციტური კოგნიცია?
13. როგორია სკოლამდელი ასაკის ბავშვის მეხსიერება და რა თავისებურებებით ხასიათდება?
14. დაახასიათეთ მეტყველების განვითარების სტადიები სკოლამდელ ასაკში.
15. აღწერეთ ბავშვის ეგოცენტრული მეტყველებისადმი ვიგოტსკისა და პიაჟეს შეხედულებები.

თავი XI

ემოციების ზოგადი მიმოხილვა

მე
მიხარია

მე
გაკვირვებული
ვარ

მე
მონწყენილი
ვარ

მე
გაბრაზებული
ვარ

ემოცია (ფრ. emotion; ლათ. ემოვერე – აღგზნება, მღელვარება) არის ფსიქიკური, სულიერი განცდა, გრძნობა, მღელვარება (ბრაზი, შიში, აგრესია, სიხარული, წყენა და ა.შ.), რომელიც წარმოიშობა ადამიანში განსაზღვრულ მომენტსა და კონკრეტულ სიტუაციაში შინაგანი და გარეგანი გამლიზიანებლების ზემოქმედების შედეგად. ტერმინი *ემოცია*, როგორც აღნიშნავს გოლდსმიტი, გამოიყენება რეაქციის, მდგომარეობის, ხასიათის, თვისების, გრძნობის, განწყობის აღწერისათვის. ყოველი ემოცია, როგორც ემოციური განცდა, მარტივი გრძნობების მონაწილეობას გულისხმობს, კერძოდ: *სიამოვნება* – უსიამოვნებას და *აღგზნება* – დამშვიდებას, აღნიშნავს **დ. უზნაძე** და ზოგადად ემოციებს ოთხ ჯგუფად ყოფს. ესენია: სასიამოვნო ემოციების ორი ჯგუფი, აღგზნებისა და დამშვიდების სასიამოვნო ემოციები და უსიამოვნო ემოციების ორი ჯგუფი – აღგზნებისა და დამშვიდების უსიამოვნო ემოციები. **დ. უზნაძე** ემოციას მიიჩნევდა განწყობის პირველად ასახვას ცნობიერებაში. მისი აზრით, განწყობა ქცევისადმი პიროვნული მზაობაა და იგი შედგება სუბიექტური და ობიექტური ფაქტორისაგან, კერძოდ, მოთხოვნილებები, რომელიც გააჩნია სუბიექტს და კონკრეტული სიტუაციისაგან. რადგან განწყობა ქცევის მიზანშეწონილობას ემსახურება,

რება, ამიტომ ემოციაც რეალურობას ასახავს და ისიც ქცევის მიზანშეწონილობას ემსახურება. (დ. უზნაძე, 2003).

მაკ-დაუგოლი ემოციების კლასიფიკაციის საფუძვლად ინსტიქტებს მიიჩნევს და იმდენ ემოციათა ჯგუფს გამოყოფს, რამდენი განსხვავებული ინსტიქტიც არსებობს. მისი აზრით, ემოცია ინსტიქტური პროცესის აფექტური გამოვლენაა.

ჯერ კიდევ **არისტოტელე** მიუთითებდა *სიამოვნება-უსიამოვნების* განსხვავებული ბიოლოგიური ფესვების შესახებ. სიამოვნება, მისი აზრით, ცოცხალი არსების წარმატების, ხოლო უსიამოვნება, პირიქით, წარუმატებლობის ნიშანია.

სპენსერის აზრით, უსიამოვნების გრძნობები, ორგანიზმისათვის მავნებელი პროცესების კორულატს წარმოადგენენ, სიამოვნება კი სასარგებლო პროცესების კორულატს. ე.ი. სიამოვნების განცდა მაშინ აქვს ორგანიზმს, როდესაც მის ორგანიზმში რაიმე სასარგებლო პროცესი მიმდინარეობს. უსიამოვნების დროს კი, პირიქით.

ჩ. დარვინი, თავისი ექსპერიმენტული მუშაობიდან გამომდინარე, მიუთითებდა ემოციის ბუნების გამომნატველ მოძრაობათა თავისებურებებზე და აღნიშნავდა, რომ მოძრაობები, რომელთაც ინდივიდები ემოციების შემთხვევაში ავლენენ, წინანდელი მიზანშეწონილი მოძრაობების რუდიმენტები არიან, მისი აზრით, ემოცია და ინსტიქტი ერთმანეთისაგან განუყოფელია, რასაც მაკ-დაუგოლიც აღნიშნავდა.

აღნიშნული მოსაზრებები კიდევ უფრო განავითარეს **ჯემსმა და ლანგემ**, რომელთა თეორიაც დაფუძნებულია გამომნატველ მოძრაობათა როლის მნიშვნელობაზე. მათი აზრით, ემოცია სხეულებრივი პროცესების ცნობიერებაში ანარეკლი და მინაშეგრძნებების კომპლექსია.

„ებრაზობთ, რადგან თავს ვესხმით“, „გვეშინია, რადგან ვკანკალებთ“. მაგალითად, თუ კი ტყეში მგელს ან რომელიმე ცხოველს ნაფანყდებით, ჩვენი ფიზიოლოგიური და ფიზიკური რეაქციები: გულის ცემის გაძლიერება, სუნთქვის გახშირება, გაქცევა, ან გაშეშება, წარმოქმნიან შიშის ემოციას. ჯემსის და ლანგეს

აზრით, ემოცია და მისი წარმოქმნა, განცდა, ჩვენი ფიზიოლოგიიდან მომდინარეობს.

ცნობილი ფიზიოლოგების **კენონის, შერინგტონის, ლიბერისა** და სხვათა აზრით, ვისცერალური პროცესები ემოციის არსს არ წარმოადგენენ. ემოციური განცდა, ფიზიკური შეგრძნებების გარეშე ჩნდება, იგი ადამიანისათვის გარემოსთან შეგუების იარაღს წარმოადგენს, ენერგიასა და აქტიურობას მატებს მას ხიფათის დაძლევისას; მათ საწინააღმდეგო პოზიციას ავითარებს და ემოციას ვისცერალურ ფუნქციას ანიჭებს **ვენგერი** (Wenger, 1950).

მეცნიერები **კლაპარედი და ჟანე** აღნიშნავენ, რომ ემოცია პიროვნების რეაქციაა ისეთ სიტუაციაზე, რომელსაც იგი ვერ ეგუება. იგი პიროვნებაში ჩნდება გარემოსთან მისი ვერშეგუების პერიოდში.

შტერნი აღნიშნავდა, რომ ვისცერალური და ენაზომოტორული რეაქციები ემოციური პროცესების დამატებით ფაქტორს წარმოადგენენ. როგორც ჩანს, ნერვული სისტემა და ენდოკრინული აპარატი ჩართულია ემოციური განცდების გენეზისში და ადამიანის ემოციური განცდები აღმოცენდებიან ცენტრალური ნერვული სისტემის მონაწილეობით, აღნიშნავდა იგი.

XX საუკუნის 60-70-იანი წლების ფსიქოლოგების აზრით, ემოცია ასახავს ადამიანის პირველად მოტივაციურ სისტემას. ზოგიერთი მეცნიერი ემოციას მოკლევადიან, წარმავალ მდგომარეობად განიხილავს. მათგან განსხვავებით, ფსიქოლოგი **შახტერი** აღნიშნავს, რომ ადამიანები სისტემატურად ამა თუ იმ ემოციის გავლენის ქვეშ იმყოფებიან და ქცევა და აფექტი ერთმანეთისაგან განუყოფელია.

შრავალი ფსიქიატრი და ფსიქოკლინიცისტი სხვადასხვა სახის ფსიქო-პათოლოგიურ და ადაპტაციურ დარღვევებს განიხილავს, როგორც „ემოციური სფეროს დაავადებას. მათი მოსაზრების საწინააღმდეგოს ამტკიცებს **მაუერი**, რომელიც აღნიშნავს, რომ ფსიქოპათოლოგია და დეზადაპტაცია იწვევს არა ემოციურ დარღვევებს, არამედ დარღვევებს აზროვნებასა და ქცევაში. სხვა მეცნიერები ემოციას გამშვები მექანიზმის

როლს ანიჭებენ კოგნიტურ პროცესებში, რომლებიც წარმო-
შობენ და მართავენ მათ.

მეცნიერთა შორის არსებობს აზრი, რომ ადამიანს შეუძლია
თავი აარიდოს, გაექცეს ფსიქოპათოლოგიურ დარღვევებს, გა-
დანწყვიტოს მრავალი პიროვნული პრობლემა, თუ უარს იტყ-
ვის არაადეკვატურ ემოციურ რეაქციებზე, კერძოდ, ემოცია
ცნობიერების მკაცრ კონტროლს დაუმორჩილოს. ამისათვის
კარგი საშუალებაა ემოციების გამოთავისუფლება მათთვის
ჩვეული ურთიერთმოქმედების პროცესებიდან (ჰომეოსტატი-
კური, კოგნიტური პროცესები, დრაივები, მოძრაობითი აქტები).

როგორც ცნობილია, ადამიანი ცხოვრობს და მოღვაწეობს
გარემოში, რომელიც მუდმივად ზემოქმედებს მასზე. მას ეს-
მის ზმაური, მეტყველების ბგერები, ხედავს გარშემო მყოფ
ადამიანებს, საგნებს. სწვდება მათ შორის მიმართებებს, იმახ-
სოვრებს მომხდარ ამბებს, ე.ი. იმეცნებს ობიექტურ სინამ-
დვილეს, მაგრამ ყოველივე სარკესავით კი არ აირეკლება
მასში, არამედ იგი გარკვეული აზრით აფასებს მათ. ზო-
გიერთი საგანი აკმაყოფილებს ადამიანის მოთხოვნილებებს,
ზოგიერთი, პირიქით, ხელს უშლის ამაში. „სწორედ გარემოში
მყოფი ადამიანების, საგნების, მომხდარი მოვლენების მიმართ
ინდივიდის დამოკიდებულების განცდა ფსიქოლოგიაში ემო-
ციური პროცესების სახელით აღინიშნება“. (რევაზ ნათაძე,
ზოგადი ფსიქოლოგია, 1977).

ფ. პიაჟეს კონცეფციის ამოსავალ წერტილს ინდივიდის
გარემოსთან შეგუება, ანუ ადაპტაცია წარმოადგენს, რომე-
ლიც გამოსახავს წონასწორობის მდგომარეობას ორგანიზმსა
და გარემოს შორის. ბავშვის ევოლუციის პროცესი მუდმი-
ვად მიმდინარეობს ემოციური, სოციალური და კოგნიტური
პროცესების ერთიანობით. ემოციურობა წარმოშობს ქცევის
სხვადასხვა ფორმის ენერგეტიკას, რომელთა სტრუქტურა შე-
ესატყვისება შემეცნებით ფუნქციას; ენერგეტიკა არკვევს
სტრუქტურალიზაციას, სტრუქტურალიზაცია – ენერგეტიკას,
სხვა შემთხვევაში ისინი ვერ შესძლებდნენ ერთმანეთის გა-
რეშე ფუნქციონირებას.

როგორც ზემოთ აღნიშნულიდან ირკვევა, ფსიქოლოგებს,
ფილოსოფოსებს და პედაგოგებს სხვადასხვა პერიოდში და ეპო-
ქაში განსხვავებული აზრი და შეხედულებები ჰქონდათ ადამი-
ანის ორგანიზმისა და მისი ცხოვრებისათვის ემოციის როლისა
და მნიშვნელობის შესახებ.

ამერიკელი მკვლევარი-ფსიქოლოგი **კეროლ იზარდი** ახდენს
ემოციების დიფერენციაციას და აღნიშნავს, რომ *სიხარული*,
სიყვარული, *ბრაზი*, *აგრესია*, *გაკვირება*, *შიში*, *ზიზღი*, *წყენა*,
ითვლება ბაზისურ ემოციად, რადგან მათი განცდა ყველა ადა-
მიანს შეუძლია. თითოეული ამ ემოციათაგანი სამი ელემენტი-
საგან შედგება, ესენია: *სუბიექტური განცდა*, *ფიზიოლოგიური*
ცვლილება და *გარეგნული ქცევითი რეაქცია*. გარდა ბაზისური
ემოციებისა, ადამიანები განიცდიან კომპლექსურ (რთულ, მეო-
რად) **ამბივალენტურ** ემოციებსაც, როგორცაა: *სიამაყე*, *სირ-
ცხილი*, *დაბნეულობა*. ბაზისური ემოციებისაგან განსხვავებით
კომპლექსურ ემოციებს შეფარდებითი კომპონენტები აქვთ. ამ-
გვარი სახის ემოციები სხვადასხვა ეთნო-სოციალურ კულტუ-
რაში სხვადასხვანაირად განიცდება.

მეცნიერთა კვლევები ადასტურებს, რომ ბაზისურ ემოციას
მთოფლიოში მცხოვრები ყველა ადამიანი პრაქტიკულად ერთნა-
ირად გამოხატავს (Izard, 2000), რაც ბიოლოგიურად და გენეტი-
კურად კოდირებულ ფაქტორებზე მიგვანიშნებს.

არსებობს დადებითი და უარყოფითი ემოციები: *სიხარული* –
კმაყოფილების გამომხატველი დადებითი ემოციაა. *შიში*, *ბრა-
ზი*, *წყენა*, *შური* – უკმაყოფილების გამომხატველი უარყოფითი
ემოციაა. მათ შორის არსებობს გარკვეული მიმართება.

თანამედროვე თეორიები, რომლებიც ემოციებისადმი ფუნქ-
ციური მიდგომით გამოირჩევიან ამტკიცებენ, რომ ემოციის ძი-
რითადი ფუნქციაა პიროვნული მიზნების მიღწევისადმი მიმარ-
თული ქცევის გამოწვევა (Barrett & Campos, 1987; Campos, Frankel,
& Camras, 2004; Frijda, 2000; Saarni, Mumme, & Campos, 1998).

ლორა ბერკი გეთავაზობს **სოციალური რეფერენციის ცნე-
ბას**, კერძოდ, **„გაურკვეველი სიტუაციის შეფასებისას, სხვა ადა-
მიანის ემოციურ რეაქციაზე დაყრდნობას“**. სხვათა ემოციების

შეფასებას ე.წ. სოციალური რეფერენციის საშუალებით, ბავშვები სწავლობენ ყოველდღიურ სიტუაციაში მოქცევას.

8-10 თვის ასაკიდან, როდესაც ჩვილები ცდილობენ საგნები და მოვლენები სხვების მსგავსად შეაფასონ, ამ შემთხვევაში უფრო ხშირად იჩენს თავს **სოციალური რეფერენცია**. ლორა ბერკის განმარტებით, ჩვილისათვის წიგნის წამკითხავი დედის დადებითი თუ უარყოფითი ემოცია ბავშვისთვის გადამდებია. კვლევამ აჩვენა, რომ მზრუნველის ემოციურ მდგომარეობას სიხარულს, ბრაზს ან შიშს, დიდი გავლენა აქვს 1 წლის ბავშვის სამომავლო ქცევაზე, კერძოდ, რამდენად ფრთხილი იქნება ის უცხო ადამიანების მიმართ, ითამაშებს თუ არა მისთვის უცნობი სათამაშოთი და ა.შ. (Repacholi, 1998; Stenberg, 2003; Striano & Rochat, 2000). ჩვილების ქცევაზე მშობლის ხმა ან ერთდროულად ხმა და სახის გამომეტყველება უფრო ეფექტურად მოქმედებს, ვიდრე მხოლოდ მისი სახის გამომეტყველება (Mumme, Ferland, & Herrera, 1996; Vaish & Striano, 2004).

ბავშვებზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ როდესაც მათ უფროსების ხმაში ემოცია ესმით, ისინი გაცილებით თამამად უახლოვდებიან ან თავს არიდებენ მათთვის უცნობ სიტუაციას. ამის პირობას შესაძლოა წარმოადგენდეს ის, რომ მათ უფროსისკენ მობრუნების გარეშე შეუძლიათ ყურადღების კონცენტრირება და ახალი მოვლენის შეფასება. ხმა ბავშვისთვის გაცილებით მეტი ინფორმაციის მატარებელია; ემოციური სიგნალების გარდა, იგი სთავაზობს ბავშვს ვერბალურ ინსტრუქციებსაც, რომელსაც მომავალში ის კარგად იყენებს. პატარა ბავშვებს **სოციალური რეფერენცია** შესაძლებლობას აძლევს სხვათა ემოციურ ინფორმაციაზე არამარტო მხოლოდ მარტივი რეაქციით შემოიფარგლონ, არამედ გარკვეული მოქმედების შესრულებისას ამ სიგნალებით იხელმძღვანელონ და სხვათა შინაგანი მდგომარეობაც განსაზღვრონ (Saarni, Mumme, & Campos, 1998).

რაც შეეხება **მე-ს** ცნობიერებასთან დაკავშირებულ ემოციებს, ისინი ორი წლის ასაკში ჩნდება, როდესაც ახალფეხადგმული ბავშვი საკუთარ **მე-ს**, როგორც გამოცალკევებულ, უნიკალურ ინდივიდად აღიქვამს. 18-24 თვის ბავშვი სიმორცხვის

ან დაბნეულობის შემთხვევაში თვალებს ან თავს დაბლა ხრის, სახეს ხელებით მაღავს; როდესაც ბავშვი დანაშაულს გრძნობს და განიცდის, ესეც კარგადაა შესაშინვეი; 22 თვის ბავშვი წართმეულ სათამაშოს უბრუნებს მასზე განწყენებულ თანატოლს. ამავე პერიოდში ჩნდება სიამაყის გრძნობაც, ხოლო შური – თავს იჩენს სამი წლის ასაკიდან (Barrett, 1998; Garner, 2003; Lewis და სხვები, 1989).

ტაჰაპარამენტი

მეცნიერებმა შეისწავლეს ბავშვების კონკრეტული თვისებები და მოახდინეს მათი დაჯგუფება ტემპერამენტის 3 ტიპის მიხედვით:

1. **ადვილი ბავშვი** - მისი ტემპერამენტისთვის დამახასიათებელია, ზოგადი სიხალისე, სიხალისადმი ადვილი ადაპტირობა.
2. **რთული ბავშვი** - რომლის ტემპერამენტისთვის დამახასიათებელია არარეგულარული ყოველდღიური რეჟიმი, ახალი გამოცდილების სუსტი მიმდევობის უნარი და ინტენსიური ნეგატიური რეაქციები.
3. **წელი აღზნების ბავშვი** - რომლის ტემპერამენტისთვის დამახასიათებელია გარემო სტიმულის მიმართ ინერტულობა, სუსტი, შენელებული რეაქცია, უარყოფითი გუნება-განწყობა და ახალი გამოცდილების მიმართ დაბალი შემგუებლობა.

ალზრდის სტილიდან გამომდინარე, გარკვეული კულტურული ღირებულებები გავლენას ახდენს ტემპერამენტზე, კერძოდ კვლევებით დასტურდება, რომ კოლექტივისტური ორიენტაციის საზოგადოებაში დათრგუნული და შეზღუდულია ბავშვის თავდაჯერებულობის ხარისხი. მაგალითად, ჩინეთში ბავშვების სიმორცხვეს და გულჩათხრობილობას დადებითად აფასებენ. თუმცა საბაზრო ეკონომიკის სწრაფმა განვითარებამ, კონკურენტუნარიანმა გარემომ, სადაც წარმატება თავდაჯერებულო-

ბასა და აქტიურ კომუნიკაციაზე დამოკიდებული, საგრძნობლად შეცვალა ბავშვის სიმორცხვისადმი ჩინელი მშობლებისა და მასწავლებლების მიდგომა. (Xu & Peng, 2001; Yu, 2002). ჩინელი და იაპონელი ბავშვები ჩრდილოამერიკელ და კავკასიელ ჩვილებთან შედარებით ნაკლებ აქტიურები და ალგზნებადები არიან. ისინი გაღიზიანების შემთხვევაში ადვილად წყნარდებიან და საკუთარ ემოციებს უკეთ უმკლავდებიან. (Kagan & Saxe, 1994; Lewis, Ramsay, & Kawakami, 1993). მაგალითად, 1 წლის ჩინელები, კავკასიელ-ამერიკელ ბავშვებთან შედარებით, ნაკლებად ილიმიან და ტირიან (Camras & Saxe, 1998). ეს სხვაობა შესაძლოა განპირობებული იყოს გენეტიკით, თუმცა არანაკლებ მნიშვნელოვან როლს თამაშობს კულტურული ტრადიციები და გამოცდილება. იაპონელი დედები თვლიან, რომ ბავშვები ქვეყანას ევლინებიან დამოუკიდებელ არსებად, რომლებმაც სისტემატური, ახლო ფიზიკური კონტაქტით, საკუთარ დედებზე დაყრდნობა უნდა ისწავლონ. ჩრდილოამერიკელი დედები კი საპირისპირო აზრს ავითარებენ - ისინი თვლიან, რომ მათ ბავშვები დამოუკიდებლობას უნდა შეაჩვიონ. აზიელი დედები ბავშვებთან ურთიერთობისას ძირითადად ქესტიკულაციას იყენებენ და ისინი უფრო მშვიდნი და თავშეკავებულები არიან. კავკასიელი დედები კი უფრო მასტიმულირებელ, ვერბალურ მიდგომებს იყენებენ.

ემოციის სისტემატურმა შეკავებამ შესაძლოა რიგი ფსიქო-სომატური პრობლემები გამოიწვიოს. ამდენად, ემოციების ზომიერად გამოხატვა ანუ მათი მართვა ასევე მნიშვნელოვანი პირობაა ბავშვის ჰარმონიულ პიროვნებად ჩამოყალიბებისთვის. რაც უფრო ძლიერია ბავშვის არასასურველი ემოციური გუნება-განწყობა, მით უფრო გაძნელებულია მისი გარესამყაროსთან შეგუება. რიგ შემთხვევებში, ტრავმატული სიტუაციების დროს დაგროვილმა უარყოფითმა რეაქციებმა შეიძლება გამოიწვიოს აგრესიული ქმედებები. რეალურ სიტუაციაში დაძაბულობა და ემოციური განტვირთვისათვის არარსებული ოპტიმალური პირობები, აგრესიის ამოფრქვევის დიდ საშიშროებას ქმნის. ყოველივე ეს მჟღავნდება უფროსებისა და თანატოლების მიმართ უარყოფით დამოკიდებულებებში. ბრაზის

შედარებით იოლი ფორმაა მისი სიტყვიერი გამოხატვა, გაცილებით უფრო რთულდება საქმე ფიზიკური აგრესიის დროს (ჩხუბი, ფსიქიკური აშლილობა, საკუთარი თავისა და სხვისთვის ზიანის მიყენება), რაც საშიშია როგორც ბავშვის, ასევე მის გარშემოწყოფთათვისაც.

აგრესია ადრულ გავრცელებაში

დღესდღეობით ტერმინი "აგრესია" სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება როგორც სამეცნიერო შრომებში, ასევე ყოველდღიურ მეტყველებაში, როდესაც ინდივიდი ხასიათდება, როგორც "აგრესიული", ან ქცევა განიხილება, როგორც "ძალადობრივი". სიტყვა "აგრესია" აღნიშნავს სხვათა უფლების ძალადობრივ დარღვევას და შეურაცხყოფელ მოქმედებას, თანაბრად ყველას მიმართ გამოხატულ უტიფარ ქცევას.

ზოგიერთ შემთხვევაში აგრესია განიხილება ფართო მნიშვნელობით. მაგ., მრავალი ფსიქოანალიტიკოსი აგრესიას განიხილავს, როგორც არამოტივირებულ თავდასხმას სხვა ადამიანზე, ასევე, თავისუფლებისაკენ სწრაფვას. აგრესია გაცნობიერებული მოქმედებაა, რომელიც გულისხმობს განზრახ ზიანის მიყენებას ცალკეული ადამიანის, ადამიანთა ჯგუფის ან ცხოველისადმი. ე. ფრომი აგრესიას განსაზღვრავს უფრო ფართოდ - ზიანის მიყენებას არა მხოლოდ ადამიანის ან ცხოველისადმი, არამედ ხაერთოდ ნებისმიერი ობიექტისადმი.

აგრესიის ფორმებს შორის მკვეთრი საზღვრები არ არსებობს. იგი წარმოადგენს არა მხოლოდ სხვა ადამიანისადმი განზრახ ზიანის მიყენებას, არამედ მისი საფუძველი შესაძლოა გახდეს პიროვნების ინტელექტუალური მიღწევების აღიარება, დამოუკიდებლობის დამტკიცება. ასევე პირადი ღირსების დაცვა, რაც უპირველესად ადამიანებს შორის საკუთარი უპირატესობის დამტკიცებას გულისხმობს.

პატარა ბავშვებში, აგრესიულ ქცევას, გამოხატულების სხვადასხვა ფორმა ახასიათებს. ფსიქოლოგიაში ცნობილია ვერბალური (სიტყვიერი) და ფიზიკური აგრესია. თითოეულ

მათგანს აქვს პირდაპირი და ირიბი ფორმა. შევჩერდეთ მათ მოკლე დახასიათებაზე:

ვერბალური აგრესია

1. პირდაპირი ვერბალური აგრესია წარმოადგენს ვერბალური ფორმით სხვის შეურაცხყოფას და დამცირებას. ვერბალური აგრესიის გამოხატულების ტრადიციულ „საბავშვო“ ფორმას წარმოადგენს სხვისი გაღიზიანება – შეურაცხყოფა დამამცირებელი გამონათქვამებით.
2. ირიბი ვერბალური აგრესია მიმართულია თანატოლის მიმართ მუქარისა და უხეში სიტყვიერი მოპყრობისაკენ.

ფიზიკური აგრესია

პირდაპირი ფიზიკური აგრესია გამოიხატება თანატოლზე უშუალო თავდასხმით, მისთვის ფიზიკური ტკივილის მიყენებისა და დამცირების მიზნით. ამ შემთხვევაში აღსანიშნავია აგრესიის ორი ფორმა: სიმბოლური და რეალური.

ირიბ ფიზიკურ აგრესიას ბავშვები გამოხატავენ სხვების მიმართ არაუშუალო ფიზიკური ზიანის მიყენებით, არამედ გადატანითი მნიშვნელობით. (მაგ. სხვისი ნამუშევრის განადგურება და სხვა).

ნებისმიერი ქცევის განმსაზღვრელი კრიტერიუმია სოციალურად დამკვიდრებული ნორმა და იგი კოლექტივის მიერ ფასდება მიღებულ ან მიუღებელ ქცევის ფორმად. ამიტომაც ქცევა იმ შემთხვევაში განიხილება აგრესიულად, თუ იგი გულისხმობს სოციალური ნორმების დარღვევას. სოციალურად მიუღებელ ქმედებებს.

ქცევის ნორმატიულ შეფასებაზეც აზრთა სხვადასხვაობაა. მაგ., საზოგადოების ერთი ნაწილისათვის ფიზიკური დასჯა აღზრდის მიღებულ და ეფექტურ მეთოდად არის მიჩნეული, მაშინ როდესაც მეორე ნაწილისათვის იგი მიუღებელ ფორმად ითვლება.

მკვლევარები მნიშვნელოვნად თვლიან მემკვიდრეობის როლს აგრესიული ქცევის ფორმირებაში. ისინი აღნიშნავენ, რომ მემკვიდრეობით მიღებულია არა აგრესიისაკენ მიდრეკილება, არამედ პიროვნული ხასიათის თვისებები (მაგ., იმპულსურობა, ლიდერობისაკენ სწრაფვა და სხვა), რაც მთავარი პირობაა აგრესიის გამოვლენისათვის.

მოცემული მონაცემები ადასტურებს მემკვიდრეობითობის როლს კრიმინალურ ქცევაში. ბიჭების მიდრეკილება დანაშაულის ჩადენისაკენ პირდაპირ კავშირშია მათ ბიოლოგიურ მშობლებთან. აგრესიული ქცევის ფორმირებაში ბიოლოგიური ფაქტორის მნიშვნელობა არ გამორიცხავს გარემო-პირობების როლსაც. მაიერს მოჰყავს სიტუაციური მაგალითები, რამაც შესაძლებელია გავლენა იქონიოს ინდივიდში ქრონიკული აგრესიული ქცევის ჩამოყალიბებაში. იგი მიუთითებს პიროვნების როგორც შინაგან ბუნებაზე, ასევე გარემო პირობების როლზე და მნიშვნელობაზე მის ფორმირებაში და აღნიშნავს, რომ ადამიანს, რომელსაც მემკვიდრეობით სუსტი ნერვიული სისტემა აქვს და გამოირჩევა აღზნებადობითა და აგრესიული რეაქციით, დეპრივაციულ, ფრუსტრაციულ და სტრესულ სიტუაციაში ბრავისა და მტრობის გამოვლენის მიდრეკილება უწნდება. სხვა შემთხვევაში, თუ იგივე ადამიანი იზრდება სიყვარულისა და სიბოძის ატმოსფეროში, დაცულია სისასტიკისა და ძალადობისაგან, ნაკლებად არის პროვოცირებული აგრესიით, მას არ ექნება აგრესიული ქცევისადმი მიდრეკილება.

აგრესიის თეორიის თანახმად, აგრესია და აღგზნება მჭიდროდაა დაკავშირებული ერთმანეთთან. აღგზნება ნოყიერ ნიადაგს ქმნის აგრესიულობის განვითარებისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერები პიროვნების ფსიქიკაზე სიტუაციური აღგზნების გავლენას არ უარყოფენ, ისინი თვლიან, რომ აგრესია გარკვეულწილად მოქმედებს აღგზნებაზე. მაგ., კათარზისის თეორიის თანახმად, ადამიანები, აგრესიის ამოფრქვევის შემდეგ, განიცდიან ფსიქიკური დაძაბულობის მოხსნას (აღგზნებულობის დონის დაწევა).

აღნიშნული პრობლემის ირგვლივ ნილმა, მაკდონალდმა, ხორიმ და მაკლინტონმა ჩაატარეს ექსპერიმენტი, რომელშიც ბავშვები უყურებდნენ აგრესიულ და არააგრესიულ ფილმებს, რომლის დასრულების შემდეგ მათ სთავაზობდნენ ხმაურისა და წყნარ თამაშობებს. მეცნიერების დაკვირვებით ხმაურის ან თამაშში ჩართული ბავშვები გააქტიურებული ნერვიული სისტემის გამო, მთელი თამაშის განმავლობაში ბაძავდნენ აგრესიული ფილმის გმირებს განსხვავებით იმ ბავშვებისაგან, რომლებსაც აღგზნება არ განუცდიათ და წყნარ თამაშს ამჯობინებდნენ. ბავშვების ქცევისას მათ სახეზე დომინირებული რეაქცია (აღგზნება, სიმშვიდე) მიაჩნებოდა ბავშვის მდგომარეობაზე. მეცნიერებმა დაასკვნეს, რომ აღგზნება ერთ-ერთი ხელშემწყობი ფაქტორია დომინირებული რეაქციის გამოვლენისა და აგრესიის ფორმირებისათვის.

იმ ოჯახის ბავშვები, სადაც მშობლებს შორის ურთიერთობაში ხშირია ფიზიკური და ვერბალური აგრესიის გამოვლენა, მძაფრად რეაგირებენ მშობლებისა და სხვა უფროსების ბრაზიან ინტონაციებზე, ვიდრე მშვიდი, უკონფლიქტო ოჯახის ბავშვები. ასე რომ, ლაბორატორიულ და საველე პირობებში ჩატარებულმა ექსპერიმენტებმა დაადასტურა, რომ ბავშვებს, რომლებიც აკვირდებიან უფროსების აგრესიას, მიდრეკილება უჩნდებათ გარშემომყოფთა მიმართებაში იყვნენ აგრესიულები.

ხშირად მსხვერპლი თვითონ იწყებს აგრესიული ქცევის მოდელირებას. არსებობს ოჯახური „ძალადობის ციკლის“ კვლევების ექსპერიმენტების შედეგები, რომლის მიხედვითაც შესწავლილია აგრესიული ქცევის გადაცემის მექანიზმი. მასში დასაბუთებულია, რომ მოჩუბარი მშობლების ბავშვები, თავადაც მოჩუბრები არიან. მეცნიერებმა იკვლიეს ადამიანები, რომელთა ოჯახებშიც ბავშვობაში ხშირი იყო ძალადობრივი აქტები, ისინი გაცილებით მეტ აგრესიულობას ავლენდნენ საკუთარი ოჯახის წევრების მიმართ. მსგავსი შედეგები იქნა მიღებული ექსპერიმენტების შედეგად, რომლის მიზანს წარმოადგენდა იმ ბავშვების შედარებითი ანალიზი, რომლე-

ბიც განიცდიდნენ ან არ განიცდიდნენ მშობლებისაგან მკაცრ მოპყრობას.

პატარას, რომელსაც ოჯახში ხშირად ერხებებიან, როგორც თანატოლთან, ასევე უფროსებისადმი აგრესიის გამოხატვის მეტი მიდრეკილება აქვს. დასჯამ შესაძლოა პროვოცირება გაუვითოს ბავშვთა მომავალ აგრესიულობას. სხვა შემთხვევაში ბავშვები, რომლებსაც უფროსები ხშირად სჯიან, ცდილობენ გაექცნენ თავიანთ მშობლებს ან მსგავსი მეთოდებით უპასუხონ მათ. მშობლების ავერსიულმა (საზიანო სტიმულებით ზემოქმედება) დამოკიდებულებებმა ბავშვი შესაძლოა მიიყვანოს იმ ადამიანთა „კომპანიაში“, სადაც დემონსტრირება ხდება მეტისმეტად სარისკო ქცევისა, რომელიც ყოველნაშთს შეიძლება დაისაჯოს.

როდესაც ფიზიკური დასჯა ძალიან აღაგზნებს და გაანაწყენებს ბავშვს, ტკივილის გამო მას შეიძლება დაავინყდეს, რისთვის დაისაჯა. ფაქტობრივად, სოციალიზაციის სტრატეგია მას ხელს უშლის შეძენილი მოქმედების წესების დაუფლებაში. ასევე, ბავშვები, რომელნიც ხშირად იძულებულნი არიან, ძლიერი გარეგანი ზემოქმედების შედეგად, შეცვალონ თავიანთი ქცევა, ვეღარ ახერხებენ საზოგადოებისათვის მიღებული ნორმებით მოქმედებას. ისინი ემორჩილებიან მშობლებს, მანამ, სანამ მათ ქცევას აკვირდებიან, დასჯის შიში აიძულებს მათ დაფარონ არასასურველი ქცევის გამოვლინებები, მაგრამ ეს შეიძლება მხოლოდ დროებითი ღონისძიება იყოს.

არათანმიმდევრული დასჯა ბავშვებში წარმოშობს აგრესიულობას. მშობლები, რომლებიც ემუქრებიან ბავშვებს დასჯით, მაგრამ არ ახორციელებენ მას, უყალიბებენ მათ გულგრილობას მშობლების გამონათქვამებისადმი.

დასჯამ შეიძლება შედეგი გამოიღოს იმ შემთხვევაში, თუ მას ლოგიკურად გამოიყენებენ. ერთი და იგივე საქციელისათვის მშობელმა შეიძლება და უნდა გამოიყენოს ერთი და იგივე სანქცია. არ შეიძლება ერთ შემთხვევაში დაისაჯოს ცუდი საქციელისათვის, სხვა შემთხვევაში კი იგნორირება გაუკეთდეს ან არაადეკვატურად აღიქმებოდეს იგივე საქციელი.

რატომ ეპყრობიან მშობლები ბავშვებს სასტიკად? შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამგვარი ბავშვების მშობლები სერიოზულ ფსიქიკურ პრობლემებს განიცდიან, რადგან თავიანთი უხეში დამოკიდებულებით ტრავმას აყენებენ საკუთარ სისხლსა და ხორცს, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში, ეს ასე არ არის. მშობელთა უმრავლესობა მკაცრად ეპყრობა საკუთარ შვილებს, მაგრამ არ შეიძლება სტანდარტული ფსიქიატრიული კატეგორიების მიხედვით მოვახდინოთ დაყოფა წყნარ და გაუნონასწორებელ მშობლებად. საკუთარი შვილების მიმართ მკაცრი დამოკიდებულებით გამორჩეული მშობლების უმრავლესობა არ უჩივის რაიმე კონკრეტული სახის ფსიქიკურ ან ფსიქოლოგიურ დარღვევებს.

არსებობს ექსპერიმენტული კვლევების სერია მშობელთა მიერ სხვადასხვა სტრატეგიული მნიშვნელობის დასჯისა და მისგან გამომდინარე, ბავშვთა აგრესიულ ქცევაზე, რომელშიც 800 მესამე კლასელი ბავშვი მონაწილეობდა. (Ron et al., 1963). დასჯის სიმძაფრე იზომებოდა მშობლების მიერ 24 კითხვაზე გაცემული პასუხების მიხედვით. კერძოდ, როგორ რეაგირებდნენ ისინი თავიანთი შვილების აგრესიულ ქცევაზე. პირველი დონის რეაგირებას მიეკუთვნებოდა თხოვნა, შეეცვალა ბავშვს ქცევა, ქცევის შეცვლისას იგი მშობლისაგან იმსახურებდა შექებას; მეორე დონეს - ზომიერი დასჯა - სიტყვიერი გაკიცხვა - მითითება. მესამე დონეს - მკაცრი დასჯა - ფიზიკური ზემოქმედება: გატყეპვა, მუჯლუგუნი... კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ბავშვები, რომლებიც მშობლების მხრიდან განიცდიდნენ მკაცრ დასჯას, ქცევაში ავლენდნენ დიდ აგრესიას და შესაბამისად თანაკლასელების მიერ ხასიათდებოდნენ, როგორც აგრესიული ბავშვები.

თანამედროვე მეცნიერების მონაცემებით, ბავშვებზე ძალადობა შეიძლება აიხსნას სხვადასხვა ფაქტორით. გამოიყოფა სამი მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომლის მიხედვითაც ბავშვი ძალადობის მსხვერპლი ხდება: კულტურული კონტექსტი, მშობელი და თვითონ ბავშვი.

ხშირია შემთხვევები, როდესაც ოჯახის წევრები, ბავშვს შეარქმევენ აგრესიულს, მუდმივად ადანაშაულებენ აგრესიაში და სჯიან იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ისინი კორექტულად იქცევიან. რთულია იმაზე საუბარი, რამდენად ხშირია ბავშვებისადმი მშობლების უხეში დამოკიდებულება, ვინაიდან, უმრავლეს შემთხვევაში, ძალადობის შესახებ ინფორმაცია ძნელად მოსაპოვებელია. ბოლო წლების სტატისტიკური მონაცემებით, აშშ-ში დაახლოებით 1 მილიონი ბავშვი განიცდის უხეშ, აგდებულ დამოკიდებულებას მშობლების მხრიდან. ამ ბავშვების 50% ფაქტობრივად მშობლებისაგან მიტოვებული არიან, 25% განიცდის ფიზიკურ ძალადობას და 15% - სექსუალურ ძალადობას, მაშინ, როდესაც შვედეთში ბავშვის გატყეპვას კანონი კრძალავს. ირდევია ამ ბავშვების სოციალური და ემოციური განვითარების პირობები.

ამგვარ ბავშვებს თავიანთი თანატოლების მიმართ უყალიბდებათ ასევე მტრული, უხეში დამოკიდებულება, ისინი გამოირჩევიან მეტი აგრესიულობით. სასკოლო ასაკში მათი კოგნიტური განვითარება, აკადემიური მოსწრება ასევე ნარეშმატებელია და მათი მაჩვენებლები ძირითად შემთხვევაში, ერთ დონეზეა.

რა სოციალური ფაქტორები პროვოცირებენ ბავშვებსა და მშობლებს შორის უხეშ დამოკიდებულებას?

კულტონისა და მისი კვლევების მოსაზრებით, პირველ პირობად შეიძლება ჩაითვალოს ოჯახის დაბალი ეკონომიკური დონე. ბავშვების მიმართ უხეში დამოკიდებულებით გამოირჩევიან ის ოჯახები, რომლებიც სიღარიბეში ცხოვრობენ, ხშირად უწევთ ფიქრი - როგორ გადაიხადონ გადასახადები, როგორ მოიპოვონ საკვები. გაღიზიანებული მშობლები ვერ ახერხებენ გაუმკლავდნენ ყოველდღიურ პრობლემებს და ნებისმიერი ანცობის თუ მათთვის მიუღებელი ქცევის გამოვლენისას ხშირად სჯიან შვილებს. მშობლები ნებისმიერი ქცევით მოდელები არიან საკუთარი შვილებისათვის. როდესაც ნორმალურ ოჯახებში ბავშვები სისტემატურად უყურებენ და აკვირდებიან, როგორი შენუხებულები არიან გარემომყოფი

აღამიანების ეკონომიური მდგომარეობით, მათაც უუფლებათ ემპათიის გრძნობა.

შემდეგი ფაქტორია სოციალური იზოლაცია. ძალადობის სიხშირე იზრდება, როდესაც ოჯახი სოციალურად იზოლირებულია ახლობლებისა და ნათესავებისაგან. იზოლაცია მშობელს ართმევს თანადგომის იმედს, რომელიც დაეხმარებოდა მას ცხოვრებისეული სტრესის გადატანაში. მძიმე ეკონომიური მდგომარეობა და სოციალური იზოლაცია ბავშვების მიმართ უხეში დამოკიდებულების გამოხატვის ნაყოფიერ პირობებს ქმნის, ვინაიდან ამ შემთხვევაში მშობელს ბავშვი ფინანსურ და ფსიქოლოგიურ ტვირთად აწევბა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ექსპერიმენტული მონაცემები მოწმობენ, რომ ხშირია შემთხვევები, როდესაც ბავშვობის ასაკში მათ მიმართ მშობლების დამოკიდებულებას სწორედ ისინი აკრიტიკებენ, რომლებიც განსაკუთრებული სისასტიკით ეპყრობიან თავიანთ შვილებს. ასევე დადგენილია კვლევებით, რომ მკაცრ მამას ან დედას უმრავლეს შემთხვევაში აუტანელი ბავშვობა ჰქონდათ და ფლობენ განუსაზღვრელ „მეთოდებსა“ და წარმოდგენებს ბავშვთა „ეფექტური“ აღზრდის შესახებ.

უფროსები, რომლებმაც ბავშვობის ასაკში გადაიტანეს ძალადობა, ხშირად განიცდიან ემოციურ პრობლემებს, როგორიცაა: დეპრესია, ნუხილი, მრისხანება. მათ მიდრეკილება აქვთ სუიციდის ანუ თვითმკვლელობისადმი. ასეთი უფროსები ხშირ შემთხვევაში შეურაცხყოფენ საკუთარ მეუღლეებს და სასტიკად ეპყრობიან საკუთარ ბავშვებს. ბავშვებისადმი უხეში მოპყრობა და ძალადობის შედეგები გონებაში მყარად ილექება და ხანგრძლივი დროის განმავლობაში რჩება.

ადრეული და სკოლამდელი ასაკის ბავშვი კიდევ უფრო ხშირად განიცდის ძალადობას უფროსების მხრიდან. ისმის კითხვა: რატომ? პატარების გაბრაზება იოლია, მათი ქცევა იმპულსურია, არა აქვთ საკუთარი თავის ფლობის უნარი. ისინი, როგორც წესი, ხშირად ტირიან და სლუკუნებენ, რაც

გარშემოცხოვრების მხრიდან გალიზიანებას იწვევს და ასეთი ბავშვები ადვილად ხდებიან ძალადობის მსხვერპლნი.

თითქმის ამავე მიზეზით განიცდის უფროსების მხრიდან ძალადობას ბავშვი, რომელიც ხშირად ავადმყოფობს. ხშირად მოავადე ბავშვი უმრავლეს შემთხვევაში ცუდ ხასიათზეა და ტირის, აგზნებულია და წონასწორობას აკარგვინებს მშობლებს. ასეთ ბავშვებს ესაჭიროებათ ხშირი სამედიცინო მომსახურება. ეს ნიშნავს ოჯახის დამატებით ფინანსურ ხარჯებს. ამ ბავშვებს არ შეუძლიათ ასევე სკოლაში სიარული. მშობლებმა უნდა იზრუნონ მათ ალტერნატიულ განათლებაზე. ამ ფაქტორების გამო ოჯახში სტრესი ძლიერდება და ბავშვი უნებურად ხდება ძალადობის მსხვერპლი.

ოჯახში გერები ქმნიან ძალადობის კიდევ ერთი რისკის ჯგუფს. გავისხენოთ ზღაპარი „კონკია“. კონკიას დედინაცვალს მზე და მთვარე ამოსდიოდა საკუთარ გოგონებზე, მაგრამ განსაკუთრებით მკაცრად ეპყრობოდა მას, როგორც გერს. ანალოგიური დატვირთვა აქვს ქართული ზღაპრის „წიქარას“ სიუჟეტს. მშობლებში „ემოციური მარაგის“ უკმარისობა იწვევს სხვისი შვილის მიმართ გულგრილ დამოკიდებულებას.

ზემოთ აღნიშნული ფაქტორებიდან რომელიმეს არარსებობის შემთხვევაში ნაკლებად შესაძლებელია ძალადობის შემთხვევები. მაგ., ავადმყოფი ბავშვი, რომელიც ხშირად ტირის, არ შეიძლება დასჯის საგანი გახდეს იმ ქვეყანაში, სადაც კულტურა არ იძლევა ამის უფლებას.

შექმნილი პრობლემადან გამოსავლის მოძებნა დიდ ძალისხმევას მოითხოვს იმისათვის, რომ ბავშვების მიმართ უხეში დამოკიდებულების რისკს თუ მთლიანად ვერ გამოვრიცხავთ, შევამციროთ მაინც. მშობლებმა უნდა გამოიყენონ დაგროვილი ცოდნა ბავშვთა აღზრდის საუკეთესო სტილისა და ეფექტური საშუალებების გამოყენებით.

ბავშვებს უნდა შევთავაზოთ ქცევის ალტერნატიული ფორმა. ავუხსნათ, როგორი საქციელი იმსახურებს დასჯას და როგორი შეიძლება იყოს ალტერნატიული ქცევა. მაგალითად, ბავშვი ხშირად აწყვეტინებს უფროსებს ერთმანეთთან საუ-

ბარს. თუ მშობლები დასჯიან პატარას შესაბამისი ახსნა-განმარტებების გარეშე, მან შეიძლება იფიქროს, რომ ეკრძალება ლაპარაკი და გახდეს მორცხვი, გაუბედავი. თუ მშობელი შესაბამის განმარტებას გამოიყენებს ბავშვთან ურთიერთობისას, ამით პატარას განუვითარებს ანალოგიურ სიტუაციაში ქცევის ადექვატურ ჩვევებს.

გარდაუვალი ფიზიკური დასჯის კარგი საშუალებაა ბავშვთან დროებითი იზოლაცია, აღნიშნული პროცედურა ეფექტურია გაუგონარი და აგრესიული ბავშვებისათვის. ცუდი საქციელის გამო პატარას განმარტობით ამყოფებენ ცალკე ოთახში, ვიდრე არ ისწავლის როგორ მოექცეს, არა აქვს სხვებთან ურთიერთობის უფლება.

ეფექტურია ასევე ოჯახებისადმი სოციალური თანადგომა, როდესაც მშობლებმა იციან, რომ რჩევისა და დახმარებისათვის შეუძლით მიმართონ შესაბამისი პროფილის მქონე, კომპეტენტურ ორგანიზაციებს, ბავშვთა დახმარების ცენტრებს და ა.შ., ისინი უკეთ უმკლავდებიან ბავშვთა აღზრდასთან დაკავშირებულ სტრესებს.

პიჯი

შიში არის ქცევის ემოციური მარცვალი, რომელიც მიმართულია თავდასაცავად ან საშიშროების დასაძლევად. იგი თვითგადარჩენისა და უსაფრთხოების სურვილთანაა დაკავშირებული და სასიგნალო ფუნქციის მატარებელიცაა. კერძოდ, რეალური შიშის შემთხვევაში, გარეგანი საშიშროების აღქმას საპასუხო რეაქცია მოჰყვება. იგი ჩვენს ცნობიერებას მოახლოებულ საფრთხეს და მისგან თავის დასაცავად წინააღმდეგობის გაწევას, გაქცევას ან თავის არიდებას მიანიშნებს. ნებისმიერ ადამიანს მეტ-ნაკლებად აქვს შიშების განცდა, მაგრამ თუ იგი მოქარბებულიად ვლინდება, საქმე შფოთვიანობასთან გვაქვს.

ფსიქოლოგი კ. იზარდი შიშისა და შფოთვის განმასხვავებელ ნიშნებზე მიუთითებს და ხაზს უსვამს, რომ შფოთვა არის სხვადასხვა ემოციის კომბინაცია. შიში კი ერთ-ერთი იმათგანია.

ადამიანური ცივილიზაციის, მსოფლიო კულტურისა და მისი განვითარების კვალობაზე იცვლებოდა შიშების გამომწვევი საგნებისა და მოვლენების შინაარსი. ცივილიზაციის ისტორიის მანძილზე შიშების გენეზისი გარკვეულწილად ხატოვნად შეგვიძლია შევადაროთ ადამიანის ფსიქიკური განვითარების ასაკობრივი დინამიკისა და ცნობიერების ჩამოყალიბების კვალობაზე შიშების საგნის ცვლილებას.

დაახლოებით ორმოცი წლის წინ ბავშვის ფსიქოლოგი ტ. სიმსონი წერდა, რომ ადრეული ბავშვობის შიშები მოკლებულია ცხოვრებისეულ გამოცდილებას. ბავშვები ხშირად ვერ ხედავენ რეალურ საშიშროებას იქ, სადაც ის არის, მათ ეშინიათ ახლის, უცნობის, თანაც ისეთის, რაც არანაირად არ შეიძლება იყოს საშიში, ასაკის მომატებასთან ერთად ბავშვს შეუძლია მისთვის რეალურად საშიში სიტუაციის ადექვატური აღქმა. პიროვნებას შეიძლება ნებისმიერ ასაკში განუვითარდეს შიში.

ფსიქონალიტიკური მიმდინარეობა, ცხოვრებისეულ სიტუაციებზე ადამიანის შიშის რეაგირების მიდრეკილებას, ფსიქიკაში შიშის თანდაყოლილობით ხსნის. პირველადი შიში მუდავდება მუცლად ყოფნის პერიოდში ბავშვის დედის ორგანიზმიდან მოცილებისას - ეს არის „განცალკევების შიში“. ამ მოსაზრებას ადასტურებს ფსიქოლოგი **ჰარი ჰარლოუს** მიერ მაიმუნებზე ჩატარებული ექსპერიმენტიც.

ზოგიერთი მეცნიერ-ფსიქოლოგი თვლის, რომ ახლადდაბადებული ბავშვის შიშებზე საუბარი უსაფუძვლოა, რადგან შიშის ჩამოყალიბება მოითხოვს ადამიანის ტვინის სტრუქტურის განსაზღვრულ განვითარებას. 6 თვის ასაკიდან, როდესაც მიღწეულია ფსიქიკის შემეცნებითი პროცესების განსაზღვრული დონე და ბავშვს აქვს წარსულში განცდილი შიშის პროგნოზირების უნარი, ამ გრძნობის არსებობა შესაძლებელია. თუმცა ამერიკელი ფსიქოლოგი **დ. ლეშლი** თვლის, რომ ბავშვებს უცნობი სახის მიმართ შიში და მარტოობისა და შფოთვის განცდა სამი თვის ასაკიდან უჩნდებათ.

ამ ავტორის მოსაზრებით, სამი თვის ბავშვი, რომელიც ღამე ყვირილით იღვიძებს, დაუსრულებელი, რუდიმენტული სახით

აქვს მარტოობის შიში. თუმცა მსგავსი წარმოდგენები შესაძლოა შიშოთეტურ ხასიათს ატარებდეს. ასევე, ხშირად გვხვდება სხვა ავტორთა მტკიცება, რომ მარტოობის განცდის ჩამოყალიბება 6-7 თვის ასაკიდან იწყება, 8 თვიდან კი ვითარდება შიში უცნობი ადამიანებისადმი, რომელიც თანდათანობით მცირდება ცხოვრების მეორე წელს და ტრანსფორმირდება სხვადასხვა შიშებში - ზღაპრების სხვადასხვა პერსონაჟების (ჯადოქარი, დევი, გველეშაპი და ა. შ.) მიმართ; ამ დროს ასევე აქტუალური ხდება მარტოობის, ექიმის, წყლის, სიბნელის, მოულოდნელი მკვეთრი ხმის შიშები.

ერთიდან სამ წლამდე ასაკის ბავშვებში ხშირია ლამის შიში, 2 წლიდან კი - შიშები უცნობი ხმის, მარტოდ დარჩენის, ტკივილის (მედიცინის მუშაკებთან დაკავშირებული). 3-5 წლის ბავშვისათვის დამახასიათებელია შიში მარტოობის, სიბნელის, ჩაკეტილი სივრცის. 5-7 წლის ბავშვებს აქვთ სიკვდილის შიში; 7-11 წლიანებში - გარემოში დამკვიდრების მოთხოვნილებასთან დაკავშირებული შიში (სურვილი უჩნდებათ ეპსრობოდნენ პატივისცემით, აფასებდნენ და ესმოდეო მათი).

არსებობს ფსიქოლოგიური მოსაზრებები, რომ თითოეულ ბავშვს აქვს რიგი კრიტიკული პერიოდები, რომელიც მკვეთრად ცვლის მის ცხოვრებას. ამ პერიოდებში პატარა ადამიანები განსაკუთრებულად განიცდიან შიშების შემოტევას. ფრიც რიმანი წერდა: „გავიხსენოთ დამოუკიდებელი პირველი ნაბიჯები ბავშვობაში, როდესაც დედის ხელების ტყვეობიდან ვცდილობდით გათავისუფლებას და გარე სამყაროსთან მარტო ვრჩებოდით. ამ დროს ჩვენ განვიცდიდით მძაფრ შიშს“. ფების ადგმის პერიოდში, თუ ბავშვს დიდი ხნის განმავლობაში უჭირს წონასწორობის დაცვა და უყურადღებობის გამო ხშირად იქცევა, ან თუ საიდანმე გადმოვარდა, მასში იბუდებს სიმაღლის შიში.

არსებობს შიშის აკვიატებული მდგომარეობა, რომელიც ფობიების სახელითაა ცნობილი. **ფობიები** - ეს ზოგადი შიშებია, რომელსაც თითქოს არა აქვს მიზეზი და ახასიათებს გადამეტებული შიშის რეაქციები. ამგვარი მიდრეკილების ბავშვს ეშინია იმის, რაც რეალურად შეიძლება არ იყოს საშიში. ბავშვს უჭირს ამგვარ მდგომარეობასთან საკუთარი ძალებით გამკლავება და

სხვების დახმარება ესაჭიროება. ამ შემთხვევაში ბავშვები ვერ აცნობიერებენ, რომ მათი აკვიატებული შიში უსაფუძვლოა. თუ ამგვარი ხასიათის შიში მინიმუმ 6 თვის განმავლობაში გრძელდება, შეიძლება დაისვას ფობიების დიაგნოზი.

ბიჰევიორალური თერაპიის გამოყენებით, პირობითი რეფლექსის გამომუშავებით, ანუ განპირობებით, **მერი ქოვერ ჯონსონმა** შეძლო პატარა, 3 წლის ბიჭუნასთვის შიშის მოხსნა. პატარა პაციენტს გაურკვეველი მიზეზით ეშინოდა კურდღლის. თერაპიის მიმდინარეობისას ოთახის ერთ კუთხეში ახდენდნენ ბავშვის კვებას, მეორე კუთხეში ათავსებდნენ კურდღელს. სეანსების განმავლობაში კურდღელს თანდათანობით უაზლოვებდნენ ბავშვს. თავდაპირველად, კურდღლის დანახვისას მას მძაფრი, პანიკური რეაქცია ჰქონდა, მაგრამ მთელი ამ სეანსების განმავლობაში ბავშვი მიეჩვია კურდღელს და საბოლოოდ დიდი ხალისით თამაშობდა მასთან.

ემპათია და სიმპათია

ემპათია არის უნარი. იგრძნოს სხვა ადამიანის მდგომარეობა, ჩადგე მის პოზიციაში და გაუგო მას. იგი არის სხვათა ემოციური მდგომარეობის მიღების უნარი და თანაგრძნობა ან ემოციური რეაგირება. ემპათიის უნარის ჩამოყალიბებაზე აღმზრდელობითი პროცესი დიდ ზეგავლენას ახდენს. ცნობილია, რომ მშობლებს, რომელთაც შვილების მიმართ თბილი დამოკიდებულება აქვთ და ემოციების თავისუფლად გამოხატვის საშუალებებს აძლევენ - მომავალში ისინი სხვათა დისტრესს იზიარებენ და ემპათიურები ხდებიან. მშობლების ვალია აუხსნან შვილებს სიკეთისა და თანადგომის მნიშვნელობა და ჩაერიონ სხვათა მიმართ არაშესაბამისი ემოციის გამომჟღავნებისას.

2-3 წლიდან ხდება თვითშეგნებისა და რეპრეზენტაციული შესაძლებლობების განვითარება და ჩნდება ემპათია-სიმპათია. ბავშვები უკვე იწყებენ საკუთარი და სხვების საქციელის შეფასებას, „რა არის კარგი“, „რა არის ცუდი“. ადრეული ასაკიდან დაწყებული ზედმეტად მკაცრი მეთოდებით აღზრდა ხელს უშ-

ლის ემპათიის და სიმპათიის ჩამოყალიბებას. არსებობს კვლევა, რომლის მონაცემებით ბავშვთა ზრუნვის ცენტრში აკვირდებოდნენ ახალფეხადგმულ ბავშვებს, რომლებსაც უხეშად ეპყრობოდნენ აღმზრდელები, სხვა, ნორმალურ პირობებში გაზრდილ თანატოლებთან შედარებით, ეს ბავშვები მოწყვნილი: თანატოლების მიმართ თანაგრძნობას ნაკლებად ამჟღავნებდნენ და მათ მიმართ უფრო უარყოფით ემოციებს: ბრაზსა და ფიზიკურ შეტევას გამოხატავდნენ.

ეს ნიშნავს, რომ მშობლები, უფროსები, ემპათიის უნარის განვითარებასა და ჩამოყალიბებაში მოდელები არიან და ამ მხრივ მნიშვნელოვანია მათი აღზრდისა და სწავლების მეთოდებში სანყისი ეტაპიდანვე ჩართონ ქველმოქმედების, სიკეთის და სიყვარულის „გაკვეთილები“, რათა მომავალში ბავშვის პიროვნებად ჩამოყალიბების პროცესში გულცივობის ნაცვლად დიდი დოზით სჭარბობდეს ემპათიის განცდა.

სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ერთ-ერთი დამახასიათებელი სპეციფიური ნიშანია ის, რომ მათთვის რთულია სხვა ადამიანების ემოციების გაგება. პიაჟემ ამ ფენომენს *ეგოცენტრიზმი* უწოდა. სწორედ ხასიათის ეს ფაქტორია ბავშვის წინაოპერაციულ სტადიის განმსაზღვრელი. სხვა ადამიანების ემოციების შემჩნევისას, მათში ასევე ილვიძებს თანაგრძნობის, დახმარების გრძნობა. ყოველივე ეს მათ უხმარებათ უკონფლიქტოდ ითამაშონ თანატოლებთან. ისინი იგებენ საკუთარი საქციელით სხვაზე ზემოქმედების უპირატესობას, ასევე უწინდებათ სხვების მიმართ ემპათია და საკუთარი ემოციის უკეთ რეგულირების უნარი. ეს ყველაფერი კი დამოკიდებულია მშობლებზე და მათი აღზრდის სტილზე. მშობლები მათი შვილებისთვის ყველა პარამეტრით მოდელებს წარმოადგენენ. ამდენად, სიმპათიის მაგალითების მოდელირებით, ასევე სიკეთის მნიშვნელობის სისტემატური ახსნით, თანატოლთან ურთიერთობისას არაშესაბამისი ემოციის გამოხატვის შემთხვევაში სწორი და ტაქტიანი მითითების და განმარტების მიცემით, მომავალში საკუთარ შვილებს მაღალი დონის ემპათიურობის მქონე პიროვნებად აყალიბებენ.

მეცნიერების მიერ შესწავლილ იქნა ზნეობრიობის განვითარების სამი ფაქტორი: **ბიოლოგიური, კოგნიტური და სოციალური**. ბიოლოგიური და ფსიქონალიზური თეორიები ძირითად აქცენტებს აკეთებენ **ემოციებზე**; კოგნიტური განვითარების თეორიისთვის მნიშვნელოვანია **ზნეობრივი აზროვნება**; სოციალური დასწავლის თეორია კი ფოკუსირებს **ზნეობრივ ქცევაზე**.

მკვლევარებმა აღმოაჩინეს თავის ტვინის შუბლის ნაწილში შემავალი არე, რომელსაც **ვენტრომედიური** არე ეწოდება, ის მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ემოციური რეაქციების გამოვლენისთვის. მოზრდილებს, რომლებსაც დაზიანებული აქვს შუბლის წილის ეს ნაწილი, ისინი ნაკლებად უწევენ ანგარიშს სოციალურ ნორმებს. ადრეული დაზიანება ხელს უშლის სოციალურ დასწავლას, რასაც მოჰყვება ანტისოციალური საქციელი, მაგალითად ფსიქოპატები, როდესაც სხვას ზიანს აყენებენ, არ განიცდიან დანაშაულის გრძნობას, არა აქვთ ემპათიურობა, ამ ადამიანების შემდგომი გამოკვლევებით დასტურდება, რომ მათ თავის ტვინის სწორედ ამ უბნის დაქვეითებული აქტივობა აქვთ. თუმცა ზნეობრიობის ფენომენი არ შეიძლება ადამიანის მხოლოდ ბიოლოგიურ ძირებში ვეძებოთ. ზნეობრიობის შესაბამისი ემოციების განვითარებისთვის - როგორცაა თანაგრძნობა, თანადგომა, სიმპათია, დანაშაული, სიამაყე, საჭიროა სათანადო ხელის შეწყობა, რაც ასევე, დამოკიდებულია კოგნიტურ განვითარებაზე. ზნეობრივი თვალსაზრისით, როგორ შეიძლება შეფასდეს მშობლის საქციელი და ჩათვლება თუ არა ის ამ შეთხვევაში ემპათიურად, როდესაც მას ავადმყოფი შვილი ექიმთან არ მიყავს იმ მოტივით, რომ ბავშვს ექიმების მიმართ შიში და შფოთვა აქვს?

ფსიქონალიზური და სოციალური დასწავლის თეორიები გვთავაზობენ თავიანთ შეხედულებებს, როგორ შეიძლება ბავშვების ჩამოყალიბება ზნეობრივ ადამიანებად. ორივე თეორია ზნეობრივ განვითარებას იხილავს როგორც **ინტერნალიზაციას** - სოციალიზებული სწორი ქცევის სტანდარტების ათვისებას ანუ როგორ შეიძლება ზნეობრიობა საზოგადოებიდან ინ-

დივიდზე გადავიდეს. ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვანია, როგორ ითვისებენ ბავშვები იმ ქცევის ნორმებს, მითითებებს, რომელთა მატარებლებიც მათი სოციალური ჯგუფის წევრები არიან. ამასთან დაკავშირებით, ორივე თეორია ძირითად აქცენტებს რამდენიმე ფაქტორზე აკეთებს: კერძოდ, ბავშვის ხასიათის თავისებურებები ასაკისა და ტემპერამენტის ჩათვლით, მშობლების ხასიათი, მშობელთა მიერ გამოყენებული დასჯის წესები, რომელიც იცვლება დარღვევების მიხედვით და ბავშვის შეხედულებები, როგორც წესების დარღვევებზე, ასევე მშობლების მოთხოვნებზე. ზიგმუნდ ფროიდის მიხედვით, ზნეობრიობა 3-წლის ასაკში ყალიბდება, როდესაც თავს იჩენს კარგად ცნობილი ოიდიპოსისა და ელექტრას კონფლიქტები.

მეცნიერები საინტერესო მოსაზრებას აყალიბებენ **ინდუქციური** დისციპლინის შესახებ. ამ შემთხვევაში უფროსი ეხმარება ბავშვს სხვისი გრძნობების დანახვაში და ეუბნება, რომ სხვები წუხილი და ხასიათის ნებისმიერი - პოზიტიური თუ ნეგატიური ცვლილება დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ მოექცევა ის სხვას, რა დამოკიდებულებას გამოიჩენს მის მიმართ. მაგალითად, მშობელი უმცროსი სკოლამდელი ასაკის ბავშვს უხსნის, რომ „ბიჭმა იტირა იმიტომ, რომ შენ ბურთი წაართვი“, „როგორ მოსწონდა მას თავისი აშენებული სახლი, შენ კი დაუნგრე და გული ატკინე, ამიტომაც არის შენუხებული“.

მოსიყვარულე ოჯახში აღზრდილ ბავშვთან ინდუქციურობა უკვე 2 წლის ასაკშიც კი ეფექტურია. ის უყურებს და უსმენს მშობლის რეაქციებს. იმ შემთხვევაში, როდესაც მშობლები ხელს უწყობენ ბავშვის მუდმივ ინდუქციურობას, ის მომავალში ეცდება განახორციელოს პროსოციალური ქცევა, ბავშვი ხდება, რამდენად საზიანო და უარყოფითი შედეგის მომტანიც სხვისთვის ტკივილისა და წყენის მიყენება. მას უყალიბდება თვითკონტროლისა და დანაშაულისგან თავშეკავების უნარი.

ოჯახში დამყარებული დისციპლინა, რომელიც მუდმივად სიყვარულის დაკარგვას ან სასჯელის მოქარას ეფუძნება, ბავშვში იწვევს მაღალი დონის შიშს, შფოთვის და მას ადეკვატური გადაწყვეტილების მიღების უნარს აკარგვინებს.

ფროიდის თეორიის მიხედვით, სწორი დისციპლინური პრაქტიკა მნიშვნელოვანია, თუმცა აღზრდისას ასევე გასათვალისწინებელია ბავშვის პიროვნული თვისებები, ტემპერამენტი, მშობლებმა დისციპლინური სტრატეგიები სწორედ ბავშვის პიროვნულ თვისებებს უნდა მოარგონ, რათა მან დაუჯეროს მშობლის ინდუქციებს და შეასრულოს მათი წესები. თანამედროვე ფსიქოანალიზური თეორეტიკოსების აზრით, სუპერეგო წარმოიშვება მშობლების სწავლებისგან, რომელიც როგორც ფროიდი აღნიშნავდა, მოიცავს როგორც აკრძალვებს, ანუ „არ გააკეთო“, ასევე ისინი მათ დადებით ინსტრუქციებსაც სთავაზობენ ანუ „შეგიძლია“, „გააკეთე“.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია მოდელირების მნიშვნელობა, ოპერანტული განპირობება - ბავშვის „კარგი საქციელის“ მოწონება, სიყვარულის გამოვლენა და სხვადასხვა ჯილდოებით განმტკიცება. სოციალური დასწავლის თეორეტიკოსების აზრით ბავშვები ზნეობრივ ქცევას მოდელირებით, იმ მოზრდილ ადამიანებზე დაკვირვებით და მიბაძვით სწავლობენ, რომლებიც შესაბამის ქცევას ავლენენ. ბავშვის ნებისმიერი ზნეობრივი საქციელის გამოვლენის შემთხვევაში, რომელიც უკავშირდება სიმართლის თქმას ან განაწილებას, მშობლის მხრიდან ხდება ამ საქციელის განმტკიცება ვერბალური გამოხატულებებით: „ამის გაკეთება ძალიან კარგი იყო“, „შენ ძალიან კარგი, ყურადღებიანი ბიჭი-გოგო ხარ“, შექვებით იზრდება ამგვარი ქცევის სიხშირე. (Mills & Crusec, 1989). კვლევებით დადასტურებულია, რომ გულისხმიერი მოდელის შემთხვევაში, იზრდება სკოლამდელი ასაკის ბავშვების პროსოციალური რეაქციები.

ზნეობრიობის თვალსაზრისით, საინტერესოა სასჯელის ეფექტების განხილვა. მრავალ მშობელს ესმის, რომ ბავშვის ფიზიკური დასჯა თუ დაყვირება არ არის კარგი დისციპლინური ტაქტიკა იმ შემთხვევაში, თუ სასჯელის ხშირი გამოყენება მხოლოდ მის მყისიერ შესრულებას უზრუნველყოფს და არა ბავშვის საქციელის ხანგრძლივ ცვლილებას. ბავშვები, რომლებსაც მუდმივად უყვირიან, სცემენ, კიცხავენ, როგორც კი უფროსს და მის შეგონებებს თავს დააღწევენ, იწყებს მიუღებელი ქცევის

გამოვლენას. მრავალი კვლევის მიხედვით დასტურდება, რომ უფროსები, ბავშვის მიმართ, რაც უფრო მეტად მკაცრ მუქარას და უხვ ფიზიკურ სასჯელს იყენებენ, მით უფრო დიდი რისკია, რომ პატარას განუვითარდეს ფსიქიკური ჯანმრთელობის სერიოზული და ხანგრძლივი პრობლემები, როგორიცაა, ზნეობრივი ნესების სუსტი ინტერნალიზაცია, ნევროზი, დეპრესია, აგრესია, ანტისოციალური ქცევა, დაბალი აკადემიური მოსწრება, ასევე კრიმინალობა, ალკოჰოლური სიმპტომები და ბავშვების შეუზღოვანება მოზრდილობაში.

რაც უფრო ხშირად იყენებენ მშობლები ბავშვების მიმართ ფიზიკურ სასჯელს, ასეთი დისციპლინა მათთვის მისაღები ხდება და რაც უფრო მეტად იყენენ ისინი წარსულში ფიზიკურად დასჯილები, მით უფრო მეტად იზონებენ ამგვარ პრაქტიკას; როგორც ჩანს, ფიზიკური დასჯის გამოყენება შესაძლოა გადაეცეს მომავალ თაობას. (Bower-Russa, Knutson, & Winebarger, 2001; Deater-Deckard და სხვები, 2003; Holden & Zambarano, 1992).

ოჯახში ანტისოციალური ქცევის ფონის მქონე ბავშვები კარგი, სწორი აღზრდის პირობებში შესაძლოა ანტისოციალურ პიროვნებად ჩამოყალიბების საფრთხეს აყარიდოთ. კვლევებით დადასტურებულია, რომ მშობლების სისტემატური უხეში, გაუნორბანებელი დამოკიდებულება, სხვადასხვა ტემპერამენტის ბავშვების ემოციური და ქცევითი პრობლემების წინაპირობას წარმოადგენს. (O'Connor და სხვები, 1998).

სასჯელის სხვადასხვა ფორმები, როგორიცაა ტაიმაუტი, პრივილეგიების გაუქმება, რაიმე, მისთვის სასურველის შეზღუდვა - ნებისმიერი დადებითი სტრატეგია, გაცილებით ეფექტურია, ვიდრე განკეპლვა, ფიზიკური თუ ვერბალური აგრესიის ნებისმიერი ფორმის გამოყენება. თუმცა ფიზიკური სასჯელის მნიშვნელობა და ზემოქმედება კულტურული კონტექსტის მიხედვით მნიშვნელოვნად განსხვავებულია.

საკონტროლო კითხვები:

1. დაახასიათეთ სხვადასხვა მეცნიერ-ფსიქოლოგების შეხედულებები ემოციის რაობის შესახებ.
2. განმარტეთ რა არის აგრესია და დაახასიათეთ აგრესიის სახეები.
3. რა მაპროვოცირებელი ფაქტორები განაპირობებენ ბავშვის აგრესიულ პიროვნებად ჩამოყალიბებას?
4. რა არის დამახასიათებელი ადრეული პერიოდის ბავშვის შიშებისთვის?
5. რა ეწოდება შიშის აკვიატებულ მდგომარეობას?
6. რა არის ემპათია-სიმპათია და რომელ ასაკში ჩნდება ის?
7. რა არის ემპათიის ადრეული გამოვლინებები?
8. ფსიქონალიზური და სოციალური დასწავლის თეორიების მიხედვით როგორ შეიძლება ბავშვის ჩამოყალიბება ზნეობრივ პიროვნებად?
9. რას ნიშნავს ინდუქციურობა?
10. რამდენად ეფექტური მეთოდია ბავშვის ფიზიკური დასჯა?

ადრეული პერიოდის ბავშვის ნაბიჯოფის განვითარება და ქცევა

ნაბიჯოფის განვითარება ადრეულ ბავშვობაში

ნებისყოფა ერთერთი მთავარი ფსიქიკური პროცესია და მისი განვითარების დონე, პიროვნების მნიშვნელოვან მახასიათებელს წარმოადგენს. ზოგიერთი ემოცია ცხოველებსაც გააჩნიათ, ნებისყოფა კი მხოლოდ ადამიანებს ახასიათებთ. ის ყველა ფსიქიკურ პროცესშია ჩართული. ნებისყოფის არსი მდგომარეობს თავშეკავებასა და მოთმინებაში. ნებისყოფა საჭირო და აუცილებელია იქ, სადაც ადამიანს ხანგრძლივი, დამღლელი, მკაცრად რეგლამენტირებული საქმიანობა უხდება, ასეთია სწავლა და შრომა. ნებისმიერი ქცევის მთავარი მამოძრავებელი არის მოტივი. ადამიანის მიერ განხორციელებულ ქცევას აქვს მიზანი და მოტივი. მაგალითად, ყველა სტუდენტის მიზანია უმაღლესი სასწავლებლის დამთავრება, მაგრამ მათი მოტივი განსხვავებულია, ზოგის მოტივია, რომ გახდეს მეცნიერი, ზოგისთვის კი მნიშვნელოვანია სოციალური პრესტიჟი, კარიერული წინსვლა, მაღალანაზღაურებადი სამსახური და ა.შ. ნებისყოფის განვითარება პირდაპირ კავშირშია ბავშვის მენტალურ განვითარებასთან.

მართალია, 3 წლამდე ასაკის ბავშვის ნებელობა ჯერ კიდევ სუსტია, მაგრამ ის ახალმობილივით წმინდა სენსომოტორული არსება არაა. იგი უკვე ადამიანია, რომელიც თვითონ ეგუება იმ მოთხოვნილებებს, რომელსაც გარემო აყენებს მის წინაშე. ამ პერიოდიდან დაწყებული მატულობს ბავშვის დამოუკიდებლობა. გარემოდან მას სისტემატურად ესმის სხვადასხვა სიგნალები: „არ შეიძლება“, „საჭიროა“, „უნდა დალიო“ და ა.შ. ეს სიგნალები წარმოადგენენ მათი თვითრეგულაციის საშუალებას, ბავშვი იწყებს გარკვეული წესებისადმი მორჩილებას, მას არ სურს დალიოს მწარე წამალი ან ტკბილი წვენი, მაგრამ რო-

დესაც ესმის სიგნალი „საჭიროა“, ის მაინც ასრულებს ამ მოქმედებას. ესაა ბავშვის ნებისყოფის პირველი ელემენტარული გამოვლენა. სასიამოვნო და მიმზიდველი მოქმედების შესრულებისას ქცევის მიზანი და მოტივი ურთიერთ თანხვედრაშია. ცნობილია ორი სახის მოტივი. ხანმოკლე ანუ სიტუაციური და ხანგრძლივი ანუ შორეული მოტივაცია.

სიტუაციური მოტივაცია უმცროს სკოლამდელებსაც აქვთ, მაგრამ ძალიან მარტივ სიტუაციაში, მაგალითად, თუ ბავშვის თვალწინ მდებარე ერთგვაროვანი სათამაშოებიდან მან უნდა აარჩიოს ერთ-ერთი, ის მცირე ხნით ჩერდება, იწყებს თვალისერებას, მათი ღირებულების ანონ-დანონვას და ერთ-ერთისთვის უპირატესობის მინიჭების შემდეგ აკეთებს არჩევანს. ამ შემთხვევაში საგანმა გარეგნული ნიშნის მიხედვით უნდა მოახდინოს ბავშვზე შთაბეჭდილება. მაგალითად, ფერი, ვიზუალი, სივრცეში მდებარეობა და ა.შ., მაგრამ რთული სიტუაციის შემთხვევაში ამ ასაკის ბავშვს მოტივირებული მოქმედების შესრულება უჭირს. უკვე 5-6 წლის ასაკში ბავშვს შეუძლია ძლიერი სურვილების და მოთხოვნილებების შეკავება. კერძოდ, ის უფროსებს არ სთხოვს ტკბილეულის ან სათამაშოს ყიდვას, მხოლოდ ამოიხრებს და მშობელთან ერთად შორდება მისთვის სასურველ ობიექტს. დიდი მნიშვნელობა აქვს უფროსების გავლენას, სოციალურ წრეში ათვისებულ მორალურ კატეგორიებს, რათა მათ შეძლონ აქტუალური მოთხოვნილების შეჩერება და სხვა მიმართულებით მოქმედება.

ნებისყოფის განვითარება არამხოლოდ სოციალური ზემოქმედების პროდუქტია, არამედ ბავშვის განვითარებასთან ერთად მის სოციალურ აქტივობასაც წარმოადგენს. როგორც ცნობილია, თამაშის გარდა განსაკუთრებით ქცევის ორი ძირითადი ფორმა - სწავლა და შრომა, ნებისყოფის გარეშე არ ხორციელდება.

სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ქცევის ძირითადი ფორმა არაა სწავლა. შრომა კი იმ სახით, როგორც უფროსებთანაა, ასევე არ გვხვდება ამ პერიოდში, თუმცა მოცემულია მისი ელემენტარული ფორმები. შრომის პროცესში იგულისხმება პროდუქტიული

საქმიანობა კერძოდ, ძერწვა, აპლიკაცია, ხელით შრომა, ბუნებაში შრომა და ა.შ. სახვითი ხელოვნების განვითარება ხელს უწყობს ისეთი ხასიათის ცვლილებების წარმოშობას, რომლებიც ნებისმიერი ქცევის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს. ობიექტური ღირებულების განცდისა და ვალდებულების გრძნობის გარეშე შეუძლებელია ნებისმიერი ქცევის არსებობა; ასევე ვერ განხორციელდებოდა სასწავლო და შრომითი საქმიანობა. ყოველივე ამას საფუძველი ეყრება ადრეულ ბავშვობაში.

თამაში

სკოლამდელ ასაკში თამაში, როგორც ბავშვის ქცევის წამყვანი ფორმა, ასევე მისი დიდი მნიშვნელობა ფსიქიკური განვითარებისთვის - ყველა ფსიქოლოგის მიერაა აღიარებული. თამაში ბავშვობის მთელი პერიოდისთვის არის დამახასიათებელი. იგი გარემოსთან ურთიერთობის საშუალებაა, მაგრამ მისი განვითარების ფორმები, თამაშის შინაარსი იცვლება ბავშვის ზრდა-განვითარებასთან, კულტურასთან, ეპოქასთან ერთად.

ბავშვი თამაშის საშუალებით აზერხებს გარემოსთან ადაპტაციას, სენსორული პროცესების, ფსიქო-ფიზიკური ძალებისა თუ კოგნიტური პროცესების განვითარებას. ამიტომაც მოექცა თამაშის პრობლემა სხვადასხვა მეცნიერ მკვლევართა ყურადღების ცენტრში. თამაშის თემა ბევრი ფსიქოლოგის საკამათო და განსჯის საგანი შეიქნა, რადგან ისინი თამაშის არსის, მისი ბუნების თუ წარმოშობის მიზეზებს სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციით ხსნიდნენ. განსხვავებულია მათ მიერ ჩამოყალიბებული თამაშის თეორიები.

სპენსერის აზრით, ბავშვი თამაშობს მასში დაგროვილი ჭარბი ენერგიის განსატვირთად. **გროსის** მოსაზრებით თამაში პატარას ამზადებს მომავალი სერიოზული ცხოვრებისათვის. **ბიულერი** თამაშის მიზეზად ფუნქციის სიამოვნებას ასახელებს. **ადლერის** თეორია ხაზს უსვამს ბავშვის სისუსტეს, რომელიც ამ სისუსტის კომპენსაციას ახერხებს ფანტაზიებში წასვლით, კერ-

ძოდ თამაშით. **ზიგმუნდ ფროიდის** თეორია თამაშის შინაარსს იხილავს სქესობრივ მისწრაფებებთან კავშირში.

ანა ფროიდი ბავშვის თამაშს, სექსუალური და აგრესიული ენერგიის განტვირთვისგან მიღებულ სიამოვნებას უკავშირებს. იგი აღნიშნავს, რომ მშობლებს და საბავშვო ბაღის თანამშრომლებს, რომლებიც მოთამაშე ბავშვებს აკვირდებიან, ფართო შესაძლებლობა აქვთ იმის გასაცნობიერებლად, რომ თანაარსებობენ კონსტრუქციული და დესტრუქციული სურვილები. მაგ., ბავშვი ერთნაირ სიამოვნებას განიცდის კუბიკებით თამაშისას - მათი ერთიმეორეზე დაწყობით, ვიდრე მალალ კოშკს არ მიიღებს, ასევე, აშენებულის დაანგრევით და კუბიკების მიმოფანტვით. შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ პირველ მათგანს აკეთებს კარგი განწყობის, მეორეს კი - გაღიზიანებული, განბილებული ან ფსიქიკური აშლილობის შემთხვევაში. პირიქით, ბავშვი ნებისმიერი ამ ქმედებით სიხარულს განიცდის. მის ცნობიერებაში წარმოიქმნება ერთნაირი სიამაყე, რომ იგი სიტუაციას ფლობს და ავლენს საჭირო უნარს.

ბავშვის სიამოვნება მშენებლობის დროს უკავშირდება ლიბიდოს, ხოლო სიამოვნება დანგრევისას - აგრესიას. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ორივე სიამოვნება უნდა თანაარსებობდნენ ერთდროულად, ან სწრაფი მონაცვლეობით. არც ერთი მათგანი ერთმანეთს არ ერწყმის და ორივე პირველადი ტენდენციისგანაა წარმოებული.¹

გრეის კრაიგის თეორიის მიხედვით, პატარებს ახასიათებთ ორი სახის თამაშის ფორმა. ესენია: ჩვილობისას, საგნობრივი-ექსპერიმენტული თამაში: 5 თვიდან, როდესაც ბავშვი ნივთების ტაცებას და პირში ჩადებას იწყებს, 3 წლის ასაკში მიბადვისა და ფანტაზიურობის რთული ფორმების ჩამოყალიბებით მთავრდება. სანყის ეტაპზე მათ არ ესმით საგნების რეალური დანიშნულება, ისინი ათვალეირებენ, ამოწმებენ სწავლობენ მათ; შემდეგ კი ცდილობენ დანიშნულებისამებრ ისარგებლონ ამ საგნებით, მაგალითად, ვითომ ტელეფონზე ლაპარაკობენ და ა.შ.

აღადმიანი გარემოსთან ურთიერთობას გარკვეული აქტიურობის მიხედვით ახორციელებს. ასეთ აქტიურობას გულისხმობს

1 იხ. ლ. ქურხული, ბავშვთა აგრესია, თბ: 2006

ქცევა. თანამედროვე ფსიქოლოგიაში ქცევის ცნების ფსიქოლოგიური ბუნების, მისი შინაარსის გაგებაში სრული თანხმობა არაა.

დიმიტრი უზნაძე თამაშის შესახებ საგულისხმო და საინტერესო თეორიას გვთავაზობს. იგი ქცევის განმსაზღვრელ არსებითი ხასიათის მომენტად მიიჩნევს მოთხოვნილებას. უზნაძის აზრით, „სუბიექტს რაიმე კონკრეტული მოთხოვნილება უწინდება და იგი ამ უკანასკნელის დაკმაყოფილების მიზნით თავისი ძალების გარე სინამდვილეზე გარკვეული მიმართულებით ამოქმედებას იწყებს. - ასე ჩნდება ქცევა“.

ცოცხალი ორგანიზმი გარკვეული მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად მიმართავს გარე საგნობრივ სინამდვილეს, გარემო მასზე უშუალოდ მოქმედებს და იმ საგნის შესატყვისი მოქმედებისკენ განაწყობს, რომელმაც შინაგანი ძალებით ეს მოთხოვნილება უნდა დააკმაყოფილოს - აღნიშნავს უზნაძე.

დიმიტრი უზნაძის მიხედვით თამაშს, როგორც ადრეული ბავშვობის ქცევის ძირითად ფორმას, საფუძვლად უდევს ფუნქციების ამოქმედების ტენდენცია, რაც ბავშვისთვის სასიამოვნო პროცესს წარმოადგენს. ანუ ბავშვს აქვს თამაშის მოთხოვნილება და გარე საგნობრივი სინამდვილე, განაწყობს მას ფუნქციონალური ტენდენციის იმპულსით გამონეული მოქმედებისკენ¹. მისი მოტივი ამ შემთხვევაში თვითაქტივობისგან სიამოვნების მიღებაა.

უზნაძე ქცევის ორ ძირითად კატეგორიას განასხვავებს, რომლებიც თავის მხრივ, ქცევის დამოუკიდებელ სახეებს შეიცავენ. ქცევის *ექსტროგენური* და *ინტროგენური* ფორმები.

ქცევის *ექსტროგენური* ფორმისას ქცევის იმპულსი გარედან მოდის, თუ ქცევა შინაგანი იმპულსით არის განპირობებული, მაშინ საქმე გაქვს *ინტროგენურ* ქცევასთან.

ექსტროგენური ქცევის ფორმებია: მოვლა, მოხმარება, მომსახურება, ცნობისმოყვარეობა, შრომა საქმე და სხვა.

ინტროგენური ქცევის ფორმებია: ესთეტიკური ტკბობა, თამაში, გართობა, სპორტი, შემოქმედებითობა და სხვ.

ფსიქიკის განვითარების გარკვეულ საფეხურზე ქცევის სხვადასხვა ფორმა მეტ-ნაკლებად არის წარმოდგენილი და ამის შე-

საბამისად მას განსხვავებული ღირებულება აქვს ფსიქიკის განვითარებისთვის.

საყოველთაოდ არის აღიარებული თამაშის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ბავშვის ფსიქიკის განვითარებისთვის. თამაშის გენეზისის შესწავლამ აჩვენა, რომ ქცევის ეს ფორმა ადრეულ ბავშვობაში ვლინდება და ხანგრძლივი დროის განმავლობაში განსაზღვრავს მის განვითარებას. თამაშის ღირებულება ბავშვის ცხოვრების ყველა ეტაპზე არაერთგვაროვანია; ადრეული ბავშვობის პერიოდში თამაში ბავშვისთვის სასიცოცხლო მნიშვნელობის მატარებელია; ქცევის დანარჩენი ფორმა, რომელიც განსაკუთრებით ექსტროგენურია ან საერთოდ არ გვხვდება, ან სუსტი სახით ვლინდება.

დიმიტრი უზნაძის აზრით, ადრეულ ასაკში, სკოლამდელი ასაკის წინა პერიოდში, ბავშვის შემეცნებითი ინტერესები მიმართულია ობიექტური სამყაროს საგნობრიობის შემეცნებისკენ და ეს გარემოება ვლინდება აქტივობის სფეროში. იგი გარე სინამდვილესთან უშუალო მიმართებაში იმყოფება. ბავშვის განვითარების შესწავლისას საგულისხმოა მისი მოქმედების ანალიზი. განვითარების ერთ ეტაპზე ქცევის ერთი ფორმაა ნამყვანი და მასშივე გვეძლევა ჩანასახის სახით სხვა ქცევის ფორმებიც. მაგალითად, თამაშის პროცესში ისახება სწავლა და შრომა, როგორც ქცევის დამოუკიდებელი ფორმები, რომლებიც განვითარების შემდგომ ეტაპზე ქცევის ნამყვან ფორმებად ყალიბდება.²

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მოტივის ადგილი ქცევაში. სკოლამდელ ასაკში ბავშვის აქტივობა სხვადასხვაგვარად არის მოტივირებული. მეცნიერები განასხვავებენ ორი სახის მოტივს: „*შბოლოდ* გავტებული მოტივი“ და „*მოქმედი* მოტივი“.

პირველის შემთხვევაში ბავშვს, მაგალითად, ეზარება გაკვეთილის მომზადება და ცდილობს გადადოს სამომავლოდ, თუმცა ესმის, რომ მას აქვს ვალდებულება მოამზადოს გაკვეთილი, წინააღმდეგ შემთხვევაში მიიღებს ცუდ ნიშანს. მშობლებთან კონფლიქტი გარდაუვალია და ა. შ.

მეორე შემთხვევაში ბავშვს ეუბნებიან, რომ ვიდრე არ მოამზადებს გაკვეთილს, ან მიირთმევს საჭმელს, არ ჩაეა ეზოში ბავ-

2 იხ. დ. უზნაძე ბავშვის ფსიქოლოგია, თბ: 2003

შეებთან სათამაშოდ. ბავშვი იძულებულია დაყვეს მშობლების მუქარას.

სკოლამდელი ასაკის ბავშვის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე მოქმედება განსხვავებული მოტივებით არის განპირობებული. სკოლამდელი ასაკის წინა პერიოდის ბავშვები ვერ ახერხებენ საკუთარი მოქმედების მოტივად გაიხადონ კოლექტივის ინტერესები. მათი მოქმედება ძირითადად პირადი ეგოს მოტივებით არის განსაზღვრული. განვითარების ზედა საფეხურზე უკვე ანგარიში ეწევა კოლექტივის ინტერესებს.

ბავშვის თამაშის თავისებურებები

თამაშის უამრავი სახე არსებობს, რომლებიც ბავშვის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, როგორც აღვნიშნეთ, განსხვავებული სახით ვლინდება. სკოლამდელი ასაკის საფეხურზე თამაშის ძირითად ფორმა ე.წ. ილუზიის თამაშია, რომელიც 2-დან 5 წლამდე გრძელდება. მეცნიერების მოსაზრებით, თამაშის ამ სახეობის არსი „აზრმდებლობის“ ფუნქციის განვითარებაში მდგომარეობს. პიაჟეს აზრით, განვითარების ამ ეტაპზე მყოფი ბავშვისთვის დამახასიათებელია ის, რომ ბავშვი რეალობასთან გაშუალებულ კავშირს სიმბოლოების დახმარებით ცდილობს.

სიმბოლური თამაში წარმოადგენს ბავშვის ფსიქიკის განვითარების არსებით მომენტს, რომელიც მომავალში უზრუნველყოფს სოციალური ნიშნულების დაუფლებას. ამ შემთხვევაში ბავშვი ორიენტირებულია საგნების შემცვლელი ნივთების გამოყენებაზე. მათთვის ამა თუ იმ ნიშან-თვისებების მიწერაზე. მაგ., მაღაზიობანას თამაშისას ნაყინი შეცვალოს - ჯოხით, ტელეფონი - კუბიკით, ცხენი - ჯოხით, სახლი - ყუთით და ა.შ. ბავშვი საგანს არქმევს სახელს და მას არა საწყისი თვისებების მიხედვით ექცევა, არამედ მისი მიერ დარქმეული სახელის შესაბამისად, თუ ჯოხი გადააქცია თოფად, მას ისვრის, თუ ცხენად, მაშინ ის დაატყენებს, თუ ნაყინია - ჭამს, თუ ნეშია, თოჯინას უკეთებს. თამაში ხელს უწყობს ნებისმიერი ყურადღების და ნებისმიერი მეხსიერების განვითარებას.

სკოლამდელი ასაკის მაღალ საფეხურზე ილუზიის თამაშის ჩანაცვლება ხდება თამაშის ისეთი ფორმებით, რომლებიც სინამდვილის ასახვისას ბავშვის ფანტაზიის თავისუფალ გამოვლენას ზღუდავენ და წინასწარ განსაზღვრულ წესებს ემორჩილებიან. ამ ეტაპზე ბავშვისთვის დამახასიათებელი თამაშის ფორმები ბავშვს უვითარებს ობიექტური სამყაროს მიმართ რეალურ, გაშუალებულ დამოკიდებულებას. სკოლამდელ პერიოდში ბავშვების ქცევის ძირითადი ფორმა თამაშია. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ბავშვების მიერ განხორციელებული როლური თამაში. როგორც კვლევებიდან ირკვევა, თამაშის აღნიშნული ფორმა ბავშვის ცხოვრებაში მოულოდნელად არ აღმოცენდება, ხდება მისი თანდათანობით ჩამოყალიბება. მისი წარმოშობის ძირითად და არსებით პირობად მიაჩნიათ საკუთარი ქცევის უფროსის ქცევასთან შედარება და გაიგივება. უფროსის ქცევა ბავშვისთვის ნიმუში ხდება, არა მხოლოდ ობიექტურად, არამედ სუბიექტურადაც. ადრეულ პერიოდში ბავშვის თამაშში ერეოდა უფროსი. თამაშობითი მოქმედება ხელს უწყობს ნებისმიერი ყურადღების, მეხსიერების, მეტყველების განვითარებას.

თამაშის დროს ისინი უფრო მეტად ყურადღებიანები არიან და უფრო მეტს იმახსოვრებენ. თუ ბავშვი თამაშის მსვლელობისას ყურადღებიანი არ იქნება, თუ მან არ დაიცვა თამაშის წესები და პირობები, თანატოლები თამაშიდან გააძევენ. როლური თამაში თავისი ბუნებით სოციალური წარმოშობისაა. იგი დიდების მოქმედების წარმონაქმნია. თამაშში ყალიბდება ბავშვის პიროვნების მნიშვნელოვანი თვისებები - წესებისადმი მორჩილება. სკოლამდელ ასაკში აღსანიშნავია თამაშის კიდევ ერთი სახეობა - ე. წ. „დიდაქტიკური თამაში.“ თამაშის ეს სახე ჩნდება მაშინ, როდესაც ბავშვს უჩნდება სურვილი - იმოქმედოს წინასწარ განსაზღვრული ამოცანის მიხედვით. თამაშის ეს ფორმა განსაზღვრავს ბავშვის განვითარების უფრო მაღალ ეტაპს. თამაშს დიდი გავლენა აქვს მეტყველების განვითარებაზე. თამაშის სიტუაცია მოითხოვს ყველა მათგანისგან კომუნიკაციის განსაზღვრულ უნარს.

თამაშის მსვლელობისას, თუ ბავშვს არ შეუძლია გასაგებად გამოთქვას თავისი აზრები, სურვილები, ასევე, როდესაც ვერ იგებს ამხანაგების სიტყვიერ ინსტრუქციებს, თანატოლების თვის რთული იქნება მასთან თამაში. ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში აღწერილია ორი ტყუპი ბიჭის ფსიქიკური განვითარება არახელსაყრელი გარემო-პირობების შემთხვევაში. ისინი მოკლებულნი იყვნენ ტოლებთან ურთიერთობას. ხანგრძლივი დროის შემდეგ მათ შეუმუშავდათ მხოლოდ მათთვის გასაგები ავტონომიური მეტყველება, მას შემდეგ, რაც ისინი დააცილეს ერთმანეთს და სხვადასხვა საბავშვო კოლექტივში ჩართეს, ბავშვები დაუფლნენ ნორმალური მეტყველების უნარს.

თამაში გავლენას ახდენს ინტელექტუალურ განვითარებაზე, თამაშში ბავშვი სწავლობს საგნებისა და მოქმედებების განზოგადებას, როდესაც საგანს აღნიშნავს არა მისი ნამდვილი სახელით, რომელიც მან კარგად იცის, არამედ იმ საგნის სახელით, რომელიც საჭიროა მოცემულ თამაშობით სიტუაციაში. თამაში ხელშეწყობს პირობაა წარმოსახვის განვითარებისთვის. 2-3 წლის გოგონა თამაშობს და არწევს სათამაშო თოჯინას, როდესაც ვეკითხებით მას - ვინ ხარ შენ? ის ამბობს საკუთარ სახელს. 5-6 წლის გოგონა ამ როლის აღების შემთხვევაში აცხადებს, რომ ის დედაა. ამ შემთხვევაში ბავშვი მოქმედებას ასრულებს არა მოქმედებისთვის, როგორც დიმიტრი უზნაძე განმარტავს, არამედ ის ჩართულია და ასრულებს დედის როლს.

ამ ასაკის ბავშვებს ახასიათებთ სიტყვებით თამაში. ბავშვებს აქვთ საშუალება ივარჯიშონ გრამატიკაში, რომელსაც ისინი ამ ასაკში ეუფლებიან.

3-4 წლის ასაკში ბავშვები უკვე იწყებენ ლინგვისტიკის ზოგიერთი ძირითადი წესის გამოყენებას და მეტყველების შინაარსის თავისებურებებში გარკვევას. ისინი სვამენ კითხვებს: „რა იქნება, თუ მაგიდის ან სკამის ფეხებს ფეხსაცმელს ჩავაცმევთ?“ ან „წყალი რატომ მირბის და რატომ არ ჯდება, დასვენება არ უნდა?“ ბავშვები ენას იყენებენ, რათა გააკონტროლონ თავიანთი ნაბიჯები. ამაში მათ მშობლები, უფროსები ეხმარებიან. ყველა

სახის თამაში ბავშვის განვითარებას, მის ფსიქო-სოციალურ მზაობას და გარემოსთან ადაპტაციას ემსახურება.

გამოკვლევებით დადგენილია, რომ სკოლამდელებს, რომლებსაც სოციოდრამატული თამაშისთვის მეტი დრო და საშუალება ჰქონდათ, მასწავლებლები მათ სოციალურად უფრო კომპეტენტურად მიიჩნევენ. ასევე, როგორც აღვნიშნეთ, დადასტურებულია, რომ ილუზიის თამაში აძლიერებს მრავალფეროვან მენტალურ შესაძლებლობებს (ყურადღება, მეხსიერება, ლოგიკური დასკვნები, მეტყველება, წარმოსახვა, „შემოქმედებითობა“, მოტორიკა) და ა.შ. ასევე, საკუთარი ქცევების გაკონტროლების და სხვისი თვალთახედვის გათვალისწინების უნარს. სკოლამდელი ასაკის 25-45% უმეტეს დროს განმარტოებულ, ილუზიის თამაშში ატარებს. ისინი ქმნიან წარმოსახვით, გამოგონილ მეგობრებს, ადამიანურ თვისებებს ანიჭებენ, ეთამაშებიან და ესაუბრებიან მათ. წარმოსახვითი მეგობრების გამოგონებას ბავშვების მიერ, ადრე მშობლების გაუცხოებას, მათდამი სიყვარულის და ზრუნვის დეფიციტს მიაწერდნენ, შესაძლოა მიზეზი ესეც იყოს, თუმცა გამოგონილი, უნილავი მეგობრების ყოლას მეცნიერთა ნაწილი სხვაგვარად ხსნის. ასეთი ბავშვები ილუზიის ბევრად რთულ თამაშს ახორციელებენ, კარგად ესმით სხვისი პოზიცია და უფრო გულღიები არიან (Gleason 2002; Taylor & Carlson, 1997).

თამაშთან ერთად სკოლამდელი ფსიქიკურ განვითარებაში არსებითი მნიშვნელობა აქვს პროდუქტიულ საქმიანობას: ხატვა, ძერწვა, აპლიკაცია, კონსტრუირება. თითოეული მათგანი მიმართულია გარკვეული პროდუქტის მიღებაზე (ნახატი, ნაძერწი, ნაგებობა). ამ შემთხვევაში ბავშვს მოეთხოვება თანმიმდევრულად განახორციელოს ჩანაფიქრი, უმცროსი სკოლამდელი ასაკის ბავშვს ჯერ კიდევ არ შეუძლია საკუთარი მოქმედება დაუმორჩილოს მსგავს მოთხოვნებს. დასაწყისში მათთვის მთავარია არა მოქმედების შედეგი, არამედ თავად მოქმედება, რომელიც მათ სიამოვნებას ანიჭებთ. მაგ., კუბიკების დაწყობა, პლასტილინის ფორმის შეცვლა და სხვ. შედეგზე მიმართული ინტერესი ჩნდება მოქმედების დაუფლების შემდეგ, დროთა განმავლობაში, მას ამავე დროს უყალიბდება ესთეტიკური გრძნობები და შემოქმედებითი უნარები.

ადრეული პერიოდის ბავშვი დიდ ინტერესს იჩენს ფერადი ფანქრების, ფლომასტერების და ქაღალდის მიმართ; როდესაც მას ყველა ეს ნივთი აქვს, იგი გატაცებით იწყებს ფუნქციების ამოქმედებას, კერძოდ, ჯლაბნის, წრიულ ხაზებს ავლებს და ა.შ. სხვების მიზანმიმართულად ახლადფეხადგმულ ბავშვებსაც შეუძლიათ.

ხატვის უნარის გაუმჯობესება გარკვეული თანმიმდევრობით მიმდინარეობს. კოგნიტური წინსვლა აისახება მათ მიერ შესრულებულ ნახატებზე.

- 1. ნაწილობრივი ნახატებამდე.** ბავშვების ნაწილობრივი თაგვიდან წინასწარ განსაზღვრული ქმედების, შესატყვისის, ემოციების გამოხატვას შეიცავს, ეს შეიძლება იყოს თავისუფალი ჯლაბნა, წრიული, სიმბოლური ჯლაბნა. მაგალითად, 1,5 წლის ბავშვმა ფერადი ფანქრით ფურცელი წერტილებით გაავსო, რაც, მისი აზრით, კურდღლის ხტუნაობას ნიშნავდა.
- 2. პირველი გამომხატველობითი ფორმები.** სამი წლიდან ბავშვების ნაწილობრივი უკვე თითქოს ნახატად იქცევა. ხშირად ეს ხდება მაშინ, როდესაც ბავშვი ფანქრის მოძრაობისას შენიშნავს, რომ ნაცნობი ფიგურა გამოვიდა და, მისთვის სახელის დარქმევას გადწყვეტს. ზოგი 3 წლის ასაკის ბავშვი სპონტანურად ხატავს, ზოგს შეუძლია თქვას, რას ხატავს. თუ უფროსები ბავშვებთან ერთად ხატავენ და ნახატსა და საგნებს შორის მსგავსებაზე მიუთითებენ, მათი ნახატი უფრო დახვეწილი და დეტალური ხდება.
- 3. ხატვის მთავარი ეტაპია, სქემა,** როდესაც ბავშვები ხაზების გამოყენებას იწყებენ. 3-4 წლის ასაკის ბავშვი პირველად ხატავს ადამიანს, რომელიც თავდაპირველად თავკომბალას გამოსახულებას შეიძლება უფრო გავლენა, ვიდრე ადამიანს.

4 წლის ასაკში ბავშვი სქემას უკვე სხვადასხვა დეტალებს ამატებს: თვალები, პირი, ცხვირი, თმა, თითები და ფეხები.

დ. უზნაძის მიხედვით, ბავშვები რიგობით, როგორც წესი, პირველად ადამიანს ხატავენ, შემდეგ ცხოველს, ხეს, ყვავილებს, სახლს, ავტომობილს და ა.შ.

შედარებით რეალისტური ნახატები და გამოსახულებები ამ პერიოდშიც შეიმჩნევა. სქემატურ ნახატებში გამოსახულებები უფრო დიფერენცირებულია. ნახატებში უფრო მეტი რეალიზმი ჩნდება, როდესაც ბავშვის აღქმა, მეხსიერება, მეტყველება, წვრილი მოტორიკა უმჯობესდება. მათი ნახატები გამოირჩევა გარკვეული თავისებურებებით: თავდაპირველად ისინი, როგორც აღვნიშნეთ, სქემატურია - ადამიანი გამოსახულია რამდენიმე ხაზით, მათში ხშირად დარღვეულია საგნებს შორის ურთიერთმიმართება. მაგ., ყვავილი ან დახატული ცხოველი სახლზე დიდია. მათ ნახატებში შეიმჩნევა სინკრეტიზმი. (ობიექტები შერწყმულია ერთმანეთში) ნახატების თავისებურებებში ვლინდება ბავშვების აღქმის, აზროვნების, ემოციების დამახასიათებელი თავისებურებები.

ნამდვილ ხატვაზე გადასვლა იმის შემდეგ იწყება, როდესაც ბავშვი ამჩნევს მსგავსებას ნახატსა და მის მნიშვნელობას შორის. ბავშვს 5 წლიდან უჩნდება განზრახვა რაღაც დახატოს. ამ მხრივ 5-6 წლის ასაკის ბავშვების ნახატები უფრო რთულია. ამ პერიოდში ბავშვები ხატავენ შედარებით გამოკვეთილ ცხოველებს, თავს ტანისგან გამოყოფენ, ასევე ფიგურას უხატავენ ხელებს და ფეხებს.

უფროსი სკოლამდელის ნახატებში ჯერ კიდევ შეიმჩნევა პერცეპტული დამახინჯებები, რადგან ბავშვებს უჭირთ სიღრმის გადმოცემა.

შუა ბავშვობაში, ბავშვების ნახატებში ხდება ისეთი ნიშნების გამოყენება, როგორიცაა **საგნების გადაფარვა, სივრცითი ნიშნების აღქმის გამოყენება** და ა.შ.

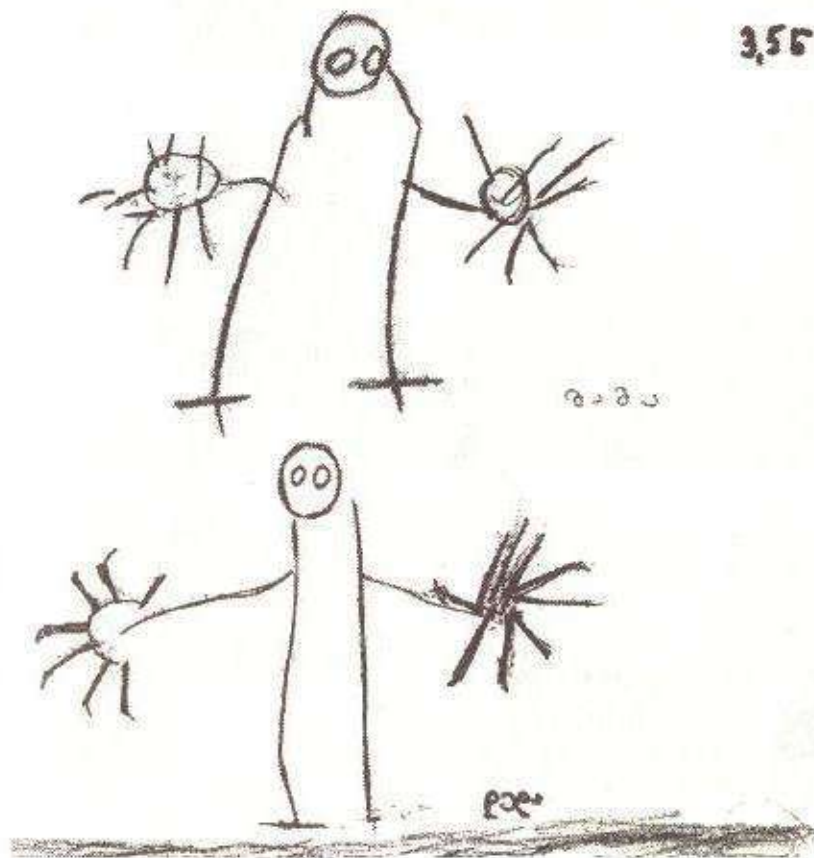
ბავშვი ზეპირად უფრო ხატავს, ვიდრე ნატურადად. ერთ-ერთი ექსპერიმენტისას ბავშვებს სთხოვეს დაეხატათ სკამზე დამჯდარი მათი თანატოლი გოგო. ზოგიერთმა ბავშვმა ის ფეხზე მდგომი დახატა, ზოგმა კი აბსოლუტურად განსხვავებული სიუჟეტი დახატა. **რიჩის** მიხედვით, „ბავშვი ხატავს არა იმას, რასაც

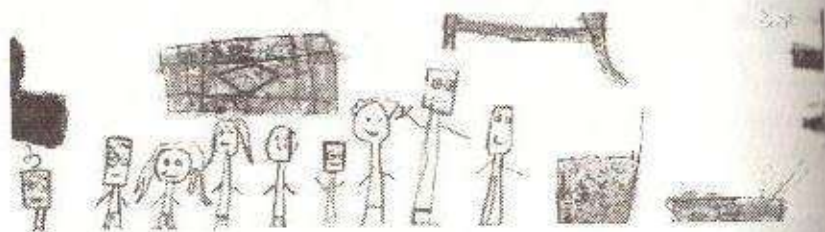
ხედავს, არამედ იმას, რა წარმოდგენაც აქვს, რაც იცის ამ საგნის შესახებ.“ უზნადის აზრით, ბავშვის ხატვის თავისებურება განპირობებულია არა ბავშვის ცოდნით ამ საგნის შესახებ, არამედ მისი აღქმის სპეციფიკიდან გამომდინარე, რომელიც ადრეულ პერიოდში ახასიათებს. პატარების ნახატებში არ არის დაცული პროპორციები; ნახატები რენდგენულია, გამჭვირვალე; მათ მიერ დახატულ სახლში შეიძლება ჩანდეს ნათურა, სხვადასხვა საგნები, ადამიანის ფიგურები.

უზნადის აზრით, ამ ასაკის ბავშვების ნახატებს წმინდა სიმბოლური მნიშვნელობა აქვს, მას არ აინტერესებს, გავს თუ არა მისი ნახატი რაიმეს, ამ შემთხვევაში მისთვის ხატვა უფრო თამაშია, ვიდრე შემოქმედება. მისთვის ასევე დამახასიათებელია გრაფიკული შაბლონი. ყველა ბავშვი ერთნაირ სახლს ხატავს. ზოგიერთი მეცნიერი ბავშვებს „ფერმწერებად“ და „გრაფიკოსებად“ ყოფს. ზოგიერთი ბავშვი ხატავს მხოლოდ შავი ფანქრით, თუმცა ბავშვების უმრავლესობას ფერადი ფანქრები და ფლომასტერებით ხატვა მოსწონს, ვიდრე მხოლოდ ერთერთ ფერში. ნახატები შესაძლებელია გააფერადოს არაადეკვატური ფერებით, მაგ., ყველაფერი - მწუ, ცა, დედაც გააფერადოს სიმღერის გავლენით ნარინჯისფრად და ა.შ. ბავშვის ნახატებში იგრძნობა ასევე კულტურის ელემენტებიც. მაგ., განსხვავებულია ქართველი და იაპონელი ბავშვების ნახატები. იაპონელი ბავშვები ხატავენ მათი კულტურისთვის დამახასიათებელ სიუჟეტებს და ფიგურებს.

დ. უზნაძე მიიჩნევს, რომ ბავშვებს აქვთ ხატვის ფუნქციონალური მოთხოვნილება. მისი ეს აზრსა გამომდინარეობს ფუნქციონალური ტენდენციის თეორიიდან, რომლის მიხედვით ხატვის მოთხოვნილების დაკმაყოფილების წყაროც თამაშია და ის იკვებება სწორედ თამაშიდან მიღებული სტიმულებით, ამიტომაც ამ პერიოდის ყველა ბავშვი ხატავს; ხშირ შემთხვევაში ადგილი აქვს ამ ასაკის ბავშვების მშობლების მცდარ, გადაჭარბებულ წარმოდგენას და ემოციას საკუთარი შვილების ხატვის შესაძლებლობების შესახებ; თითქოს მათ შვილს გამოკვეთილი აქვს ხატვის უსაზღვრო ნიჭი და ალბათ მომავალი პიკასო, ვან გოგი, ფიროსმანი და ა.შ. გაეზრდებათ; თუმცა იშვიათ შემთხვევაში ამის გამორიცხვაც არ შეიძლება.

ხატვის ასაკობრივი განვითარების დინამიკა ბავშვის ინტელექტუალურ განვითარებასთანაა კავშირში. სხვადასხვა სახის პროდუქტიული მოქმედებიდან, გამოცდილების საფუძველზე, ყალიბდება ბავშვების ტექნიკურ-კონსტრუქციული მოქმედება. ამ შემთხვევაში ბავშვი ყველაზე მეტად უწევს ანგარიშს საგანთა და მოვლენათა ობიექტურ კანონზომიერებებს და მათ ნიშან-თვისებებს.

მეცნიერების მოსაზრებით, პიაჟე გადაჭარბებულად აფასებდა სკოლამდელთა ანიმიზტურ რწმენას, იმის შესახებ, რომ ბავშვების აზრით ტრანსპორტი - მატარებელი, თვითმფრინავი, ავტობუსი და ა. შ. ცოცხალია. მეცნიერების მოსაზრებით, ესაა საგნების დაკავშირება-მსგავსება ცოცხალ არსებებთან, რადგან ეს ტრანსპორტი ადამიანის გამომეტყველების მსგავსია - ზემო შუქები თვალს ნააგავს, და ა.შ. პიაჟეს კრიტიკოსების აზრით, სკოლამდელთა ამგვარი რეაქციები გამომდინარეობს საგნების არასრულყოფილი ცოდნიდან და არა იმის რწმენიდან, რომ უსულო საგნები ცოცხლებია.

3-4 წლის ბავშვების უმეტესობას, სჯერათ ჯადოქრების, მათ მიერ დახატული საგნის გაცოცხლების შესაძლებლობების შესახებ. თუმცა მათ ჯადოსნური მოვლენების ახსნა არ შეუძლიათ. ამასთან მათ იციან, რომ ფიზიკური კანონების (კედელზე სიარული) და მენტალური კანონის დარღვევას (გაფიქრებისთანავე ფერად გადაქცევას) უფრო სჭირდება ჯადოქრობა, ვიდრე სოციალური ჩვევების (მაგ., ფეხსაცმელით ტანსაცმელით ბანაობა) დარღვევას. ეს ადასტურებს იმას, რომ სკოლამდელების მიერ ჯადოქრობის აღქმა ნორმაშია. 4-8 წლის ასაკში ჯადოქრობის რწმენა კლებულობს. ბავშვები ხედებიან, ვინ დგას თოვლის ბაბუას, სანტას, ფერიას მიღმა, თუმცა მოსწონთ, რომ ისინი რასაც ჩაიფიქრებენ, შეიძლება აუსრულდეთ.

ერთერთი ექსპერიმენტისას 4-6 წლის ასაკის ბავშვებს სთხოვეს წარმოედგინათ, რომ ერთ უჯრამში სათამაშო იყო მოთავსებული, მეორეში კი - ურჩხული. „სათამაშოს“ უჯრა თითქმის ყველა ბავშვმა გამოადო, „ურჩხულის“ უჯრას კი არ მიკარებინ. თუმცა მათ ესმოდათ, რომ ეს წარმოსახვა იყო და არა სინამდვილე, მათ გაუჭირდათ უჯრის გამოღება. ამ შემთხვევაშიც მნიშვნელოვანია სწავლა, თუ რა ასაკიდან ვეუბნებით ბავშვს, რომ თოვლის ბაბუა, სანტა, ნამდვილი არაა და სხვა ამგვარი რამ. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია კულტურული მეშვედრობა და გარემო. ჩაიფიქრე და აგისრულდება, ესეც ბავშვობის დროიდან

გამოყოლილი ინფანტილური ფიქრებია. აზროვნების თეორია ხელს უწყობს ბავშვების სოციო-დრამატულ თამაშს, როლების განხორციელების პროცესში ისინი ხშირად არარეალურ სიტუაციას ქმნიან და მის შედეგებზეც მსჯელობენ.

ამგვარი გამოცდილება ეფექტურია იმ სკოლამდელებისთვის, რომლებიც აქტიურად მონაწილეობენ წარმოსახვით თამაშებში, მათ თავიანთ თანატოლებზე გაცილებით კარგად ესმით მცდარი რწმენა და აზროვნების სხვა ასპექტები. ასევე რეალობის შესახებ წინააღმდეგობრივი სიტუაციების ხშირი მსჯელობებისას ისინი მცდარი რწმენის ამოცანებს უფრო უკეთ უმკლავდებიან. 3-4 წლის ასაკის ბავშვები იყენებენ სიტყვებს „ფიქრობ“ და „ვიცი“, როდესაც მათ უნდათ, რომ გამოხატონ საკუთარი და სხვების ფიქრები და შეხედულებები. სკოლამდელ ასაკში ბავშვები ცდილობენ დედის აზრის - რწმენის შეცვლას იმგვარად, რომ გაამართლონ საკუთარი ქცევის მოტივი, რათა დედის მხრიდან აიცილონ დასჯის ნებისმიერი გამოხატულება.

ასევე მნიშვნელოვანია ზღაპრის როლი ბავშვის ფანტაზიის განვითარებისთვის. ზღაპრის საშუალებით ბავშვი საკუთარ შინაგან სამყაროსაც სწავლობს. იგი ერთდროულად არის შემეცნების ობიექტი და სუბიექტიც, რაც მათ მიერ სამყაროს შემეცნების უნიკალურ შესაძლებლობას იძლევა. ზღაპარი ბავშვებს მეტაფორული ხერხით ასწავლის ფაქტების, მოვლენების, საგნების რეალურ გარემოსთან და კანონზომიერებებთან დაკავშირებას. ზღაპრის მეტაფორული ფორმა არის ფსიქოთერაპიული და მათი გონების განმავითარებელი საშუალება, რაც მათ ასაკთან შესაბამისობაშია.

მე-კონცეფცია აღრეულ ბავშვობაში

აღრეული ბავშვობის პერიოდში ბავშვები უფრო მეტად საკუთარ თავზე ფიქრს იწყებენ, ვიდრე სხვათა შინაგანი სამყაროს შეცნობას. 3-5 წლის ასაკის ბავშვი საკუთარი თავის შესახებ ასე საუბრობს: „მე მქვია დათა, 5 წლის ვარ, შავი თვალები მაქვს, ხელებს მე თვითონ ვიბან და კბილებსაც მე ვიხეხავ, ახალი შარ-

ვალი მაქვს, მე ახალი კონსტრუქტორი მაქვს და ძალიან ძალიან დიდი სასახლე ავაშენე“, როგორც ამ მაგალითიდან ჩანს, სკოლამდელს უკვე აქვთ კონკრეტული მე-კონცეფცია და საუბრობენ თვალშისაცემ თავისუბურებებზე - სახელზე, გარეგნობაზე, საკუთრებასა და ყოველდღიურ ქცევაზე. მე-კონცეფციის ერთ-ერთი კომპონენტია თვითშეფასება. თვითშეფასებას საფუძველი ეყრება აღრეულ ასაკში და თანდათანობით სრულყოფილი ხდება ასაკის მომატებასთან ერთად.

4 წლის ასაკის ბავშვი უკვე კარგად მსჯელობს საკუთარ თავზე „ბავშვები თამაშის დროს ყოველთვის მე მიირჩევენ“, „მე ბევრ ბავშვს ვუყვარვარ“, „მე ლამაზი გოგო ვარ“. თვითშეფასების სტრუქტურა დამოკიდებულია ბავშვებისთვის ხელმისაწვდომ და მისთვის საინტერესო ინფორმაციასა და ამ ინფორმაციის დამუშავების უნარზე, რომელიც შეიძლება უკავშირდებოდეს საბავშვო ბაღს, მეგობრებს, მშობლებთან ურთიერთობას, მის ფიზიკურ სილამაზეს, თუმცა მათი ცოდნა და შეფასებები უფროსებთან შედარებით შეზღუდულია. სწორედ ამიტომაც, ისინი საკუთარ უნარებს გადაჭარბებულად აფასებენ, მოცემული დაეაღების სირთულეს სათანადოდ ვერ აღიქვამენ და ყოველთვის წარმატების იმედი აქვთ.

სკოლამდელს ჯერ კიდევ უჭირთ საკუთარი წარმატებისა და მარცხის მიზეზების სწორი ახსნა. მათი თვითშეფასება ძირითადად უფროსების შეფასებას ეფუძნება. 3-4 წლის ზოგიერთი ბავშვი, როდესაც რთული ამოცანის წინაშე დგება, თავს ანებებს ამოცანის გადაჭრას და ამბობს, რომ აღარ უნდა ამის გაკეთება, მარცხის შემდეგ სირცხვილს და განაწყენებას გამოხატავს, ასეთ ბავშვებს უკვე გამოხატული აქვთ შეუპოვრობის დაბალი დონე. შეუპოვრები თავს „კარგებად“ აფასებენ, დაბალი შეუპოვრობის მქონენი კი - „ცუდებად“. 5-6 წლის ასაკის ბავშვი ცდილობს საკუთარი თავი სხვას შეადაროს, ახდენს ე.წ. სოციალურ შედარებას. „მე უფრო სწრაფად ავრბივარ კიბეზე“, „მე უფრო კარგად ვხატავ“, „მე უფრო კარგად ვხტუნაობ“ და ა.შ. ასაკის მატყებასთან ერთად სოციალურ შედარებას თვითშეფასების ჩამოყალიბებისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს.

**ადრეული პერიოდის გავშლის საგანგებო
ბალთან ადაპტაციის წინაპირობები**

დამოუკიდებელი ქმედებისკენ სწრაფვა, პიროვნული დამოუკიდებლობის შეგრძნება და იმის სურვილი, რომ სხვების მიერ იგი სწორედ ასეთი სტატუსით იქნას აღქმული, ბავშვებს სულ მცირე ასაკიდან უჩნდებათ. უკვე სამი წლის ასაკიდან ბავშვს უჩნდება სურვილი, ოჯახის წევრებმა პკითხონ რჩევა, გაიგონ მისი აზრი, იმოქმედოს სურვილისა და მოთხოვნების შესაბამისად. მის ცნობიერებაში ჯერ მკაფიოდ არ ჩამოყალიბებულა „მომავალი დროის“ ცნება. ამიტომ, როგორც წესი, ყველაფრის ასრულებას ითხოვს დაუყონებლივ, ცდილობს ინტერესის გამოხატვის ნებისმიერი ფორმით მიაღწიოს საწადელს. ამ დროს მას ჯერ კიდევ გაუცნობიერებლად უჩნდება საკუთარი პიროვნების დამკვიდრების, სხვებისგან აღიარების, ცნობის, საწადელის მიღწევით გამოწვეული გამარჯვების გრძნობა.

ბავშვის ზრდა, მის გარეგნულთან ერთად, შინაგან ცვლილებებსაც გულისხმობს. ის აცნობიერებს, რომ მისდამი უფროსებისგან, გარემომოყოფებისგან, მოპყრობის წესი საჭიროებს უფრო სწრაფ ცვლილებას, ვიდრე ამას ეს უკანასკნელნი ახორციელებენ. ბავშვის დამოუკიდებლობის პირველი გაკვეთილი იმ დროს იჩენს თავს, როდესაც იგი აცნობიერებს იმას, რომ მას უფროსის, პირველ რიგში, დედის გარეშე შეუძლია რაღაც ქმედების განხორციელება და სასურველი (მოსალოდნელი) შედეგის მიღება. „ძველ რეჟიმში“ კი მისდამი დამოკიდებულების გავრძელებისას, უჩნდება წყენის გრძნობა, მისდამი გამოხატული უნდობლობის გამო („მე ხომ უკვე დიდი ვარ, მე ეს შემიძლია!“) და ცდილობს „შური იძიოს“ ცრემლებით, ჭირვეულობით, ჯიუტობით... მას არ ძალუძს ამ წყენის დაფარვა. მშობლები მის გვერდით არიან, მზრუნველობენ, სურვილებს უსრულებენ, მაგრამ ვერ ამჩნევენ, რომ პატარას შეუძლია ბევრი რამ თვითონ გააკეთოს.

მეცნიერ-ფსიქოლოგების აზრით, სამი წლის ასაკში ბავშვი განიცდის სხვადასხვა პერიოდის კრიზისთაგან ერთ-ერთ

ძლიერ კრიზისს, რომლის დასრულების შემდგომ ეტაპზე იწყება სკოლამდელთა ბავშვობის პერიოდი. ბავშვი თვითონ წუხს ამის გამო, კრიზისიდან გამოსვლის მთავარი პასუხისმგებლობა ეკისრება მშობლებს და განსაკუთრებით დედას. თუ ბავშვი უფრო ჭირვეული, წუნუნა, აგრესიული გახდა, მკვეთრად შეიცვალა უარესობისკენ, ამ შემთხვევაში მშობელს მართებს უფრო ალერსიანი და ლმობიერი გახდეს და გააფართოვოს ბავშვის უფლება-მოვალეობები. ეს პერიოდი ემთხვევა ბავშვის საბავშვო ბაღში მიყვანის ხანას. სასურველია იგი გაიაროს ყველა ბავშვმა, მიუხედავად ამასთან დაკავშირებული თანმდევი პრობლემებისა, იგი მისი პიროვნებად ჩამოყალიბების, კოლექტივთან ურთიერთობის საუკეთესო საშუალებაა.

საბავშვო ბაღში მიყვანის პირველივე დღიდანვე ბავშვში შეიძლება მოხდეს მკვეთრი ცვლილებები. იგი შეიძლება იქცეოდეს ისე, თითქოს თავის ასაკთან შედარებით უფრო დაპატარავდა, გადაეწვია ლაპარაკს; ამ დროს იგი გაღიზიანებულია და ხშირად მართვს ისტერიკებს. არ უნდა ჭამა, ძილი, შემინებულია, რომ იტყვიან, საკუთარი აზრდისადაც კი ეშინია. ყოველდღე უარს აცხადებს, წინააღმდეგობას უწევს მშობელს, არ უნდა საბავშვო ბაღში წასვლა, იმ შემთხვევაში, როდესაც იძულებით მიჰყავთ, ტირის, და მოთქვამს, რომ ის უკვე აღარ უყვართ, პირობას დებს, რომ შინ დატოვების შემთხვევაში კარგად მოიქცევა, ევითინებს, რომ გული სტკივა, კაბაზე ეკერება დედას და ვედრებით შესცქერის თვალებში, არ მიატოვოს. პატარა, რომელიც თავს აბეზრებდა მშობელს თავისი დაუსრულებელი „მე თვითონი“, მოზრდილების ყველა საქმიანობაში ერეოდა და მოსვენებას არ აძლევდა მათ, ამ პერიოდში კვლავ მეურვეობას მოითხოვს და წამდაუნუმ დახმარებისთვის მიმართავს მშობელს. ის ბავშვები კი, რომლებიც მასზე ადრე შევიდნენ საბავშვო ბაღში, ერთად თამაშობენ და ამ ბავშვის ჭირვეულობით გაოცებულები დასცინიან მას.

პედაგოგები შენუხებული არიან, მთელი დღის განმავლობაში ბავშვი ზის მობუზული ბელურასავით, არ შედის არავისთან კონტაქტში, მხოლოდ გასასვლელი კარისკენ იცქირება. საკმა-

რისია გაიღოს და იგი ისეთი სისწრაფით გარბის მისკენ, თითქოს ვიღაც დაედევნა, ნახავს, რომ დედა არ არის, კვლავ წუხილს და ლოდინს იწყებს; არ აინტერესებს არანაირი ახალი სათამაშო, გამწარებული ისვრის აქეთ-იქით. ბავშვის ორგანიზმში რაღაც ცვლილებები ხდება, ერთგვარი რეგრესიც კი შეინიშნება მეტყველებაში, თამაშში, ჩვევებში... აღნიშნული სინდრომატული პროცესი, როგორც წესი, გრძელდება ერთი კვირის ან უფრო ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, რა მოხდება ამ მხრივ, თუ ბავშვი გააგრძელებს საბავშვო ბაღში სიარულს? ნუთუ ჩვილ ბავშვად გადაიქცევა? როდემდე შეიძლება „განვითარდეს უკან?“

რა თქმა უნდა, ეს ასე არ არის და არც შეიძლება პქონდეს რეალურ რეგრესს ადგილი ბავშვის განვითარებაში. კითხვა სხვაგვარად უნდა დაისვას:

რატომ არ უნდა მოსწონდეს ბავშვს საბავშვო ბაღი? იგი ხომ თვითონვე ამტკიცებდა, რომ სახლში მოეწონა და ბავშვებთან თამაში სურდა? განა ეს ყველაფერი მოჩვენებითი იყო?

აღნიშნული გარემოებებით ბევრი მშობელი ისეა შეშფოთებული, რომ აცხადებს, საბავშვო ბაღში მას პატარა „შეუცვალეს!“

რა თქმა უნდა, „შეუცვალეს“, მაგრამ არა პატარა, არამედ პატარის ცხოვრება და მდგომარეობა! - პატარის ასეთი ჭირვეულობა და ახირებული ქცევები ამ დროს ჩვეულებრივი მოვლენაა და მალე გაივლის. იგი უბრალოდ, ადაპტაციის პერიოდს გადის, ერევა საბავშვო ბაღს.

ადაპტაცია არაა იოლი პროცესი, იგი რთულად და ბავშვის ორგანიზმისთვის ხშირად თანმდევი ნეგატიური ცვლილებებით მიმდინარეობს. მშობელი ამ დროს, როგორც წესი, მხოლოდ აისბერგის წყლისზედა ნაწილს ამჩნევს, რომელიც ბავშვის ქცევაში აისახება. სინამდვილეში რა ცვლილებები ხდება საბავშვო ბაღში პირველად მიმავალი ბავშვის ორგანიზმში და სულში, მისთვის მეტწილად ყურადღებისა და აღქმის მიღმა რჩება. ბავშვი კი ამ დროს განიცდის ძლიერ, თითქმის პერმანენტულ ნერვულ-ფსიქიკურ დაძაბულობას, სტრესს. ამიტომაცაა, რომ ზოგიერთი სკოლამდელი აღზრდის ფსიქოლოგი და პედაგოგი საბავშვო

ბაღთან ადაპტაციის პერიოდში პატარის მიერ განცდილ სტრესს სიძლიერით კოსმონავტის კოსმოსში გაფრენის სტრესს ადარებს, ე.ი. პატარის შეგუება ორგანიზმულ კოლექტივთან და კოსმოსური ფრენა ერთმანეთის იდენტურია. ყოველივე ეს გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის იმაზე, თუ რატომ ხდება ამ პერიოდში ბავშვის „განვითარება“ უკან.

თუ გულდასმით დავაკვირდებით ბავშვს ამ ადაპტაციის პერიოდში, ის არც ჯანმრთელია და არც ავადმყოფი. ის „მესამე მდგომარეობაშია“, ჯანმრთელსა და ავადმყოფს შორისაა, მაგრამ მისი სისტემატურად „მესამე მდგომარეობაში“ ყოფნა წარმოუდგენელია. იგი სულ მალე ან მართლა ავად გახდება, ან ჩვეულ მდგომარეობას დაუბრუნდება. როდესაც სტრესის გამონატულება მინიმალურია, პატარის ნეგატიური ცვლილებები სულ მალე ქრება და ადაპტაციის პროცესი უმტკივნეულოდ დაიძლევა. იმ შემთხვევაში, როდესაც სტრესი მოჭარბებულია და გამოხატული, ბავშვი, შესაძლოა, მართლა გახდეს ავად. ეს მოწმობს მის წარუმატებელ და რთულ ადაპტაციაზე. თავდაპირველად მშობელი ხედავს ბავშვის პროტესტის გამოვლენას სხვადასხვა ნევროტული რეაქციების დროს, რაც მოწმობს მის საკმარისად ძლიერ ფსიქო-ემოციურ დაძაბულობაზე, რომელიც გამძაფრებული ფორმით ვლინდება. როგორია ბავშვის ემოციური სფერო ახალ, ორგანიზმულ კოლექტივთან ადაპტაციის დროს? უარყოფითი ემოცია, როგორც წესი, მთავარი კომპონენტია, რომელიც ძირითადად ყველა ადაპტაცია გამვლელ ბავშვში ვლინდება. ამ დროს გამოვლინების ფორმები სხვადასხვაგვარია: შეუმჩნეველიდან დეპრესიამდე.

პატარა დათრგუნული და აპათიურია ყველაფრისადმი. ის თითქოს არის და არც არის, ზის გაქვავებულივით, საკუთარ თავში ჩაძირული, ემსგავსება ყრუ-მუნჯს ან „უცხოპლანეტელს“, უარს ამბობს ჭამაზე, არ უპასუხებს შეკითხვებს, ძილზე ხომ ლაპარაკიც ზედმეტია, ჯგუფში უაზროდ მოძრაობს, პედაგოგებს ხელიდან უსხლტება და გასასვლელისაკენ მიისწრაფვის; გზად ყველას ეკონფლიქტება, კართან მისული, ღრიალით ეძახის დე-

დას, საკუთარ ცრემლებში იხრჩობა. უეცრად ძალაგამოცლილი ჩერდება, კვლავ „მანეკენად“ გარდაიქმნება და ასე რამდენჯერმე გრძელდება დღის განმავლობაში.

ხშირად ბავშვები ნეგატიურ ემოციებს გამოხატავენ ტირილის პალიტრით: სლუკუნოდან გაბმულ ტირილამდე. განსაკუთრებით ინფორმაციულია შეტევის მსგავსი ტირილი, რომელიც დასტურია იმისა, რომ გარკვეული დროით, ყველა ნეგატიური ემოცია მოულოდნელად უკანა პლანზე გადაიწევს და მათ ჩაენაცვლებათ დადებითი ემოცია - სამწუხაროდ ეს ხდება მხოლოდ გარკვეული დროით, რაიმეზე ორიენტირებული რეაქციის შემთხვევაში, როდესაც ბავშვი რაღაც სიახლის ტყვეობაში ექცევა. ტირილის პალიტრაში შედის აგრეთვე „ტირილი კამპანიაში“, რომლის შემთხვევაში საბავშვო ბაღთან თითქმის უკვე ადაპტირებული ბავშვი მხარს უჭერს ჯგუფში ახალ მოსულს და მასთან ერთად ქმნის „მტირალა დუეტს“. როგორც წესი, ბავშვი უარყოფით ემოციებს გამოხატავს სლუკუნის დროს, რომლის დროსაც ის პროტესტს აცხადებს სამსახურში მიმავალი მშობლების მიმართ.

როგორც ირკვევა, სკოლამდელების ემოციური წარმატებები განსაკუთრებით მჭიდროდ უკავშირდება თანატოლების მიმართ მათი დამოკიდებულების დროს, ასევე ანხანაგის შეფასებაში. ერთმანეთთან ურთიერთობისას მათში ბევრი რამ იცვლება, მეგობრული კავშირები ღვივდება და შემდეგ, უცებ, ქრება, ბავშვები ჩხუბობენ, მეორე ნუთს კი რიგდებიან. ერთი და იგივე ბავშვი წლის დასაწყისში შეიძლება იყოს „ვარსკვლავი, ავტორიტეტი“, რამოდენიმე თვის შემდეგ კი შეიძლება მოპოვებული ავტორიტეტი დაკარგოს და პირიქით. ამისათვის აუცილებელია ჯგუფში ბავშვთა ურთიერთობების სისტემატურად შესწავლა, რათა დროულად ჩაერიოს პედაგოგი რთულ, უკარება ბავშვების ურთიერთობების მონესრიგების საქმეში. რა ახდენს ბავშვის სტრესის პროვოცირებას მოცემულ სიტუაციაში? ყველაზე მნიშვნელოვანი და მტკივნეული ბავშვისთვის დედისგან დაცილებაა. დედამ ის გაიმეტა, „გაცვალა“ სამსახურზე, დატოვა ბედის ანაბარა მისთვის საშინელ, უცნობ, პატარა ბავშვების გარემოში, რომლებთანაც მას არაფერი არ აკავშირებს, ასევე, მისი შიშის

და შფოთვის მიზეზი შესაძლოა ისიც იყოს, რომ დედას შეიძლება დაავინყდეს მისი საბავშვო ბაღიდან შინ წაყვანა. არ იცის, რა გააკეთოს, როგორ მოიქცეს ახალ გარემოში, მისთვის უცნობია ქცევის ახალი ფორმები: ეშინია, რაიმე არ შეეშალოს, შიში სტრესს კიდევ უფრო უძლიერებს.

სოციალური კონტაქტები - ამ შემთხვევაში ითვლება ბავშვის სოციალური კონტაქტები. ასეთი ბავშვები ხდებიან საკუთარ თავში ჩაკეტილები, უკონტაქტოები და მთელ დღეს ატარებენ „ამაყ მარტოობაში“. თუმცა რაღაც პერიოდის შემდეგ ბავშვი უეცრად იწყებს უფროსებთან კონტაქტის ინიციატივის გამოვლენას. იგი სჭირდება ბავშვს, როგორც არსებული ვითარებიდან გამოსვლის საშუალება და არ არის მიმართული უფროსებთან და თანატოლებთან ჩვეული კონტაქტის დამყარებისკენ. მოცემულ შემთხვევაში პატარა ჩვეულებრივ ტირილით მირბის პედაგოგთან, სტატებს ხელს, ცდილობს გაიყვანოს გასასვლელი კარისკენ და სთხოვს, რომ სახლში წაიყვანოს. სტრესული რეაქციის ფონზე ქვეითდება და ქრება **შემეცნებითი მოქმედება**, ბავშვს არ აქვს თამაშის სურვილი.

სოციალური ჩვევები - უკანა პლანზე გადაიწია მისმა სოციალურმა ჩვევებმაც. ასეთ პირობებში ბევრი მშობელი თვლის, რომ მისი პატარა სულ არ არის მზად საბავშვო ბაღში შესასვლელად, იგი იძულებული ხდება, თვითონ აჭამოს კოვზით, ხელით დაყავდეს, როგორც ჩვილი. მას დაავინყდა ჩაცმა, გახდა, ცხვირსახოცის ხმარება. არ იცის, სად იხმაროს სიტყვა „გმადლობთ“, აქამდე ზრდილი პატარა თითქმის ველურივით იქცევა. ბავშვის ორგანიზებულ კოლექტივთან ადაპტაციისას ის „იხსენებს“ უეცრად მივიწყებულ ჩვევებს, რომლებიც უმეტეს შემთხვევაში სულაც არ არის პროგრესულნი და მოსაწონნი.

მეტყველება - ადაპტაციასთან დაკავშირებული სტრესის ფონზე, ცვლილებები შეიმჩნევა ბავშვის მეტყველებაშიც. ზოგიერთი პატარას მეტყველება ასევე განიცდის რეგრესულ ცვლილებას. ბავშვის სიტყვათა მარაგი შესამჩნევად ღარბდება. იგი მშობელთან საუბრისას ენას უჩლექს და აღუასავით იწყებს ლაპარაკს, თითქმის არ ხმარობს არსებით, ზედსართავ სახელებს

და კონტაქტის დროს მხოლოდ ზმნას იყენებს. მის ლექსიკაში აღარ არსებობს რთული წინადადებები. უფროსების შეკითხვებზე პასუხობს „ტელეგრაფის სტილით“. ამგვარი მეტყველება საბავშვო ბაღთან რთული ადაპტაციის შედეგია. საბედნიეროდ, ასეთი შემთხვევები არ ატარებს საყოველთაო ხასიათს.

აქტიური მოქმედება - იცვლება ბავშვის აქტიური მოქმედება. ადაპტაციის პროცესში ბავშვი იშვიათად „თავსდება“ ნორმის ფარგლებში. ამ დროს იგი ან შესამჩნევად შეჩერებულია, ან დაუმორჩილებელი, ხდება პიპერაქტიური. მშობელს არ უნდა შეეშალოს ბავშვის ჩვეული ტემპერამენტი და ადაპტაციის პროცესის დროს გამოხატული აქტიურობის ცვალებადი კავშირი.

ძილი - ბავშვს ექმნება ძილთან დაკავშირებული პრობლემები. ახასიათებს წყვეტილი ძილი, უცარი სლუკუნით გაღვიძება. თითქოს კოშმარები ანუხებს. ტელევიზორში უყურებს სიზმარს, სადაც ნათლად ხედავს, რაც მის თავს ხდება. მის ფილმს აქვს საშინელი დასაწყისი, ბავშვს ეშინია დასასრულის ნახვის და რომ ის მართლაც არ დაინახოს, შეშინებული და აფორიაქებული ტირილით წყვეტს ძილს. როდესაც ბავშვი ეჩვევა საბავშვო ბაღს, წყნარი საათის დროს მას მშვიდად და უშფოთველად სძინავს.

მადა - რაც უფრო ნარუმატებელია ბავშვის ბაღთან ადაპტაციის პროცესი, მით უფრო დაქვეითებულია მისი მადა, ზოგჯერ კი საერთოდ უქრება ტანის სურვილი. ბავშვი თითქოს შიმშილობას აცხადებს, ხშირად მეორე უკიდურესობაში გადადის და ღორმუცელობს, ცდილობს თავისი „მგლური“ მადით მაინც დაიკმაყოფილოს სხვა დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნები. სტრესის ფონზე ბავშვი შეიძლება გახდეს, მაგრამ ადაპტაციის შემდგომ იგი არა მარტო სწრაფად და ადვილად აღიდგენს თავდაპირველ ნონას, არამედ მატებასაც იწყებს. ადაპტაციის პერიოდში ბავშვს შესაძლოა უეცრად, რაიმე კონკრეტული მიზეზის არარსებობის შემთხვევაში, ხანმოკლე დროის განმავლობაში ტემპერატურა აეწიოს. ამ შემთხვევაში, ექიმი, ჩვეულებრივ მიუთითებს მშობელს „საადაპტაციო ხანობებზე“. ამგვარი „სანთლები“ კარგად გამოკვეთავს ადაპტაციური პროცესის სირთულეს.

ამ ტიპის ბავშვის ადაპტაციის პროცესის ხანგრძლივობა ზოგჯერ თვეზე მეტიცაა. ბავშვის საბავშვო ბაღთან რთული ადაპტაციის შემთხვევაში სასურველია პედიატრის დახმარება.

მეორე პოლარული წრე არის ბავშვის ადვილი ადაპტაციის პერიოდი, როდესაც პატარის ახალ გარემოსთან შეგუება ხდება ჩვეულებრივ ერთ-ორ კვირაში, ამ შემთხვევაში არანაირი გაუგებრობები არ არსებობს. მის ქცევაში გამოხატული ცვლილებები ხანმოკლე და უმნიშვნელოა და ბავშვი არ ავადმყოფობს.

არსებობს შუალედური სიძლიერის ადაპტაცია. ამ ტიპის ბავშვის ადაპტაცია ახლად ორგანიზებულ კოლექტივთან დაახლოებით ერთი თვე გრძელდება და ამ პერიოდში ბავშვი შესაძლოა ავადაც გახდეს. როგორც წესი, ავადმყოფობა მიმდინარეობს კონკრეტული გართულების გარეშე, აღნიშნულ შემთხვევაში ავადმყოფობა მალე ქრება. კვლევებით დადასტურებულია, რომ საბავშვო ბაღთან რთული ადაპტაციის შემთხვევაში ბავშვი ასევე რთულად ეჩვევა სკოლას.

ადრეული ასაკის ბავშვისა და მშობლის ურთიერთობა

სკოლამდელი ასაკი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ უკავშირდება ერთ-ერთ მძაფრ კრიზისულ პერიოდს ადამიანის ცხოვრებაში. მშობლები ხშირად ჩივიან ბავშვის დაუმორჩილებლობის შესახებ და ვერ გარკვეულან რას უკავშირდება ბავშვში მოჭარბებული ემოციური და აგრესიული მუხტი. პირველ რიგში, მშობელი უნდა შეეცადოს გაერკვეს, რას უკავშირდება ბავშვის აგრესიული ქცევა, ამაში არაფერი საშინელი და შემაშფოთებელი არ არის, როდესაც იგი გამოვლინდება შესატყვისი მდგომარეობის ზემოქმედების შედეგად.

ნებისმიერი მოზრდილი ადამიანი, ყველაზე კარგად აღზრდილიც კი, კონფლიქტური სიტუაციის საპასუხოდ (სამიშროება, წყენა, დაუფარავი მტრობა), შესაძლოა აგრესიული გახდეს, მაგრამ პატარა ბავშვისგან განსხვავებით უფროსს შეუძლია მართოს საკუთარი ემოციები და დაფაროს ის, „შეინახოს“ სადღაც

სიღრმეში. პატარა ბავშვს ჯერ კიდევ არ შეუძლია თავისი უკმაყოფილების დაფარვა. ის გახსნილია თავის ქცევებში და, უბრალოდ, ჯერ-ჯერობით არ შეუძლია სოციალური ნორმებითა და ნებისყოფის დაძაბვით მოახდინოს საკუთარი ქცევის რეგულირება. როგორ გამოიყურება ის გარემომყოფების თვალთ? მძაფრად გამოხატავს თავის უკმაყოფილებას მშობლის მიერ აკრძალვის შემთხვევაში, ითხოვს ყოველი სურვილის შესრულებას, მისთვის გაუგებარი ხდება სურვილის შეუსრულებლობა, ის დარწმუნებულია, რომ თვითონ გაართმევს თავს ყოველივეს.

მშობელი ამ დროს განუსაზღვრავს სურვილს და ასევე დარწმუნებულია, რომ იგი თავს ვერ გაართმევს, რომ ის ჯერ კიდევ პატარაა. ამგვარად, მწიფდება კონფლიქტი და მატულობს ბავშვის ბრაზი და აგრესიულობა. ის ყვირის, იკბინება, კივის, თავხედურად იქცევა, არა მხოლოდ ბავშვებთან, არამედ უფროსებთანაც. მშობელი იწყებს მასთან „ბრძოლას“, რათა მიაღწიოს გამარჯვებას; ეჩხუბება, სცემს, რომ მანაც განიცადოს ტკივილი.

საჭიროა ვიცოდეთ, რომ აღზრდა არ არის ბრძოლის ველი და თუ მოზრდილი, მშობელი გახდა, აუცილებლად უნდა იცოდეს, რომ ადრეული ასაკის ბავშვის განვითარების მთავარი საშუალებაა სამყაროს შეცნობა - ბავშვი ვითარდება გარემოსთან, უფროსებთან ურთიერთობისა და თანაცხოვრების პირობებში. ამ ასაკის ბავშვის ერთ-ერთი დამახასიათებელი თვისებაა **ნაბაძვა**. ბავშვი ბაძავს უფროსს. მშობელი სცემს მას და საპასუხოდ იგივე უბრუნდება. იგი თვლის, რომ ეს ჩვეულებრივად დასაშვებია. შესაძლოა ბავშვს ჩხუბისკენ მიდრეკილება სწორედ ნაბაძვით გაუჩნდეს.

პატარა ბავშვი ემოციურად ცვალებადია და მტკიცედ არ ისწრაფვის მიზნისკენ ნებისმიერი გზით. მას შეუძლია სწრაფად შეცვალოს თავისი მოთხოვნა, მაგრამ ამისთვის საჭიროა შევთავაზოთ მისთვის რაიმე საინტერესო და მიზნიდგელი მოქმედება, მაგალითად, ბავშვი ითხოვს სათამაშოდ ბროლის ვაზას, როგორც კი ის გამოხატავს თავის სურვილს, მას მაშინვე არ უნდა ავეუკრძალოთ და არ გადავუქციოთ შეუსრულებლად. უმჯობესია მშობელი დანაწევრებით შეეხოს ვაზას, ფრთხილად აიღოს მა-

გიდიდან, მიუტანოს მას გულწრფელი ნუბილით, რომ ის ძალიან მძიმეა, დიდია და გაუჭირდება ამ ვაზით თამაში. შემდეგ ხელი შეახებინოს ვაზას, რათა ოდნავ მაინც დაიკმაყოფილოს სურვილი და დააბრუნოს ისევ მაგიდაზე უკვე შეუმჩნეველად ისე, რომ ბავშვი აზრზე ვერ მოვიდეს, მისი სურვილი გადართოს სხვა მიმართულებით. აიღოს ფანქარი, ფლომასტერი და მასთან ერთად დახატოს ვაზა, გამოჭრას ის და გადააქციოს ახალ სათამაშოდ, ასევე შეიძლება მშობელმა იფანტაზიოროს, მოიგონოს რაიმე მნიშვნელოვანი ისტორია ამ ვაზის შესახებ. ბავშვს დაავიწყდება ნამდვილი ვაზა და მისი ადრინდელი სურვილი.

შექმნილი პრობლემიდან გამოსავლის მოძებნა დიდ ძალისხმევას საჭიროებს. ბავშვის მიმართ უხეში დამოკიდებულების რისკს თუ მთლიანად ვერ გამოვრიცხავთ, ვეცადოთ, შევამციროთ მაინც, მშობლებმა უნდა გამოიყენონ დაგროვილი ცოდნა ბავშვთა აღზრდის საუკეთესო სტილისა და ეფექტური საშუალებების გამოყენებით. ბავშვს უნდა შევთავაზოთ ქცევის ალტერნატიული ფორმა, ავეუხსნათ, როგორი საქციელი იმსახურებს დასჯას და როგორი შეიძლება იყოს ალტერნატიული ქცევა. ნებისმიერი სახის დასჯა, იმისათვის, რომ შედეგი გამოიღოს, საჭიროებს სათანადო ახსნა-განმარტებას.³

პედაგოგის და ოჯახის ურთიერთობა

ოჯახი, თავისებური გარემოთი, ჩვეული ფსიქოლოგიური კლიმატით (მისი წევრების ემოციური მდგომარეობა) დიდ გავლენას ახდენს ბავშვთა საერთო ემოციურ განწყობაზე. ბავშვის ფსიქიკური სრულყოფისათვის არანაკლებ მნიშვნელოვანია პედაგოგისა და მშობლის შეთანხმებული პარტნიორობა. იმისათვის, რომ ეს თანამშრომლობა ნაყოფიერი და შედეგის მომცემი იყოს, აუცილებელია დაიგეგმოს პედაგოგის ოჯახთან მუშაობის სპეციალურად ორგანიზებული მუშაობა მშობელთა კრება, ინდივიდუალური საუბრები, ერთობლივ ღონისძიებებში მონაწი-

3 იხ. ლია ქურხული სკოლამდელი ასაკის ბავშვთა ემოციები. მათი პედაგოგიურ ფსიქოლოგიური შეფასება. 2003.

ლეობა, ექსპოზიციებისა და ბავშვთა ნამუშევრების გამოფენა, თემატური ვიდეოფილმების ნახვა, ტრენინგები და ა.შ.).

ბავშვის სწავლა-აღზრდის საკითხებთან დაკავშირებით აუცილებელია ერთობლივ მუშაობაზე შეთანხმების მიღწევა. მაგ., არ უნდა მოეთხოვოთ ბავშვს იმ წესების მიხედვით მოქმედება, რომელთაც უფროსები ხშირად არ იცავენ. საბავშვო ბაღსა და ოჯახში დამკვიდრებულმა ურთიერთსაინანაღმდეგო მოთხოვნებებმა შესაძლოა მათში გამოიწვიოს დაბნეულობა, წყენა, ბრაზი, აგრესია. მაგ., როდესაც პედაგოგი ბავშვისგან მკაცრად მოითხოვს სუფრასთან ქცევის წესების, პირადი ჰიგიენისა და ა.შ. დაცვას, მშობელი კი, ამ მხრივ, მისაბამ მაგალითს არ წარმოადგენს, ძნელია დაარწმუნო ბავშვი თავის შესაძლებლობებში, თუკი ახლობელი ადამიანებისგან სახლში უფრო ხშირად გაკიცხვის საგანია, ვიდრე შექების, მოწონების და ა.შ.

ხშირ შემთხვევაში მშობლები ვერ ერკვევიან ასაკობრივ ფსიქოლოგიაში, ნაკლებად იცნობენ ბავშვის სოციალურ სამყაროს, ემოციებს, ფაქიზ ბუნებას, მისწრაფებებს და ყოველივე იმას, რაც მისთვის, როგორც „პატარა მოზრდილისთვის“ არის დამახასიათებელი. ბავშვების ნათქვამი ხშირად კოდირებულია და ამიტომ შესაფერის გაშიფვრას საჭიროებს. იდუმალებით მოცულ გარემოში პატარისთვის ბევრი რამ გაუგებარი და მიუწვდომელია; ხშირად, გამოუცდელობისა თუ უცოდინარობის, დიდ წინააღმდეგობას აწყდება.

საბავშვო ბაღისა და ოჯახის ერთობლივი მუშაობის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ბავშვის გაუცხოებულებელ, იმპულსურ ქცევას აგრესიის კი არ შეაგებოს (ცნობილია, რომ აგრესიის აგრესიით არ ჩაიხშობა), არამედ დაეხმაროს სამყაროს შეცნობასა და მისი კანონზომიერებების გარკვევაში.

დედასთან ერთად საბავშვო ბაღში პირველად მისულმა პატარამ კედელზე ჩამოკიდებულ ნახატებს შეხედა და ხმამაღლა იკითხა:

- ვინ დახატა ეს ცუდი სურათი?

შეცბუნებულმა დედამ უპასუხა:

- ეს ნახატები სრულებით არ არის ცუდი - პირიქით, ლამაზებია. საბავშვო ბაღის პედაგოგმა კი სწორად გაიგო შეკითხვების არსი, გაუღიმა ბავშვს და უთხრა:

- აქ მხოლოდ ლამაზ სურათებს არ ხატავენ, შეგიძლია ცუდებიც დახატო, თუკი მოგესურვება.

ბიჭი გაიბადრა, რადგან ფაქტობრივად მიიღო თავისთვის საინუგეშო პასუხი კითხვაზე: „ხომ არ დამსჯიან, კარგი ხატვა თუ არ ვიცი?“

შემდეგ იატაკიდან დამტერული მანქანა აიღო და ინტერესით იკითხა:

- ვინ გატეხა ეს მანქანა?

დედამ მიუგო:

- რატომ კითხულობ, შენ ხომ აქ არავის იცნობ?

სინამდვილეში ბიჭს არც აინტერესებდა ბავშვების სახელები. მხოლოდ იმის გაგება ენადა, დასჯიდნენ თუ არა, თუკი სათამაშო გაუტყდებოდა.

პედაგოგმა ეს შეკითხვაც სწორედ გაიგო და უპასუხა:

- სათამაშო ხომ იმისთვისაა, რომ ითამაშონ. ზოგჯერ გატყდება კიდეც, ასეც ხდება.

ბავშვი ამჯერადაც კმაყოფილი დარჩა. ეს შეკითხვები მას აბსოლუტური ინფორმაციის მიღებაში დაეხმარა. „კარგი დეიდაა, არ გამიბრაზდება, თუნდაც ნახატი ცუდი გამომივიდეს, ან სათამაშო გამიტყდეს. შემიძლია მშვიდად დავრჩე“.

იგრძნო რა სრული თავისუფლება, ბავშვმა მოიპოვა სიმშვიდე და უცხო გარემო, სადაც გარკვეული დროის გატარება მოუწევდა, მისთვის სასიამოვნო საცხოვრისად გადაიქცა, რადგან მიხვდა, რომ საშუალება მიეცემოდა თავისი სურვილების, შესაძლებლობების სრულად გამოვლენისთვის იმისდა მიუხედავად, თუ როგორ გაართმევდა თავს დასმულ ამოცანებს - კარგად თუ ცუდად - არ დასჯიდნენ, არ გაუწყნებოდნენ. პირიქით, კარგ პირობებს შეუქმნიდნენ მშვიდობიანი თანაცხოვრებისა და შემოქმედებითი უნარების გამოვლენისთვის.

ყოველივე ეს - ბავშვის განცდები და შესაბამისი კოდირებული კითხვები, მათი ქცევის ალგორითმი უფრო გასაგები რომ

გახდეს, მშობლები პერიოდულად თავად უნდა დააკვირდნენ საკუთარ ბავშვებს, რათა რეაგირება იყოს მაქსიმალურად ტაქტიანი, ხელს უწყობდეს პატარების ემოციური სამყაროს მოზიტიურ განვითარებას და უშუალო, გახსნილ ურთიერთობებს მათთან. პედაგოგის დანიშნულებაა დაეხმაროს ოჯახს, ორიენტირება მიმართოს ბავშვის ფსიქოლოგიაზე, გაუცნობიეროს საბავშვო ბაღსა და სახლში მათ ყოფასთან დაკავშირებული ყველა პრობლემა, რაც ძირითადად ვლინდება ურთიერთობათა პროცესში. ამგვარ თანამშრომლობაში წარმატება მომავალში აისახება ბავშვის ემოციურ განწყობაზე.

საკონტროლო კითხვები:

1. რა თავისებურებები ახასიათებს ნებისყოფის განვითარებას ადრეულ ბავშვობაში?
2. როგორ მიმდინარეობს ბავშვებში შემოქმედებითი ფორმების ჩასახვა?
3. დაახასიათეთ თამაშის თეორიები, რა არის თამაშის არსი დიმიტრი უზნაძის მიხედვით?
4. როგორია დიმიტრი უზნაძის შეხედულება ბავშვის სახეობითი მოქმედების შესახებ?
5. რა თავისებურებები ახასიათებს ბავშვის თამაშს?
6. როგორია სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ფანტაზია, რა წარმოდგენა აქვთ მათ უსულო საგნებზე?
7. როგორია მე-კონცეფცია ადრეულ ბავშვობაში და როდის იღებს სათავეს თვითშეფასების განვითარება?
8. როგორია ადრეული პერიოდის ბავშვის საბავშვო ბაღთან ადაპტაციის წინაპირობები?
9. დაახასიათეთ ადრეული პერიოდის ბავშვისა და მშობლის ურთიერთობა.
10. რაში მდგომარეობს საბავშვო ბაღისა და ოჯახის ერთობლივი მუშაობის არსი?

თავი XIII

შუა ბავშვობა

ფიზიკური და მოტორული განვითარება

შუა ბავშვობის პერიოდად ითვლება 6-11 წელი. სკოლაში შესვლის პერიოდში ბავშვების ცხოვრება ძირითადად იცვლება. სკოლამდელ ასაკში ბავშვის ქცევის ძირითადი ფორმა იყო თამაში, ამჟერად მის ცხოვრებაში დგება ახალი ხანა, როდესაც სწავლა და სასწავლო შინაარსის პრობლემები მისთვის უფრო მნიშვნელოვანი და აქტუალური ხდება, ვიდრე ნებისმიერი გასართობები. ამ პერიოდში ხორციელდება ადრე ჩამოყალიბებული უნარ-ჩვევების დაბეწვა და სხვა, ახლის ჩამოყალიბება. იგი იწყებს წერა-კითხვის, მათემატიკის და სხვადასხვა სასწავლო დისციპლინების შესწავლას; მონაწილეობს სხვადასხვა შინაარსის სპორტულ, გასართობ, ინდივიდუალურ და ჯგუფურ თამაშებში.

შუა ბავშვობისას, 9-10 წლამდე გოგონებისა და ბიჭებისთვის დამახასიათებელია სიმაღლეში თანაბარზომიერი და სტაბილური ზრდა. ექვსი წლის ბავშვის საშუალო წონაა 20-21 კილოგრამი და სიმაღლე - 106 სანტიმეტრი.

ცხრა წლამდე ასაკის გოგონები წონაში უფრო მსუქნები და სიმაღლეში დაბლები არიან, ვიდრე მათი თანატოლი ბიჭები. შუა ბავშვობის პერიოდში, ისევე როგორც ჩვილობისას, ბავშვებს ჯერ თავი ეზრდებათ, შემდეგ მკერდი, ტორსი, მკლავები, ფეხები, ბოლოს კი ხელები და ტერფი. სიმაღლეში ზრდის ტემპი ყველაზე სწრაფია ჩვილობაში, შედარებით მცირდება ადრეულ და შუა ბავშვობაში, მოზარდობის პერიოდში კი კვლავ ადგილი აქვს სიმაღლეში ზრდის ტემპის დაჩქარებას. 9 წლის შემდეგ სქესობრივი განვითარების ტემპი იცვლება, რადგან გოგონებში 10-11-წლიდან იწყება ჰორმონალური ცვლილებები და ბიჭებთან შედარებით მათი სიმაღლეში ზრდა უფრო თვალსაჩინო ხდება, რადგან პუბერტატული ზრდის ნახტომი ბიჭებთან შედარებით გოგონებში ორი წლით ადრე იწყება. თუმცა ეს უმირატესობა ხანმოკლეა.

შუა ბავშვობის პერიოდში კვლავ გრძელდება ჯერ კიდევ მოუმწიფებელი და ჩამოუყალიბებელი ჩონჩხის გაძლოვანების პროცესი, რასაც თან ახლავს ტკივილის შეგრძნებები. ამიტომაც, ამ პერიოდის ბავშვი უნდა ავარიდოთ მძიმე ფიზიკურ დატვირთვებს.

სკოლაში შესვლის პერიოდში მათ მსხვილი კუნთები უფრო უკეთ აქვთ განვითარებული, ვიდრე წვრილი კუნთები, რის გამოც ბავშვებს უადვილდებათ ფართო და გაშლილი მოძრაობების შესრულება, ვიდრე ისეთი სახის მოქმედებები, რომლებიც მათგან უფრო მეტ დაკვირვებასა და სიზუსტეს მოითხოვს კერძოდ უჯრებში ასოების და რიცხვის ჩანერგა, რაც კარგად განვითარებულ ნატიფ მოტორულ უნარს მოითხოვს.

რვა წლის ასაკში გოგონებს, ბიჭებისგან განსხვავებით, პუბერტატის პერიოდის განმავლობაში ცხიმოვანი უფრო ემატებათ მკლავებზე, ფეხებზე და სხეულზე. შუა ბავშვობის პერიოდში, ისინი კარგად ახერხებენ მიზანმიმართული მოქმედებების შესრულებას. სკოლაში შესვლის პერიოდში მათ უკვე აქვთ ლოკომოციური უნარ-ჩვევების გამოცდილება და ამდენად, მათთვის რთული არაა სირბილი, ხტომა, ხეებზე ცოცვა და სხვადასხვა მოძრაე თამაშობებში გაერთიანება. ამ პერიოდში მათ უჩნდებათ შემოქმედებითი ინტერესი და სპორტის სხვადასხვა სახეობებისადმი მიდრეკილებები. მათ უნდათ საკუთარი თავი გამოსცადონ ფეხბურთში, კალათბურთში, ცურვაში და სხვა, თუმცა ჯერ კიდევ ჩამოუყალიბებელი ჩონჩხის გამო, ისინი შედარებით მალე იღლებიან.

ექვსი-შვიდი წლის ასაკში თავის ტვინის ქერქის უჯრედების სტრუქტურული გაფორმება ხდება; ასევე იზრდება შუბლის წილი, რომელიც აზროვნებას და ცნობიერებას აკონტროლებს. 8 წლის ბავშვის ტვინი მოზრდილი ადამიანის ტვინის 80-90%-ს აღწევს. ყოველივე ეს კი ხელს უწყობს ანალიზურ-სინთეზურ მოქმედებების შესრულებას.

შუა ბავშვობის პერიოდში საკმაოდ იზრდება გულის კუნთი და სისხლძარღვთა დიამეტრი. თავის ტვინი ინტენსიურად მარაგდება სისხლით, რაც ბავშვის სასწავლო საქმიანობისადმი

მოზიტიური განწყობისთვის ხელშემწყობი პირობაა. თუმცა, ჯერ კიდევ მოუმწიფებელი ნერვულ-ფსიქიკური პროცესების გამო მათთვის რთულია დიდბანს, 30-35 წუთიან გაკვეთილებზე ჯდომა და მასწავლებლის მოსმენა.

6-7 წლის ასაკის ბავშვები ოცამდე სარძევე კბილს იცვლიან, რაც ძვლოვანი სისტემის განვითარებას მიუთითებს. კრავება ეს პერიოდი დაახასიათა როგორც ექვსწლიანი ბავშვების „უკბილო დიმილი.“

სკოლამდელ ასაკთან შედარებით, ამ პერიოდის ბავშვებს უკვე აქვთ ნებისყოფის, თვითკონტროლის გარკვეული დონე. მიუხედავად ამისა, მათში შეკავებითთან შედარებით კვლავ აგზნებითი პროცესები სჭარბობენ.

აღსანიშნავია, რომ პირველკლასელი ბავშვებისთვის დამახასიათებელია კოორდინაციის დარღვევები. ისინი ეჯახებიან ერთმანეთს, კედელს, მასწავლებლებს, რის გამოც ხშირად პრობლემას უქმნიან და აზიანებენ როგორც საკუთარ თავს, ისე სხვებსაც.

თავის ტვინის ქერქის ლატერალიზაცია

მოტორული ფუნქციის განვითარებასთან ერთად სკოლამდელი ასაკიდან მიმდინარეობს ბავშვის მარჯვენა და მარცხენა ხელის სპეციალიზაცია. სკოლაში შესვლისას აუცილებელია დადგინდეს მათი წამყვანობა. მკვლევართა აზრით, ბუნებრივი ასიმეტრია ნერვული სისტემის სტრუქტურითაა განპირობებული. არსებობს თავის ტვინის ორი ნახევარსფერო - მარჯვენა და მარცხენა. თითოეული ნახევარსფერო აკონტროლებს სხეულის საწინააღმდეგო მხარეს. მარცხენა ჰემისფერო ძირითადად პალუსიმგებელია ანალიტიკურ, ვერბალურ უნარზე და ასევე პოზიტიურ ემოციაზე (მაგალითად, სიხარული). მარჯვენა ნახევარსფერო არეგულირებს ნეგატიურ ემოციებს, (დისტრესი) სივრცობრივ უნარ-ჩვევებს (მანძილი, გეომეტრიული ფორმების ცნობა და სხვა).

აღნიშნული მოდელი საპირისპიროა ცაცხებთან.

ორი ნახევარსფეროს სპეციალიზაციას ენოდება **ლატერალიზაცია**. მეცნიერების მტკიცებულებით, მიუხედავად იმისა, რომ ადამიანის სიცოცხლის პირველ წლებში თავის ტვინი პლასტიურია, ვიდრე გვიანდელ პერიოდში, ბიოლოგიურად ის უკვე დაპროგრამირებულია. სინაფსური კავშირების სიჭარბე ასევე ზემოქმედებს ტვინის პლასტიურობაზე. ასე რომ, თავის ტვინის ზოგიერთი უბნის დაზიანების შემთხვევაში ბავშვს შეუძლია მაინც შეიძინოს გარკვეული უნარი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ 4 წლის ასაკში თავის ტვინის უბნებში წარმოიქმნება ჭარბი ოდენობის სინაფსები და ამ პერიოდში ამიტომაცაა სისხლის ნაკადი განსაკუთრებულად მომატებული, რაც დიდ ენერგიას საჭიროებს. თუ ბავშვს მეტყველების უნარი ადრე უფითარდება, მისი მარცხენა ჰემისფერო უფროა სპეციალიზირებული, იმასთან შედარებით, ვინც მოგვიანებით იწყებს ამეტყველებას. მეტყველების, კოგნიტური და მოტორული უნარის განვითარება ხელს უწყობს ლატერალიზაციას.

სკოლის მასწავლებლებმა უნდა შეძლონ რომ გამოავლინონ დომინირებული ხელი და ისე დააწევიან პირველკლასელს წერა. არის შემთხვევები, როდესაც ბავშვი ხელით ცაციაა, მაგრამ სხეულის სხვა ორგანოებით: ფეხით, ყურით, თვალით *მემარჯვენეა*. ძლიერი ასიმეტრიის შემთხვევაში ბავშვმა წერა უნდა დაიწყოს მარცხენა ხელით, იმ შემთხვევაში თუ ასიმეტრია მსუბუქი ფორმითაა გამოხატული, მაშინ შესაძლებელია მათ მარჯვენა ხელით წერონ.

მეცნიერები თვლიან, რომ რაიმე მსუბუქი სახის ავადმყოფობა, თუნდაც გაციება, დადებით როლს ასრულებს ბავშვის ფსიქოლოგიურ განვითარებაში, მართალია, ამგვარი ავადმყოფობა არდევს სკოლაში სიარულის რეჟიმს, ოჯახური როლისა და გეგმების შესრულებას. მაგრამ ავადმყოფობების შედეგად ბავშვს უფითარდება უმნიშვნელო სტრესების დაძლევის უნარი, ემპათია და უფრო რეალისტური გაგება იმისა, თუ რას ნიშნავს იყო ავადმყოფი. ამგვარად, მსუბუქ ავადმყოფობას მის ნორმალურ სოციალურ და ქცევით განვითარებაში გარკვეული პოზიტიური წვლილი შეაქვს. (Parmele A).

შუა ბავშვობის პერიოდში ბავშვის ფიზიკურ განვითარებასთან ახლავს ჭარბი წონა, რაც იწვევს გულსისხლძარღვთა დაავადებებს, დიაბეტს, არტერიული წნევის მომატებას და სხვადასხვა სერიოზულ დაავადებებს.

სიმსუქნის ხარისხი განსაკუთრებით მაღალია განვითარებულ ქვეყნებში, ამის მიზეზი გენეტიკურ ფაქტორებთან ერთად შესაძლოა იყოს ურბანიზაცია, ჭარბი კვება და ცხოვრების უმოძრაო წესი. ისეთი მაღალკალორიული საკვები პროდუქტების ჭარბად მოხმარება, როგორიცაა: ხორცი და მისგან დამზადებული პროდუქტები, ტკბილეული, ცომეული და სხვა მაღალკალორიული პროდუქტები.

ჭარბი წონის მქონე ბავშვების მშობლები ხშირად საკვებს იყენებენ მათთვის მისაღები ქცევის ნახალისებისთვის; სწორედ ამიტომაც ბავშვებს შეიძლება გაუჩნდეთ მათთვის საყვარელი ხუჭბარისადმი მიდრეკილება. ჭარბწონიან ბავშვებს უყალიბდებათ უარყოფითი „მე-ს“ ხატი. გულ-სისხლძარღვთა სისტემის ნორმალური ფუნქციონირებისთვის და ნორმალური ფიზიკური განვითარებისთვის ამ ასაკის ბავშვებისთვის რეკომენდირებულია ზომიერი ფიზიკური დატვირთვის ვარჯიშები, რათა ისინი გახდნენ უფრო მოქნილები, ამტანები და აქტიურები ნებისმიერ საქმიანობაში.

კოგნიტური განვითარება შუა ბავშვობაში აღქმის განვითარება

ბავშვის შემეცნებით-ინტელექტუალური განვითარება სკოლის ძირითად ამოცანას წარმოადგენს. ბავშვის სკოლაში შესვლის ასაკი უმრავლეს კულტურაში განისაზღვრება 6-7 წლით. ჟან პიაჟეს მოსაზრებით, ბავშვის სკოლაში შესვლის პერიოდი ემთხვევა მის აზროვნებაში მიმდინარე ცვლილებებს. პიაჟეს თეორიის თანახმად, 7 წლის ბავშვი, ოპერაციამდელი სტადიიდან გადადის კონკრეტული ოპერაციების სტადიაზე და სწავლის დასაწყებ ეტაპად მას სწორედ ეს ასაკი მიაჩნია ეფექტიანად. პიაჟეს ამ მოსაზრებას იზიარებს დიმიტრი უზნაძეც.

შუა ბავშვობაში აზროვნება ხდება უფრო ლოგიკური და მართვადი. სკოლაში სწავლის პროცესში ბავშვის წინაშე დგას სხვადასხვა ამოცანები, რომელთა გადაჭრა ორგანიზებულ და მიზანმიმართულ სწავლებასთან არის კავშირში. სწავლების პროცესში ჩართულია ბავშვის ყველა ფსიქიკური პროცესი და მათ შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია აღქმა, რომელიც მჭიდრო კავშირშია მასზე დაფუძნებულ აზროვნებასთან. მასწავლებელმა კარგად უნდა იცოდეს ბავშვის აღქმის ასაკობრივი თავისებურებები, წინააღმდეგ შემთხვევაში მას პატარა მოსწავლეებთან წარმატებული მუშაობა გაუჭირდება.

ბავშვის მხედველობითი და სმენითი შეგრძნებები, მთელი სასკოლო პერიოდის განმავლობაში განიცდის ჩამოყალიბებას. იგი გარე სამყაროს შესახებ ინფორმაციის უმეტეს ნაწილს მხედველობით აღიქვამს. დაწყებით კლასებში მის აღქმას შედარებითი სიცხოვლე ახასიათებს, მიუხედავად ამისა, გარემოში ის ბევრ რამეს ვერ ამჩნევს და ვერც იგებს იმას, რაც ესმის. სკოლაში შესვლისას ბავშვი ცოდნის შესაძენადაა მოტივირებული, რადგან ადრე მისი ქცევის ძირითადი ფორმა იყო თამაში, ახლა კი წამყვანი - სწავლაა. ამ პერიოდში ბავშვის აღქმა გამოირჩევა განსაკუთრებული სიმძაფრით, მისი მეხსიერება ჯიუტია, წარმოსახვა კი - მდიდარი და აქტიური. იგი ზედმეტად ცნობისმოყვარეა და მუდმივად ითხოვს ინტერესის დაკმაყოფილებას.

დაწყებითი სკოლის პერიოდში ინტელექტის ფორმირება მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს პიროვნების მიერ სამყაროს შეცნობას. მეცნიერების მოსაზრებით, პიროვნების ინტელექტუალური განვითარების ორი მესამედი ხორციელდება ექვსი-შვიდი წლის ასაკში, ნახევარი - რვა წლის ასაკში, სამი მეოთხედი - თორმეტი წლის ასაკში. სკოლაში ბავშვი იწყებს კონკრეტული საგნებით აზროვნებას, რომლებიც მოცემულ მომენტში მასთან არ არის, თუმცა თვალსაჩინოების სახით ჩართულია საგაკვეთილო მასალაში. შედარებით მოგვიანებით, ბავშვი კონკრეტული საგნებისა და ხატების აბსტრაგირებას იწყებს და ცნებებით მსჯელობას ახერხებს. ცნებითი აზროვნების ჩამოყალიბება ძი-

რითადად სკოლაში ხდება, თუმცა მისი საწყისები სკოლამდელ სწავლებაშია.

ბავშვების ასაკის მატებასთან ერთად მათი მარტივი კოგნიტური უნარ-ჩვევები იხვეწება და ისინი უფრო ეფექტიანად იწყებენ აზროვნებას. თუმცა, ამ პერიოდის ბავშვის ნერვული სისტემა ჯერ კიდევ უმნიშვნელოა და მისი ზედმეტი სტიმულირებით გადატვირთვა დაუშვებელია. კოგნიტური უმნიშვნელობის აღიარება მნიშვნელოვანია სწავლა-განათლებისთვის. პიაჟე იყო ერთ-ერთი პირველი თეორეტიკოსი, რომელმაც სხვადასხვა ამოცანების დასმით აღიარა და შეაფასა სწავლისადმი მზადყოფნის მნიშვნელობა; თუმცა გამორიცხა იმგვარი სტიმულირება, რომელიც ზედმეტი სირთულის გამო ბავშვს დააბნევდა, დააბრკოლებდა და ცოდნის შეძენის სურვილს დააკარგვინებდა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ჟან პიაჟე ბიოლოგიც იყო და მისი მოსაზრებით, ინდივიდუალური გენეტიკური განსხვავება და გარემო ფაქტორები დამოკიდებულია ინტელექტის განვითარების საფეხურების გავლის სისწრაფეზე.

სკოლაში სწავლა, ბავშვს უსახავს მრავალ ამოცანას, რაც ორგანიზებულ და მიზანმიმართულ აღქმასთან არის დაკავშირებული. აღქმა ბავშვის ცოდნის და გამოცდილების შეძენის ძირითადი საშუალებაა და უკავშირდება აზროვნებას, რადგან აზროვნება აღქმაში მოცემულ მასალას ეფუძნება. ნებისმიერი სწავლა აღქმით იწყება. სწორედ ამიტომაც სასწავლო მასალა ისე უნდა იქნას მიწოდებული, რომ ბავშვს გაუადვილდეს მისი აღქმა, ამისათვის საჭიროა ასევე პედაგოგის ცოდნა და გამოცდილება, მან კარგად უნდა იცოდეს ამ ასაკის ბავშვის აღქმის თავისებურებები; უნდა ფლობდეს პრაქტიკულ, თვალსაჩინო, ვერბალურ და თამაშობითი სწავლების მეთოდებს. თვალსაჩინოების საფუძველზე, რომლის დროსაც გამოიყენება საგნები ან მათი შემცველებები, პედაგოგი აჩვენებს ბავშვს მოქმედების საშუალებებს, რომელსაც ასევე თან ერთვის სიტყვიერი ახსნა, რადგან როგორც აღვნიშნეთ, ამ ასაკის ბავშვის აღქმისთვის დამახასიათებელია შედარებითი სიცხოვლე, რაც იმას ნიშნავს, რომ მას უჭირს ბევრი რამის შემჩნევა, რასაც ხედავს და მოს-

მენილიდან ყოველივეს აღქმა. სკოლაში შესვლის პირველ ეტაპზე ბავშვებს უჭირთ სიტყვების გრაფიკული გამოსახულებების დიფერენცირებული აღქმა. ფორმით მიმსგავსებული ასოების განსხვავების წვდომა, რაც ანალიზის უნარს მოითხოვს და ამ ასაკის ბავშვებისთვის ეს რთული შესასრულებელია. ისინი ერთმანეთში ურევენ იმ ასოებს, რომლებიც გრაფიკულად გვანან ერთმანეთს. ეს იმის ბრალია, რომ მათ ასევე არ აქვთ დიფერენცირებული ცალკეული ასოების „ფორმამოყვანილობა.“

წერის დაუფლების პროცესში ბავშვი ძირითადად მხედველობითი აღქმით ხელმძღვანელობს და ამისთვის საჭირო მოტორულ მოძრაობებს მხედველობითი ხატი წარმართავს. რაც მეხსიერებაში იმავე სახითაა შემონახული. მეორე კლასში გრაფიკული აღრევის გარდა ადგილი აქვს ასოების საარტიკულაციო აღრევას, მესამე კლასში გვხვდება როგორც გრაფიკული, ასევე საარტიკულაციო შეცდომები. ბავშვები ერთმანეთში ურევენ ისეთ ასოებს როგორცაა ქართულში: **ნ-მ, ძ-ხ, ვ-კ**, ინგლისურში: **v-u, i-j, Q-O** და სხვ. შედარებით მაღალ კლასებში მოსწავლეთა აღქმა უფრო სრულყოფილი ხდება. მათ უკვე უფითარდებათ არსებითის და არაარსებითის გამოყოფის უნარი, აღქმა უფრო დანაწევრებული და მართვადი ხდება. სხვადასხვა სასწავლო დისციპლინების სწავლების, ასევე ცხოვრებისეული გარემოებების ანალიზისას, მოქმედების ორიენტირების საფუძველზე, ბავშვი ეუფლება მოქმედების განსჯის ლოგიკას. იგი იმეცნებს საგნობრივ ხატებს, ადარებს, იგებს მათი მსგავსების შესახებ, განასხვავებს და ახდენს იდენტიფიკაციას, შეაპირისპირებს, აანალიზებს (მთელს ყოფს ნაწილებად), ახდენს სინთეზს (ნაწილებისგან შედგება მთელი), სწვდება ანალოგიებს. ყოველივე კი ხელს უწყობს აღქმის უფრო რთული ფორმის განვითარებას, როგორცაა **დაკვირვება**. უმცროსკლასელები ხშირ შემთხვევაში ისეთ წვრილმანებს აღიქვამენ, რაც უფროსებისთვის შეუმჩნეველია. სწორედ ეს წვრილმანი შეიძლება იყოს ბავშვისთვის მნიშვნელოვანი, მოზრდილისთვის კი უმნიშვნელო. პირველკლასელებს უჭირთ საკუთარი აღქმის მართვა, ხშირად კითხვის დროს ტო-

ვებენ სიტყვებს, მარცვლებს, ასოებს. **საგნებსა და მოვლენებში ისინი აღიქვამენ არამთავარს, უმნიშვნელოს და არაარსებითს.**

დანყვებით კლასებში ბავშვებისთვის სიძნელეს წარმოადგენს **დროისა და სივრცის აღქმა**. სივრცითი მიმართებების აღქმის განვითარებაში დიდ როლს ასრულებს არითმეტიკის, ბუნების, გეოგრაფიისა და ისტორიის გაკვეთილები. დროისა და სივრცის აღქმისას დანყვებითი კლასის მოსწავლეები საკუთარ გამოცდილებას ეყრდნობიან, რაც ამ ასაკში ძალზე მცირეა. მაგალითად, ბავშვს ეზარება სკოლაში წასვლა და ამბობს: „ახლა 100 კილომეტრი უნდა გავიარო, რომ სკოლაში მივიდე“. მისთვის 20, 30, 100, 1000, კმ ნიშნავს „ძალიან შორს“. ამ ასაკის ბავშვებს ასევე უჭირთ წარსული დროის აღქმა, რადგან მათ თვალსაჩინო ფორმა არა აქვს. უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვი ეკითხება თავის ბაბუას, „ბაბუა შენ დინოზავრი თუ შეგხვედრია?“. მასწავლებლის მიერ სწორად, გარკვეული თანმიმდევრობით და ლოგიკით მიწოდებული საგაკვეთილო მასალა, ბავშვს საშუალებას აძლევს მიზანმიმართულად წარმართოს მისი აღქმა და ის ნებისმიერი დაკვირვების ფორმაში გადაიყვანოს.

კოგნიტური განვითარების საინფორმაციო მოდელი ყურადღების განვითარება შუა გავშვობაში

ყურადღება ერთ-ერთი ძირითადი ფსიქიკური ფუნქციაა, რომელიც ჩვენი ცნობიერების წარმატებით მუშაობაზე პასუხისმგებელი.

შუა ბავშვობის პერიოდში ბავშვის ნებისმიერი ყურადღება ჯერ კიდევ სუსტია. უმცროს კლასელს უჭირს ყურადღების განაწილება სხვადასხვა სასწავლო შინაარსის ამოცანებზე; ჯერ კიდევ წამყვან პოზიციაზეა **უნებლიე ყურადღება**, ამიტომ მას სასწავლო შინაარსების ცნობიერების ცენტრში მოთავსება და მისი გარკვეული ხანგრძლივობით შეკავება უძნელდება; ამ ასაკის ბავშვის ყურადღება ხასიათდება ერთი ობიექტიდან მეორეზე ხშირი გადანაცვლებით, რადგან მისთვის ახალი, მოულოდნელი და შთამბეჭდავი მოვლენები უფრო საინტერესოა. სწორედ

ამიტომაც, სასწავლო მასალა ისე უნდა იყოს აგებული, რომ ბავშვის ყურადღების შეკავება და დაინტერესება მოახდინოს.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ მასწავლებელმა 6-7 წლის ბავშვს ჩამოუყალიბოს სმენითი ყურადღება; ყოველივეს ალქმა, რის მოსმენაც ხდება ყურით. კარგი სმენითი ყურადღების გამომჟღავნების გარეშე, შეუძლებელია ბავშვზე მოქმედი გარკვეული რაოდენობის სმენითი გამღიზიანებლების კომპლექსური გადამუშავება და სმენითი დიფერენციაციის განსაზღვრა.

იმ შემთხვევაში, თუ პირველკლასელისთვის გამიზნული მასალა ნაკლებ სახალისო, გაუგებარი და ბუნდოვანია, მას უჭირს ყურადღების დიდი ხნით კონცენტრაცია. სხვადასხვა მრავალფეროვანი აქტივობების გამოყენება-შესრულებისას მისი ყურადღება ბევრად უფრო მტკიცე ხდება. კერძოდ, თემატური გაკვეთილები, რომელშიც ჩართულია სხვადასხვა აქტივობები (ხატვა, ძერწვა, აპლიკაცია, კონსტრუირება და სხვ.) შემოქმედებითი პროდუქტების თავად დამზადება, პრაქტიკული უნარ-ჩვევების, კერძოდ კი ფაქიზი მოტორიკის განვითარებასაც ემსახურება, რომელიც ამ ასაკში მსხვილ მოტორიკას ჩამორჩება. ბავშვისა და პედაგოგის სასწავლო-თამაშობითი ურთიერთობის პროცესში - სოციალიზაციის კონტექსტში, ვითარდება ბავშვის ნებისმიერი ყურადღება. ყოველივე ეს ბავშვს საკუთარი ყურადღების მართვასა და სამყაროში არსებულ საგნებსა და მოვლენებზე საკუთარი ემოციური დამოკიდებულების გამომჟღავნებაში ეხმარება. ერთობლივ საქმიანობაში ჩართულ ბავშვებს უვითარდებათ მასწავლებლის დავალების მოსმენის, მისი მითითებების გაგებისა და განსაზღვრულ დროს შესრულების უნარი, ყოველივე ეს, ბავშვს აძლევს ფიქრის, აზროვნების საშუალებას, რათა ინტეგრირებულად მიცემული დავალება მონდომებით და გარკვეული სიზუსტის დაცვით შეასრულოს.

მესამე-მეოთხე კლასის მოსწავლეებს ჯერ კიდევ უჭირთ მასწავლებლის მიერ თვალსაჩინო მასალის გარეშე სიტყვიერად მიწოდებული დავალების შინაარსის გაგება. ისინი სწავლებისადმი მგრძნობიარენი და ემოციურნი არიან და მასალის უკეთ ათვისებისთვის მეტ სტიმულირებას, მოტივაციას, ბიძგებს, შთა-

ბეჭდილებებს საჭიროებენ, რასაც მასწავლებელი სასწავლო სახელმძღვანელოებში წარმოდგენილი თვალსაჩინოების, ნახატების, ფოტოების საშუალებით ახერხებს. მესამე კლასის ბავშვები კარგი დამკვირვებლები არიან და ამ ფორმით წარმოდგენილი მასალის ათვისება მათ აღარ უძნელდებათ, მით უფრო, თუ მოცემული თემატიკები დაკავშირებულია ადრე ნასწავლი და ნაცნობი შინაარსის მასალებთან.

10-11 წლის ასაკში მოსწავლეების ყურადღება უკვე შედარებით ადამპტური ხდება და მათ უკვე შეუძლიათ ყურადღების ველში მოათავსონ რამდენიმე ობიექტი და რომელიმე მათგანზე მოახდინონ კონცენტრაცია. მათ უკვე აქვთ ანტიციპაციის უნარი, ეს ნიშნავს, რომ შეუძლიათ მიზანმიმართულად წარმართონ თავიანთი ყურადღება, მოიძიონ, მოისმინონ ან დაინახონ, რაც მათ უნდათ.

საინტერესოა სტრახოვის მიერ განხილული უმცროსი კლასის ბავშვების ყურადღებრიობის კლასიფიკაცია. ესენია: 1. ნამდვილი ყურადღება, 2. ნამდვილი უყურადღებობა, 3. მოჩვენებითი ყურადღება, 4. მოჩვენებითი უყურადღებობა.

ნამდვილი ყურადღების შემთხვევაში ბავშვი ჩართულია გაკვეთილის მსვლელობის პროცესში და შესწევს უნარი, წინააღმდეგობა გაუწიოს ყურადღების გადამხრელ ფაქტორებს, რაზედაც მისი საქმიანი პოზი და გარეგნული გამოხატულებაც მიანიშნებს. ნამდვილი უყურადღებობის შემთხვევაში მოსწავლის მიმიკური გამოხატულებით ხვდება პედაგოგი, რომ ბავშვი გაკვეთილზე უყურადღებოდა და შესაბამისად მისი აკადემიური მოსწრებაც დაბალია. მოჩვენებითი ყურადღების შემთხვევაში, ბავშვი გარეგნული გამოხატულებით თითქმის გულსწყურით ისმენს გაკვეთილს, მაგრამ მასწავლებლის შეკითხვებს ვერ პასუხობს. ამის სხვადასხვა მიზეზი შეიძლება არსებობდეს კერძოდ, ოჯახური პირობები, სწავლისადმი გულგრილი დამოკიდებულება, გაფანტული ყურადღება და სხვა; მოჩვენებითი უყურადღებობა უფრო მეტად ახასიათებთ სანგვინიკური ტემპერამენტის მქონე მოსწავლეებს. ასეთი ბავშვი უფრო დინამიურია და მისი მიმიკური გამოხატულება ცვალებადია. მას რამდენიმე საქმის

ერთდროულად კეთება შეუძლია. კერძოდ, მოუსმინოს მასწავლებელს, ილაპარაკოს ამხანაგთან, იცუღლუტოს, მაგრამ მასწავლებლის შეკითხვასაც სწორად უპასუხოს.

უმცროსკლასელები, როგორც აღვნიშნეთ, გაკვეთილზე მალე იღლებიან, რადგან მათ ჯერ კიდევ უჭირთ თავშეკავება, მოთმინება, სუსტია მათი თვითკონტროლის უნარი, **ვერ ახერხებენ ერთი და იმავე მიმართულებით ხანგრძლივი დროით ყურადღების წარმართვას ანუ არ აქვთ მყარი ყურადღება.** მათი ყურადღების მოცულობაც შეზღუდულია და არ შეუძლიათ რამდენიმე ობიექტზე გაანაწილონ ყურადღება. მათთვის დიდ სირთულეს წარმოადგენს კარნახით წერა, რადგან უჭირთ ერთდროულად მოუსმინონ მასწავლებელსაც და თან პარალელურად წერითი მოქმედება შეასრულონ.

ცხადია, ყურადღების გადაუხრადობას და სიმტკიცეს დიდი მნიშვნელობა აქვს სწავლის პროცესის წარმატებით განხორციელებისათვის. მეორე მხრივ, თვით სწავლის პროცესი მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს ყურადღების ამ თვისებების განვითარებას.

ყურადღება გაივლის განვითარების განსაზღვრულ ეტაპებს. ბავშვი გარემოს შემეცნების საწყის ეტაპზე გამოყოფს მხოლოდ ცალკეულ ობიექტებს, შემდეგ იგი ცდილობს სიტუაციის სრულყოფილად აღწერას და ბოლოს მის ინტერპრეტებას. მასწავლებელი მოსწავლისათვის მოტივატორის ფუნქციასაც ასრულებს; მისი შექება, ნახალისება, მითითებები თავშეკავებაზე, სასწავლო პროცესში ჩართულობაზე - ნებისმიერი ყურადღების განვითარებას ემსახურება. ნებისმიერი ყურადღების განვითარების ადრეულ სტადიაზე, მასწავლებელი გარემოში არსებულ ობიექტებს ვერბალურად, ან ეესტით გამოყოფს და მიზნობრივად წარმართავს ბავშვების ყურადღებას. მაგალითად, მასწავლებელი ასე მიმართავს მოსწავლეებს: „ბავშვებო, გადაშალეთ წიგნები მე-10-ე გვერდზე“, ასევე იგი იძლევა მითითებს, კლასში დაიცვან წესრიგი, დაელოდონ სხვას, ვიდრე ის არ დაამთავრებს პასუხს, მოუსმინონ დავალებას და შემდეგ გასცენ პასუხი, მასწავლებლის შეკითხვას ხელის აწევით უპასუხონ და ა.შ.

ყველაზე რთული მაინც ყურადღების გადამხრელ ფაქტორებთან ბრძოლაა. ეს ფაქტორები შეიძლება იყოს: თანაკლასელები, მათი სამოსი, ვარცხნილობა, მორთულობა, ასევე, საკლასო ოთახში გაკრული პლაკატები, თვალსაჩინო დიდაქტიკური მასალა, ქუჩის ხმაური და სხვა. ამიტომ, საკლასო ოთახში რეკომენდირებულია სისადადის დაცვა და აღნიშნული ემოციური გამღიზიანებლებით ნაკლებად გადატვირთვა.

მესამე და მეოთხე კლასში ნებისმიერი ყურადღების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მონაპოვარია ყურადღების გადამხრელი ფაქტორებისადმი წინააღმდეგობის გაწევის უნარი. პირველ კლასელების ნებისყოფის სისუსტიდან გამომდინარე - ეს ძალიან რთულია. გარე გამღიზიანებლების მიმართ, წინააღმდეგობის გაწევა უფრო გადახრადია, თუ ბავშვი ჩართულია მისთვის უინტერესო, მოსაწყენ აქტივობებში, ვიდრე მაშინ, თუ ის მისთვის საინტერესო და სახალისო შინაარსის აქტივობებს ახორციელებს და მასწავლებლის მიერ ორგანიზებული საგაკვეთილო პროცესი არ არის უინტერესო და მონოტონური. დაწყებითი კლასის ბავშვები გამოირჩევიან მოჭარბებული ემოციურობით და ძალიან მგრძნობიარეები არიან ყველაფრის მიმართ. მოსაწყენი და მონოტონური გაკვეთილები მათ შემეცნებით ინტერესებს ასუსტებს და ბავშვებში უარყოფით რეაქციებს და სწავლისადმი გულგრილ და ნეგატიურ დამოკიდებულებას იწვევს.

მეხსიერების განვითარება შუა ბავშვობაში

მეხსიერება წარმოადგენს ინფორმაციის შენახვის და აღდგენის პროცესს. მასალა სწრაფად გევაინყდება, თუ ის კარგად არ გავიხარეთ, ხშირად არ გავიმეორეთ და მომავალში მისი განმტკიცება არ მოვახდინეთ. მეხსიერების საკითხებზე მუშაობდა ფსიქოლოგი **პერმან ებინგჰაუსი**. მან ემპირიული კვლევებით, რომელიც ძირითადად უშუალო მეხსიერებაზე დაკვირვებას და მისი შინაარსის მექანიკურ გამეორებას ეფუძნებოდა, დაადასტურა, რომ მასალის სწრაფი დავინყება ხდება სწავლების პირველ დღეებში, შემდეგ კი დავინყების ტემპი თანდათან იკლებს.

არსებობს ხანმოკლე და მუშა მეხსიერების ფორმები.

ხანმოკლე მეხსიერების შემთხვევაში შემოსული ინფორმაცია სწრაფად მიეცემა დავინწყებას. მაგალითად: ტელეფონის ნომრის, სხვისი მისამართის დამახსოვრება და.მ. მუშა მეხსიერება კი პასუხისმგებელია ისეთი ფუნქციების შესრულებაზე, როგორიცაა მეტყველება და მსჯელობა.

ხანმოკლე მეხსიერების შემთხვევაში ჩვენ შეგვიძლია მოვძებნოთ კალამი და ფურცელი და ცნობად მიღებული ტელეფონის ნომრის ან მისამართის დროის მოკლე მონაკვეთში მეხსიერებაში შეჩერება მოვახდინოთ. მუშა მეხსიერება კი ძებნის პროცესის წარმატებით განხორციელებაში გვეხმარება.

შუა ბავშვობის პერიოდში ბავშვები სკოლაში შედიან. თუ სკოლამდელ ასაკში ბავშვების მეხსიერება უნებლიე იყო, იგი იმახსოვრებდა მხოლოდ იმას, რაც მისთვის საინტერესო და მიმზიდველი იყო მოცემული მომენტისთვის, ამ შემთხვევაში მეხსიერების პროცესი დაკავშირებულია ბავშვის მიერ დასამახსოვრებელი მასალისადმი ემოციურ დამოკიდებულებასთან. ბავშვი უფრო სწრაფად იმახსოვრებს მისთვის ახალ და საინტერესო მასალას, იქნება ეს ლექსები, სიმღერები თუ პატარა მოთხრობები. თუმცა ახალი ცოდნის შეძენა დამოკიდებულია ძველზე, რაც უფრო მეტი ცოდნა აქვთ დაგროვილი ბავშვებს, მათთვის დამახსოვრების პროცესი მით უფრო ორგანიზებული ხდება. სკოლაში შესვლისას ბავშვებს აქვთ ნებისმიერი მეხსიერების საწყისი ფორმები, თუმცა, მათ ჯერ კიდევ უჭირთ დაიმახსოვრონ მასწავლებლის მიერ მითითებული საშინაო დავალება. ექვსი წლის ასაკის ბავშვების მეხსიერებაში სჭარბობს უნებლიე დამახსოვრების ფორმები. მათ **თვალსაჩინო ხატოვანი** მეხსიერება უფრო აქვთ განვითარებული, ვიდრე **ლოგიკური**, ამიტომაც ისინი ვერ ახერხებენ აზრობრივი დაჯგუფებების ხერხის დამოუკიდებლად გამოყენებას, რაც მომავალში მათი სწავლებით მიიღწევა. პირველ კლასელებს, როგორც აღვნიშნეთ, კარგად განვითარებული აქვთ **ემოციური მეხსიერება**, რომელიც ასევე **თვალსაჩინო ხატოვანი** მეხსიერების შემადგენელი ნაწილია. ისინი იმახსოვრებენ არა ზოგადად ემოციებს და გრძნობებს, არამედ ამ გრძნო-

ბების და ემოციების მატარებელ კონკრეტულ ადამიანებს, საგნებს და ობიექტებს, რომლებიც მათთვის ძლიერ შთამბეჭდავია.

უმცროსკლასელთა მეხსიერება მექანიკური ხასიათისაა. ისინი მასწავლებლის მიერ მიცემულ დავალებას სიტყვასიტყვით იმახსოვრებენ. ამას შეიძლება სხვადასხვა მიზეზი ჰქონდეს. კერძოდ, როგორც აღვნიშნეთ უმცროს კლასელებს უკეთ აქვთ განვითარებული მექანიკური მეხსიერება; ისინი ჯერ კიდევ ვერ ხვდებიან რას მოითხოვს მასწავლებელი მათგან, მათთვის გაუგებარია მასალის ტექსტთან ახლოს სწავლა; მათი სიტყვათა მარაგი ამ პერიოდში შედარებით ღარიბია, უჭირთ მეტყველება და ამიტომ პატარა მოსწავლეებისთვის უფრო იოლია მასალის წიგნის უნით გადმოცემა, ვიდრე საკუთარი სიტყვებით საუბარი. ამ შემთხვევაში მასწავლებლის მთავარი დანიშნულებაა მოსწავლეებისთვის დამახსოვრების შესაბამისი განწყობის შექმნა. მან ბავშვების ყურადღება უნდა წარმართოს დასამახსოვრებელი მასალის აზრობრივ მხარეზე, რაც მომავალში **ლოგიკური მეხსიერების** ჩამოყალიბებას შეუწყობს ხელს.

9-10 წლის ასაკის ბავშვის მეხსიერება შედარებით უფრო ლოგიკური ხდება. მოსწავლეები უკვე ახერხებენ მათ მიერ დამახსოვრებული შინაარსების საკუთარი სიტყვებით გადმოცემას. ბავშვებს უფრო უჭირთ უაზრო შინაარსების დამახსოვრება, ვიდრე აზრიანის. უაზრო მასალა მოითხოვს ნებელობითი პროცესის ჩართვას, რაც უმცროს კლასელებთან ჯერ კიდევ სუსტადაა წარმოდგენილი. მაგრამ თუ ეს მასალა მისი უღერადობით ბავშვისთვის მიმზიდველია, ისინი მას ადვილად იმახსოვრებენ. ასევე უმცროსკლასელს უჭირს ისეთი აბსტრაქტული მასალის დამახსოვრება, რომელიც არ არის კავშირში კონკრეტულ მასალასთან. მაგალითად, ცნებების დეფინიცირება. მათ უადვილდებათ ისეთი სიტყვების დამახსოვრება, რომლებიც კავშირშია კონკრეტულ საგნებთან და ასევე წარმოდგენილია თვალსაჩინოდ.

უმცროს სასკოლო ასაკში პედაგოგმა უნდა იმუშაოს ვერბალური და ლოგიკური დამახსოვრების განვითარებაზე, **ვერბალური მეხსიერება** დაკავშირებულია მეტყველებასთან; 10-წლის შემდეგ ის უფრო დახვეწილი და სრულყოფილი ხდება.

ლოგიკური მეხსიერებისთვის დამახასიათებელია ტექსტის ძირითადი შინაარსის დამახსოვრება. იგი დაკავშირებული აზროვნების განვითარების დონესთან. ლოგიკური დამახსოვრების ერთ-ერთი ხერხია მასალის აზრობრივი დაჯგუფება. უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვებს უჭირთ ამ ტექნიკის დამოუკიდებლად გამოყენება; მათ არ შეუძლიათ ტექსტის ანალიზი და მთელიდან მთავარისა და არსებითის გამოყოფა.

უმცროსკლასელები, მასალის უკეთ დამახსოვრებისთვის, პედაგოგის მითითებით იყენებენ გამეორების ტექნიკას, რაც დამახსოვრების ხარისხს უფრო ზრდის და აჩქარებს ნებისმიერი მეხსიერების განვითარების პროცესს.

სკოლამდელები ვერ ახერხებენ მეხსიერების სტრატეგიების დაგეგმვას და მათ გამოყენებას. მათგან განსხვავებით, სასკოლო ასაკის ბავშვებს უკვე აქვთ კომპლექსური ფიქრის უნარი, რაც მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს სხვადასხვა პროცესებზე მათი გონების რეფლექსიურ წარმართვას.

შუა ბავშვობის პერიოდში მეხსიერებაზე დაყრდნობით და გამეორებით მიღებული ინფორმაციის აღდგენა მნიშვნელოვნად უმჯობესდება და მათ უკვე შეუძლიათ მასალის მიზანმიმართულად დამახსოვრება. როგორც ვიცით, ამ პერიოდში ინტელექტის განვითარების მიხედვით, ბავშვები იმყოფებიან კონკრეტული ოპერაციების სტადიაზე და მათ უკვე შეუძლიათ მასალის გარკვეული სტრატეგიების გამოყენებით დამახსოვრება, რომელსაც გ. კრაიგმა **მეხსიერების მართვის ხერხები** უწოდა. ეს სტრატეგიებია:

გამეორება. უმცროსი სასკოლო ასაკის დასაწყის ეტაპზე, ბავშვები დასამახსოვრებელ სიტყვას იმეორებენ რამდენჯერმე, 9 წლის ასაკიდან კი ისინი სიტყვების ჯგუფებად გამეორებას იწყებენ.

დაჯგუფება. უმცროსკლასელებთან ეფექტურია აგრეთვე მოცემული მასალის დაჯგუფების ტექნიკის გამოყენება. მაგალითად, როდესაც ბავშვებს მათემატიკის გაკვეთილზე მოეთხოვებათ 6 ციფრის დამახსოვრება - 2,6,7,9,3,1; იმისათვის რომ პედაგოგმა ბავშვებს გაუმარტივოს მათი დამახსოვრება, შეიძლე-

ბა შესთავაზოს 3 ჯგუფად (26-79-31) ან 2 ჯგუფად (267-931) დაყოფის სტრატეგია.

უმცროსი სასკოლო ასაკის დასაწყის ეტაპზე ბავშვები სიტყვებს აკავშირებენ მარტივი ასოციაციებისა და ერთმანეთთან სიახლოვის მიხედვით. 9 წლის ასაკიდან მათ უკვე შეუძლიათ, მასალის დაჯგუფება საერთო ნიშნის მიხედვით. მაგალითად, კიტრი, პომიდორი, კომბოსტო, სტაფილო - ბოსტნეულია. სიტყვების კატეგორიების მიხედვით დაჯგუფება უფრო პატარებსაც შეუძლიათ, მაგრამ მოცემული სტრატეგიის დამოუკიდებლად გამოყენებას ისინი ხშირად ვერ ახერხებენ.

სემანტიკური დამუშავება. დამახსოვრების აღნიშნული სტრატეგია გულისხმობს, მიღებული ინფორმაციიდან ლოგიკური დასკვნის გაკეთებას. ამ შემთხვევაში ბავშვებს არა მხოლოდ ფაქტობრივი ინფორმაციის აღდგენა და დამახსოვრება შეუძლიათ, არამედ ინფორმაციიდან გამომდინარე ლოგიკური დასკვნის გაკეთებასაც ახერხებენ. თავის ერთ-ერთ კვლევაში, ს. პერისი ბავშვებს დასამახსოვრებლად აწვდიდა სხვადასხვა შინაარსის წინადადებებს. მაგალითად, „მისმა მეგობარმა იატაკი დაგავა“. შემდეგ ეკითხებოდა ბავშვებს: *ჰქონდა, თუ არა მეგობარს ცოცხი?* 11 წლის ბავშვები ლოგიკურად პასუხობდნენ შეკითხვას და ადასტურებდნენ რომ მეგობარს ჰქონდა ცოცხი, 7 წლის ბავშვებისთვის კი მიცემული დავალება რთული აღმოჩნდა. ისინი ამბობდნენ, რომ არ იცოდნენ, ჰქონდა თუ არა მის მეგობარს ცოცხი, რადგან ამის შესახებ მათ ვერ გაიგეს.

ინფორმაციის მოძიება მეხსიერებაში. ხშირად ჩვენ გვჭირდება ძალისხმევა, რომ რაღაც საჭირო ინფორმაცია მოვიძიოთ გონებაში და შევძლოთ მისი გახსენება. მოგონებების მთელი ნაკადიდან ჩვენთვის საჭირო ინფორმაციის „გამოტანას“ ვახორციელებთ. სკოლამდელი ასაკის ბავშვებიც ახორციელებენ ამ სტრატეგიის გამოყენებას, შედარებით მარტივ დონეზე, როდესაც ეძებენ მათთვის სასურველ ობიექტს, მაგრამ ისინი ამ ტექნიკის გამოყენებას გაუაზრებლად მიმართავენ. შუა ბავშვობის პერიოდში ინფორმაციის მოძიების სტრატეგიების გამოყენება მათ უკვე აღარ უჭირთ.

სცენარის შექმნა. სისტემატურად განმეორებადი ინფორმაცია შეიძლება მეხსიერებამ ორგანიზებულად, „სცენარების“ სახით შეინახოს. მაგალითად, სცენარი - „მეგობრის დაბადების დღეზე წასვლა“ შეიძლება შედგებოდეს მოვლენების თანმიმდევრობისგან, როგორიცაა - მეგობრისთვის საჩუქრის შეძენა, ლამაზად ჩაცმა, წასვლა გასართობ ცენტრში, ბავშვებთან ერთად გართობა და ა.შ. ასევე საახალწლო რიტუალები თუ სხვადასხვა მნიშვნელოვანი ფაქტები.

შუა ბავშვობაში აქტიურდება ხანგრძლივი მეხსიერება; თუმცა იგი გარკვეული დიფერენციაციით ხასიათდება. მაგალითად, ცნობილი ჭეშმარიტებაა, რომ *ნებისმიერ ასაკში ცნობა უფრო ადვილია, ვიდრე წარმოდგენა*. ბავშვებში ასაკის წინსვლასთან ერთად ამგვარი განსხვავება პიკს აღწევს. რაც უფრო იმატებს ასაკი, წარმოდგენის უნარი მით უფრო უმჯობესდება, ვიდრე ცნობის. ნ. ნიუკომბს მოჰყავს ასეთი მაგალითი: „როდესაც ათი წლის ბავშვს თორმეტ სურათს უჩვენებენ, ის აღწერს რვას, ხოლო ცნობით ყველა სურათს ცნობს. ოთხი წლის ბავშვიც ცნობს 12-ივე სურათს, მაგრამ შეიძლება ორი ან სამი მათგანი აღწეროს. აღნიშნული მოვლენის მიზეზი შეიძლება იყოს ცოდნისა და უნარების განსხვავებული ბაზისური სპეციფიკა.

საკონტროლო კითხვები:

1. დაახასიათეთ შუა ბავშვობის პერიოდში ბავშვის ფიზიკური და მოტორული განვითარება.
2. როგორია თავის ტვინი სინაფსური კავშირების სიჭარბისას და რა ხდება თავის ტვინის ზოგიერთი უბნის დაზიანების შემთხვევაში?
3. დაახასიათეთ შუა ბავშვობის პერიოდში ბავშვის აღქმის თავისებურებები.
4. რა სიძნელეებს აწყდებიან ბავშვები აღქმის თვალსაზრისით სკოლაში შესვლის პირველ ეტაპზე?

5. როგორია დანყებითი კლასის ბავშვების დროისა და სივრცის აღქმა და განსაკუთრებით რომელი საგნები უწყობს ხელს დროისა და სივრცის აღქმის განვითარებას?
6. როგორია შუა ბავშვობის პერიოდში ბავშვის ყურადღება და რით ხასიათდება ის?
7. ჩამოაყალიბეთ სტრახოვის მიერ განხილული უმცროსი კლასის ბავშვების ყურადღებულობის კლასიფიკაცია.
8. როგორია უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვის ყურადღების მოცულობა?
9. დაახასიათეთ შუა ბავშვობის პერიოდში ბავშვის მეხსიერების თავისებურებები.
10. როგორი მეხსიერება აქვთ განვითარებული ამ ასაკის ბავშვებს?
11. როგორ უნდა განუვითაროს მასწავლებელმა ბავშვებს ლოგიკური მეხსიერება?
12. ჩამოთვალეთ და დაახასიათეთ მასალის დამახსოვრების ძირითადი სტრატეგიები. რა უნდა მას გრეის კრაიგმა?

აზროვნების განვითარება შუა გავშვობაში

აზროვნება სამყაროს შემეცნების უმაღლესი საფეხურია და სინამდვილეს განზოგადებულად და გაშუალებულად ასახავს, რაც ბავშვის აღქმის განვითარებასთან არის დაკავშირებული. სწორედ აღქმის დახმარებით ხდება სინამდვილის გრძნობადი და პირველადი ასახვა. აზროვნების აქტის განხორციელებისთვის საჭიროა საგანთა და მოვლენათა შესახებ წინასწარი მონაცემები გვექონდეს. აღქმაში გვეძლევა თვალსაჩინოდ ასახული ყველა ნიშანი, არა აქვს მნიშვნელობა, არსებითი არიან ეს ნიშნები თუ არა, აზროვნებისთვის მთავარია მოიძიოს არსებითი ნიშნები. სწორედ ამიტომაცაა აზროვნების დანიშნულება სინამდვილის ზუსტი შემეცნება. აზროვნება აქტიური პროცესია, სუბიექტი ჩართულია მოცემული ამოცანის გადანწყვების პროცესში, ნაცნობია თუ უცნობი მისთვის სიტუაცია, ის ყველა შემთხვევაში ცდილობს იპოვოს გამოსავალი: „ეს რა არის?“ „რა ექნა ახლა?“

აღქმა, მეხსიერება, წარმოსახვა შეიძლება აქტიურიც იყოს და პასიურიც, მაგრამ აზროვნება ყოველთვის აქტიურია. ის სინამდვილეს ცნებებით ასახავს.

ცნება არის საგნის შესახებ აზრი, რომელიც წარმოდგენილია არსებითი ნიშნებით. მოვლენებს მრავალი ნიშან-თვისება გააჩნია. მაგალითად, ადამიანის ცნებაში ისეთი ნიშან-თვისებებია გაერთიანებული, რომლის გარეშეც ადამიანობა აღარ არის. ასეთია მაგალითად, აზროვნება, მეტყველება და იარაღის დამზადების უნარი. ადამიანად არ ჩაითვლება არცერთი ცოცხალი ორგანიზმი, თუნდაც ადამიანის მსგავსი, თუ არა აქვს აზროვნება და მეტყველება. როგორც აღვნიშნეთ, ზრდასრული ადამიანისთვის დამახასიათებელია ცნებითი ანუ ლოგიკური აზროვნება, რადგან იგი ოპერირებს ცნებებით, მსჯელობს და აყალიბებს დასკვნებს. განვითარებულ აზროვნებას სხვანაირად, შეიძლება ვერბალური აზროვნებაც ვუწოდოთ, რადგან იგი დაკავშირებულია მეტყველებასთან.

მეტყველების აქტი ვერ განხორციელდება აზროვნების გარეშე. ბავშვი, მეტყველების პროცესში, ასევე აზროვნების აქტსაც ახორციელებს. ბავშვის აზროვნება, მისი განვითარების ასაკობრივ დინამიკასა და მიღებული ცოდნის დონეს, ანუ მის გამოცდილებას უკავშირდება. ბავშვის ინტენსიური ინტელექტუალური განვითარება ძირითადად სკოლაში მიმდინარეობს. უმცროსკლასელი ბავშვი სწავლის საწყის პერიოდში კონკრეტული კატეგორიებით აზროვნებს. უან პიაჟეს მიხედვით, კონკრეტული ოპერაციების საფეხური 7-11 წლამდე, ანუ შუა ბავშვობის პერიოდამდე გრძელდება. ამ პერიოდში აზროვნება გაცილებით ლოგიკური და მოქნილია, ვიდრე ადრეული ბავშვობის პერიოდში და მოზრდილების მსჯელობას უფრო მკაფიოა.

თვალსაჩინო ხატოვანი აზროვნების სტადიიდან ბავშვი გადადის **კონკრეტული ოპერაციების სტადიაზე**. ამ პერიოდში ბავშვის აზროვნება უფრო შექცევადი და მოქნილი ხდება; მას უვითარდება მარტივი ლოგიკური დასკვნები და ნაკლებად ახასიათებს ეგოცენტრიზმი; თუმცა ბავშვს ჯერ კიდევ უჭირს სხვის პოზიციაზე გადანაცვლება და მოვლენების მისი პოზიციიდან დანახვა და შეფასება. არანაირი შედეგის მომტანი არაა უფროსების ისეთი სახის მითითებები, როგორიცაა - „აბა, შენ ჩადექი მის მდგომარეობაში, „შენ რომ ასე მოგექცნენ, მოგეწონებოდა?“ ბავშვს ჯერ კიდევ სუსტად აქვს განვითარებული ემპათიის, თანაგანცდის უნარი.

დაკვირვებისა და ანალიზის შედეგად უმცროსკლასელი ბავშვი ახერხებს საგნებსა და მოვლენებს შორის მიზეზ-შედეგობრივი დამოკიდებულების დანახვას და ასევე მოვლენების სხვისი პოზიციიდან განსჯას.

უან პიაჟეს მიხედვით სკოლამდელი ასაკის დასასრულს, ბავშვისთვის დამახასიათებელია „ცენტრაცია“ - ეს ნიშნავს იმას, რომ ამ ასაკის ბავშვისთვის წარმოუდგენელია, რომ ერთი და იმავე მოვლენის, საგნის აღქმის მიმართ შეიძლება განსხვავებული თვალსაზრისი არსებობდეს. შუა ბავშვობის პერიოდის აზროვნებისთვის დამახასიათებელია დეცენტრაცია, რომლის დროსაც ხდება ერთდროულად საგნის ან მოვლენის რამდენიმე

პარამეტრის მხედველობაში მიღება. კონკრეტული ოპერაციების სტადიაზე ბავშვს უკვე შეუძლია შენახვის ფენომენის წყნება. იგი ხვდება, რომ საგნის გარეგნული ფორმის ცვლილების მოუხედავად რაოდენობა უცვლელი რჩება. ამ პერიოდის ბავშვის აზროვნება კონკრეტულ-ხატოვანია.

ბავშვი ამა თუ იმ სააზროვნო ამოცანას უკეთ წყვეტს, როდესაც ეს ამოცანა თვალსაჩინო კონკრეტულ საგნებთან და მოვლენებთანაა მიმართებაში. მასწავლებლები იყენებენ ილუსტრაციებს, თვალსაჩინო, ვერბალურ თამაშობითი სწავლების მეთოდებს, ბავშვს აზროვნების განვითარების ამ ეტაპზე არ მოუვა აზრად მოითხოვოს: „მაჩვენე რიცხვი“. ის აცნობიერებს, რომ რიცხვი ბუნებაში არ არსებობს, არის მხოლოდ რიცხვის სიმბოლო. ციფრი დაწერილი ან დაბეჭდილია. რიცხვის დანახვა არ შეიძლება.

თითოეული ბავშვი განვითარების ამ საფეხურს გადალახავს შესაბამის ასაკში. ცნობილია, რომ რიცხვის ცნება კვლავ არაფორმირებული რჩება სკოლის მე-4 კლასის ბავშვთანაც კი. იმისათვის, რომ მოხდეს რიცხვის ცნების ფორმირება, ბავშვები სწავლობენ სიმრავლეებს შორის ურთიერთ ერთგვაროვან დამოკიდებულებას. რიცხვითი სახელი ჩართონ განსაზღვრული რაოდენობის საგნებში, შეკრება-გამოკლების ოპერაციებში. მაგალითად, 3 ბაჭიას მიუმატოთ 2 ბაჭია; 4 მსხალს გამოვაკლოთ 3 მსხალი და სხვა.

ინტელექტუალური ცოდნა გონებრივი მოქმედების ჩვევის საფუძველია. ამ ასაკის ბავშვს ჯერ კიდევ არა აქვს განვითარებული აბსტრაქტული აზროვნება. დანყებით კლასებში აბსტრაქტული აზროვნების განვითარების კარგი საშუალებაა არითმეტიკის გაკვეთილები. სურათი-დავალებები კარგი საშუალებაა ბავშვი ჩასწვდეს მოცემული დავალების შინაარსს და შესაბამისად გადაწყვიტოს იგი. ასევე, კარგი საშუალებაა სურათების მიხედვით სხვადასხვა შინაარსის ზღაპრების მოფიქრება. ამ პერიოდში მოსწავლეები ეუფლებიან რიცხვთა, გეომეტრიულ ფიგურათა, ცხოველთა, მცენარეთა, ხილის, ბოსტნეულის, ფრინველების, მწერების, ქვეწარმავლებისა და სხვათა სიმრავლეებს.

სიმრავლეა იმ შემთხვევაში, თუ ნებისმიერი საგნის, არსების შესახებ ვამბობთ, მიეკუთვნება იგი უმრავლესობას თუ არა. მაგ., ცხოველები ტყეში, ფუტკრები მინდორში, ფოთლები ხეებზე; ბევრი ბავშვი, ბევრი ხე, ცოტა ვაშლი და სხვა. სიმრავლე განსხვავდება სხვადასხვა ნიშნების: ფერის, ფორმის, სახეობების, დანიშნულების მიხედვით. მათი სისტემატიური დათვალიერებისა და მოქმედების ორიენტაციის საფუძველზე ბავშვები იგებენ მათემატიკური ხატების ფართო სპექტრს და უვითარდებათ ინტელექტუალური მოქმედების ხერხები.

ბავშვები სწავლობენ ასევე განზოგადებას. ხდება აზროვნების მზა ხერხების ფორმირება, რომელსაც ბავშვი იყენებს არა მხოლოდ მათემატიკის სწავლებისას, არამედ სხვა სასწავლო საგნების, ასევე ცხოვრებისეული გარემოებების ანალიზისას. მოქმედების ორიენტირების საფუძველზე ბავშვი ეუფლება მოქმედების განსჯის ლოგიკას. იგი იმეცნებს საგნობრივ ხატებს, ადარებს, იგებს მათი მსგავსება-განსხვავებების შესახებ, ახდენს იდენტიფიკაციას, შეაპირისპირებს, აანალიზებს (მთელს ყოფს ნაწილებად), ახდენს სინთეზს (ნაწილებისგან ადგენს მთელს), სწავდება ანალოგიებს, აბსტრაგირებას (არა-არსებითი ნიშნები), ახდენს კლასიფიცირებას, დიფერენციაციას, განზოგადებას; ასხვავებს **საგნობრივ და მიმართებით** ცნებებს. საგნობრივია, ცოდნა საგანთა და მოვლენათა ზოგადი, არსებითი ნიშნებისა და თავისებურებების შესახებ. მიმართებითი ცნებები საგნებსა და მოვლენებს შორის კავშირები და დამოკიდებულებებია. მაგალითად: გამზდარი-მსუქანი, მაღალი-დაბალი და სხვა; ასევე ითვისებენ საგანთა ფუნქციურ დანიშნულებას, მაგალითად, ქათამი გვაძლევს კვერცხს, ძაღლი სახლს დარაჯობს. ძროხის რძე მარგებელია და სხვა. ბავშვებს ესმით, რომ სხვადასხვა ობიექტები შეიძლება გავაერთიანოთ - ფერის, ზომის, ასაკის, სქესის მიხედვით და ყოველი ობიექტი შეიძლება ერთდროულად მიეკუთვნებოდეს რამდენიმე კლასს. მაგალითად, ბავშვი შეიძლება იყოს ერთდროულად - ბიჭი, მესამეკლასელი, მაღალი, მომღერალი, შავკვრემანი და ა.შ.

ბავშვი არაფერს არ ითვისებს მექანიკურად, იზრდება მისი მეხსიერების მოცულობა, ცოდნის შეძენის ინტერესი, გონებრივი რეაქცია გამოირჩევა სისწრაფით და კრიტიკულობით, უვითარდება შემოქმედებითი წარმოსახვა, საერთოდ ყველა ფსიქიკური პროცესის განვითარება წინსვლას განიცდის. საგნებით მოქმედებებიდან ბავშვები თანდათანობით გადადიან გონებაში მოქმედებაზე, რომლის დროსაც ისინი უკვე წარმოდგენებს და სიტყვებს ეყრდნობიან. აბსტრაქტული აზროვნების განვითარებაში მათემატიკასთან ერთად მნიშვნელოვანია გრამატიკის გაკვეთილები.

ბავშვი, რომელიც ხშირად უსმენს ზღაპრებს და ასევე თავადაც ხშირად ყვება, მაგრამ იშვიათად ხატავს, მას კარგი მოყოლის უნარი უფრო უვითარდება. უმცროსკლასელებისგან ახალი სტრატეგიების გამოყენება მნიშვნელოვან ძალისხმევას მოითხოვს და შეიძლება წინააღმდეგობაც გაუწიოს კარგად გამოცდილი სტრატეგიის ახლით შეცვლას, რადგან მას ჯერ კიდევ უჭირს სწრაფი აზროვნება. მეცნიერების აზრით, არც ერთი ბავშვი არ ფიქრობს მხოლოდ ერთი მიმართულებით. ბავშვი, რომელიც ორ სხვადასხვა შემთხვევაში ერთი და იმავე პრობლემის წინაშე დგება, ხშირად სხვადასხვა მიდგომას იყენებს.

უმცროსკლასელი ბავშვი კითხვის, წერისა და მათემატიკის სწავლის საწყის ეტაპზე, ხშირად იყენებს კერძო საუბარს და მსჯელობას საკუთარ თავთან, ეს შესაძლოა თავდაპირველად იყოს ხმამაღალი საუბარი, შემდეგ კი ჩურჩულით ლაპარაკი. როცა მათ „საკუთარი ფიქრი ესმით“, ისინი გონებრივი ცხოვრების მრავალ ასპექტს ხედავიან (Astington, 1995). მეტაკოგნიციის თეორიის მიხედვით სასკოლო ასაკის ბავშვებმა გაცილებით უკეთ იციან მენტალური სტრატეგიები და მათი ეფექტური გამოყენება, ვიდრე სკოლამდელი ასაკის ბავშვებმა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდში მათი მეტაკოგნიტური ცოდნა ფართოვდება, ხშირად მათ სიმწელებები ექმნებათ თავიანთი ნაფიქრალის მოქმედებაში გადატანაში. უმცროსკლასელებს ჯერ კიდევ კარგად არ აქვთ განვითარებული კოგნიტური თვითრეგულაცია.

ათი წლის ასაკის მოსწავლეები უკვე ახერხებენ ვერბალური საშუალებით მიწოდებული ცნებების საფუძველზე ზოგადი ცნებების შემუშავებას და მათ შორის ლოგიკური მიმართებების დამყარებას. მათ უვითარდებათ ანალიზურ-სინთეზური აზროვნება, სწავლის დაწყებით ეტაპზე ბავშვებისთვის ანალიზი უფრო იოლია, ვიდრე სინთეზი. პირველკლასელები შედარების შემთხვევაშიც განსხვავებას უფრო ამჩნევენ, ვიდრე მსგავსებას. მეორე კლასელებს მსგავსების და განსხვავების დანახვა აღარ უჭირთ.

დაწყებითი კლასის ბავშვებს ინდუქციური აზროვნება უფრო უადვილდებათ, ვიდრე დედუქციური. როგორც ცნობილია, ანალიზის, სინთეზის, შედარების, აბსტრაგირების საფუძველზე საგნებისა და მოვლენების განზოგადებისას ხდება ზოგადი კანონების და წესების დადგენა, რაც ინდუქციურ აზროვნებას გულისხმობს. განზოგადებული ცოდნა კი საჭიროა პრაქტიკული მოქმედების პროცესში კონკრეტული ამოცანის გადაწყვეტისთვის. ეს კი არის დედუქციური აზროვნება. ბავშვს შეუძლია ინდუქციური ლოგიკის გამოყენება (კერძოდან ზოგადი დასკვნის გაკეთება), შეუძლია საკუთარი გამოცდილებიდან გამომდინარე, გადავიდეს ზოგად პრინციპზე. მაგალითად, თუ მისი სათამაშო მანქანების კოლექციას დაემატება ახალი მანქანა, მაშინ მისი მანქანების კოლექცია ერთით გაიზრდება. მიმატება ყოველთვის გამოიწვევს რაოდენობის გაზრდას. ან თუ ბავშვს დაემტვრა მანქანა, მის კოლექციას გამოაკლდება ერთი მანქანა, მოხდება კლება - რაოდენობის შემცირება. თუმცა ბავშვი ჯერ კიდევ არ არის კარგად დაუფლებული დედუქციურ ლოგიკას. მაგალითად, კითხვაზე - ადამიანებს აქვთ მეტყველების უნარი, რა მოხდება, თუ შენი კატა დაინწყებს ლაპარაკს? პასუხი მოითხოვს დედუქციურ (ზოგადიდან კერძო დასკვნის გაკეთება) ლოგიკას, მსჯელობას. დედუქციური ლოგიკა რთულია, იმიტომ, რომ ბავშვმა უნდა წარმოიდგინოს ის, რაც პირადად არ განუცდილა. უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვს კი შეუძლია აზროვნება იმ ობიექტებსა და მოვლენებზე, რომელსაც იცნობს, ხედავს ან მანიპულირებს. აზროვნების ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი მახასიათებლის ერთდროულად აღმოცენება არ ხდება, ბავშვს სჭირ-

დება დრო, რათა მან პრობლემის გადასაწყვეტად აზროვნების აღნიშნული მახასიათებლების გამოყენება შეძლოს.

სწავლის დაწყების პირველ ეტაპზე ბავშვების მსჯელობები წაბაძვითი ხასიათისაა. ისინი გარე სამყაროს უფროსის თვალთა უყურებენ, ცდილობენ მიბაძონ მასწავლებელს, მათი მტკიცებულებები ჯერ კიდევ არაა არგუმენტირებული. მასწავლებლის დანიშნულებაა, ბავშვებში განავითაროს ცნებითი და ლოგიკური აზროვნება, მსჯელობა, დასკვნის გაკეთების უნარი. სწორად აგებული მეცადინეობები ხელს უწყობს ბავშვის აზროვნების განვითარებას კონკრეტულიდან აბსტრაქტულსკენ.

მესამე-მეოთხე კლასელი ბავშვი სწავლის შედეგად უკვე ახერხებს დასაბუთებული არგუმენტაციების მოყვანას, მარტივი დედუქციური დასკვნების გაკეთებას და მსჯელობას.

მეტყველება

ბავშვის მეტყველების განვითარება აზროვნების განვითარებასთანაა დაკავშირებული. ექვსი წლის ასაკში კიდევ უფრო იზრდება და ვითარდება ბავშვის მეტყველება. სკოლაში შესვლის პერიოდში ბავშვს აქვს შესაბამისი ლექსიკური მარაგი, შეუძლია გრამატიკული წყობით მსჯელობა. გარემოს ზეგავლენით და განვითარების შედეგად მისი მეტყველება როგორც ფონეტიკის, ისე მორფოლოგიისა და სინტაქსის მხრივ მნიშვნელოვნად იცვლება. ამ ასაკში ბავშვი ფლობს მშობლიურ ენაში შემავალ ყველა ბგერას. მეტყველების დროს შედარებით სწორად იყენებს გრამატიკულ ფორმებს, ცვლის სიტყვებს, წინადადებაში სვამს სხვადასხვა ბრუნვაში. წინადადებების ფორმულირებისას ბავშვი იყენებს კავშირებს – და, თუ, იმიტომ რომ, რადგან და ა.შ. ბავშვმა იცის, რომელია კარგი და ცუდი სიტყვა, რომლის წარმოთქმაა მიუღებელი და სირცხვილი. კვლევებით დადასტურებულია, რომ რამდენადაც მდიდარია ბავშვის გამოცდილება, იმდენად ფართოა მისი მეტყველების შინაარსი. ბავშვის მეტყველების შინაარსს საფუძვლად უდევს გარემო სინამდვილის შემეცნება. ბავშვი იმდენად ეუფლება მშობლიურ ენას, რომ მისი

მეტყველება თითქმის არ განსხვავდება მოზრდილი ადამიანის მეტყველებისაგან.

უმცროს სასკოლო ასაკში ძირითადი აქცენტი გადატანილია ზეპირი მეტყველების განვითარებაზე, მაგრამ ასევე არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ბავშვების მიერ კითხვისა და წერის დაუფლება.

წერა და კითხვა სიმბოლური კომუნიკაციის ფორმებია, რომელიც საჭიროებს ყურადღების, აღქმის, მეხსიერების და აზროვნების განვითარების გარკვეულ დონეს.

კითხვისთვის განკუთვნილ მოსამზადებელ მუშაობას სისტემატური ხასიათი უნდა მიეცეს და მასწავლებელი უნდა იცავდეს დიდაქტიკის ცნობილ პრინციპებს: „**სისტემატურობა, თანმიმდევრობა, მარტივიდან რთულზე გადასვლა და განმეორება**“.

სწორად ამიტომაც აუცილებელია, რომ მასწავლებელმა შეკითხვები დასვას წაკითხული შინაარსის ირგვლივ, ისაუბროს ბავშვებთან წაკითხულის შესახებ და გაარკვიოს, რა გაიგეს და ვერ გაიგეს მოცემული მასალიდან. ასეთი ინტენსიური კომუნიკაცია მეტად მნიშვნელოვანია წიგნიერების განვითარებისთვის, ვინაიდან ამ შემთხვევაში ბავშვები ძველი და ახალი ცოდნის გააზრებას და მათ შორის კავშირის დანახვას შეძლებენ.

5-6 წლის ასაკის ბავშვის მეტყველების სემანტიკური მხარე შედარებით ღარიბია. სიტყვების მნიშვნელობას აკლია სიზუსტე – ხან ძალიან შევიწროებულია, ხან – ზედმეტად ფართო. ამ პერიოდის ბავშვებს სიტყვები ესმით მათი პირდაპირი მნიშვნელობით.

ასევე, ამ პერიოდში ბავშვი, რომელიც პრაქტიკულად დაუფლებულია მეტყველებას, უძნელდება სიტყვაში ბგერითი კომპონენტების გამოყოფა. მას უჭირს, მსგავსი ჟღერადობის სიტყვების აზრის გაგება. მაგალითად, დეიდაშვილი, ბიძაშვილი, მასწავლებლის შვილი, შვილის მასწავლებელი, და ა.შ.

კითხვის სწავლების დაწყებით ეტაპზე, უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვზე, წიგნში მოცემულმა ილუსტრაციამ, შეიძლება უარყოფითი გავლენა მოახდინოს, ვინაიდან ის ბავშვს გარკვეული ვარაუდისკენ, სიტყვის მიხედვრისკენ უბიძგებს (მაგალითად, წერია – „იხვი“. ბავშვი კითხულობს – „ბატი“, ხოლო კითხვის

ელემენტარული ჩვევის დაუფლების შემდეგ ილუსტრაციები, დაინტერესების თვალსაზრისით, დადებით როლს ასრულებენ.

უმცროსი სასკოლო ასაკისათვის დამახასიათებელია შინაგანი მეტყველების განვითარება. **შინაგანი მეტყველება, ეს არის მეტყველების სახე, რომელიც უზრუნველყოფს აზროვნების პროცესს და ქცევის თვითრეგულაციას.**

მეტყველების განვითარება მჭიდროდ არის დაკავშირებული აზროვნების განვითარებასთან. ეს კავშირი განსაკუთრებით ვლინდება შინაგანი მეტყველების ჩამოყალიბების პროცესში. შინაგანი მეტყველება ასრულებს ქცევის დაგეგმვის ფუნქციას, რომელიც ხორციელდება შინაგან პლანში (გონებაში).

მშობლიურ ენაზე კარგად ჩამოყალიბებული მწყობრი, გაბმული მეტყველება უმცროსკლასელებს საშუალებას აძლევს ადვილად აითვისონ სხვა (უცხო) ენა. მეცნიერები თვლიან, რომ ბავშვის ფსიქიკაში ყოველი ენისთვის წარმოიქმნება ე.წ. „გამოყენების სფერო“, შესაბამისი განწყობა, რათა არ მოხდეს მათი ერთმანეთში არევა ანუ ინტერფერენცია, ამ პროცესის სწორი მართვა ევალება მშობლებს და განსაკუთრებით ბილინგვურ ოჯახებს. ბავშვთან რამდენიმე ენაზე მოსაუბრე მშობლებმა შეიძლება მისი ფსიქიკა სერიოზულად დააზიანონ და შეაფერხონ მისი მეტყველების ზოგადი განვითარება.

რამდენადაა შესაძლებელი, რომ ცხოველები დაეუფლონ მეტყველებას? მეცნიერები მრავალჯერ შეეცადნენ სხვადასხვა ცხოველებისთვის (ორანგუტანგების, შიმპანზების, დელფინებისა და თუთიყუშებისთვის) მეტყველების დაუფლებას. საკმაოდ ხანგრძლივი, დაულალავი მუშაობის შედეგების მიხედვით მათ სკოლამდელი ასაკის ბავშვის დონეზეც კი ვერ შეძლეს ამეტყველება და მხოლოდ გარკვეული სიტყვებისა და მოკლე წინადადებების წარმოთქმა დაისწავლეს. არ მოიპოვება არანაირი მტკიცებულება, რომ თუნდაც ყველაზე უჭკვიანეს ცხოველს შეეძლოს ადამიანის მსგავსად ახალი, რთული წინადადების მოფიქრება და მისი წარმოთქმა.

უმცროსი სასკოლო ასაკში, სხვა ფსიქიკურ პროცესებთან ერთად, ბავშვის ფანტაზიის შინაარსიც იცვლება და ვითარდება. ბავშვის ფანტაზიის სხვადასხვა წყაროები არსებობს. ესენია: **მეტყველება, თამაში, ტყუილი, შემოქმედებითი პროდუქტების დამზადება, სიზმარი.** მეცნიერული კვლევებით დადგენილია, რომ უმცროსი სკოლამდელებში, ძირითადად ფანტაზიის პასიური ფორმები შეინიშნება, რაც დაკავშირებულია აზროვნების სიუსტეტეზე, მაგალითად, ამ შემთხვევაში დომინირებს უფროსების მიერ წაკითხული ზღაპრის სიუჟეტიდან ან მოსმენილი სიმღერისგან გამომდინარე შთაბეჭდილებები და წარმოდგენები. შუა ბავშვობაში, ისინი ფანტაზიის უფრო აქტიურ შემოქმედებით ფორმებს მიმართავენ, რაც ახალი ხატებისა და წარმოდგენების შექმნით გამოიხატება. შემოქმედებითი წარმოსახვა ყოველთვის გაჯერებულია აზროვნებით. ის წარმოსახვას მიზანდასახული მოქმედებისკენ წარმართავს. ამ პერიოდში ბავშვმა შეიძლება წარმოისახოს როგორც სიტუაცია, ასევე თამაშის პროცესიც, ისე, რომ არ გამოიყენოს ამ თამაშისთვის საჭირო საგნები. მაგ., საინტერესოა შტერნის დაკვირვებიდან განხილული ბავშვის თამაშობითი სიტუაცია, როდესაც ბავშვმა სახლში „კლასობა-ნა“ ითამაშა, ამისათვის მას სჭირდებოდა წინასწარი მომზადება კერძოდ, სპეციალური ნახაზი, ნუმერაციის ჩანერა, პატარა ქვა. ბავშვს თამაშის პროცესში არცერთი მათგანი არ გამოუყენებია, მისი თამაში მხოლოდ წარმოსახვაზე იყო დაფუძნებული.

ბავშვის ფანტაზიის განვითარება ძირითადად 2 სტადიას გაივლის. ბავშვის მიერ შექმნილი თავდაპირველი წარმოდგენა, ხატი, ნაკლებადაა მიახლოებული რეალურ ობიექტთან. მას ბევრი დეტალი აკლია. მის მიერ შექმნილი ხატი უცვლელია და ობიექტებს შორის კავშირი არ არსებობს. ბავშვებს შეუძლიათ წარმოსახვის აქტივობით ცალკეული ხატების შექმნა, თუმცა, მათ გაერთიანებას ისინი ვერ ახერხებენ. შტერნი საკუთარ ბავშვზე დაკვირვების შედეგად აღნიშნავს, რომ დაძინებამდე, ბავშვის დღის განმავლობაში მიღებული შთაბეჭდილებების შესახებ მონაცემებს თუ გავაანალიზებთ, მასში ვერანაირ ლოგიკურ

კავშირს ვერ დავინახავთ. ეს არის დღისით მიღებული ცალკეული შთაბეჭდილებების ნაკრები. ასევე საინტერესოა პატარა ბავშვის სიზმრის ანალიზი. შტერნი თვლის, რომ ბავშვის მიერ გამოცემული სიზმარი შედარებით სანდოდ მხოლოდ 5 წლიდან შეიძლება მივიჩნიოთ. თუმცა, სკოლამდელი ასაკის ბავშვის წარმოსახვა პასიურია, ასაკის მატებასთან ერთად მისი მიზანდასახულად გამოყენების უნარიც თანდათანობით იზრდება. სკოლამდელი ასაკის ბოლოს თავს იჩენს აქტიური წარმოსახვის სუსტი გამოვლინებები, რომლის განვითარება უკვე სასკოლო ასაკში მიმდინარეობს.

მეორე-მესამე კლასის ბავშვები ფანტაზიის განვითარების მეორე სტადიაზე გადადიან. ამ პერიოდში მათ მიერ შექმნილ წარმოდგენებში, ობიექტების თვისებებისა და ნიშნების რაოდენობა გაზრდილია და ასევე გვხვდება მათ შორის ურთიერთკავშირი.

მესამეკლასელებს გაცილებით კარგად აქვთ განვითარებული ფანტაზიის უნარი. მათ ობიექტების გარდამავალი მდგომარეობის წარმოდგენა და მათი დეტალური აღწერაც შეუძლიათ. ბავშვის აზროვნების და მეხსიერების დონის განვითარებიდან გამომდინარე, მას შეუძლია წინა დღეებში ნასწავლი ან მოსმენილი მოთხრობის მიხედვით თხზულების დაწერა.

ფანტაზიას 2 ფუნქცია გააჩნია: შემეცნებით-ინტელექტუალური და დაცვითი.

შემეცნებით-ინტელექტუალური ფუნქცია, გარემოს შესახებ ახალი ინფორმაციის მიღებასა და პრაქტიკული უნარ-ჩვევების ჩამოყალიბებას ემსახურება.

ფანტაზიის დაცვითი ფუნქცია მდგომარეობს იმაში, რომ წარმოსახვა მათ ეხმარებათ დაძაბულობის მოხსნასა და კონფლიქტური სიტუაციიდან თავის დაღწევაში. ის, რაც ბავშვს არ შეუძლია გადანეჭილ რეალურ ცხოვრებაში, აბერებს და იკმაყოფილებს მის მიერ გამოგონილი წარმოსახული ხატების საშუალებით. ბავშვმა შესაძლოა თავად შექმნას და იცხოვროს მის მიერ წარმოსახულ, არარეალურ სამყაროში, სადაც ეყოლება მისთვის საყვარელი და სასურველი წარმოსახული მეგობრები, რაც 7-10 წ-მდე ასაკის ბავშვისთვის დამახასიათებელი ნორმალური მოვლენაა.

მეცნიერები თვლიან, რომ საჭიროა უფროსები ყურადღებით მოეკიდნენ ბავშვის ფანტაზიების შინაარსს. მდიდარი ფანტაზიის უნარი დამახასიათებელია, როგორც სრულყოფილად განვითარებული ბავშვისთვის, ასევე ის შეიძლება მიგვანიშნებდეს მის დაუკმაყოფილებელ სურვილებსა და მოთხოვნილებებზე ან მასში დაბუდებულ მრავალრიცხოვან შიშზე.

ბავშვის ფანტაზიას და ტყუილს ხშირად უფროსები ერთმანეთში ურევენ. პატარა მოსწავლეები რაიმე ამბის მოყოლისას ზოგჯერ რაღაც გამოგონილ ეპიზოდებს ამატებენ უფროსების ყურადღების მისაქცევად ან მათში გაოცების გამოწვევის მიზნით. ბავშვის მიერ ფანტაზიის ასეთი სახით ხშირი გამოვლენისას, მშობლების მიერ ტაქტიანად და სიფრთხილით უნდა მიერთიოთ, რომ ეს ასე არაა და მხოლოდ მისი მოგონილია.

ფსიქო-სოციალური განვითარება შუა ბავშვობაში

ადამიანი პიროვნებად ადამიანურ საზოგადოებაში ყალიბდება. ადამიანური ურთიერთობის გარეშე პიროვნება არ არსებობს. პიროვნება არის ის, რაც „ჩემშია სხვისთვის“ და „სხვაშია ჩემთვის“. ევოლუციის პროცესში პიროვნება ყალიბდება შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების გავლენით, კერძოდ, მნიშვნელოვანია ბიოლოგიური ფაქტორები და სოციალური გამოცდილება. პიროვნების შესახებ სხვადასხვა მეცნიერ-ფსიქოლოგთა უამრავი დეფინიცია არსებობს, კერძოდ ოლპორტის, კ. როჯერსის, კ. ლევინის, გ. აიზენკის, რ. კეტელის და სხვათა განსაზღვრებები. ყველაზე უფრო გავრცელებულია გ. ოლპორტის განსაზღვრება, რომლის მიხედვით „პიროვნება არის ადამიანის ფსიქო-ფიზიკური სისტემების ინდივიდუალურ თავისებურებათა ერთობლიობა, ის, რითაც ერთი კონკრეტული ინდივიდი განსხვავდება მეორისგან. ყოველი ადამიანი უნიკალურია და განუყოფელი“.

უმცროს სასკოლო ასაკში ხდება შემეცნებითი და ფსიქიკური პროცესების განვითარება. მათი პიროვნული ზრდა-განვითარების ხელშეწყობ პირობას სწორედ სოციალურ-ფსიქოლოგიური კლიმატი, კერძოდ სასწავლო სიტუაცია, შრომითი აქტივო-

ბა და ურთიერთობები წარმოადგენს. ამ პერიოდში პიროვნული ზრდის თვალსაზრისით ბავშვი გაცილებით წინ მიიწევს.

პიროვნების მახასიათებლებია: **თვითშეფასება, თვითცნობიერება, თვითრეგულაცია, ზნეობრივი იდეალები, ინდივიდუალობა, აქტივობა, სოციალიზაცია.**

თვითცნობიერების ჩასახვა ჯერ კიდევ ორი წლიდან იწყება, როდესაც 18 თვის ბავშვი უკვე საკუთარ თავს ცნობს სარკეში და ფოტოზე.

მე-კონცეფცია და თვითშეფასება. ბავშვის პიროვნული განვითარების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ცვლილება არის **მე-კონცეფციისა** და თვითშეფასების განვითარება.

მე-კონცეფცია არის ზოგადი წარმოდგენა საკუთარ თავზე. „მაქვს ყავისფერი თმა, დიდი თვალები, პატარა ცხვირი...“ ბავშვი საკუთარ თავს აღწერს ნეიტრალურად, არც დადებით და არც უარყოფით კონტექსტში.

თვითშეფასება არის თვითცნობიერების კომპონენტი, რომელიც მოიცავს საკუთარი ფიზიკური, პიროვნული, ინტელექტუალური მახასიათებლების, მორალური თვისებებისა და ქცევის შეფასებას. უმცროს სასკოლო ასაკში დადებითი თვითშეფასების ჩამოყალიბებაზე გავლენას ახდენს, როგორც სკოლაში ბავშვის წარმატებები, ასევე მათ მიმართ უფროსების მხრიდან დადებითი დამოკიდებულება.

პირველკლასელთა უმრავლესობისათვის, ძირითადად დამახასიათებელია მაღალი თვითშეფასება. ბავშვები თვლიან, რომ ძალიან „კარგები“, „დამჯერები“ და „ჭკვიანები“ არიან. ყოველთვის მოსწონთ და ამაყობენ თავიანთი სასკოლო წარმატებებით.

მეორე კლასში, ბავშვების უმრავლესობას, საგრძნობლად უჭევეთდებათ თვითშეფასება, რაც „მეორე კლასის ფენომენის“ სახელწოდებითაა ცნობილი. იგი უკავშირდება მათში თვითკრიტიკულობის დონის მომატებას. ამ პერიოდში ისინი განსაკუთრებით განიცდიან საკუთარი სასწავლო მოქმედების ხარისხს, რადგან ვერ ფლობენ თავიანთი საქმიანობის შეფასების კრიტერიუმებს. ყოველივე ეს კი მათში საკუთარ თავში დაურწმუნებლობასა და თვითშეფასების დონის დაწევას იწვევს.

მესამე კლასში, ბავშვის თვითშეფასება ისევ იწევს. ამიტომ მნიშვნელოვანია, ბავშვის დარწმუნება, რომ მთავარია არა შეფასება, არამედ ცოდნის მიღება და სასწავლო ვალდებულებების პასუხისმგებლობით შესრულება.

მესამე კლასი მნიშვნელოვანი ეტაპია ბავშვის სასწავლო საქმიანობაში. ამ პერიოდში ხდება როგორც ცნებითი აზროვნების, ასევე ყველა ფსიქიკური ფუნქციის ინტენსიური მომწიფება-განვითარება.

თვითშეფასება არის ბავშვის პიროვნების მთავარი წარმონაქმნი, რომელიც მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს გარემოსთან მის სოციალურ ადაპტაციას. ამ ასაკის ბავშვი, უფროსების მხრიდან საჭიროებს განსაკუთრებულ კეთილგანწყობას და მხარდაჭერას, რათა მათ ექვი არ შეეპაროთ საკუთარ ძალებსა და შესაძლებლობებში. ბავშვის პიროვნების ჩამოყალიბებისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს საკუთარი თავის რწმენის განვითარებას, რაც უფრო დაბალია ბავშვში საკუთარი ძალების რწმენა, მით მეტი უნდა იმუშაოს მასთან პედაგოგმა. ბავშვის პიროვნება, უფროსების მხრიდან, სისტემატურად უარყოფითად არ უნდა ფასდებოდეს. ამ პერიოდში უფროსი ბავშვისთვის დიდი ავტორიტეტია და მომავალში მისმა ამგვარმა შეფასებამ შესაძლოა ბავშვის თვითშეფასების ჩამოყალიბებაზე ძალიან ცუდი ზეგავლენა იქონიოს. ბავშვს უნდა მიეთითოს კონკრეტულ მიუღებელ ქცევაზე, საქციელზე და არ უნდა შევეხოთ მის პიროვნებას, არ უნდა ვუნოდოთ „**ცუდი ბიჭი**“, „**ცუდი გოგო**“. არამედ ავუხსნათ, რომ მისი ქცევა არასწორია და ვასწავლოთ, რას ნიშნავს კონკრეტულ შემთხვევაში სწორად მოქცევა.

იმის მიხედვით თუ როგორი თვითშეფასება აქვს ბავშვს (ადეკვატური, დაბალი თუ მაღალი), მან შესაძლოა შეზღუდოს ბავშვის აქტივობა, ან პირიქით მისი სტიმულირება გამოიწვიოს. დაბალი თვითშეფასების ბავშვებს ახასიათებთ მომატებული შფოთვა, შიში, საკუთარ ძალებში დაურწმუნებლობა, სიმორცხვე, მათ უჭირთ სხვა ბავშვებთან მეგობრობა. მეცნიერები თვითშეფასებას ყოფენ **ზოგად და პარციალურად**. ზოგად თვითშეფასებაში იგულისხმება საკუთარი თავისადმი დამოკიდებულება

სხვა ადამიანებთან მიმართებაში. **პარციალური** თვითშეფასებაა საკუთარი მიღწევების და შესაძლებლობების შეფასება კონკრეტულ სიტუაციაში. ძალიან მნიშვნელოვანია ადეკვატური თვითშეფასების ჩამოყალიბება, ვინაიდან თვითშეფასება გავლენას ახდენს – ფიზიკურ და ფსიქიკურ ჯამრთელობაზე, სწავლაზე, სოციალურ ურთიერთობებზე. ადეკვატური თვითშეფასების მქონე ბავშვები საკუთარ შეცდომებს დამოუკიდებლად ასწორებენ.

ბავშვის თვითშეფასება, გავლენას ახდენს სკოლაში წარმატებით სწავლაზე და ასევე, სწავლაში წარმატებები, აისახება ბავშვის თვითშეფასებაზე. აუცილებელია არაადეკვატური თვითშეფასების შეცვლა, რაც მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული ბავშვის პედაგოგებზე და ამ მიმართულებით წარმართულ მუშაობაზე, რადგან ბავშვობაში ჩამოყალიბებული თვითშეფასება მყარია და მომავალში მისი შეცვლა ძალიან რთულდება. დანეუბითი სკოლის მასწავლებელმა, უნდა გაითვალისწინოს ბავშვის ინდივიდუალურ-ასაკობრივი თავისებურებები, რათა მოსწავლეს ჩამოუყალიბოს ადეკვატური თვითშეფასება. სასწავლო საქმიანობის შეფასებისას მასწავლებლის შეფასება უნდა იყოს კონკრეტული, სარწმუნო, დამაჯერებელი და უნდა ეხებოდეს ანმყო დროში განხორციელებულ აქტივობას. მაგალითად, დაუშვებელია ასეთი შეფასება - „შენ გუშინაც ცუდად დანერე და ცუდად მიპასუხე.“ აგრეთვე, ბუნდოვანი, ზოგადი, მკვეთრად გამოხატული ნეგატიური შეფასება „ყოველთვის შეცდომებს უშვებ“, „ყოველთვის მოუსვენარი ხარ“. მასწავლებელმა უნდა გამოკვეთოს კონკრეტული ბავშვის მონდომება და პოზიტიური მისწრაფებებიც. („შეცდომები დაუშვი, მაგრამ ვიცი, რომ მომავალში უფრო დაკვირვებული იქნები და მოინდომებ რომ აღარ დაუშვა შეცდომა“ და ა.შ.

პიროვნების ზნეობრივი იდეალი არის მისი ქცევის რეგულატორი და სხვათა ქცევის შეფასების კრიტერიუმი.

თვითრეგულაცია არის საკუთარი ქცევის შეგნებულად მართვა, ინდივიდი გარესამყაროში მიმდინარე მოვლენებს მექანიკურად არ ეგუება, იგი მისეული გადაწყვეტებით, ანალიზითა და შეფასებით არეგულირებს საკუთარ ქცევას.

ინდივიდუალობა არის კონკრეტული ადამიანისთვის დამახასიათებელი პიროვნული ნიშანი. ფსიქიკური პროცესები, რომელიც ყველა ადამიანს გააჩნია, ის ცალკე, იზოლირებულად არ ხორციელდება. იგი ყოველთვის ერთ რომელიმე კონკრეტულ პიროვნებას ეკუთვნის.

აქტიურობა არის პიროვნების მოქმედება, ფუნქციონირება. ინდივიდი პიროვნებად ყალიბდება სოციალურად განპირობებულ აქტიურობის პროცესში. **სოციალიზაცია** არის ადამიანის საზოგადოებრივ ღირებულებებში შეზრდა. ყოველი ინდივიდი ითვისებს მისი კულტურისთვის დამახასიათებელ საზოგადოებრივ და სამართლებრივ ნორმებს, ქცევას, კულტურას, ღირებულებებს, ჩვევებს, მრწამსს. ამ კულტურიდან იგი იღებს ცოდნას და წარმოდგენას საზოგადოებრივი თანაცხოვრების წესების შესახებ და ახდენს ამ გამოცდილების გათავისებას; ამრიგად, ის იქცევა საზოგადოებრივ არსებად, პიროვნებად.

დიდი მნიშვნელობა აქვს ბავშვის პიროვნების ჩამოყალიბებისათვის - ურთიერთობას. თუკი ადრე ბავშვის ურთიერთობა დაკავშირებული იყო თამაშის სიტუაციასთან, უმცროს სასკოლო ასაკში თავად ურთიერთობა ხდება ინტერესის და ცნობის-მოყვარეობის საგანი. ის სიამოვნებით ურთიერთობს თანატოლებთან, ეზოს ბავშვებთან, მასწავლებლებთან, ფსიქოლოგთან.

6-8 წლის ასაკის ბავშვი სოციალურად - მეგობრულია. ბავშვებს უყვართ ჯგუფურ აქტივობებში და თამაშებში გაერთიანება. ეს მათში ავითარებს თანამშრომლობის უნარს და ასევე - თავდაჯერებულობას, ვინაიდან ზოგად ფონზე ცალკეული მისი წარუმატებლობები ნაკლებად შესამჩნევი ხდება. ნებისმიერ აქტივობაში ჩართულ ბავშვს ყოველთვის გამარჯვების სურვილი აქვს. ბავშვებთან თანამშრომლობის შემთხვევაში მას გარკვეული მანევრირების შესაძლებლობაც ეძლევა. ის სწავლობს თანატოლების მოგერიების ხერხებს და იძენს მათთან ურთიერთობის კარგ გამოცდილებას.

9-11 წლის ასაკის ბავშვი უფრო სოციაბილურია. ის უშუალოა, კმაყოფილია ცხოვრებით, ძირითადად მხიარულ ხასიათზეა. ცხოვრობს ანმყოში, არ აღელვებს მომავალი. იგი თავისივე

სქესის ჯგუფის წევრებთან ერთიანდება. გოგონებს და ბიჭებს ერთმანეთის მიმართ გარკვეული დაპირისპირება არასიათებთ. გოგონებისთვის ბიჭები მეტისმეტად ხმაურიანები და მომაბეზრებლები, ხოლო ბიჭებისთვის კი გოგონები - „სულელები“ და „მოლაქლექები“ არიან.

უმცროსკლასელთა მოთხოვნილებებიდან წამყვანია შემეცნებითი მოთხოვნილებები. ბავშვებს უჩნდებათ წერა-კითხვის, თელა-ანგარიშის, ახალი ცოდნის შეძენის მოთხოვნილება. შუა ბავშვობაში მოთხოვნილებების განვითარებაზე მასწავლებლებთან ერთად დიდ გავლენას ახდენენ თანატოლები. სწავლის დასაწყისში თანატოლთა აზრს ბავშვისთვის არავითარი მნიშვნელობა არაა აქვს, მაგრამ შემდეგ თანატოლთა აზრი შეიძლება დომინანტურიც გახდეს. ამ პერიოდის ბავშვის სწავლის მოტივებში დიდი ადგილი უჭირავს **სოციალურ მოტივს, რომელიც** ბავშვის სწავლისადმი დადებით დამოკიდებულებას განსაზღვრავს. სოციალური მოტივი უკავშირდება ბავშვის მიერ მასწავლებლის მოწონებისა და ნახალისების დიდ სურვილს. ამ პერიოდში მოსწავლის დამოკიდებულება მასწავლებლისადმი პოზიტიური და კეთილგანწყობილია, მაგრამ არასასურველი შეფასების მიღებას ისინი ძალიან განიცდიან და სწყინთ. თანატოლთა კოლექტივში მათ უკვე განსაზღვრული ადგილის დაკავების სწრაფვა უჩნდებათ. შუა ბავშვობაში ადგილი აქვს ბავშვის **სოციალური პრესტიჟის** ჩამოყალიბებას. ამიტომ, შედაგოგმა თანატოლების თანდასწრებით სისტემატურად უნდა აღნიშნოს ბავშვის ნებისმიერი წარმატება.

სწავლისადმი დადებითი დამოკიდებულების შემცირების მთავარი მიზეზი შესაძლოა სწორედ მოსწავლეთა კოლექტივის მართვასთან დაკავშირებული მასწავლებლის არასწორი მუშაობით გამოწვეული, სოციალური მოტივაციის შემცირება იყოს. მასწავლებელს მოეთხოვება ამ ასაკის მოსწავლეების ფსიქოფიზიკური, სოციალური და ემოციური თავისებურებების ცოდნა. სასწავლო კოლექტივში მან თითოეული მოსწავლის შესახებ უნდა შექმნას დადებითი საზოგადოებრივი აზრი, რადგან ამ პერიოდში მასწავლებელი, როგორც აღვნიშნეთ, მნიშვნელოვანი

ფიგურაა ბავშვებისთვის და მისი თითოეული სიტყვა, თუ წინადადება, სენსიტიურად აღიქმება ბავშვების მიერ.

ემოცია და გრძნობა შუა ბავშვობაში სკოლასთან ადაპტაცია

ემოცია და გრძნობა ადამიანის ფსიქიკური მდგომარეობაა, რომელიც გამოხატავს საკუთარი თავისადმი, სხვადასხვა ადამიანებისადმი, გარემოსადმი პიროვნულ დამოკიდებულებას. ემოცია - სუბიექტის მიერ რაიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილება-არდაკმაყოფილებასთან დაკავშირებული უშუალო, სუბიექტური განცდაა. დადებითი ემოციები ორგანიზმის სასიცოცხლო ტონუსს ამაღლებს, უარყოფითი ემოციები კი ორგანიზმში ინვეს ფსიქიკური აქტივობის დაქვეითებას. გრძნობა უფრო რთული ბუნებისაა და ის სოციალურად არის განპირობებული. იგი ყალიბდება ემოციური გამოცდილების განზოგადების საფუძველზე. ემოციებთან შედარებით გრძნობები უფრო ობიექტურია. გრძნობაში ჩართულია ადამიანის ფსიქიკური აქტივობის ყველა სფერო: აღქმა, აზროვნება, წარმოსახვა, შეგრძნებები.

გრძნობები განიცდება ისე, თითქოს ესა თუ ის თვისება საგნის თვისებაა და არა ჩვენი განცდა. მშობლებისთვის და პედაგოგებისთვის აუცილებელია ბავშვის ემოციური განვითარების ეტაპების ცოდნა, თუ რა სპეციფიკურობით ხასიათდება ამ მხრივ თითოეული ასაკი და მოცემულ ასაკში რომელი ემოციური მხარეა სენსიტიური, რათა სააღმზრდელო ღონისძიების წარმართვისას, ხელი შეუწყოს, ადეკვატური გრძნობებისა და ემოციების ჩამოყალიბებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ამ მიმართულებით დაშვებულმა შეცდომებმა შესაძლოა დიდი დაღი ასვას ბავშვის პიროვნულ და სოციალურ განვითარებას.

ემოციურ აღზრდაში დიდი როლი აქვს მშობლების ემოციურ მდგომარეობას, დედის მუდმივი დეპრესიული მდგომარეობა მკვეთრად აისახება ბავშვის საერთო განწყობაზე და დროთა განმავლობაში აღზრდისა და ადაპტაციის სირთულეების მქონე ბავშვებში აყალიბებს პესიმისტურ მსოფლმხედველობას, რაც

მომავალში არასრულფასოვნების კომპლექსის, მშობლებისა და სხვა ადამიანების მიმართ შიშის და სხვა უარყოფითი გრძნობის სახით ვლინდება. მუდმივად შიშის ქვეშ მყოფი ბავშვები სტრესულ სიტუაციაში ზედმეტად აგზნებულები არიან, კოგნიტური და სოციალური ცვლილებებისას, ისინი ადვილად კარგავენ კონტროლს (Cummings & Davies, 1994). შესაძლოა, დეპრესიული მშობლების შვილებში ემოციური და ქცევის პრობლემების სირთულეები შემკვიდრებითი იყოს, თუმცა მათი ადაპტაციისთვის, აღზრდის ხარისხი უმნიშვნელოვანესია.

სკოლამდელი ასაკის დასრულებისთანავე ბავშვის მიერ საკუთარ თავში პიროვნების აღმოჩენის, შეცნობის პროცესი არაცნობიერიდან გაცნობიერების მდგომარეობაში გადადის. იგი უკვე საკუთარ თავში „აღმოჩენილ პიროვნებას“ აბარებს ანგარიშს - ანალიზებს, რა ადგილი უკავია ადამიანებს შორის (ის იყო ბალის ასაკის) და რა ადგილის დაკავებას, ელის ახლო მომავალში (ის შედის სკოლაში). ამ პერიოდისთვის მან საკმაოდ ბევრი ცოდნა და გამოცდილება შეიძინა პირადი კავშირების თვალსაზრისით. იგი ახერხებს ოჯახურ, ნათესაურ, უფროსებთან და თანატოლებთან დამოკიდებულებაში თავისი სოციალური სტატუსის შესაფერისი ადგილი დაიმკვიდროს. ამ ეტაპზე ბავშვს უამრავი ჩვევა გამოუმუშავდა, რომელთაგან აღსანიშნავია **თავდაჭერილობა**. მას უკვე შეუძლია დაემორჩილოს მდგომარეობას და თავისი გრძნობები და ემოციები მიმართოს მის შესაბამისად, არ მოექცეს საკუთარი სურვილების ტყვეობაში. მას შედარებით კარგად აქვს განვითარებული რეფლექსის უნარი; ამ პერიოდში მოტივი „მე თვითონ“, ქარბობს მოტივს, „მე მინდა“.

სკოლამდელი ასაკის დასრულების შედეგია ის, რომ ბავშვს დანებებით სკოლაში სწავლის ფსიქოლოგიური მზაობა აქვს. ამისათვის მას უკვე გააჩნია სპეციალური ფსიქოფიზიკური და შემეცნებითი ინტერესები, რაც სჭირდება წერა-კითხვის, არითმეტიკულ მოქმედებათა, ფიზიკულტურის, ხატვის და სხვა სასწავლო საგნების ათვისებისთვის. სკოლამდელი ასაკის ბავშვი, უფროსებთან და თანატოლებთან ურთიერთობისას ითვისებს სხვა ადამიანების რეფლექსებსაც. სკოლაში, ახალ პირობებში

მოხვედრილ ბავშვს ეს ცოდნა კარგ სამსახურს უწევს და ეხმარება პრობლემური სიტუაციების დაძლევაში. ახალ სოციალურ სიტუაციას ბავშვი შეჰყავს მკაცრად ნორმირებული ურთიერთობის სამყაროში, რომელიც მისგან მოითხოვს ორგანიზებულ ქცევას, დისციპლინას, სასწავლო სიტუაციებში თავდაჭერას, ემოციებისა და გრძნობების შეკავებას, ნებისყოფას და ა.შ.

მნიშვნელოვანია მშობლების მიერ ბავშვის მიმართ გამოხატული თუნდაც რბილი ფორმით გამოხატული, გამკაცრებული მოთხოვნები, რაც ბავშვს დიდ პასუხისმგებლობას აკისრებს, მათში აღვივებს მართობის და დაუცველობის შეგრძნებას; ბავშვი თავს მშობლისგან მიტოვებულად გრძნობს, რადგან უკვე თვითონ უნდა აიღოს პასუხისმგებლობა საკუთარ თავზე, თავის ახალ ცხოვრებაზე, ორგანიზებული იყოს ახალ და უცხო სიტუაციებში. ეს არის ბავშვის გამოცდის რთული პერიოდი, რომელიც მისგან მოითხოვს არა მხოლოდ სკოლაში სიარულს, არამედ მონესრიგებულობას, დისციპლინირებულობას; კარგად მოიქცეს კლასში, გაკვეთილის მიმდინარეობის პროცესში იყოს ყურადღებით, იაზროვნოს, შეასრულოს მასწავლებლის მიერ მიცემული დავალება და სხვა, ასევე მოეთხოვება მკაცრად დაიცვას დღის რეჟიმი ოჯახში... ყოველივე ეს პატარა მოსწავლისთვის საკმაოდ რთული შესასრულებელია.

უფროსები შენუხებულები არიან ბავშვის სასწავლო პრობლემებით, ისინი ამ პერიოდში ხშირად სპეციალურად თავისუფლდებიან სამსახურიდან, ცდილობენ თავიანთ თავზე აიღონ ბავშვისათვის პასუხისმგებლობის გრძნობის გამოიმუშავება, რათა მისი სასწავლო მოქმედებისადმი დამოკიდებულება ორგანიზებული გახადონ. გონიერი და მოსიყვარულე მშობელი, ბავშვს ეხმარება მასზე დაკისრებული სასწავლო დავალებების შესრულებაში, რათა შეეცადოს ბავშვი, რომ ეს დავალება მიიღოს როგორც აუცილებლად შესასრულებელი. ასევე, მან სწორად დაგეგმოს დღის რეჟიმი, რათა დროზე ისწავლოს და მხოლოდ ამის შემდეგ იფიქროს თავისუფალი დროის თამაშისთვის, სეირნობისთვის, სტუმრობისთვის და ა.შ. გამოყენებაზე.

სკოლაში მისვლისას, სადაც ბავშვი ახალ სოციალურ გარემოში ხვდება, ოჯახში, უფროსებთან ურთიერთობებში დამკვიდრებული სტილი ბავშვის ემოციური მდგომარეობის ანარეკლია. სკოლის პირობებისთვის დამახასიათებელი სოციალური სიტუაცია ამკაცრებს ბავშვის ცხოვრების პირობებს და ყველა ბავშვი, რომელიც პირველად დგამს ამ ნაბიჯს, შესაძლოა სტრესის ქვეშ აღმოჩნდეს, ამის ნათელი დასტურია მათი ქცევითი აქტივობები.

საბავშვო ბაღისაგან განსხვავებით, ბავშვს სკოლაში ხვდება მისთვის უჩვეულო გარემო: საკლასო ოთახი, მასწავლებელი, უამრავი, უცხო თანატოლი. სკოლაში შესვლით მისი ცხოვრებისეული პოზიცია აბსოლუტურად განსხვავებულია: ის მოსწავლეა და მისი ქცევის ძირითადი ფორმა სკოლამდელ პერიოდში თუ თამაში იყო, ამჯერად ხდება სწავლა. მის ცხოვრებაში შემოდის მასწავლებელი, რომელიც მისთვის განუზომლად დიდი ავტორიტეტი ხდება და ის ნამყენად გიჟდება იკავებს ბავშვის ცნობიერებაში. ამიტომ მასწავლებლის შეფასება, შექება-წახალისება, გაკიცხვა, შენიშვნის მიცემა, ბავშვის გრძნობების და ემოციების განვითარების საქმეში მეტად მნიშვნელოვანია. ბავშვის სკოლაში შესვლა კავშირშია როგორც დადებით, ასევე უარყოფით ემოციებთან: დადებითა ახალი ჩანთა, შესაბამისი ჩასაცმელი, სასწავლო ნივთები; უარყოფითია - უცნობი, გაურკვეველი გარემოს მიმართ (სკოლა, მასწავლებელი, ბავშვები) შიში.

სასკოლო ცხოვრების დანწყებისთვის ფსიქოლოგიურ მზაობასთან ერთად აუცილებელია სკოლისათვის ბავშვის ემოციური მზაობა; კერძოდ, ბავშვისთვის წინასწარი დადებითი განწყობის შექმნა და შემზადება სასკოლო ცხოვრებისთვის. სკოლაში სწავლის პერიოდში ბავშვს ახასიათებს სხვადასხვა შიშები; დაბალი აკადემიური მაჩვენებელი და თანაკლასელებისგან უარყოფა, ბავშვების მიერ სამყაროს რეალობის შეცნობა, პირადი ზიანის აღბათობა, სხეულის დაზიანება, მოკვლა, მედია-სამუშაოებით აღქმული ნეგატიური მოვლენები (ომი და უბედური შემთხვევები, კატასტროფები). ეს ყველაფერი მათში სულიერ მღელვარებას იწვევს. (Gullone, 2000) მოსწავლეთა შიშებზე მათი კულტურაც მოქმედებს. მაგალითად, ჩინეთში, სადაც თავ-

შეკავებულობა და სოციალურ სტანდარტებთან შესაბამისობა ძალზე ღირებულია, ბავშვების დიდი ნაწილისთვის წარუმატებლობა და უფროსთა კრიტიკა ფარულ შიშს აჩენს. მიუხედავად ამისა, ჩინელი ბავშვები ზოგადად ზედმეტად გაუბედავები არ არიან, შიშის სიმძაფრე მათში დასაველეთის ბავშვების მსგავსია (Ollendick და სხვები, 1996).

მასწავლებელი ბავშვს აუარებელ მოთხოვნებს უყენებს, რაც აძლიერებს მის ფსიქიკურ დაძაბულობას. სკოლამდელი ასაკის ბავშვს, მისთვის დამახასიათებელი ინდივიდუალური თავისებურებები ხელს არ უშლიდა განვითარების პროცესში, რადგან ახლობელი ადამიანები ამ თავისებურებებს ითვისებდნენ და შესაბამისად წარმართავდნენ მისი აღზრდის პროცესს.

სკოლის პირობებში კი მიმდინარეობს ბავშვის ცხოვრების წესის ჩარჩოებში მოქცევა, სტანდარტიზაცია. მისი ინდივიდუალობა, ფსიქოემოციური კონსტიტუცია შესაძლოა ამ სტანდარტიზებულ მოთხოვნებთან და ჩარჩოებთან წინააღმდეგობაში აღმოჩნდეს და განუვითარდეთ სხვადასხვა ფსიქოემოციური ანომალია (ჰიპერაქტივობა, მაღალი შფოთვისანობა, მკვეთრად გამოვლენილი შენელებითი პროცესები და ა.შ.). ამ დროს ბავშვს უქვეითდება აქტივობა, მალე იღლება.

ამ პერიოდში ბავშვისთვის დამახასიათებელი სხვადასხვა შიში, როგორც წესი, ეს უკავშირდება მის შეგუებას სკოლის პირობებთან კერძოდ, ამ ასაკის ბავშვებს ხშირად უწინდებათ უმცროსკლასელებისთვის ტიპურად დამახასიათებელი *სკოლაში არწასვლის* სურვილი, რაც შეიძლება გამოწვეული იყოს გაკვეთილებზე მასწავლებლის მხრიდან კრიტიკისა და გაკიცხვის, მის მიმართ თანაკლასელების დამოკიდებულების, დაცინვისა და ა.შ. შიშით. ყოველივე ამის შედეგად კი ბავშვს შეიძლება განუვითარდეს სტრესი და მის ნიადაგზე აღმოცენებული და გამოხატული ნუზილი თავის, მუცლის, ყელის ტკივილები, თავბრუსხვევები და სხვა, რომლებიც ხშირად სრულებითაც არ წარმოადგენს ბავშვის მიერ მშობლისთვის თავსმოხვეულ სიმულაციას. ამგვარი სიმპტომების გამოვლენისას საჭიროა მშობელი სერიოზულად და გულისყურით მოექიდოს ბავშვის ჩივილებს.

ახალ გარემოში, უფროსებთან და თანატოლებთან ურთიერთობისას ბავშვს კელავ უფითარდება რეფლექსი - მას უჩნდება მოთხოვნა, რომ აღიარონ, იგი ვარჯიშობს თავისი მოვალეობის შესრულებაში და დასახული სასწავლო მოქმედების მიზნის მიღწევაში. შედეგის მიუღწევლობის და მარცხის შემთხვევაში, შესაძლოა მას განუფითარდეს უარყოფითი პიროვნული თვისებები - სხვების უპირატესობა მასთან შედარებით, შური, ბრძოლი და ა.შ.

უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვი, სკოლამდელი დანესებულების შემდეგ ფსიქოლოგიურად გადადის სოციალურ ურთიერთობის ახალ სისტემაში. ის გრძნობს, რომ მისი ცხოვრება პრინციპულად შეიცვალა, დაეკისრა მოვალეობები, ვალდებულია, არა მხოლოდ ყოველდღიურად იაროს სკოლაში, არამედ დაემორჩილოს სასწავლო ვალდებულებებს.

ოჯახი კონტროლს უწევს ბავშვს, რათა გულდასმით მოეკიდოს მასწავლებლის დავალებებს, ორგანიზებული გახადოს ბავშვის დღის რეჟიმი. თუ ბავშვი ოჯახში უფროსების მხრიდან მშვიდ, ალერსიან დამოკიდებულებას გრძნობს, მას დადებითი ემოციები უყალიბდება, ხოლო თუ მშობლები ზედმეტად გამოხატული ემოციურობით გამოირჩევიან ან ბავშვების პრობლემების მიმართ გულგრილ, უემოციო დამოკიდებულებას ამჟღავნებენ, ამან ბავშვებში შესაძლოა მძაფრი ემოციური დაძაბულობა და შფოთვა გამოიწვიოს.

ამ პერიოდში ჩამოყალიბებას იწყებს ინტელექტუალური, მორალური და ესთეტიკური გრძნობები. ზნეობრივი ქცევები ადამიანური ურთიერთობის დროს ყალიბდება, როგორც სტიქიურად - უფროსების წაბაძვით, ასევე შეგნებულად, თამაშის, სწავლა-აღზრდისა და შრომის პროცესში. ზნეობრივი გრძნობების, როგორცაა **თანაგრძნობა, სირცხვილი, სინდისი, შეცოდება, სანყისი** გამოვლინებები, უკვე სკოლამდელი ასაკის ბავშვებში შეინიშნება. სკოლაში შესვლისას ეს გრძნობები უფრო ინტენსიურად ვითარდება. სწორედ ამიტომაც, ამ პერიოდში შესაძლოა ასოციალური გრძნობებიც ჩამოყალიბდეს, ამიტომ მშობლები და პედაგოგები უნდა ცდილობდნენ დადებითი მორალური

გრძნობების აღზრდასა და თითოეული უზნეო საქციელის მათთან ერთად განხილვა-განსჯას.

კვლევებით დასტურდება, რომ ემპათია ნაწილობრივ მემკვიდრეობითია. (Zahn-Waxler და სხვები, 2001). სოციალიზებული, თავდაჯერებული და ემოციის კარგი რეგულაციის მქონე ბავშვები ძირითად შემთხვევაში სხვათა დისტრესის დროს მათ დახმარებას, თანაგრძნობასა და დამშვიდებას ცდილობენ. ემოციის ცუდი რეგულაციის მქონე ბავშვები კი ნაკლებ თანაგრძნობას და პროსოციალურ ქცევას ამჟღავნებენ (Eisenberg და სხვები, 1996, 1998). მორცხვი ბავშვები, თანაგრძნობას ნაკლებად გამოხატავენ, რადგან სხვების დისტრესის დროს ისინი თვითონ ითრგუნებიან (Eisenberg და სხვები, 1996).

ამ პერიოდის ბავშვებში **მე-ს** ცნობიერებასთან დაკავშირებული ემოციები უფრო მძაფრი გამოხატულებისაა. მათ წარუმატებლობის შემთხვევაში გადამეტებული სირცხვილის, წარმატების შემთხვევაში კი სიამაყის გრძნობა უჩნდებათ. ისეთ ბავშვებში, რომელთა მშობლები ჩადენილი საქციელის გამოსწორებაზე ამახვილებენ ყურადღებას: „ასე ხომ სცადე, ამჯერად მოდი, სხვანაირად გააკეთე“ და სხვა; ასეთ ბავშვებში სირცხვილის და სიამაყის გრძნობა დაბალანსებულია და მათ სიძნელეები და დაბრკოლებები აღარ აშინებთ. (Kelley, Brownell, & Campbell, 2000; Lewis, 1998).

დანაშაულის გრძნობა ბავშვებს საზიანო იმპულსების დაძლევისა და მომავალში, მათ მიერ ჩადენილი ცუდი საქციელის გამოსწორებაში ეხმარება. (Ferguson და სხვები, 1999; Tangney, 2001).

ესთეტიკური გრძნობების განვითარებას სკოლაში ხელს უწყობს შესაბამისი გაკვეთილები. მასწავლებელი გარესამყაროს მშვენიერების დანახვას, აღქმასა და მის განცდას ასწავლის. განსხვავებული ჟღერადობისაა ჩიტების ჟღერტული, ზღვის, მდინარის თუ ნაკადულის ჩხრიალი, ქარის შრიალი - ბავშვი ყურს უგდებს, იაზრებს, ამუშავებს გარემოდან მიღებულ შთაბეჭდილებებს. მუსიკის გაკვეთილები ბავშვს ესთეტიკური განცდის უნარს უყალიბებს.

ასევე მნიშვნელოვანია პატარა მოსწავლისთვის მხატვრული ნაწარმოებების შინაარსის გათავისება, რაც ასევე გარკვეულ ემოციებს ბადებს მათში. ესთეტიკური გრძნობის განვითარებისთვის მნიშვნელოვანია შრომა, რომელიც თავად ესთეტიკური ფენომენია. ნებისმიერი შრომითი აქტივობა მათგან მოითხოვს ფაქიზ, ესთეტიკურ დამოკიდებულებას, იქნება ეს წერა-კითხვა, რაიმე სათამაშოს დამზადება, უფროსების დახმარება თუ სხვა.

ინტელექტუალურ გრძნობებს მიეკუთვნება ცოდნისმოყვარეობა, გაკვირვება, ეჭვი, ცნობისმოყვარეობა, რაიმე დავალების შესრულებით გამოწვეული სიამოვნება თუ უსიამოვნება - მარცხი.

სკოლის დაწყებითი კლასის მოსწავლეები უკვე ახერხებენ ემოციის თვითრეგულაციას; სკოლამდელუბისგან განსხვავებით, ისინი ემოციის რეგულირებისათვის გაცილებით ხშირად მიმართავენ შინაგან სტრატეგიებს. მაგალითად, ბავშვმა ისე კარგად ვერ მოამზადა დავალება და შეფასებაც შესაბამისი დაიმსახურა. ის ამბობს - „არაფერია, შესაძლოა ყველაფერი გაცილებით ცუდად დამთავრებულიყო, მეორე ტესტი იქნება და აუცილებლად გამოვასწორებ“. მან მოახდინა სიტუაციის შეფასება, მისი შეგნებულად გააზრება და მომავალში დაისახა მისი გაუმჯობესების შესაძლებლობა (Brenner & Salovey, 1997), აღნიშნულ შემთხვევაში შიში ქრება და მის ადგილს პოზიტიური ემოცია იკავებს. (Gullone, 2000).

კოგნიტური განვითარება და სოციალური გამოცდილების შეძენა ბავშვებს მართვის სხვადასხვა სტრატეგიის გამოყენების შესაძლებლობას აძლევს. ემოციური თვითრეგულაციის სათანადო განვითარება, ბავშვებში აღვივებს ემოციური თვითშეფასების გრძნობას - საკუთარი ემოციური გამოცდილების კონტროლის გრძნობას (Saarni, 2000). ეს გრძნობა ადეკვატური თვითშეფასებისა და ოპტიმისტური შეხედულების ჩამოყალიბებას უწყობს ხელს, რომლებიც მათ შემდგომში ემოციური პრობლემების გადალახვაში ეხმარებათ.

შფოთვიანობა

შფოთვიანობა ინდივიდის ფსიქოლოგიური თავისებურება არ არის. იგი პიროვნებაში ცხოვრებისეული სიტუაციების შედეგად მოჭარბებული მღელვარებისას წარმოიშობა, თუნდაც ამის საბაბი არ არსებობდეს.

შფოთვიანობა არაადაპტური სინდრომის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინია, იგი გულისხმობს პიროვნებაში დომინირებულ მოჭარბებულ შიშებს და ამით გამოწვეულ ფსიქიკურ, კერძოდ, „პანიკურ“, „ფობიურ“ აშლილობასა და „მოსტრავმატულ სტრესს“, რაც შფოთვის სახით ვლინდება. მაგალითად, ბავშვმა შეიძლება იღელვოს ზეიმზე გამოსვლის ან დაფასთან პასუხისას, მაგრამ შეიძლება ამ მდგომარეობას არ ჰქონდეს სისტემატური ხასიათი. მღელვარების მხოლოდ სისტემატური გამოვლენა ითვლება მყარ შფოთვიანობად.

ნებისმიერ ბავშვს მეტ-ნაკლებად აქვს შიშების განსაზღვრული ოდენობა, მაგრამ თუ იგი მოჭარბებულად ვლინდება, საქმე გვაქვს შფოთვიანობასთან.

თანამედროვე მეცნიერები შფოთვიანობის წარმოშობის მიზეზებად მიიჩნევენ მშობლისა და ბავშვის ურთიერთდამოკიდებულებაში არსებულ შეუსაბამობებს, რაც გამოიხატება ბავშვის მიმართ მშობლების არაადეკვატურ, ხშირ შემთხვევაში, ბავშვის დამთრგუნველ მოთხოვნებში. ეს გარკვეულწილად საბავშვო ბაღსა და სკოლას უკავშირდება. მაგალითად, მშობლის გაუთავებელი ნუხილი, რომ მისი შვილი იყოს ლიდერი ნებისმიერ პირობებში, სწავლობდეს აუცილებლად ფრიადზე, ითვლებოდეს სანიმუშო ბავშვად და სხვა.

სკოლამდელ და უმცროს სასკოლო ასაკში უფრო შფოთვიანები არიან ბიჭუნები, ხოლო თორმეტი წლის შემდეგ - გოგონები. მათ აშინებთ უცნობ ადამიანებთან ურთიერთობა. რაიმე „არასასურველი“ ქმედების ჩადენისას გოგონები შიშობენ, რომ მშობლები ან პედაგოგები მათზე ცუდად იფიქრებენ, მიატოვებენ მეგობრები და ა.შ. იგივე სიტუაციაში

ბიჭებს ამინებთ უფროსების მხრიდან დასჯის, თანატოლების მხრიდან კი - გალახვის ალბათობა.

სასწავლო წლის დაწყებიდან ექვსი კვირის შემდეგ მოსწავლეებს შორის შფოთვიანობა მატულობს, რის გამოც მცირე ხნით შესვენების მოთხოვნილება უჩნდებათ.

ბავშვთა შფოთვიანობის დონე გარშემო მყოფი ადამიანების სულიერ მდგომარეობაზეცაა დამოკიდებული. პედაგოგის ან მშობლის მომეტებული შფოთვიანობა შესაბამისად აისახება ბავშვებშიც.

ოჯახებში, სადაც მის წევრებს შორის კეთილგანწყობილი დამოკიდებულებაა, ბავშვები ნაკლებად შფოთვიანები არიან, ვიდრე იქ, სადაც გაუთავებელია კონფლიქტები.

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ მშობლების დაშორების შემთხვევაში, როცა ოჯახში თითქოსდა დამთავრდა სკანდალები და მისგან გამოწვეული სტრესები, ბავშვთა შფოთვიანობა არ იკლებს და პირიქით, მატულობს კიდევ. ფსიქოლოგებმა დაადგინეს ზოგადი კანონზომიერება, რომ ბავშვთა შფოთვიანობა მატულობს იმ შემთხვევაში, როდესაც მშობლები უკმაყოფილონი არიან სამსახურებრივი სტატუსით, ცხოვრების პირობებით, მატერიალური მდგომარეობით. დღევანდელ პირობებში სწორედ ამიტომაც საგრძნობლად იმატა შფოთვიანი ბავშვების რაოდენობამ. ასევე, ოჯახსა და სკოლაში აღზრდის ავტორიტარული სტილი ბავშვთა სულიერი სიმშვიდის დარღვევის წინაპირობაა. არსებობს მეცნიერების მოსაზრება, რომ სწავლის მიმართ შფოთვიანობა ჯერ კიდევ სკოლამდელ ასაკში ყალიბდება. იგი შეიძლება გამოწვეული იყოს როგორც პედაგოგის მუშაობის სტილით, ისე ბავშვის მიმართ განსაკუთრებული მოთხოვნებით.

არსებობს ოჯახები, სადაც ბავშვის სკოლაში მიყვანის მოახლოებასთან ერთად მისი თანდასწრებით ხდება გაუთავებელი მსჯელობა „პრესტიჟული“ სკოლის შერჩევაზე, „პერსპექტიული“ მასწავლებლის მონახვაზე. მშობლის მღელვარება გადადის ბავშვზე. ასეთი მშობლები ან სპეციალურად ქირაობენ მასწავლებელს თავისი შვილისათვის, რომელიც მასთან ერთად

საათობით ზის და მეცადინეობს, ან თვითონ მშობელი კისრულობს ამ მოვალეობას. ბავშვის ჯერ კიდევ სუსტი და მოუზადებელი ორგანიზმი ვერ უძლებს გადატვირთვას, იგი შესაძლოა დაავადდეს, ან სრულიად გაუქრეს სწავლის ინტერესი.

შფოთვიანობას ასევე შეიძლება დაერთოს ნევროზი და სხვა ფსიქიური დარღვევები. ამ შემთხვევაში აუცილებელია სამედიცინო ჩარევა.

შფოთვიანი ბავშვის პორტრეტი. საბავშვო ბაღის ჯგუფში (ან კლასში) შემოდის ბავშვი. იგი დაძაბული უყურებს ყველას და ყველაფერს, რაც მისი მხედველობის არეშია. შეწუხებული გამომეტყველებით ჯდება უახლოეს სკამზე (მერხზე) და უსიამოვნობის მოლოდინშია. დღესდღეობით საბავშვო ბაღსა და სკოლაში ამგვარი ბავშვების რაოდენობა არაა მცირე და ამიტომაც მათთან მუშაობა უფრო გართულებულია, ვიდრე სხვა „კატეგორიის პრობლემურ“ ბავშვებთან. პიპერაქტიური და აგრესიული ბავშვები „დღის სინათლეზე“ არიან, შფოთვიანები კი ცდილობენ არ გაამჟღავნონ თავისი პრობლემები, ისინი გამოირჩევიან სისტემატური წუხილით და მღელვარებით, შიში აქვთ არა მხოლოდ კონკრეტული სიტუაციის მიმართ, არამედ საკუთარი წინათგრძნობისადმიც კი. ამგვარი ბავშვები ყოველთვის რალაციის მოლოდინში არიან. თავს დაუცველად გრძნობენ და ამინებთ რაიმე ახალი მოქმედების წამოწყება, თუნდაც თამაშისა, გამოირჩევიან საკუთარი თავისადმი დიდი მომთხოვნელობით, არიან ზომაზე მეტად თვითკრიტიკულები. დაბალია მათი თვითშეფასების დონე, არა აქვთ საკუთარი ძალებისა და შესაძლებლობების რწმენა და მუდმივად ერთი ფიქრი უტრიალებთ თავში - სხვებთან შედარებით ცუდები, ულამაზოები, უნიჭოები და მოუქნელები არიან, ისინი უფროსების მხრიდან ყველა საქმეში ნახალისებას და შექებას ელიან.

შფოთვიანი ბავშვებისათვის დამახასიათებელი სომატური პრობლემებია: მუცლის ტკივილი, თავბრუსხვევა, თავის ტკივილი, გაძლიერებული გულისცემა, სისუსტე ფეხებში და სხვა.

როგორ გამოვალინოთ შფოთვიანი ბავშვი

გამოცდილი პედაგოგი ბავშვების გაცნობის პირველსავე დღეებში მიხედუბა, რომელი მათგანი გამოირჩევა მოჭარბებული შფოთვიანობით. საბოლოო დასკვნის გამოტანამდე საჭიროა მათზე დაკვირვება და შფოთვიანობის მიზეზის დადგენა.

იმისათვის, რომ პედაგოგმა შეიცნოს ბავშვი, დააზუსტოს, უფრო მეტად რისი ემინია, შეიძლება მშობლებისათვის სპეციალური კითხვარის მომზადება, რაც დაეხმარება მას თითოეული ბავშვის ოჯახური ისტორიების გაგებაში, ბავშვთა ქცევაზე დაკვირვება კი დაადასტურებს ან უარყოფს პედაგოგის მოსაზრებებს.

შფოთვიანობის განმსაზღვრელი კრიტერიუმები:

1. სისტემატური ნუხილი და მღელვარება; 2. სირთულეები ნებისმიერ ქმედებაზე კონცენტრაციისას; 3. კუნთური დაჭიმულობა (მაგალითად, თვალის, კისრის მიდამოებში); 4. აღგზნებულობა; 5. ცუდი ძილი.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბავშვი შფოთვიანია, თუ ზემოთ მოყვანილ კრიტერიუმთაგან რომელიმე, სისტემატურად ვლინდება მის ქცევაში.

საბავშვო ბაღში ბავშვები ხშირად განიცდიან მშობლებთან განშორების შიშს და აქვთ მძაფრი რეაქციები.

2-3 წლის ასაკის ბავშვებში ამგვარი განწყობილების გამოხატვა დასაშვებია და გასაგებია, მაგრამ თუ უფროსი სკოლამდელი და დაწყებითი კლასების ბავშვი სისტემატურად ტირის მშობელთან დაშორებისას, ფანჯრიდან თვალს არ აშორებს და ყოველ წამს ელოდება მის გამოჩენას, ამგვარი ბავშვი საჭიროებს განსაკუთრებული ყურადღებით მოპყრობას.

როგორ დავანდგაროთ შფოთვიან ბავშვს

მათთან მუშაობა გარკვეულ სირთულეებთანაა დაკავშირებული და დიდ დროსა და ენერგიას მოითხოვს. აღსანიშნავია

რამდენიმე მიმართულება, რომელთა მიხედვითაც უნდა წარმართოს მუშაობა, ესაა: თვითშეფასების დონის ამაღლება, რათა ბავშვმა შეძლოს შედარებით დაძაბულ სიტუაციაში საკუთარი თავის მართვა და დაძაბულობის მოხსნა.

თვითშეფასების დონის ამაღლება მცირე დროში პრაქტიკულად შეუძლებელია. ამისათვის საჭიროა ყოველდღიური მიზნობრივი მუშაობა. მიმართეთ ბავშვს სახელით, შეაქეთ იგი თანატოლების თანდასწრებით უმნიშვნელო წარმატების შემთხვევაშიც კი. შექება უნდა იყოს დამაჯერებელი, რადგან ბავშვები განსაკუთრებით მძაფრად რეაგირებენ სიყალბეზე. აუხსენით, რისთვის შეაქეთ იგი. ნებისმიერ სიტუაციაში შეიძლება მოინახოს საბაზი შექებისთვის.

სასურველია, შფოთვიანი ბავშვები ჩართოთ ემოციური გარემოს განმავითარებელ თამაშ-სავარჯიშოებში, რომელიც დაეხმარებათ მათ ემოციებისა და გრძნობების თავისუფლად გამოვლენასა და შიშების უკუგდებაში.

იმისათვის, რომ საბავშვო ბაღის ჯგუფში ან კლასში თითოეული აღსაზრდელის ან მოსწავლის წარმატებების შესახებ გარშემომყოფებმაც შეიტყონ, შესაძლებელია სპეციალური სტენდის მოწყობა სათაურით „კვირის ვარსკვლავი“, რომელზეც კონკრეტული ბავშვის წარმატებებს კვირაში ერთხელ მიუძღვნება გამოქვეყნებული ინფორმაცია. ამგვარად, თითოეულ ბავშვს ეძლევა შესაძლებლობა გარკვეული დროის მანძილზე იყოს ყურადღების ცენტრში.

სტენდზე ასახული რუბრიკების შინაარსი და განწყობილება ბავშვებისა და უფროსების მსჯელობის საგანი გახდება. მშობელს შეიძლება მიანოდოთ ინფორმაცია ბავშვის ყოველდღიური მიღწევების შესახებ (მაგალითად, სტენდი სათაურით: „ჩემი დღევანდელი წარმატებები“). ამგვარი ინფორმაციები მშობელს შესაძლებლობას მისცემს მეტად დაინტერესდეს თავისი შვილით. ამ მიზნით როგორც სტენდზე, ისე ბავშვის კარადაზე შეიძლება დამაგრდეს შვიდფერი ყვავილი, ცენტრში მოთავსებული ბავშვის ფოტოთი. ფურცლებზე დაენერება კვირის დღეები და აღინუსხება ბავშვის წარმატებები, რითაც

იგი თავს მოიწონებს და იამაყებს. მუშაობის ამგვარი ფორმის გამოძებნა საუკეთესო საშუალებაა მშობლებთან ურთიერთობისათვის. სტენდის მონყოფა პედაგოგს დაეხმარება ერთდროულად რამდენიმე პედაგოგიური ამოცანის გადამწყვეტად. კერძოდ, შფოთვიანი ბავშვის თვითშეფასების დონის ამაღლებაში. როგორც წესი, შფოთვიანი ბავშვები თავიანთ პრობლემებზე ღიად არ საუბრობენ და ხშირად მალავენ კიდევთუ ბავშვი აცხადებს, რომ მას არაფრის ეშინია, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მისი ნათქვამი სინამდვილეს შეეფერება. სწორედ ეს შეიძლება იყოს შფოთვიანობის გამოვლენა. ბავშვს ან რცხვენია და მას ვერ ამხელს, ან ერიდება, რომ არ გახდეს გარეშემყოფთაგან დაცინვის ობიექტი.

სასურველია, ბავშვი მიაჩნოთ ცხოვრებისეულ პრობლემებზე ერთობლივ მსჯელობას საბავშვო ბაღსა და სკოლაში. ესაუბრეთ ამასთან დაკავშირებულ მათსავე გრძნობებსა და განცდებზე. სკოლაში, ლიტერატურის გმირის მაგალითზე, გამახვილეთ ყურადღება, რომ გულადი ის კი არ არის, ვისაც ამასხილეთ ყურადღება, რომ გულადი ის კი არ არის, ვისაც არაფრის ან არავისი ეშინია, არამედ ის, ვისაც შიშის დაძლევა შეუძლია. სასურველია, რომ თითოეულმა ბავშვმა, თანატოლების თანდასწრებით, გულახდილად ილაპარაკოს თავისი შიშების შესახებ. ასევე, შესთავაზეთ მათ დახატონ თავიანთი შიშები, შემდეგ გამოფინონ ნახატები და ისაუბრონ მათ შესახებ. მსგავსი საუბრები შფოთვიან ბავშვებს დაეხმარებათ გაიგონ, რომ მსგავსი პრობლემები სხვებსაც აქვთ. ამ გზით ისინი თავს დააღწევენ მუდმივ დისკომფორტს.

შფოთვიან ბავშვებთან მუშაობის საუკეთესო საშუალებაა როლებით თამაში. ნაცნობი სიტუაციების გათამაშება, რომლებიც ბავშვების განსაკუთრებულ მღელვარებას იწვევს (მაგალითად, „მეშინია მასწავლებლის, ექიმის...“), ბავშვს საშუალება ეძლევა პედაგოგის სიმბოლიზებული ფიგურით (თოჯინით) გაითამაშოს როლი.

კუნთური დაძაბულობის მოხსნის საუკეთესო საშუალებაა რელაქსაცია, სუნთქვითი ვარჯიშები, აგრეთვე იმპროვიზებული მასკარადის, შოუს, თეატრალიზებული თამაშობის

მონყოფა. მათთვის სპეციალური ნიღბებისა და კოსტუმების მომზადება და სპექტაკლებში ჩართვა. ეს მათ განტვირთავს ფიზიკური და სულიერი დაძაბულობისაგან.

შფოთვიანი ბავშვების მშობლებთან მუშაობა

არც ერთ მშობელს არ უნდა, რომ მისი შვილი შფოთვიანი იყოს, მაგრამ ზოგჯერ თვით მშობლები სცოდავენ. ხშირად მათი ქცევა ახდენს გავლენას ბავშვის ამ თვისების ჩამოყალიბებაზე. არცთუ იშვიათად, მშობლები ბავშვებს ისეთ მოთხოვნებს უყენებენ, რაც მათ ძალებს აღემატება. ბავშვი მენტუბებულია, ვერ გაუგია, რანაირად შეიძლება მშობლის გულის მოგება, მისი სიყვარულისა და აღერის მოპოვება; მისი მცდელობა უშედეგოა, ერთ წარუმატებლობას მეორე მოსდევს და მას ჰგონია, რომ ველარასოდეს შეძლებს იმ სურვილების შესრულებას, რასაც მისგან ელიან მშობლები. იგი თავს არასრულფასოვნად მიიჩნევს, არაა დარწმუნებული საკუთარ ძალებში, მუდმივად ანუხებს დანაშაულის გრძნობა და იმისათვის, რომ თავიდან აიცილოს უფროსების გახშირებული საყვედურები, გაუთავებლად იხდის ბოდიშს. იგი ფიზიკურად და ფსიქოლოგიურად მობილიზებულია შინაგანი ენერგიის შეკავებისათვის. ცვლილებები ხდება მის სუნთქვაში, მიმიკაში, განწყობის გარეგნულ გამოხატვაში. ასეთ დროს იგი ცდილობს იყოს ფრთხილი, ყველასათვის შეუმჩნეველი... ეს კი გავლენას ახდენს ბავშვის განვითარებაზე, მის პიროვნებად ფორმირებაზე, შემოქმედებითი შესაძლებლობების რეალიზაციაზე; აბრკოლებს თანატოლებთან და უფროსებთან მის ურთიერთობას.

შფოთვიანი ბავშვის მშობელი მეტი სიფრთხილით უნდა მოეკიდოს თავის შვილს, საჭიროა სისტემატური მუშაობა, რათა დაარწმუნოს იგი სიყვარულში. წარუმატებლობის შემთხვევაში კი დაამშვიდოს; ოჯახის სხვა წევრების თანდასწრებით ყოველდღიურად აღნიშნეთ მისი მცირედი წარმატებაც კი (მაგალითად, საერთო სადილობისას, საღამოთი, ერთობლივი

დასვენებისას და ა.შ.), გარდა ამისა, არ გამოიყენოთ ბავშვის პიროვნების დამამცირებელი სიტყვები ("სულელი", "შტერი", "ბრიყვი" და სხვ.) მაშინაც კი, როცა ძალიან განაწყენებული და გაბრაზებული ხართ. ეცადეთ, არ დასაჯოთ იგი შეუფერებელი საქციელისათვის, უმჯობესია, თვითონ ბავშვმა ახსნას, რატომ მოიქცა ასე და ამის შემდეგ მიეცით საქციელს სათანადო შეფასება, ნუ მოსთხოვთ ბავშვს დაჟინებით ბოდიშის მოხდას, ამან შეიძლება უფრო გააღიაზიანოს და მონანიების ნაცვლად საპირისპირო რეაქცია გამოიწვიოს; უმჯობესია, თუ თავს შეიკავებთ შენიშვნებისაგან.

აღნუსხეთ ბავშვის მიმართ დღის განმავლობაში გამოთქმული შენიშვნები და საღამოს გადაიკითხეთ იგი. თქვენ მიხედვით, რომ შენიშვნების უმრავლესობა შეიძლებოდა არც მიგეცათ, იგი ორივე მხარისათვის გამაღიზიანებელი და, ამდენად, საზიანოც კი არის. ნუ შეეცდებით დაემუქროთ ბავშვს შეუსრულებადი, პიპერბოლური დატვირთვის მატარებელი დასჯით („გაჩერდი, თორემ პირს აგიკრავ“, „გადი აქედან, თორემ მოგკლავ“ და ა.შ.), მათ ხომ ისედაც ყველაფრის ეშინიათ.

მშობლების ყურადღებიანი და ალერსიანი მოპყრობა დაეხმარება შფოთვიან ბავშვს შეიქმნას დადებითი განწყობა, დაიცავს შიშის, დაცინვისა და შეურაცხყოფისაგან.

შფოთვიანი ბავშვის მშობლები ხშირად თვითონ განიცდიან კუნთურ დაძაბულობას, ამიტომ კუნთური რელაქსაცია მათთვისაც სასარგებლოა. სამწუხაროდ, მშობლებს ყოველთვის არ ესმით ან არ იღებენ რჩევას, რათა პირველ რიგში ყურადღება მიაქციონ საკუთარ სოციალურ მდგომარეობას და ნაკლებად მომთხოვნები იყვნენ შვილების მიმართ. მშობლებს ეურჩევთ, შვილს დაძაბულობისა და აგზნებულობის მოხსნისათვის ჩაუტარონ კუნთების მოდუნების ვარჯიშები; მისი სწორად შესრულებისათვის სასარგებლო იქნება ვარჯიშების ბავშვთან ერთად შესრულება. ამ რეკომენდაციის გათვალისწინების შემდეგ იგრძნობთ სხეულის სიმსუბუქეს და ფიზიკური და სულიერი მდგომარეობის გამოკეთებას. მსგავსი რეკომენდაციების შესრულება სასარგებლოა პედაგოგებისთვისაც.

საიდუმლო არ არის, რომ მშობლის ემოცია და განწყობა გადადის ბავშვზე, პედაგოგისა - მოსწავლეზე. ვიდრე ეცდებით დაეხმაროთ ბავშვს, იზრუნეთ საკუთარ თავზე.

ყოველთვის გაითვალისწინეთ ბავშვის შესაძლებლობები. ნუ მოსთხოვთ მას ისეთი რამის შესრულებას, რაც თქვენს ძალებს აღემატება. თუ ბავშვს რაიმე სასწავლო დავალების შესრულება უჭირს, დაეხმარეთ, რომ იგრძნოს თქვენი თანადგომა, მცირედი წარმატების შემთხვევაშიც კი არ დაგავინყდეთ მისი შექება. აგრძნობინეთ ბავშვს, რომ ენდობით, იყავით სამართლიანი და მიიღეთ ისინი ისეთები, როგორიც არიან.

ბავშვი უნდა იზრდებოდეს ნდობის, თბილ ატმოსფეროში. მხოლოდ ეს შექმნის ბავშვის არსებაში მიჩქმალული ურიცხვი ტალანტის გამოვლენის საუკეთესო პირობებს. წინააღმდეგ შემთხვევაში ბავშვი შესაძლოა, ნევროზით დაავადდეს ან მშობლის მიერ გამოვლენილი აგრესიის მსხვერპლი შეიქნას.

საკონტროლო კითხვები:

1. დაახასიათეთ ზოგადად აზროვნება. როგორია უმცროსი კლასელი ბავშვის აზროვნება? ჟან პიაჟეს მიხედვით ეს პერიოდი ინტელექტის განვითარების რომელ საფეხურს უკავშირდება და რა ეწოდება ამ საფეხურს?
2. როგორი აზროვნებაა უფრო დამახასიათებელი დაწყებითი კლასის ბავშვებისთვის - ინდუქციური თუ დედუქციური?
3. რომელი კლასიდან იწყებენ ბავშვები მარტივი დედუქციური დასკვნების გაკეთებას და მსჯელობას?
4. რასთან არის დაკავშირებული ბავშვის მეტყველების განვითარება?
5. რა პრინციპით უნდა ხელმძღვანელობდეს მასწავლებელი კითხვის სწავლებისას?
6. რაში ეხმარება ბავშვს შინაგანი მეტყველების განვითარება?
7. რა შეიძლება გამოიწვიოს ბავშვის ბილინგვიზმის არა მიზანმიმართულად და სტიქიურად განვითარებამ?

8. რამდენ სტადიას გაივლის ბავშვის ფანტაზიის განვითარება?
9. რა ფუნქციებს ასრულებს ბავშვის ფანტაზია?
10. რა არის მე-კონცეფცია და რა არის თვითშეფასება?
11. დაახასიათეთ უმცროსკლასელთა ზოგადი თვითშეფასება.
12. რა კომპონენტების განვითარებაზე ახდენს გავლენას თვითშეფასება და როგორი თვითშეფასების ჩამოყალიბებაზე უნდა იზრუნოს გარემომ?
13. როგორ ხორციელდება უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვის ადაპტაცია სასკოლო რეჟიმთან და სასკოლო გარემოსთან?
14. დაახასიათეთ ბავშვთა შფოთვის მიზეზები. რა შემთხვევაში შეიძლება მოიმატოს ბავშვთა შფოთვიანობამ?
15. დაახასიათეთ შფოთვიანი ბავშვის პორტრეტი.
16. შფოთვიანობის განმსაზღვრელი რა კრიტერიუმები არსებობს?
17. როგორ შეიძლება დაეხმაროთ შფოთვიან ბავშვს?
18. როგორ უნდა დაეხმაროს მშობელი შფოთვიან ბავშვს?

თავი XV

მოტივაციური სფეროს განვითარება შუა გავშვობაში

მოტივი განსაზღვრული ქცევისადმი პიროვნების გაცნობიერებული, შინაგანი შეგულებიანება, ნაქეზებაა და მიმართულია ამა თუ იმ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. იგი ქცევის აღმძვრელ საშუალებად გვევლინება.

უმცროსი სასკოლო ასაკში სწავლის წამყვანი მოტივი ხდება **მაღალი შეფასების** მიღება. მასწავლებლის მხრიდან დამსახურებული მაღალი შეფასება პატარა მოსწავლეში იწვევს ემოციურ კმაყოფილებას, სიამაყის განცდასა და საკუთარი ძალების რწმენას.

სკოლაში შესვლისას გავშვს უჩნდება როგორც შინაგანი, ისე გარეგანი მოტივები:

შინაგანი მოტივებია: შემეცნებითი მოტივი - ცოდნის მიღების სურვილი და ასევე სოციალური მოტივი. ბავშვის სურვილია, შეიძლოს წარმატებას და თანატოლებს შორის ადგილის დამკვიდრებას.

გარეგანი მოტივებს წარმოადგენს კარგად სწავლა არა იმისთვის, რომ ცოდნა მიიღოს, არამედ მასწავლებლისგან ჯილდოდ კარგი ნიშანი ან მისგან შექება დაიმსახუროს.

სწავლის დასაწყის ეტაპზე ბავშვებისთვის დამახასიათებელია გარეგანი მოტივები. მესამე კლასიდან კი ჩამოყალიბებას იწყებს შინაგანი მოტივებიც (ინტერესი, ცოდნისმოყვარეობა, კოგნიტური აქტივობის გამოვლენა, შემეცნების პროცესში სირთულეების დაძლევა). პირველკლასელი ბავშვი სწავლაში მარცხის ძირითად მიზეზად გარე ფაქტორებს მიიჩნევს, მესამეკლასელი ბავშვი კი მარცხის მიზეზად ასახელებს საკუთარ პიროვნულ მახასიათებლებს და მასწავლებლის მიერ მისი ცოდნის შეფასებას აღიქვავს როგორც მის პირად შეფასებას.

დანეციებით კლასებში ასევე ვითარდება **მიღწევის მოტივაცია**, რომელიც მომავალში, მოზარდობის ასაკში მყარ პიროვნულ მახასიათებლად გვევლინება. სწავლაში წარმატებისთვის ბავშვები ორი მოტივით ხელმძღვანელობენ. ესენია: **წარმატების მიღწევის მოტივი და მარცხის თავიდან არიდების მოტივი**.

მაღალი შეფასების მქონე ბავშვებთან, ხშირად ნამყვანია **მიღწევის მოტივი** - მოინდომონ მასწავლებლის მიერ მიცემული საშინაო დავალების ხარისხიანად შესრულება, კარგი შედეგის მიღწევის მიზნით.

მარცხის თავიდან არიდების მოტივისას ბავშვები ცდილობენ აირიდონ დაბალი შეფასებები და მისგან გამომდინარე ნეგატიური შედეგები. ეს შეიძლება უკავშირდებოდეს როგორც მასწავლებლის მიერ მის მიმართ გამოხატულ შუღმივ უკმაყოფილებას და საყვედურს, ასევე მშობლის მიერ დაწესებულ უარყოფით სანქციებს - დასჯა, ჩხუბი, აკრძალვები, შეგონებები და ა.შ.

სწავლაში წარმატებულ ბავშვებს დადებითი თვითშეფასება უყალიბდებათ, ხოლო დაბალი აკადემიური მოსწრების მქონე ბავშვებს - უარყოფითი თვითშეფასება.

ნებისყოფა მნიშვნელოვან როლს თამაშობს მოტივაციის ამალღებისა და სასწავლო პროცესის ეფექტურად განხორციელების საკემში. ის უზრუნველყოფს თავშეკავების, მოთმინების, ემოციების მართვის, საკუთარი თავის ფლობისა და ყველა ფსიქიკური პროცესის გაკონტროლების უნარს. ნებისყოფის განვითარებას, ადრეულ ბავშვობაში ეყრება საფუძველი.

მეცნიერთა აზრით, ნებელობითი თვისებების მიხედვით არსებობს გარკვეული გენდერული განსხვავება. კერძოდ, გოგონები უფრო თავშეკავებულები არიან და განვითარებული აქვთ თვითკონტროლის უნარი, ვიდრე ბიჭები. ფსიქოლოგები თვლიან, რომ ეს დაკავშირებულია თვითმომსახურების შრომით ჩვევებთან, რომელშიც გოგონები ადრეული ასაკიდან არიან ჩაბმულნი და მათგან გარკვეულ ძალისხმევას და მოთმინებას მოითხოვენ. ზოგადად უმცროსკლასელებს უჭირთ თვითკონტროლი და ხშირად არღვევენ ნესრიგს. დისციპლინის უნებლიე

დარღვევა არ უნდა გახდეს მკაცრი დასჯის საგანი, თუმცა ყურადღების მიღმაც არ უნდა დარჩეს.

პედაგოგი უნდა ცდილობდეს თითოეული მოსწავლის ადეკვატური პრეტენზიის დონის ჩამოყალიბებას. პრეტენზიის დონის ჩამოყალიბება მნიშვნელოვანადაა დამოკიდებული მათი ნებისყოფის მიღწეულ დონეზე. პრეტენზიის მაღალი დონე დამოკიდებულია ბავშვის სასწავლო და სხვა სახის აქტიუობაზე და ასევე, კოლექტივში ბავშვის სტატუსზე. შედარებით მყარი ნებისყოფისა და მაღალი ავტორიტეტის მქონე მოსწავლეებს ადეკვატური თვითშეფასება და პრეტენზიის მაღალი დონე აქვთ. ასეთ მოსწავლეებში სჭარბობს კოგნიტური და თვითდამკვიდრების მოტივები. 7-8 წლის ბავშვების ნებისყოფა ჯერ კიდევ არამყარია და მისი ხანგრძლივად წარმართვა უჭირთ, რადგან ისინი ჯერ კიდევ აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსს ემორჩილებიან. 10-11 წლის ასაკის ბავშვი უკვე ახერხებს საკმაოდ ხანგრძლივად განახორციელოს ვალდებულების მიხედვით მოქმედება.

როდესაც უმცროსკლასელი მასზე დაკისრებულ სასკოლო ვალდებულებებს უმკლავდება, საჭიროა მათი ნახალისება შექცევით, წინააღმდეგ შემთხვევაში, როდესაც ის სასწავლო რეჟიმის მოთხოვნებს არღვევს, აუცილებელია მშობლის მხრიდან მოხდეს შესაბამისი რეაგირება, მსუბუქი სადამსჯელო ღონისძიების განხორციელება. ნებისყოფის აღზრდა ხანგრძლივი პროცესია, მტკიცე ნებისყოფა შესაძლებლობას აძლევს ბავშვს შეაკავოს აქტუალური მოთხოვნილებების იმპულსები და მათი ქცევა ობიექტურ ღირებულებას დაეფუძნოს. ადეკვატური თვითშეფასებისა და შესაბამისი პრეტენზიის დონის ჩამოყალიბებაში, მნიშვნელოვან როლს ასრულებს პედაგოგი.

საინტერესოა ამერიკაში, ოთხი წლის ბავშვის ნებისყოფის შესამოწმებლად ჩატარებული, საკმაოდ გონებამახვილური ლონგიტიდური კვლევა. ეს ექსპერიმენტი ცნობილია „ზეფირის ტორტის“ სახელწოდებით. მკვლევარს ბავშვები პატარა ოთახში სათითაოდ შეჰყავდა, სვამდა საწერ მაგიდასთან და სთავაზობდა ტკბილეულს. კერძოდ, ზეფირს. მაგიდაზე, ბავშვის წინ, მოთავსებული იყო ზარი. დამკვირვებელი ეუბნებოდა ბავშვს:

„ახლა მე გავალოთ ახიდან და შენ შეგიძლია შეჭამო ეს ზეფირი, მხოლოდ მაშინ, როდესაც მე დავბრუნდები“. დამკვირვებელი ბავშვს ასევე აძლევდა არჩევანს: თუ მას მხოლოდ ამ ზეფირის შეჭმა სურდა, ზარი უნდა დაერეკა, დამკვირვებელი შემოვიდოდა და ბავშვს უფლება ჰქონდა ეჭამა ნუგბარი, მაგრამ თუ ის დაელოდებოდა ვიდრე დამკვირვებელი თავისით დაბრუნდებოდა, იმ შემთხვევაში ბავშვი ორ ზეფირს მიიღებდა.

მეცნიერებს ამ ექსპერიმენტით აინტერესებდათ, რამდენად შეეძლოთ ბავშვებს გადაედოთ სიამოვნების მიღება, და ასევე მოეხდინათ მათი, როგორც მომავალი მოსწავლეების აკადემიური თუ სხვა მაჩვენებლების პროგნოზირება. ბავშვების მიერ ზეფირის ლოდინში გატარებულ დროსა და მათ შემდგომ აკადემიურ მოსწრებას შორის არსებული მიმართება მეტად შთამბეჭდავი აღმოჩნდა. იმ ბავშვების კოლეჯში ჩასაბარებელი ტესტის მაჩვენებლები, ვინც ტკბილეულის მოსაპოვებლად თხუთმეტი წუთი ლოდინი შეძლო, 210 ქულით მეტი აღმოჩნდა, ვიდრე მათი, ვინც ზარი ოცდაათი წამის შემდეგ დარეკა.

პიროვნების სრულყოფილი განვითარებისთვის ასევე აუცილებელია **კომპეტენტურობის** გრძნობის ჩამოყალიბება, რომელიც ე. წ. ერიქსონის აზრით, უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვის მთავარ მონაპოვარს წარმოადგენს. შუა ბავშვობის პერიოდში ქცევის ძირითადი ფორმაა სწავლა და თუ ბავშვი ამ პროცესში საკუთარ თავს არაკომპეტენტურად მიიჩნევს, მისი პიროვნული განვითარება მნიშვნელოვნად ფერხდება.

ოჯახური აღზრდის სტილი

შუა ბავშვობის პერიოდში ბავშვი იწყებს სხვათა ემოციების მიმართ ყურადღების მიქცევას და მათ გაგებას. სკოლამდელეებისგან განსხვავებით, რომლებიც ეგოცენტრულობით ხასიათდებიან, მას უკვე ესმის, რომ სხვა ადამიანის დარდი, წყენა, ბრაზი - იქნება ეს დედა, მამა ან სხვა ბავშვი, ამ ადამიანის ნეგატიური განცდაა და არა მისთვის რაიმე დისკომფორტი. ამავდროულად პერიოდში ვითარდება ბავშვებში ალტრუიზმის გრძნობა.

უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვმა შეიძლება გამოხატოს თანაგრძნობა სხვისი ტკივილის დროს, დაიცვას მეგობარი, ათხოვოს სასწავლო ნივთი და ა.შ., მაგრამ სხვა შემთხვევაში მან შეიძლება ნეგატიური გრძნობები გამოავლინოს მათ მიმართ, მაგალითად, დასცინოს ამხანაგს, წაართვას რაიმე ნივთი, არ გამოიჩინოს თანაგრძნობა, თანადგომა. ამის მიზეზი ისაა, რომ ამ ეტაპზე მათში ჯერ კიდევ არაა მყარად ჩამოყალიბებული მორალური გრძნობები. თანამედროვე პირობებში სასკოლო პრაქტიკაში ხშირად ვხდებით ბულინგის ფაქტებს, რაც მნიშვნელოვნად აზიანებს ბავშვის პიროვნებას.

ლორა ბერკი, ვ. მუხინა და სხვა ფსიქოლოგები ცალკეულ ოჯახებში დამკვიდრებულ ურთიერთობათა მიხედვით ახდენენ აღზრდის სტილის კლასიფიკაციას.

ავტორიტარული სტილი - გულისხმობს მკაცრ ხელმძღვანელობას, ინიციატივის ჩახშობასა და ძალის გამოყენებას, რასაც ამართლებენ სასწავლო დისციპლინის მიმართ უცილობელი მორჩილებით, ყვირილითა და ფიზიკური დასჯის მუქარით (ამ მუქარის შესრულებით). ბავშვზე ძალაუფლების დემონსტრირება ამ ოჯახის სტილის ტიპური ფორმაა.

გასაკვირი არ არის, რომ ე.წ. „სანიმუშო მშობლების“ ოჯახებში მიღებულია აღზრდის „მკაცრი სტილი“ - ფიზიკური დასჯა, რაც ბავშვებს უყალიბებს მათდამი უსამართლო (მათი შეზღუდვებით) მოპყრობით გამოწვეულ წყენას, გაბოროტებას, აიძულებს იფიქრონ შურისძიებაზე. ეს კი ნოყიერ ნიადაგს ქმნის მათ აგრესიულ პიროვნებად ჩამოყალიბებისთვის. აგრესიული ბავშვები, როგორც წესი, იზრდებიან ისეთ ოჯახებში, სადაც ნაკლებად არიან დაინტერესებული ბავშვთა აღზრდა-განვითარებით. ბავშვები ვერ გრძნობენ სიბოლესა და მოფერებას მშობლების მხრიდან და, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში ყოველთვის ძლიერია ტრადიციული ოჯახების ინსტიტუტი, ბოლო წლებში ჩვენს ქვეყანაში დატრიალებულმა დრამატულმა მოვლენებმა მასაც დაღი დაამჩნიეს. მზარდი ეკონომიკური და სოციალური პრობლემები, იწვევს რა ოჯახის უფროსი წევრების გაღიზიანებას, გარკვეულად პროვოცირდება პატარებისადმი მათ დამო-

კიდებულებაზე. მშვიდი ახსნა-განმარტებებისა და საუბრების ნაცვლად, უფროსები ხელმძღვანელობენ შემდეგი პრინციპით: „ყველაზე საუკეთესო საშუალებაა, აიძულო ადამიანები მოიქცნენ ისე, როგორც შენ გინდა ან შეწყვიტონ ქმედება, როცა შენ არ გასურს. ამისათვის საკმარისია, ძლიერად გააჩნა მათ.“

ამ მხრივ, საინტერესოა, 8 წლის ბავშვის მიერ დედის მიმართ გამოხატული მონოლოგი:

„ამ დედაჩემს რა უნდა ჩემგან. ვაშლს დათესავ და ვაშლის ხე ამოვა, ატამს დათესავ და ატმის ხე ამოვა. ვაშლი ატამი ვერ გახდება და ატამი კიდეც ვაშლი. შენ შეიძლება ატამი უფრო გიყვარდეს, მაგრამ გასინჯე, იქნებ ვაშლი ჯობია. მიიღე ეს ხილი როგორცაა და დატკბი.“

რა იქნება მიმილოს მე დედაჩემმა ისეთი, როგორიც ვარ, რატომ ცდილობს ჩემს გადაკეთებას?! ეს მტანჯავს მე.“

მიუხედავად ყოველივესი, ასეთი აღნიშნული სტილი არ გამოირჩევა ბავშვის მიმართ სიყვარულს, რომელსაც შეიძლება ასევე ექსპრესიული გამოხატვის ფორმა ჰქონდეს. ამგვარ ოჯახებში იზრდებიან ან საკუთარ შესაძლებლობებში ურწმუნო, ნევროტული ბავშვები, ან აგრესიული, თავისი მშობლების მსგავსი ავტორიტეტები. აღნიშნული თვისებების პროეცირებას (გადატანას) ხშირად პატარა მოსწავლე სკოლაში თანატოლებთან ურთიერთობისას ავლენს.

ლიბერალური-მიშვებული სტილი - ბავშვებთან დამოკიდებულებისას ხელმძღვანელობს შემდეგი პრინციპით: მისთვის ყველაფერი დასაშვებია, არაფრის აკრძალვა არ შეიძლება. ამგვარ ოჯახში აღზრდილ ბავშვს მბრძანებლური დამოკიდებულება აქვს ყველასა და ყველაფრის მიმართ, რომელსაც გამოხატვის ერთმნიშვნელოვანი ფორმა ახასიათებს: „მომე!“, „მინდა!“, „ეს ჩემია!“. ხშირ შემთხვევაში იგი ჯიუტი და ჭირვეული ხდება. ზედმეტ ლიბერალობას საქმე იქამდე მიჰყავს, რომ არ ხდება ბავშვის პოზიტიური განვითარება და სოციალური მომწიფება, მას აკლია სოციალური განვითარებისთვის აუცილებელი რამ - სიტყვა „მინდა!“-ს სწორი გაგება. მსგავს ოჯახებში ყალიბდება გარშემომყოფების მიმართ მუდმივად უკმაყოფილო, ეგოისტი

ბავშვი, რომელიც ვერ ამყარებს ურთიერთობებს სხვა ადამიანებთან - ის რთული და კონფლიქტური ბავშვია. ამ ოჯახიდან სკოლაში შესული ბავშვი განწირულია თავის თანატოლებთან და უფროსებთან დაძაბული, კრიზისული ურთიერთობისთვის, - იგი მიჩვეული არ არის დათმობას, თავისი სურვილების საერთო ინტერესებისადმი დამორჩილებას. სოციალური ეგოცენტრიზმი ბავშვს არ აძლევს შესაძლებლობას დაეუფლოს ნორმალურ, ადამიანურ ურთიერთობებს, ამ სტილის ოჯახის ერთ-ერთი ვარიანტია შიპერმეურვეობა.

შიპერმეურვეობითი სტილი - თავიდანვე უსპობს ბავშვს დამოუკიდებლობას, აფერხებს მის ფიზიკურ, ფსიქიკურ, სოციალურ განვითარებას. ამ შემთხვევაში ოჯახს მთელი ყურადღება გადააქვს ბავშვზე. შესაძლოა ეს გამონვეული იყოს შიშის, უბედური შემთხვევის ან რაიმე მძიმე ავადმყოფობიდან გამომდინარე. მშობელი ისწრაფვის თავისი წარუმატებლობის კომპენსირება მოახდინოს ბავშვის მომავალი წარმატებებისაკენ სწრაფვით; საკუთარი შვილის მიმართ იყენებს შეფასების უმაღლეს კრიტერიუმებს: „პატარა ვუნდერკინდი“, „პატარა გენიოსი“ და ა.შ. მსგავს ოჯახებში მშობლები მთლიანად ბავშვის ცხოვრებით ცხოვრობენ, შეიძლება ითქვას, რომ მას სწირავენ მთელ თავის ცხოვრებას. მიუხედავად ასეთი ნებაყოფლობითი „მსხვერპლთმწიფისა“, მშობელი შეიძლება ნევროზით დაავადდეს. - როგორც წესი, ამგვარი მშობლები იმედს ამყარებენ თავიანთი შვილის მაღლიერებაზე და არა მარტო მომავალში, არამედ უკვე „ხვალე“.

როდესაც ასეთი მშობლები ვეღარ იღებენ მაღლიერებას, სწუხან და არ ესმით, რომ ისინი ზრდიან ინფანტილურ, თავის თავში დაურწმუნებელ, ნევროტულ ადამიანს, რომელსაც მთლიანად აქვს გამოცლილი დამოუკიდებლობის შეგრძნება. ასეთ ოჯახში გაზრდილი ბავშვი მთლიანად ემორჩილება თავის განცდებს, სისტემატური მეურვეობა და სხეულის ნაწილების რბილი-მოფერებითი ფორმებით დასახელება („მუცელიკო“ ხომ არ ატკივდა?, „ფეხუნები ხომ არ დაგეღალა?“ და ა.შ.) ბავშვის ლექსიკონში მყარად იბუდებს და თანატოლების მხრიდან შეიძლება დაცინვის საგანიც გახდეს. ინფანტილურ და დამოუკიდებ-

ლობა გამოცლილ ბავშვს არ გამოსდის ურთიერთობები თანაკლასელებთან, ის მათშიც მფარველს და მეურვეს ეძებს.

ფასეული, დემოკრატიული დამოკიდებულების სტილი - ბავშვის აღზრდის შედარებით ეფექტური სტილია. იგი გამოირჩევა ბავშვთან დამოკიდებულებაში მრავალფეროვანი რეფლექსებითა და პასუხისმგებლობით, ამგვარ ოჯახებში იგრძნობა ბავშვის მიმართ გამოხატული სიყვარული და კეთილგანწყობა ზომიერების ფარგლებში. უფროსები მასთან ერთად თამაშობენ, ესაუბრებიან მისთვის საინტერესო თემებზე, ეხმარებიან დაბრკოლებათა გადალახვაში, ზედმეტად არ ანებივრებენ და შეახსენებენ, რომ ანგარიში გაუწიონ სხვებს. მას კარგად ესმის სიტყვა „უნდა“ და შეუძლია თავის შეკავება. ასეთ ოჯახში იზრდება სრულფასოვანი, საკუთარი ღირსებების შეგრძნებით და ახლობლების მიმართ პატივისცემისა და პასუხისმგებლობის გრძნობის მატარებელი ბავშვი, რომელიც სკოლაში გამოირჩევა დამოუკიდებლობით, არ უჭირს თანაკლასელებთან ურთიერთობა, ინარჩუნებს პირად ღირსებებს და ადვილად ერგება დისციპლინას.

ლორა ბერკი განიხილავს ასევე, აღზრდის **ავტორიტეტულ სტილს** - მისი აზრით, ავტორიტეტული სტილი არის ბავშვის აღზრდის ყველაზე საუკეთესო სტილი და ხასიათდება მაღალი მიმდებლობით, წართულობით, საკუთარი ავტონომიის გარანტიით. ავტორიტეტული მშობლები გამოირჩევიან თბილი, ყურადღებიანი და ზომიერად მზრუნველი დამოკიდებულებით ბავშვის პრობლემისადმი. მშობლისა და ბავშვის თანამშრომლობითი ურთიერთობა არის თბილი, სასიამოვნო ემოციური მუხტის მატარებელი. ამგვარი მშობლები ახორციელებენ აზრიან, ობიექტურ და სამართლიან კონტროლს საკუთარი შვილის ქცევაზე; აძლევენ ბავშვს ზომიერ ავტონომიას და უფლებას, რომ თვითონ მიიღოს გადაწყვეტილება იმ სფეროში, რომელშიც, მათი აზრით, ის შედარებით კომპეტენტურია. მშობლებისთვის ამ შემთხვევაში უპირველესია ბავშვთან კომუნიკაცია და ისინი ყველა პირობას უქმნიან მას, რომ საკუთარი განცდები, ფიქრები და სურვილები გულწრფელად გამოხატოს. ამ სტილით ურთიერთობის მეთოდები მოიცავს მშობლებისა და ბავშვების ურთიერთ თანამშრომლობას ადრეულ

ლი ბავშვობის პერიოდიდან დაწყებული უფროსი ასაკის წლებით დამთავრებული. აღზრდის ამგვარი სტილი ბავშვებს უყალიბებს მაღალ თვითშეფასებას, მშობლების შეხედულების მიმართ პატივისცემას და პასუხისმგებლობას, სოციალურ და მორალურ მონიჭულობას, თვითკონტროლის უნარსა და დასახული მიზნისკენ სწრაფვას. (Amato & Fowler, 2002; Herman et al., 1997; Aunola, Stattin, & Nurmi, 2000; Luster & Mcadoo, 1996; Mackey, Arnold, & Pratt, 2001; Steinberg, Darling, & Fletcher, 1995).

გაუცხოების, ინდიფერენტული სტილი - გულისხმობს უფროსების გულგრილ დამოკიდებულებას ბავშვის პიროვნების მიმართ, მსგავს ოჯახებში მშობლები ან ვერ „ხედავენ“ საკუთარ შვილს ან აქტიურად გაურბიან მათთან ურთიერთობას და ურჩევნიათ მათგან მოშორებით ყოფნა (ფსიქოლოგიური დისტანცირება) მშობლების მხრიდან შვილის განვითარების მიმართ გამოხატული გულგრილი, ინდიფერენტული დამოკიდებულება ბავშვს გადააქცევს მარტოსულად, უბედურად, შედეგად ვიდებთ აგრესიულ, თანატოლების მიმართ გაუცხოებულ ბავშვს, ამგვარი ბავშვები არ არიან საკუთარ თავში დარწმუნებულები, არიან ნევროტულები.

ოჯახური დამოკიდებულების ზემოაღნიშნული სტილები თვალნათლივ გვიჩვენებს, რამდენად მძიმე და რთულია ბავშვის პიროვნების განვითარების გზა. ყოველივე კიდეც უფრო რთულია რეალურ ცხოვრებაში, ვიდრე ნებისმიერი კლასიფიკაციის შემთხვევაში.

ბავშვებთან დამოკიდებულების აღნიშნული კლასიფიკაციებიდან ოჯახში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ერთდროულად რამდენიმე სტილი. ოჯახის წევრები (მამა, დედა, ბები, ბაბუა...) შეიძლება კონფლიქტში იყვნენ ერთმანეთთან იმის გამო, რომ თითოეულს შეიძლება ბავშვთან ურთიერთობებში გააჩნდეს საკუთარი სტილის გატარების სურვილი. ბავშვის აღზრდასა და ემოციურ მდგომარეობაზე განსაკუთრებულ გავლენას ახდენს ოჯახის წევრების ურთიერთდამოკიდებულების სტილი, რომელიც ასევე მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს მის პიროვნებად ფორმირებას. ოჯახში დამკვიდრებული სერიოზული სოციალუ-

რი პრობლემებით გამოწვეული აგრესიული ურთიერთდამოკიდებულებები, უფროსების გაუნონასწორებლობა, ცხოვრების პირობებით უკმაყოფილება, სამსახურებრივი სტატუსის არქონა, მეუღლეთა ურთიერთსიყვარულისა და პატივისცემის დეფიციტი, ალკოჰოლი, ნარკოტიკები, ღალატი და ჩვეულებრივ უკულტურობა, თავის გამოხატულებას პოულობს გაუთავებელ დავასა და ჩხუბში, ბავშვისაკენ მიმართულ სადამსჯელო ღონისძიებებში. ოჯახის ცხოვრების ასეთი - „ჩვეული წესი“ ბავშვს აყალიბებს აგრესიულ პიროვნებად. ანალოგიურად თავისი ოჯახის წევრებისა, ისიც ცდილობს მსგავსი მეთოდებით მოიპოვოს და დაიმკვიდროს ადგილი „მზის ქვეშ“. კერძოდ, უცენზურო სიტყვებით, მუშტებით, აგრესიული თავდასხმებით, ამგვარ ოჯახში აღზრდილ ბავშვს არ შეუძლია იმოქმედოს საზოგადოებაში და სკოლაში მიღებული წესების მიხედვით, უკვე 6-7 წლის ასაკში იგი ახდენს მასწავლებლის პროვოცირებას, ისწრაფვის აღმფრთხილების უკანასკნელ ზღვრამდე მიიყვანოს იგი. ასევე სწრაფად ღიზიანდება თვითონაც, ყვირის ცუდ სიტყვებს და გორაობს იატაკზე. აგრესიული ოჯახის ბავშვი ადგილს ვერ პოულობს კლასში, იგი ჩამორჩება გონებრივი განვითარების თვალსაზრისითაც, უჭირს მობილიზება გაუკეთოს საკუთარ თავს და განწყობს სწავლისათვის, მისთვის ყველაფერი რთული, გაუგებარი და უინტერესოა, თუმცა კარგად ესმის, რომ იგი უკვე „სხვაა“, ჩამორჩა თანატოლებს და ამ მხრივაც შურისძიების გრძნობა იპყრობს. ამგვარ ბავშვს, რა თქმა უნდა, ძალიან უჭირს. იგი, ფაქტობრივად, სოციალურად დაუცველია, მსგავს ოჯახში აღზრდილ ბავშვს უფლება აქვს მოითხოვოს მის მიმართ განსაკუთრებული ყურადღება და მიდგომა. იგი ხომ ვერ ხვდება, რაოდენ კეთილგანწყობილი და სასიამოვნო შეიძლება იყოს ადამიანური ურთიერთობები. ამიტომ, პედაგოგი უნდა შეეცადოს შეძლებისდაგვარად გაარკვიოს და დაარწმუნოს იგი ამაში.

ზემოთ აღნიშნულ ოჯახურ ურთიერთობათა ყველა სტილს ერთი საერთო რამ აქვთ - მშობლებს უყვართ თავიანთი შვილები, მაგრამ თითოეულ ოჯახში დამკვიდრებული (მემკვიდრეობით მიღებული თუ უშუალოდ მშობლების მიერ „გამომუშავებული“) აღ-

ზრდის სტილი - აძნელებს „ტრადიციული“ გზიდან გადახვევას, ამ მხრივ მნიშვნელოვანია მშობელთა განათლების დონე. მხოლოდ საზოგადოებაში დამკვიდრებული აღზრდის მეთოდების საუკეთესოდ მცოდნე, ფსიქიკურად ჯანმრთელ, მოსიყვარულე მშობელს შეუძლია აღზარდოს სრულფასოვანი, დადებითი ემოციებით და საუკეთესო თვისებებით შემკული მომავალი თაობა.

დაწყებითი კლასის ბავშვებთან მასწავლებლის ურთიერთობის სტილი

უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვს აქვს უფროსების მხრიდან დადებითი ემოციური დამოკიდებულების მოჭარბებული მოთხოვნილება, რასაც შეიძლება დაფარქვას ემოციური შიმშილი. ამ ეტაპზე მასწავლებელი სწორედ ის ავტორიტეტია, ვისი ურთიერთობის სტილიც კლასში ბავშვის მდგომარეობის გამსაზღვრელი ფაქტორი შეიძლება გახდეს. გაკვეთილის პროცესში მასწავლებელს შესაძლებლობა აქვს როგორც მთლიან კლასზე, ისე ცალკეულ ბავშვთან ინდივიდუალური მიდგომით წარმატებით აავსოს თავისი მუშაობა. ვ. მუხინას მიერ შემოთავაზებულია სკოლაში მასწავლებლის ბავშვებთან ურთიერთობის სხვადასხვა სტილი. კერძოდ:

იმპერატიული (ავტორიტარული) სტილი გულისხმობს მასწავლებლისადმი უსიტყვო, უცილობელ მორჩილებას. ამიტომაც უნოდებენ მას ურთიერთობის მკაცრ სტილს. ამ შემთხვევაში ბავშვს პასიურ პოზიციას უტოვებენ. მასწავლებლის მიზანია მკაცრი დისციპლინის ორგანიზება და ამისათვის არ ერიდება კატეგორიული ფორმების გამოყენებას. იგი ცდილობს დაიმორჩილოს ბავშვები ისე, რომ არც განუმარტოს ქცევის მიზეზები, არ ასწავლოს მათ თავიანთი ქცევის შეფასება და მართვა. ხელმძღვანელობის იმპერატიული სტილი გულისხმობს მასწავლებლის მტკიცე ნებას, ბავშვები ჰყავდეს სრულ მორჩილებაში, რის საფუძველიც სრულებით არ არის სიყვარული, კეთილგანწყობა და მშვიდი გარემო-პირობების შექმნა. ამ დროს ბავშვები განიცდიან მძიმე ფსიქოლოგიურ ზეწოლას მისი მხრიდან.

ამგვარი ურთიერთობის სტილის დამკვიდრების შემთხვევაში მასწავლებელი ემოციურად დაშორებულია როგორც ცალკეული მოსწავლის, ისე მთელი კლასისგან, და ეს დაშორება დროთა განმავლობაში კიდევ უფრო იზრდება, მასწავლებელი კლასში დისციპლინის დამყარებას მხოლოდ მკაცრი პოლიტიკისა და „შიშველი ადმინისტრირების“ მეთოდების გატარებით ახერხებს. ამგვარი დამოკიდებულება ბავშვებს მუხტავს უარყოფითი ემოციებით, მათში იწვევს დაუცველობის, ბრახის, შიშის და, საკმაოდ ხშირად, საკუთარ შესაძლებლობებში და პიროვნულ ღირსებებში დაეჭვების შეგრძნებებს. იმპერატიული სტილით ურთიერთობა ბავშვს საშუალებას აძლევს გააცნობიეროს საკუთარი უფლება-მოვალეობები, ამუხრუჭებს მათ ინიციატივას, მიზანმიმართულად მართონ საკუთარი ქცევა და, საბოლოო ჯამში, აფერხებს მათ გონებრივ განვითარებასა და პიროვნებად ჩამოყალიბების პროცესს.

ბავშვები, რომელთა ქცევაც რეგულირდება იმპერატიული სტილის ურთიერთობით, საკლასო ოთახში ზედამხედველის გარეშე დარჩენის შემთხვევაში, ქცევის თვითრეგულაციის ჩვევის არქონის გამო, ადვილად არღვევენ დისციპლინას. იმპერატიული ურთიერთობის სტილი არა მარტო ფორმით, არამედ შინაარსითაც ანტიპედაგოგიური და მიუღებელია ბავშვთა საზოგადოებრივი პრაქტიკისათვის. მოცემულ შემთხვევაში ბავშვები ვერ ამყარებენ მასწავლებელთან ემოციურ კავშირს, ცდილობენ არარეალურად მოთხოვნების კომპენსირება მოახდინონ დადებითი ემოციების მუხტით, როგორც კი ამის ოდნავი შესაძლებლობა და გარემოება შეიქმნება. ბავშვი გვერდით მჯდომ თანაკლასელთან ან რომელიმე სხვა ბავშვთან იწყებს გარკვეულ ურთიერთობას ნებისმიერი საბაბით, კლასში გამეფებული დაძაბული სიტუაცია, მასწავლებლის მხრიდან არანაირი ნახალისება, ცივი ატმოსფერო და უმკაცრესი მოთხოვნები სწრაფად ღლის და ფიტავს ბავშვს. იგი გაუცნობიერებლად ცდილობს უარყოფითი დაძაბულობის მოხსნას. ამგვარი მასწავლებლის მახვილი, ყურადღებიანი და ფრთხილი თვალი სწრაფად ამჩნევს დისციპლინის დამრღვევს, აძლევს მას შენიშვნას ან მკაცრად სჯის ბავშვს.

ურთიერთობის სტილი ბავშვთა გრძნობების ანარეკლსაც წარმოადგენს. მათთან დიალოგისას ირკვევა, რომ ისინი მუდმივ განცდებში არიან, ეშინიათ, რომ მასწავლებელი „დაუყვირებს“, „ნაეჩხუბება“, „დასჯის“ და ა. შ. მუშაობისა და ურთიერთობის ეს სტილი მასწავლებელს ეხმარება კლასში დისციპლინის შენარჩუნებაში, სამაგიეროდ, ბავშვის პიროვნების აღზრდის კონტექსტში იგი საკმაოდ არაპროდუქტულია. ამ შემთხვევაში ბავშვს უვითარდება უარყოფითი რეფლექსური თვისება - საკუთარი ქცევა შეუფარდოს მოსალოდნელ შედეგს და ცდილობს რაც შეიძლება მაქსიმალური სარგებელი მიიღოს თვითონ. იგი ყოველნაირად ცდილობს ისე მოიქცეს, რომ მისი უდისციპლინობა მასწავლებლისათვის შეუმჩნეველი დარჩეს.

იმპერატიული სტილი აფერხებს ბავშვებთან თანამშრომლობასა და შემოქმედებით აქტიურობას, რადგან ძალდატანებითი ნორმატივები ვერ ათავისუფლებს ბავშვს დაძაბულობისაგან, ბავშვი მტკივნეულად განიცდის ემოციური თანადგომის უგულვებელყოფას მასწავლებლისგან, სულიერ დისკომფორტსა და დაძაბულობას, რაც გარკვეულ დაბრკოლებას უქმნის მას სასწავლო დისციპლინების სრულყოფილად ათვისებაში.

დემოკრატიული ურთიერთობის სტილი უზრუნველყოფს ბავშვის აქტიური პოზიციის თავისუფლად გამოხატვას. ამ შემთხვევაში მასწავლებელი ცდილობს სასწავლო ამოცანის გადაწყვეტისას ურთიერთთანამშრომლობითი დამოკიდებულებით მიაღწიოს წარმატებას; მისი მიზანია ორიენტაცია აიღოს არა ბავშვთა დისციპლინირებულ, მკაცრად რეგლამენტირებულ ქცევაზე, არამედ სწორად მონესრიგებული ქცევა გამოიყენოს სასწავლო მუშაობაში წარმატების მიღწევის საშუალებად. მასწავლებელი კლასში ქმნის მეგობრულ, ურთიერთგაგებისა და ნდობის ატმოსფეროს. ურთიერთობის ამგვარი სტილი ბავშვებში იწვევს დადებით ემოციებს, ასწავლის ურთიერთთანამშრომლობის ფასს, სიამოვნების შეგრძნებას, და, წარმატების მიღწევის შემთხვევაში, მისით ტკბობას. ამავდროულად, მუშაობის ეს სტილი მნიშვნელოვანია იმიტაც, რომ ბავშვს ათავისუფლებს

ზედმეტი დაძაბულობისა და შეზღუდვისაგან და მასწავლებელთა ურთიერთობაში თვითონ იჩენს ინიციატივას.

ამგვარი ურთიერთობის სტილი ბავშვებს სძენს თვითმართვის გამოცდილებას. მასწავლებლის ზედამხედველობის გარეშე დარჩენილი ურთიერთობის დემოკრატიული სტილი განაპირობებს იმას, რომ ბავშვები თვითონ იცავენ დისციპლინას, ითვალისწინებენ და ანგარიშს უწევენ მასწავლებლის პროფესიონალიზმს, მის პოზიტიურ ზნეობრივ თვისებებს და ბავშვებისადმი დიდ სიყვარულს. აღსანიშნავია აგრეთვე ისიც, რომ ურთიერთობის ამგვარი სტილი ხელს უწყობს ბავშვებში პასუხისმგებლობის გრძნობის ამაღლებას. დემოკრატიული ურთიერთობის სტილის შედეგია მასწავლებელსა და მოსწავლეს შორის კეთილგანწყობილება და თანამშრომლობა. კლასში ბავშვი მოწესრიგებული და დისციპლინირებულია, ვინაიდან თავმოყვარეობის გრძნობა უკრძალავს მას წესრიგის დარღვევას. იგი სამარცხვინოდ მიიჩნევს შენიშვნას. ცდილობს, რაც შეიძლება ძლიერ შეაყვაროს თავი მასწავლებელს და ასიამოვნოს მშობელს. ამ შემთხვევაში ბავშვი თავადაც განიცდის ემოციურ კმაყოფილებას. იგი ცდილობს დაიცვას მასწავლებლის მიერ შემოთავაზებული წესები, რადგან მის ცნობიერებაში წამყვან ადგილს იკავებს ზრდილობიანი ქცევის მოთხოვნილება.

პრაქტიკამ ცხადყო, რომ დემოკრატიული სტილით ურთიერთობისას გამორიცხულია მასწავლებლის მბრძანებლური ტონი, მაგალითად, „ადექი, შენ ცუდად იქცევი!“ მასწავლებელი მიმართავს კლასს ისეთი სიტყვებით, რომელიც არ შეურაცხყოფს მათ თავმოყვარეობას. მაგალითად, „ვინ უშლის კლასს მუშაობაში ხელს?“, „ვინ არღვევს ჩვენს საქმიან ურთიერთობას?“ კონკრეტულ შემთხვევაში ბავშვის ქცევის შეფასებაზე კეთდება აქცენტი, რაც ზრდის მის პასუხისმგებლობას მთელი კლასის მდგომარეობაზე. ურთიერთობის დემოკრატიული სტილი მონოდებულია ურთიერთთანამშრომლობასა და შემეცნებითი აქტიურობისკენ, როდესაც ბავშვი სულიერ კომფორტს განიცდის, იგი ასიამოვნებით ასრულებს მასწავლებლის ნებისმიერ დავალებას,

გონებრივ საგარჯიშოებს, თავისუფლდება ყოველგვარი დაძაბულობისა და სტრესული ზემოქმედებისგან, რაც სასწავლო პროცესის წარმატების საწინდარია.

ლიბერალურ-მიშვებული (ანტიავტორიტარული) სტილი გულისხმობს ზედმეტ შემწყნარებლობას და ხშირ შემთხვევაში ბავშვის აღზრდისთვის საზიანო მიშვებას თავის ნებაზე. ეს არაა პროფესიული სტილი. პროფესიონალიზმის უნარის უკმარისობა მასწავლებელს ხელს უშლის კლასში დისციპლინის უზრუნველყოფასა და სასწავლო პროცესის შესაბამის ორგანიზებაში. ამ შემთხვევაში ასევე ვერ ხერხდება ბავშვთა ემოციების სასურველი კალაპოტით წარმართვა, იგი თვითდინებაზეა მიმდოძლი. ურთიერთობის ამ სტილით ვერ ხერხდება ბავშვების შესაძლებლობების საერთო წარმატებისთვის მობილიზება.

ამგვარი სტილით მიდგომისას ბავშვთა თავშეკავებული ქცევითა და ანცობით სისტემატურად ირღვევა სასწავლო პროცესი. ურთიერთობის ამგვარი სტილი ბავშვს ემოციურად არ ტვირთავს, მაგრამ, ამავე დროს, არც არანაირ პოზიტიურ პირობას არ უქმნის პიროვნებას სრულფასოვანი განვითარებისათვის. ურთიერთობის ლიბერალურ-მიშვებული სტილი ანტიპედაგოგიურია და მიუღებელია ბავშვთა საზოგადოებრივი აღზრდის პრაქტიკისათვის.

მორალური პანეითარეზა

ჟან პიაჟეს მიხედვით, მორალი არის საზოგადოებაში მიღებული და დამკვიდრებული მორალური ნორმებისა და წესებისადმი პატივისცემა, სამართლიანობის გრძნობა. ბავშვებში მორალური გრძნობის და სოციალური კონვენციების (შეთანხმების) გაგება ინტელექტუალური მომწიფებისა და სოციალური გამოცდილების პარალელურად მიმდინარეობს.

არსებობს **მორალის** გამოვლენის სამე სახე: **მორალური მსჯელობა**, **მორალური გრძნობები** და **მორალური ქცევა**.

აღნიშნულ საკითხებს იკვლევდნენ ჟ. პიაჟე, კ. გილიგანი და ლ. კოლბერგი.

მორალური განვითარება ჟან პიაჟეს მიხედვით ორ სტადიას გაივლის:

1. ზნეობრივი რეალიზმის სტადია (5-წლიდან) და

2. მორალური რელატივიზმის სტადია - 7 წლიდან ანუ შუა ბავშვობის დასაწყისი პერიოდი.

ჟ. პიაჟე ბავშვების თამაშს აკვირდებოდა და ეკითხებოდა, თუ საიდან იციან მათ თამაშის წესები? რას ნიშნავს ეს წესები და რატომაა აუცილებელი მათი დაცვა?

ბავშვების პასუხებიდან გამომდინარე, ჟ. პიაჟემ დაასკვნა, რომ ბავშვების მიერ წესების გაგება სტადიური ხასიათისაა. ეს სტადიები: *მორალურამდელი სტადია* (0 სტადია), *მორალური რეალიზმის* (1 სტადია) და *მორალური რელატივიზმის* (მე-2 სტადია).

პირველი ეტაპი (0 სტადია) აღმოცენდება ოპერაციამდელი სტადიის დასაწყისში (4-5 წელი), მაშინ როცა ბავშვი იწყებს სიმბოლურ თამაშს. ამ ეტაპზე ბავშვებისთვის დამახასიათებელია „პარალელური“ თამაში. ის თამაშისას იყენებს საკუთარ წესებს, რომელიც მათ სურვილებზეა დამოკიდებული. მაგ., ბავშვმა შეიძლება სხვადასხვა ფერის და ფორმის კუბები როგორც უნდა ისე დააჯგუფოს. ეს „წესები“ ბავშვის თამაშს გარკვეულ კანონზომიერებას აძლევს, რომლის მიზანიც არ არის თანამშრომლობა ან შეჯიბრი. - ბავშვი მიიჩნევს, რომ კარგია ის, რაც მას მოსწონს და სიამოვნებას ანიჭებს.

მეორე ეტაპზე (მორალური რეალიზმის სტადია, 5 წლიდან) ბავშვს უჩნდება განცდა, რომ მან უნდა დაიცვას წესები, რომელიც დადგენილია უფროსების მიერ.

თუ 5 წლის ასაკის ბავშვს შევეკითებით, რომ ვინ უფროა დამნაშავე, ვინც მაგალითად, მაგიდის სუფრა შემთხვევით გადმოაგდო ან ჭურჭლის რეცხვის დროს შემთხვევით 8 თეფში გატეხა, თუ ის, ვინც აიღო ერთი თეფში და განზრახ დაანარცხა იატაკზე და გატეხა; ამ შემთხვევაში ბავშვი იმას თელის დამნაშავედ, ვინც ბევრი გატეხა. ამ პერიოდის ბავშვს აქვს განცდა, რომ მან უნდა დაიცვას წესები, რომლებიც უფროსებმა დაადგინეს, წესები ხელშეუხებელია და მათი შეცვლა არ შეიძლება,

ხოლო დასჯა - აუცილებელია. მათ მიერ სხვისი საქციელის ზნეობრივი შეფასება ხდება მისი შედეგიდან გამომდინარე.

მესამე ეტაპი (მორალური რელატივიზმის სტადია, 7 წლიდან), მორალური განვითარების ნორმები ძირითადად უმცროს სასკოლო ასაკში ყალიბდება. ამ ასაკის ბავშვს ჯერ კიდევ არ შეუძლია თავისი საკუთარი მორალის შემუშავება, იგი ცდილობს გაერკვეს საკუთარი საქციელის სისწორეში.

ბავშვები ხვდებიან, რომ ზოგიერთი წესი, ეს არის სოციალური კონვენცია (შეთანხმება), რომელიც შეიძლება შეიცვალოს, თუ ყველა იმაზე თანახმა იქნება. ამ შემთხვევაში მორალური რეალიზმი კარგავს თავის ძალას. 7 წლის ბავშვების მორალური მსჯელობები ითვალისწინებენ განზრახვას, ხოლო დასჯას განიხილავენ, როგორც ადამიანის გადანაცვლებას.

შუა ბავშვობის დასასრულს ბავშვები გადადიან **მორალური რელატივიზმის შედარებით მაღალ საფეხურზე**. ახლა ისინი აცნობიერებენ, რომ წესების დადგენა მხოლოდ ადამიანების ურთიერთშეთანხმებით ხდება და საჭიროების შემთხვევაში მათი შეცვლა შეიძლება. ამ დროს ბავშვები აცნობიერებენ, რომ აბსოლუტურად სწორი ან არასწორი საქციელი არ არსებობს. საქციელის ზნეობრიობა განისაზღვრება არა *შედეგით*, არამედ *განზრახვით*. მათ უკვე აქვთ საკუთარი გარკვეული მსჯელობები.

9-10 წლის ბავშვი იტყვის, რომ გოგონა რომელმაც განზრახ გატეხა 1 თეფში, უფრო დამნაშავეა, ვიდრე გოგონა, რომელიც დედას ეხმარებოდა ჭურჭლის რეცხვისას და შემთხვევით 8 თეფში გატეხა. ასევე სამართლიანად ჩათვლის, რომ ბიჭმა, რომელმაც განზრახ გატეხა ფანჯარა, აუცილებლად უნდა გაიაზროს თავისი ცუდი საქციელი, ფიზიკური სასჯელის გარეშე, და გადაიხადოს შესაბამისი საფასური, რადგან ახალი მინა ფული ღირს.

ბავშვები ამ პერიოდში გადადიან სამართლიანი ქცევის განხორციელების საწყის ეტაპზე, რომელიც ჯერ კიდევ არ არის სრულყოფილი. მათთვის სამართლიანობა სამაგიეროს გადახდაა. მაგ., დამარტყამ და მეც დაგარტყამ. ან, თუ მათხოვებ სათამაშოს, მეც გათხოვებ ჩემსას. ჟ. პიაჟეს აზრით, სწორედ ეს არის მორალური რელატივიზმის პრინციპი. როდესაც ბავშვები

აცნობიერებენ, რომ ადამიანები თანხმდებიან ნესებზე და თავადვე შეუძლიათ მათი შეცვლა.

ფორმალური ოპერაციების სტადიაზე (11 წლიდან) დამახასიათებელია მორალური აზროვნების იდეოლოგიური ფორმა, რომელიც მოიცავს არა მხოლოდ პირად და პიროვნებათშორისო სიტუაციებს, არამედ სოციალურ სამართლიანობას. მათ ესმით, რომ წესები სოციალური შეთანხმების შედეგია, რომელთა შეცვლაც შეიძლება იმისათვის, რომ გათვალისწინებული იქნას ინდივიდუალური გარემოებები და ყველა ადამიანისთვის იყოს სამართლიანი.

ჟ. პიაჟეს აზრით, ამ ეტაპზე მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ უფროსები. თუ ისინი უარს არ იტყვიან თავისი ძალაუფლების ნაწილობრივ შეზღუდვაზე და არ ნავლენ დათმობაზე, ამან შესაძლოა ბავშვის მორალური განვითარების შეფერხება გამოიწვიოს, რადგან მათში განამტკიცებს ძალაუფლების მქონე ადამიანებზე დამოკიდებულებას.

პიაჟეს ნაშრომები მრავალ მნიშვნელოვან დეტალს შეიცავს, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ მისი მორალური განვითარების პერიოდი 12 წლის ასაკში მთავრდება, ყოველ შემთხვევაში, თავად პიაჟეს მეტი სტადია აღარ გამოუყვია, ხოლო ადამიანის ინტელექტუალური განვითარება ამ ეტაპზე არ ჩერდება, 11-12 წლიდან მხოლოდ იწყება ფორმალური ოპერაციების სტადია.

საინტერესოა ასევე ამერიკელი ფსიქოლოგის, ლოურენს კოლბერგის (Kohlberg, 1927-1987) მიერ ჩამოყალიბებული მორალური განვითარების სტადიები. მან საკმაოდ დიდი წვლილი შეიტანა ადამიანის მორალური განვითარების კვლევაში. მისი ცდისპირები იყვნენ 72 ჩიკაგოელი ბიჭები, რომლებიც სამ ასაკობრივ ჯგუფს (10, 13 და 16) წარმოადგენდნენ. კოლბერგი მათ მორალურ დილემებს უყენებდა და მათ მიერ მიღებული შესაბამისი გადაწყვეტილებების საფუძველზე განსაზღვრავდა თუ მორალური აზროვნების რომელ საფეხურზე იმყოფებოდნენ ისინი.

მისი აზრით, როლური უნარ-ჩვევების განვითარება შეიძლება განვიხილოთ, როგორც მორალური განვითარების ერთ-ერთი ადრეული საფეხური. მორალურობის განვითარება იწყება 12

წლიდან, როდესაც მოზარდისათვის მთავარ ამოცანას „საკუთარი თავის იდენტურობის“ ფორმირება წარმოადგენს. ბავშვი სვამს კითხვებს: „ვინ ვარ მე?“ „რა არის ჩემთვის მნიშვნელოვანი ცხოვრებაში?“ იგი იწყებს საკუთარი სოციალური კოგნიციის გაგებას, ანუ ცდილობს გაიგოს, თუ როგორ აღიქვამენ მას სხვები. კოლბერგის მიხედვით, ბავშვი იქცევა საკუთარი მორალური განსჯის მიხედვით, რაც განსხვავებულია მისი განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე. იგი გამოყოფს მორალურობის განვითარების შემდეგ სამ დონეს: პრე-კონვენციონალური, კონვენციონალური და პოსტ-კონვენციონალური, რომელშიც შედის ექვსი სტადია.

პირველი დონა: პრე-კონვენციონალური მორალი

I სტადია: უსიტყვო მორჩილება (5-6 წლის, სკოლამდელი ასაკი) - დასჯა, ნახალისება; კოლბერგის ეს სტადია ემთხვევა პიაჟეს თეორიის პირველ სტადიას. ამ სტადიაზე, ისინი ფიქრობენ, რომ გარკვეული ძალაუფლების მქონე ადამიანები ამკვიდრებენ ქცევის წესებს, რომელსაც ისინი უნდა დაემორჩილონ. ამგვარად, ამ საფეხურისთვის დამახასიათებელია წესებისადმი მორჩილება, რათა თავიდან აიცილონ სასჯელი. კარგი ან ცუდი საქციელი განისაზღვრება იმით, მოჰყვება თუ არა მას ფიზიკური დასჯა.

II სტადია: სამართლიანობა/ინდივიდუალობა, ორიენტაცია წაგება/მოგებაზე (დანეებითი კლასები). - ამ სტადიაზე ბავშვები ხვდებიან, რომ არ არსებობს ერთადერთი ჭეშმარიტი მოსაზრება და ეს მოსაზრება შეიძლება სულაც არ ეკუთვნოდეს ავტორიტეტს. ისინი ხვდებიან, რომ ყველას აქვს ინდივიდუალური მოსაზრება, მორალური განსჯა კი ეფუძნება სარგებლიანობის პრინციპს. ამ საფეხურზე ბავშვები აცნობიერებენ, რომ სხვადასხვა ადამიანებს სხვადასხვა შეხედულებები აქვთ. ისინი ფიქრობენ, როგორც დამოუკიდებელი, ცალკეული ინდივიდები და ორი-

ენტირებული არიან პიროვნული ჯილდოს მიღებაზე. ამ საფეხურზე ისინი პირადი მოთხოვნილების მიხედვით საზღვრავენ, რა არის სწორი და რა - არასწორი.

მეორე დონე: კონვენციონალური მორალი

III სტადია: ორიენტაცია შექებაზე (შუა და მაღალი კლასები) ორიენტაცია „კარგი გოგო-კარგი ბიჭი“ (ქცევას განაპირობებს სხვების მოწონება და სხვებისთვის სიამოვნების მინიჭება);

ამ სტადიას ბავშვები დაახლოებით თინეიჯერობის პერიოდში აღწევენ. მათი აზრით, ადამიანმა უნდა იცხოვროს ისე, როგორც ამას მისგან ელის ოჯახი და საზოგადოება, მათი ქცევა განპირობებულია შექების დამსახურების მოტივით.

IV სტადია: ორიენტაცია კანონსა და წესრიგზე (უფროსი კლასი „თინეიჯერობის“ გვიანი ეტაპი) - ორიენტაცია „კანონი და წესრიგი“ (წესების დაცვა, ავტორიტეტის პატივისცემა, სოციალური წესრიგის შენარჩუნება);

მესამე დონე: პოსტ-კონვენციონალური

V სტადია: პოსტკონვენციონალური მორალი: პრინციპული სინდისი (მოზრდილი) - სოციალური კონტრაქტის ორიენტაცია (განისაზღვრება ადამიანის უფლებების სოციალურად შეთანხმებული სტანდარტებით. მაგ., კონსტიტუცია. ამ საფეხურზე ადამიანები ფიქრობენ, რომ ყველა საზოგადოებას აქვს თავისი სოციალურად შეთანხმებული სტანდარტები; თუმცა ტოტალიტარული საზოგადოებაც შეიძლება იყოს კარგად ორგანიზებული, მაგრამ მორალურად იდეალური არ იყოს. ადამიანებს უნდა ჰქონდეთ შესაძლებლობა შეცვალონ კანონმდებლობა, რომელიც არასამართლიანია და ხელს უშლის საზოგადოების წინსვლას.

VI სტადია: უნივერსალური ეთიკური პრინციპი - უნივერსალურობის პრინციპი გულისხმობს, ყველა ადამიანის მოსაზრებისადმი ინდივიდუალურ მიდგომას. გადაწყვეტილების მიღების პროცესში, კონფლიქტში ჩართული ყველა მხარის მოსაზრების მიუკერძოებლად გათვალისწინებას. არ არის საყოველთაოდ აღიარებული კანონი, რომელიც ერთს აზიანებს, სხვების სასარგებლოდ.

უნივერსალური ეთიკური პრინციპის ადამიანები ფიქრობენ, რომ არსებობს უნივერსალური ეთიკური პრინციპი, რომელსაც მთელი საზოგადოება იცავს და ეთანხმება.

სოციალური დასწავლის თეორიის მიხედვით მორალური ქცევა, როგორც რეაქციათა ნებისმიერი სხვა ერთობლიობა, მისი გაძლიერებისა და მოდელირების შედეგად შეძენილად მიიჩნევა. ოპერანტული განპირობებულობა საკმარისი არ არის, რათა ბავშვი დაეუფლოს ზნეობრივ პასუხისმგებლობას. იმისთვის, რომ საქციელი განმტკიცდეს, თავდაპირველად იგი სპონტანურად უნდა წარმოიქმნას. სოციალური დასწავლის თეორეტიკოსები ფიქრობენ, რომ ბავშვები მორალურ ქცევას მოდელირებით - იმ მოზარდებზე და მოზრდილებზე დაკვირვებით და მიბაძვით სწავლობენ, რომლებიც ავლენენ შესაბამის ქცევას. როდესაც ბავშვები ზნეობრივი რეაქციის უნარს იძენენ, შექება ზრდის მის სიხშირეს. მოდელები უფრო მეტად სკოლამდელი ასაკის ბავშვებზე ახდენენ გავლენას, მაგრამ ასევე არანაკლებ მნიშვნელოვანია პროსოციალური ქცევის მაგალითები უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვებისთვის.

7-10 წლის ბავშვი მონდომებულია, რომ სხვებს მოაწოდოს თავი. „იყოს კარგი შვილი, კარგი მოსწავლე,“ „კარგი მეგობარი,“ მისთვის ასევე მნიშვნელოვანია, რას იტყვიან მასზე სხვები. ბავშვი ცდილობს ისე მოიქცეს, რომ მისთვის მნიშვნელოვანი ადამიანებისგან - მშობლების, მასწავლებლების, მეგობრების, შექება და არა გაკიცხვა დაიმსახუროს. იგი იწყებს „კარგის“ და „ცუდის“ შესახებ საკუთარი წარმოდგენების შემუშავებას. სურვილი აქვს, რომ მუდმივად ფასდებოდეს პოზიტიურად „კარგი ბიჭი“

ხარ". "კარგი გოგო ხარ". ამ ასაკში ბავშვისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მატარებელია უფროსის მაგალითი, ასევე, დიდაქტიკური შინაარსის მოთხრობების წაკითხვა-განხილვა, აღნიშნული თემების ირგვლივ დისკუსიების გამართვა; უფროსების მხრიდან ბავშვების მიმართ გამოხატული დამსახურებული შექება, წახალისება, განმარტებებისა და რჩევების მიცემა დააჩქარებს მათ მორალურ-ზნეობრივ განვითარებას. სხვების მიერ წესების დარღვევას უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვები მძაფრი ემოციური კრიტიკით აფასებენ, საკუთარი, არასწორი ქცევის მიმართ კი ლოიალობით და თავის მართლებით გამოირჩევიან. ისინი დისკომფორტს არ განიცდიან ქცევის წესების დარღვევისას და აღნიშნავენ, რომ „ეს მათ შემთხვევით მოუვიდათ“, „არ უნდოდათ“, „მეტს აღარ გააკეთებენ“.

პედაგოგი უნდა ერკვეოდეს მოსწავლის ასაკობრივ თავისებურებაში, მან უნდა იცოდეს, რომ როცა ბავშვს უხსნის ქცევის დადგენილ წესებს, იგი მას იმ შემთხვევაში მიიღებს, თუ ესა თუ ის წესი მისთვის ემოციურად მნიშვნელოვანი და გასაგები იქნება.

უპირობო სასწავლო სწავლის პირითადი სირთულეები

სკოლაში შესვლით ბავშვის ცხოვრება რადიკალურად იცვლება. ბავშვის სკოლასთან და სწავლასთან დაკავშირებული სირთულეები განპირობებულია რიგი მიზეზებით:

სასწავლო საქმიანობაში ჩაურთველობა. გაცვეთილის მსვლელობის პროცესში ბავშვს არ ესმის მასწავლებლის მიმართეობი, შეკითხვები, მითითებები, რაც შეიძლება სრულებითაც არ იყოს უფურადღებობასთან კავშირში. ეს მდგომარეობა აღენიშნებათ იმ ბავშვებს, რომლებიც მშობლებისაგან და უფროსებისგან ვერ ღებულობენ საკმარის ზრუნვას, ყურადღებას, სიყვარულს და საკუთარ შინაგან სამყაროში, ფანტაზიებში წასვლით იკმაყოფილებენ ემოციურ მოთხოვნილებებს. ისინი გულგრილები არიან რეალური სირთულეების მიმართ. ამ შემთხვევაში მათ აღენიშნებათ შფოთვის მაღალი დონე, რაც სწავლის პროცესში შესაძლოა, მათი უნარების გამოვლენისა და რეალიზაციის

ის შემაფერხებელი პირობა გახდეს. ამ შემთხვევაში, საჭიროა გამოვიჩინოთ მეტი ყურადღება მათ მიმართ; დავებმაროთ ფანტაზიების გამოვლენაში - შემოქმედებითი საქმიანობის; ხატვის, ძერვნის, კონსტრუირების და სხვა საშუალებებით.

დისლექსია, დისგრაფია, დისკალკულია

დასწავლის უნარის დარღვევა სწავლის პროცესში იწენს თავს, რაც გამოიხატება წერა-კითხვისა და მათემატიკის ათვისების უუნარობით. ყოველივე ეს იწვევს ბავშვის აკადემიურ ჩამორჩენას.

ხშირად, ამგვარი პრობლემების მქონე ბავშვები, რომელიმე ფსიქიკური ფუნქციის დეფიციტის კომპენსაციას სხვა განვითარებული ფუნქციის ხარჯზე ახდენენ, პირველ კლასელს შესაძლოა არ აღენიშნებოდეს დასწავლის უნარის დარღვევა თუმცა, სასწავლო მასალის გართულებასთან ერთად, მაღალ კლასებში ეს პრობლემა უკვე მკვეთრად ვლინდება.

დისლექსია¹ ნიშნავს კითხვის და ასევე, მეტყველებით გაშუალებული დასწავლის უნარის დაქვეითებას, რომელიც ხასიათდება კითხვის, წერის და ზეპირი მეტყველების სირთულეებით. დისლექსიის დროს ადგილი აქვს მარჯვენა და მარცხენა ჰემისფეროების სტრატეგიების გამოყენების დარღვევას. ამ პრობლემის მქონე ადამიანის თავის ტვინის საფეთქლების წილები, ნორმაში მყოფი თავის ტვინისაგან განსხვავებით, სიმეტრიულია;

დისლექსიის რამდენიმე სახე არსებობს:

1. **გენეტიკური დისლექსია.** აღნიშნული ფაქტორის შემთხვევაში მსგავსი პრობლემები აქვს ოჯახის სხვა წევრებს, ნათესავებს და იგი გენეტიკურად გადაეცემა.
2. **პრენატალური განვითარებისა და მშობიარობის პრობლემები** - რაც შესაძლოა გამოწვეული იყოს ტერატოგენის

¹ დისლექსია (ბერძ.: *δύσ** - მცირე, *lexis* - სიტყვები). პირველად აღწერეს მე-20 საუკუნის დასაწყისში კ.მორგანმა და ჯ.ჰინშელვუდმა.

მაგნე ზემოქმედებით, ჯანგბადის უკმარისობით, ადრეული ან გვიანი მშობიარობით; ასევე, კითხვის პრობლემებს შესაძლოა იწვევდეს დედის მიერ ორსულობის პერიოდში გადატანილი ალერგიული დაავადებები.

3. შეძენილი დისლექსია - შესაძლოა გამოწვეული იქნას ფიზიკური დაზიანების კერძოდ, ტრავმების, პიპოქსიის ან ცუდი კვების შემთხვევაში. უკანასკნელი მონაცემებით კი დისლექსიაზე პასუხისმგებელია **მე-6 ქრომოსომის მოკლე მხარი**.

დისლექსიის დიაგნოზი იმ შემთხვევაში ისმება, თუ ბავშვის კითხვის დონე ბევრად ჩამორჩება საშუალოს და მის ზოგად ინტელექტუალურ განვითარებას არ შეესაბამება. ყველა შემთხვევაში დისლექსიის ხარისხი ინდივიდუალურია.

დისლექსიის შემთხვევაში ფარმაკოლოგიური პრეპარატების გამოყენება არ არის რეკომენდირებული. კითხვის პრობლემა ბავშვებს შესაძლოა მთელი ცხოვრების განმავლობაში გაჰყვეთ, თუმცა სპეციალისტების დროული და ეფექტური ჩარევის შემთხვევაში მათი როგორც კითხვის, ასევე მართლწერის უნარები ბევრად უმჯობესდება.

არსებობს სხვადასხვა ხარისხის დისლექსია. მკურნალობის შედეგი დამოკიდებულია როგორც ბავშვის ინდივიდუალურ შესაძლებლობებზე, ასევე გარემო პირობებზე. ამგვარი პრობლემების მქონე ბავშვები, კითხვასა და მართლწერას, სპეციალური პროგრამით ეუფლებიან.

დისგრაფია

წერის უნარ-ჩვევების დარღვევას ეწოდება **დისგრაფია**. ტერმინი დისგრაფია გამოიყენება იმ შემთხვევაში, როდესაც საქმე გვაქვს კალიგრაფიის ან შინაარსის წერილობითი ფორმით გადაცემის პრობლემებთან. ამ საკითხთან დაკავშირებით, მეცნიერებს შორის ხშირია პოლემიკა, რამდენად არის დისგრაფია დასწავლის უნარის დარღვევა და თუ ის განეკუთვნება სპეცია-

ლური განათლების სფეროს. დისგრაფიის შემთხვევაში მოსწავლეს ყოველთვის არ ესაჭიროება განსაკუთრებული საგანმანათლებლო დახმარება, თუმცა, მას შესაძლოა ჰქონდეს გარკვეული სახის სირთულეები წერის უნარ-ჩვევის დაუფლების პროცესში. - კერძოდ, კალიგრაფიის, მართლწერის, და ასევე აზრის წერილობითი ფორმით გადმოცემისას.

სწავლის სირთულეების მქონე მოსწავლეებთან ხშირია ნატიფი მოტორული უნარების განვითარების შეფერხება. წერითი აქტივობა საკმაოდ რთულად ორგანიზებული ფსიქიკური ოპერაციაა და მისი დაუფლება სხვადასხვა უნარის შეთანხმებულ, კოორდინირებულ მოქმედებას მოითხოვს. წერითი ოპერაციის წარმართვისთვის, მოსწავლემ უნდა შეძლოს სიტყვაში შემავალი ბგერების გარჩევა, ბგერების თანმიმდევრობის დაცვა და ასევე, ასოს სწორი მოყვანილობის მოხაზვა. ამისათვის მას სჭირდება გარკვეულ დონეზე განვითარებული ნატიფი მოტორული უნარი. კარგი იქნება თუკი ამგვარი სირთულის მქონე ბავშვს შევთავაზებთ ითამაშონ პლასტილინით, მივცემთ მათთვის სახალისო დავალებას - ხელით დაარბილონ პლასტილინი, ასევე მისგან შექმნან სხვადასხვა ფორმები: დაამრგვალონ, დააგრძელონ, გააბრტყელონ, დაანანევრონ და ა.შ. სასურველია შედაგოგმა ხელის წერილი კუნთების განმავითარებელი სხვა თამაშობითი მეთოდებიც გამოიყენოს.

დისკალკულია

სწავლის უნარის ერთერთ დარღვევად მიიჩნევენ **დისკალკულიას**. ამ პრობლემების მქონე მოსწავლეები ჩამორჩებიან მათემატიკური უნარ-ჩვევების ათვისებაში, რაც შემდეგი სახით ვლინდება:

მოსწავლეს უჭირს ციფრების სვეტებში განლაგება - ქვეშ მიწერა, იგი უფორმო და დიდ ციფრებს, აყირავებულად, უკულმა წერს. შეცდომით კითხულობს მათემატიკურ ნიშნებს. მიმატება-გამოკლების ოპერაციების შესრულებისას მას დამახსოვრებული ციფრები ავიწყდება. ის ვერ იხსენებს ძირითად მათემატი-

კურ წესებს და ვერ იგებს ძირითად მათემატიკურ ტერმინებს, მაგ., მიმატება, გამოკლება, დაჯგუფება, და ა.შ. მაგალითების ამოხსნისას, იგი ვერ ხედება, თუ რატომაა მისი პასუხი არასწორი, კერძოდ: $8-5=13$ ან $3+6=36$.

ზემოთ განხილული პრობლემების შემთხვევაში საქმე გვაქვს **დისკალკულიასთან**.² პრობლემის აღწერით და მხოლოდ დაკვირვებით აღნიშნული დიაგნოზის დასმა გამორიცხულია. საჭიროა შესაბამისი ტესტირების ჩატარება, სწორი დიაგნოზის დასმა და მომავალში სპეციალისტის რეკომენდაციით მშობლისა და მასწავლებლის ერთობლივი მუშაობის დაგეგმვა.

პერაპალიზმი

ამ შემთხვევაში ბავშვებს მეტყველების განვითარების მაღალი დონე და შეზღუდული აზროვნება ახასიათებთ. ვერბალიზმი სკოლამდელ ასაკში იჩენს თავს და იგი შემეცნებითი პროცესების განვითარების თავისებურებებით ვლინდება. ხშირ შემთხვევაში მშობლები და და პედაგოგები თვლიან, რომ კარგი მეტყველება, უფროსების შეკითხვებზე გამართული პასუხები, მაღალი დონის ფსიქიკური განვითარების მახასიათებელია. ისინი მეტყველებისა და აზროვნების განვითარებისთვის მთელი შემართებით აზეპირებინებენ მათი ასაკისთვის შეუფერებელ უამრავ მრავალსტროფიან ლექსებს, ზღაპრებს. ბავშვებს დრო არ რჩებათ შეასრულონ მათთვის სახალისო და საინტერესო აქტივობები როგორცაა, ხატვა, ძერწვა, კონსტრუირება, დიდაქტიკური და როლური თამაშები. სწორედ ამიტომაც ხდება, რომ მათი ხატოვანი აზროვნება მკვეთრად ჩამორჩება მეტყველების განვითარებას.

ვერბალიზმისას დამახასიათებელია ბავშვის მაღალი თვითშეფასება და მშობლების მხრიდან ბავშვის უნარების გადაჭარბებული შეფასება. სკოლაში სწავლისას ირკვევა, რომ დავალებების შინაარსი, რომლებიც ხატოვან აზროვნებას მოითხოვს,

2 **დისკალკულია** (ინგლ. dyscalculia, ბერძნ. „დის“ - „ცუდი“ და ლათ. „კალკულარე“ - „თელა“, „ანგარიში“) - არითმეტიკის შესწავლის უუნარობა. საფუძვლად უდევს სუბიტიზაციას - ობიექტების რაოდენობის ერთი შეხედვით (დაუთვლელად) შეფასების უუნარობას.

ბავშვებში დიდ სირთულეებს იწვევს. მათ უძნელდებათ ამოცანების ამოხსნა, დავალებების შინაარსის წვდომა. პრობლემის ნამდვილი მიზეზის გაურკვევლობის გამო, მშობლები ხშირ შემთხვევაში პედაგოგებს ადანაშაულებენ ან შვილს მეტი დატვირთვით მეცადინეობას აიძულებენ, რაც ბავშვის შფოთვის მომატებას, საკუთარ ძალებში დაურწმუნებლობასა და არასრულფასოვნების გრძნობას იწვევს.

სწორედ ამიტომაც საჭიროა ყურადღება მიექცეს ხატოვანი და ცნებითი-ლოგიკური აზროვნების განვითარებას.

ფსიქოფიზიკური ინფანტილიზმი. ფსიქიკური ინფანტილიზმი არის ფსიქიკური შეფერხება განვითარებაში, რომლის განსაზღვრა დაბადებისთანავე შეუძლებელია. იგი ვლინდება ბავშვის ასაკისთვის შეუსაბამო ურთიერთობასა და ქცევაში მისი სკოლამდელ დანესებულებაში ან სკოლაში შეყვანისას ასაკობრივი სოციალიზაციის პირობებში. მეცნიერ-ფსიქოლოგები განასხვავებენ სამი სახის ფსიქიკურ ინფანტილიზმს.

პირველი სახის ინფანტილიზმის ძირითადი წინაპირობებია გენეტიკურ-კონსტიტუციონალური, ენდოკრინულ-ჰორმონალური ფაქტორები: გიპოქსია ან ინფექციურ-ტოქსიკური მონამველა ორსულობის პერიოდში, ასფიქსიით მშობიარობა, დაბადების პირველ თვეებში განვითარებული მძიმე ინფექციები.

ფსიქიკური ინფანტილიზმის მეორე ვარიანტია საერთო ფსიქო-ფიზიკური მოუმწიფებლობა, რომლის წინაპირობები შესაძლოა იგივე იყოს, რაც პირველი სახის ინფანტილიზმისას. მაგრამ მეორე ტიპის ინფანტილიზმისას ბავშვი მოუმწიფებელია, როგორც ფსიქიკურად, ისე - ფიზიკურად. ამ შემთხვევაში 5 წლის ასაკის ბავშვის ფიზიკური მონაცემები და ქცევა 3 წლის ასაკის ბავშვის დონეზეა.

ფსიქიკური ინფანტილიზმის მესამე ვარიანტის შემთხვევაში ბავშვი ფიზიკურად და ფსიქიკურად ჯანმრთელი იბადება, მაგრამ ხელოვნურად აბრკოლებენ მის სოციალიზაციას, მათ მიმართ ეგოცენტრული ან აღზრდის შფოთვიან-ეჭვიანი ხასიათის გამო. ასეთი რამ ხშირად ემართებათ ისეთ მშობლებს, რომლებსაც შვილი ოცნებისა და ნატვრის ობიექტი იყო. როდესაც

საც რამდენიმე მოზრდილი ადამიანი დაფოფინებს ერთ ბავშვს. ფსიქიკური ინფანტილიზმის მესამე ვარიანტი მთლიანად განპირობებულია არასწორი აღზრდით, ზედმეტ ჰიპერმეურვეობასთან ხდევს ბავშვის გაზარმაცება, სიზანტე-ჯანმრთელ ბავშვს გადააქცევენ უმნიშვნელად და ხელოვნურად აფერხებენ თავის ტვინის შუბლის წილის ფუნქციის განვითარებას.

ინფანტილური ბავშვი სკოლაში ვერ ითვისებს ელემენტარულ მასალას, ექვსი წლის ასაკის ბავშვის ფსიქიკური ფუნქციები 3-4 წლის ასაკის ბავშვის დონეზეა, რაც შესაბამისად მათ ქცევაში ვლინდება.

ისინი განუწყვეტლად სვამენ მათი ასაკისათვის შეუსაბამო გულუბრყვილო შეკითხვებს.

9 წლის გიორგი მთელი სერიოზულობით ეკითხება დედას:

- ოკეანეში რომ ჩავიდეს ვულკანი, ჩაიძირება?
- ვულკანი უფრო ძლიერია თუ დედაძინა, რომელი მოერევა?

ასეთი ბავშვებისთვის არ არის ღირებული სკოლის მოთხოვნები. სწავლაში მათი წარმატებები ალელვებით მხოლოდ მათ პედაგოგებს და მშობლებს. მათ ჯერ კიდევ არ აქვთ ჩამოყალიბებული სწავლის მოტივაცია. უკვე მოზრდილი და თითქოს თანატოლებისგან არაფრით გამორჩეული ბავშვი გაკვეთილზე ჩანთიდან იღებს სათამაშოს და ერთობა, აქვს უნებლიე მოქმედებები, ყურადღებას არ აქცევს მასწავლებლის მხრიდან გამოხატულ აკრძალვებს და შენიშვნებს. სისტემატურად ლაპარაკობს გვერდით მჯდომ თანატოლთან და გამოხატავს დედასთან ყოფნის სურვილს.

შენელებული აქტივობა - ეს შეიძლება უკავშირდებოდეს ტემპერამენტის თავისებურებას. ბავშვი ცდილობს პასუხისმგებლობით, დინჯად შეასრულოს მასწავლებლის მიერ მიცემული დავალება და მის მიერ განხორციელებული სასწავლო პროცესი საგრძნობლად გაჭიანურებულია, პედაგოგი და მშობელი კი თვლის, რომ ის ზარმაცია. ამ მხრივ, უფროსები ხშირ უკმაყოფილებას გამოთქვამენ ბავშვის მიმართ. მას კი ჰგონია, რომ სხვებთან შედარებით ის ძალიან ცუდია და არ უყვართ. ყოველი-

ვე ეს კი ბავშვის შფოთვისა და სხვადასხვა ქცევითი პრობლემების მიზეზი ხდება.

ბავშვი საკუთარ უნარებში და ცოდნაში დარწმუნებული არ არის იმ შემთხვევაში, როდესაც მას მშობლების მხრიდან არ აქვს შესაბამისი სტიმულირება, ნახალისება და მათგან მხოლოდ გაუთავებელ შენიშვნებს და აკრძალვებს იღებს; ამ შემთხვევაში ის ყველანაირი ხერხით ცდილობს თავი აარიდოს სასწავლო საქმიანობას. უმცროსი სასკოლო ასაკის მოსწავლეების მიერ სწავლის პროცესში გამოვლენილი სირთულეების თავიდან ასაცილებლად საჭიროა მშობლების, პედაგოგებისა და ფსიქოლოგის მჭიდრო თანამშრომლობა. როგორც ვხედავთ, სწორი აღზრდა ყოველთვის მნიშვნელოვანია. აუცილებელია მოთმინება, სიყვარული და განსაკუთრებით მშობლების მხრიდან გამოხატული მხარდაჭერა.

ინტელექტი

ინტელექტის შეფასება

თანამედროვე ფსიქოლოგიის მეცნიერებაში, შეფასებისთვის განკუთვნილი ფორმალური ტესტებისა და მეთოდების განვითარება შედარებით ახალი საქმეა, რომელიც ფართო ასპარეზზე მხოლოდ XX საუკუნის 90-იან წლებში გამოვიდა. თუმცა, დიდი ხნით ადრე, ვიდრე დასავლური ფსიქოლოგია დაიწყებდა ადამიანთა შესაფასებელი ტესტების გამოგონებას, შეფასების მეთოდები უკვე ძველ ჩინეთში არსებობდა. ჩინეთში ძველი წელთაღრიცხვის XX საუკუნეში არსებობდა საკმაოდ დახვეწილი პროგრამა სახელმწიფო სამოქალაქო სამსახურში მისაღები მოხელეების ტესტირებისათვის.

ინტელექტის ტესტირების განვითარების ისტორიაში ერთ-ერთი მთავარი ადგილი უჭირავს ინგლისელ არისტოკრატს, სერ ფრენსის გალტონს (Sir Francis Galton).

სერ ფრენსის გალტონი
(1822-1911)

სერ ფრენსის გალტონის წიგნი „გენიოსობის შემკვიდრებობითობა“ გამოქვეყნდა 1869 წელს. ამ წიგნმა ტესტირების თეორიებისა და პრაქტიკული მეთოდების შემდგომ განვითარებაზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა. გალტონი იყო ჩარლზ დარვინის ნათესავი და იგი ადამიანის ბიოლოგიისა და ქცევის შესწავლისას მისი ევოლუციური განვითარების თეორიით ხელმძღვანელობდა. მისი ინტერესის სფეროს წარმოადგენდა ადამიანთა უნარების მიხედვით განსხვავებების აღმოჩენა და

შესწავლა. კერძოდ, რატომ იყო ზოგიერთი ადამიანი ნიჭიერი და წარმატებული, როგორც თვითონ, ზოგიერთი კი - არა. გალტონი ცდილობდა საზოგადოება გენეტიკურად „ინფერიორულ“ ანუ უარეს და „სუპერიორულ“ ანუ საუკეთესო ადამიანებად დაეჯგუფებინა. მან ევგენიკური მოძრაობა ჩამოაყალიბა, რომელიც ევოლუციური თეორიის მიხედვით ადამიანთა მოდგმის გაუმჯობესებაზე აიღებდა ორიენტაციას. იგი პოზიტიურად იყო განწყობილი ბიოლოგიურად სუპერიორული ადამიანების გამრავლებაზე და შთამომავლობის მოცემაზე, რაც კატეგორიულად უნდა აკრძალვოდათ ინფერიორულ ადამიანებს. მათ უარი უნდა ეთქვათ შთამომავლობის დატოვებაზე. გალტონი ითვლება თანამედროვე ინტელექტის შეფასების ერთ-ერთ ფუძემდებლად.

ალფრედ ბინეს საფრანგეთის განათლების მინისტრმა სთხოვა, ბავშვების სპეციალურ კლასებში გადასანაწილებლად შეუმუშავებინა ობიექტური ტესტური მეთოდი. მანამდე არსებული მეთოდები დაფუძნებული იყო ბავშვის მენტალურ შესაძლებლობებზე და არ ითვალისწინებდა სკოლის მოთხოვნებს. ბინეს მოსაზრებით, ტესტის კითხვებს ინტელექტუალურ შესაძლებლობებთან დაკავშირებული მენტალური აქტივობების მთელი კომპლექსი უნდა მოეცვა, როგორიცაა მეხსიერება და მსჯელობა. ბინემ და საიმონმა (1908) შექმნეს შესაძლებლობების

განმსაზღვრელი სხვადასხვა ასაკობრივი ტესტები, რომელიც ვერბალური და არავერბალური სხვადასხვა სირთულის კითხვისგან შედგებოდა. მათი დახმარებით ბინესა და საიმონს საშუალება მიეცათ შეეფასებინათ ბავშვი გონებრივი განვითარებით ჩამორჩებოდა თუ უსწრებდა თანატოლებს.

ბინეს მიერ შედგენილი ტესტები საკმაოდ წარმატებული აღმოჩნდა სასკოლო შედეგების განსაზღვრაში. 1916 წელს ლუის ტერმენმა (სტენფორდის უნივერსიტეტი) ბინეს ტესტი თარგმნა ინგლისურენოვანი მოსწავლეებისთვის. ამის შემდეგ ტესტის ინგლისური ვერსია **სტენფორდ-ბინეს ინტელექტის შკალის** სახელითაა ცნობილი. დროთა განმავლობაში სტენფორდ-ბინეს ტესტი მკვეთრად შეიცვალა და დღეს ის ინტელექტის ერთადერთ განმსაზღვრელ საზომად აღარ ითვლება.

ინტელექტის კოეფიციენტი IQ- გონებრივი ასაკი შეფარდებული ქრონოლოგიურ ასაკთან და X 100 -ზე

„გონებრივი ასაკი“ განისაზღვრება ამოცანათა რაოდენობით, რომელიც, როგორც დგინდება წინასწარი კვლევით, უნდა ამოხსნას განსაზღვრული ასაკის ბავშვმა. ფორმალური შეფასების პროცედურა გულისხმობს: ინდივიდთა ნიშნის მიხედვით კლასიფიკაციისას სამი ძირითადი მოთხოვნის გათვალისწინებას, კერძოდ შეფასების ინსტრუმენტი უნდა იყოს **სანდო, ვალიდური და სტანდარტიზებული**.

ტესტი სანდოა, თუ მისი განმეორებითი შეფასებისას, მსგავს შედეგს ვიღებთ. ტესტი ვალიდურია, თუ ის ზომავს იმას, რის გაზომვაც გვაინტერესებს.

ნორმები და სტანდარტიზაცია - ტესტის ნორმები გვაძლევს შედარების საშუალებას, გავარკვეოთ თუ რა დიაპაზონშია (მაღალი დაბალი, საშუალო) გარკვეული ასაკისა და სქესის ინდივიდის მიერ მიღებული ქულები, იმისათვის, რომ დადგინდეს ნორმები, ერთი და იგივე ტესტის შესრულება ექსპერიმენტში მონაწილე ყველა ცდის პირს ერთნაირ, სტანდარტიზებულ გარემო-პირობებში მოეთხოვებათ, მიღებული ქულების შედარება ხდება იგივე პოპულაციის ნორმასთან. არასანდო ტესტი, ასევე ვერ იქნება ვალიდურიც; თუმცა სანდო ტესტიც შეიძლება ყო-

ველთვის არ იყოს ვალიდური, მაგალითად, თუ გარკვეული ასაკობრივი კატეგორიის ინდივიდების ინტელექტის სიმაღლის მიხედვით შევაფასებთ, ამ შემთხვევაში შეიძლება საზომი სანდო იყოს, თუმცა არავალიდური.

როგორც სტარნაპარკის ინტელექტის ტრიარქიული თეორია

სტერნბერგის ინტელექტის ტრიარქიული თეორია, ზოგადად, აერთიანებს გონიერების სამ სახეს:

1. **ანალიტიკური გონიერება** ინფორმაციის დამუშავების იმ კომპონენტების ერთიანობაა, რომლებიც ყველა გონიერი მოქმედების სტრატეგიების გამოყენებას, კერძოდ, რელევანტური და მეტაკოგნიტური ცოდნის მიღებასა და თვითრეგულაციას განსაზღვრავს: მაგალითად, პირველკლასელები მათემატიკურ დაეალებებს პატარა, სპეციალური კუბების გამოყენებით ხსნიან, თანაც ერთმანეთს ეხმარებიან. ბავშვებს, რომლებიც სტრატეგიებს კარგად ფლობენ, უფრო მეტ ცოდნას იძენენ და მეტის გახსენებაც უფრო სწრაფად შეუძლიათ. შესაბამისად, გონიერების ტესტებში უფრო დიდი მიღწევები აქვთ.
2. **შემოქმედებითი გონიერება** ანუ ყოველ სიახლეს ახალი ამოცანების შესრულებას, შემოქმედებითი ადამიანები სხვებზე ბევრად უფრო ხალისით ეკიდებიან. ახალი დავალებების შესრულებისას ისინი განსაკუთრებით ეფექტიანად იყენებენ ინფორმაციის დამუშავების ჩვევებს.
3. **პრაქტიკული გონიერება** ანუ ინტელექტუალური უნარების ყოველდღიურ სიტუაციაში გამოყენების შესაძლებლობა.

ცხოვრებაში წარმატების მისაღწევად, სამივე ტიპის გონიერებას აბალანსებს და მართავს გონიერი ქცევა. იგი განსაზღვრავს ადამიანის პიროვნულ მიზნებს. კულტურულ მიდგომებს. პრაქტიკული გონიერება გვიჩვენებს, რომ ინტელექტუალური ქცევა კულტურისგან დამოუკიდებელი არ არის. ზოგიერთი

ბავშვი სწორი აღზრდის შედეგად კარგადაა მომზადებული იმ უნარებში, რომლებიც გონიერების ტესტის წარმატებით შესასრულებლად საჭირო. ისინი ადვილად უმკლავდებიან დავალებებსა და ტესტირების პირობებს. განსხვავებული ცხოვრებისეული გამოცდილების მქონენი კი აპროტესტებენ ტესტირების პირობებს ან უარყოფენ მათ, რადგანაც ეს მათ საჭიროებებს არ შეესაბამება.

როგორც გარდნერის მრავლოვანი და ემოციური ინტელექტი

გარდნერი გამოყოფს ინტელექტის მრავალ სახეობას, რომელიც ადამიანის გამოცდილების ფართო სპექტრს მოიცავს. იმის მიხედვით, თუ რას მიიჩნევს საჭიროდ, სასარგებლოდ და ფასეულად მოცემული საზოგადოება, თითოეულ ამ უნარს განსხვავებული ღირებულება ენიჭება. იგი ინტელექტის რვა სახეს გამოყოფს. მისი შეხედულებით, კულტურული ღირებულებები და სწავლების შესაძლებლობები უკავშირდება ბავშვის შესაძლებლობების რეალიზაციის ხარისხს. გარდნერმა აღიარა, რომ ტესტებით ყველა ამ უნარების შეფასებაა შესაძლებელი, მაგრამ ისინი ერთმანეთს ნაკლებად უკავშირდებიან. ის ყურადღებას აქცევდა ადამიანის ნერვული სისტემის მდგომარეობას. მან ინტელექტის უჩვეულო უნარებით გამორჩეული ადამიანებიც იკვლია და მისი რწმენა უნარების განცალკევებულობის შესახებ დაადასტურა.

გარდნერს მოჰყავს **საფანტის სინდრომით** დაავადებული ადამიანების მაგალითები, ამ შემთხვევაში მათ ტვინის ერთი

ჰოვარდ გარდნერი
(1943)

3 **საფანტის სინდრომი (საფანტიზმი)** - ამ სინდრომით დაავადებულ ადამიანებს უვითარდებათ იშვიათი, გრანდიოზული შესაძლებლობები სხვადასხვა სფეროში. შეუძლიათ: მ-ციფრის რიცხვების ზეპირად გამრავლება, ერთხელ ნაკითხული წიგნის დაშახსოვრება, 10-ზე მეტ ენაზე წერა-კითხვა და საუბარი და სხვა შესაძლებლობები. საფანტიზმი ადამიანებს ტვინის ტრავმისა და დაავადების შედეგად უვითარდებათ.

სფერო განსაკუთრებით აქვთ განვითარებული, მეორის დეფიციტის ხარჯზე. ეს მდგომარეობა, აუტიზმით დაავადებულ ბავშვებშიც დასტურდება, ამგვარი ბავშვები მიუხედავად იმისა, რომ მეტყველებასა და კომუნიკაციაში ჩაშორჩებიან, ზოგიერთ მათგანს გასაოცარი მეხსიერებითი უნარები აქვთ (Trieffer & Wallace, 2002). კერძოდ, რიცხვითი და სივრცითი უნარები, სხარტი მათემატიკური ანგარიში, ერთი მოსმენით გრძელი საფორტეპიანო პიესების შესრულება და სხვ. ეს უნარები თავის ტვინის ქერქის მარჯვენა ნახევარსფეროშია განთავსებული. სამანტის სინდრომი ხშირად მარცხენა ნახევარსფეროს დაზიანებითაა გამოწვეული, რაც შეიძლება მარჯვენა ნახევარსფეროს მიერ კომპენსირების მიზეზი გახდეს (Miller და სხვები, 1998). გარდნერის აზრით, ბავშვებს არანაკლებ რვა განსხვავებული ინტელექტი აქვთ.

გარდნერის მიერ ჩატარებულმა კვლევებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ბავშვთა განსაკუთრებული ტალანტის აღმოსაჩენად. გარდნერის თანამედროვე ტესტები იკვლევს რამდენიმე ინტელექტს, ესენია: ლინგვისტური, ლოგიკურ-მათემატიკური, მუსიკალური, სხეულებრივ კინესთეტიკური, სივრცითი, ნატურალისტური. "გ" გვიჩვენებს, რომ მათ მსგავსი შესაძლებლობები აქვთ: ინტელექტის სხვა საკვლევი ტესტებისგან განსხვავებით გარდნერმა ინტრაპერსონალურ და ინტერპერსონალურ ინტელექტებზეც გაამახვილა ყურადღება, რომელიც მოიცავს საკუთარი თავის შეცნობასა და ადამიანებთან ურთიერთობის უნარებს.

ემოციური EQ და სოციალური ინტელექტი, გარდნერის ინტერპერსონალური და ინტრაპერსონალური ინტელექტის ცნებებს უკავშირდება. იგი არის ოთხი ძირითადი კომპონენტის მქონე ინტელექტი:

1. ემოციების შესაბამისად აღქმისა და შეფასების გამოხატვის უნარი;
2. ემოციის გამოყენების უნარი აზროვნების გასაიოლებლად;
3. ემოციების გაგება, ანალიზი და ემოციური ცოდნის ეფექტიანად გამოყენების უნარი;
4. საკუთარი ემოციების მართვის უნარი.

4 ზოგადი ინტელექტის ფაქტორი (ინგ. general factor, g factor).

ემოციური ინტელექტის EQ-ს ცოდნა ზრდის მასწავლებლების კომპეტენტურობას მოსწავლეთა სოციალურ და ემოციურ საჭიროებებზე. ყურადღებას ამახვილებს, სხვების პატივისცემასა და მოფრთხილებაზე, ემპათიაზე. ყოველივე ეს კი მათი სასკოლო მიღწევების საწინდარი ხდება. (Graczek და სხვები, 2000).

ვექსლერის ინტელექტის სკალა - დევიდ ვექსლერი ნიორკის ჰოსპიტალში მუშაობდა. მან შექმნა ვექსლერის ინტელექტის სკალა მოზრდილთათვის - WAIS-R, რომელშიც მოცემულია 6 სუბტესტი. ესენია: *ინფორმირებულობა, ლექსიკური მარაგი, გაგება, არითმეტიკული უნარები, მსგავსებები* (განსაზღვრა, თუ რატომ არის ორი საგანი მსგავსი) და *რიცხვების რიგი*.

ბავშვის გონიერების ვექსლერის სკალის (WISC-IV) მეოთხე გამოცემას ფართოდ იყენებენ 6-იდან 17 წლამდე ასაკის ბავშვებში. მისი დამატებაა ვექსლერის სკოლამდელი და პირველადი გონიერების სკალა (WPPSI-III), რომელიც განკუთვნილია ორწლიანიხვიდან 7 წელსა და 3 თვემდე ასაკის ბავშვებისთვის (Wechsler, 2002, 2003). ვექსლერის სკალა, უფრო ვრცლად მოიცავს ზოგადი გონიერების საზომსა და ფაქტორების შეფასებას. ვიდრე სტენფორდ-ბინეს სკალა, ორივე მათგანი აფასებს ზოგადი გონიერების უნარებს, აგრეთვე მათი სუბტესტური ქულები სკოლამდელთა და დაწყებითი კლასის ბავშვების გონიერების შეფასების საშუალებას იძლევა. ორივე ტესტმა გიარა გამოცდა და დაამტკიცა, რომ სანდო და ვალიდური საზომია), ამიტომაც ბევრი ფსიქოლოგი და განათლების მუშაკი იყენებს მას (Little, 1992; 1992; Sattler & Atkinson, 1993).

WISC-IV შედგენილია კრისტალიზებული ინტელექტის შესასწავლად, რომელიც ვერბალურ აზროვნებაზეა დამოკიდებული. დანარჩენი სამი ფაქტორი ფლუიდური ინტელექტისა და ინფორმაციის დამუშავების უნარებზეა ფოკუსირებული. ინტელექტის ტესტი ყველა კულტურისთვისაა ხელმისაწვდომი (Williams, Weis & Rolfhus, 2003).

WPPSI-III ინტელექტის ოთხ დიდი ფაქტორს აერთიანებს ესენია: *ვერბალურ მსჯელობა, აღქმითი მსჯელობა, მუშა მეხსი-*

ერება და გადაშეშავების სისწრაფე. თითოეული ფაქტორი ორი ან სამი სუბტესტისგან შედგება და თითოეულში 10 შეკითხვაა.

WAIS-R, WISC-III და WPPSI-R ქმნიან ინტელექტის ტესტების ოჯახს, რომელიც გვაძლევს ვერბალურ IQ-ს, შესრულების IQ-ს და სრული სკალის IQ-ს ყველა ასაკობრივ დონეზე. ისინი ასევე გვანვძიან სუბტესტების შედარებად ქულებს, რაც მკვლევრებს საშუალებას აძლევს სხვადასხვა ასაკის ინდივიდის ტესტირებისას სპეციფიკური ინტელექტუალური უნარების დროში განვითარების ცვლილების დინამიკა შეისწავლოს.

მემკვიდრება, გარემო და IQ - სიღარიბეში მცხოვრებ ბავშვებში ხშირად აღინიშნება ეფექტიანი გარემოს დეფიციტით გამოწვეულ IQ-ს შემცირება. არასრულწლოვანი აღზრდა-განათლება ასევე მკვეთრად აისახება მათ სასწავლო შედეგებზე. IQ განსაზღვრავს აკადემიურ მოსწრებას, პროფესიულ მიღწევებსა და ფსიქოლოგიური შეფასებების ზოგიერთ ასპექტს. ამ კორელაციური კავშირის ძირითადი მიზეზების გარკვევა საკმაოდ რთულია. IQ-ს მეშვეობით წარმატება-წარუმატებლობის სრულყოფილად განჭვრეტა შეუძლებელია; ამასი ოჯახური გარემოცვა, პიროვნული თვისებები, მოტივაცია და პრაქტიკული გონიერებაც არანაკლებ მნიშვნელოვან როლს ასრულებს.

მრავალმა კვლევამ დაადასტურა, რომ გონიერების ტესტირებაში, შავკანიანი და დაბალი სოციალურ-ეკონომიკური სტატუსის მქონე ბავშვთა ქულები, ჩვეულებრივ, უფრო დაბალია, ვიდრე თეთრკანიანებისა და საშუალო ეკონომიკური სტატუსის მქონე ბავშვების. მეცნიერებს შორის IQ-სა და ბუნება-აღზრდის როლის შესახებ ფართო დებატები გაიმართა. ამ დასკვნების გასამყარებლად, ნაშვილებ ბავშვებთან ჩატარდა რიგი ლონგიტიდური კვლევები, რამაც დაადასტურა, რომ უკეთეს გარემო პირობებს შეუძლიათ ბავშვის IQ-ს აბსოლუტური შედეგის გაზრდა. ასევე ამ კვლევებით დადასტურდა, რომ ნაშვილებ ბავშვთა ქულები უფრო ხშირად შეესაბამება ბიოლოგიური ნათესავებისას, ვიდრე მათსას, ვინც ისინი შვილად აიყვანა, რაც ასევე მემკვიდრეობითობის გავლენასაც ასაბუთებს. ეკონომიკურად ძლიერ თეთრკანიანთა ოჯახებში აღზრდილ შავკანიან ბავშვებს, საგრძნობლად მაღალი ქულები აქვთ IQ-ში. არანაირი

საბუთი არ არსებობს იმის დასამტკიცებლად, რომ მემკვიდრეობითობა განაპირობებს იმ ეთნიკურ განსხვავებებს, რომლებიც ბუნება-აღზრდის წინააღმდეგობის შესახებ დებატების უმთავრესი თემა გახდა. მემკვიდრეობითობის შესწავლით და შეფასებით დამტკიცდა, რომ IQ-ს ინდივიდუალურ განსხვავებებში მემკვიდრეობითობის როლი ზომიერია. ეს ცხადყო მონოზიგოტური და დიზიგოტური ტყუპების IQ-ს შედარებამ. კორელაციები მატულობს მათ განვითარებასთან ერთად.

ლატაკ ოჯახებში დაბადებული ბავშვები ხშირად ცუდად იყვებებიან, ბევრი მათგანი სკოლაში მშვიერი მიდის, ამიტომ ისინი ნაკლებად ახერხებენ დავალებებზე კონცენტრაციას. ამასთანავე, ღარიბი ოჯახები წიგნების, ჟურნალ-გაზეთების, კომპიუტერების და სხვა იმ წიგნების ნაკლებობას განიცდიან, რომლებიც ხელს უწყობენ ადამიანის გონებრივ განვითარებას. მათი „ორიენტაცია აღებულია გადარჩენაზე“. ეს ნაკლებ დროსა და ენერგიას უტოვებს ღარიბ მშობლებს, განსაკუთრებით კი მარტოხელებს, რომ ითამაშონ ბავშვებთან და მოახდინონ მათი ინტელექტუალური სტიმულაცია, რაც, თავის მხრივ, ძალზე უარყოფითად მოქმედებს ბავშვების მიერ ისეთი დავალებების შესრულებაზე, როგორიცაა სტანდარტული IQ ტესტები.

IQ ქულებს შეუძლია ვალიდურად იწინასწარმეტყველოს, როგორც სასკოლო შეფასებები, პროფესიული სტატუსი და სხვადასხვა სამუშაოზე საკუთარი თავის წარმოჩენის უნარი (Brody, 1997b; Gottfredson, 1997b). ჩვენს საზოგადოებაში და ასევე, მსოფლიოს უმრავლეს ქვეყანაში, გაჭირვებაში მცხოვრები ადამიანები, გარკვეულ სტიგმას ატარებენ. თუნდაც რასობრივად ისეთ პოპულაციურ საზოგადოებაშიც კი, როგორიცაა იაპონია. მაღალი IQ-ს მქონე ბავშვებს უფრო მეტი შანსი აქვთ, რომ წარმატებულნი იყვნენ სკოლაში და სწავლისადმი და მიღწევაზე უფრო მოტივირებულნი იყვნენ. ოპტიმისტურად უყურონ საკუთარ შესაძლებლობებს, რომ თავს გაართმევენ ნებისმიერ სიძნელეს.

დაბალი IQ-ს მქონე ბავშვებს შეიძლება თან სდევდეს დაბალი დონის სკოლები და პროგრამები, რამაც, შეიძლება, სტუდენტობის პერიოდშიც კი იმოქმედოს მათ თვითშეფასებასა და

თავდაჯერებულობაზე. ყოველივედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ IQ-მ შეიძლება განიცადოს გარემოს გავლენა, მაგრამ ამავე დროს, IQ-ს, თავის მხრივ, შეუძლია ახალი გარემო პირობების - როგორც უკეთესის, ისე უარესის - შექმნა. ამგვარად, IQ-შეფასება შეიძლება საბედისწერო გახდეს ბავშვისათვის და განსაზღვროს მისი ბედი ინტელექტში ბავშვის ძირითადი გენეტიკური უნარების წვლილის მიუხედავად.

ლათინოამერიკელი წარმომადგენელი ემიგრანტი მშობლების ბავშვებზე ემპირიული კვლევებით დადგინდა, რომ როდესაც ისინი ამერიკულ სკოლაში წავიდნენ, გაგებაზე მეტად უფრო იყვნენ ორიენტირებულნი, ვიდრე - ლაპარაკზე; ასევე მასწავლებლის ავტორიტეტის პატივისცემაზე, ვიდრე - საკუთარი აზრების გამოხატვაზე, რასაც მათი უარყოფითი აკადემიური შეფასება მოჰყვა. მაშასადამე, ერთ კულტურაში ღირებული კომუნიკაციის ფორმა - პატივისცემით მოსმენა - გახდა უარყოფითი შეფასების საფუძველი, ისეთი სკოლის პირობებში, სადაც თავდაჯერებული, მტკიცე ლაპარაკი კომუნიკაციის ღირებულ ფორმად არის მიჩნეული. ამ ემიგრანტმა ბავშვებმა უნდა ისწავლონ, თუ როგორ მოიქცნენ ამერიკულ სკოლაში ისე, რომ მასწავლებლები საკუთარ გონიერებაში დაარწმუნონ.

მკვლევარები, აზიელ და ამერიკელ სტუდენტებს, მასწავლებლებს და მშობლებს სთხოვედნენ მიეთითებინათ, რა უფრო მნიშვნელოვანი იყო მათთვის: „ბეჯითად მეცადინეობა“ თუ „თანდაყოლილი გონიერება“, აზიელი რესპონდენტები აქცენტს „ბეჯითად მეცადინეობაზე“ აკეთებდნენ, ამერიკელი რესპონდენტები კი - „თანდაყოლილ გონიერებაზე“. ეს აიხსნება კულტურათა ტრადიციული განსხვავებულობით. აშშ-ის კულტურა ინდივიდუალისტურია, აზიური კულტურა კი - კორპორაციული.

ადრეული ინტერვენცია და ინტელექტის განვითარება

რაც უფრო ადრეული და ხანგრძლივია ინტერვენცია და ინტენსიურია პროგრამა, მით უკეთესი შედეგებით მთავრდება იგი. ადრეული ინტერვენცია საჭიროებს მაღალხარისხოვან საჯარო

განათლებას, რომლის მიზანი ბავშვებთან ერთად მშობლების განათლების დონეცაა, ორი თაობის მომცველმა პროგრამებმა, რომელთა მიზანიც მშობლებისა და ბავშვის განვითარებაა, შესაძლოა უფრო ხანგრძლივი დადებითი შედეგები გამოიღოს.

ნიჭით დაჯილდოებულ ბავშვებს საუკეთესო სამსახურს უწევს სპეციალური საგანმანათლებლო პროგრამები, რომლებიც მათი მსგავსი გონებრივი განვითარების თანატოლებთან ურთიერთობას, ინტელექტუალურ აქტივობას, ახალი იდეების, მათი ნიჭისა და უნარების შესაბამისი ცოდნის მიღების შესაძლებლობას სთავაზობს.

აზიური კულტურების წარმომადგენელი მასწავლებლები, მათ ტრადიციულ კოლექტივიზმს ხშირად იქამდე მიყავთ, რომ ახალი იდეების განვითარებაზე მეტად ისინი დაოსტატებას და ანალიტიკური უნარების განვითარებას ანიჭებენ უპირატესობას. მშობლები და მასწავლებლები განსაკუთრებული ნიჭიერების მქონე ბავშვების უნარებს უფრო ავითარებენ და აძლიერებენ მათი სისტემატური სტიმულირებით.

ცნება - ნიჭიერი ბავშვი შეიძლება გულისხმობდეს, როგორც მაღალ ინტელექტუალურ, ასევე შემოქმედებით შესაძლებლობებს. მათ შეუძლიათ დიდი ხნით კონცენტრაცია თუ მათთვის საინტერესო საქმიანობით არიან დაკავებული. მათი ნიჭიერება უკვე ადრეულ ბავშვობაში ვლინდება. ამის მაგალითია ავსტრიელი კომპოზიტორი ვოლფგანგ ამადეუს მოცარტი, რომელმაც უკვე 4 წლის ასაკში საკლავისინო ნაწარმოებები შეთხზა. 5-6 წლის მოცარტი შესანიშნავად უკრავდა ვიოლინოზე და ფორტეპიანოზე. 11 წლისამ პირველი სიმფონია და ოპერა დაწერა. მიუხედავად ამისა, განსაკუთრებულმა ნიჭიერებამ შესაძლოა შედეგად სოციალური იზოლაცია გამოიწვიოს. ნიჭით დაჯილდოებული ბავშვები ხშირად განიცდიან ემოციურ და სოციალურ სირთულეებს.

ყურადღების დეფიციტისა და ჰიპერაქტიურობის სინდრომი (ADHD)

სკოლაში და საბავშვო ბაღის ჯგუფებში გვხვდებიან ბავშვები, რომლებსაც დიდხანს ერთ ადგილზე ჯდომა, ჩუმიად ყოფნა და ინსტრუქციისადმი მორჩილება უჭირთ. ისინი დამატებით სირთულეებს უქმნიან აღმზრდელებსა და პედაგოგებს, რადგან მეტად მოძრავნი, მოუსვენარნი არიან; ხშირად ფუტკნიან და ტეხავენ სხვადასხვა საგნებს, ხელს კრავენ თანატოლებს, ქმნიან კონფლიქტურ სიტუაციებს. ხშირად სწყინთ და იბუტებიან, თუმცა მალევე ივინყებენ. ცნობილი ამერიკელი ფსიქოლოგი ვ. ოკლენდერი ასე ახასიათებს ამგვარ ბავშვებს: „ჰიპერაქტიური ბავშვისათვის რთულია ჯდომა, იგი მოუთმენელია, ბევრს მოძრაობს, ადგილზე ტრიალებს, ზოგჯერ მეტისმეტად მოლაპარაკეა, ხშირად ცუდი კოორდინაცია ან არასაკმარისი აზროვნებითი კონტროლი აქვს, იგი უხეშია და აფუჭებს და ამტვრევს ნივთებს, აქცევს რძეს. ასეთი ბავშვისათვის რთულია ყურადღების კონცენტრაცია, აქვს გაფანტულობა, ხშირად მრავალრიცხოვან შეკითხვებს სვამს, მაგრამ პასუხს იშვიათად ელის.“

ჰიპერაქტიურობის ძირითადი გამოვლინებები შეიძლება დავყოთ სამ ბლოკად: აქტიური ყურადღების დეფიციტი, მოძრაობის შეუკავებლობა, იმპულსურობა.

ADHD-ის სინდრომში ერთიანდება ინდივიდების ორი ჯგუფი:

- 1) ყურადღების დეფიციტით, ჰიპერაქტიურობის გარეშე.
- 2) ყურადღების დეფიციტით, იმპულსურობითა და ჰიპერაქტიურობით.

მიუხედავად იმისა, რომ ორივე ჯგუფის ბავშვების დიაგნოზი ერთი სინდრომით განისაზღვრება, მათ შორის მნიშვნელოვანი კლინიკური განსხვავებები არსებობს.

ამერიკელი ფსიქოლოგი პ. ბეიკერი და მ. ალვორდი გვთავაზობენ ბავშვებში ჰიპერაქტიურობის გამოვლენის შემდეგ კრიტერიუმებს:

პედაგოგი გარკვეული ტაქტიკით მშობელს რეკომენდაციას აძლევს, კონსულტაციისათვის სპეციალისტს (ფსიქოლოგს ან ნევროპათოლოგს) მიმართოს. დიაგნოზის დასმის პასუხისმგებლობა ექიმს ეკისრება. მშობელი უნდა დაარწმუნდეს, რომ ბავშვი სპეციალისტის დახმარებას საჭიროებს.

ხშირად, იმის საფუძველზე რომ იგი მოძრავი და მოუსვენარია, უფროსები თვლიან, რომ ბავშვი ჰიპერაქტიურია. ეს მცდარი შეხედულებაა, რადგან ჰიპერაქტიურობის სხვა გამოვლინებები (აქტიური ყურადღების დეფიციტი, იმპულსურობა) ამ შემთხვევაში მხედველობაში არ მიიღება. ხშირად მშობელი და პედაგოგი საჭირო ყურადღებას არ აქცევენ იმპულსურობას. იმპულსურობა – ადამიანის ქცევის თავისუფლება (მყარ ფორმებში – ხასიათის თვისება), რომლის არსია გარე ემოციების ზეგავლენით მყისიერი მოქმედებებისადმი მიდრეკილება. იმპულსური ბავშვი არ ფიქრობს თავის საქციელზე, იგი სწრაფად და უშუალოდ რეაგირებს და არცთუ იშვიათად ინანიებს თავის საქციელს.

ყურადღების დეფიციტზე ჩნდება ეჭვი, თუკი აღნიშნული სიმპტომები რთულად შეიძლება განსაზღვრდეს.

როგორ დავახმაროთ ჰიპერაქტიურ ბავშვს

ჰიპერაქტიური ბავშვი სკოლაში და საბავშვო ბაღში ართულებს კოლექტივის მუშაობას. იგი ხელს უშლის გაკვეთილის ჩატარებას, ხმაურობს, უდროოდ დროს წამოიძახებს ფრაზებს, ყვირის, აწყვეტინებს პედაგოგს, არ აძლევს შესაძლებლობას მას ნორმალურად წარმართოს სწავლებისა და გამოკითხვის პროცესი.

ჰიპერაქტიურ ბავშვებთან აუცილებელია კონკრეტული სიტუაციის გაანალიზება, რომელიც დამახასიათებელია კერძო შემთხვევისათვის. ამის შემდეგ მასზე დაყრდნობით შესაძლებელია მუშაობის ინდივიდუალური სტილის გატარება. თუ არასწორი სტრატეგია შეირჩა, ბავშვის მდგომარეობა სახლში და საბავშვო კოლექტივში შეიძლება გაუარესდეს კიდევ.

ამიტომ აუცილებელია პედაგოგის, ფსიქოლოგის და მშობლის ერთობლივი მუშაობა.

ჰიპერაქტიური ბავშვისათვის მუშაობა დღის საათებში უფრო იოლია, ვიდრე საღამოთი, გაკვეთილების დასაწყისში, ვიდრე ბოლოს. საყურადღებოა, რომ იგი უფროსთან ინდივიდუალური მუშაობისას არ ავლენს ჰიპერაქტიურობის ნიშნებს და უფრო წარმატებულად ართმევს თავს სამუშაოს.

ბავშვის დატვირთვა უნდა შესაბამებოდეს მის შესაძლებლობას. ჩვეულებრივი ბავშვები საბავშვო ბაღში ნებისმიერი სახის მოქმედებით უნდა დაკავდნენ 20 წუთი, მაშინ, როდესაც ჰიპერაქტიური ბავშვი პროდუქტიულად მუშაობს დაახლოებით 10 წუთი. ამიტომ არ უნდა დააძალოთ მას მეცადინეობის გაგრძელება, ეს შედეგს არ გამოიღებს. გონივრული იქნება, გადართოთ იგი სხვა სახის მოქმედებაზე, სთხოვეთ ყვავილების მორწყვა, მაგიდის გაშლა... თუ შემდგომში მოინდომებს მეცადინეობის გაგრძელებას, დართეთ ნება.

სკოლის გაკვეთილები გრძელდება 40-45 წუთი, ნებისმიერი ბავშვისათვის სავალდებულოა რეჟიმის დაცვა, ჰიპერაქტიური ბავშვისათვის ამ მონაკვეთის მანძილზე რთულია შეინარჩუნოს აქტიური ყურადღება. მისთვის იოლი იქნება, თუ გაკვეთილს დაყოფთ მცირე მონაკვეთებად. 2-3 დავალების შემდეგ ათამაშეთ, გამოიყენეთ ფიზნუთი, ვარჯიში თითებისათვის.

ჰიპერაქტიური ბავშვებისათვის ხშირად რთულია იმ დავალების შესრულება, რასაც უფროსები სთხოვენ. ბავშვი, სასურველია, საბავშვო ბაღიდან მიაჩვიოთ ნესების დაცვას და ინსტრუქციისათვის თვალყურს.

ამისათვის შესაძლოა გამოიყენოთ შემდეგი ხერხები: როდესაც პედაგოგი ახალ დავალებას სთავაზობს, მას შეუძლია ჰიპერაქტიურ ბავშვს დაავალოს „გაახმოვანოს“ ამ დავალების შესრულების ნესები. უთხრას თანატოლებს, რა და როგორ უნდა იქნას შესრულებული. უნდა გაითვალისწინოთ, რომ ინსტრუქცია იყოს კონკრეტული და ათ სიტყვაზე მეტს არ შეიცავდეს, სხვა შემთხვევაში ბავშვი არ გაიგებს, არ დაიმახსოვრებს ინსტრუქციას და არც შეასრულებს მას. პედაგოგ-

მა ასევე უნდა განუმარტოს ბავშვს, რომ თუ ის უნებურად რომელიმე ნესს დაარღვევს, ეს არ ნიშნავს, რომ ყველაფერი დაკარგულია, მას შეუძლია გამოახსნოს შეცდომა, აუცილებლად ყველაფერი გამოუვა, და რომ თქვენ გჯერათ ამის.

ნახალისება და დასჯა უნდა იყოს მოქნილი და აუცილებლად თანმიმდევრული. მას დიდხანს ლოდინი არ შეუძლია, და ამიტომ ნახალისებას უნდა ჰქონდეს მომენტალური ხასიათი და მეორედბოდეს 15-20 წუთის შემდეგ. ნახალისების ერთერთი ვარიანტია – უეტლნების მიცემა, რომელიც დღის განმავლობაში შეიძლება ჯილდოთი შეიცვალოს.

ჰიპერაქტიური ბავშვები იმპულსურები არიან, მათი მოულოდნელი, ზოგჯერ პროვოკაციული ხასიათის ქმედებები, უფროსებში დიდ ემოციურ რეაქციას იწვევს. უფროსს ნებისმიერ სიტუაციაში მართებს სიმშვიდე, გახსოვდეთ: არა ხარ მშვიდი – ვერ მიაღწევ წარმატებას! ვიდრე უსიამოვნო სიტუაციაზე რეაგირებას მიმართავთ, რამდენიმე წამით შეჩერდით და (მაგალითად, ათამდე დაითვალეთ). განდევნეთ ემოციური აფეთქება და შესაძლებლად უკეთ გაუგოთ ბავშვს, რომელიც ასე საჭიროებს თანადგომას.

ADHD სინდრომის მქონე ბავშვის მშობელთან მუშაობა

ჰიპერაქტიურ ბავშვს სჭირდება სისტემატური ფსიქოლოგიური თანადგომა, როგორც ყველა ბავშვს, მას უნდა წარმატებული იყოს თავის საქმიანობებში, რასაც ხშირად ვერ ახერხებს. ამისათვის საჭიროა მშობელმა შეურჩიოს დავალება.

ბავშვი მხოლოდ იმას გააკეთებს, რაც მისთვის საინტერესოა და ამ საქმით იქნება დაკავებული, ვიდრე არ მოსწონდება. მონყენის შემთხვევაში გადართეთ სხვა სახის მოქმედებაზე.

აუცილებელია, იზრუნოთ ბავშვის სამუშაო ადგილზე. იგი უნდა იყოს წყნარი და მყუდრო – ტელევიზორისგან და ხშირი მიმოსვლისაგან შორს. სადაც ბავშვი იმეცადინებს თავისუფლად, ხელის შემშლელი პირობების გარეშე. საშინაო დავალებ-

ბის შესრულებისას მშობელი სასურველია ბავშვის გვერდით იყოს და აუცილებლობის შემთხვევაში დაეხმაროს.

თუ ბავშვი რაღაც არასწორს ამბობს, მშობელი არ უნდა უკითხავდეს ნოტაციას, რადგან იგი გრძელ მონოლოგს ბოლომდე არ მოუსმენს და არ გააცნობიერებს.

არ არის საჭირო ბავშვი აიძულოთ, ბოდიში მოიხადოს და კარგად მოქცევის პირობა დადოს. მოელაპარაკეთ კონკრეტული მოთხოვნის შესრულებაზე, მაგ., მიაღაგოს საკუთარი სათამაშო თუ სამეცადინო კუთხე... კონკრეტული მოთხოვნის შესრულებას შეიძლება დიდი დრო (ოთხი კვირა, ან მეტი) დასჭირდეს. ვიდრე ერთ პუნქტს არ გამოასწორებს, არ გადახვიდეთ შემდეგზე. იყავით მომთმენი და შეეცადეთ დაწყებული საქმის ბოლომდე მიყვანას მიაწვიოთ.

ბავშვთან ერთად მუზეუმში, თეატრში ან სტუმრად წასვლისას, წინასწარ აუხსენით ქცევის წესები. შეპირდით, რომ თუ წესებს დაიცავს, შეტონს დაიმსახურებს. სანიმუშო ქცევისათვის განსაზღვრული რაოდენობის შეტონი შეცვალეთ ჯილდოთი (კანფეტი, სათამაშო და ა.შ.). თუ ბავშვი ცდილობს, მაგრამ შემთხვევით რაღაც ისე არ გამოისდის, აპატიეთ, რათა თავი წარმატებულად იგრძნოს.

აუტიზმი

ლეო კანერი
(1896-1981)

აუტიზმი (ბერძნულიდან — „თვითონ“) ნიშნავს სამყაროსთან კონტაქტის მოშლის უკიდურეს ფორმას, რეალობიდან მოწყვეტას. იგი ფსიქიკური და ქცევითი კომპლექსის მოშლის ერთიანი ფორმაა. ტერმინი „აუტიზმი“ ჯერ კიდევ 1911 წელს გამოიყენა ცნობილმა შვეიცარელმა ფსიქიატრმა ეუგენ ბლეულერმა (Eugen Bleuler), თუმცა ლეო კანერისა და ჰანს ასპერგერის დამსახურებაა აუტიზმის შიზოფრენიისგან დამო-

უკიდებლად განხილვა და მისი თეორიული აღწერის პირველი მცდელობა. თანამედროვე პირობებში აუტიზმის წარმოშობის მიზეზები ჯერ კიდევ არაა ბოლომდე დადგენილი. მეცნიერების უმრავლესობა აუტიზმს შიდასაშოსეულ განვითარებასა და ადრეულ ასაკში ბავშვების დამაძაბუნებელ ავადმყოფობას უკავშირებს. აუტიზტ ბავშვებში ასევე ხშირია ტვინის დისფუნქცია, ბიოქიმიური გაცვლის მოშლა. ზოგიერთ შემთხვევაში აუტიზმი სხვა ფსიქიკურ მოშლილობას ერწყმის.

ბრუნო ბეთელჰეიმი (1903-1990), ზიგმუნდ ფროიდისა და ფსიქოანალიზის მიმდევარი, ამერიკელი ბავშვთა ფსიქოლოგი და მწერალი იყო. ის აუტიზმს ბავშვის ემოციურ დარღვევად მიიჩნევდა. მისი აზრით, ინფანტილური აუტიზმის გამომწვევი მიზეზი მშობლები, განსაკუთრებით კი დედები იყვნენ და რომ აუტიზმის მქონე ბავშვი საერთოდ არ არსებობს.

აუტიზმის შესწავლაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა **ერიკ სქოფლერმა** (1927-2006). პირველმა სწორედ მან აღიარა მშობლების მნიშვნელოვანი როლი აუტიზმის მქონე ბავშვთა განათლებაში.

1964 წელს ფსიქოლოგმა **ბერნარდ რიმლანდმა**, რომელსაც აუტიზმის მქონე ვაჟი ჰყავდა, გამოაქვეყნა წიგნი „Infantile Autism: The Syndrome and its Implications for a Neural Theory of Behavior“. რიმლანდი აუტიზმის გამომწვევ მიზეზებად ბიოლოგიურ ფაქტორებს ასახელებდა.

მეცნიერები აუტიზმის გამოვლენის სამ ძირითად ფორმას გამოყოფენ: მეტყველება და კომუნიკაცია; სოციალური ურთიერთობა, წარმოსახვა — ემოციური სფერო.

აუტიზმის ძირითადი სიმპტომებია: ურთიერთობაში და სოციალიზაციაში სირთულეები, ემოციური კავშირის უუნარობა, მეტყველების დარღვევა. ზოგიერთ შემთხვევაში აუტიზმისათვის დამახასიათებელია ფსიქიკის ნებისმიერი სფეროს ანომალური განვითარება: ინტელექტუალური და ემოციური სფერო, აღქმა, მოტორიკა, ყურადღება, მეხსიერება, მეტყველება. ფსიქიკის სფეროს საერთო დარღვევის მიუხედავად, აუტიზმი სხვადასხვა ფორმით ვლინდება:

1. **გარშემო მყოფების სრული უარყოფა.** აუტიზმის ამ ფორმის შემთხვევაში ბავშვებში ადრეული ასაკიდან შეინიშნება აქტიურობის დარღვევები და გარემოსთან დისკომფორტი. ისინი კატეგორიულ უარს აცხადებენ გარე სამყაროსთან აქტიურ კონტაქტზე. არ რეაგირებენ საკუთარ სახელზე, ასევე თხოვნაზე და თვითონაც არაფერს ითხოვენ. მათში ფორმირებული არაა მიზანმიმართული ქცევა. ისინი არ იყენებენ მეტყველებას, მიმიკას, ჟესტს. ეს აუტიზმის შედარებით სიღრმისეული ფორმაა, რომელიც მათ ირგვლივ ყველაფრის მიმართ კატეგორიულ უარყოფაში ვლინდება.
2. **აქტიური უარყოფა.** ამ ჯგუფის ბავშვები შედარებით აქტიურები არიან და ნაკლებ მტკივნეულად განიცდიან გარემოსთან კონტაქტს, თუმცა, ერთი მხრივ, მათთვისაც დამახასიათებელია სამყაროს დიდი ნაწილის მიუღებლობა. ამგვარი ბავშვებისათვის მთავარია ცხოვრებისეული სტერეოტიპების, ცალკეული რიტუალების მკაცრი დაცვა; ისინი ჩვეულ გარემოში უნდა ცხოვრობდნენ; ასაკის მომატების და ოჯახური ცხოვრების საზღვრებიდან გასვლის აუცილებლობისას, მკვეთრი პრობლემები აქვთ, რადგან უჭირთ ახალ ადამიანებთან და გარემოსთან ურთიერთობა; ახასიათებთ ხშირი მოძრაობითი სტერეოტიპები. ისინი შეიძლება მეტყველებდნენ, თუმცა მათი სამეტყველო განვითარება სპეციფიურია: მხოლოდ ცალკეულ სამეტყველო შტამებს ითვისებენ, რომელიც კონკრეტულ სიტუაციასთან აკავშირებთ, დამახასიათებელია მეტყველების დანაწევრებული, ტელეგრაფული სტილი.
3. **აუტისტური ინტერესებით შეპყრობა.** ამ ჯგუფის ბავშვები კონფლიქტურობით, სხვისი ინტერესების გათვალისწინების უუნარობით, ერთი და იგივე მოქმედებებით და ინტერესებით შემოიფარგლებიან. არიან მეტისმეტად „მეტყველები“, დიდი ოდენობით სიტყვათა მარაგს ფლობენ, საუბრობენ რთული, „ნივნიერი“ ფრაზებით, მათი მეტყველება უჩვეულოა და გარშემომყოფთ დი-

დი ადამიანის შთაბეჭდილებას უქმნის. მიუხედავად ინტელექტუალური ნიჭიერებისა, მათ დარღვეული აქვთ აზროვნება და ვერ აცნობიერებენ ქვეტექსტების შინაარსს, მათთვის რთულია ერთდროულად ამბის რამდენიმე აზრობრივი ხაზის აღქმა.

4. **მეტისმეტი სირთულეები ურთიერთობისა და ზემოქმედების ორგანიზაციაში.** ამ ჯგუფის ბავშვების მთავარი პრობლემა სხვა ადამიანებთან ორგანიზაციისა და ზემოქმედების უუნარობაა. ამ ბავშვებისათვის დამახასიათებელია მოძრაობითი ჩვევების დაუფლების სირთულეები. მათი მეტყველება ღარიბი და გრამატიკულად გაუმართავია, ისინი შეიძლება იზნეოდნენ მარტივ სოციალურ სიტუაციებში. ეს არის აუტიზმის შედარებით იოლი ფორმა. თანამედროვე სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით, აუტიზმი გვხვდება ასიდან ერთ ბავშვში. ამასთან, ბიჭებს შორის აუტიზმი დაახლოებით 4-5-ჯერ უფრო ხშირად გვხვდება, ვიდრე გოგონებში.

აუტისტი ბავშვის პორტრეტი

აუტისტი ბავშვები გულგრილები არიან გარემოს მიმართ, ისინი ხშირად გაურბიან პირდაპირ ყურებას. საკუთარ სახელზე არ რეაგირებენ. ასეთი ბავშვები ისწრაფვიან მათ გარშემო მყოფი ადამიანთა კონტაქტიდან გასვლას. გავრცელებული შეხედულებით, მათში ურთიერთობის სურვილის უქმარისობაა. შფოთვიანი ბავშვებისაგან განსხვავებით, რომლებიც კონტაქტისაკენ ისწრაფვიან, მაგრამ გარკვეული მეზეზების გამო ურთიერთობების ეშინიათ, აუტისტი ბავშვები უარს აცხადებენ კოლექტიურ თამაშებზე და უპირატესობას ინდივიდუალურ თამაშებს და განმარტობას ანიჭებენ; მათ შეუძლიათ მთელი წლის განმავლობაში იგივე თამაში ითამაშონ, დახატონ იგივე სურათი. ზოგიერთ ბავშვს საერთოდ უჭირს თამაში და ბოლომდე საგნებით ელემენტარული მანიპულაციის სტადიაშია.

აუტისტი ბავშვებისათვის სტერეოტიპული, მექანიკური მოძრაობები და ქცევაა დამახასიათებელი. ბავშვმა მთელი გაკვეთილის მანძილზე შეიძლება გადაშალოს და დაზუროს რვეული, არ უსმინოს მასწავლებლის ახსნილს და არ შეასრულოს დავალება.

ბავშვებს, რომლებსაც ურთიერთობაში აქვთ დარღვევები, განსაზღვრული რიტუალებით არიან დაკავებული და მათზე სარეჟიმო ცვლილებებმა შეიძლება ტრავმირებულად იმოქმედოს. ამ ცვლილების შედეგი შეიძლება აღმოჩნდეს „საკუთარი თავისგან გასვლა“, აგრესიის ამოფრქვევა აზღობლების, თანატოლების, ცხოველებისადმი. ისინი გარშემო ყველაფრის გაფუჭებისა და განადგურებისაკენ ისწრაფვიან. ხშირად, უმნიშვნელო ნარუმატებლობისას, თვითაგრესიას მიმართავენ. უფროსებს, რომლებსაც ჩვეულებრივ ბავშვებთან კონტაქტი უწევთ, ხშირად არ ესმით ბავშვის „აფეთქების“ მიზეზი და ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებენ მათ ამგვარ უჩვეულო საქციელს. აუტისტ ბავშვებს მსგავსი რეაქციები შესაძლებელია გაუჩნდეთ ახალ ტანსაცმელზე, რომელიც დედას აცვია, ავეჯის მდებარეობის შეცვლაზე, უცნობი ადამიანის მოსვლაზე, ტელევიზორის ხმაზე, უცნობ მელოდიაზე. მტვერსასრუტის ხმაზე...

საუბრის ან ტელეეკრანის ყურებისას იგი მოქმედი პერსონაჟის პირზე აზღენს ფოკუსირებას და მისი მოქმედება მხედველობის მიღმა რჩება. ამგვარ ბავშვებს ამერიკაში „სხენის“ ბავშვებს უწოდებენ. ამ კატეგორიის ბავშვები საგნებს უფრო იოლად იმახსოვრებენ, ვიდრე ძველ ნაცნობებს, ადამიანებს.

აუტიზმის შემთხვევაში ყოველთვის არ აღინიშნება ინტელექტუალური ჩამორჩენა. ინტელექტი პრაქტიკულად შეიძლება საშუალოზე მაღალიც კი იყოს. ამგვარი ბავშვები ხშირად წარმატებით მუშაობენ თავსატეხებით, მოზაიკებით. ეს მიდრეკილება აუცილებლად უნდა გამოიყენოთ მათთან კონტაქტისათვის. ზოგჯერ მათ სიამოვნებას ანიჭებს სხვადასხვა სახის კოლექციების შეგროვება (ჩხირები, ქაღალდები, კენჭები...), აუტისტები შეიძლება ერთ სფეროში ავლენდნენ ნიჭიერებას: ფლობდნენ აბსოლუტურ მუსიკალურ სმენას, ბრწყინ-

ვალედ თამაშობდნენ ჭადრაკს, ხატავდნენ, ანგარიშობდნენ, თავიდანვე ჰქონდეთ მიდრეკილება გამომგონებლობისადმი...

ზოგიერთ შემთხვევაში, აუტისტი ბავშვისათვის დამახასიათებელია მეტყველებაში ჩამორჩენა. მათი მეტყველება ხშირად მონოლოგების სერიაა; თუ აუტისტი ბავშვი ფრაზოლოგიურ მეტყველებას ფლობს, იგი ჩვეულებრივ არ იყენებს ნაცვალსახელ „მე“-ს. ცნება „მე“, უცხოა ამ ბავშვებისათვის. ისინი საკუთარ თავზე მეორე ან მესამე პირში საუბრობენ, როგორც მათთან გარშემომყოფი ადამიანები ურთიერთობენ. მათი მეტყველებისათვის დამახასიათებელია ფოტოგრაფიულობა, გაუაზრებულობა, მათ კარგად აქვთ განვითარებული მექანიკური აზროვნება და იოლად იმახსოვრებენ ცალკეულ, ზოგჯერ ძალიან ჭკვიანურ გამონათქვამებს, რაც მათი ასაკისა და განვითარების დონისთვის შეუფერებელია. დაუფიქრებლად აფრქვევენ აზრებს, ავტომატურად იმეორებენ მოწონებულ ფრაზებს, რასაც მშობლები და გარშემომყოფები აღფრთოვანებამდე მიყავთ. ისინი დარწმუნებულები არიან საკუთარი შვილის ნიჭიერებაში.

აუტისტი ბავშვები, როგორც წესი, პირდაპირი შეკითხვით არავის მიმართავენ და ურთიერთობისას, ორჭოფობენ პირდაპირ პასუხებზე. მათ შეიძლება დარღვეული ჰქონდეთ ინტონაცია, მეტყველების რიტმი, სიტყვებზე უადგილო აქცენტირებას ახდენენ; მათთვის რთულია გამართული მეტყველების სწავლება, რადგან მის აუცილებლობას ვერ აცნობიერებენ.

როგორც აღვნიშნეთ, ისინი საკუთარ „მე-ს“ ვერ აღიქვამენ და უჭირთ საკუთარი სხეულის საზღვრების დანახვა, ამიტომ გარკვეული სირთულეები აქვთ თვითმომსახურეობის ჩვევების თვალსაზრისით. ისინი სხვა ბავშვებთან შედარებით მოგვიანებით სწავლობენ ჩაცმა-გახდას, მომსახურეობის სხვა ჩვევებს. ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ხშირი განმეორებაც ზოგჯერ ვერ იძლევა სასურველ შედეგს.

აუტიზმი სამედიცინო დიაგნოზია და მხოლოდ ექიმს აქვს მისი დასმის უფლება. იგი ბავშვებში ვლინდება დაახლოებით ორნაწიანი ხანის ასაკამდე. ხშირად აუტისტი ბავშვს ახასიათებს ქცევითი თავისებურებების მთელი კომპლექსი. თავდაპირველი ამოცანაა განისაზღვროს, კონკრეტულ შემთხვევაში როგორი დარღვევაა წამყვანი. ყველა დარღვევის კორექციის ერთდროული ჩატარება არ შეიძლება. ჩვენში ჯერჯერობით, ნაკლებად ააამგვარი მუშაობის გამოცდილება. ჩვეულებრივ პრაქტიკაში გვხვდებიან ბავშვები, რომლებსაც აუტიზმის ცალკეული ნიშნები აქვთ. მიუხედავად ყოველგვარი სირთულეებისა, მთავარია სასწავლო-სააღმზრდელო დაწესებულებაში ამგვარი ბავშვების გამოვლენა. საბოლოო დიაგნოზი ექიმის საქმეა. პედაგოგის ამოცანაა - ასეთი ბავშვის გამოვლენა, დახმარება საბავშვო კოლექტივთან ადაპტირებასა და სპეციალისტთან გაგზავნაში.

აუტისტი ბავშვთან საკორექციო მუშაობა გაცილებით წარმატებული იქნება, თუ იგი კომპლექსურად ჩატარდება სპეციალისტების ჯგუფის: ფსიქიატრის, ნევროპათოლოგის, ფსიქოლოგის, ლოგოპედის, მუსიკალური მუშაკის და მშობლების მიერ. მშობლებისა და სპეციალისტების მუშაობა ეფექტური იქნება, თუ იგი ერთი პროგრამით განხორციელდება. ფსიქოლოგიაში ცნობილია ასპერგერის (დარღვევა) სინდრომი, რომელსაც აუტიზმის ზოგიერთი ისეთი ნიშანი გააჩნია, როგორიცაა სოციალური ურთიერთობების დარღვევა, მოსაწყენი, სტერეოტიპული ინტერესები და მოქმედებები, სამეტყველო და კოგნიტური (აზროვნების) უნარების განვითარებაში ჩამორჩენის ან შეფერხებების გარეშე, როგორც ამას ქვშმარიტი აუტიზმისას აქვს ადგილი. თუმცა, ზოგიერთი სპეციალისტი ეჭვს გამოთქვამს ასეთი სინდრომის გამოყოფისა და მისი აუტიზმის მსუბუქი ფორმებისაგან დიფერენციაციის შესახებ.

ბავშვი დროის მნიშვნელოვან ნაწილს პედაგოგებთან, სასწავლო-სააღმზრდელო დაწესებულებაში ატარებს. ამიტომ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მათი როლი აუტისტი ბავშვის უფროსებთან და თანატოლებთან ურთიერთობის ჩვევის ფორმირებაში. ნამდვილად დაეხმარებით ბავშვს თუ ირწმუნებთ, რომ უიმედო საქმეს არ ასრულებთ, დიაგნოზის მოხსნა გაჭირდება, მაგრამ მათთან მუშაობისას ბევრი რამ არის გასათვალისწინებელი, კერძოდ: გაუგეთ ბავშვს, მიიღეთ იგი ისეთი, როგორიც არის, მისი თავისებურებების გათვალისწინებით, დაეხმარეთ გარემოსთან ადაპტირებაში.

პედაგოგები და ფსიქოლოგები მიზანს ერთობლივი ძალისხმევით მიაღწევენ, თუ ისინი ერთობლივად შეიმუშავენ ბავშვის სასწავლო-აღმზრდელობითი განვითარების ინდივიდუალურ პროგრამას. ფსიქოლოგი, აუტისტი ბავშვის განვითარების საერთო კანონზომიერებიდან გამომდინარე, პედაგოგს ეხმარება გარკვეული პრობლემების დაძლევაში, კერძოდ: როგორ დაეხმაროს ბავშვს შიშისაგან გათავისუფლებაში, რა რეაგირება მოახდინოს აგრესიისა და აუტოაგრესიის ამოფრქვევის შემთხვევაში და სხვა; პედაგოგის მთავარი ამოცანა ბავშვის ინდივიდუალურ და ერთობლივ მოქმედებაში ჩართვა, ამ მიზნით მათთან რაც შეიძლება მრავალფეროვანი ზემოქმედების ფორმის გამოყენება, მისი ემოციური და ინტელექტუალური გამოცდილების გამდიდრებაა. საკორექციო მუშაობის დაწყების გასარკვევად აუცილებელია კონკრეტული ბავშვის მოთხოვნილებიდან გამომდინარე წამყვანი მიმართულების (მეტყველების განვითარება, სოციალური ზემოქმედების ჩვევები, წარმოსახვა) განსაზღვრა.

პირველი რიგის ამოცანაა თვითმომსახურების ჩვევის სწავლება, შემდეგ - შფოთვის დონის შემცირება, შიშის მოხსნა, პირველი რიგის კონტაქტის მოწესრიგება, დადებითი ემოციური კლიმატისა და მეცადინეობისათვის კომფორტული ფსიქოლოგიური ატმოსფეროს შექმნა. მათთან მუშაობის პირველ

ეტაპზე, პედაგოგისათვის მთავარია სწავლის სურვილის ფორმირება, ვიდრე სასწავლო მასალის ათვისების მცდელობა.

აუტისტი ბავშვისათვის რთულია ნებისმიერი ახალი სახის მოქმედების დაუფლება, მაგრამ ისინი ყოველთვის ყველაფრის კარგად შესრულებისკენ ისწრაფვიან. მუშაობის პირველ ეტაპზე უნდა შეირჩეს მათთვის ადვილად დასაძლევ დავალება. დახმარება და შექება განუმტკიცებს თავდაჯერებულობას და წარმატების რწმენას. აუტისტ ბავშვებს ახასიათებთ სწრაფი ფსიქიკური და ფიზიკური გამოფიტვა, ამისათვის მათთვის აუცილებელია მუშაობის ინდივიდუალური რიტმი, ერთი სახის მოქმედებიდან მეორეზე ხშირი გადართვა. დაწყებითი კლასის ბავშვებთან ეს შეიძლება გრძელდებოდეს 10-15 წუთი, თუმცა, ესეც ინდივიდუალურია.

აუტისტ ბავშვებს ახასიათებს უმიზნო, მონოტონური მოძრაობა, ქანაობა. მათი სტერეოტიპული რიტმისაგან გამოთიშვა ემოციურად დატვირთული რიტმული თამაშებისა და საცეკვაო მოძრაობების დახმარებითაა შესაძლებელი. ამ სახის რეგულარული მეცადინეობა დაეხმარება მათ მოძრაობითი დარღვევების შემცირებაში.

თუ ბავშვი შეთავაზებულ ინსტრუქციას და წესებს არ იღებს, მათი ძალდატანებით შემოხვევა უშედეგოა. უკეთესია დააკვირდეთ, რა და როგორ უნდა, რომ გააკეთოს, დაკავდეს იმით, რაც მისთვის საინტერესოა.

ფსიქოლოგების რეკომენდაციით, ამგვარი ბავშვებისათვის უცხო ენების შესწავლა სასარგებლოა, რადგან ხშირ შემთხვევაში ეს მათ აინტერესებთ და უადვილდებათ; შესაძლოა იმის გამოც, რომ მათთან მუშაობისას პედაგოგები იყენებენ სქემებს და ალგორითმებს, რაც მათ მოსწონთ და უადვილებთ სასწავლო მასალის ათვისებას. უცხო ენების ცოდნა ბავშვს, როგორც წარმატებულ პიროვნებას, გარშემოყოყვებთან თვითდამკვიდრებაში ეხმარება.

აუტისტი ბავშვებისათვის აუცილებელია ფიზიკური ვარჯიშები, ამგვარი მეცადინეობები მათ ეხმარება საკუთარი სხეულის უკეთ შეცნობაში, მოძრაობის კოორდინაციის გაუმჯობესებაში.

მათთან მუშაობის ეფექტური საშუალებაა ზატვა (ფანქრით, საღებავებით და განსაკუთრებით თითებით), იგი ბავშვის კუნთური დაჭიმულობის მოხსნის საუკეთესო საშუალებაა. ამ მიზნით მათთან მუშაობისას ასევე სასარგებლოა ქვიშის, თიხის, წყლის, პლასტილინის გამოყენება.

აუტისტი ბავშვის მშობლებთან მუშაობა

აუტისტი ბავშვის მშობლები სპეციალისტებს დახმარებისათვის მიმართავენ მაშინ, როდესაც მათ განვითარებასა და ქცევაში გადახრები ყველასათვის თვალშისაცემია. საბოლოო დიაგნოზის დასმა ზოგჯერ რამდენიმე წელი გრძელდება. ისინი შეძრწუნებულები და შეშფოთებულები არიან უცნობი, დამთრგუნველი დასკვნით. თავს ვერაფრით იმშვიდებენ, რადგან პასუხს ვერ იღებენ მათთვის ყველაზე აქტუალურ კითხვებზე. ზოგიერთი ავტორი აუტიზმს ბავშვის ნიჭიერებასთან, სხვები – შიზოფრენიასთან აიგივებს. ზოგიერთების აზრით, აუტისტი ბავშვები ინტელექტუალური მშობლებისა და მაღალი სოციალური სტატუსის მქონე ოჯახებში იზადებიან. მსგავსი მოსაზრებები სპეციალისტებმა საკმაო ხანია უარყვეს. მშობლებს, აუტიზმის წარმოშობის მიზეზების ამგვარი სახის დებულებების შემთხვევით გაცნობისას, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ბავშვისა და საზოგადოების წინაშე დანაშაულის გრძნობა აქვთ. დიაგნოზის მოსმენისთანავე მრავალი მშობელი უძლურებასა და უიმედობას განიცდის, რადგან არ იცის, თუ როგორ დაეხმაროს ბავშვს. მშობელი უნდა გაერკვეს საერთოდ აუტისტი ბავშვების და, კერძოდ, მისი ბავშვის განვითარების თავისებურებებში, რითი განსხვავდება იგი თანატოლებისაგან, დაინახოს მისი „ძლიერი“ და „სუსტი“ მხარეები; ფსიქოლოგთან და პედაგოგთან ერთად განსაზღვროს მოთხოვნის დონე, შეარჩიოს მასთან მუშაობის ფორმის ძირითადი მიმართულება.

8 წლის ბავშვი განიცდის დიდ სულიერ მღელვარებას, იმის გამო, რომ უჭირს საკუთარ თავის მობილზეობა - დიდხანს იჯ-

დეს სამეცადინოდ და საკონტროლო წერისთვის მოემზადოს. ბიჭი დედის ყვირილის და რისხვის თავიდან აცილებას ცდილობს, თუმცა ამას ვერანაირად ახერხებს. ასევე ძალიან მძაფრად განიცდის მის განაწყენებას. უეცრად იგი ნამოხტა, გავიდა მეორე ოთახში და ხელში ერთი ბლუჯა ყურების სანმენდი ჩხირებით დაბრუნდა. ბებია ეკითხება - რად გინდა ამდენი ყურების სანმენდი ჩხირიო - ბავშვი პასუხობს - მინდა რომ მაგრად გამოვინმინდო ყურები, რომ ამ ჩემს ყურებში დედაჩემის ნათქვამი კარგად შეუშვას.

მშობელმა უნდა გააცნობიეროს, თუ რამდენად რთულია ბავშვისათვის ამ სამყაროში ცხოვრება, მოთმინებით დააკვირდეს და გაითვალისწინოს მისი ყოველი გამონათქვამი და ქვესტრ, ყურადღებით დააკვირდეს მის მიერ შესრულებულ ნახატებს. ეს ბავშვს ეხმარება გაიფართოვოს შინაგანი სამყარო, თავისუფლად გამოხატოს საკუთარი აზრი, გრძნობები, ემოცია. მშობელმა უნდა გაიგოს, რომ მის შვილს უჭირს, უფროსის ნებისმიერი გაუთვალისწინებელი სიტყვა შეიძლება მიზეზი გახდეს „ემოციური ქარიშხლის“. მშობელი ფრთხილი და დელეკატური უნდა იყოს ბავშვთან ურთიერთობისას.

ხშირად აუტისტ ბავშვს მის გარშემო მყოფ ადამიანებზე რეაქცია არა აქვს, ისე იქცევა, თითქოს მარტო, ან უეიდურეს შემთხვევაში, ბავშვებისა და უფროსების „ირგვლივად“ და არა მათთან. ასეთი ბავშვი, შინგან სამყაროში არავის უშვებს, ზოგჯერ მხოლოდ შემთხვევით წამოსროლილი ფრაზებით, ან გაუთავებელი მოძრაობებითაა შესაძლებელი მათი განცდების, სურვილების, შიშების გარკვევა.

პედაგოგისა და მშობლის კონტაქტის განმტკიცებისა და ბავშვისათვის სასურველია, მისი ახლობლები რაც შეიძლება ხშირად აკითხავდნენ საბავშვო ბაღსა თუ სკოლაში, სადაც ბავშვი დადის. აუტისტი ბავშვისათვის ტიპურია გარემოს შეცვლის შიში, ახლობლებისაგან მოწყვეტა, სასურველია, რომ სწავლების დასაწყისში სკოლაში დედა, მამა, ბებია, ბაბუა შესვენებისა და, ზოგიერთ შემთხვევაში, გაკვეთილებზეც ბავშვის გვერდით იყ-

ვნენ. მშობლებს შვილებთან მუშაობისას შეუძლიათ პედაგოგებისათვის რეკომენდირებული ინდივიდუალური თამაშობების გამოყენება.

მშობლებსა და პედაგოგებს ფსიქოლოგთან კონსულტაციებით ერთობლივი ძალებით შეუძლიათ ეფექტური ზერხებით ასწავლონ თანატოლებთან ურთიერთობა, ყოველივე ნიშნავს, მოხდეს გარე სამყაროსთან ბავშვის ადაპტირება.

10 წლის ბავშვი მთელი სერიოზულობით ყვება: სამი დღეა რაც პრეზიდენტად ამირჩია ხალხმა, ჩემი კლასიდან სულ სამი კანდიდატი ვიყავით. ერთი 10 ხმით დავამარცხე, მეორე 11-ით. ამირჩიეს თუ არა, დავნიშნე ორი პრემიერი - ესენი ჩემი მეგობრები არიან.

ფსიქოლოგი ეკითხება - ეს ნამდვილი ხომ არ არის? სად ხდება ეს? ეს ჩემს თავში ხდება - პასუხობს ბავშვი. შენ ჯერ-ჯერობით პრეზიდენტი ვერ გახდები, ბავშვი ხარ, ეგ შენი ოცნებების სამყაროა, ის სამყარო ცუდი არ არის, მაგრამ აქ უფრო ჯობია. შენ აქ, ამ ნამდვილ სამყაროში, ჩვენთან ერთად უნდა იცხოვრო - ეუბნება ფსიქოლოგი. ბავშვი გამძაფრებული ემოციით და ტირილით პასუხობს - მე მსიამოვნებს ის სამყარო, იქ მე ტაშს მიკრავენ, კარგად მექცევიან; აქ ადამიანები ბარბაროსები და უხეშები არიან და არ მინდა მათთან ურთიერთობა, მე იმ სამყაროს ვერ დავანგრევ. ფსიქოლოგი დუმს. ცოტა ხანში ბიჭი მიუბრუნდა ფსიქოლოგს და ეუბნება - თუმცა ადრე მულტფილმებსაც ვუყურებდი „ჩემი თავის ტელევიზორში“ და ახლა აღარ ვუყურებ. მართალია, ეუბნება ფსიქოლოგი, შენ უკეთ უნდა გაიცნო ადამიანები აქ, სინამდვილეში, იკონტაქტო მათთან, რადგან ბევრი რამე შენთვის ჯერ კიდევ უცნობი და უცხოა, ასევე ადამიანებისგან ბევრ რამეს ისწავლი, ისინიც შენგან ბევრ რამეს ისწავლიან და უფრო იოლი, საინტერესო და მხიარული გახდება შენი ცხოვრება...

საკონტროლო კითხვები:

1. განმარტეთ მოტივის არსი და რა არის უმცროსი სასკოლო ასაკში სწავლის ნამყვანი მოტივი?
2. რა არის შინაგანი და გარეგანი მოტივები? პიროვნების სრულყოფილი განვითარებისთვის რომელი გრძნობის ჩამოყალიბებაა აუცილებელი?
3. დაახასიათეთ ოჯახური აღზრდის სტილები; მათ შორის რომელი შეიძლება მივიჩნიოთ ყველაზე ეფექტურ აღზრდის სტილად?
4. დაახასიათეთ პიაჟეს და კოლბერგის მიერ განხილული მორალური განვითარების სტადიები.
5. რას უკავშირდება უმცროსკლასელთა სწავლის სირთულეები?
6. დაახასიათეთ დისლექსია, დისგრაფია, დისკალკულია, ევრბალიზმი, ფსიქოფიზიკური ინფანტილიზმი.
7. დაახასიათეთ ყურადღების დეფიციტისა და ჰიპერაქტიურობის სინდრომის ბავშვი.
8. რა არის აუტიზმი და რა ძირითადი სიმპტომები ახასიათებს მას?
9. რა ძირითადი ფორმებით ვლინდება აუტიზმი?

გამოყენებული ლიტერატურის სია:

1. ადლერი ალფრედ. ბავშვთა აღზრდა. თბილისი 2014.
2. ადლერი ალფრედ „როგორ გავიგოთ ადამიანის ბუნება“ თბილისი, 2014
3. ახალაშვილი ნ. ფსიქოლოგიის ისტორიის საკითხები თბილისი, 2019
4. ბილალ სემიშ ბოზდემირ „აქტუალური ფსიქოლოგია“, თბილისი, ...
5. ბრიუგე ვალბურგა. მოსი კატარინა. „ასე სწავლობენ ბავშვები ლაპარაკს“ თბილისი, 2015
6. ბერკი ლ. ბავშვის განვითარება, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი, 2010
7. გოგიჩაიშვილი თ., „განვითარების ფსიქოლოგია“, თბილისი, 2005
8. გაგოშიძე თ. „ბავშვის ფსიქიკური განვითარების დარღვევები“, თბილისი, 2007
9. დოლტო ფრანსუაზ „ცხოვრებისეული სირთულეები“ თბილისი, 2005
10. ვიგოტსკი ლ. „ბავშვის ფსიქოლოგია“ თბილისი, 2017
11. ზიმბარდო ფ. გერიგი რ. „ფსიქოლოგია და ცხოვრება“ თბილისი, 2009
12. იუნგი კარლ გუსტავ „ანალიზური ფსიქოლოგიის საფუძვლები“ თბილისი, 2003
13. იმედაძე ი.- „ფსიქოლოგიის ისტორია“. თბილისი, 2008
14. იმედაძე ნ. „ემოციური აღზრდის ფსიქოლოგიური საფუძვლები.“ თბილისი, 1973
15. კიონიგი კარლ „სამკურნალო პედაგოგიური დიაგნოსტიკა“ თბილისი, 2003
16. კახიანი ჯ. „რას ვუჩვენებ მშობლებს“ თბილისი, 2001
17. კახიანი დ. „ყურადღების დეფიციტისა და ჰიპერაქტიურობის სინდრომი“ თბილისი, 2002
18. კოტეტიშვილი ი. „სიმბოლური ფუნქციის განვითარებისათვის სკოლამდელ ასაკში.“ ბავშვის ფსიქოლოგია. თბილისი, 1964

19. მელიქიშვილი მ. „განვითარების ფსიქოლოგია“ I (ხალექ-
ციო კურსი) რიგდრი.
20. ნადირაშვილი შ. „განწყობის ანტროპული თეორია.“ თბი-
ლისი, 2001
21. რიშანი ფრიც. „შიშის ძირითადი ფორმები“ თბილისი, 2014
22. სტოლიარენკო ა. ერიაშვილი ნ. სულხანიშვილი მ. „ფსიქო-
ლოგია და პედაგოგია“ თბილისი, 2017
23. ტაფი პოლ „როგორ აღწევენ ბავშვები წარმატებას“ თბი-
ლისი, 2014
24. უზნაძე დ. ბავშვის ფსიქოლოგია. სასკოლო ასაკის ფსი-
ქოლოგია. თბილისი, 2003
25. ფრენე სელესტენ „გასაუბრება მშობლებთან“ თბილისი,
2001
26. ფროიდი ზ. „რწეული შრომები“ თბილისი, 2018
27. ქურბული ლ. „ბავშვთა აგრესია“ თბილისი, 2006
28. ქურბული ლ. „სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ემოციები. მ-
თი პედაგოგიურ -ფსიქოლოგიური შეფასება“ თბილისი, 2003
29. ქურბული ლ. ყუფარაძე ნ. „მეტყველების განვითარებაზე
მუშაობა 3-4 წლის ასაკის ბავშვებთან“ თბილისი, 2002
30. ყოლბაია მ. „ბავშვის ფსიქოლოგია.“ თბილისი, 1998
31. შავერნე ო. ბელასენი ო. „აუტისტი ბავშვი“ სახელმძღვანე-
ლო მშობლებისთვის, თბ. 2014
32. ჯაინოტ ჰ. „მშობლები და შვილები“ თბილისი, 1991
33. არგაილ მ. Психология счастья. 2-е издание. – «Питер». –
М., 2003.
34. Берковец Л. Агрессия: причины, последствия и контроль.
Санкт-Петербург-Москва, «Олма Пресс», 2002.
35. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия, Секреты причин насилия.
«Олма пресс». Москва, 2002.
36. Браун Дж. Кристенсен. Теория и практика семейной
психотерапии. Изд. «Питер». – Санкт-Петербург, 2001.
37. Выгодский Л.С. Диагностика развития и педагогическая
клиника трудного детства. Собр. соч., т.5.- Москва:
«Педагогика», 1983.

38. Гаврилова Т.П. О типичных ошибках родителей в воспитании
детей. – «Вопросы психологии», 1984, №1, сс. 58-66.
39. Гришина Н.В. Психология конфликта. – Санкт-Петербург-
Москва, 2001.
40. Дети социального риска и их воспитание. Под ред.
Л.М.Шипишиной. Санкт-Петербург, 2003.
41. Детская и подростковая психология. Под ред. Лейна Д.,
Миллера Э. Санкт-Петербург-Москва, 2001.
42. Детская практическая психология. под ред. Марцинковской.
– М., 2004
43. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности. «Питер»,
Санкт-Петербург-Москва, 2001.
44. Изард К. Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург- Москва:
2000.
45. Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении
ребенка. «Просвещение», Москва., 1986.
46. Имедадзе Н. Тревожность как фактор учения в
дошкольном возрасте: - Психология исследования. Под ред.
А.Прангიшვილი, Тბილისი, 1966
47. Кайл Р. Тайны психики ребенка. Психологическая
энциклопедия. Санкт-Петербург-Москва: «Олма-Пресс», 2002.
48. Кевин Дж., Коннор О. Теория и практика игровой
психотерапии. 2-е изд., Санкт-Петербург-Москва., 2003.
49. Коломинский Я.Л., Панко Е.А., Игумнов С.А. Психическое
развитие детей в норме и патологии. – Москва-Санкт-
Петербург, 2004.
50. Крехи Б. Социальная психология агрессии. Санкт-Петербург-
Москва: М., 2003.
51. Крайг Г. Психология развития. Санкт-Петербург-Москва,
2002.
52. Леви В. Нестандартный ребенок. Луганск, «Глобус», 2001.
53. Лютова Е., Моница Г. Щпаргалка для взрослых. – Санкт-
Петербург-Москва: 2002.
54. Майерс Д. – Психология. Минск, 2001.

55. Миллер С. Психология игры. Санкт-Петербург-Москва, 1999.
56. Мухина В.С. Возрастная психология. – М., 2002
57. Ньюкомб Н. Развитие личности ребенка. Санкт-Петербург, 2002.
58. Отношения между сверстниками в группе детского сада. Под ред. Т.Репиной. – ,1978
59. Пезешкиан Н. Позитивная психотерапия: Семья как терапевт. – М., 1982.
60. Психология эмоции. Автор-составитель Витис Вилюнас. Москва-Санкт-Петербург, 2004.
61. Психология детей с нарушениями и отклонениями психического развития. Составители Астапов В.М., Микадзе Ю.В. Санкт-Петербург-Москва, 2002. Психологические тесты в двух томах. Под редакцией А.Карелина. – М., 2003.
62. Пяже Ж., Инхельдер Б. Психология ребенка. 18-е издание, М., 2003.
63. Развитие общения у дошкольников. Под ред. А.В.Запорожца и М.И.Лисиной. – М.: «Педагогика», 1974.
64. Райгородский Д. Психология семейных отношений родителей и детей. Хрестоматия. Изд. дом «Бахрах», - М., 2003.
65. Реана А. Психология детства. Учебник «Олма-пресс». – М., 2003.
66. Ребер Л. Большой толковый психологический словарь. т.1-2. М., 2001.
67. Романов А. Игротерапия как агрессивность у детей. М., 2003.
68. Свияш Л., Свияш Ю. Улыбнись, пока не поздно. – М., 2003. Романов А. Игротерапия как агрессивность у детей. – М., 2003
69. Фрейд А. Детский психоанализ. Санкт-Петербург-Москва, 2003.
70. Фрейд А. Лекции по детскому психоанализу. Москва, 2002.
71. Хоментаскас Г.Т. Семья глазами ребенка. Дети и психологические проблемы в семье. – Москва, 2003.
72. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. – М., 1993.
73. Хулаева О. Внутриличный конфликт, «Школьный психолог», № 40, 2001. 50. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. 3-е международное издание. Санкт-Петербург-Москва, 2002..
74. Эда Ле шен. Когда ваш ребенок сводит вас с ума. Санкт-Петербург-Москва, «Олма-ПРЕСС», 2004.
75. Юнг К. Конфликты детской души. – М., 1995.
76. Goldstein N.E., Arnold D.H., Rosenbergt S.L, Stowe R.M., Ortiz C. Contagion of aggression in day care classrooms as a function of peer and teacher responses// Journal of educational psychology. 2001. v.93, N4., p. 708-719.
77. Crick N., Dodge K.A. Review and reformulation of social information-processing mechanism in children's social adjustment / Psychological Bulletin. 1994. – N115, p.74-101.
78. alliopuska M. Relation of ineffective communication of emotion and children's recognition of emotional expressions/Percept and Mot. skills. – Vol.61, N3, pt.2, p. 1175-1178.K
79. azerle R.E. Moderate spanking: Model or deterrent of children's aggression in the family? (J. of Family Violence. – 1986. Vol.5, p.449-463.
80. Simons R.L., Johnson C., Conger R.D. Harsh corporal punishment versus quality of parental involvement as an explanation of adolescent maladjustment /J of marriage and Family. – 1994, Vol.56, p. 591-607.L
81. ICD-10. Multiaxial International Classification of Diseases. Cambridge University Press. 1999.
82. Shaffer David R. Developmental Psychology Childhood and Adolescence, 2014

www.mtsignobari.ge

დაიბეჭდა შპს „მნიგნობარის“ სტამბაში

0102, ქ. თბილისი, კიევის ქ. №10; ტელ.: 294 05 71

ლია ჟორჯაშვილი

ფსიქოლოგიის დოქტორი, საქართველოს ეროვნული უნივერსიტეტის (სეუ) პროფესორი.

მისი სამეცნიერო კვლევის სფეროა პიროვნების ფსიქო-სოციალური განვითარების კანონზომიერებები და თავისებურებები. ავტორია მონოგრაფიების: „სკოლამდელი ასაკის ბავშვთა ემოციები. მათი პედაგოგურ ფსიქოლოგიური შეფასება“ (2003); „ბავშვთა აგრესია“, (2006); „ზოგადი უნარები და ტესტები I-II კლასის ბავშვებისთვის“ (2007), სახელმძღვანელოსი „ეკონომიკური ფსიქოლოგია“ (2010, თანაავტორობით) და სხვ.

ქართულ და საზღვარგარეთულ სამეცნიერო ჟურნალებში გამოქვეყნებული აქვს 20-ზე მეტი სამეცნიერო სტატია ფსიქიკურ ინფანტილიზმზე, ახალგაზრდების ქორწინებისადმი დამოკიდებულების ფსიქო-სოციალური ასპექტებზე, შიშსა და მისგან განთავისუფლების გზებზე, აზარტული თამაშებისადმი პათოლოგიური დამოკიდებულების ფსიქო-სოციალურ ასპექტებზე, სკოლამდელი ასაკის ბავშვებში მეტყველების განვითარების საკითხებზე, ბავშვთა პიროვნებად ფორმირების, შფოთვიანობის, მათზე ძალადობის ფორმებისა და მათი დაძლევის პროფილაქტიკის ფსიქოლოგიური ასპექტების შესახებ და სხვ.

978 9941 508 00 4

9 789941 508004